

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС

ПІДРУЧНИК

За редакцією
член-кореспондента Національної академії правових наук України,
заслуженого юриста України, доктора юридичних наук,
професора **В. В. Коваленка**,
заслуженого діяча науки і техніки України, доктора юридичних наук,
професора **Л. Д. Удаलोвої**,
заслуженого юриста України, кандидата юридичних наук, доцента,
Д. П. Письменного

*Затверджено
Міністерством освіти і науки України як підручник
для студентів вищих навчальних закладів*

«Видавництво
«Центр учбової літератури»
Київ – 2013

NATIONAL ACADEMY OF INTERNAL AFFAIRS

CRIMINAL PROCESS

Manual

Under the editorship of the Corresponding Member of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine, the Honored Lawyer of Ukraine, the Doctor of Legal Sciences, the Professor *V.V. Kovalenko*,
the Honored Worker of Science and Technology of Ukraine, the Doctor of Legal Sciences, the Professor *L.D. Udalova*,
and the Honored Lawyer of Ukraine, the Candidate of Legal Sciences, the Assistant Professor, *D.P. Pysmennyi*

KYIV 2013

*Гриф надано
Міністерством освіти і науки України
(Лист № 1/11 – 14427 від 20.09.2013 р.)*

*Рекомендовано до друку
Вченою радою Національної академії внутрішніх справ
(протокол №8 від 30.04.2013 р.)*

Рецензенти:

Ю. П. Аленін – д-р юрид. наук, професор, зав. каф. кримінального процесу Національного університету «Одеська юридична академія», заслужений юрист України;
О. В. Капліна – д-р юрид. наук, професор, зав. каф. кримінального процесу Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»;
Є. Д. Лук'яничков – д-р юрид. наук, професор, професор кафедри інформаційного та підприємницького права Національного технічного університету України «КПІ»;
О. С. Ткачук – канд. юрид. наук, доцент, суддя Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ;
Р. М. Білокінь – канд. юрид. наук, прокурор Сумської області, державний радник юстиції 3 класу.

Автори:

Доктор юрид. наук, проф. Л.Д. Удалова, канд. юрид. наук, доц. В.В. Рожнова – глава 1; канд. юрид. наук, доц. Д.П. Письменний – глава 2; канд. юрид. наук, ст. наук. спів. О.І. Галаган, канд. юрид. наук, доц. Д.П. Письменний – глави 3, 20, 22; канд. юрид. наук, доц. О.Є. Омельченко, канд. юрид. наук Я.Ю. Конощенко – глави 4, 24; доктор юрид. наук, проф. Н.С. Карпов – глава 5; канд. юрид. наук, доц. О.В. Мельник – глава 6; канд. юрид. наук К.Г. Горелкіна – глави 7, 13; доктор юрид. наук, проф. Л.Д. Удалова, канд. юрид. наук О.Ю. Хабло – глава 8; канд. юрид. наук О.С. Степанов – глава 9; канд. юрид. наук М.Я. Никоненко – глава 10; доктор юрид. наук, проф. Д.Й. Никифорчук, канд. юрид. наук, доц. С.І. Ніколаюк – глава 11; канд. юрид. наук Г.М. Степанова – глава 12; канд. юрид. наук І.В. Чурікова – глави 14, 26; доктор юрид. наук, доц. О.Г. Яновська – глави 15, 16; канд. юрид. наук, доц. Д.О. Савицький – глава 17; канд. юрид. наук, доц. Ю.І. Азаров, канд. юрид. наук, доц. С.О. Заїка – глава 18; канд. юрид. наук, доц. Ю.І. Азаров – глава 19; заслужений юрист України О.Ф. Штанько – глави 21, 23; доктор юрид. наук, проф. Л.Д. Удалова, канд. юрид. наук, доц. Д.О. Савицький – глава 25; доктор юрид. наук, доц. В.Я. Горбачевський, канд. юрид. наук, доц. О.В. Баулін – глави 27, 28; канд. юрид. наук О.Ю. Хахуцяк – глава 29; канд. юрид. наук, доц. О.В. Мельник, канд. юрид. наук, доц. Ю.П. Тимошенко – глава 30.

К 82 **Кримінальний процес** [текст] : підручник. / За заг. ред. В. В. Коваленка, Л. Д. Удалової, Д. П. Письменного. – К. : «Центр учбової літератури», 2013. – 544 с.

ISBN 978-617-673-222-8

У підручнику написано на основі Конституції України, Кримінального процесуального кодексу України, з урахуванням практики Європейського суду з прав людини, правових позицій Конституційного Суду України, відповідно до програми навчального курсу «Кримінальний процес» розглянуті: поняття кримінального процесу, його завдання, джерела кримінального процесуального права, основні засади кримінального провадження, права та обов'язки учасників кримінального провадження, поняття доказів та їхніх джерел, стадії кримінального провадження та інші питання.

Для студентів, слухачів, курсантів, аспірантів, викладачів, науковців юридичних вищих навчальних закладів, працівників органів досудового розслідування, прокуратури та суду.

УДК 343.1(477)(075.8)
ББК 67.411(4Укр)я73

© Удалова Л. Д., Письменний Д.П., Рожнова В.В. та ін., 2013
© «Видавництво «Центр учбової літератури», 2013

Approved by the Ministry of Education and Science of Ukraine

*Recommended for publishing by the Academic Council of the National Academy of Internal Affairs
(Minutes No. 8 dated April 30, 2013)*

Reviewers

Yu. P. Alenin – the Doctor of Legal Sciences, the Professor, the Head of Criminal Procedure Department of the National University "Odessa Law Academy", the Honoured Lawyer of Ukraine;

O. V. Kaplina - the Doctor of Legal Sciences, the Professor, the Head of Criminal Procedure Department of the National University "Law Academy of Ukraine named after Yaroslav Mudryi";

Ye. D. Lukiyanchykov - the Doctor of Legal Sciences, the Professor, the Professor of Department of Information and Business Law of the National Technical University of Ukraine "KPI";

O. S. Tkachuk – the Candidate of Legal Sciences, a Judge of the Higher Specialized Court of Ukraine for Civil and Criminal Cases;

R. M. Bilokin – the Candidate of Legal Sciences, the Sumy Oblast Prosecutor, the State Counselor of Justice of Class 3.

Authors of the Manual:

The Doctor of Legal of Sciences L.D. Udalova, the Candidate of Legal Sciences V.V. Rozhnova - Chapter 1; the Candidate of Legal Sciences, the Assistant Professor D.P. Pysmennyi - Chapter 2; the Candidate of Legal Sciences, the Senior Researcher O.I. Galagan; the Candidate of Legal Sciences, the Assistant Professor D.P. Pysmennyi - Chapters 3, 20 and 22; the Candidate of Legal Sciences, the Assistant Professor O.Ye. Omelchenko, the Candidate of Legal Sciences Konyushenko Ya.Yu. - Chapters 4 and 24; the Doctor of Legal Sciences, the Professor N.S. Karpov - Chapter 5; the Candidate of Legal Sciences, the Assistant Professor O.V. Melnyk - Chapter 6; the Candidate of Legal Sciences K.G. Horelkina - Chapters 7 and 13; the Doctor of Legal Sciences, the Professor L.D. Udalova; the Candidate of Legal Sciences O.Yu. Hablo - Chapter 8; the Candidate of Legal Sciences A.S. Stepanov - Chapter 9; the Candidate of Legal Sciences M.Ya. Nykonenko - Chapter 10; the Doctor of Legal Sciences, the Professor D.Y. Nykyforchuk, the Candidate of Legal Sciences, the Assistant Professor Nikolayuk S.I. - Chapter 11; the Candidate of Legal Sciences G.M. Stepanova - Chapter 12; the Candidate of Legal Sciences I.V. Churikova - Chapters 14 and 26; the Doctor of Legal Sciences, the Assistant Professor O.G. Yanovska - Chapters 15 and 16; the Candidate of Legal Sciences, the Assistant Professor D.O. Savytskyi - Chapter 17; the Candidate of Legal Sciences, the Assistant Professor Yu.I. Azarov; the Candidate of Legal Sciences, the Assistant Professor S.O. Zayika - Chapter 18; the Candidate of Legal Sciences, the Assistant Professor Yu.I. Azarov - Chapter 19; the Honored Lawyer of Ukraine O.F. Shtanko - Chapters 21 and 23; the Doctor of Legal Sciences, the Professor L.D. Udalova; the Candidate of Legal Sciences, the Assistant Professor D.O. Savytskyi - Chapter 25; the Doctor of Legal Sciences, the Assistant Professor V.Ya. Gorbachevskyi; the Candidate of Legal Sciences, the Assistant Professor O.V. Baulin - Chapters 27 and 28; the Candidate of Legal Sciences O.Yu. Khakhutsiak - Chapter 29; the Candidate of Legal Sciences, the Assistant Professor O.V. Melnyk; and the Candidate of Legal Sciences, the Assistant Professor O.V. Melnyk Yu.P. Tymoshenko - Chapter 30.

Criminal Process: a manual under the general editorship of the Corresponding Member of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine, the Honored Lawyer of Ukraine, the Doctor of Legal Sciences, the Professor **V.V. Kovalenko**, the Honored Worker of Science and Technology of Ukraine, the Doctor of Legal Sciences, the Professor **L.D. Udalova**, and the Candidate of Legal Sciences, the Assistant Professor, the Honored Lawyer of Ukraine **D.P. Pysmennyi**. – K. «Publishing «Centr uchbovnoi literaturi», 2013. – 544 p.

ISBN 978-617-673-222-8

The Manual which is written on the basis of the Constitution of Ukraine, the Criminal Procedure Code of Ukraine, including the practices of the European Court of Human Rights, the legal views of the Constitutional Court of Ukraine and according to the training course "Criminal Process" is addressing: the concept of the criminal process, its objectives, sources of criminal procedural law, the basic principles of criminal proceedings, the rights and obligations of parties to criminal proceedings, the definition of evidences and their sources, stages of the criminal proceedings and other matters.

For students, trainees, students, teachers and scientists of law schools, and can be used in practice for the employees engaged in prejudicial inquiry, prosecution and trial.

ББК 67.411(4Укр)я73

© Udalova L. D., Pysmennyi D.P., Rozhnova V.V. and others, 2013
© «Publishing «Centr uchbovnoi literaturi», 2013

ПЕРЕДМОВА

Одним із основних завдань вищих юридичних навчальних закладів України є поліпшення якості підготовки юристів, що передбачає глибоке вивчення відповідних фахових дисциплін, однією з яких є кримінальний процес, що дає необхідні знання про те, як має здійснюватися кримінальне провадження. Основними завданнями такого провадження є захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, охорона прав, свобод та законних інтересів його учасників, а також забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду з тим, щоб жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу і до кожного учасника кримінального провадження була застосована належна правова процедура.

Оволодіння студентами, слухачами, курсантами та аспірантами знаннями з теорії та практики кримінальної процесуальної діяльності потребує вивчення курсу кримінального процесу, що є запорукою їхньої подальшої успішної діяльності як юристів-професіоналів.

Підручник підготовлений науково-педагогічними працівниками Національної академії внутрішніх справ відповідно до програми курсу «Кримінальний процес», що викладається у вищих юридичних навчальних закладах. Авторський колектив прагнув урахувати, осмислити та відобразити у доступній для читача формі основні принципові новели та зміни, що відбуваються в регулюванні кримінальної процесуальної діяльності у зв'язку з прийняттям 13 квітня 2012 року Кримінального процесуального кодексу України.

У Загальній частині курсу «Кримінальний процес» розглядаються такі основні поняття, як кримінальний процес, історичні форми його розвитку, джерела кримінального процесуального права, основні засади кримінального провадження, права та обов'язки учасників кримінального провадження, поняття доказів та їхніх джерел та деякі інші питання.

В Особливій частині приділяється увага загальним положенням досудового розслідування, слідчим (розшуковим) та негласним слідчим (розшуковим) діям, більш детальній характеристиці всіх стадій кримінального процесу, особливим порядком кримінального провадження, виконанню судових рішень тощо.

Враховуючи, що підготовка сучасних юристів є практично неможливою без опанування питаннями міждержавної співпраці в сфері кримінального судочинства, підручник містить окрему главу, присвячену міжнародному співробітництву під час кримінального провадження, його видам та організаційним формам.

Наприкінці кожної глави пропонується література, яка може бути корисною при підготовці до занять, а також питання для самоконтролю. Їх призначення, по-перше, для перевірки студентами та слухачами рівня засвоєного матеріалу, а по-друге, визначення ними тих питань, які потребують більш детального вивчення.

Підручник буде корисний для студентів, слухачів, курсантів, аспірантів, викладачів, науковців юридичних вищих навчальних закладів, а також використаний у практичній діяльності працівників органів досудового розслідування, прокуратури та суду.

Авторський колектив підручника щиро вдячний рецензентам — завідувачу кафедри кримінального процесу Національного університету «Одеська юридична академія», заслуженому юристу України, доктору юридичних наук, професору Юрію Павловичу Аленіну, завідувачу кафедри кримінального процесу Національного університету «Юридична академія імені Ярослава Мудрого», доктору юридичних наук, професору Оксані Володимирівні Капліній, професору кафедри інформаційного та підприємницького права Національного технічного університету України «КПІ», доктору юридичних наук, професору Євгену Дмитровичу Лук'янчикову, прокурору Сумської області, державному раднику юстиції 3 класу, кандидату юридичних наук Руслану Михайловичу Білоконю, судді Вищого спеціалізованого суду з розгляду цивільних і кримінальних справ, кандидату юридичних наук, доценту Олегу Степановичу Ткачуку.

Усвідомлюючи, що в пропонованому читачеві підручнику окремі глави не вдалося висвітлити з достатньою повнотою, автори із вдячністю сприймуть конструктивну критику, зауваження та пропозиції.

FOREWORD

One of the major tasks of higher legal educational institutions in Ukraine is to improve the quality of teaching lawyers that assumes an in-depth study of relevant professional disciplines, one of which is a criminal process that provides the necessary knowledge on how a criminal proceeding should be. The main objectives of this proceeding is to protect individuals, society and the state from criminal offenses, to secure rights, freedoms and legitimate interests of its participants, as well as to provide a quick, full and impartial investigation and judicial review to ensure that no person has been subjected to unjustified procedural coercion and each participant in the criminal proceedings will be subject to due judicial process.

The acquisition by students, trainees, attendees and graduate students of knowledge of theory and practice of the criminal procedural activities requires to learn the course of criminal proceedings, which is the key to their future success as professional lawyers.

The Manual has been prepared by scientific and pedagogical staff of the National Academy of Internal Affairs under the course program «Criminal Process», which is taught at higher legal educational institutions. The authors sought to consider, reflect and display to the reader, in an understandable form, the basic fundamental novelties and changes occurring in the regulation of procedural criminal activity in connection with the adoption of the Criminal Procedural Code of Ukraine on April 13, 2012.

The General Part of course «Criminal Process» addresses such basic definitions as criminal proceedings, historical forms of its development, sources of criminal procedural law, basic principles of criminal proceedings, rights and obligations of parties to criminal proceedings, definitions of evidences and their sources and some other items.

The Special Part is focused on general provisions of prejudicial inquiry, investigative (inquiry) and undercover investigative (inquiry) actions, a more detailed description of all stages of the criminal process, a special course of criminal proceedings, enforcement of judgments and so on.

Considering that the training of today lawyers is virtually impossible without learning the issues of intergovernmental cooperation in the field of criminal proceedings, the manual contains a separate chapter on international cooperation in criminal proceedings, its types and organizational forms.

At the end of each chapter, we suggest some literature to read which may be useful in preparing for lessons and questions for self-check. Their purpose is, first, to test of how students and attendees have assimilated the material and, second, they determine the issues that need to be scrutinized.

The Manual will be useful for students, trainees, students, teachers and scientists of law schools and used in practice for employees of prejudicial inquiry, prosecution and judicial bodies.

The authors sincerely thank the reviewers of the Manual — the Head of Criminal Process Department of the National University «Odessa Law Academy», the Honoured Lawyer of Ukraine, the Doctor of Legal Sciences and the Professor Yuriy Pavlovych Alenin, the Head of Criminal Process Department of the National University «Law Academy of Yaroslav Mudryi», the Doctor of Legal Sciences and the Professor Oksana Kaplina, the Professor of the Department of Information and Business Law at the National Technical University of Ukraine «KPI», the Doctor of Legal Science, the Professor Yevgen Lukiyanchykov, the Prosecutor of Sumy Oblast, the State Counselor of Justice of class 3, the Doctor Legal Science Ruslan Mykhailovych Bilokin and the Judge of the Higher Specialized Court for Civil and Criminal Cases, the Candidate of Legal Sciences, the Associate Professor Oleg Stepanovych Tkachuk.

Being ware that the manual offered to the reader has some chapters that are not covered with sufficient completeness, the authors gratefully accept constructive criticism, comments and suggestions.

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

АРК — Автономна Республіка Крим
гл. — глава
год — години
ЄРДР — Єдиний реєстр досудових розслідувань
ЄСПЛ — Європейський суд з прав людини
КК — Кримінальний кодекс України
КПК — Кримінальний процесуальний кодекс України
КСУ — Конституційний Суд України
КУпАП — Кодекс України про адміністративні правопорушення
м. — місто
МВС — Міністерство внутрішніх справ
ОВС — органи внутрішніх справ
ООН — Організація Об'єднаних Націй
п. — пункт
пп. — пункти
РАГС — реєстрація актів громадянського стану
р. — рік
СБУ — Служба безпеки України
ст. — стаття
ст.ст. — статті
ч. — частина
ЦК — Цивільний кодекс України
ЦПК — Цивільний процесуальний кодекс України

ПОНЯТТЯ, СУТЬ І ЗАВДАННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ

1. *Поняття та сутність кримінального процесу*
 2. *Завдання кримінального процесу*
 3. *Система стадій кримінального процесу*
 4. *Кримінальна процесуальна форма, функції, відносини та гарантії*
 5. *Кримінальні процесуальні акти*
- Питання для самоконтролю*
Рекомендована література

1. ПОНЯТТЯ ТА СУТНІСТЬ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ

Термін «процес» походить від латинського «processus» й означає рух, діяльність, просування вперед. У правозастосовній діяльності ці слова набувають іншого, дещо відмінного від буквального змісту значення, а саме: кримінальне провадження (досудове і судове) щодо кримінальних правопорушень (кримінальних проступків і злочинів). У цьому аспекті як синонім вживається поняття «кримінальне судочинство».

Поняття «кримінальний процес» вживають у таких значеннях.

Кримінальний процес як специфічний вид діяльності — це врегульована кримінальним процесуальним законом діяльність органів досудового розслідування, прокуратури і суду за участю фізичних та юридичних осіб, спрямована на розслідування кримінальних правопорушень, викриття осіб, які їх вчинили, здійснення правосуддя у кримінальному провадженні (кримінальній справі), а також на вирішення питань, пов'язаних із виконанням судових рішень.

Кримінальний процес як галузь права (кримінальне процесуальне право) — це одна із галузей права України, сукупність кримінальних процесуальних норм, які регулюють суспільні відносини в сфері діяльності органів досудового розслідування, прокуратури і суду, а також інших фізичних та юридичних осіб, що залучаються у сферу кримінального судочинства, під час кримінального провадження.

Кримінальний процес як галузь науки — це галузь правової науки, предметом дослідження якої є кримінальне процесуальне право, практика його застосування, а метою — вироблення рекомендацій до удосконалення законодавства та практики діяльності суб'єктів кримінального процесу.

Кримінальний процес як навчальна дисципліна — це дисципліна, яку вивчають у вищих навчальних закладах юридичного профілю, предметом якої є кримінальне процесуальне законодавство, практика його застосування, а також наука кримінального процесу.

Розглянемо більш детально ці поняття.

Кримінальний процес як специфічний вид діяльності (кримінально-процесуальна діяльність). Діяльність органів досудового розслідування, прокуратури та суду щодо розслідування кримінальних правопорушень і здійснення правосуддя у кримінальному провадженні має суспільно-правовий характер. Кримінальне правопорушення завжди завдає державі, суспільству, громадянам певної шкоди й це зобов'язує державні органи, на які покладено обов'язок вести боротьбу зі злочинністю, в межах своєї компетенції здійснювати досудове розслідування в кожному випадку безпосереднього виявлення ознак кримінального правопорушення (за винятком випадків, коли кримінальне провадження може бути розпочате лише на підставі заяви потерпілого) або в разі надходження заяви про вчинення кримінального правопорушення, а також вжити всіх передбачених законом заходів для встановлення події кримінального правопорушення та особи, яка його вчинила (ст. 25 КПК).

Кримінальний процес — один із видів реалізації державної влади, специфіка якого обумовлена особливістю завдань у сфері боротьби зі злочинністю. Тому кримінальний процес є такою специфічною галуззю, в якій відображається правоохоронна функція держави.

Варто вказати на те, що поняття кримінального процесу не визначається однозначно ні у вітчизняній, ні у зарубіжній кримінальній процесуальній науці. На цей час існують дещо різні його дефініції. По суті один і той же вид правозастосовної діяльності набував і наразі зберігає різні форми і, відповідно, одержував і одержує до цього часу різні тлумачення свого змісту, а разом з тим і визначення поняття. Сьогодні практично неможливо однозначно охарактеризувати поняття кримінального процесу, що надавались і надаються ученими та законодавцями у різні епохи та у різних країнах. При цьому думки розподіляються не тільки стосовно того, що слід розуміти під кримінальним судочинством — власне, чи діяльність, чи правила цієї діяльності, чи правовідносини, що виникають на їх основі, чи сукупність усіх цих ознак, а й стосовно розуміння його структури, змісту, призначення і завдань.

Так, в англійському кримінальному процесі його характеризують як ряд стадій, під час яких приймаються кримінально-процесуальні рішення, починаючи від реєстрації інформації про злочин або арешту підозрюваного й аж до умовно-дострокового звільнення засудженого. Для французької юриспруденції характерним є розуміння кримінального процесу як сукупності норм, які описують і регламентують одночасно організацію різних органів, уповноважених на розгляд злочину, а також провадження різних процесуальних дій, які повинні бути вчинені з моменту, коли злочин виявлений, до моменту, коли особа, визнана винною у його вчиненні, починає відбувати призначене їй покарання. Відповідно до точки зору, що домінує у теорії кримінального процесу Німеччини, кримінальне судочинство — це врегульований законом рух справи з метою постановлення вироку. Поширеною також є точка зору, відповідно до якої кримінальний процес — це формальний механізм, запроваджений для реалізації матеріального кримінального права.

У вітчизняній науці кримінального процесу поняття кримінального процесу (кримінального судочинства), що сформульовані більшістю дослідників, загалом мало чим відрізняються одне від одного. У цих визначеннях практично завжди вказується на врегульовану кримінальним процесуальним законом діяльність і правовідносини відповідних державних органів і їх посадових осіб (суд, суддя, слідчий суддя, прокурор, начальник органу досудового розслідування, слідчий, оперативні підрозділи) та

інших осіб, що спрямовані на забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду з тим, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений.

Хоча в процесуальній літературі можна зустріти й інші визначення кримінального процесу.

Разом з тим необхідність дослідження поняття кримінального процесу, з'ясування сутності цієї сфери людської діяльності сприяє правильному розумінню його завдань, структури, змісту та багатьох інших кримінальних процесуальних категорій: засад (принципів), доказів і доказування, заходів забезпечення кримінального провадження тощо.

Спробуємо розібратись у цьому питанні та зробити відповідні висновки на підставі історичного та логіко-семантичного аналізу поняття «кримінальний процес» («кримінальне судочинство»).

Як відомо, вчинення діянь, які завдають шкоди охоронюваним законом інтересам суспільства, особи та держави, обумовило виникнення завдання держави щодо боротьби з ними та вирішення соціальних конфліктів між злочинцем і потерпілим або суспільством. Це завдання вирішується при здійсненні таких напрямів державної діяльності:

1. Прийняття норм, які встановлюють заборонені діяння, види та розміри покарання за їх вчинення, обставини, що враховуються при їх встановленні.

2. Створення та діяльність органів, установ, їх посадових осіб, спрямована на запобігання та виявлення кримінальних правопорушень, на притягнення до відповідальності осіб, винних у їх вчиненні, виконання судових рішень, а також на охорону прав та законних інтересів учасників цієї діяльності. Кількість таких органів і установ є достатньо великою, а їх діяльність — широкою і багатогранною. У ній виділяється й особливий напрям — кримінальне судочинство (кримінальний процес, кримінальне провадження). У чому полягає його специфіка?

Відповідно до п. 10 ст. 3 КПК кримінальне провадження — це досудове розслідування і судове провадження, процесуальні дії у зв'язку із вчиненням діяння, передбаченого законом України про кримінальну відповідальність.

Взагалі слово «провадження» означає діяльність, застосування фізичних і розумових сил, а «кримінальне» — таке, що стосується кримінальних правопорушень, їх караності.

Кримінальне право — це право матеріальне. Воно встановлює: ознаки кримінального правопорушення, складу кримінального проступку та злочину; види і розміри покарань за їх вчинення; обставини, що мають бути враховані при їх призначенні; інші заходи впливу стосовно осіб, які вчинили заборонені діяння. Постає запитання: якщо кримінальне право лише встановлює те, яке рішення слід приймати за тих чи інших обставин, тоді хто буде приймати таке рішення і в якому порядку?

Конституція України у ст. 62, як відомо, встановлює, що особа вважається невинуватою у вчиненні злочину і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду (презумпція невинуватості). Аналогічне положення закріплене й у ч. 2 ст. 2 КК України. Відповідно до ч. 1 ст. 17 КПК особа вважається невинуватою у вчиненні кримінального правопорушення і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вини не буде доведено у порядку, передбаченому КПК, і встановлено обвинувальним вироком суду, що набрав законної сили.

Таким чином, визнати особу винною у вчиненні кримінального правопорушення та призначити їй покарання може тільки суд. При цьому суд є органом, незалежним від зацікавлених сторін, об'єктивним і неупередженим арбітром, який приймає рішення на основі дослідження наданих сторонами даних і правових приписів.

Формування рішень — це складний процес пізнання, який включає в себе застосування методів аналізу ситуацій, проблем і способів їх вирішення з урахуванням наявних сил і засобів, оцінку альтернативних варіантів і вибір найбільш оптимального з них. Прийняття будь-якого рішення завжди передують встановлення та оцінка відповідних аргументів (розгляд питання). Неможливо уявити, щоб суд приймав рішення без постановки питання, без розгляду аргументів на користь існування тих чи інших обставин, що мають значення для прийняття рішення.

Ця діяльність у різні часи і у різних державах здійснювалась різними суб'єктами і в різному порядку. Наприклад, ставити питання про вчинення певною особою кримінального правопорушення та необхідність призначити їй покарання могли і потерпілі, і будь-які особи, і спеціальні посадові особи, і навіть суд. Зацікавлені особи, роблячи ті чи інші заяви, повинні їх підтвердити. Способи такого підтвердження перед судом також були різні. У далекі часи для підтвердження своєї позиції використовувались ордалії, поєдинки. Ще одним способом підтвердження своєї позиції є доказування за допомогою відомостей, що вказують на існування тих чи інших обставин. Саме цей спосіб встановлення фактів, які мають значення для прийняття правового рішення, зберігся до наших часів.

Таким чином, сутність кримінального процесу (кримінального судочинства) полягає в діяльності суду та інших суб'єктів у постановленні питання про вчинення певною особою кримінального правопорушення, його дослідження за допомогою доказування та прийняття рішень у питаннях щодо події кримінального правопорушення, винності обвинуваченого, необхідності та розміру покарання винного. Рішення суду як про визнання обвинуваченого винним і його покарання, так і про визнання обвинуваченого невинуватим або звільнення від покарання особи, визнаної винною, як і звільнення особи від кримінальної відповідальності у передбачених законом випадках, рівною мірою відповідають призначенню кримінального процесу та діяльності суду й інших державних органів.

Нескладно помітити, що за змістом судочинство достатньо близьке поняттю *правосуддя*. Відмінність полягає в тому, що правосуддя — це діяльність лише судових органів щодо реалізації судової влади, а судочинство, зокрема й кримінальне, — це провадження, що включає в себе діяльність суду та інших суб'єктів.

Як і під час будь-якої діяльності у кримінальному судочинстві, наряду з основними діями, спрямованими на досягнення кінцевого результату, суб'єкти кримінального провадження, здійснюють й інші дії, спрямовані на вирішення поточних завдань. Так, наприклад, обвинувачений може заявити відвід судді з метою забезпечення об'єктивності судового рішення. Суддя, для забезпечення нормального перебігу судового засідання, може видалити із залу суду порушників порядку чи накласти грошове стягнення.

Система процесуальних дій, що здійснюються у зв'язку із вчиненням діяння, передбаченого законом України про кримінальну відповідальність, у сучасній Україні, як уже зазначалось, включає в себе не тільки судову, а й *досудову провадження*.

Специфіка досудового провадження полягає в тому, що у ньому задіяні ряд взаємодіючих суб'єктів (державні органи та посадові особи, заявники, потерпілі, підозрювані, захисники, представники, свідки, експерти та ін.), які здійснюють і беруть участь у ба-

гатьох процесуальних дій і приймають чимало процесуальних рішень (щодо прийняття та реєстрації заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення, збирання, перевірки та оцінки доказів, повідомлення особі про підозру, зупинення та закриття кримінального провадження тощо).

Досудове провадження займає значну частину всього кримінального судочинства. Однак у цій частині провадження не здійснюється судова діяльність, пов'язана з розглядом питання про винність і покарання. Тут немає звернень до суду з кримінально-правових питань. Лише у випадках, передбачених законом, органи досудового розслідування, прокурор звертаються до суду (слідчого судді) для одержання дозволу на провадження процесуальних дій, якими обмежуються права та свободи учасників кримінального провадження. Відповідно до п. 18 ст. 3 КПК слідчий суддя — це суддя суду першої інстанції, до повноважень якого належить здійснення у порядку, передбаченому КПК, судового контролю за дотриманням прав, свобод та інтересів осіб у кримінальному провадженні, та у випадку, передбаченому ст. 247 КПК, — голова чи за його визначенням інший суддя Апеляційного суду Автономної Республіки Крим, апеляційного суду області, міст Києва та Севастополя. Слідчий суддя у суді першої інстанції обирається зборами суддів зі складу суддів цього суду.

Існування та включення досудового провадження до загальної системи кримінального судочинства обумовлюється необхідністю здійснення попередньої процесуальної діяльності, що дозволить до розгляду матеріалів судом встановити наявність чи відсутність фактичних і правових підстав притягнення особи до кримінальної відповідальності.

Основними суб'єктами досудового провадження є державні органи та посадові особи, що одержують і виявляють інформацію про кримінальні правопорушення, встановлюють ознаки кримінального правопорушення, виявляють осіб, які їх вчинили, і формують зміст підозри особи у вчиненні конкретного кримінального правопорушення (правопорушень). Перераховані дії утворюють основний зміст досудового провадження, мета та результат якого зводиться до встановлення обставин кримінального правопорушення, за наявності до того підстав формування підозри та обвинувачення у його вчиненні. Разом з тим законність і обґрунтованість підозри у вчиненні кримінального правопорушення, як і обвинувачення загалом, передбачають неможливість притягнення до кримінальної відповідальності невинуватого, тобто забезпечують захист осіб від незаконного та необґрунтованого обвинувачення і засудження.

Під час досудового провадження приймаються й інші рішення, обумовлені нормами як кримінального, так і кримінального процесуального закону (про закриття кримінального провадження, про застосування запобіжного заходу тощо).

При цьому, незважаючи на те, що у досудовому провадженні суд як орган правосуддя участі не бере, водночас він (зокрема, слідчий суддя) наділений певною компетенцією: приймає рішення про застосування запобіжних заходів (ч. 4 ст. 176 КПК), про проникнення до житла чи іншого володіння особи (ч. 1 ст. 233 КПК), про проведення деяких негласних слідчих (розшукових) дій (ч. 3 ст. 246 КПК) та ін.

Тісний зв'язок судової влади та досудового провадження також свідчить про єдину систему дій, що утворюють сутність кримінального судочинства.

Таким чином, **кримінальний процес (кримінальне судочинство)** — це діяльність уповноважених суб'єктів, спрямована на захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, забезпечення невідворотності кримінальної відповідальності та реалізацію інших норм кримінального закону, охорону прав та законних інтересів

учасників кримінального провадження та вирішення інших завдань, які поставлені перед нею, що здійснюється на підставах і в порядку, передбачених кримінальним процесуальним законом.

Кримінальний процес як галузь права (кримінальне процесуальне право). Кримінально-процесуальна діяльність, будучи врегульованою правом, має правовою основою кримінальне процесуальне право як сукупність правових норм, що регулюють вказану діяльність. Це відносно самостійна сукупність норм вітчизняного права, що регулюють відносини між учасниками кримінального провадження.

Кримінальне процесуальне право — це галузь права, що являє собою сукупність закріплених Конституцією України, чинними міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, КПК та іншими законами України, правових норм, що регулюють порядок діяльності органів досудового розслідування, прокуратури та суду при здійсненні кримінального провадження.

Кримінальне процесуальне право є самостійною галуззю права, оскільки має свій предмет правового регулювання (суспільні відносини, що виникають і розвиваються при здійсненні досудового розслідування і судового провадження у зв'язку із вчиненням діяння, передбаченого законом України про кримінальну відповідальність) і свій, специфічний, метод правового регулювання (спосіб юридичного впливу на відповідні суспільні відносини).

Для кримінального процесуального права як галузі публічного права є характерним спеціально-дозвільний тип правового регулювання, в основі якого лежить формула: «дозволено лише те, що прямо передбачено законом» (на відміну, скажімо, від загально-дозвільного типу правового регулювання, в основу якого покладено формулу: «дозволено все, що не заборонено законом»).

Кримінальне процесуальне право визначає завдання і систему кримінального процесу, порядок відносин суду, органів прокуратури, досудового розслідування, оперативних підрозділів між собою та з громадянами, що беруть участь у кримінальному процесі, а також порядок і форму провадження процесуальних дій, підстави, умови та порядок прийняття процесуальних рішень.

Значення кримінального процесуального права, його позитивна роль у житті суспільства визначаються передусім тим, що воно встановлює ефективний порядок кримінального провадження, забезпечуючи умови для успішної боротьби із злочинністю, наділяючи органи держави, посадових осіб необхідними повноваженнями, створюючи передумови для виконання завдань кримінального провадження. Кримінальне процесуальне право встановлює правила, дотримання яких є необхідним для достовірного з'ясування обставин вчинення кожного кримінального правопорушення, справедливого здійснення правосуддя.

Ця галузь права передбачає процесуальні гарантії прав осіб, у тому числі конституційного права громадян на судовий захист, на особисту свободу, недоторканність особи, житла та іншого володіння, охорону особистого життя, таємницю листування, телефонних розмов і телеграфних повідомлень, а також права оскарження рішень, дій чи бездіяльності посадових осіб. Важливе місце в системі цих гарантій посідає забезпечення права підозрюваного, обвинуваченого на захист.

Ряд найважливіших положень кримінального процесуального права розміщені у Конституції України, тобто є конституційними нормами, що означає визнання його високої соціальної цінності.

Кримінальний процес як галузь науки. Наука кримінального процесу, як одна з галузей юридичної науки, становить систему понять, уявлень, поглядів та ідей, що розкривають сутність кримінального процесу, закономірності його виникнення та розвитку.

Наука кримінального процесу теоретично узагальнює досвід кримінальної процесуальної діяльності, аналізує актуальні питання застосування кримінального процесуального законодавства, розробляє науково-практичні рекомендації, спрямовані на підвищення ефективності кримінальної процесуальної діяльності всіх суб'єктів кримінального провадження.

Наука кримінального процесу вивчає суть, завдання і засади (принципи) кримінального провадження, розвиток і основні риси кримінального процесуального права, правове становище суб'єктів кримінального процесу, проблеми доказів і доказування. Детально досліджується порядок кримінальної процесуальної діяльності від її початку до завершення, правила діяльності органів досудового розслідування, прокуратури і суду у кримінальному провадженні тощо.

Наука кримінального процесу в Україні має багату та цікаву історію. В її створенні і розвитку беруть участь вчені, що представляють різноманітні наукові напрями, але мають загальні цілі, об'єднані турботою про зміцнення законності, ефективне виконання завдань кримінального провадження.

Об'єктивні закономірності виникнення, розвитку та функціонування одних і тих же фактичних і юридичних об'єктів у сфері кримінального судочинства можуть бути предметом вивчення не лише кримінальної процесуальної науки, але й інших, пов'язаних з нею галузевих юридичних наук.

Наука кримінального процесу має тісний зв'язок з наукою кримінального права, криміналістикою, науками цивільного права та процесу, адміністративного права і процесу, теорії оперативно-розшукової діяльності, їй притаманні риси загальної теорії держави і права, а також формальної логіки та діалектико-матеріалістичної гносеології. Ця обставина свідчить про системність кримінальної процесуальної науки, зв'язок її положень з положеннями інших наук, об'єднаних єдиною діалектико-матеріалістичною методологією.

Предмет кримінальної процесуальної науки визначає специфіку застосування в ній загальнонаукових, окремих наукових і спеціальних методів пізнання, зумовлених загальним діалектико-матеріалістичним методом, що зобов'язує розглядати всі явища і процеси в їх розвитку та суперечностях.

Отже, предметом дослідження кримінальної процесуальної науки є кримінальне процесуальне право, практика його застосування, а метою — вироблення рекомендацій стосовно удосконалення законодавства та практики діяльності суб'єктів кримінального провадження.

Кримінальний процес як навчальна дисципліна. Кримінальний процес як навчальна дисципліна — частина теорії кримінального процесу, яку вивчають у вищих навчальних закладах юридичного профілю. Предметом вивчення дисципліни є кримінальне процесуальне законодавство та практика його застосування, а також наука кримінального процесу.

Кримінальний процес як навчальна дисципліна належить до фундаментальних, нормативних, обов'язкових, професійно орієнтованих юридичних дисциплін і посідає провідне місце в професійній підготовці юристів і правоохоронців. Навчальна дисципліна «Кримінальний процес» ґрунтується на положеннях кримінального процесуального права, практики його застосування і науки кримінального процесу. Вона вивчає чинне кримінальне процесуальне законодавство, процесуальну діяльність і процесуальні правовідносини, теорію й історію кримінального процесу.

Кримінальний процес належить до навчальних дисциплін, які посідають провідне місце у професійній підготовці юристів різної спеціалізації. У реальному професійному житті практично кожному випускникові юридичного закладу освіти так чи інакше доведеться стикнутися з питаннями кримінального провадження. Тому глибоке вивчення кримінального процесуального права та теорії кримінального процесу — одна з умов успішної праці на посадах слідчих, прокурорів, суддів, адвокатів, співробітників оперативних підрозділів та в інших сферах юридичної та правоохоронної діяльності.

Навчальна дисципліна «Кримінальний процес» поділяється на загальну та особливу частини.

У *загальній частині* розглядаються основні, вихідні положення: поняття, сутність і форми кримінального процесу; кримінальний процесуальний закон і правила його дії; джерела кримінального процесуального права України; засади (принципи) кримінального провадження; правовий статус суб'єктів кримінального процесу; докази і доказування в кримінальному процесі; заходи забезпечення кримінального провадження та ін.

На основі цих фундаментальних положень в *особливій частині* вивчається рух кримінального провадження на всіх стадіях кримінального процесу, а також особливі подробиці кримінального провадження.

Кримінальний процес як вид державної діяльності, галузь права, як наука і навчальна дисципліна тісно пов'язаний і взаємодіє з іншими галузями права, науками та навчальними дисциплінами, а саме:

1. Конституційним правом. У Конституції України закріплено більшість засад (принципів) кримінального процесу, основні права й свободи громадян, судова система. У кримінальному процесуальному праві ці засади (принципи) відтворюються, конкретизуються, закріплюється система процесуальних гарантій їх здійснення.

2. Кримінальним правом. Норми кримінального права застосовуються органами досудового розслідування, прокурорами й судами до осіб, які вчинили кримінальні правопорушення тільки у межах кримінального процесу. У свою чергу, основні питання предмета доказування в кримінальному провадженні визначаються складом того чи іншого кримінального правопорушення, сформульованого в нормах закону України про кримінальну відповідальність.

3. Законодавством про судоустрій, прокуратуру й адвокатуру, в якому встановлюються основні принципи організації й діяльності суду, прокуратури, органів досудового розслідування, адвокатури. Кримінальний процес визначає порядок діяльності цих органів у межах кримінального провадження, а також порядок участі адвокатів у кримінальній процесуальній діяльності.

4. Кримінально-виконавчим правом. Цей зв'язок зумовлений передусім тим, що вид і міра покарання, вид установи виконання покарання визначаються вироком суду, і з моменту звернення вироку до виконання починають діяти норми законодавства про виконання покарань. Ряд питань, що виникають на стадії виконання судового рішення, вирішуються за правилами, встановленими кримінальним процесуальним законом.

5. Криміналістикою і судовою психологією. Всі організаційні, тактичні, методичні й психологічні прийоми розслідування кримінальних правопорушень, які розробляються вказаними науками, застосовуються тільки в межах кримінального процесу і не можуть суперечити нормам кримінального процесуального права, тим правилам і прийомам розслідування кримінальних правопорушень, провадження слідчих (розшукових) дій, що закріплені в ньому. Досягнення судової психології широко використовуються, зокрема, у формі проведення судово-психологічної експертизи у кримінальному провадженні.

6. Кримінологією. Вивчаючи особу правопорушника (злочинця), причини та умови вчинення кримінальних правопорушень, розробляючи рекомендації до їх усунення, кримінологія ґрунтується і на нормах кримінального процесуального права, аналізі діяльності органів досудового розслідування, прокуратури і суду у конкретному кримінальному провадженні, на вивченні матеріалів цих проваджень. Розробляючи пропозиції до ефективного вивчення особи підозрюваного, обвинуваченого, потерпілого, з'ясування причин і умов вчинення кримінальних правопорушень і вжиття заходів до їх усунення при здійсненні кримінального провадження, ця наука сприяє вдосконаленню процесуальної діяльності вказаних вище органів і кримінального процесуального законодавства. Водночас ці пропозиції мають цілком відповідати нормам кримінального процесуального права. Жодна з розроблених кримінологами рекомендацій не може бути здійснена на практиці, якщо вона суперечить кримінальному процесуальному закону.

7. Судовою медициною і судовою психіатрією, досягнення яких використовуються, зокрема, при проведенні освідування, при огляді трупа, призначенні судово-медичної і судово-психіатричної експертизи.

8. Законодавством про оперативно-розшукову діяльність. Завданням оперативно-розшукової діяльності є пошук і фіксація в інтересах кримінального судочинства фактичних даних про протиправну діяльність окремих осіб і груп. Матеріали оперативно-розшукової діяльності використовуються як приводи і підстави для початку досудового розслідування або проведення слідчих, у тому числі негласних слідчих (розшукових) дій, отримання фактичних даних, які можуть бути доказами в кримінальному провадженні.

Форми кримінального процесу. Наразі відомо багато різних порядків кримінального провадження, що існували в минулому та існують сьогодні. Серед тисяч особливостей і деталей такого провадження можна виявити певні істотні загальні риси, що характеризують ту чи іншу форму кримінального процесу.

Під *формою кримінального процесу* традиційно розуміють його структуру (загалом та окремих його стадій), організацію, котрими визначаються джерело виникнення, розвиток цього процесу, правове становище його суб'єктів.

На форму кримінального процесу впливають такі чинники, як державно-політичний режим, у тому числі державна політика у галузі кримінального судочинства, а також рівень правової культури суспільства.

Протягом усього періоду існування кримінального процесу у різних державах і у різний час він набував певних рис, властивостей, які покладені в основу виділення таких історичних форм кримінального процесу: 1) розшуковий; 2) змагальний; 3) змішаний.

Така типологія кримінального процесу в основі має наявність чи відсутність спору рівноправних сторін перед незалежним судом. Якщо такий спір наявний, то процес належить до змагального типу, якщо ні — то до розшукового. Якщо спір сторін присутній лише на деяких етапах процесу чи в окремих його інститутах, то тип судочинства є змішаним.

Розшуковий (інквізиційний, слідчо-розшуковий) кримінальний процес має такі основні ознаки:

- застосування переважно імперативного методу правового регулювання кримінальних процесуальних відносин;
- функції обвинувачення, захисту і вирішення спору по суті зосереджено в одному державному органі;
- суд має право змінювати обвинувачення в досить значних межах;
- відсутність у процесі самотійних сторін, а відповідно і їх змагальності;

— наявність у обвинуваченого певних прав, реалізація яких цілком залежить від державних органів, які ведуть процес;

— визнання обвинуваченим своєї вини має перевагу над іншими доказами;

— таємність провадження.

Змагальний кримінальний процес має такі основні ознаки:

— наявність кримінально-правового спору;

— наявність сторін із різними за змістом інтересами;

— залежність вироку суду від результату змагання сторін;

— зміст і обсяг обвинувачення визначає обвинувач, а суд розглядає справу тільки у визначеному обвинувачем обсязі.

У жодній із сучасних держав кримінальний процес у чистій історичній формі (розшуковій, змагальній) не існує. Елементи розшукової форми змішуються зі змагальними, що дає підставу виділяти кримінальний процес змішаної форми.

В юридичній літературі розрізняють *два види змішаного кримінального процесу*:

1) процес, у якому досудове розслідування побудовано на суто розшукових, а судові стадії — на змагальних засадах. Основні риси:

— у досудовому провадженні не допускається захисник;

— обвинувачений та інші учасники мають змогу ознайомитися з матеріалами кримінального провадження тільки після завершення досудового розслідування;

— судові оскарження дій і рішень державних органів і посадових осіб, які ведуть кримінальний процес, не допускається;

2) процес, у якому досудове провадження містить елементи змагальності. Основні риси:

— у досудовому провадженні допускається захисник;

— заінтересованим учасникам досудового розслідування ще до закінчення розслідування може бути надано для ознайомлення певні матеріали (наприклад, ті, якими обґрунтовується затримання чи повідомлення про підозру);

— всі учасники досудового розслідування мають право оскаржити до суду рішення, дії чи бездіяльність органів досудового розслідування, прокурора.

В Україні існує кримінальний процес змішаної форми із наявністю змагальних елементів у досудовому провадженні.

Для сучасного вітчизняного кримінального судочинства характерними є змагальна побудова судового провадження з наданням сторонам обвинувачення та захисту рівних прав і можливостей у судовому засіданні. При цьому досудове розслідування є суто формалізованим з наявністю деяких ознак розшукового кримінального процесу. Так, у органів досудового розслідування, прокурора поєднуються функції обвинувачення та судова за своєю природою функція прийняття рішення по суті провадження. Зокрема, органи досудового розслідування, прокурор без участі суду у передбачених законом випадках можуть застосувати деякі заходи примусу, повідомляють особі про підозру у вчиненні кримінального правопорушення; збирають фактичні дані, що одразу набувають силу доказів; можуть закрити кримінальне провадження за наявності передбачених законом підстав. Усі ці повноваження у процесуальних системах, що будуються виключно на основі змагальності, традиційно належать судовим органам.

Таким чином, загалом кримінальний процес України є змішаним процесом слідчо-змагального типу.

2. ЗАВДАННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ

Для того щоб досягнути певного результату під час здійснення будь-якої, у тому числі кримінальної процесуальної діяльності, необхідно вирішити ряд питань (завдань). Саме завдання, поставлені перед кримінальним судочинством, обумовлюють досягнення його цілей.

Таким чином, завдання — це виражена у законі форма правової діяльності, що реалізується уповноваженими на те суб'єктами шляхом виконання наданих їм засобів для досягнення окремого та загального правового результату.

Завдання кримінального провадження сформульовані в ст. 2 КПК, і якими є:

- 1) захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень;
- 2) охорона прав, свобод і законних інтересів учасників кримінального провадження;
- 3) забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду з тим, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений, жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу і щоб до кожного учасника кримінального провадження була застосована належна правова процедура.

Перелічені завдання кримінального провадження є загальними для всіх його стадій. Водночас кожна стадія має і свої спеціальні безпосередні завдання. Виконання всіх цих завдань покладено на державні органи та посадових осіб, які ведуть процес.

Розглянемо завдання кримінального процесу більш детально.

Захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень. Потреба особи, суспільства та держави у захисті від суспільно небезпечних посягань (у тому числі кримінальних правопорушень) обумовлює необхідність створення регулятора суспільних відносин, який буде здатний виконувати цю функцію. Таким є кримінальне право. Однак саме по собі, без механізму реалізації кримінально-правових норм, воно не буде спроможним захистити ні окрему особу, ні суспільство, ні державу загалом. Роль такого механізму виконує кримінальний процес.

Кримінальне та кримінальне процесуальне право як елементи соціальної системи мають різне функціональне призначення, однак обидві ці галузі регламентують відносини з приводу вчинення кримінального правопорушення. Кримінальне право визначає коло кримінальних правопорушень, функціональне призначення кримінального процесу — регламентація порядку кримінального провадження.

Реалізація кримінальних правовідносин завжди пов'язується з кримінальним процесуальним правом. При цьому кримінальні правовідносини можуть залишитись нереалізованими у разі, якщо не буде встановлена подія кримінального правопорушення та особа, яка його вчинила. Реалізація кримінальних правовідносин означає, що всі обставини кримінального правопорушення встановлені, особа, яка його вчинила, притягнута до кримінальної відповідальності та покарана, відновлені порушені права потерпілого, відшкодована завдана кримінальним правопорушенням шкода. У такому випадку досягнута мета кримінального права, виконане завдання кримінального процесу: особа, суспільство, держава — захищені.

Виконання загального завдання кримінального провадження щодо захисту особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень реалізується у функціональних завданнях суб'єктів правозастосування — органів і посадових осіб, які реалізують

норми кримінального процесуального права. Функціональні ролі цих органів і посадових осіб різні, як різними є і безпосередні завдання, що покладаються на них. Так, органи досудового розслідування покликані встановити обставини кримінального правопорушення та особу, яка його вчинила, доказати винуватість обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення. Прокурор здійснює нагляд за додержанням законів під час проведення досудового розслідування у формі процесуального керівництва досудовим розслідуванням, підтримує державне обвинувачення в суді. Роль суду як соціального інституту полягає у здійсненні правосуддя.

Таким чином, виконання завдання щодо захисту особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень визначається функціональним призначенням державних органів і посадових осіб, які ведуть кримінальний процес, і зобов'язані повно, всебічно та об'єктивно досліджувати всі обставини кримінального провадження, встановити особу, яка вчинила кримінальне правопорушення, доказати передбаченими законом засобами її винуватість, призначити справедливе покарання, забезпечити відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, не допустити притягнення до відповідальності невинуватого, а у разі слідчо-судової помилки реабілітувати особу та відшкодувати їй шкоду, завдану незаконними діями.

Охорона прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження. Проголошення Конституцією України людини, її життя і здоров'я, честі та гідності, недоторканності і безпеки найвищою соціальною цінністю (ч. 1 ст. 3), визначення правами і свободами людини та їх гарантіями змісту і спрямованості діяльності держави (ч. 2 ст. 3) підвищують відповідальність державних органів і посадових осіб за виконання постановлених перед ними завдань.

Права, свободи та законні інтереси — це ті категорії, які не тільки характеризують правовий статус особи, а й свідчать про ступінь ефективності засобів, які використовуються у нормативному регулюванні суспільних відносин, про оптимальність співвідношення у механізмі правового регулювання засобів заохочення та обмеження.

У кримінальному судочинстві основні права та свободи людини визначають характер і зміст кримінального процесуального закону, а відповідно і всієї кримінальної процесуальної діяльності. Саме у сфері кримінального судочинства, де має місце застосування різних заходів державного примусу і де особливо обмежуються права та свободи осіб, залучених у сферу кримінального процесу, питання охорони прав, свобод і законних інтересів учасників кримінального провадження набуває особливого значення.

Кримінальне судочинство може і повинно бути ефективним інструментом державної охорони прав, свобод і законних інтересів громадян та юридичних осіб — установ, підприємств, організацій тощо. Жодне порушення законності, прав, свобод і законних інтересів фізичних і юридичних осіб не може бути виправдане посиланням на необхідність боротьби зі злочинністю.

У теорії права суб'єктивне право особи традиційно розглядають як встановлену законом міру, вид можливої (дозволеної) поведінки суб'єкта права. До змісту суб'єктивного права належать: можливість користуватись певним соціальним благом; право на позитивні активні дії уповноваженої особи; право вимагати відповідної поведінки від зобов'язаного суб'єкта; право на захист суб'єктивного права у разі його порушення (загрози порушення).

Суб'єктивне право існує і без відповідних дій уповноваженого суб'єкта як певна можливість особи. Однак його сутність, соціальна і правова цінність полягають у тому,

що ця можливість реалізується у конкретних юридичних діях суб'єкта, за допомогою яких він задовольняє власні потреби.

Поряд із суб'єктивними правами засобами задоволення інтересів суб'єктів правовідносин виступають свободи. На відміну від суб'єктивних прав свобода є категорією, що менш формалізована та деталізована у правових приписах, водночас вона надає особі такий же обсяг правових можливостей, як і суб'єктивне право.

Законні інтереси виступають особливим засобом правового регулювання. На відміну від суб'єктивних прав і свобод законні інтереси гарантуються лише у загальному виді, як прагнення, що не суперечать закону. Законний інтерес не знаходить прямого закріплення у нормах права, він лише відповідає їм. Водночас законний інтерес забезпечує реалізацію власне суб'єктивних прав. У правах, закріплених у законі, знаходять своє відображення лише найбільш суттєві інтереси осіб, усі інші — законом лише охороняються, забезпечуються і гарантуються у загальному вигляді, представляючи законні інтереси (охоронювані законом інтереси). Більше того, будь-яка правова норма відображає законні інтереси як правомірні прагнення до того варіанта поведінки, який відповідає приписам цієї правової норми, однак повністю не підпадає під шаблон санкціонованої державою поведінки, що в ній закріплена.

У тлумаченні Конституційного Суду України поняття «охоронюваний законом інтерес», що вживається в ч. 1 ст. 4 ЦПК України та інших законах України у логічно-смысловому зв'язку з поняттям «права», треба розуміти як прагнення до користування конкретним матеріальним і/або нематеріальним благом, як зумовлений загальним змістом об'єктивного і прямо не опосередкований у суб'єктивному праві простий легітимний дозвіл, що є самостійним об'єктом судового захисту та інших засобів правової охорони з метою задоволення індивідуальних і колективних потреб, які не суперечать Конституції і законам України, суспільним інтересам, справедливості, добросовісності, розумності та іншим загальноправовим засадам (рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 50 народних депутатів України щодо офіційного тлумачення окремих положень частини першої ст. 4 Цивільного процесуального кодексу України (справа про охоронюваний законом інтерес)).

Під охороною прав, свобод і законних інтересів учасників кримінального провадження (фізичних і юридичних осіб, які беруть у ньому участь), слід розуміти встановлення та дотримання процесуальних гарантій створення належних умов для повної і безперешкодної реалізації учасниками кримінального провадження їхніх суб'єктивних прав і законних інтересів, у тому числі і спеціальних прав, як учасників кримінального провадження. Особи, які порушують вказані права та інтереси, повинні бути притягнені до юридичної відповідальності.

Як зазначається у настанові Міжнародної амністії по справедливому судочинству, кожен кримінальний процес є перевіркою поваги держави до прав людини.

Відповідно до п. 25 ст. 3 КПК учасниками кримінального провадження є сторони кримінального провадження, потерпілий, його представник та законний представник, цивільний позивач, його представник та законний представник, цивільний відповідач та його представник, особа, стосовно якої розглядається питання про видачу в іноземну державу (екстрадицію), заявник, свідок та його адвокат, понятий, заставодавець, перекладач, експерт, спеціаліст, секретар судового засідання, судовий розпорядник.

Отже, охороні підлягають права, свободи та законні інтереси як тих фізичних і юридичних осіб, які постраждали від вчинення кримінального правопорушення, так і тих,

винуватість яких у вчиненні кримінального правопорушення встановлюється, а також тих, хто відіграє допоміжну роль у кримінальному провадженні.

Можна виділити такі напрями діяльності в межах забезпечення (гарантування) охорони прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження:

1) створення умов, необхідних для реалізації прав, дотримання свобод та здійснення законних інтересів. Так, згідно з ч. 1 ст. 11 КПК під час кримінального провадження повинна бути забезпечена повага до людської гідності, прав і свобод кожної особи. Відповідно до ч. 2 ст. 20 КПК слідчий, прокурор, слідчий суддя, суд зобов'язані роз'яснити підозрюваному, обвинуваченому його права і забезпечити право на кваліфіковану правову допомогу з боку обраного ним або призначеного захисника;

2) обмеження прав виключно уповноваженими на те суб'єктами, за наявності до того підстав і умов, у передбаченому законом порядку. Так, ч. 1 ст. 132 КПК визначає, що заходи забезпечення кримінального провадження застосовуються виключно на підставі ухвали слідчого судді або суду, за винятком випадків, передбачених КПК;

3) відшкодування шкоди, завданої порушенням прав, свобод та законних інтересів учасників провадження. Частина 3 ст. 11 КПК встановлює, що кожен має право захищати усіма засобами, що не заборонені законом, свою людську гідність, права, свободи та інтереси, порушені під час здійснення кримінального провадження. При цьому відповідно до ст. 130 КПК шкода, завдана незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органу, що здійснює оперативно-розшукову діяльність, досудове розслідування, прокуратури або суду, відшкодовується державою за рахунок Державного бюджету України у випадках та в порядку, передбачених законом.

Зазначеним напрямом відповідають різні види кримінальних процесуальних гарантій, про які йтиметься нижче.

Забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду з тим, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений, жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу і щоб до кожного учасника кримінального провадження була застосована належна правова процедура.

Передумовою притягнення особи до відповідальності за вчинене кримінальне правопорушення є здійснення досудового розслідування та судового розгляду.

Встановлення обставин вчинення кримінального правопорушення — завдання складне і багатогранне. Його виконання пов'язане з ретельною та копіткою роботою, спрямованою на виявлення та закріплення слідів кримінального правопорушення, на викриття та розшук особи (осіб), що його вчинила, тощо. У результаті проведених під час досудового розслідування дій встановлюються та досліджуються більшість доказів, формується підозра та обвинувачення, що надалі стає предметом судового розгляду та визначає його обсяг і межі.

Забезпечення того, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений, жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу і щоб до кожного учасника кримінального провадження була застосована належна правова процедура, можливе лише за умови швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду.

Названі вимоги характеризують способи дослідження обставин кримінального правопорушення та зібраних доказів. Швидкість, повнота та неупередженість (об'єктивність) мають свій конкретний зміст, однак при цьому вони взаємопов'язані.

Вимога *швидкості* у кримінальному провадженні означає, що строки проведення досудового розслідування та судового розгляду повинні максимально наближатися до моменту вчинення кримінального правопорушення (початку кримінального провадження). Ідея швидкості кримінального провадження виражена правилом «швидкого суду». Правом на «швидкий суд» повинні володіти всі зацікавлені у цьому особи, насамперед потерпілий та обвинувачений. Вимога швидкості є необхідною складовою справедливої процедури, на яку вказують основоположні міжнародні документи.

Так, у Європейській конвенції про захист прав людини й основоположних свобод зазначено, що «кожен має право при визначенні його громадянських прав і обов'язків або при розгляді будь-якого кримінального обвинувачення, що йому пред'явлене, на справедливий, публічний розгляд справи у розумний строк незалежним і неупередженим судом, створеним на підставі закону» (п. 1 ст. 6). У статті 14 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права право обвинуваченого на розгляд його справи судом без невинуватого затримки перераховано в ряду мінімальних гарантій справедливого правосуддя.

Вимога швидкості впливає на побудову кримінального процесу, визначення повноважень його суб'єктів.

Так, для забезпечення швидкості кримінального провадження запроваджуються спрощені порядки кримінального провадження (досудове розслідування кримінальних проступків у формі дізнання, спрощене судове провадження щодо кримінальних проступків).

Серед засад (принципів) кримінального провадження визначено засаду розумних строків (ст. 28 КПК), відповідно до якої під час кримінального провадження кожна процесуальна дія або процесуальне рішення повинні бути виконані чи прийняті в розумні строки. Розумними вважаються строки, що є об'єктивно необхідними для виконання процесуальних дій і прийняття процесуальних рішень. Розумні строки не можуть перевищувати передбачені КПК строки виконання окремих процесуальних дій або прийняття окремих процесуальних рішень.

Повноваження державних органів і посадових осіб, які ведуть кримінальний процес, також обумовлені процесуальними строками, встановленими законом. Наприклад, згідно з вимогами ст. 214 КПК слідчий, прокурор невідкладно, але не пізніше 24 годин після подання заяви, повідомлення про вчинене кримінальне правопорушення або після самостійного виявлення ним з будь-якого джерела обставин, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення, зобов'язаний внести відповідні відомості до Єдиного реєстру досудових розслідувань і розпочати розслідування. Стаття 219 КПК встановлює, що досудове розслідування повинно бути закінчено протягом одного місяця з дня повідомлення особі про підозру у вчиненні кримінального проступку і протягом двох місяців з дня повідомлення особі про підозру у вчиненні злочину. Згідно з статтею 220 КПК клопотання сторони захисту, потерпілого і його представника чи законного представника про виконання будь-яких процесуальних дій слідчий, прокурор зобов'язані розглянути в строк не більше трьох днів з моменту подання.

Відповідно до ч. 2 ст. 113 КПК будь-яка процесуальна дія або сукупність дій під час кримінального провадження мають бути виконані без невинуватого затримки і в будь-якому разі не пізніше граничного строку, визначеного відповідним положенням КПК. Таким чином, порушення встановленого законом процесуального строку в діях посадових осіб, які ведуть процес, є порушенням закону й означає незаконність проведеної процесуальної дії чи прийнятого процесуального рішення.

Швидкість як нормативна вимога щодо здійснення кримінального провадження виражається шляхом використання у тексті закону таких слів, як «строк», «період», «момент», «одночасно», «невідкладно», «не пізніше», «протягом» та ін.

Повнота досудового розслідування та судового розгляду означає, що під час їх проведення встановлені всі обставини, які підлягають доказуванню у кримінальному провадженні (ст. 91 КПК): подія кримінального правопорушення (час, місце, спосіб та інші обставини вчинення кримінального правопорушення); винуватість обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення, форма вини, мотив і мета вчинення кримінального правопорушення; вид і розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, а також розмір процесуальних витрат; обставини, які впливають на ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, характеризують особу обвинуваченого, обтяжують чи пом'якшують покарання, які виключають кримінальну відповідальність або є підставою для закриття кримінального провадження; обставини, що є підставою для звільнення від кримінальної відповідальності або покарання.

Це означає, що зібрані докази, що дозволяють стверджувати про існування цих обставин.

Повнота, зокрема, досудового розслідування також означає перевірку даних про вчинення обвинуваченим або іншими особами інших кримінальних правопорушень та прийняття за цими фактами відповідних законних і обґрунтованих рішень.

Повнота досудового розслідування та судового розгляду забезпечується також їх всебічністю — ретельною перевіркою всіх можливих версій, пояснень, оцінкою доказів, що надходять як від сторони обвинувачення, так і від сторони захисту. Тому однобічність, неповнота — це недостатнє з'ясування чи нез'ясування будь-якої істотної обставини кримінального провадження, залишення без уваги тієї чи іншої обставини, що викриває чи виправдовує обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення.

Неупередженість досудового розслідування і судового розгляду означає об'єктивне, безстороннє дослідження обставин кримінального провадження, збирання як обвинувальних, так і виправдувальних доказів, встановлення всіх даних, які характеризують особу обвинуваченого. Неупередженість дослідження також передбачає уважне ставлення як до показань потерпілого, так і до показань підозрюваного, обвинуваченого, їх клопотань і скарг. Усі показання цих осіб повинні ретельно перевірятись, а клопотання, якщо вони обґрунтовані, — задовольнятись.

Відповідно упереджене (необ'єктивне) провадження — це провадження здійснене зацікавлено, як правило, з «обвинувальним ухилом».

Особливе значення вимога неупередженості має стосовно судового розгляду. Неупередженість передбачає, що суддя при здійсненні правосуддя у конкретному кримінальному провадженні є суб'єктивно вільним від особистих переконань стосовно учасників судового провадження, його дії повинні виключати будь-які обґрунтовані сумніви у цьому, тобто суддя повинен бути об'єктивно безстороннім. Суддя не повинен мати будь-якого інтересу у провадженні за винятком одного — правильного застосування закону.

Під час судового розгляду суддя повинен однаково ретельно аналізувати доводи обвинувачення та захисту, керуючись при цьому тільки інтересами правосуддя.

Неупередженість — категорія, з одного боку, суб'єктивна, що залежить від суб'єктивних факторів, а з другого — об'єктивна, що формується під впливом об'єктивних умов, які забезпечують її прояв.

До об'єктивних умов забезпечення неупередженості суддів слід віднести побудову судової системи, особливий порядок фінансування судів, порядок призначення і звіль-

нення суддів, їх матеріальне та соціальне забезпечення, незалежність, недоторканність і незмінюваність суддів.

Оскільки неупередженість і об'єктивність суддів є важливими передумовами дотримання вимог закону при здійсненні правосуддя, постановлення законного, обґрунтованого та справедливого вироку, закон зобов'язав суддю при виконанні своїх повноважень, а також у позаслужбових відносинах уникати всього того, що може применшити авторитет судової влади, викликати сумнів в його об'єктивності, неупередженості та справедливості. Суддя не вправі, перебуваючи на посаді судді, обіймати посади в будь-якому іншому органі державної влади, органі місцевого самоврядування та з представницьким мандатом. Суддя не має права поєднувати свою діяльність з підприємницькою або адвокатською діяльністю, будь-якою іншою оплачуваною роботою (крім викладацької, наукової і творчої діяльності), а також входити до складу керівного органу чи наглядової ради підприємства або організації, що має на меті одержання прибутку. Суддя не може належати до політичної партії чи професійної спілки, виявляти прихильність до них, брати участь у політичних акціях, мітингах, страйках (ч. 1-3 ст. 53 Закону України «Про судоустрій і статус суддів»).

Неупередженість — категорія, у тому числі суб'єктивна, що залежить не тільки від об'єктивних умов, а й від вольових настанов суб'єкта. Неупередженість передбачає, що суддя прямо чи непрямо незацікавлений у вирішенні кримінального провадження, що є предметом його розгляду.

Під прямою особистою зацікавленістю слід розуміти таку зацікавленість у кримінальному провадженні, коли суддя має особистий матеріальний чи інший інтерес, який буде чи може бути затронутий під час судового розгляду.

Під непрямою особистою зацікавленістю слід розуміти таку зацікавленість, коли суддя, хоча безпосередньо и не зацікавлений у результаті судового розгляду, однак зацікавлені інші особи, інтереси яких не байдужі судді у зв'язку з родинними, дружніми зв'язками, через близькі стосунки тощо.

Для забезпечення неупередженості та об'єктивності суддів у кримінальному процесуальному законі встановлений перелік обставин, які перешкоджають участі судді у розгляді матеріалів конкретного кримінального провадження (ст. 75, 76 КПК).

Поняття «повнота» і «неупередженість» взаємопов'язані. Не може кримінальне провадження вважатись неупередженим, якщо всі можливі версії ретельно не перевірені, не з'ясована наявність обставин, які як викривають, так і виправдовують особу у вчиненні кримінального правопорушення (критерії повноти). Не буде і повноти, якщо провадження здійснюється упереджено, зі збиранням і дослідженням виключно обвинувальних доказів, без перевірки доводів невинуватості особи.

3. СИСТЕМА СТАДІЙ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ

Кримінальна процесуальна діяльність здійснюється у певній послідовності та умовно поділяється на частини, що називають стадіями кримінального провадження.

Усі стадії кримінального провадження тісно пов'язані між собою, проте відрізняються одна від одної безпосередніми завданнями, особливим колом учасників, специфікою процесуальних відносин, а також підсумковими рішеннями.

Стадії кримінального провадження — це взаємопов'язані, однак відносно самостійні етапи кримінальної процесуальної діяльності, що характеризуються безпосередніми завданнями, специфічним колом суб'єктів процесуальної діяльності, властивою їм кримінальною процесуальною формою та підсумковими рішеннями.

Виділення певних частин кримінального провадження в стадії та відокремлення їх одна від одної ґрунтується на таких характерних ознаках:

- 1) наявність завдань, властивих певній частині процесу;
- 2) визначене коло суб'єктів, які здійснюють на певному етапі процесуальну діяльність;
- 3) своєрідність процесуальної форми, в якій здійснюється ця діяльність;
- 4) наявність підсумкового процесуального акта, в якому фіксується рішення про перехід кримінального провадження в наступну стадію або про завершення провадження загалом.

Відповідно до чинного законодавства кримінальне провадження складається з певної кількості стадій, сукупність яких утворює **систему стадій кримінального провадження**, а саме:

- 1) досудове розслідування;
- 2) підготовче провадження;
- 3) судовий розгляд;
- 4) провадження в суді апеляційної інстанції (апеляційне провадження);
- 5) виконання судових рішень;
- 6) провадження в суді касаційної інстанції (касаційне провадження);
- 7) провадження у Верховному Суді України;
- 8) провадження за нововиявленими обставинами.

Досудове розслідування — це початкова стадія кримінального провадження, яка починається з моменту внесення відомостей про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань і закінчується закриттям кримінального провадження або направленням до суду обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру, клопотання про звільнення особи від кримінальної відповідальності (п. 5 ст. 3 КПК).

У цій стадії компетентні державні органи (слідчий, прокурор, інша уповноважена службова особа) здійснюють:

- процесуальну діяльність з прийняття та реєстрації заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення, приймають рішення про початок досудового розслідування;
- досудове розслідування злочинів у формі досудового слідства, а кримінальних проступків — у формі дізнання.

У цій стадії кримінального процесу провадиться комплекс процесуальних дій, спрямованих на швидке, повне, неупереджене встановлення обставин вчиненого кримінального провадження, осіб, які його вчинили, тощо. Водночас досудове розслідування має своїм завданням охорону прав, свобод і законних інтересів учасників провадження, захист особи від незаконного та необґрунтованого обвинувачення та обмеження її прав і свобод.

Розслідування іменується досудовим, оскільки його проведення передуює судовому провадженню, зокрема судовому розгляду. Зроблені за результатами досудового розслідування слідчим, прокурором висновки щодо наявності події кримінального правопорушення, винуватості особи у його вчиненні, виступають для суду версією обвинувачення, що підлягає безпосередній, всебічній перевірці в суді в умовах рівності сторін та змагальності.

З метою охорони конституційних прав і свобод людини під час досудового розслідування широко здійснюється судовий контроль у формі дачі судових дозволів на застосування переважної більшості заходів забезпечення кримінального провадження, проведення частини слідчих (розшукових) дій, а також розгляду та вирішення скарг на рішення, дій чи бездіяльність слідчого, прокурора.

Основними суб'єктами цієї стадії є оперативні підрозділи, слідчий, прокурор, керівник органу досудового розслідування, слідчий суддя, потерпілий, цивільний позивач, підозрюваний, цивільний відповідач, захисник, представник, заявник, свідок, експерт та ін.

Формами закінчення досудового розслідування є:

- 1) закриття кримінального провадження;
- 2) звернення до суду з клопотанням про звільнення особи від кримінальної відповідальності;
- 3) звернення до суду з обвинувальним актом;
- 4) звернення до суду з клопотанням про застосування примусових заходів медичного характеру;
- 5) звернення до суду з клопотанням про застосування примусових заходів виховного характеру (ч. 2 ст. 283 КПК).

Підготовче провадження — це стадія кримінального провадження, в якій суд за участю прокурора та інших учасників кримінального провадження (обвинуваченого, захисника, потерпілого, його представника і законного представника, цивільного позивача, його представника і законного представника, цивільного відповідача і його представника) здійснює процесуальну діяльність, спрямовану на вирішення питання про можливість розгляду матеріалів кримінального провадження по суті у судовому засіданні.

Підготовче провадження відбувається не пізніше п'яти днів з дня надходження до суду обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру або клопотання про звільнення від кримінальної відповідальності (ч. 1 ст. 314 КПК).

Змістом підготовчого провадження є перевірка наявності підстав для призначення судового розгляду, а за наявності певних підстав — прийняття остаточного рішення (зокрема, про закриття кримінального провадження).

Під час підготовчого судового засідання також можуть розглядатись скарги на рішення, дії чи бездіяльність слідчого або прокурора (ч.ч. 2, 3 ст. 303 КПК).

За результатами підготовчого судового засідання суддя приймає одне з таких рішень:

- 1) затверджує угоду або відмовляє в затвердженні угоди та повертає кримінальне провадження прокурору для продовження досудового розслідування;
- 2) закриває провадження у випадку встановлення підстав, передбачених законом;
- 3) повертає обвинувальний акт, клопотання про застосування примусових заходів виховного характеру або клопотання про застосування примусових заходів медичного характеру прокурору, якщо вони не відповідають вимогам КПК;
- 4) направляє обвинувальний акт, клопотання про застосування примусових заходів виховного характеру або клопотання про застосування примусових заходів медичного характеру до відповідного суду для визначення підсудності у випадку встановлення не підсудності кримінального провадження;
- 5) призначає судовий розгляд на підставі обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів виховного характеру або клопотання про застосування примусових заходів медичного характеру (ч. 3 ст. 314 КПК).

Судовий розгляд — центральна стадія кримінального провадження, в якій суд колегіально або суддя одноособово за участю сторін з дотриманням усіх засад кримінального провадження розглядає кримінальне провадження по суті, тобто вирішує питання про наявність чи відсутність діяння, у вчиненні якого обвинувачується особа, про наявність складу кримінального правопорушення у цьому діянні, про наявність чи відсутність вини обвинуваченого у вчиненні цього кримінального правопорушення, про необхідність призначення обвинуваченому покарання за вчинене ним кримінальне правопорушення та інші питання, передбачені законом (ст. 368 КПК).

Вирішуючи ці питання, суддя (суд) здійснює правосуддя. Таким чином, судовий розгляд є специфічною процесуальною формою здійснення правосуддя.

Тільки в результаті судового розгляду обвинувачений може бути визнаний винним у вчиненні кримінального правопорушення та підданий кримінальному покаранню або визнаний невинуватим та виправданий.

Судовий розгляд складається з таких етапів:

- підготовча частина (ст. 342-346 КПК);
- власне судовий розгляд (з'ясування обставин та перевірка їх доказами) (ст. 347-363 КПК);
- судові дебати (ст. 364 КПК);
- останнє слово обвинуваченого (ст. 365 КПК);
- ухвалення та проголошення судового рішення (ст. 366-380 КПК).

Судовий розгляд здійснюється відповідно до загальних положень — закріплених законом правил, що відображають характерні риси судового розгляду та забезпечують реалізацію на цьому етапі всіх засад кримінального провадження.

Судовий розгляд, який здійснюється у відкритому судовому засіданні за участю всіх зацікавлених осіб, а також у присутності публіки, сприяє формуванню правосвідомості громадян і профілактиці кримінальних правопорушень.

За результатами судового розгляду може бути прийняте одне з таких рішень:

- 1) вирок (обвинувальний або виправдувальний);
- 2) ухвала про закриття кримінального провадження;
- 3) ухвала про застосування чи незастосування примусових заходів медичного характеру;
- 4) ухвала про застосування чи незастосування примусових заходів виховного характеру.

Апеляційне провадження — це стадія кримінального провадження, в якій суд апеляційної інстанції переглядає судові рішення, які були ухвалені судами першої інстанції і не набрали законної сили у зв'язку з поданою на них апеляційною скаргою.

Серед завдань апеляційного провадження — охорона прав, свобод і законних інтересів учасників кримінального провадження через недопущення до виконання неправосудних (незаконних, необґрунтованих, невмотивованих) рішень. Виконання цього завдання забезпечується наданням відповідним особам права на апеляційне оскарження судових рішень, що є складовим елементом загального права особи на судовий захист.

В апеляційному порядку також можуть бути оскаржені ухвали слідчого судді у випадках, передбачених КПК.

Кримінальне провадження в апеляційній інстанції здійснюють Апеляційний суд Автономної Республіки Крим, апеляційні суди областей, міст Києва і Севастополя (ч. 2 ст. 33 КПК).

Основні риси апеляційного провадження:

- 1) реальна можливість і свобода оскарження вироку та інших судових рішень;
- 2) перегляд виправдувального вироку лише у виняткових випадках;
- 3) всебічність перевірки судового рішення в межах апеляційної скарги;
- 4) широкі повноваження суду апеляційної інстанції;
- 5) обов'язковість рішень і вказівок апеляційної інстанції для суду першої інстанції.

Апеляційне провадження характеризується встановленням переліком судових рішень, які можуть бути оскаржені в апеляційному порядку (ст. 392 КПК), визначеним колом суб'єктів апеляційного оскарження (ст. 393 КПК), його порядком і строками (ст. 395 КПК), визначеною формою апеляційної скарги та наслідками її недотримання (статті 396, 399 КПК), а також умовами, підставами, порядком і наслідками апеляційного розгляду.

За наслідками апеляційного розгляду за скаргою на вирок або ухвалу суду першої інстанції суд апеляційної інстанції приймає одне з таких рішень:

- 1) залишає вирок або ухвалу без змін;
- 2) змінює вирок або ухвалу;
- 3) скасовує вирок повністю чи частково та ухвалює новий вирок;
- 4) скасовує ухвалу повністю чи частково та ухвалює нову ухвалу;
- 5) скасовує вирок або ухвалу і закриває кримінальне провадження;
- 6) скасовує вирок або ухвалу і призначає новий розгляд у суді першої інстанції (ч. 1 ст. 407 КПК).

Певну специфіку підсумкових рішень має ця стадія за наслідками апеляційного розгляду за скаргою на вирок суду на підставі угоди та за скаргою на ухвали слідчого судді (ч.ч. 2, 3 ст. 407 КПК).

Виконання судових рішень — це стадія кримінального провадження, в якій суд вирішує всі питання, що виникають у зв'язку зі зверненням судового рішення до виконання, його фактичним виконанням, а у деяких випадках — і після його виконання.

Обов'язковість рішень суду є конституційною засадою правосуддя, що знайшла закріплення у п. 9 ст. 129 Конституції України. Будь-які рішення суду можуть бути звернені до виконання в примусовому порядку. У передбачених законом випадках, крім примусового виконання рішення суду, особи які ухиляються від виконання вироку або які протидіють виконанню судового рішення, можуть бути притягнуті до кримінальної чи адміністративної відповідальності.

Вирок або ухвала суду, які набрали законної сили, обов'язкові для осіб, які беруть участь у кримінальному провадженні, а також для всіх фізичних і юридичних осіб, органів державної влади та органів місцевого самоврядування, їх службових осіб, і підлягають виконанню на всій території України (ст. 533 КПК).

Процесуальні питання, пов'язані з виконанням судових рішень у кримінальному провадженні, як правило, вирішує суддя суду першої інстанції одноособово.

До процесуальних питань, пов'язаних із виконанням судових рішень належать:

- звернення судового рішення до виконання (ст. 534-536 КПК);
- питання, що вирішуються судом під час виконання вироку (наприклад, про умовно-дострокове звільнення від відбування покарання) (ст. 537 КПК);
- питання, що вирішуються судом після виконання вироку (про зняття судимості) (ст. 538 КПК).

Суб'єктами цієї стадії є суд, прокурор, органи, що виконують судові рішення, засуджений, його захисник, його представник, потерпілий та ін.

Касаційне провадження — це стадія кримінального провадження, в якій суд касаційної інстанції переглядає судові рішення суду першої та апеляційної інстанції у зв'язку з поданою на них касаційною скаргою.

Завдання стадії касаційного провадження полягають у такому:

- забезпечення законності і справедливості правосуддя;
- недопущення звернення до виконання незаконного, необгрунтованого, невмотивованого та несправедливого вироку чи іншого судового рішення;
- виправлення допущених на попередніх стадіях помилок, прорахунків і порушень;
- забезпечення відновлення, захисту та реалізації прав і законних інтересів учасників провадження;
- забезпечення відшкодування шкоди, завданої незаконними рішеннями;
- сприяння однаковому розумінню і застосуванню законів судами першої та апеляційної інстанції.

Кримінальне провадження у касаційній інстанції здійснює Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ (ч. 3 ст. 33 КПК).

Касаційне провадження характеризується встановленим переліком судових рішень, які можуть бути оскаржені в касаційному порядку (ст. 424 КПК), визначеним колом суб'єктів касаційного оскарження (ст. 425 КПК), його порядком і строками (ст. 426 КПК), визначеною формою касаційної скарги та наслідками її недотримання (статті 427, 429 КПК), а також умовами, підставами, порядком і наслідками касаційного розгляду.

У передбачених законом випадках касаційний розгляд може бути проведений в особливому письмовому порядку (ст. 435 КПК).

Суд касаційної інстанції за наслідками розгляду касаційної скарги має право:

- 1) залишити судові рішення без зміни, а касаційну скаргу — без задоволення;
- 2) скасувати судові рішення і призначити новий розгляд у суді першої чи апеляційної інстанції;
- 3) скасувати судові рішення і закрити кримінальне провадження;
- 4) змінити судові рішення (ст. 436 КПК).

Провадження у Верховному Суді України — це стадія кримінального провадження, в якій Верховний Суд України переглядає судові рішення у кримінальних справах з підстав:

- 1) неоднакового застосування судом касаційної інстанції одних і тих самих норм закону України про кримінальну відповідальність щодо подібних суспільно небезпечних діянь (крім питань призначення покарання, звільнення від покарання та від кримінальної відповідальності), що потягло ухвалення різних за змістом судових рішень;
- 2) встановлення міжнародною судовою установою, юрисдикція якої визнана Україною, порушення Україною міжнародних зобов'язань при вирішенні справи судом (ст. 444, 445 КПК).

Таким чином, предмет перегляду судових рішень Верховним Судом України має свою специфіку, обумовлену необхідністю забезпечення однакового застосування судом касаційної інстанції закону України про кримінальну відповідальність.

За наслідками розгляду справи більшістю голосів від складу суду приймається одна з таких ухвал:

- 1) про повне або часткове задоволення заяви;
- 2) про відмову в задоволенні заяви.

Якщо Верховний Суд України установить, що судові рішення у справі, яка переглядається з підстави, передбаченої п. 1 ч. 1 ст. 445 КПК, є незаконним, він скасовує його

повністю чи частково, змінює його і приймає нове судове рішення або направляє справу на новий розгляд до суду касаційної інстанції.

Якщо судове рішення у справі переглядається з підстави, визначеної п. 2 ч. 1 ст. 445 КПК, Верховний Суд України скасовує оскаржуване рішення повністю або частково і має право прийняти нове судове рішення або направити справу на новий розгляд до суду, який виніс оскаржуване рішення (ст. 455 КПК).

Провадження за нововиявленими обставинами — це стадія кримінального провадження, в якій судове рішення, що набрало законної сили, переглядається у зв'язку з нововиявленими обставинами, тобто такими обставинами, які не були відомі суду на час судового розгляду при винесенні судового рішення і які самі по собі або разом із раніше виявленими обставинами доводять неправильність вироку чи ухвали, що належить переглянути (ст. 459 КПК).

Такими обставинами, зокрема, визнаються штучне створення або підроблення доказів, неправильність перекладу висновку і пояснень експерта, завідомо неправдиві показання свідка, потерпілого, підозрюваного, обвинуваченого, на яких ґрунтується вирок; зловживання слідчого, прокурора, слідчого судді чи суду під час кримінального провадження та ін.

Кримінальне провадження за нововиявленими обставинами здійснюється судом, який ухвалив рішення, що переглядається (ч. 5 ст. 33 КПК).

За наслідками такого провадження суд має право скасувати вирок чи ухвалу і прийняти новий вирок чи ухвалу або залишити заяву про перегляд судового рішення за нововиявленими обставинами без задоволення (ст. 467 КПК).

Кримінальний процес не завжди проходить усі ці стадії. Він може завершитися, наприклад, в стадіях досудового розслідування, підготовчого провадження шляхом прийняття рішення про закриття кримінального провадження; у разі неподання апеляційних і касаційних скарг будуть відсутні стадії апеляційного та касаційного провадження; у разі відсутності підстав для провадження у Верховному Суді України та провадження за нововиявленими обставинами — будуть відсутні і ці стадії.

4. КРИМІНАЛЬНА ПРОЦЕСУАЛЬНА ФОРМА, ФУНКЦІЇ, ВІДНОСИНИ ТА ГАРАНТІЇ

Усі дії суб'єктів кримінального провадження здійснюються у визначеному законом порядку, з додержанням передбачених законом умов і послідовності, тобто згідно з процесуальною формою. Обов'язковість кримінальної процесуальної форми міститься у вимозі точного й неухильного виконання приписів закону.

Кримінальна процесуальна форма — це визначений законом порядок кримінального провадження загалом, порядок виконання окремих процесуальних дій і прийняття процесуальних рішень.

Кримінальна процесуальна форма створює визначений, детально врегульований і обов'язковий режим кримінального провадження. Цей порядок є єдиним (*уніфікованим*) для всіх кримінальних проваджень, що є гарантією дотримання прав суб'єктів кримінального процесу, виконання завдань кримінального провадження. Проте у деяких випадках законодавець встановлює особливі порядки провадження — диференці-

йовані форми (залежно від суб'єкта суспільно небезпечного діяння або характеристик кримінального провадження).

Особливу (*диференційовану*) форму (порядок) кримінального провадження становлять:

- кримінальне провадження на підставі угод (гл. 35 КПК);
- кримінальне провадження у формі приватного обвинувачення (гл. 36 КПК);
- кримінальне провадження щодо окремої категорії осіб (гл. 37 КПК);
- кримінальне провадження щодо неповнолітніх (гл. 38 КПК);
- кримінальне провадження щодо застосування примусових заходів медичного характеру (гл. 39 КПК);
- кримінальне провадження, яке містить відомості, що становлять державну таємницю (гл. 40 КПК);
- кримінальне провадження на території дипломатичних представництв, консульських установ України, на повітряному, морському чи річковому судні, що перебуває за межами України під прапором або з розпізнавальним знаком України, якщо це судно приписано до порту, розташованого в Україні (гл. 41 КПК).

Відповідно до розділу 9 КПК під час кримінального провадження передбачено здійснення міжнародного співробітництва, що полягає у вжитті компетентними органами необхідних заходів з метою надання міжнародної правової допомоги шляхом вручення документів, виконання окремих процесуальних дій, видачі осіб, які вчинили кримінальне правопорушення, тимчасової передачі осіб, перейняття кримінального переслідування, передачі засуджених осіб, виконання вироків та забезпечення інших форм співробітництва.

Необхідність застосування особливої форми у деяких кримінальних провадженнях зумовлена потребою надання додаткових процесуальних гарантій особам, які через неповноліття або психічну хворобу не можуть повноцінно захищати свої права та законні інтереси, а також особам, які наділені правовими привілеями та імунітетами.

Форму диференційованого провадження у інших випадках обумовлює можливість її спрощення (кримінальне провадження на підставі угод, кримінальне провадження у формі приватного обвинувачення) або необхідність ускладнення (кримінальне провадження, яке містить відомості, що становлять державну таємницю).

Значення кримінальної процесуальної форми полягає в такому:

- вона забезпечує дотримання режиму законності в кримінальному процесі;
- створює необхідні умови для швидкого, повного та неупередженого кримінального провадження;
- забезпечує охорону прав, свобод і законних інтересів осіб, які беруть участь у кримінальному провадженні;
- сприяє забезпеченню виховного впливу кримінального процесу;
- забезпечує єдиний порядок кримінального провадження.

Функції кримінального процесу (кримінальні процесуальні функції) — це визначені законом основні напрями кримінальної процесуальної діяльності.

Загальні завдання кримінального судочинства, сформульовані у ст. 2 КПК, не включають, а, навпаки, передбачають різні форми та методи їх реалізації відповідно судом, прокурором, слідчим. Кожний із них має притаманну саме йому спрямованість у вирішенні цих завдань. У свою чергу, інші суб'єкти кримінального провадження (підозрюваний, обвинувачений, потерпілий та ін.) мають свою спрямованість у діяльності, яку вони здійснюють і яка обумовлена характером їхніх інтересів. Із спрямованістю тих чи інших видів процесуальної діяльності і пов'язано поняття кримінальних процесуальних функцій.

Для характеристики кримінальних процесуальних функцій істотно важливим є те, що:

- вони закріплені у законі як певні види, напрями кримінальної процесуальної діяльності;

- виділяються з усієї кримінальної процесуальної діяльності як основні, оскільки кожна з них безпосередньо пов'язана з реалізацією завдань кримінального провадження;
- виконуються суб'єктами, які уповноважені на здійснення кримінального провадження або мають у ньому процесуальний інтерес.

З урахуванням такого розуміння суті кримінальних процесуальних функцій та відповідно до ст. 22 КПК у кримінальному процесі виділяють такі три *основні функції*:

- 1) функція обвинувачення;
- 2) функція захисту;
- 3) функція вирішення кримінального провадження по суті (правосуддя).

Основними їх справедливо називають тому, що вони завжди виявляються в центральній стадії процесу — стадії судового розгляду і визначають змагальну побудову судового провадження.

Розподіл функцій обвинувачення, захисту і правосуддя між різними учасниками кримінального провадження чи їх зосередження в діяльності одного суб'єкта є найбільш істотною ознакою для характеристики типу кримінального процесу.

Природа кримінального провадження у правовій державі, що будується на засадах рівності сторін і змагальності, вимагає, щоб обвинувачення, захист і правосуддя виступали як самостійні та незалежні одна від одної функції, що виконуються різними суб'єктами.

Серед інших кримінальних процесуальних функцій виділяють:

- 1) функцію розслідування;
- 2) функцію нагляду за додержанням законності;
- 3) функцію кримінального переслідування;
- 4) функцію судового контролю; 5) профілактичну функцію.

Функції кримінального процесу завжди виконують певні суб'єкти процесу. Так, функцію обвинувачення здійснює прокурор, слідчий, потерпілий та ін. Функцію захисту — підозрюваний, обвинувачений, захисник та ін. Виключним суб'єктом реалізації функції правосуддя є суд (суддя).

Вказані кримінальні процесуальні функції здійснюються не ізольовано одна від одної, вони тісно пов'язані між собою, перебувають у певному співвідношенні й у сукупності забезпечують виконання завдань кримінального провадження. Йдеться, отже, про систему процесуальних функцій, яка має певні особливості. В ній є функції, що сполучаються, розвиваються і доповнюють одна одну, і тому один суб'єкт може реалізувати декілька процесуальних функцій; однак існують і функції несумісні, які один і той самий суб'єкт в одному кримінальному провадженні виконувати не може. Так, здійснення прокурором функції нагляду за законністю в досудовому провадженні не лише не виключає, але, навпаки, передбачає здійснення ним функції обвинувачення у суді. У ході реалізації слідчим функції розслідування, коли ним встановлено відповідні підстави, він повідомляє особі про підозру у вчиненні кримінального правопорушення, а надалі складає обвинувальний акт, в якому формулює обвинувачення, а отже, реалізує з цього моменту і функцію обвинувачення. У вказаних випадках йдеться про сумісні кримінальні процесуальні функції.

Коли ж йдеться про функції обвинувачення, захисту і правосуддя, то вони чітко розрізняються, і тому суб'єкти, що здійснюють обвинувачення (так само, як і захист), не можуть здійснювати правосуддя; той, хто обвинувачує, не може бути суддею.

Ще одна особливість системи процесуальних функцій полягає в тому, що обвинувачення, за загальним правилом, передусє появі функцій захисту та правосуддя й обумовлює їх виникнення. Сформульовані та доведені до відома особи підозра та обвинувачення у вчиненні кримінального правопорушення викликають до життя функцію захисту, спрямовану на їх спростування, доказування невинуватості або меншої винуватості підозрюваного, обвинуваченого. Функція правосуддя здійснюється не інакше, як на підставі сформульованого обвинувачення. Здійснення її означає правильне, згідно з законом і обставинами провадження, вирішення основного питання — про винуватість чи невинуватість обвинуваченого і про застосування до винного справедливого покарання. Твердження про винуватість чи невинуватість обвинуваченого є підсумком діяльності суду. Воно одержує свій вираз у вирокі — найважливішому акті правосуддя.

Ще однією з функцій суду, зокрема у досудовому провадженні, є функція судового контролю. Цю функцію відповідно до положень КПК здійснює спеціальний суб'єкт кримінального провадження — слідчий суддя (п. 18 ст. 3 КПК). Змістом цієї функції є розгляд і вирішення скарг на дії, рішення та бездіяльність органів досудового розслідування та прокурора, а також дача дозволів на застосування заходів забезпечення кримінального провадження та проведення тих процесуальних дій, якими обмежуються конституційні права та свободи особи.

Формами реалізації процесуальних функцій є:

- прийняття рішень;
- виконання дій;
- участь у провадженні процесуальних дій.

Кримінальні процесуальні відносини — це врегульовані кримінальним процесуальним законом суспільні відносини, що виникають і розвиваються у зв'язку зі здійсненням кримінального провадження.

Елементами кримінальних процесуальних відносин є:

- суб'єкти (усі державні органи, їх посадові особи, що здійснюють кримінальне судочинство, а також інші громадяни, посадові та юридичні особи, що залучаються у сферу кримінального провадження);
- об'єкт (те, з приводу чого виникли і розвиваються правовідносини);
- процесуальні права і процесуальні обов'язки суб'єктів кримінальних процесуальних відносин.

Кримінальна процесуальна діяльність може відбуватися лише у формі кримінальних процесуальних відносин. Іншого способу реалізації прав і виконання обов'язків суб'єктами кримінального провадження не існує.

Враховуючи публічно-правове начало, властиве кримінальному судочинству, слід зазначити, що специфічною особливістю кримінальних процесуальних відносин є участь у них представника держави, наділеного владними повноваженнями. Без владного начала в кримінальних процесуальних відносинах неможливий розвиток кримінального провадження, виконання завдань, що стоять перед ним.

Кримінальні процесуальні відносини виникають лише після одержання компетентними правоохоронними органами інформації про вчинене чи таке, що готується, кримінальне правопорушення. Кримінальні процесуальні відносини в основному вичерпують себе зі встановленням кримінально-правового предмета провадження й прийняттям рішення про застосування (чи незастосування) заходів кримінальної відповідальності. Закінчення функціонування кримінальних процесуальних відносин, у зв'язку з набранням вирокі суду законної сили, створює юридичний факт для реалізації встановлених

кримінально-правових відносин. Це не виключає виникнення кримінальних процесуальних відносин знову і після набрання вироком законної сили, зокрема, у стадіях виконання вироку, касаційного провадження, провадження у Верховному Суді України, провадження за нововиявленими обставинами.

Слід зазначити і про те, що вчинення кримінального правопорушення не завжди викликає виникнення кримінальних процесуальних відносин, оскільки не про всі кримінальні правопорушення стає відомо суб'єктам кримінального провадження — компетентним державним органам. З іншого боку, неправдиві чи помилкові повідомлення про кримінальне правопорушення зумовлюють виникнення кримінальних процесуальних відносин за фактичної відсутності кримінально-правових відносин.

Суб'єкти правовідносин, реалізуючи свої процесуальні права й обов'язки, відіграють неоднакову роль у кримінальному судочинстві, мають різний вплив на перебіг і кінцевий результат кримінального провадження. Головна роль у кримінальному процесі належить державним органам і посадовим особам, відповідальним за здійснення кримінального провадження, які наділені правом застосування норм закону і прийняття процесуальних рішень. Від них залежить саме здійснення кримінального провадження, його результат, можливість реалізації прав і обов'язків іншими суб'єктами кримінального провадження. Тому закон зобов'язує їх не тільки роз'яснювати права підозрюваному, обвинуваченому, потерпілому та іншим суб'єктам, які беруть участь у кримінальному провадженні, а й забезпечувати можливість здійснення цих прав.

Державні органи та посадові особи взаємодіють між собою, а також з іншими суб'єктами кримінального провадження. Їх дії взаємозалежні й виконуються у межах суспільних відносин, врегульованих нормами кримінального процесуального права. Суб'єктами цих кримінальних процесуальних відносин є всі особи, які володіють процесуальними правами й наділяються процесуальними обов'язками. Той чи інший учасник кримінального провадження може бути учасником одного чи декількох процесуальних правовідносин, однак поза прямого і конкретного зв'язку із представниками держави (слідчим, прокурором, слідчим суддею, судом) він не може реалізувати свої права і виконати покладені на нього обов'язки.

Будь-які процесуальні правовідносини мають свій об'єкт. Коло можливих об'єктів кримінальних процесуальних відносин достатньо широке. Таким об'єктом може бути проведення процесуальних дій (дача показань на допиті), прийняття та виконання процесуальних рішень (проведення обшуку) або певна поведінка (порушення порядку в судовому засіданні) тощо.

Кримінальні процесуальні відносини мають фактичний та юридичний зміст.

Юридичним змістом кримінальних процесуальних відносин є зафіксовані у нормах кримінального процесуального права процесуальні права та обов'язки їх суб'єктів.

Фактичний зміст кримінальних процесуальних відносин утворюють реально здійснювані дії їх суб'єктів, спрямовані на реалізацію своїх прав та виконання обов'язків, що визначаються інтересами у кримінальному провадженні (публічними чи приватними).

Кримінальне процесуальне право визначає завдання та систему кримінального провадження, порядок відносин суду, органів прокуратури, досудового розслідування, оперативних підрозділів між собою та з іншими особами, що беруть участь у кримінальному процесі, а також порядок провадження процесуальних дій, підстави, умови та порядок прийняття процесуальних рішень.

Кримінальні процесуальні гарантії — це передбачені кримінальним процесуальним законом засоби забезпечення ефективного здійснення кримінального провадження, виконання його завдань.

Найважливішою рисою кримінальних процесуальних гарантії є їх багаторівнева системність. Саме завдяки цьому досягається їх функціональне призначення — забезпечення ефективного здійснення кримінального провадження, виконання його завдань.

Систему кримінальних процесуальних гарантії становлять:

- 1) кримінальна процесуальна форма;
- 2) засади кримінального провадження;
- 3) процесуальний статус учасників кримінального провадження;
- 4) можливість застосування заходів забезпечення кримінального провадження;
- 5) прокурорський нагляд;
- 6) судовий контроль;
- 7) відомчий контроль;
- 8) інститут оскарження дій, рішень і бездіяльності органів і посадових осіб, що здійснюють кримінальне провадження;
- 9) юридична відповідальність учасників кримінального процесу та інші.

Державним органам і посадовим особам кримінальні процесуальні гарантії забезпечують можливість виконання своїх обов'язків та використання наданих повноважень для виконання завдань кримінального провадження, а іншим учасникам кримінального процесу — реально використовувати надані їм процесуальні засоби для охорони прав, свобод і законних інтересів. Права, надані державним органам і посадовим особам у кримінальному процесі, гарантовані обов'язком відповідних осіб виконувати звернені до них вимоги та встановленими законом санкціями за невиконання цих обов'язків. З іншої сторони, права фізичних і юридичних осіб, які беруть участь у кримінальному провадженні, гарантовані обов'язками державних органів і посадових осіб, які здійснюють кримінальне провадження, роз'яснювати ці права та створювати умови для їх реалізації відповідно до закону.

Зважаючи на те, що одним із суб'єктів (сторін) кримінальних процесуальних відносин є державний орган або посадова особа, що наділені владними повноваженнями, особливе значення у кримінальному провадженні набувають процесуальні гарантії прав особи, охорона її прав, свобод і законних інтересів, забезпечення права на судовий захист. Реальне забезпечення прав особи, насамперед, потерпілого та підозрюваного, обвинуваченого, є критерієм оцінки демократизму та гуманізму кримінального процесу.

Процесуальними гарантіями прав особи є ті засоби, які забезпечують їх фактичну реалізацію. Наприклад, право підозрюваного, обвинуваченого мати захисника гарантується роз'ясненням йому цього права, наданням можливості обрати захисника та запросити його, наданням йому у передбачених законом випадках безоплатної допомоги захисника тощо.

Обов'язок державних органів і посадових осіб, які здійснюють кримінальне провадження, забезпечувати його учасникам (потерпілому, підозрюваному, обвинуваченому та ін.) можливість реалізації своїх прав обумовлений тим, що фактичне використання прав учасниками процесу — одна з найважливіших умов повного та неупередженого кримінального провадження, охорони законних інтересів особи у кримінальному процесі. Ці органи та посадові особи мають бути зацікавлені у тому, щоб учасники кримінального провадження знали свої права та використовували їх, оскільки тільки за такої умови може бути виключений «обвинувальний уклін», винесене законне, обґрунтоване, вмотивоване та справедливе судове рішення.

5. КРИМІНАЛЬНІ ПРОЦЕСУАЛЬНІ АКТИ

Кримінальний процесуальний акт — поняття складне, що включає в себе не тільки певні дії суб'єктів кримінального провадження, які виконуються ними під час здійснення своїх повноважень, а й кримінальні процесуальні документи, що складаються при цьому.

Однією з вимог кримінальної процесуальної форми є правило про те, щоб процесуальні дії і прийняті процесуальні рішення були письмово закріплені у відповідних процесуальних документах.

Кримінальний процесуальний закон встановлює таку форму цих документів, яка дає можливість повно відобразити в них хід і результати проведених процесуальних дій, підстави, мотиви та зміст прийнятих процесуальних рішень з тим, щоб надалі використати одержані дані під час досудового розслідування, судового провадження, перевірки законності та обґрунтованості проведених дій і прийнятих рішень.

Кримінальні процесуальні документи — це письмові документи, складені на підставі кримінального процесуального закону уповноваженими на те суб'єктами у зв'язку з виконанням процесуальних дій або прийняттям процесуальних рішень, у яких зафіксована інформація про хід і результати кримінальної процесуальної діяльності.

Основні види кримінальних процесуальних документів:

- постанова;
- протокол;
- ухвала;
- вирок;
- обвинувальний акт.

Відповідно до ст. 110 КПК рішення слідчого, прокурора приймається у формі *постанови*. Постанова виноситься у випадках, передбачених КПК (наприклад, про продовження строку досудового розслідування, про зупинення досудового розслідування, про закриття кримінального провадження), а також коли слідчий, прокурор визнає це за необхідне. Судове рішення приймається у формі ухвали або вироку, які мають відповідати вимогам, передбаченим ст. 369, 371-374 КПК.

Постанова слідчого, прокурора складається з:

- 1) вступної частини, яка повинна містити відомості про місце і час прийняття постанови; прізвище, ім'я, по батькові, посаду особи, яка прийняла постанову;
- 2) мотивувальної частини, яка повинна містити відомості про зміст обставин, які є підставами для прийняття постанови; мотиви прийняття постанови, їх обґрунтування та посилання на положення КПК;
- 3) резолютивної частини, яка повинна містити відомості про зміст прийнятого процесуального рішення; місце і час (строки) його виконання; особу, якій належить виконати постанову; можливість та порядок оскарження постанови.

Постанова слідчого, прокурора виготовляється на офіційному бланку та підписується службовою особою, яка прийняла відповідне процесуальне рішення.

Постанова слідчого, прокурора, прийнята в межах компетенції згідно з законом, є обов'язковою для виконання фізичними та юридичними особами, прав, свобод чи інтересів яких вона стосується.

У випадках, передбачених КПК, хід і результати проведення процесуальної дії фіксуються у *протоколі*.

Відповідно до ст. 104 КПК протокол складається з:

1) вступної частини, яка повинна містити відомості про: місце, час проведення та назву процесуальної дії; особу, яка проводить процесуальну дію (прізвище, ім'я, по батькові, посада); всіх осіб, які присутні під час проведення процесуальної дії (прізвища, імена, по батькові, дати народження, місця проживання); інформацію про те, що особи, які беруть участь у процесуальній дії, заздалегідь повідомлені про застосування технічних засобів фіксації, характеристики технічних засобів фіксації та носіїв інформації, які застосовуються при проведенні процесуальної дії, умови та порядок їх використання;

2) описової частини, яка повинна містити відомості про: послідовність дій; отримані в результаті процесуальної дії відомості, важливі для цього кримінального провадження, у тому числі виявлені і/або надані речі і документи;

3) заключної частини, яка повинна містити відомості про: вилучені речі і документи та спосіб їх ідентифікації; спосіб ознайомлення учасників зі змістом протоколу; зауваження і доповнення до письмового протоколу з боку учасників процесуальної дії.

Перед підписанням протоколу учасникам процесуальної дії надається можливість ознайомитися із текстом протоколу.

Зауваження і доповнення зазначаються у протоколі перед підписами. Протокол підписують усі учасники, які брали участь у проведенні процесуальної дії. Якщо особа через фізичні вади або з інших причин не може особисто підписати протокол, то ознайомлення такої особи з протоколом здійснюється у присутності її захисника (законного представника), який своїм підписом засвідчує зміст протоколу та факт неможливості його підписання особою.

Якщо особа, яка брала участь у проведенні процесуальної дії, відмовилася підписати протокол, про це зазначається в протоколі. Такій особі надається право дати письмові пояснення щодо причин відмови від підписання, які заносяться до протоколу. Факт відмови особи від підписання протоколу, а також факт надання письмових пояснень особи щодо причин такої відмови засвідчується підписом її захисника (законного представника), а у разі його відсутності — понятих.

Стаття 105 КПК передбачає можливість долучення додатків до протоколу. Додатками до протоколу можуть бути:

1) спеціально виготовлені копії, зразки об'єктів, речей і документів;

2) письмові пояснення спеціалістів, які брали участь у проведенні відповідної процесуальної дії;

3) стенограма, аудіо- і відеозаписи процесуальної дії;

4) фототаблиці, схеми, зліпки, носії комп'ютерної інформації та інші матеріали, які пояснюють зміст протоколу.

Додатки до протоколів повинні бути належним чином виготовлені, упаковані з метою надійного збереження, а також засвідчені підписами слідчого, прокурора, спеціаліста, інших осіб, які брали участь у виготовленні і/або вилученні таких додатків.

Обвинувальний акт — це процесуальний документ, який складається за результатами досудового розслідування у разі, якщо слідчим, прокурором встановлені достатні підстави для висунення обвинувачення у вчиненні кримінального правопорушення та його розгляду в судовому засіданні.

Обвинувальний акт складається слідчим, після чого затверджується прокурором. Обвинувальний акт може бути складений прокурором, зокрема якщо він не погодиться з обвинувальним актом, що був складений слідчим.

Відповідно до ст. 291 КПК обвинувальний акт повинен містити такі відомості:

- 1) найменування кримінального провадження та його реєстраційний номер;
- 2) анкетні відомості кожного обвинуваченого (прізвище, ім'я, по батькові, дата та місце народження, місце проживання, громадянство);
- 3) анкетні відомості кожного потерпілого (прізвище, ім'я, по батькові, дата та місце народження, місце проживання, громадянство);
- 4) прізвище, ім'я, по батькові та займана посада слідчого, прокурора;
- 5) виклад фактичних обставин кримінального правопорушення, які прокурор вважає встановленими, правову кваліфікацію кримінального правопорушення з посиланням на положення закону і статті (частини статті) закону України про кримінальну відповідальність та формулювання обвинувачення;
- 6) обставини, які обтяжують чи пом'якшують покарання;
- 7) розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням;
- 8) розмір витрат на залучення експерта (у разі проведення експертизи під час досудового розслідування);
- 9) дату та місце його складення та затвердження.

Обвинувальний акт підписується слідчим та прокурором, який його затвердив, або лише прокурором, якщо він склав його самостійно.

Судові рішення, що приймаються у кримінальному провадженні, викладаються у формі вироку чи ухвали.

Згідно з ст. 369 КПК судове рішення, в якому суд вирішує обвинувачення по суті, викладається у формі *вироку*, а судове рішення, в якому суд вирішує інші питання, викладається у формі *ухвали*.

Стаття 370 КПК встановлює вимоги до судових процесуальних рішень. Зокрема, судові рішення повинно бути законним, обґрунтованим і вмотивованим.

Законним є рішення, ухвалене компетентним судом згідно з нормами матеріального права з дотриманням вимог щодо кримінального провадження, передбачених КПК.

Обґрунтованим є рішення, ухвалене судом на підставі об'єктивних з'ясованих обставин, які підтверджені доказами, дослідженими під час судового розгляду та оціненими судом відповідно до КПК.

Вмотивованим є рішення, в якому наведені належні і достатні мотиви та підстави його ухвалення.

Загалом, у кримінальному судочинстві існує понад 20 різних видів процесуальних документів. Крім названих вище — це подання, клопотання, скарги, виклики, зобов'язання, повідомлення, доручення, заперечення, заяви, реєстри тощо. Кожен вид кримінального процесуального документа має свій зміст, значення, структуру.

Для зв'язку багаточисельних кримінальних процесуальних актів з урахуванням їхньої сутності, правової природи, призначення вдаються до їх класифікації.

Так, кримінальні процесуальні документи можна класифікувати:

- 1) за процесуальним значенням (основні та допоміжні). Основні становлять підсумок певної діяльності. Як правило, ними закінчуються стадії кримінального провадження (постанова про закриття кримінального провадження, обвинувальний акт, вирок та ін.). В них можуть вирішуватися і другорядні питання (наприклад, у вирок вирішується питання про речові докази). Допоміжні акти, хоча і не є підсумковими, але також є дуже важливими, оскільки вони забезпечують законне і обґрунтоване прийняття основного рішення, дають можливість учасникам процесу здійснювати свої права, тощо. Вони завжди передують прийняттю основного рішення і можуть бути як почат-

ковими (протокол усної заяви про кримінальне правопорушення), так і проміжними, які приймаються під час кримінального провадження (протокол допиту, протокол огляду, ухвала про дозвіл на обшук житла чи іншого володіння особи, постанова про проведення освідування особи та ін.);

2) за імперативністю складання (обов'язкові та факультативні). Обов'язкові — це ті з них, які завжди складаються з додержанням безумовної вимоги законодавця у будь-якому кримінальному провадженні чи у певній категорії кримінальних проваджень (наприклад, постанова про проведення експертизи у випадках, передбачених ч. 2 ст. 242 КПК). Факультативні — це документи, які складаються не в усіх кримінальних провадженнях;

3) за місцем складання (ті, що складаються в службових приміщеннях органів досудового розслідування, прокуратури, суду та ті, що складаються поза їх межами).

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. Визначте поняття кримінального процесу.
2. Назвіть історичні форми кримінального процесу.
3. Які завдання кримінального провадження передбачені КПК?
4. У чому полягає повнота, швидкість і неупередженість досудового розслідування та судового розгляду?
5. Назвіть стадії кримінального провадження.
6. Що є специфічним для кожної зі стадій кримінального провадження?
7. У чому полягає уніфікація та диференціація кримінальної процесуальної форми?
8. Назвіть особливі (диференційовані) форми (порядки) кримінального провадження.
9. Назвіть основні кримінальні процесуальні функції.
10. Суб'єктом виконання якої функції є суд?
11. Визначте поняття та назвіть елементи кримінальних процесуальних відносин.
12. У чому полягає особливість кримінальних процесуальних відносин?
13. Назвіть поняття та види кримінальних процесуальних гарантій.
14. Назвіть поняття та основні види кримінальних процесуальних документів.
15. У чому полягає законність, обґрунтованість і вмотивованість процесуального рішення?

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Аленін Ю. Публічна природа гарантій прав особи у кримінальному процесі / Ю. Аленін // Право України. — 2003. — № 4. — С. 30-32.
2. Гевко В. Кримінально-процесуальна форма: структура та елементи / В. Гевко // Право України. — 2002. — № 6. — С. 138-139.

3. Гевко В. Удосконалення процесуальної форми як основа реформування кримінального судочинства України / В. Гевко // *Право України*. — 2010. — № 2. — С. 150-157.
4. Губська О. А. Процесуальні функції у кримінальному процесі та судовий контроль / О. А. Губська // *Адвокат*. — 2007. — № 7. — С. 7-10.
5. Карабут Л. Форма і формалізм у кримінально-процесуальній діяльності / Л. Карабут // *Вісник прокуратури*. — 2011. — № 10. — С. 69-76.
6. Мартиненко Д. Є. Функції суб'єктів кримінально-процесуального провадження / Д. Є. Мартиненко // *Наук. вісн. Київ. нац. ун-ту внутр. справ*. — 2008. — № 1. — С. 157-165.
7. Павлишин А. Вплив процесуальної форми на встановлення істини у кримінальних справах / А. Павлишин // *Вісник прокуратури*. — 2011. — № 4. — С. 75-82.
8. Погорецький М. А. Кримінально-процесуальні правовідносини: структура і система / М. А. Погорецький. — Х.: Арсіс, 2002. — 156 с.
9. Попелюшко В. О. Функція захисту в кримінальному судочинстві України: правові, теоретичні та прикладні проблеми / В. О. Попелюшко; [наук. ред. Нор В. Т.]; Нац. ун-т «Остроз. акад.». — Острозьк : вид-во Нац. ун-ту «Остроз. акад.», 2009. — 633 с.
10. Рожнова В. В. Сучасна концепція кримінального процесу та її відображення у системі завдань кримінального провадження / В. В. Рожнова // *Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності*. — Донецьк, 2012. — № 4. — С. 122-129.
11. Смоков С. Загальна характеристика процесуальних гарантій / С. Смоков // *Юридична Україна*. — 2011. — № 10. — С. 89-95.
12. Тертишник В. М. Гарантії істини та захисту прав і свобод людини в кримінальному процесі / В. М. Тертишник / *М-во внутр. справ України. Юрид. акад.* — Д., 2002. — 429 с.
13. Фастовець В. Захист прав громадян: чи перепона до виконання завдань кримінального судочинства / В. Фастовець // *Вісник прокуратури*. — 2011. — № 3. — С. 84-89.
14. Хомінець В. В. Принцип диспозитивності як підстава диференціації кримінально-процесуальної форми // *Вісник*. — Х., 2007. — Вип. 39. — С. 200-207.
15. Хомінець В. В. Сутність диференціації кримінально-процесуальної форми // *Вісник*. — Х., 2007. — Вип. 37. — С. 40-47.
16. Юрчишин В. Основні функції кримінального судочинства / В. Юрчишин // *Підприємництво, госп-во і право*. — 2012. — № 7. — С. 107-110.
17. Яновська О. Г. Концептуальні засади функціонування і розвитку змагального кримінального судочинства / Яновська О. Г.; Нац. акад. внутр. справ. — К. : Прецедент, 2011. — 303 с.

КРИМІНАЛЬНЕ ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ЗАКОНОДАВСТВО

1. *Поняття кримінального процесуального права*
 2. *Норми кримінального процесуального права*
 3. *Джерела кримінального процесуального права України*
 4. *Межі дії кримінального процесуального законодавства*
- Питання для самоконтролю*
Рекомендована література

1. ПОНЯТТЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ПРАВА

Під кримінальним процесуальним правом розуміють самостійну галузь права України, яка регламентує кримінальну процесуальну діяльність. Кримінальне процесуальне право унормовує цю діяльність таким чином, що створюються оптимальні умови для досягнення завдань кримінального провадження. Кримінальне процесуальне право складається з інститутів, які об'єднують однорідні норми, що регламентують окремі сфери кримінального судочинства, наприклад, докази і доказування, запобіжні заходи, слідчі (розшукові) дії, негласні слідчі (розшукові) дії, судовий розгляд, провадження в суді присяжних, провадження у Верховному Суді України і т. п.

Інститути кримінального процесуального права складаються з окремих блоків правових норм, кожний із яких регламентує яку-небудь вузьку ділянку кримінальної процесуальної діяльності (наприклад, окрему слідчу (розшукову) дію, порядок повідомлення про підозру, закриття кримінального провадження і т. п.).

Насамкінець, окремими первісними «кліточками» кримінального процесуального права є його норми, тобто конкретні правила поведінки учасників кримінального провадження.

В юридичній літературі немає однозначного тлумачення поняття «кримінальне процесуальне право». Зокрема, Ю.М. Грошевий визначає кримінальне процесуальне право як самостійну галузь права, яка має свій предмет правового регулювання (суспільні відносини, які складаються при вирішенні питань про початок кримінального провадження, його розслідуванні, судовому розгляді, а також при виконанні вироку, перевірці його законності та обґрунтованості) та свій специфічний метод правового регулювання (тобто специфічний спосіб юридичного впливу на відповідні суспільні відносини). На його думку, для кримінального процесуального права як галузі публічного права є характерним спеціальний дозвільний тип правового регулювання, в основі якого лежить формула: «дозволено лише те, що прямо передбачено законом». В цьому його корінна відмінність, наприклад, від загального дозвільного типу правового регулювання, в основі якого лежить інша формула: «дозволено все, що не заборонено».

За визначенням М.М. Михеєнка, В.Т. Нора, В.П. Шибіки, кримінальне право — це самостійна галузь правової системи, сукупність норм, які регулюють діяльність органів

досудового розслідування, прокуратури й суду по розкриттю злочинів, викриттю й покаранню винних, а також права й обов'язки громадян і юридичних осіб, які залучаються до сфери кримінального процесу. Ці норми встановлені Українською державою з метою захисту правопорядку, кожної людини і юридичних осіб від злочинних посягань, а також для охорони прав і свобод осіб, що беруть участь в кримінальному процесі.

На думку Є.Г. Коваленка, В.Т. Маляренка, кримінальний процесуальний закон — це сукупність процесуальних норм, що регулюють кримінально-процесуальну діяльність і спрямовані на забезпечення виконання завдань кримінального процесу, а також встановлюють порядок реалізації матеріального закону, регулюють правові відносини між учасниками кримінально-процесуальної діяльності, забезпечують охорону прав і свобод громадян, які залучаються до сфери кримінального судочинства.

Норми кримінального процесуального права знаходять своє вираження у статтях кримінального процесуального законодавства, іншими словами, кримінальний процесуальний закон є формою вираження кримінального процесуального права. Це дає можливість стверджувати, що законодавство взаємодіє з правом за принципом єдності форми та змісту. Законодавство є зовнішньою формою вираження права, в нашому випадку — кримінального процесуального права. У свою чергу, право впливає на характер і зміст законодавства, зокрема кримінального процесуального.

Предметом регулювання кримінально-процесуальних норм є такі суспільні відносини, які не регулюються жодною іншою галуззю права. Це відносини, які складаються в сфері діяльності органів досудового розслідування та прокурора в ході кримінального провадження, а також суду (судді) з розгляду та вирішення по суті кримінальних справ в суді першої інстанції, їх перегляду в апеляційній та касаційній інстанціях, з провадження за нововиявленими обставинами та виконанню судових рішень.

Іншими словами, предметом регулювання кримінально-процесуального законодавства є ті суспільні відносини, які виникають, існують, змінюються і закінчуються в зв'язку з досудовим розслідуванням та судочинством по конкретних кримінальних провадженнях (кримінальних справах).

Своєрідність методу правового регулювання в цій галузі права виявляється в особливій процедурі — кримінально-процесуальній формі, яка забезпечує режим законності в сфері кримінального судочинства, котрий повинен створювати гарантії правильного в ефективного застосування кримінального закону, а також виступати необхідною гарантією прав особи від свавілля та судових помилок.

Кримінальне процесуальне право є обов'язковим складовим елементом всієї системи права України, її важливою ланкою без якої неможлива ця система. Як і всяка ланка одного ланцюга, вона тісно пов'язана з іншими ланками. Так, зокрема, кримінальне процесуальне право, маючи відносну самостійність, органічно пов'язано з матеріальним кримінальним правом.

Особливість цих двох галузей права полягає в тому, що найменші недоліки, відхилення від конституційних засад, як при правовому регулюванні тих чи інших суспільних відносин, так і при застосуванні правових норм, можуть потягти істотні порушення прав людини.

Характерною властивістю кримінального процесуального права є те, що воно має власний зміст і соціальну цінність¹.

¹ Детально ці питання розглядаються в главі першій підручника.

Для правильного розуміння соціальної сутності кримінальної процесуальної діяльності в правовій, демократичній державі визначальним є визнання принципу зв'язаності держави правами й обов'язками людини і громадянина на конституційному рівні. Досить слушно зазначає професор Ю.М. Грошевий, що визнання невідчужуваності та непорушності прав і свобод людини, усвідомлення належності їх людині за самою її природою і відображення цього факту суспільною свідомістю створює передумови для дотримання державою, її органами, службовими особами прав і свобод людини та зв'язаності їх цими правами і свободами.

Основоположним для розуміння сутності правової держави правами та свободами людини і громадянина є положення ч. 1 ст. 3 Конституції України, згідно з яким «людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визначаються в Україні найвищою соціальною цінністю».

Кримінальне процесуальне право надає службовим особам та органам держави достатні можливості для розкриття та розслідування кримінальних правопорушень.

З цією метою воно наділяє їх досить широкою компетенцією та допускає застосування багатьох заходів примусового характеру, які забезпечують встановлення істини по кожному факту кримінального правопорушення. В той же час, кримінальне процесуальне право вводить систему гарантій прав підозрюваного, обвинуваченого, потерпілого, інших учасників кримінального провадження, дозволяючи їм відстоювати в ході досудового розслідування та судового провадження свої законні інтереси.

Кримінальне процесуальне право має системоутворюючий характер. В його основні лежать вихідні положення — засади даної суспільної системи, які перетворюються на засади кримінального судочинства, з яких виводяться інститути та норми цієї галузі права. Кримінальне процесуальне право вибудовує в єдину систему стадії кримінального провадження, визначає процесуальні функції та суб'єктів кримінального провадження, які виконують ці функції, урівнює сили обвинувачення та захисту.

Кримінальне процесуальне право є соціально обумовленим. Йому притаманні риси, які характерні суспільству, в якому здійснюється правосуддя. Сьогодні право на захист підозрюваного, обвинуваченого, засудженого, змагальність сторін кримінального провадження та презумпція невинуватості є необхідними чинниками судочинства, які створюють найбільш сприятливі умови для особи, що захищає в кримінальному провадженні свої права та інтереси.

Значення кримінального процесуального права визначається передусім тим, що воно встановлює ефективний порядок кримінального провадження, забезпечуючи найбільш оптимальні умови для виконання завдань кримінального судочинства, наділяючи органи держави, посадових осіб необхідними повноваженнями, а також створює умови і гарантії, які забезпечують особам, що залучаються до кримінального провадження, захист їх прав, свобод і законних інтересів.

2. НОРМИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ПРАВА

Як уже зазначалося, кримінальний процесуальний закон є формою вираження кримінального процесуального права. В теорії та в слідчій, а також судовій практиці поняття «кримінальний процесуальний закон» вживається неоднозначно. Під ним розуміють як форму правових актів, які містять норми, що регулюють суспільні відносини в

сфері кримінального судочинства, так і ці норми, система яких утворює кримінальне процесуальне право. Таким чином, поняттям «кримінальний процесуальний закон» позначається форма і зміст кримінального процесуального права, які взяті в органічній єдності.

Досить часто поняття «кримінальний процесуальний закон» застосовується в більш вузькому, строго спеціальному значенні як назва тільки безпосередньо нормативних правових актів вищих представницьких органів державної влади, які складають кримінальне процесуальне законодавство. При такому підході кримінальний процесуальний закон в систематизованому вигляді (Кримінальний процесуальний кодекс) є юридичним джерелом, зовнішньою формою кримінального процесуального права, оскільки він являє собою спосіб висловлення зовні та функціонування його норм.

Загальнообов'язкові правила поведінки суб'єктів кримінальної процесуальної діяльності, які закріплені державою та формально визначені в законі, виконання яких забезпечується державною владою, являють собою норми кримінального процесуального права. Як правило, ці загальнообов'язкові правила поведінки виконуються добровільно, але в окремих випадках їх виконання забезпечується силою державного примусу шляхом притягнення до юридичної відповідальності.

Особливістю кримінальної процесуальної діяльності є досить докладна регламентація її нормами кримінального процесуального права. Саме кримінально процесуальні норми — це початкова, визначальна ланка в механізмі кримінального процесуального регулювання. Якщо для багатьох учасників кримінального провадження виконання цих норм є правом, то для органів досудового розслідування, прокуратури та суду, діяльність яких здійснюється у формі застосування кримінальних процесуальних норм, це — державний обов'язок.

Кримінальна процесуальна норма як загальноправова норма характеризується такими ознаками:

1) це загальновизнане правило поведінки, що формулюється державою та має загальнообов'язковий характер (положення норм права повинні сприйматися як безумовна вказівка до дій, що виходять з державних структур, і не підлягають обговоренню або оцінці з приводу їх доцільності чи раціональності);

2) це формально визначене правило поведінки (в нормі закріплюються права й обов'язки учасників кримінального провадження, а також санкції за порушення встановлених норм; приписи норм повинні виконуватися в тому обсязі, в якому вони формально закріплені);

3) це правило поведінки загального характеру (правило поведінки адресовано на конкретній особі, а поширюється на всіх, хто є суб'єктом відносин, що регламентуються нормою права);

4) це правило поведінки, що набуває характеру нормативності у чітко встановленому порядку (норма стає такою тоді, коли вона видається уповноваженим на те органом у межах його компетенції і в межах встановленої процедури, тобто з додержанням порядку розроблення, обговорення, прийняття, набуття чинності, зміни та відміни дії та змісту норм);

5) це правило, дотримання якого забезпечується державою (держава створює реальні умови і засоби, що сприяють безперешкодному дотриманню правил поведінки, а також створюються засоби заохочення, переконання примусу і санкцій за невиконання вимог).

Норми кримінального процесуального права умовно можна поділити на охоронні та регулятивні. Охоронні норми регламентують кримінальну процесуальну відповідальність.

До регулятивних кримінальних процесуальних норм необхідно віднести норми, які безпосередньо регулюють кримінальні процесуальні відносини шляхом надання учасникам провадження прав та покладення на них обов'язків. Чимало регулятивних норм за характером сформульованих у них правил належить до числа зобов'язуючих (імперативних). Разом з тим кримінальне процесуальне законодавство містить і такі норми, що надають учасникам кримінального провадження права, використання яких залежить від їх бажання.

Отже, видами регулятивних кримінальних процесуальних норм є зобов'язуючі, забороняючі та уповноважуючі норми.

Норми, що зобов'язують, категорично диктують учасникам кримінальної процесуальної діяльності певну поведінку. Наприклад, ч. 2 ст. 20 КПК передбачає: «Слідчий, прокурор, слідчий суддя, суд зобов'язаний роз'яснити підозрюваному, обвинуваченому його права та забезпечити право на кваліфіковану правову допомогу з боку обраного ним або призначеного захисника».

Норми, що уповноважують, наділяють учасників кримінальної процесуальної діяльності процесуальними правами. Використання їх залежить від розсуду цих учасників. Наприклад, ч. 3 ст. 375 КПК надає право кожному судді з колегії суддів викласти письмово окрему думку, яка не оголошується в судовому засіданні, а приєднується до матеріалів провадження та є відкритою для ознайомлення. Але скористатися цим правом чи ні, вирішують самі судді з числа колегії суддів, які розглядали конкретну кримінальну справу (провадження). Тому норми, що уповноважують, на відміну від зобов'язувальних (імперативних) мають диспозитивний характер.

Норми, що забороняють, зобов'язують учасників кримінальної процесуальної діяльності утримуватися від вчинення певних дій. Наприклад, ч. 2 ст. 11 КПК говорить: «Забороняється під час кримінального провадження піддавати особу катуванню, жорсткому, нелюдському або такому, що принижує її гідність, провадженню чи покаранню, вдаватися до погроз застосування такого поводження, утримувати особу у принизливих умовах, примушувати до дій, що принижують її гідність». Заборонювальні норми можна розглядати як різновид зобов'язувальних (імперативних) норм.

За порушення приписів, які містяться в імперативних і заборонювальних нормах, до учасників кримінального провадження можуть бути застосовані санкції: процесуальні, дисциплінарні, адміністративні або кримінальні правові.

Структура кримінальної процесуальної норми не завжди очевидна, але, як і норми інших галузей права, вона складається з трьох частин: гіпотези, диспозиції і санкції. **Гіпотеза** визначає умову, за наявності якої дана норма повинна застосовуватися. **Диспозиція** містить сам припис, правило поведінки. **Санкція** передбачає несприятливі для учасника провадження наслідки, які настають при невиконанні норми.

Гіпотеза і диспозиція кримінальної процесуальної норми визначають умови та правила поведінки учасників кримінального провадження під час виконання процесуальних дій. Вони звичайно формулюються досить чітко в одній статті або її частині (якщо суд виправдав обвинуваченого, який перебував під вартою, то він зобов'язаний негайно звільнити його в залі судового засідання).

Санкції нерідко містяться в інших статтях КПК або в інших законодавчих актах чи формулюються стосовно кількох або багатьох однорідних норм.

Специфіка кримінальних процесуальних норм обумовлює і характер встановлених ними санкцій. До їх числа належать: визнання недійсними результатів процесуальних дій, які здійснені з порушенням процесуальних правил; застосування заходів процесуа-

льного примусу до осіб, що порушують процесуальні обов'язки (запобіжні заходи, відсторонення від посади, накладення грошового стягнення, видалення із залу судового засідання тощо); винесення окремих ухвал щодо таких порушень та ін.

Суспільно небезпечні порушення кримінальних процесуальних норм тягнуть за собою поряд з відповідними процесуальними санкціями також відповідальність і за кримінальним законом (завідомо незаконне затримання, привід, домашній арешт, тримання під вартою; притягнення завідомо невинуватого до кримінальної відповідальності та інші злочини проти правосуддя).

На відміну від кримінального закону застосування кримінального процесуального закону за аналогією можливе і необхідне, бо в ньому можуть бути прогалини, хоча кількість їх в міру вдосконалення кримінального процесуального законодавства зменшується. Разом з тим, зважаючи на складність і різноманітність суспільних відносин, а також ситуацій, які виникають у ході кримінальної процесуальної діяльності, усунути їх зовсім і створити ідеальний кримінальний процесуальний кодекс, який з вичерпною повнотою регулював би всі питання, неможливо.

Щоб застосування кримінального процесуального закону за аналогією не призвело до порушення засади законності, необхідно додержуватися таких умов:

- 1) передбачений процесуальним законом випадок повинен бути подібним до того, до якого закон застосовується за аналогією;
- 2) воно ні в якому разі не може вести до обмеження процесуальних прав осіб, які беруть участь в кримінальному провадженні, або до покладення на них не передбачених законом обов'язків;
- 3) не допускати вчинення оперативними підрозділами, органами досудового розслідування, прокурором, слідчим суддею чи судом процесуальних дій, які не передбачені нормами кримінального процесуального закону.

3. ДЖЕРЕЛА КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ПРАВА УКРАЇНИ

Частина 1 ст. 8 Конституції (ст. 8 КПК) констатує, що в Україні визнається і діє принцип (засада) верховенства права. В законодавстві України не має формального визначення засади верховенства права. Конституційний Суд України при роз'ясненні суті верховенства права використав формулу «верховенство права — це панування права в суспільстві» (рішення в справі про призначення більш м'якого покарання № 15-рп/2004 від 2 листопада 2004 р.). Отже, верховенство права вимагає від держави його втілення у правотворчу і правозастосовну діяльність, зокрема у закони, які за своїм змістом мають бути пронизані ідеями соціальної справедливості, свободи, рівності тощо.

Характерним проявом верховенства права є те, що право не обмежується законодавством як однією з його форм, а включає й інші соціальні регулятори, зокрема, норми моралі, традиції, звичаї, які зумовлені історично досягнутим культурним рівнем суспільства. Всі ці елементи права об'єднуються якістю, яка відповідає ідеології справедливості, що значною мірою дістала відображення в Конституції України та обумовлює існування множинності джерел кримінального процесуального права України.

Під джерелами кримінального процесуального права України розуміють форми закріплення кримінальних процесуальних норм, що регулюють кримінально-процесуаль-

ні відносини та встановлені органами державної влади під час реалізації ними функцій у законодавчій, виконавчій і судовій сферах, а також тих, що містяться в чинних міжнародних договорах, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, та в практиці Європейського суду з прав людини. В юридичній літературі правильно зазначається, що весь комплекс кримінально-процесуальних відносин регулюється системою джерел кримінального процесуального права. Система джерел кримінального процесуального права є єдиною, цілісною, органічно упорядкованою і цілеспрямованою, органічно відмежованою сукупністю чинних правових актів.

Основним джерелом кримінального процесуального права України, як відомо, є закон. Отже, кримінальна процесуальна діяльність та кримінальні процесуальні відносини регулюються нормами права, які виражені та закріплені в кримінальному процесуальному законі. В літературі виділяються такі його ознаки: 1) це акт, що має найвищу юридичну силу; 2) формулює засади та регулює процедуру кримінального провадження; 3) регламентує діяльність суб'єктів кримінального провадження, надаючи їм певні права й обов'язки; 4) цей акт націлений на вирішення завдань кримінального судочинства.

Серед українських процесуалістів немає єдиної думки щодо джерел кримінального процесуального права. Так, В.Т. Малярєнко вважає, що такими джерелами можуть бути: Конституція України, Кримінально-процесуальний кодекс України, Закони України, якими вносяться зміни та доповнення в КПК; чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

На думку Є.Г. Коваленка, джерела кримінально-процесуального права можна поділити на дві групи: закони та інші нормативні акти, що містять кримінальні процесуальні норми. До першої групи він відносить Конституцію України, КПК України Закони України про судоустрій і статус суддів, прокуратуру, адвокатуру тощо; до другої групи — укази Президента України і постанови Верховної Ради України; рішення Конституційного Суду України; міжнародні договори, угоди, конвенції.

О.М. Дроздов поділяє джерела кримінального процесуального права на основні (Конституція України, КПК України, Закони України, рішення і ухвали Конституційного Суду України, міжнародні договори України, рішення Європейського суду з прав людини, прийняті стосовно України та інших держав) і субсидіарні (міжнародні акти, судові прецеденти, постанови пленуму Верховного Суду України, відповідні відомчі нормативні акти України). При цьому він підкреслює, що субсидіарні джерела використовуються на базі основних, розкриваючи зміст останніх, і такий поділ джерел є умовним.

Слід погодитися з думкою О.М. Дроздова, що міжнародні акти містять норми-цілі, норми-зразки, а також норми, які мають досить великий рівень узагальнення і несуть важливий правовий з позицій захисту основних прав і свобод людини та громадянина і політичний зміст. Такі норми визначають загальний напрям подальшого розвитку кримінального процесуального права, а також межі тлумачення норм національного права і його застосування.

Побудова системи джерел кримінального процесуального права виключно за критерієм нормативності, є не зовсім правильною, оскільки кожне джерело наповнюється відповідним юридичним змістом і направлено, в першу чергу, на вирішення конкретних правових завдань.

Отже, система національних джерел кримінального процесуального права — це не статична, а динамічна система, елементи якої здатні детермінувати один одного.

У ст. 1 КПК України зазначається, що кримінальне процесуальне законодавство України складається з відповідних положень Конституції України, міжнародних дого-

ворів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, цього Кодексу та інших законів України.

Найвищу юридичну силу і пряму дію на території України має Конституція України (ст. 8). Закони та інші нормативно-правові акти приймаються на основі Конституції України і повинні відповідати їй.

Конституція України встановлює, що органи законодавчої, виконавчої та судової влади здійснюють свої повноваження у визначених нею межах і відповідно до законів України (ст. 6). Норми Основного Закону України визначають зміст і цілі кримінального процесуального законодавства, насамперед КПК України, засади і спрямованість органів держави, які здійснюють кримінальне провадження, встановлюють гарантії прав і свобод осіб, які залучаються до сфери кримінального судочинства.

Слід погодитися з думкою В.Т. Нора, що норми Конституції України, насамперед норми-принципи, які визначають діяльність органів держави та інших суб'єктів в межах кримінального провадження, а також закріплюють правові гарантії дотримання прав і свобод людини у сфері цієї діяльності, мають найвищу юридичну силу і є нормами прямої дії.

Пряма дія норм Основного Закону означає, що особа має право звернутися до суду за захистом конституційних прав і свобод людини безпосередньо на підставі відповідних норм Конституції України, обґрунтовуючи цим свій захист. Суд зобов'язаний розглянути і вирішити таке звернення незалежно від того, чи є в національному законодавстві відповідні норми нижчого рівня, які б регулювали предмет звернення. У разі відсутності в національному законодавстві відповідної правової норми суд зобов'язаний захистити права і свободи людини і громадянина безпосередньо на підставі норм Конституції, які є відтворенням основоположних прав і свобод, передбачених міжнародно-правовими актами, визнаними Україною. Норми Конституції безпосередньо можуть застосовуватись і в тому випадку, коли окремі кримінальні процесуальні норми суперечать Основному Закону, а також коли виявляються прогалини у кримінальному процесуальному законодавстві щодо врегулювання певних правовідносин.

До кримінального процесуального законодавства України входять міжнародні договори. Згідно з ст. 9 Конституції України чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України. Визнання цих договорів частиною національного законодавства, зокрема, кримінального процесуального, є новою для України правовою реальністю, свідченням того, що Україна також взяла на себе відповідальність за підтримання світового правопорядку та утвердження верховенства права.

Серед міжнародних правових актів, які регулюють кримінальну процесуальну діяльність, необхідно виділити окремі групи:

а) міжнародні конвенції, що визначають правове становище особи у сфері кримінального провадження, та вимоги, які ставляться до кримінальних процесуальних механізмів, що забезпечують охорону прав і свобод громадян у кримінальному судочинстві. Зокрема, Верховною Радою України ратифіковані: Конвенція про захист прав та основних свобод людини; Європейська конвенція про видачу правопорушників; Європейська конвенція про взаємну допомогу у кримінальних справах; Європейська конвенція про передачу провадження у кримінальних справах; Конвенція про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом; Конвенції про правову допомогу та правові відносини у цивільних, сімейних і кримінальних справах (Мінська конвенція);

б) міжнародні конвенції, спрямовані на співробітництво держав — учасниць договорів на боротьбу зі злочинами, що мають міжнародний характер. Серед таких конвенцій про боротьбу з тероризмом, Конвенцію Ради Європи про запобігання тероризму, Європейську конвенцію про кіберзлочинність, Кримінальну конвенцію про боротьбу з корупцією;

в) двосторонні договори України про надання правової допомоги з кримінальних справ, ратифіковані Верховною Радою: Договір між Україною і Китайською Народною Республікою про правову допомогу у цивільних і кримінальних справах; Договір між Україною і Республікою Польща про правову допомогу та правові відносини у цивільних і кримінальних справах; Договір між Україною і Литовською Республікою про правову допомогу та правові відносини у цивільних, сімейних і кримінальних справах; Договір між Україною і Республікою Молдова про правову допомогу та правові відносини у цивільних і кримінальних справах; Договір між Україною і Республікою Грузія про правову допомогу та правові відносини у цивільних та кримінальних справах; Договір між Україною та Естонською Республікою про правову допомогу та правові відносини у цивільних та кримінальних справах;

г) міжнародні договори, стосовно яких Україна виступає правонаступником: Договір між СРСР і Угорською Народною Республікою про надання правової допомоги у цивільних, сімейних та кримінальних справах; Договір між СРСР і Фінляндською Республікою про правовий захист та правову допомогу у цивільних, сімейних і кримінальних справах; Договір між СРСР і Алжирською Народною Демократичною Республікою про взаємне надання правової допомоги; Договір між СРСР і Республікою Кіпр про правову допомогу у цивільних та кримінальних справах.

Залежно від характеру і рівня систематизації кримінальних процесуальних норм серед законів, що регулюють кримінальну процесуальну діяльність, важливе місце займають кодифікаційні акти, а саме: Кримінальний процесуальний кодекс України, інші кодекси, які містять кримінально-процесуальні положення (наприклад, Кримінальний кодекс України, Кримінально-виконавчий кодекс України та ін.).

Три попередні Кримінально-процесуальні кодекси УРСР (1922, 1927, 1960 рр.) були систематизованими законодавчими актами, які нормативно закріплювали порядок провадження у кримінальних справах та визначали зміст правовідносин у сфері здійснення кримінального переслідування і судочинства.

Основоположним кримінальним процесуальним законом України є її Кримінальний процесуальний кодекс, який прийнятий 13 квітня 2012 р. Зазначимо, що в ньому знайшли відображення закріплені як конституційні засади кримінального провадження, так і засади (норм-принципи) міжнародно-правових актів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України. Норми КПК України діють з 20 листопада 2012 р. з урахуванням його прикінцевих положень (розділ X). Порядок кримінального провадження, який встановлений цим Кодексом, є обов'язковим для всіх його учасників і однаковим для всіх органів, які здійснюють кримінальне провадження. Він покликаний забезпечити на нинішньому етапі розвитку нашої держави і суспільства найбільш оптимальні умови для виконання завдань кримінального провадження, а також створити відповідні умови і гарантії, які мають забезпечити особам, залученим до кримінального провадження, захист їх прав, свобод і законних інтересів.

Структура чинного КПК України побудована в основному в прямій залежності від змісту та послідовності процесуальних дій, яких необхідно дотримуватись в криміна-

льному провадженні. Весь нормативний матеріал в Кодексі згрупований в 11 розділів, 46 глав і 614 статей.

Розділ перший: «Загальні положення». До нього входять: глава 1 «Кримінальне процесуальне законодавство України та сфера його дії»; глава 2 «Засади кримінального провадження»; глава 3 «Суд, сторони та інші учасники кримінального провадження»; глава 4 «Докази і доказування»; глава 5 «Фіксування кримінального провадження»; глава 6 «Повідомлення»; глава 7 «Процесуальні строки»; глава 8 «Процесуальні витрати»; глава 9 «Відшкодування (компенсація) шкоди у кримінальному провадженні, цивільний позов».

Розділ другий «Заходи забезпечення кримінального провадження» складають такі глави: глава 10 «Заходи забезпечення кримінального провадження і підстави їх застосування»; глава 11 «Виклик слідчим, прокурором, судовий виклик»; глава 12 «Накладення грошового стягнення»; глава 13 «Тимчасове обмеження у користуванні спеціальним правом»; глава 14 «Відсторонення від посади»; глава 15 «Тимчасовий доступ до речей і документів»; глава 16 «Тимчасове вилучення майна»; глава 17 «Арешт майна»; глава 18 «Запобіжні заходи, затримання особи».

Розділ третій «Досудове розслідування». До нього входять: глава 19 «Загальні положення досудового розслідування»; глава 20 «Слідчі (розшукові) дії»; глава 21 «Негласні слідчі (розшукові) дії»; глава 22 «Повідомлення про підозру»; глава 23 «Зупинення досудового розслідування»; глава 24 «Закінчення досудового розслідування. Продовження строку досудового розслідування»; глава 25 «Особливості досудового розслідування кримінальних проступків»; глава 26 «Оскарження рішень, дій чи бездіяльності під час досудового розслідування».

Розділ четвертий «Судове провадження у першій інстанції» складають такі глави: глава 27 «Підготовче провадження»; глава 28 «Судовий розгляд»; глава 29 «Судові рішення»; глава 30 «Особливі порядки провадження в суді першої інстанції».

Розділ п'ятий «Судове провадження з перегляду судових рішень» включає такі глави: глава 31 «Провадження в суді апеляційної інстанції»; глава 32 «Провадження в суді касаційної інстанції»; глава 33 «Провадження у Верховному Суді України»; глава 34 «Провадження за нововиявленими обставинами».

Розділ шостий «Особливі порядки кримінального провадження». До нього входять глави: глава 35 «Кримінальне провадження на підставі угод»; глава 36 «Кримінальне провадження у формі приватного обвинувачення»; глава 37 «Кримінальне провадження щодо окремої категорії осіб»; глава 38 «Кримінальне провадження щодо неповнолітніх»; глава 39 «Кримінальне провадження щодо застосування примусових заходів медичного характеру»; глава 40 «Кримінальне провадження, яке містить відомості, що становлять державну таємницю»; глава 41 «Кримінальне провадження, яке містить відомості, що становлять державну таємницю»; глава 41 «Кримінальне провадження на території дипломатичних представництв, консульських установ України, на повітряному, морському чи річковому судні, що перебуває за межами України під прапором або з розпізнавальним знаком України, якщо це судно прописано до порту, розташованого в Україні».

Розділ сьомий називається: «Відновлення втрачених матеріалів кримінального провадження».

Розділ восьмий: «Виконання судових рішень».

Розділ дев'ятий: «Міжнародне співробітництво під час кримінального провадження» включає такі глави: глава 42 «Загальні засади міжнародного співробітництва»; глава 43 «Міжнародна правова допомога при проведенні процесуальних дій»; глава 44

«Видача осіб, які вчинили кримінальне правопорушення (екстрадиція); глава 45 «Кримінальне провадження у порядку перейняття»; глава 46 «Визнання та виконання вироків судів іноземних держав та передача засуджених осіб».

Розділ десятий: «Прикінцеві положення».

Розділ одинадцятий: «Перехідні положення».

Якщо в главах 1 — 18 КПК містяться правила, що мають значення для всіх органів, які ведуть боротьбу зі злочинністю, а також для інших учасників кримінального провадження, то глави 19 — 46 КПК присвячені порядку провадження в різних стадіях кримінального процесу або ж в особливих порядках провадження. В них містяться положення, що регламентують діяльність органів досудового розслідування, прокурора, слідчого судді та судів у відповідних стадіях процесу і при провадженні тих або інших процесуальних, слідчих (розшукових) чи негласних (розшукових) дій. Вони передбачають порядок вирішення питань, які виникають у ході кримінального провадження, права та повноваження відповідних органів та посадових осіб, а також права та обов'язки всіх учасників кримінального провадження, які беруть у ньому участь, та ін.

Крім Кримінального процесуального кодексу України до кримінального процесуального законодавства належать також «інші закони України» (ч. 2 ст. 1 КПК). До таких інших законів належать ті з них, що містять норми, які стосуються порядку кримінального провадження.

На сьогодні з відповідними змінами і доповненнями діють такі Закони: «Про судоустрій і статус суддів», «Про прокуратуру», «Про Службу безпеки України», «Про міліцію», «Про Державну прикордонну службу України», «Про державну податкову службу в Україні», «Про оперативно-розшукову діяльність», «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», «Про державну таємницю», «Про судову експертизу», «Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянину незаконними діями органів дізнання, досудового слідства, прокуратури і суду» тощо. Норми цих та інших законів України, що стосуються кримінального провадження, не повинні суперечити нормам КПК. У разі виникнення колізії між ними пріоритет норм КПК стосовно регулювання кримінальних процесуальних відносин є безумовним.

Згідно з ст. 152 Конституції України до джерел кримінального процесуального права необхідно віднести і рішення Конституційного Суду України, якими визнаються конституційними повністю чи в окремій частині закони, інші нормативно-правові акти або їх окремі норми (положення). Останні в такому разі втрачають чинність з дня прийняття Конституційним Судом України рішення про їх неконституційність.

Крім того, даючи у своїх рішеннях офіційне тлумачення Конституції та відповідність їй законів, Конституційний Суд формулює правові позиції, які є обов'язковими для застосування під час кримінального провадження та прийнятті органами досудового розслідування, прокурором, слідчим суддею і судом відповідних рішень.

Вплив на порядок кримінального провадження в нашій державі мають також рішення і викладені в них правові позиції Європейського суду з прав людини. В них дається тлумачення Європейської конвенції про захист прав людини і основних свобод (1950 р.).

Природа рішень Європейського суду з прав людини обумовлена певними факторами: а) правові позиції, що містяться в них, мають нормативний характер; б) у рішеннях дається тлумачення Євроконвенції та Протоколів до неї; в) рішення мають правозастосовний характер, оскільки в них міститься рішення з конкретної справи.

Закон України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» від 23 лютого 2006 р. зобов'язав суди застосовувати під час розгля-

ду і вирішення як Конвенцію, так і прецедентну практику Європейського суду з прав людини. Важливо підкреслити, що така практика стосується не лише справ, стороною в яких є Україна, а будь-якої іншої держави, яка підписала Конвенцію. Правові позиції Євросуду, сформульовані в рішеннях щодо інших держав, повинні враховуватись судами України.

Певну роль для формування одноманітного порядку кримінального провадження відіграють нормативні акти Кабінету Міністрів України, Генерального прокурора України, Служби безпеки України МВС, Державної прикордонної служби України, які містять організаційні процесуальні норми. Так, Кабінет Міністрів України визначає порядок вчинення органами досудового розслідування, прокурором і судом окремих процесуальних дій, пов'язаних з кримінальним провадженням, зокрема, зберігання речових доказів (ч. 2 ст. 100 КПК); витрат, пов'язаних зі зберіганням і пересиланням речей і документів (ст. 123 КПК), тощо.

Названі правоохоронні органи видають накази, інструкції, затверджують передбачені нормами КПК відповідні положення.

Так, МВС України визначає порядок застосування електронного засобу контролю за поведінкою підозрюваного чи обвинуваченого, до якого обрано запобіжний захід — домашній арешт (ч. 3 ст. 195 КПК), Генеральна прокуратура України за погодженням з МВС, СБУ та органом, що здійснює контроль за додержанням податкового законодавства, розробляє і затверджує Положення про Єдиний реєстр досудових розслідувань та порядок його формування і ведення (ч. 2 ст. 214 КПК).

Однак такі нормативні акти не можуть розширювати чи звужувати зміст і обсяг повноважень владних учасників кримінального провадження, прав і свобод інших його учасників. Ці акти видаються виключно в межах кримінального процесуального законодавства з метою організації його виконання.

4. МЕЖІ ДІЇ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА

Сфера реалізації кримінального процесуального законодавства України визначається межами його дії в просторі, часі і щодо кола осіб. Ці межі встановлені ст.ст. 4-6 КПК.

У ч. 1 ст. 4 КПК закріплено загальний принцип, на основі якого діє процесуальне законодавство України в просторових межах. Якщо кримінальне провадження здійснюється на території України, то незалежно від того, в Україні чи за її межами було вчинено кримінальне правопорушення, воно регулюється нормами КПК нашої держави. Це правове положення ґрунтується на міжнародному принципі невтручання держав у внутрішні справи інших. Суть його полягає в тому, що жодна держава не вправі вчиняти дії юрисдикційного характеру на території інших держав без їх згоди.

Поняття території України в КПК, як і в КК, не розкрито. Воно визначається в ч. 3 ст. 2 Конституції України та Законом України «Про державний кордон України» від 4 листопада 1991 р.

Згідно з ст. 1 згаданого Закону територія України є цілісною і недоторканою і включає розташовані в межах державних кордонів: сухопутні, водні, підземні та повітряні простори.

Частина території України, на якій розташовані дипломатичні представництва інших держав, перебуває під юрисдикцією цих держав згідно із загальновизнаними міжнародно-правовими актами.

За загальним правилом не діють на такій території норми КПК. Винятки становлять лише випадки, коли уповноважені представники відповідних іноземних держав дають згоду на кримінальне провадження за правилами КПК України.

Кримінальне процесуальне законодавство України застосовується також при здійсненні провадження до кримінальних правопорушень, вчинених на території дипломатичного представництва чи консульської установи України, що розміщені на території інших держав.

Якщо кримінальне правопорушення вчинене на борту цивільного повітряного, морського чи річкового судна, яке перебуває за межами території України, але літає чи плаває під розпізнавальними знаками чи прапором України і приписане до порту, розташованого в Україні, то провадження щодо нього також здійснюється за правилами КПК.

Це стосується безумовно військових повітряних, річкових чи морських суден України, оскільки вони завжди знаходяться під юрисдикцією нашої держави.

Відповідно до п. 23 ст. 85 Конституції України Верховного Рада України схвалює рішення про направлення підрозділів Збройних Сил України до іншої держави. Як правило, такі підрозділи направляються на прохання ООН і діють у складі сил з підтримання миру і безпеки. На них поширюється дія ст. 1 Конвенції про безпеку персоналу ООН та пов'язаного з нею персоналу (1994 р.). Військовослужбовці, які входять до таких підрозділів, користуються недоторканністю в країні перебування. Вони залишаються під юрисдикцією України, тому кримінальне провадження у разі вчинення ними кримінальних правопорушень на території інших держав здійснюється за правилами КПК.

Процесуальна дія проводиться, а процесуальне рішення приймається згідно з положеннями КПК, чинними на момент початку виконання такої дії або прийняття такого рішення (ст. 5).

Оскільки днем набрання чинності цим КПК є 20 листопада 2012 р., то з цієї дати всі процесуальні дії в кримінальному провадженні проводяться, а процесуальні рішення ухвалюються згідно з його правилами, якщо КПК не встановлено іншого.

Це положення має важливе практичне значення, оскільки процесуальна дія може початися раніше введення в дію КПК і продовжуватись під час його дії. В цьому випадку діє загальне правило, яке вироблено процесуальною доктриною і сприйняте законодавцем, а саме: раніше чинний закон перестає застосовуватись у кримінальному провадженні після набрання чинності новим законом. На відміну від матеріального кримінального закону новий кримінальний процесуальний закон не має зворотної дії навіть у тих випадках, коли його правила є більш сприятливі для учасників кримінального провадження.

У ч. 2 ст. 5 КПК закріплено правило, за яким допустимість доказів визначається КПК, тобто його нормативними положеннями на момент отримання доказів. Сказане зумовлено тим, що коли докази у кримінальному провадженні були одержані за правилами раніше чинного кримінального процесуального законодавства, то з набранням чинності КПК вони допускаються для встановлення обставин та обґрунтування ухвалених у провадженні рішень лише за умови, що вони відповідають вимогам допустимості, які встановлені цим КПК.

Стаття 6 КПК говорить про те, що кримінальне провадження за правилами цього Кодексу здійснюється на території України до будь-якої особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, тобто її громадянин, громадянин іншої держави чи особи без громадянства — за деякими винятками. Поняття громадян України, осіб без громадянства, але таких, які постійно проживають в Україні, громадян іноземної держави розкрито у Законі України «Про громадянство України» від 18 січня 2001 р. і Законом України «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства» від 22 вересня 2011 р.

Правило про те, що кримінальне провадження до будь-якої особи здійснюється за правилами КПК, має і окремі винятки. Вони стосуються певних категорій осіб, визначених як КПК, так і міжнародними правовими актами. Зокрема, гл. 37 КПК встановлені особливості кримінального провадження щодо окремої категорії осіб, які виконують важливі державні функції. Ці особливості ґрунтуються як на нормах Конституції України (ч. 3 ст. 80, ч. 2 ст. 126), так і на законах України, які регулюють їх діяльність, визначають їх правовий статус.

Особливий порядок кримінального провадження застосовується стосовно: 1) народного депутата України; 2) судді Конституційного Суду України, професійного судді, а також присяжного і народного засідателя на час здійснення ними правосуддя; 3) кандидата у Президенти України; 4) Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини; 5) Голови Рахункової палати, його першого заступника, заступника, головного контролера та секретаря Рахункової палати; 6) депутата місцевої ради; 7) адвоката; 8) Генерального прокурора України, його заступника.

При цьому особливості стосуються, зокрема, повідомлення їх про підозру, притягнення до кримінальної відповідальності, затримання й обрання запобіжного заходу тощо. Вони є процесуальними гарантіями, які забезпечують виконання ними своїх функцій.

Відповідно до ч. 2 ст. 6 КПК виняток із загального правила про кримінальне провадження за правилами КПК становить щодо іноземних громадян, які відповідно до загальноновизнаних міжнародних правил і договорів України з іншими державами наділені дипломатичним імунітетом (недоторканністю) і не дають особистої згоди, або відсутня згода держави чи міжнародної організації, яких вони представляють, на кримінальне провадження щодо них за правилами КПК. До таких осіб належать співробітники дипломатичних представництв та консульських установ, перелічених у Віденській конвенції про дипломатичні зносини від 18 квітня 1961 р., Віденській конвенції про консульські зносини від 24 квітня 1963 р., Положення про дипломатичні представництва та консульські установи іноземних держав в Україні, затверджене Указом Президента України від 10 червня 1993 р.

У кожному випадку виникнення питання про те, чи користується іноземний громадянин дипломатичним імунітетом і в якому обсязі, необхідно звертатись до міжнародно-правових актів, які визнані Україною, внутрішніх нормативних актів, що регулюють ці питання, та міжнародних договорів, укладених Україною з іншими державами.

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. Що таке кримінальне процесуальне право?
2. Які джерела кримінального процесуального права України?
3. Що таке кримінальна процесуальна норма?

4. Які є види кримінальних процесуальних норм?
5. Яка структура кримінальної процесуальної норми?
6. Розкрийте зміст гіпотези кримінальної процесуальної норми.
7. Розкрийте зміст диспозиції кримінальної процесуальної норми.
8. У чому полягає специфіка санкцій кримінальних процесуальних норм?
9. Чи можливе застосування кримінального процесуального закону за аналогією?
10. Які правила дії кримінального процесуального законодавства в просторі, часі і щодо осіб?

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Грошевий Ю.М. Оновлення кримінально-процесуального законодавства — складова частина реалізації концепції реформування кримінальної юстиції України // Грошевий Ю.М. Вибрані праці. — Х.: Право, 2011. — С. 556-562.
2. Грошевий Ю.М. Актуальні проблеми вдосконалення кримінально-процесуального законодавства // Грошевий Ю.М. Вибрані праці. — Х.: Право, 2011. — С. 582-586.
3. Дроздов О.М. Джерела кримінально-процесуального права України: монографія // Дроздов О.М. — Х.: Вид. ФОП Вапнярчук Н.М., 2008. — 208 с.
4. Капліна О.В. Правозастосовне тлумачення норм кримінально-процесуального права: монографія / Капліна О.В. — Х.: Право, 2008. — 296 с.
5. Кримінальний процес в питаннях і відповідях: Загальна і Особлива частини: [навч. посіб.] / Л.Д. Удалова, В.В. Рожнова, Д.О. Савицький, О.Ю. Хабло. — [3-тє вид., допов. і переробл.]. — К.: Скіф, 2013. — 250 с.
6. Кримінально-процесуальний кодекс України: Науково-практичний коментар / [за ред. В.Г. Гончаренка, В.Т. Нора, М.Є. Шумила]. — К.: Юстиніан, 2012. — 1217 с.
7. Курс лекцій з кримінального процесу за новим Кримінальним процесуальним кодексом України: Загальна частина / В.В. Рожнова, Д.О. Савицький, Я.Ю. Конюшенко та ін. — К.: Нац. акад. внутр. справ, 2012. — 280 с.
8. Письменний Д.П. Вдосконалення кримінального процесуального законодавства України: стан та перспективи / Д.П. Письменний // Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ. — 2013. — № 2.
9. Проблеми реформування кримінально-процесуального законодавства України на сучасному етапі: матеріали круглого столу (Київ, 20 травня 2011 р.). — К.: Нац. акад. внутр. справ, 2011. — 350 с.
10. Тітко І.А. Оцінні поняття у кримінально-процесуальному праві України: монографія / І.А. Тітко. — Х.: Право, 2010. — 216 с.

ЗАСАДИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ

1. *Поняття, значення і класифікація засад кримінального провадження*
 2. *Конституційні засади кримінального провадження*
 3. *Інші засади кримінального провадження*
- Питання для самоконтролю*
Рекомендована література

1. ПОНЯТТЯ, ЗНАЧЕННЯ І КЛАСИФІКАЦІЯ ЗАСАД КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ

Кримінальний процесуальний кодекс України вперше закріпив в окремій главі засади кримінального провадження. Така позиція законодавця показує наскільки він надає велике значення основним положенням кримінального процесу. Проте КПК не визначив чітко поняття «засади кримінального провадження».

Немає однозначного визначення це поняття і в юридичній літературі. Існує декілька точок зору. Зокрема, М.Л. Якуб, М.М. Михеєнко та інші визначають принципи (засади) кримінального процесу як такі основоположні засади, що закріплені в законі. П.І. Репешко та інші — крім закріплених в законі відносять до них також ті, які не дістали такого закріплення в правових нормах, але впливають з них. В.М. Савицький, В.Т. Томін та інші визначають принципи (засади) кримінального процесу — це такі положення та керівні ідеї, які не потребують обов'язкового законодавчого закріплення та оформлення.

Найбільш обґрунтованою є позиція доктора юридичних наук професора Михеєнка М.М., який в основу визначення поклав таку сукупність властивостей: 1) це найбільш загальні, вихідні положення, ідеї, які мають фундаментальне значення для кримінального процесу, визначають його спрямованість, побудову в цілому, форму і зміст його стадій та інститутів; 2) принципи виражають панівні в даній державі політичні і правові ідеї, які стосуються завдань і способу здійснення судочинства в кримінальних справах; 3) вони повинні бути закріплені в нормах права; 4) принципи повинні повністю діяти у всіх або кількох стадіях процесу і обов'язково в його центральній стадії — стадії судового розгляду; 5) порушення будь-якого принципу означає незаконність рішення у справі й обов'язково тягне його скасування.

Виходячи з цих критеріїв М.М. Михеєнко визначає **засади (принципи) кримінального процесу** як закріплені в законі й панівні в державі політичні і правові ідеї щодо завдань і способу здійснення судочинства в кримінальному провадженні, які визначають спрямованість і побудову кримінального процесу в цілому, форму і зміст його ста-

дій та інститутів, порушення яких обов'язково тягне за собою скасування вироку та інших рішень у справі.

Засади виражають домінуючі в державі політичні та правові ідеї, які стосуються завдань, способу формування і здійснення кримінального провадження, тобто положення, які визначають головні, найважливіші моменти устрою й діяльності суб'єктів кримінального провадження.

Вони також відображають міжнародно-правові стандарти кримінальної процесуальної діяльності, що передбачені у Загальній декларації прав людини, Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод, Міжнародному пакті про громадянські та політичні права.

Засади кримінального провадження діють в усіх стадіях процесу, взаємопов'язані між собою й утворюють певну систему. Вони служать гарантією правосуддя, забезпечення прав і законних інтересів учасників процесу, велике значення мають при подоланні прогалин у законі.

Кожна з засад кримінального процесу, не втрачаючи своєї індивідуальності й юридичної значимості, тісно взаємодіє з іншими, що дає можливість говорити не про арифметичну сукупність їх, а про систему.

За змістом, сферою застосування засади кримінального процесу розрізняються між собою. Але це не дає підстав для поділу їх на основні і другорядні. Всі вони, взаємодіючи один з одним, сприяють досягненню цілей кримінального провадження. При цьому не подавляють інші засади, а сприяють здійсненню один одного. Закон встановив такі положення, коли застосування однієї з них не заважає дії іншої. Разом з тим існують і винятки майже з усіх засад (крім законності і презумпції невинуватості). Але вони не перекреслюють дію самої засади, бо інакше перетворили б її на протилежну, конкуруючу, засаду.

Засади кримінального провадження становлять певну систему. В ній в першу чергу доцільно виділяти **конституційні засади**, тобто ті, що закріплені в Основному Законі держави — Конституції, як такі, що мають особливе політичне і юридичне значення. До них належать:

- 1) верховенство права;
- 2) законність;
- 3) рівність перед законом і судом;
- 4) повага до людської гідності;
- 5) забезпечення права на свободу та особисту недоторканність;
- 6) недоторканність житла чи іншого володіння особи;
- 7) таємниця спілкування;
- 8) невтручання у приватне життя;
- 9) недоторканність права власності;
- 10) презумпція невинуватості та забезпечення доведеності вини;
- 11) свобода від самовикриття та право не свідчити проти близьких родичів та членів сім'ї;
- 12) заборона двічі притягувати до кримінальної відповідальності за одне і те саме правопорушення;
- 13) забезпечення права на захист;
- 14) доступ до правосуддя та обов'язковість судових рішень;
- 15) змагальність сторін і свобода в поданні ними суду своїх доказів і у доведенні перед судом їх переконливості;

16) забезпечення права на оскарження процесуальних рішень, дій чи бездіяльності;
17) гласність і відкритість судового провадження та його повне фіксування технічними засобами;

18) мова, якою здійснюється кримінальне провадження.

Крім конституційних засад існують й **інші засади**, які закріплені в нормах кримінально-процесуального закону. До них відносяться:

- 1) безпосередність дослідження показань, речей і документів;
- 2) публічність;
- 3) диспозитивність;
- 4) розумність строків.

2. КОНСТИТУЦІЙНІ ЗАСАДИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ

Засада верховенства права — це кримінально-процесуальне положення, яке полягає в тому, що людина, її права та свободи визнаються найвищими цінностями та визначають зміст і спрямованість діяльності держави.

Дана засада закріплена в ст. 8 Конституції України і в ст. 8 КПК.

Суть верховенства права та його складові частини розкриті у доповіді «Про верховенство права», прийнятій на 86 пленарному засіданні Венеціанської комісії 22-26 березня 2011 р. Це: 1. доступ до закону; 2. вирішення питання про юридичні права повинно здійснюватися на основі закону, а не за розсудом; 3. рівність перед законом; 4. влада повинна реалізовуватися відповідно до закону, справедливо та розумно; 5. права людини повинні бути захищені; 6. повинні бути наявні засоби для врегулювання спорів без невиправданих витрат та відстрочок; 7. наявність справедливого суду; 8. держава повинна дотримуватися своїх зобов'язань як у рамках міжнародного, так і національного права.

У сфері кримінального провадження особливу актуальність набуває такий елемент верховенства права, як пріоритетність прав людини, оскільки специфіка діяльності державних органів під час кримінального судочинства передбачає у деяких випадках їх суттєвого обмеження. Саме тому у ст. 8 КПК закріплено, що людина, її права та свободи визначаються найвищими цінностями.

Принцип верховенства права означає, що у правовій державі має панувати закон, а не інтереси осіб, у руках яких у певний момент перебуває влада; функції держави полягають у регулюванні відносин між усіма суб'єктами права на основі закону. Суд не повинен так тлумачити закон, щоб він несправедливо обмежував права і свободи особи.

Однією з гарантій здійснення цього принципу є чітке, зрозуміле і прозоре закріплення правил і процедур здійснення кримінального провадження. Порушення процесуальної форми тягне за собою негативні наслідки для осіб, які ведуть процес, і дає можливість застосування відповідних санкцій відновлюваного характеру.

Принцип верховенства права у кримінальному провадженні застосовується з урахуванням практики Європейського суду з прав людини.

Оскільки міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою, є одним з джерел кримінального процесу, то їх положення повинні застосовувати-

ся нарівні з національним законодавством. При цьому Європейський суд з прав людини у своїх рішеннях тлумачить основні положення Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод 1950 р. На необхідність судам керуватися практикою Суду як джерелом права вказано у ст. 17 Закону України від 23.02.2006 «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини».

В той же час сучасний розвиток правової системи України показує, що практична реалізація принципу верховенства права бажає кращого. Насамперед поширеним явищем є нерозуміння самого принципу верховенства права, його отождоження з радянським принципом верховенства позитивного закону. Іноді застосовуються закони, які порушують природні права і свободи людини. Є випадки, коли вони не знайшли своє відображення у законодавчих чи підзаконних актах. А якщо такі права і передбачені у законодавстві, то відсутній механізм їх реалізації.

Утвердженню принципу верховенства права не сприяє і відсутність належних інституційних механізмів його забезпечення. На відміну від багатьох інших європейських країн, громадяни в Україні не мають права безпосереднього звернення до Конституційного Суду зі скаргою на закони, які звужують їх конституційні права або суперечать Конституції.

Засада законності — це вимога під час кримінального провадження точно і неухильно застосовувати судом, слідчим суддею, прокурором, керівником органу досудового розслідування, слідчим, іншими органами державної влади закони, дотримуватися (виконувати) всіма іншими суб'єктами кримінального провадження, державними і недержавними установами й організаціями, посадовими особами, громадянами положення Конституції України, законів і відповідних нормативних актів.

Виятків з цієї засади немає. При цьому в кримінальному судочинстві йдеться про необхідність виконання всіх норм і правил, які передбачені законом. В іншому разі можливе зловживання осіб, що ведуть процес.

Ця засада є загальноправовою. Вона є складовою частиною верховенства права. Проте в кожній з галузей права має специфічні риси. Стаття 2 КПК України передбачає як одне з завдань кримінального судочинства забезпечення правильного застосування закону.

Зміст засади законності кримінального провадження полягає в тому, що:

1. Під час кримінального провадження суд, слідчий суддя, прокурор, начальник органу досудового розслідування, слідчий, інші службові особи органів державної влади зобов'язані неухильно додержуватися вимог Конституції України, КПК, міжнародних договорів України, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України, вимог інших актів законодавства.

2. Прокурор, керівник органу досудового розслідування, слідчий зобов'язані всебічно, повно і неупереджено дослідити обставини кримінального провадження, виявити як ті обставини, що викривають, так і ті, що виправдовують підозрюваного, обвинуваченого, а також обставини, що пом'якшують чи обтяжують його покарання, надати їм належну правову оцінку та забезпечити прийняття законних і неупереджених процесуальних рішень.

3. Закони та інші нормативно-правові акти України, положення яких стосуються кримінального провадження, повинні відповідати КПК. При здійсненні кримінального провадження не може застосовуватися закон, який суперечить КПК.

4. У разі якщо норми КПК суперечать міжнародному договору України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, застосовуються положення відповідного міжнародного договору.

5. Кримінальне процесуальне законодавство застосовується з урахуванням практики Європейського суду з прав людини.

6. У випадках, коли положення КПК не регулюють або неоднозначно регулюють питання кримінального провадження, застосовуються загальні засади кримінального провадження, встановлені ч. 1 ст. 7 КПК.

Засада законності діє в усіх стадіях кримінального процесу, відноситься до всіх процесуальних рішень, які приймаються під час кримінального провадження, інтегрується з іншими засадами кримінального процесу, є обов'язковою для всіх суб'єктів. При цьому якщо докази отримані з порушенням прав та свобод людини, вони є недопустимими.

Серцевиною діяльності органів, які ведуть процес, є забезпечення режиму законності, суворого виконання законів і підзаконних актів, захисту прав і законних інтересів громадян. Вся їх діяльність повинна бути пронизана законністю. Рух кримінального провадження з однієї процесуальної стадії в іншу може здійснюватися лише на підставі закону і в суворо визначеній послідовності. У разі виявлення порушень закону забезпечується вжиття заходів з їх усунення.

Тільки завдяки законності може бути встановлена істина у справі, а також всі обставини вчиненого правопорушення та ті, які характеризують особу правопорушника. При цьому відповідно до засади повинна бути не порушена відповідна процесуальна форма та процедура.

Особливості реалізації засади законності в кримінальному провадженні полягають в тому, що: по-перше, кримінальний процес, як діяльність органів досудового розслідування, прокуратури та суду, докладніше регламентований законом, ніж будь-яка інша державна діяльність, без чого неможливе розкриття злочинів, викриття винних та їх справедливое покарання; по-друге, в кримінальному процесі на органи досудового розслідування, прокуратуру та суд покладено обов'язки з розслідування та вирішення кримінальних справ, для чого ці органи наділяються владними повноваженнями та правом застосування примусових заходів у випадках і у порядку, прямо передбачених у законі; по-третє, на органи досудового розслідування, прокуратури та суду покладено обов'язок з роз'яснення та забезпечення прав та законних інтересів усіх громадян, які беруть участь у судочинстві, а також із правильного здійснення ними своїх процесуальних обов'язків, що передбачено законом.

Гарантіями реалізації принципу законності є можливість у випадках, передбачених законом (а це, як правило, реакція на суттєве порушення прав та законних інтересів учасників процесу), оскарження прийнятих рішень, скасування в передбаченому законом порядку постанов, ухвал, вироків, що приймаються по справі.

Засада рівності перед законом і судом. У національному законодавстві є низка положень, що стосуються рівності усіх учасників процесу. Перш за все це передбачено частинами 1, 2 ст. 24 Конституції України, відповідно до яких: «Громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом. Не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками».

Крім того, ч. 2 ст. 21 Конституції України закріплює засаду невідчужуваності та непорушності прав і свобод людини, відповідно до якої не допускається не тільки відчуження прав і свобод, якими людина володіє, а й обмеження їх змісту, створення перешкод для їх реалізації тощо. У ч. 3 ст. 129 Основного Закону держави проголошується, що рівність усіх учасників судового процесу перед законом і судом є однією з основних засад судочинства.

На рівні міжнародного права відзначається, що всі люди народжуються вільними й є рівними за своєю гідністю та правами (ст. 1 Загальної декларації прав людини). Вони наділені розумом і совістю та повинні діяти один щодо одного в душі братерства. Кожна людина має всі права і всі свободи, проголошені цією Декларацією, незалежно від раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних або інших переконань, національного чи соціального походження, майнового, станового або іншого становища (ст. 2).

Згідно зі ст. 14 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права всі особи є рівними перед судами і трибуналами.

Саме на ці положення орієнтуються всі держави світу у кодифікації свого законодавства.

Стаття 10 КПК України передбачає, що не може бути привілеїв чи обмежень у процесуальних правах за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних чи інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, громадянства, освіти, роду занять, а також за мовними або іншими ознаками. У випадках і порядку, передбаченому КПК, певні категорії осіб (неповнолітні, іноземці, особи з розумовими і фізичними вадами тощо) під час кримінального провадження користуються додатковими гарантіями.

Законодавець не обмежився конкретним переліком обставин, що не можуть бути підставою для порушення рівності громадян перед законом і судом, а передбачив, що до них можуть бути віднесені і «інші ознаки». Таким чином, жодна обставина не може бути законною підставою для порушення рівності суб'єктів кримінального провадження перед законом і судом.

У п. 10 постанови Пленуму Верховного Суду України від 1.10.1996 «Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя» роз'яснено, що конституційні положення про законність судочинства та рівність усіх учасників процесу перед законом і судом зобов'язують суд забезпечити всім їм рівні можливості щодо надання прав на дослідження доказів, заявлення клопотань та здійснення інших процесуальних прав.

Рівність учасників кримінального провадження перед законом означає:

- 1) наявність рівних прав і обов'язків щодо участі у процесі і відстоюванні своєї позиції;
- 2) до всіх застосовується одне й те ж кримінальне і кримінально процесуальне законодавство;
- 3) суд зобов'язаний не надавати будь-яких переваг, що не обумовлені законом, будь-якому учаснику провадження.

Як гарантія здійснення цієї засади у ст. 161 КК України передбачена кримінальна відповідальність за обмеження у процесуальних правах залежно від расової і національної ознак.

В той же час у кримінальному процесуальному законодавстві встановлені додаткові гарантії деяким учасниками провадження (іноземці, неповнолітні, особи з фізичними і психічними вадами, особи, що мають статус недоторканності, тощо). Проте таке законодавче закріплення не можна розглядати як порушення засади, оскільки воно обумовлено особливостями правового статусу таких осіб.

Необхідно зазначити, що рівність суб'єктів кримінального провадження перед законом зовсім не означає, що всі вони мають однакові між собою права. Цю рівність слід розуміти як рівність прав однопорядкових суб'єктів, передбачених гл. 3 КПК України та положеннями низки інших Законів України (наприклад, «Про прокуратуру», «Про адвокатуру та адвокатську діяльність»). Таким чином, наприклад, всі підозрювані, обвинувачені мають однакові між собою права, але ці права не збігаються з правами цивільного позивача або захисника.

Засада поваги до людської гідності. Засада відображає комплекс положень Конституції України: людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю (ст. 3); ніхто не може бути підданий катуванню, жорстокому нелюдському або такому, що принижує його гідність, поводженню чи покаранню (ст. 28); кожен має право будь-якими незабороненими засобами захищати свої права і свободи від порушень і протиправних посягань (ст. 55); кожен зобов'язаний неухильно додержуватися Конституції та законів України, не посягати на права і свободи, честь і гідність інших людей (ст. 68).

Названі положення Конституції України відповідають засадам міжнародно-правових актів, в яких передбачені захист прав і свобод людини під час кримінального провадження.

Зміст засади (ст. 11 КПК) полягає в тому, що:

1. Під час кримінального провадження повинна бути забезпечена повага до людської гідності, прав і свобод кожної особи.

2. Забороняється під час кримінального провадження піддавати особу катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує її гідність, поводженню чи покаранню, вдаватися до погроз застосування такого поводження, утримувати особу у пригрозливих умовах, примушувати до дій, що принижують її гідність.

3. Кожен має право захищати усіма засобами, що не заборонені законом, свою людську гідність, права, свободи та інтереси, порушені під час здійснення кримінального провадження.

Перелічені вимоги Закону спрямовані перш за все на попередження будь-яких зловживань зі сторони осіб, які наділені правами застосовувати стосовно учасників кримінального процесу заходи забезпечення кримінального провадження та слідчі (розшукові) дії, що обмежують права і свободи людини. При цьому є недопустимими будь-які катування, жорстоке поводження, приниження гідності особи, примушення до дій, які принижують людську гідність.

Ця засада кримінального судочинства втілюється в життя в інших нормах КПК, які регламентують окремі процесуальні дії. Так, обшук особи може проводити лише слідчий тієї ж саме статі (ч. 5 ст. 236 КПК). При освідуванні не допускаються дії, які принижують честь і гідність особи або небезпечні для її здоров'я (ч. 4 ст. 241). За необхідності здійснюється фіксування наявності чи відсутності на тілі особи, яка підлягає освідуванню, слідів кримінального правопорушення або особливих прикмет шляхом фотографування, відеозапису чи інших технічних засобів. Зображення, демонстрація яких може розглядатись як образлива для освідуваної особи, зберігаються в опечатаному вигляді і можуть надаватись лише суду під час судового розгляду (ч. 2, 4 ст. 241 КПК), проведення слідчого експерименту допускається за умови, що при цьому не створюється небезпека для життя і здоров'я осіб, які беруть у ньому участь, чи оточуючих, не принижуються їхні честь і гідність, не завдається шкода (ст. 240 КПК).

Крім того, особі, яка залучена до сфери кримінального процесу, надається право захищати всіма способами, що не заборонені законом, свою людську гідність, права, свободи і законні інтереси, порушені під час кримінального провадження.

Засада забезпечення права на свободу та особисту недоторканність означає, що під час кримінального провадження ніхто не може триматися під вартою, бути затриманим або обмеженим у здійсненні права на вільне пересування в інший спосіб через підозру або обвинувачення у вчиненні кримінального правопорушення, інакше, як на підставах та в порядку, передбачених КПК.

Кожен, кого затримано через підозру або обвинувачення у вчиненні кримінального правопорушення або інакше позбавлено свободи, повинен бути в найкоротший строк доставлений до слідчого судді для вирішення питання про законність та обґрунтованість його затримання, іншого позбавлення свободи та подальшого тримання. Затримана особа негайно звільняється, якщо протягом сімдесяти двох годин з моменту затримання їй не вручено вмотивованого судового рішення про тримання під вартою.

Про затримання особи, взяття її під варту або обмеження в праві на вільне пересування в інший спосіб, а також про її місце перебування має бути негайно повідомлено її близьких родичів, членів сім'ї чи інших осіб за вибором цієї особи в порядку, передбаченому КПК.

Кожен, хто понад строк, передбачений КПК, тримається під вартою або позбавлений свободи в інший спосіб, повинен бути негайно звільнений. Затримання особи, взяття її під варту або обмеження в праві на вільне пересування в інший спосіб, здійснене за відсутності підстав або з порушенням порядку, передбаченого законом, тягне за собою відповідальність, установлену законом (ст. 12 КПК).

Право на свободу і особисту недоторканність є одним із основних прав особи, яке гарантується як міжнародно-правовими актами про права людини, так і Конституцією України, Кримінальним процесуальним кодексом.

Стаття 5 Європейської конвенції про захист прав і основних свобод людини передбачає, що жодна людина не може бути позбавлена волі інакше, ніж відповідно до процедури, встановленої законом.

Аналогічні вимоги встановлені ст. 9 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права і більш детально висвітлені у Зводі принципів захисту всіх осіб, що підлягають затриманню чи ув'язненню в будь-якій формі.

Подальший розвиток міжнародно-правових стандартів знайшов відображення у ст. 29 Конституції України. З аналізу змісту цієї статті Основного Закону держави можна зробити висновки про такі положення:

- кожна людини постійно користується свободою й особистою недоторканністю в межах її правомірної поведінки;
- арешт будь-якої людини на території України та тримання її під вартою можливі тільки за наявності судового рішення, яке повинно бути винесено на підставах та в порядку, встановлених законом;
- тримання особи під вартою (затримання та арешт) здійснюються як тимчасовий захід за наявності чітко визначених законом умов;
- кожному заарештованому чи затриманому мають бути невідкладно повідомлені мотиви арешту чи затримання, роз'яснені права та надана можливість з моменту затримання захищати себе особисто та користуватися правовою допомогою захисника;
- про затримання чи арешт негайно інформуються родичі затриманого чи арештованого, а у разі заявлення ним усної або письмової вимоги — захисник, а також адміністрація за місцем роботи чи навчання;
- кожний затриманий має право у будь-який час оскаржити в суді своє затримання;
- кожен незаконно затриманий чи заарештований має право на відшкодування за рахунок держави чи органів місцевого самоврядування матеріальної та моральної шкоди.

Ніхто не може бути затриманий без ухвали слідчого судді, суду, крім випадків, передбачених законом (ст. 207 КПК). Кожен має право затримати без ухвали слідчого судді, суду будь-кого: 1) при вчиненні або замаху на вчинення кримінального правопорушення, або 2) безпосередньо після вчинення кримінального правопорушення чи під час безперервного переслідування особи, яка підозрюється у його вчиненні.

Кожен, хто не є уповноваженою службовою особою (службовою, якій законом надано право здійснювати затримання) і затримав відповідну особу в порядку, передбаченому частиною другою цієї статті, зобов'язаний негайно доставити її до уповноваженої службової особи або негайно повідомити уповноважену службову особу про затримання та місцезнаходження особи, яка підозрюється у вчиненні кримінального правопорушення.

Уповноважена службова особа має право без ухвали слідчого судді, суду затримати особу, підозрювану у вчиненні злочину, за який передбачене покарання у вигляді позбавлення волі, лише у випадках: 1) якщо цю особу застали під час вчинення злочину або замаху на його вчинення; 2) якщо безпосередньо після вчинення злочину очевидець, у тому числі потерпілий, або сукупність очевидних ознак на тілі, одязі чи місці події вказують на те, що саме ця особа щойно вчинила злочин.

Уповноважена службова особа має право без ухвали слідчого судді, суду затримати особу, підозрювану у вчиненні злочину, за який передбачене основне покарання у вигляді штрафу в розмірі понад три тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, виключно у випадку, якщо підозрюваний не виконав обов'язки, покладені на нього при обранні запобіжного заходу, або не виконав у встановленому порядку вимог щодо винесення коштів як застави та надання документа, що це підтверджує (ст. 208 КПК).

Позбавлення волі як кримінальне покарання може призначатися лише за вироком суду.

Прокурор зобов'язаний негайно звільнити кожного, хто незаконно позбавлений волі або тримається під вартою понад строк, передбачений законом чи судовим вироком. Крім того, згідно із законом завідомо незаконні арешт, затримання або привід, а також винесення суддями завідомо неправосудних вироків, ухвали чи постанови тягнуть кримінальну відповідальність.

Кримінальним процесуальним законодавством України встановлено додаткові гарантії недоторканності певних осіб. Це Президент України недоторканність якого як глави держави передбачена ч. 1 ст. 105 Конституції України. Відповідно до цього конституційного положення особа, яка на законних підставах виконує повноваження Президента України, може бути взята під варту або проти неї може бути почато досудове розслідування лише після того, як вона буде усунена з поста в порядку імпичменту.

Відповідно до Конституції України без згоди Верховної Ради України не можуть бути притягнуті до кримінальної відповідальності, затримані чи заарештовані (взяті під варту) народні депутати України (ч. 3 ст. 80 Конституції України); затримані чи заарештовані судді до винесення обвинувального вироку суду, у тому числі судді Конституційного Суду України (ч. 3 ст. 126, ст. 149 Конституції України).

Засада недоторканності житла чи іншого володіння особи полягає у тому, що не допускається проникнення до житла чи до іншого володіння особи, проведення в них огляду чи обшуку інакше, як за вмотивованим судовим рішенням, крім випадків, передбачених КПК (ст. 13 КПК).

Стаття 32 Конституції України гарантує недоторканність особистого і сімейного життя, складовою частиною якого є недоторканність житла чи іншого володіння особи. Оскільки ці конституційні права взаємопов'язані, то недоторканність житла чи іншого володіння особи означає не тільки неможливість входу до нього без дозволу особи, що в ньому проживає, але і нерозголошення даних особистого життя, недоторканність особистих речей та майна.

При цьому під житлом закон розуміє будь-яке приміщення, що перебуває у постійному чи тимчасовому володінні особи, незалежно від його призначення і правового

статусу, та пристосоване для постійного чи тимчасового проживання в ньому, а також всі складові частини такого приміщення. Під іншим володінням особи розуміється транспортний засіб, земельна ділянка, гараж, інші будівлі побутового, службового, господарського, виробничого та іншого призначення тощо, які перебувають у володінні особи (ч. 2 ст. 233 КПК).

Єдиною законною підставою для проникнення в житло проти волі осіб, які проживають у ньому, є положення ч. 2 ст. 30 Конституції України, яка передбачає необхідність для цього вмотивованого рішення суду.

Стаття 30 Конституції України допускає у невідкладних випадках, пов'язаних із врятуванням життя людей та майна чи з безпосереднім переслідуванням осіб, які підозрюються у вчиненні злочину, можливість іншого, встановленого законом порядку проникнення до житла чи до іншого володіння особи, проведення в них огляду і обшуку. Виходячи з цих положень Конституції України ч. 3 ст. 233 КПК України дозволяє у вказаних випадках проведення обшуку житла чи іншого володіння особи без ухвали слідчого судді. У такому випадку прокурор, слідчий за погодженням із прокурором зобов'язаний невідкладно після здійснення таких дій звернутися з клопотанням про проведення обшуку до слідчого судді. Слідчий суддя розглядає таке клопотання згідно з вимогами ст. 234 КПК, перевіряючи, крім іншого, чи дійсно були наявні підстави для проникнення до житла чи іншого володіння особи без ухвали слідчого судді. Якщо прокурор відмовиться погодити клопотання слідчого або слідчий суддя відмовить у задоволенні клопотання про обшук, встановлені внаслідок такого обшуку докази є недопустимими, а отримана інформація підлягає знищенню в порядку, передбаченому ст. 254 КПК.

На цих же конституційних засадах ґрунтуються положення п. 15 ч. 1 ст. 11 Закону України «Про міліцію», що надають право працівникам міліції входити безперешкодно у будь-який час доби до житла чи іншого володіння особи, яка перебуває під адміністративним наглядом, з метою перевірки виконання встановлених для неї судом обмежень. Підстави для того, щоб увійти в чуже житло, у тому числі проти волі осіб, які в ньому проживають, передбачаються також Законом України «Про оперативно-розшукову діяльність» та деякими іншими законами.

Засада таємниці спілкування є формою втілення у кримінальне процесуальне законодавство положень ст. 31 Конституції України, а також узгоджується зі ст. 17 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права, яка передбачає:

1. Ніхто не повинен зазнавати свавільного чи незаконного втручання в його особисте і сімейне життя, свавільних чи незаконних посягань на недоторканність його життя або таємницю його кореспонденції чи незаконних посягань па його честь і репутацію.

2. Кожна людина має право на захист закону від такого втручання чи таких посягань.

Таким чином, право особи на таємницю спілкування тісно пов'язане з правом на невтручання в особисте і сімейне життя. Але не обмежується тільки цим, бо поширюється і на сферу службових, ділових та інших суспільних відносин.

Спілкування — це передача інформації від однієї особи до іншої безпосередньо або за допомогою технічних засобів. Воно є приватним, якщо інформація передається та зберігається за таких фізичних чи юридичних умов, при яких учасники спілкування можуть розраховувати на захист інформації від втручання інших осіб (ч. 3 ст. 258 КПК).

Зміст засади таємниці спілкування полягає в такому.

1. Під час кримінального провадження кожному гарантується таємниця листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції, інших форм спілкування.

2. Втручання у таємницю спілкування можливе лише на підставі судового рішення, у випадках, передбачених КПК, з метою виявити та запобігти тяжкому чи особливо тяжкому злочину, встановити його обставини, особу, яка вчинила злочин, якщо іншими способами неможливо досягти цієї мети.

3. Інформація, отримана внаслідок втручання у спілкування, не може бути використана інакше, як для вирішення завдань кримінального судочинства.

Відповідно до чинного законодавства (Законів України «Про поштовий зв'язок», «Про телекомунікації») працівники пошти, телеграфу, телефонної служби зобов'язані дотримуватися таємниці листування і розмов. Будь-які довідки про поштові і телеграфні відправлення, а також про телефонні повідомлення можуть видаватися підприємствами зв'язку лише відправнику, адресату, особі, яка брала участь у телефонній розмові, абоненту телефонної мережі або їх законним представникам.

Однак таємниця спілкування не є абсолютною. Винятки з неї (з дотриманням певних процедур) передбачені КПК.

У параграфі 2 «Втручання у приватне спілкування» гл. 21 «Негласні слідчі (розшукові) дії» ст. 258 зазначено, що ніхто не може зазнавати втручання у приватне спілкування без ухвали слідчого судді, за винятком випадків проведення негласної слідчої (розшукової) дії до постановлення ухвали слідчого судді, передбачених ст. 250 КПК.

Прокурор, слідчий за погодженням з прокурором зобов'язаний звернутися до слідчого судді з клопотанням про дозвіл на втручання у приватне спілкування в порядку, передбаченому ст. 248-250 КПК, якщо будь-яка слідча (розшукова) дія включатиме таке втручання.

У разі постановлення слідчим суддею ухвали про відмову у втручанні в приватне спілкування нове клопотання може бути подане прокурором, слідчим лише з новими відомостями.

Втручання в приватне спілкування є:

- 1) аудіо-, відеоконтроль особи;
- 2) арешт, огляд і виїмка кореспонденції;
- 3) зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж;
- 4) зняття інформації з електронних інформаційних систем.

Мета втручання у спілкування — виявлення та запобігання тяжкому чи особливо тяжкому злочину. Умова його застосування є неможливість в інший спосіб досягти названої мети. Легітимність втручання — наявність ухвали слідчого судді апеляційного суду.

Використовувати інформацію, отриману в результаті втручання у спілкування, можна лише для вирішення завдань кримінального провадження.

Відомості (інформація) та її носії, в разі їх невикористання у кримінальному провадженні або які прокурор не визнає необхідними для подальшого розслідування, повинні бути невідкладно знищені на підставі його рішення (ст. 255).

Втручання у приватне спілкування захисника, священнослужителя з підозрюваним, обвинуваченим, засудженим, виправданим заборонене.

Засада невтручання у приватне життя (ст. 15 КПК). У ст. 32 Конституції України закріплено, що ніхто не може зазнавати втручання в його особисте і сімейне життя, крім випадків, передбачених Конституцією України. Відповідно до рішення Конституційного Суду № 2-рп/2012 від 20.01.2012, інформацією про особисте та сімейне життя особи є будь-які відомості і/або дані про відносини немайнового та майнового характеру, обставини, події, стосунки тощо, пов'язані з особою та членами її сім'ї, за винятком передбаченої законами інформації, що стосується здійснення особою, яка займає поса-

ду, пов'язану з виконанням функцій держави або органів місцевого самоврядування, посадових або службових повноважень. Така інформація про особу є конфіденційною.

Не допускається збирання, зберігання, використання та поширення конфіденційної інформації про особу без її згоди, крім випадків, визначених законом, і лише в інтересах національної безпеки, економічного добробуту та прав людини. Як зазначено у названому рішенні: «неможливо визначити абсолютно всі види поведінки фізичної особи у сферах особистого та сімейного життя, оскільки особисті та сімейні права є частиною природних прав людини, які не є вичерпними, і реалізуються в різноманітних і динамічних відносинах майнового та немайнового характеру, стосунках, явищах, подіях тощо. Право на приватне та сімейне життя є засадничою цінністю, необхідною для повного розквіту людини в демократичному суспільстві, та розглядається як право фізичної особи на автономне буття незалежно від держави, органів місцевого самоврядування, юридичних і фізичних осіб».

Збирання, використання, поширення інформації про приватне життя можливе тільки за згодою особи.

Разом з тим КПК передбачає можливість обмеження такого положення у випадках: 1) коли це необхідно для інтересів національної безпеки, економічного добробуту, прав людини, а також для запобігання заворушенням чи злочинам; 2) ці випадки повинні бути передбачені в КПК, тобто закріплена процесуальна процедура обмеження права на недоторканність приватного життя.

Законодавцем встановлені також гарантії несанкціонованого розголошення отриманої інформації. Вона не може бути використана поза завданнями конкретного кримінального провадження. Тому не може бути використана інформація про приватне життя особи, отримана в сфері кримінального процесу, в інших сферах суспільного життя. Кожен, кому стала відома така інформація, зобов'язаний запобігати її розголошенню.

Так, під час проведення обшуку слідчий не повинен розголошувати особисті сторони життя обшукуваного та інших осіб, які стали відомі йому під час проведення зазначеної слідчої дії.

Засада недоторканності права власності. Стаття 41 Конституції України передбачає, що кожен має право володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності. Право приватної власності набувається в порядку, визначеному законом. Громадяни для задоволення своїх потреб можуть користуватися об'єктами права державної та комунальної власності відповідно до закону. Ніхто не може бути протиправно позбавлений права власності. Право приватної власності є непорушним.

Зміст даної засади полягає в тому, що:

1. Позбавлення або обмеження права власності під час кримінального провадження здійснюється лише на підставі вмотивованого судового рішення, ухваленого в порядку, передбаченому КПК.

2. На підставах та в порядку, передбаченому КПК, допускається тимчасове вилучення майна без судового рішення (ст. 16, 167-169 КПК).

Суть засади виявляється у гарантуванні державою неможливості втручання з її боку або з боку осіб у здійсненні власником своїх повноважень, перешкоджанні перспективі протиправного позбавлення власника його майна, недопустимості дій, які суперечать інтересам власника.

Разом з тим законом передбачена і можливість позбавлення чи обмеження права власності під час кримінального провадження, але за умови: 1) прийняття рішення тіль-

ки судом; 2) вмотивованості такого рішення; 3) ухвалення рішення за процедурою, яка передбачена КПК.

Примусове відчуження об'єктів права приватної власності може бути застосоване лише як виняток з мотивів суспільної необхідності, на підставі і в порядку, встановлених законом, і за умови попереднього і повного відшкодування їх вартості. Примусове відчуження таких об'єктів з наступним повним відшкодуванням їх вартості допускається лише в умовах воєнного чи надзвичайного стану. Конфіскація майна може бути застосована виключно за рішенням суду у випадках, в обсязі та порядку, встановлених законом. Використання власності не може завдавати шкоди правам, свободам та гідності громадян, інтересам суспільства, погіршувати екологічну ситуацію і природні якості землі.

Тимчасовим вилученням майна є фактичне позбавлення підозрюваного можливості володіти, користуватися та розпоряджатися певним його майном до вирішення питання про арешт майна або його повернення.

Тимчасово вилученим може бути майно у вигляді речей, документів, грошей тощо, щодо яких є достатні підстави вважати, що вони:

- 1) підшукані, виготовлені, пристосовані чи використані як засоби чи знаряддя вчинення кримінального правопорушення і/або зберегли на собі його сліди;
- 2) надані особі з метою схилити її до вчинення кримінального правопорушення, фінансування і/або матеріального забезпечення кримінального правопорушення чи як винагорода за його вчинення;
- 3) є предметом кримінального правопорушення, пов'язаного з їх незаконним обігом;
- 4) набуті в результаті вчинення кримінального правопорушення, доходи від них, або на які було спрямоване кримінальне правопорушення.

Тимчасово вилучити майно може кожен, хто законно затримав особу в порядку, передбаченому ст. 207, 208 КПК. Кожна особа, яка здійснила законне затримання, зобов'язана одночасно із доставленням затриманої особи до слідчого, прокурора, іншої уповноваженої службової особи передати їй тимчасово вилучене майно. Факт передання тимчасово вилученого майна засвідчується протоколом.

Тимчасове вилучення майна може здійснюватися також під час обшуку, огляду. Слідчий, прокурор, інша уповноважена службова особа під час затримання або обшуку і тимчасового вилучення майна або негайно після їх здійснення зобов'язана скласти відповідний протокол. Після тимчасового вилучення майна уповноважена службова особа зобов'язана забезпечити схоронність такого майна в порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України.

Тимчасово вилучене майно повертається особі, в якій воно було вилучено:

- 1) за постановою прокурора, якщо він визнає таке вилучення майна безпідставним;
- 2) за ухвалою слідчого судді чи суду, у разі відмови у задоволенні клопотання прокурора про арешт цього майна;
- 3) у випадках, якщо клопотання слідчого, прокурора на арешт тимчасово вилученого майна подано пізніше наступного робочого дня після вилучення майна (ч. 5 ст. 171 КПК) та якщо ухвалу про арешт тимчасово вилученого майна слідчий суддя, суд постановляють пізніше сімдесяти двох годин із дня надходження до суду клопотання (ч. 6 ст. 173 КПК).

Шкода (як матеріальна, так і моральна), завдана особі в результаті незаконного накладення арешту на майно чи його незаконної конфіскації, підлягає відшкодуванню на підставі ст. 130 КПК і Закону України «Про порядок відшкодування шкоди, завданої

громадянинові незаконними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури і суду».

Засада презумпції невинуватості та забезпечення доведеності вини. Ця засада закріплює одне з основоположних правил демократичної, правової держави у сфері кримінального судочинства. Знайшовши своє втілення в Конституції України (ст. 62), вона має найважливіше значення для захисту прав і законних інтересів осіб, що беруть участь у кримінальному процесі, впливає на законотворчий процес.

У ч. 1 ст. 62 Конституції України сформульована презумпція невинуватості, відповідно до якої особа вважається невинуватою у вчиненні злочину і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду.

Відповідно до ст. 17 КПК юридичний зміст цієї засади полягає у тому, що:

- ніхто не зобов'язаний доводити свою винуватість у вчиненні злочину або меншу винуватість, або наявність обставин, що виключають кримінальну відповідальність особи;
- обов'язок доведення винуватості особи покладено на слідчого, прокурора, а у справах приватного обвинувачення — на потерпілого чи його представника;
- заборонено перекладати обов'язок доведення на обвинуваченого, домагатися його показань шляхом насильства, погроз та інших незаконних заходів;
- обвинувачення не може ґрунтуватися на засадах, одержаних незаконним шляхом, а також на припущеннях;
- усі сумніви щодо доведеності вини особи тлумачаться на її користь;
- недоведеність участі обвинуваченого у вчиненні злочину в юридичному відношенні означає його невинуватість і тягне за собою закриття кримінального провадження на досудовому слідстві і постановлення виправдувального вироку в стадії судового розгляду;
- факт притягнення особи до участі у справі як підозрюваної, обвинуваченої, обрання щодо неї запобіжного заходу не повинні розцінюватися як доказ її винуватості;
- до остаточного вирішення кримінальної справи й офіційного визнання особи винною у вчиненні злочину з нею не можна поводитися як з винною, а також публічно, в засобах масової інформації та в будь-яких офіційних документах стверджувати, що ця особа є злочинцем.

Названі положення не тільки позначаються на правовому статусі особи, яка підозрюється (обвинувачується) у вчиненні кримінального правопорушення, але й є гарантіями від безпідставного і необґрунтованого обвинувачення.

Тільки суд як єдиний орган у державі наділений відповідно до Конституції України таким правом може визнати особою винуватою у скоєнні злочину і призначити за це відповідне покарання.

Для визнання особи винуватою у вчиненні злочину і для притягнення її до кримінальної відповідальності необхідно:

- щоб обвинувальний вирок суду щодо такої особи набув законної сили;
- щоб суд, який виніс обвинувальний вирок, був створений відповідно до встановленого законом порядку;
- щоб справа була з категорії справ, які входять до юрисдикції суду, що її розглянув;
- щоб справа у суді розглядалася за встановленою кримінально-процесуальним законодавством процедурою.

Засада свободи від самовикриття та право свідчити проти близьких родичів та членів сім'ї міститься в ч. 1 ст. 63 Конституції України, яка проголошує, що особа не

несе відповідальності за відмову давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів, коло яких визначається законом.

Це положення Конституції в юридичній літературі здобуло назву імунітету свідка, хоча законодавчо таке визначення не закріплено. Під ним розуміється звільнення деяких учасників кримінального провадження від обов'язку давати показання стосовно себе чи осіб, визначених у законі (близьких родичів та членів сім'ї, перелік яких передбачено у п. 1 ст. 3 КПК).

Зміст даної засади кримінального судочинства полягає в тому, що:

1. Жодна особа не може бути примушена визнати свою винуватість у вчиненні кримінального правопорушення або примушена давати пояснення, показання, які можуть стати підставою для підозри, обвинувачення у вчиненні нею кримінального правопорушення.

2. Кожна особа має право не говорити нічого з приводу підозри чи обвинувачення проти неї, у будь-який момент відмовитися відповідати на запитання, а також бути негайно повідомленою про ці права.

3. Жодна особа не може бути примушена давати пояснення, показання, які можуть стати підставою для підозри, обвинувачення у вчиненні її близькими родичами чи членами її сім'ї кримінального правопорушення (ст. 18 КПК).

Також у ч. 8 ст. 224 КПК зазначено, що особа під час допиту має право не відповідати на запитання з приводу тих обставин, щодо надання яких є пряма заборона у законі (таємниця сповіді, лікарська таємниця, професійна таємниця захисника, таємниця нарадчої кімнати тощо) або які можуть стати підставою для підозри, обвинувачення у вчиненні нею, близькими родичами чи членами її сім'ї кримінального правопорушення, а також щодо службових осіб, які виконують негласні слідчі (розшукові) дії, та осіб, які конфіденційно співпрацюють з органами досудового розслідування.

Інститут імунітету свідка передбачає: свободу від самообвинувачення (не давати показань проти себе та відмовлятися від відповіді на запитання); відмову від давання показань проти близьких родичів та членів сім'ї, які можуть стати підставою для їх підозри чи обвинувачення; звільнення такої особи від кримінальної відповідальності за відмову від дачі показань щодо себе і близьких родичів та членів сім'ї.

Незважаючи на те, що інститут імунітету передбачає у своїй назві «свідка», він поширюється на будь-якого учасника кримінального провадження незалежно від його процесуального статусу.

Право особи не говорити нічого з приводу підозри чи обвинувачення у вчиненні нею злочину повинно бути своєчасно та у повному обсязі роз'яснено особами, що проводять кримінальне провадження. Нероз'яснення цього права тягне за собою кримінально-процесуальні наслідки — такі показання не можуть бути визнані допустимими.

Гарантіями функціонування засади є: заборона законом використання доказів, отриманих в результаті істотного порушення прав та свобод людини; заборона притягнення до кримінальної відповідальності осіб, які користуються імунітетом свідка.

Обмеження засади шляхом незаконних дій з боку особи, що проводить досудове розслідування, тягне за собою кримінальну відповідальність за ст. 373 КК України «Примушення давати показання», кваліфікуючою ознакою якої є примушування із застосуванням насильства або знущання над особою.

Засада заборони двічі притягувати до кримінальної відповідальності за одне і те саме правопорушення (ст. 19 КПК). У ст. 61 Конституції України зазначено, що ніхто не може бути двічі притягнений до юридичної відповідальності одного виду за одне і те саме правопорушення. Юридична відповідальність особи має індивідуальний характер.

Аналогічна за змістом і дана засада, передбачена ст. 19 КПК:

1. Ніхто не може бути двічі обвинуваченим або покараним за кримінальне правопорушення, за яким він був виправданий або засуджений на підставі вироку суду, що набрав законної сили.

2. Кримінальне провадження підлягає негайному закриттю, якщо стане відомо, що по тому самому обвинуваченню існує вирок суду, який набрав законної сили.

Таким чином, закон забороняє повторне притягнення до кримінальної відповідальності як у випадках коли особа була засуджена за кримінальне правопорушення, так і у випадках коли щодо неї було винесено виправдовувальний вирок. Застосовується ця засада і у випадках коли судом була постановлена ухвала щодо закриття кримінальної справи та звільнення обвинуваченого від кримінальної відповідальності при відмові прокурора від підтримання державного обвинувачення і відсутності згоди потерпілого підтримувати обвинувачення (ст. 340 КПК) та при звільненні обвинуваченого від кримінальної відповідальності у випадках, встановлених кримінальним законом (ст. 285 КПК). При цьому для дії засади не має значення, яким судом (національним чи іншої держави) особа була виправдана, засуджена чи звільнена від кримінальної відповідальності.

Кримінальний процесуальний закон забороняє притягати двічі за одне й те саме кримінальне правопорушення саме до кримінальної відповідальності. Але це не означає, що особа, яка його вчинила не може бути притягнута до інших видів юридичної відповідальності (зокрема, цивільно-правової).

Крім того, засада не є абсолютною перешкодою для повторного розгляду питання про кримінальну відповідальність за одне й те саме кримінальне правопорушення. Такі випадки передбачені в КПК: 1) перегляд судових рішень, які вступили в законну силу, за нововиявленими обставинами (ст. 459 КПК); 2) у разі скасування вироку суду, ухваленого на підставі угоди про примирення між потерпілим та підозрюваним (обвинуваченим); між прокурором та підозрюваним (обвинуваченим) про визнання винуватості, яка не виконується засудженням (ст. 476 КПК).

Законом передбачено, що якщо стане відомо про існування вироку, який набрав законної сили, по одному і тому ж обвинуваченню, то кримінальне провадження підлягає негайному закриттю. Відповідно до ст. 284 КПК прокурор закриває провадження на стадії досудового розслідування за наявності вироку по тому самому обвинуваченню, що набрав законної сили, або ухвали суду про закриття кримінального провадження по тому самому обвинуваченню. В стадії судового розгляду за тих же підстав суд повинен винести ухвалу про закриття кримінального провадження.

Засада забезпечення права на захист. Забезпечення права на захист є однією з основних засад кримінального судочинства в Україні (ст. 129 Конституції України). Це право закріплено в кожному міжнародному нормативному акті, в якому йдеться про права людини.

Як правильно зазначає М.М. Михеєнко, забезпечення підозрюваному й обвинуваченому права на захист полягає в тому, що закон: 1) наділяє їх як суб'єктів кримінального провадження такою сукупністю процесуальних прав, використання якої дозволяє їм особисто захищатися від підозріння чи обвинувачення у вчиненні злочину, обстоювати свої законні інтереси (це можна назвати особистим захистом); 2) надає згаданим особам право скористатися допомогою захисника, а в окремих випадках визнає участь захисника в справі обов'язковою (це можна назвати професійним захистом); 3) покладає на слідчого, прокурора, слідчого суддю і суд обов'язок

роз'яснити підозрюваному і обвинуваченому їх процесуальні права (ч. 2 ст. 20 КПК України) і забезпечити їм можливість здійснення цих прав і захисту від підозріння й обвинувачення, а також охорону їх особистих і майнових прав; це можна назвати службовим, або офіційним, захистом.

Процесуальними гарантіями права на захист є: презумпція невинуватості; правило про недопустимість доказів; правило про недопустимість погіршення правового становища виправданого і засудженого; норми, які забезпечують свободу оскарження в апеляційному та касаційному порядку рішень суду.

Суб'єктами права на захист виступають підозрюваний, обвинувачений, засуджений, виправданий, а також особа, щодо якої вирішується питання про застосування примусових заходів медичного характеру (у межах, встановлених чинним законодавством).

Право на захист передбачає не тільки процесуальні права, а й процесуальні обов'язки осіб, які ведуть процес (слідчий, прокурор, слідчий суддя, суд). Що стосується останніх, то вони зобов'язані роз'яснити підозрюваному, обвинуваченому, засудженому, виправданому право мати захисника, забезпечити право на отримання кваліфікованої правової дороги з боку обраного ними або призначеного захисника, а також можливість захищатися встановленими законом засобами від підозри та обвинувачення.

Так, слідчий суддя в обов'язковому порядку вживає необхідних заходів для забезпечення особи, яка позбавлена свободи, захисником і відкласти будь-який розгляд, у якому бере участь така особа, на необхідний для забезпечення особи захисником час, якщо вона бажає його мати або якщо слідчий суддя вирішить, що обставини справи вимагають участі захисника (п. 9 ст. 206 КПК).

Відповідно до ч. 4 ст. 208 КПК у разі затримання особи уповноважена службова особа, що здійснила затримання, повинна негайно повідомити затриманому зрозумілою для нього мовою підстави затримання та у вчиненні якого злочину він підозрюється, а також серед інших роз'яснити право мати захисника.

Важливе значення для здійснення права на захист має побачення підозрюваного, обвинуваченого із захисником до першого допиту, і не звичайне побачення, а конфіденційне. Суть конфіденційності полягає у тому, що підозрюваному чи обвинуваченому перед першим допитом має бути надана можливість зустрітися із захисником віч-на-віч за умови, що їх бачать, але не чують. Остання обставина є найважливішою ознакою реалізації цього права. Від правильної її реалізації багато в чому залежить весь подальший перебіг розслідування і судового розгляду справи.

Конституційне право на кваліфіковану юридичну допомогу з боку захисника (адвоката) означає, що у випадках коли сам підозрюваний (обвинувачений) не може запросити захисника, але і не відмовляється від юридичної допомоги, суд, слідчий суддя, прокурор, слідчий зобов'язані забезпечити участь захисника у кримінальному провадженні. Стаття 14 Закону України «Про безоплатну правову допомогу» передбачає, що право на безоплатну юридичну допомогу мають: 1. Особи, які затримані за підозрою у вчиненні злочину; 2. Особи, до яких як запобіжний захід обрано тримання під вартою. Така допомога надається протягом 72 годин з моменту затримання; 3. Особи, стосовно яких у кримінальних провадженнях відповідно до положень КПК захисник залучається слідчим, прокурором, слідчим суддею чи судом для здійснення захисту за призначенням або проведення окремої процесуальної дії.

Порушення права на захист є істотним порушенням вимог кримінально-процесуального закону і в усякому разі його допущення вирок суду належить скасувати.

Гарантування підозрюваному і обвинуваченому права на захист полягає в тому що ст. 20 Кримінального процесуального кодексу України передбачає:

1. Підозруваний, обвинувачений має право на захист, яке полягає у наданні йому можливості надати усні або письмові пояснення з приводу підозри чи обвинувачення, право збирати і подавати докази, брати особисту участь у кримінальному провадженні, а також користуватися правовою допомогою захисника.

2. Слідчий, прокурор, слідчий суддя, суд зобов'язані роз'яснити підозрюваному, обвинуваченому його права та забезпечити право на кваліфіковану правову допомогу з боку обраного ним або призначеного захисника.

3. У випадках, передбачених КПК або законом, що регулює надання безоплатної правової допомоги, підозрюваному, обвинуваченому правова допомога надається безоплатно за рахунок держави.

4. Участь у кримінальному провадженні захисника підозрюваного, обвинуваченого, представника потерпілого не звужує процесуальних прав підозрюваного, обвинуваченого, потерпілого.

Засада доступу до правосуддя та обов'язковість судових рішень. Ця засада кримінального процесу України є відображенням вимог міжнародно-правових стандартів у сфері кримінального провадження. Так, у ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод закріплено, що кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справ упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом, який вирішить спір щодо його прав та обов'язків цивільного характеру або встановить обґрунтованість будь-якого висунуто проти нього кримінального обвинувачення.

Судове рішення проголошується публічно, але преса і публіка можуть бути не допущені в зал засідань протягом усього судового розгляду або його частини в інтересах моралі, громадського порядку чи національної безпеки в демократичному суспільстві, якщо того вимагають інтереси неповнолітніх або захист приватного життя сторін, або — тією мірою, що визнана судом суворо необхідною, — коли за особливих обставин публічність розгляду може зашкодити інтересам правосуддя.

Статтею 21 КПК України закріплено засаду доступу до правосуддя, зміст якого полягає в тому, що:

1. Кожному гарантується право на справедливий розгляд та вирішення справи у розумні строки незалежним і неупередженим судом, створеним на підставі закону.

2. Вирок та ухвала суду, що набрали законної сили в порядку, визначеному КПК, є обов'язковими і підлягають безумовному виконанню на всій території України.

3. Кожен має право на участь у розгляді в суді будь-якої інстанції справи, що стосується його прав та обов'язків, у передбаченому КПК.

4. Якщо інше не передбачене КПК, здійснення кримінального провадження не може бути перешкодою для доступу особи до інших засобів правового захисту у випадку, якщо під час кримінального провадження порушуються її права, гарантовані Конституцією України та міжнародними договорами України.

Засада передбачає виняткове право суду здійснювати правосуддя. Цим суд вирізняється з числа органів, що ведуть процес, а судовий розгляд визначається центральною стадією кримінального процесу. Однак дія засади не обмежується діяльністю суду першої інстанції, а поширюється на всі судові стадії.

Доступ до правосуддя — це право учасників процесу звертатися до суду за захистом своїх прав і законних інтересів; оскаржувати до слідчого судді, суду дії та рішення прокурора, слідчого, керівника слідчого підрозділу.

Конституція України (ст. 124) проголошує, що рішення ухвалюються судами іменем України і є обов'язковими на всій території України.

Рішення — найважливіший акт здійснення правосуддя. Обов'язковість рішень суду підкреслює авторитет судової влади і сприяє утворенню режиму законності і зміцненню правопорядку в державі. Судові рішення інших держав є обов'язковими до виконання на території України за умов визначених законом України, відповідно до міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України (ст. 13 Закону України «Про судоустрій і статус суддів»).

Невиконання судового рішення тягне за собою різні види відповідальності аж до кримінальної включно (ст. 382 КК).

У судовому провадженні мають право брати всі учасники процесу. Положення чинного кримінального процесуального закону передбачають безумовних підстав для скасування рішення суду якщо правосуддя здійснювалось за відсутності деяких учасників процесу (зокрема, за відсутності захисника, коли його участь є обов'язковою тощо).

Засада змагальності сторін та свободи в поданні ними суду своїх доказів і у доведенні перед судом їх переконливості. Ця засада конкретизує конституційну засаду судочинства — змагальність сторін та свободи в наданні ними суду своїх доказів і у доведенні перед судом їх переконливості (п. 4 ч. 3 ст. 129 Конституції України). Вона також конкретизує положення ст. 7 Загальної декларації прав людини, ст. 14 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права. Змагальне кримінальне провадження — новела чинного кримінального процесуального закону, оскільки тепер поширюється на всі стадії кримінального процесу.

Змагальність передбачає таку побудову кримінального процесу, при якій функції обвинувачення, захисту чітко розмежовані між собою, відокремлені від функції вирішення кримінальної справи і виконуються суб'єктами (сторонами), що користуються рівними правами для обстоювання своїх інтересів (обвинувач, захисник). Суд при цьому займає керівне становище у процесі, зберігаючи об'єктивність і неупередженість, створює необхідні умови для всебічного, повного й об'єктивного дослідження обставин кримінального провадження і вирішує його по суті. Таким чином, чітко розподіляються функції обвинувачення, захисту, правосуддя; сторони у процесі мають рівні процесуальні права; керівна роль у процесі надається суду, тому що тільки він приймає рішення по суті провадження.

Відповідно до п. 18 ч. 1 ст. 3 КПК України до сторони обвинувачення відносяться: слідчий, керівник органу досудового розслідування, прокурор, а також потерпілий, його представник та законний представник у випадках, установлених КПК; до сторони захисту: підозрюваний, обвинувачений (підсудний), засуджений, виправданий, особа, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру або вирішувалося питання про їх застосування, їхні захисники та законні представники.

Сутність засади змагальності — використання сторонами за допомогою процесуальних прав участі у доказуванні і відстоюванні своєї процесуальної позиції. Її зміст — сукупність закріплених у процесуальному законі положень, способів їх реалізації, завдань та інтересів, що забезпечують змагальність у процесі.

Сторони кримінального провадження мають рівні права на збирання та подання до суду клопотань, скарг, речей, документів, інших доказів, а також на реалізацію інших процесуальних прав, передбачених КПК.

Під час кримінального провадження функції обвинувачення, захисту та судового розгляду не можуть покладатися на один і той же орган чи службу особу. Це одна з

гарантій здійснення цієї засади. У разі виникнення конфлікту інтересів під час виконання своєї функції учасник процесу з будь-якої сторони повинен заявити самовідвід. В цьому випадку інші учасники процесу можуть заявити відвід.

Змагальність кримінального процесу, таким чином, характеризується наявністю таких рис: 1) чітке розмежування функцій обвинувачення, захисту і вирішення справи; 2) право суб'єктів відстоювати свої інтереси шляхом змагання між собою; 3) рівність процесуально-правових можливостей сторін обвинувачення і захисту; 4) особлива роль суду у процесі як незалежного і неупередженого суб'єкта. Суд не може перебирати на себе ані функцію захисту, ані функцію обвинувачення, так само, як і жодна зі сторін не може виконувати функції суду.

Засада змагальності проявляється у всіх стадіях кримінального процесу, починаючи зі стадії досудового розслідування справи. Зокрема, на цій стадії змагальність виявляється у випадках обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою, оскарження до суду процесуальних рішень слідчого, прокурора, де вирішення відповідних питань здійснюється у формі змагання сторін захисту і обвинувачення.

Засада права на оскарження процесуальних рішень, дій чи бездіяльності. Право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб закріплено у ст. 55 Конституції України. В кримінальному судочинстві право на оскарження процесуальних рішень, дій чи бездіяльності суду, слідчого судді, прокурора, слідчого є гарантією захисту особистих прав і свобод. Свобода оскарження дозволяє повною мірою реалізувати процесуальні права і забезпечити захист інтересів, а також усунути порушення і помилки, допущені під час кримінального провадження.

Закон передбачає, що таке оскарження можливе як до прокурора, так і до слідчого судді. Право вибору належить особі, права якої порушено.

Оскаржити можна як процесуальні рішення, так і дію чи бездіяльність осіб, що ведуть провадження. Перелік рішень, дій чи бездіяльності органів досудового розслідування, які можуть бути оскаржені під час його провадження до слідчого судді передбачено ст. 303 КПК. Це: 1) бездіяльність слідчого, прокурора, яка полягає у невнесенні відомостей про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань після отримання заяви чи повідомлення про кримінальне правопорушення, не поверненні тимчасово вилученого майна згідно з вимогами ст. 169 КПК, а також у не здійсненні інших процесуальних дій, які він зобов'язаний вчинити у визначений КПК строк — заявником, потерпілим, підозрюваним, володільцем тимчасово вилученого майна; 2) рішення слідчого, прокурора про зупинення досудового розслідування — потерпілим, підозрюваним; 3) рішення слідчого про закриття кримінального провадження — заявником, потерпілим; 4) рішення прокурора про закриття кримінального провадження — заявником, потерпілим, підозрюваним; 5) рішення прокурора, слідчого про відмову у визнанні потерпілим — особою, якій відмовлено у визнанні потерпілою; 6) рішення, дії чи бездіяльність слідчого чи прокурора при застосуванні заходів безпеки — особами, до яких можуть бути застосовані заходи безпеки, передбачені законом; 7) рішення слідчого, прокурора про відмову в задоволенні клопотання про проведення слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) — особою, якій відмовлено у задоволенні клопотання; 8) рішення слідчого, прокурора про зміну порядку досудового розслідування та продовження його згідно з правилами, передбаченими гл. 39 КПК — підозрюваним.

Однак і не передбачені цим переліком рішення, дії чи бездіяльність також можуть бути оскаржені, але у формі заявлення клопотань до суду під час здійснення ним підготовчого провадження (п. 4 ч. 2 ст. 315 КПК).

Крім того, під час досудового провадження можна також оскаржити ухвали слідчого судді в апеляційному порядку (ст. 309 КПК). До них належать: 1) відмова у наданні дозволу на затримання; 2) застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою або відмова в його застосуванні; 3) продовження строку тримання під вартою або відмова в його продовженні; 4) застосування запобіжного заходу у вигляді домашнього арешту або відмова в його застосуванні; 5) продовження строку домашнього арешту або відмова в його продовженні; 6) поміщення особи в приймальник-розподільник для дітей або відмова в такому поміщенні; 7) продовження строку тримання особи в приймальнику-розподільнику для дітей або відмова в його продовженні; 8) направлення особи до медичного закладу для проведення психіатричної експертизи або відмова у такому направленні; 9) арешт майна або відмова у ньому; 10) тимчасовий доступ до речей і документів, яким дозволено вилучення речей і документів, які посвідчують користування правом на здійснення підприємницької діяльності, або інших, за відсутності яких фізична особа-підприємець чи юридична особа позбавляються можливостей здійснювати свою діяльність; 11) відсторонення від посади або відмова у ньому.

Під час досудового розслідування також можуть бути оскаржені в апеляційному порядку ухвали слідчого судді про відмову у задоволенні скарги на постанову про закриття кримінального провадження, повернення скарги на рішення, дії чи бездіяльність слідчого, прокурора або відмову у відкритті провадження по ній.

Скарги на інші ухвали слідчого судді оскарженню не підлягають і заперечення проти них можуть бути подані під час підготовчого провадження в суді.

Оскарження ухвал слідчого судді здійснюється в апеляційному порядку.

Забезпечення реалізації права на оскарження рішення суду в апеляційному чи касаційному порядку гарантує особі перегляд рішення, ухваленого щодо неї, судом вищого рівня. Лише в окремих випадках, передбачених КПК, оскарження рішень суду першої інстанції не допускається (ст. 394, ч. 4 ст. 424 КПК).

Слід зазначити, що право на оскарження та перегляд рішень суду першої інстанції судом вищого рівня надається не тільки особам, які брали участь у кримінальному провадженні, а й іншим особам, на думку яких порушені їх права чи законні інтереси процесуальними діями чи рішеннями слідчого судді чи суду першої інстанції.

Засада гласності та відкритості судового провадження та його повне фіксування технічними засобами полягає насамперед у тому, що розгляд справ у всіх судах є відкритим, крім випадків, передбачених законом.

Гласність судового процесу і його повне фіксування технічними засобами Конституцією віднесено до основних засад судочинства (п. 7 ч. 3 ст. 129), при цьому Основний Закон держави вживає «гласність судового процесу» як синонім «відкритого розгляду справи».

Статтею 27 КПК передбачено, що учасники кримінального провадження, а також особи, які не брали участь у кримінальному провадженні, якщо суд вирішив питання про їхні права, свободи, інтереси чи обов'язки, не можуть бути обмежені у праві на отримання в суді як усної, так і письмової інформації про результати судового розгляду. Ніхто не може бути обмежений у праві на отримання в суді інформації про дату, час і місце судового розгляду та про ухвалені в ньому судові рішення, крім випадків, установлених законом.

Кримінальне провадження у судах усіх інстанцій здійснюється відкрито. Слідчий суддя, суд може прийняти рішення про здійснення кримінального провадження у закритому судовому засіданні протягом усього судового провадження або його окремої частини лише у випадках:

- 1) якщо обвинуваченим є неповнолітній;

2) розгляду справи про злочин проти статевої свободи та статевої недоторканості особи;

3) необхідності запобігти розголошенню відомостей про особисте та сімейне життя чи обставин, які принижують гідність особи;

4) якщо здійснення провадження у відкритому судовому засіданні може призвести до розголошення таємниці, що охороняється законом;

5) необхідності забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному провадженні.

Особисті записи, листи, зміст особистих телефонних розмов, телеграфних та інших повідомлень можуть бути оголошені у відкритому судовому засіданні, якщо слідчий суддя, суд не прийме рішення про їх дослідження у закритому судовому засіданні на підставі п. 3 ч. 2 ст. 27 КПК.

Кримінальне провадження у закритому судовому засіданні суд здійснює з додержанням правил судочинства, передбачених КПК. На судовому розгляді в закритому судовому засіданні можуть бути присутні лише сторони та інші учасники судового провадження.

Під час судового розгляду забезпечується повне фіксування судового засідання за допомогою звукозаписувального технічного засобу. Офіційним записом судового засідання є лише технічний запис, здійснений судом у порядку, передбаченому КПК.

Кожен, хто присутній в залі судового засідання, може вести стенограму, робити нотатки, використовувати портативні аудіозаписуючі пристрої. Проведення в залі судового засідання фотозйомки, відеозапису, транслявання судового засідання по радіо і телебаченню, а також проведення звукозапису із застосуванням стаціонарної апаратури допускається на підставі ухвали суду, що приймається з урахуванням думки сторін і можливості проведення таких дій без шкоди для судового розгляду.

Судове рішення, ухвалене у відкритому судовому засіданні, проголошується прилюдно. Якщо судовий розгляд відбувався у закритому судовому засіданні, судове рішення проголошується прилюдно з пропуском інформації, для дослідження якої проводилося закрите судове засідання та яка на момент проголошення судового рішення підлягає подальшому захисту від розголошення.

Таким чином, сутність засади полягає в тому що кожен громадянин держави (крім неповнолітніх) може взяти участь у судовому розгляді кримінального провадження; ЗМІ можуть висвітлювати перебіг судового процесу, а також іншими засобами повідомляти про його результати. Так, відповідно до ч. 2 ст. 328 КПК представники ЗМІ мають пріоритетне право бути присутніми під час відкритого судового засідання.

Учасники судового провадження, а також особи, які в кримінальному провадженні не брали участь, але судом вирішено питання про їх права, свободи, інтереси, обов'язки, мають право одержати інформацію про хід і результати судового розгляду та отримати копії прийнятих процесуальних рішень.

Слухання справ у закритому засіданні суду допускається лише у випадках, встановлених законом, з додержанням при цьому всіх правил судочинства. Отже, закон розглядає засаду гласності як правило, а закритий судовий розгляд — як виняток з цього правила і лише у випадках, передбачених законом. Вироки судів у всіх випадках проголошуються публічно, їх зміст може бути доведено до відома населення і засобами масової інформації. Однак вироки у справах, які слухалися в закритих судових засіданнях, не повинні містити відомості, що стали підставою для проведення закритого судового розгляду.

Дія засади може мати обмежений характер у випадках, коли без дозволу суду свідок, перекладач, експерт, спеціаліст, присяжний не можуть розголошувати відомості, які стали їм відомі в результаті виконання своїх обов'язків під час кримінального провадження (п. 3 ч. 2 ст. 66; п. 4 ч. 3 ст. 68; п. 4 ч. 5 ст. 69; п. 3 ч. 5 ст. 71; п. 6 ч. 2 ст. 386). На потерпілого також поширюється це правило, якщо відомості, що стали йому відомі, становлять охоронювану законом таємницю (п. 3 ч. 1 ст. 57).

Для дотримання цієї засади кримінального процесу суд може ухвалити рішення про здійснення судового провадження у режимі відеоконференції, зокрема, якщо йдеться про безпеку осіб; проведення допиту малолітнього чи неповнолітнього свідка, потерпілого (ст. 336, 354).

Втілення ідеї гласності у судочинство має велике значення для формування правосвідомості населення, довіри до правосуддя, забезпечує виховний вплив судового процесу на підсудних, громадян у залі суду і поза нею через засоби масової інформації. Гласність є своєрідним громадським контролем за діяльністю суддів, прокурорів, слідчих, адвокатів, що, безумовно, підвищує у них почуття відповідальності за перебіг і результати процесу, позитивно впливає на етику взаємовідносин осіб, які беруть участь у справі, і посередньо, але досить відкрито сприяє підвищенню професійної кваліфікації суддів, прокурорів, адвокатів завдяки кращому баченню у таких умовах своїх помилок і прорахунків, а також позитивних актів діяльності.

Гласність судового розгляду забезпечується офіційним записом судового засідання — технічним записом (ч. 5 ст. 27 КПК України) і передбаченим ст. 129 Конституції України повним фіксуванням судового процесу технічними засобами на вимогу хоча б одного учасника судового розгляду справи або за ініціативою суду.

Одним із аспектів дії засади є публікація судових рішень. Стаття 1 Закону України «Про доступ до судових рішень» визначає порядок доступу до судових рішень з метою забезпечення відкритості діяльності судів загальної юрисдикції, прогнозованості судових рішень і сприяння однаковому застосуванню законодавства. Цим Законом передбачено ведення Єдиного державного реєстру судових рішень. У Законі закріплено положення, що кожен має право на доступ до судових рішень (ст. 2). Воно забезпечується офіційним оприлюдненням судових рішень на офіційному веб-порталі судової влади України, а також такі рішення можуть публікуватися в друкованих виданнях, поширюватися в електронній формі.

Засада мови, якою здійснюється кримінальне провадження. Кримінальне провадження здійснюється державною мовою. Стаття 10 Конституції України та ст. 6 Закону України «Про засади державної мовної політики» визначають державною мовою українську.

Відповідно до положень Закону України «Про засади державної мовної політики» судочинство в Україні у цивільних, господарських, адміністративних і кримінальних справах здійснюється державною мовою. У межах території, на якій поширена регіональна мова (мови), за згодою сторін суди можуть здійснювати провадження цією регіональною мовою (мовами).

Закріплена у ст. 29 КПК України засада відповідає Конституції України (ст. 10), міжнародним документам, до яких у встановленому порядку приєдналася Україна, зокрема, Міжнародному пакту про громадянські та політичні права 1966 р. (ст. 14) і Конвенції про захист прав людини та основних свобод 1950 р. (ст. 6).

Основними положеннями засади є: 1) сторони, що беруть участь у судочинстві, подають до суду процесуальні документи і докази державною мовою; 2) кримінальне

провадження в Україні провадиться державною українською мовою; 3) особам, що беруть участь у розгляді справи в суді, забезпечується право користуватися рідною мовою або іншою мовою, якою вони володіють, послугами перекладача; 4) особі повідомляється про підозру у вчиненні кримінального правопорушення державною мовою або будь-якою іншою мовою, якою вона достатньо володіє для розуміння суті підозри у вчиненні кримінального правопорушення; 5) судові рішення, якими суд закінчує судовий розгляд по суті, надаються сторонам кримінального провадження або особі, стосовно якої вирішено питання щодо застосування примусових заходів виховного або медичного характеру, у перекладі на їх рідну або іншу мову, якою вони володіють. Переклад інших процесуальних документів кримінального провадження, надання копій яких передбачено КПК, здійснюється лише за клопотанням зазначених осіб. Переклад судових рішень та інших процесуальних документів кримінального провадження засвідчується підписом перекладача; 6) адвокат надає правову допомогу державною мовою або мовою, яка прийнятна для клієнта.

Особа підпадає під визначення такої, що не володіє мовою, якою провадиться судочинство, якщо вона не може добре розуміти цю мову і вільно спілкуватися нею. Відмова підозрюваного (обвинуваченого) від послуг перекладача не є обов'язковою для слідчого, прокурора, слідчого судді, судді.

Якщо особа не володіє державною мовою, то відповідно до вимог п. 4 ч. 2 ст. 52 КПК з моменту встановлення цього факту участь захисника є обов'язковою.

У разі необхідності у кримінальному провадженні перекладу пояснень, показань або документів сторони кримінального провадження чи суд залучають відповідного перекладача (сурдоперекладача) (ст. 68 КПК).

У законі визначені документи, що підлягають обов'язковому перекладу на рідну мову, — судові рішення, якими суд закінчує судовий розгляд по суті. Що стосується інших документів, то вони перекладаються у таких випадках: 1) якщо на вимогу КПК вони вручаються особі; 2) якщо особа заявила клопотання про такий переклад. Переклад судових рішень та інших процесуальних документів засвідчується підписом перекладача. Порушення цієї засади — істотне порушення кримінального процесуального закону, яке тягне за собою безумовне скасування вироку (постанови).

3. ІНШІ ЗАСАДИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ

Засада безпосередності дослідження показань, речей і документів є однією з підвалин побудови судового розгляду кримінального провадження, при якому суд розглядає і вирішує питання винуватості чи невинуватості обвинуваченого безпосередньо і особисто досліджуючи докази. Суд не вправі обґрунтовувати рішення доказами, які не були безпосередньо досліджені ним у судовому засіданні за участю сторін.

Дослідження доказів у кримінальному судочинстві може здійснюватися в усній формі, але фіксується воно у протоколі і журналі судового засідання.

Безпосередність судового розгляду означає, що всі належні і допустимі докази підлягають встановленню і дослідженню під час судового засідання. У своєму рішенні суд повинен посилатися на об'єктивно з'ясовані за допомогою досліджених і оцінених доказів обставини.

Разом з тим з цієї засади є і винятки. Так, наприклад, відповідно до ч. 3 ст. 349 КПК суд має право, якщо проти цього не заперечують учасники судового провадження, ви-

знати недоцільним дослідження доказів, які з'ясовують обставини, що ніким не оскаржуються. Суд має право доручити органу досудового розслідування провести певні слідчі (розшукові) дії (ч. 3-5 ст. 333 КПК). Вирок може бути постановлений без безпосереднього дослідження в суді доказів, якщо у кримінальному провадженні були досягнуті угоди про примирення між потерпілим та підозрюваним (обвинуваченим) або між прокурором та підозрюваним (обвинуваченим) про визнання винуватості, а суд визнав за можливе затвердити ці угоди (гл. 35 КПК).

Засада безпосередності допускає можливість допиту учасників процесу у режимі відеоконференції чи із застосуванням інших технічних засобів для трансляції з інших приміщень, якщо цього вимагають інтереси провадження або безпека допитуваних осіб (ч. 3 ст. 351, ч. 9 ст. 352 КПК).

Дія засади найбільш розкривається у судовому провадженні. Але це не означає, що вона не присутня і в досудовому розслідуванні, оскільки слідчий суддя, прокурор, слідчий безпосередньо сприймають отримані докази, обґрунтовують ними свої процесуальні рішення, залучають до проведення слідчих (розшукових) дій учасників кримінального судочинства та ознайомлюють їх з результатами таких дій. Однак специфічні риси досудового провадження (зокрема, проведення негласних слідчих (розшукових) дій тощо) не дають можливості реалізувати засаду в повному обсязі (так, як це відбувається під час судового розгляду).

Засада публічності полягає в тому, що прокурор і слідчий, які мають владно-організаційну повноваження, зобов'язані у межах своєї компетенції і в силу закону, у публічних інтересах охорони правопорядку, гарантування безпеки, прав та законних інтересів громадян від злочинних посягань розпочати досудове розслідування, вжити всіх заходів для встановлення обставин скоєного кримінального правопорушення та особи, яка його вчинила.

Засада підкреслює владно-організаційну діяльність посадових осіб у кримінальному провадженні. Зміст засади полягає: в обов'язку уповноважених на те державою органів при встановленні кримінального правопорушення розпочати його розслідування; провадження ведеться від імені та за дорученням держави, а не приватних осіб; здійснюється у формі, встановленій законодавством України із охороною прав та законних інтересів громадян; зацікавлені особи мають право вимагати від прокурора та слідчого здійснювати свій кримінально-процесуальний обов'язок.

Засадою передбачено тільки дві посадові особи — прокурор та слідчий, які зобов'язані розпочати кримінальне провадження. Цей обов'язок виникає у них невідкладно за наявності повідомлення про вчинене кримінальне правопорушення або в разі самостійного виявлення його.

Винятком з засади публічності є кримінальне провадження у формі приватного звинувачення, яке розпочинається лише на підставі заяви потерпілого (ч. 4 ст. 26 КПК) щодо кримінальних правопорушень, передбачених ст. 477 КПК. У даному випадку такий суб'єкт процесу, як потерпілий на свій розсуд вирішує питання про можливість звернення до держави з вимогою про притягнення особи, яка кримінальним правопорушенням, завдала школи його правам до кримінальної відповідальності. В даному випадку законодавець пріоритетним вважає приватний інтерес перед інтересом публічним.

Засада диспозитивності — це конституційно-правове положення, згідно з яким суб'єктам кримінального процесу надано та забезпечено можливість вільно в межах закону обирати способи поведінки для захисту своїх кримінально-правових і процесуаль-

них прав, а також впливати на хід і результати кримінально-процесуальної діяльності (п. 4 ч. 3 ст. 129; ч. 1 ст. 63 Конституції України, ст. 26 КПК).

Дія цієї засади забезпечується наступними положеннями:

1. Сторони кримінального провадження є вільними у використанні своїх прав у межах та у спосіб, передбачених КПК.

2. Відмова прокурора від підтримання обвинувачення тягне за собою закриття кримінального провадження за винятком випадків, передбачених КПК.

3. Слідчий суддя, суд у кримінальному провадженні вирішує лише ті питання, що винесені на його розгляд сторонами та віднесені до його компетенції КПК.

4. Кримінальне провадження у формі приватного обвинувачення розпочинається лише на підставі заяви потерпілого. Відмова потерпілого, а у випадках, передбачених КПК, — його представника від обвинувачення є безумовною підставою для закриття кримінального провадження у формі приватного обвинувачення.

Конкретизація положень диспозитивності розкривається в нормах КПК, в яких йдеться про реалізацію сторонами своїх прав (зокрема, давати пояснення, показання; заявляти відводи, клопотання, подавати докази; знайомитися з матеріалами кримінального провадження, журналом судового засідання і технічним записом судового процесу тощо).

У кримінальному провадженні не є суб'єктом диспозитивних прав прокурор. Тому його відмова від державного обвинувачення не стільки право, скільки обов'язок. Наслідком такого рішення є припинення функції обвинувачення.

Відмовитися від підтримання державного обвинувачення прокурор може (і зобов'язаний) лише за результатами судового розгляду, коли він дійде до переконання, що пред'явлене особі обвинувачення не підтверджується перевіреними в суді доказами (ч. 1 ст. 340).

Завданнями слідчого судді є створення рівних умов для сторін процесу щодо відстоювання правильності своєї позиції. При цьому він позбавлений права на самостійний збір доказів, а здійснює контроль за законністю дій органів, що ведуть провадження, і розглядає заяви та клопотання учасників процесу, допомагаючи реалізовувати свої диспозитивні права.

Суд в процесі розгляду кримінального провадження створює необхідні умови для виконання сторонами процесуальних обов'язків та реалізації прав. При цьому головуєчий має спрямовувати судовий розгляд на забезпечення з'ясування всіх обставин кримінального провадження (ст. 321 КПК).

Засада передбачає право потерпілого заявити про вчинення щодо нього кримінального правопорушення, передбаченого ст. 477 КПК, що дає підставу для початку провадження у формі приватного обвинувачення. При цьому відмова потерпілого від обвинувачення є безумовною підставою для закриття кримінального провадження у такій формі.

Засада розумності строків вперше знайшла своє відображення у КПК відповідно до положень ратифікованої Україною Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, у ч. 1 ст. 6 якої закріплено право кожної людини, проти якої висунуто кримінальне обвинувачення, на справедливий і відкритий його розгляд впродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом.

Засада діє на всіх стадіях кримінального процесу. В розумні строки кримінального провадження повинні бути виконані процесуальні дії або прийнято відповідне процесуальне рішення. Такі дії і рішення повинні бути виконані без невиправданої затримки і в межах строків, визначених у КПК.

Поняття «розумні строки» не має чіткого визначення. Проте в законі вказано критерії, за якими визначаються розумність строків: обсяг і складність провадження; кількість слідчих дій, кількість підозрюваних (обвинувачених), потерпілих і свідків, необхідність проведення експертиз; поведінка учасників кримінального провадження; спосіб здійснення слідчим, прокурором, судом своїх повноважень. Такий строк визначається в кожному випадку окремо, але він не повинен перевищувати чітко встановлені законодавством строки. Проведення досудового розслідування в розумні строки забезпечують прокурор, слідчий суддя, а судового розгляду — суд. При цьому підозрюваний (обвинувачений), потерпілий мають право звертатися до них з обґрунтованим клопотанням про проведення провадження у більш короткі строки, ніж ті, які передбачені КПК.

Законом передбачено, що кримінальне провадження щодо особи, яка тримається під вартою, та неповнолітнього повинно здійснюватися невідкладно і розглянуто в суді першочергово. Проте й інші особи мають право на розгляд обвинувачення проти них в суді в найкоротший строк або на його припинення шляхом закриття провадження.

Відповідно до ч. 1 ст. 308 КПК підозрюваний, обвинувачений, потерпілий недотримання розумних строків слідчим, прокурором під час досудового розслідування можуть оскаржити прокурору вищого рівня. Службові особи, винуваті у недотриманні розумних строків, можуть бути притягнуті до відповідальності, встановленої законом (ч. 3 ст. 308 КПК).

Законодавець вперше з метою скорочення строків судового розгляду ввів спрощене провадження до кримінальних проступків та кримінальне провадження на підставі угод: про примирення між потерпілим і підозрюваним (обвинуваченим) та про визнання винуватості між прокурором і підозрюваним (обвинуваченим).

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. Що таке засади кримінального провадження?
2. Яка система засад і як вони між собою взаємопов'язані?
3. Який зміст засади верховенства права?
4. Розкрийте дію засади законності в кримінальному процесі.
5. Що означає рівність усіх учасників судового розгляду перед законом і судом?
6. У чому полягає дія засади поваги до людської гідності?
7. У чому полягає забезпечення права на свободу та особисту недоторканність?
8. Що таке недоторканність житла та іншого володіння особи?
9. Як охороняється таємниця спілкування?
10. Чим гарантується невтручання у приватне життя?
11. Розкрийте зміст засади недоторканності права власності.
12. Яке визначення та юридичний зміст презумпції невинуватості у кримінальному процесі?
13. Що означає свобода від самовикриття та право не свідчити проти близьких родичів та членів сім'ї?
14. У чому зміст засади заборони двічі притягувати до кримінальної відповідальності за одне і те саме правопорушення?
15. Який зміст засади забезпечення права на захист?
16. Що означає доступ до правосуддя та обов'язковість судових рішень?

17. Яке забезпечення засади змагальності сторін та свободи в поданні ними до суду своїх доказів і у доведенні перед судом їх переконливості?
18. У чому полягає безпосередність дослідження показань, речей і документів?
19. Гарантії забезпечення права на оскарження процесуальних рішень, дій чи бездіяльності.
20. Який зміст засади публічності в кримінальному процесі і чи є з неї винятки?
21. Що таке диспозитивність?
22. Який зміст засади гласності судового провадження і які є винятки з цієї засади?
23. Що таке розумність строків у кримінальному провадженні?
24. Якою мовою проводиться кримінальне провадження в Україні?
25. Які засади, що мають значення для кримінального провадження, закріплені у Міжнародному пакті про громадянські й політичні права і в Європейській конвенції про захист прав і основних свобод людини і як вони реалізовані в Конституції та КПК України?

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Бараннік Р.В., Шибіко В.П. Право особи на свободу від самовикриття, викриття члені її сім'ї чи близьких родичів у кримінальному процесі України: монографія. — К.: КНТ, 2008. — 212 с.
2. Барташук Л.П. Гарантії забезпечення права людини на повагу до честі і гідності у кримінальному судочинстві України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук (12.00.09) / Акад. адвокатури України. — К., 2011. — 24с.
3. Барташук Л.П. Ретроспективний аналіз забезпечення права людини на повагу до гідності у кримінальному судочинстві / Л. П. Барташук // Адвокат. — 2010. — № 7. — С. 23-28.
4. Волошина В.К. Реалізація галузевих та специфічних принципів кримінального процесу у стадії досудового розслідування: автореф. дис. ... канд. юрид. наук (12.00.09). / Одеська нац. юрид. акад. — Одеса, 2010. — 20 с.
5. Герасимчук О.П. Диспозитивність та її реалізація потерпілим у кримінальному судочинстві України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук (12.00.09) / Київський нац. ун-т ім.Т.Шевченка. — К., 2008. — 20 с.
6. Зінченко І.Л. Система принципів кримінального процесу та проблема їх класифікації: автореф. дис. ... канд. юрид. наук (12.00.09). / Нац. юрид. акад. України. — Х., 2010. — 20 с.
7. Карабут Л.В. Принцип публічності у кримінальному процесі України: монографія. — Луганськ: / Луганський держ. ун-т внутр. справ, 2010. — 166 с.
8. Король В.В. Засада гласності кримінального судочинства України: поняття, зміст, підстави обмеження: монографія. — Івано-Франківськ: Плай, 2003. — 250 с.
9. Кочура А.В. Презумпція невинуватості як галузевий принцип кримінального судочинства та її нормативний зміст // Право і безпека. — 2010. — № 4. — С. 163-166.

10. Кочура А.В. Принципи кримінального процесу України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук (12.00.09) / Харків. нац. ун-т внутр. справ. — Х., 2011. — 18 с.
11. Крижанівський В. Принцип презумпції невинуватості у кримінальному процесі (порівняльно-правове дослідження): монографія. — К., ВГЛ «Обрії», 2009. — 164 с.
12. Кучинська О. Забезпечення права на захист та кваліфіковану правову допомогу в кримінальному провадженні / О. Кучинська // Юридична Україна. — 2012. — № 4. — С. 65-69.
13. Кучинська О.П. Принцип поваги до честі і гідності людини у кримінальному процесі / О. П. Кучинська // Адвокат. — 2012. — № 4. — С. 17-19.
14. Леоненко М.І. Принцип національної мови у кримінальному судочинстві України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / НАВСУ. — К., 2001. — 20 с.
15. Літвінова І.Ф. Забезпечення недоторканності житла чи іншого володіння особи в кримінальному процесі : монографія / Літвінова І.Ф. — К. : О.С. Ліпкан, 2012. — 230 с.
16. Маляренко В.Т. Конституційні засади кримінального судочинства / Національна юридична академія ім. Я.Мудрого. — К.: ЮрІнком Інтер, 1999. — 318 с.
17. Марущак Н.В. Забезпечення права особи на повагу до її гідності на стадії досудового розслідування у кримінальному процесі України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук (12.00.09) / Нац. акад. прокуратури України. — К., 2010. — 19 с.
18. Михеєнко М.М., Нор В.Т., Шибіко В.П. Кримінальний процес України: підручник. — 2-ге вид., перероб. і доп. — К.: Либідь, 1999. — 536 с.
19. Навроцька В.В. Засада диспозитивності та її реалізація в кримінальному процесі України : монографія / Львівський ДУВС. — Львів, 2010. — 439с.
20. Назаров В. В. Конституційні права людини та їх обмеження у кримінальному процесі України : монографія. — Х. : Золота миля, 2009. — 400 с.
21. Нор В. Презумпція невинуватості як принцип кримінального судочинства та його інтерпретація Європейським судом із прав людини // Вісник Львівського ун-ту. Сер. Юридична. — 2011. — Вип. 53. — С. 389-402.
22. Чабайовський Т.В. Підстави та межі кримінально-процесуального втручання в особисте життя громадян: автореф. дис. ... канд. юрид. наук (12.00.09) / НАВС. — К., 2012. — 16 с.
23. Шумило М.Є. Реалізація конституційного принципу таємниці листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції у досудових стадіях кримінального процесу України: монографія / М.Є. Шумило, В.С. Рудей. — Х.: СПДФО Бровін О.В., 2012. — 208 с.
24. Юдківська Г.Ю. Презумпція невинуватості в кримінальному процесі України та практиці Європейського суду з прав людини: автореф. дис. ... канд. юрид. наук(12.00.09) / Академія адвокатури України. — К., 2008. — 20 с.
25. Яновська О.Г. Правові умови реалізації засад змагальності в кримінальному судочинстві / О. Г. Яновська // Право України. — 2011. — № 4. — С. 197-204.

УЧАСНИКИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ

1. *Поняття та класифікація учасників кримінального провадження*
 2. *Суд*
 3. *Сторона обвинувачення*
 4. *Сторона захисту*
 5. *Потерпілий та його представник у кримінальному провадженні*
 6. *Інші учасники кримінального провадження*
 7. *Відводи учасників кримінального провадження*
- Питання для самоконтролю*
Рекомендована література

1. ПОНЯТТЯ ТА КЛАСИФІКАЦІЯ УЧАСНИКІВ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ

Учасники кримінального провадження — це державні органи та посадові особи, які ведуть кримінальний процес, або залучаються до нього, вступають між собою у процесуальні правовідносини, набуваючи процесуальних прав і виконуючи процесуальні обов'язки.

Усі особи, які вступають в процесуальні правовідносини, незалежно від підстав і обсягу їх прав, повноважень чи обов'язків, стадії кримінального процесу, в котрій вони беруть участь, чи тривалості їх участі в процесі, є суб'єктами кримінального процесу. В кримінально-процесуальні відносини різні особи залучаються по-різному. Перші — через необхідність захищати свої права і законні інтереси (потерпілий, цивільний позивач тощо); другі — у зв'язку з виконанням своїх посадових обов'язків (слідчий, прокурор, слідчий суддя, суддя тощо); треті — за дорученням чи угодою (представник цивільного позивача, захисник тощо); четверті — залучаються до участі в процесі у примусовому порядку (підозрюваний, обвинувачений).

Усі учасники кримінального провадження характеризуються тим, що вони:

- а) беруть участь у провадженні на підставах і у порядку, передбачених кримінальним процесуальним законом, за умови, що відсутні обставини, за яких закон виключає можливість їх участі у провадженні;
- б) мають визначені права та обов'язки;
- в) діють у кримінальному судочинстві відповідно до своїх прав та обов'язків у встановленому порядку;
- г) вступають у процесуальні правовідносини;
- д) несуть відповідальність за невиконання своїх обов'язків або порушення прав інших учасників.

У п. 25 ч. 1 ст. 3 КПК України визначено перелік учасників кримінального провадження, а саме: сторони кримінального провадження, потерпілий, його представник та законний представник, цивільний позивач, його представник та законний представник, цивільний відповідач та його представник, особа, стосовно якої розглядається питання про видачу в іноземну державу (екстрадицію), заявник, свідок та його адвокат, понятій, заставодавець, перекладач, експерт, спеціаліст, секретар судового засідання, судовий розпорядник.

Усі без винятку учасники кримінального провадження зобов'язані дотримуватись чинного законодавства, поважати честь і гідність інших учасників процесу й мають право на забезпечення особистої безпеки.

За характером виконуваних функцій, завдань і процесуального статусу вони поділялись на такі групи.

1. *Державні органи і посадові особи, які ведуть кримінальне провадження* і залучають до його сфери всіх інших учасників кримінально-процесуальної діяльності (суд, суддя, слідчий суддя, прокурор, слідчий, керівник органу досудового розслідування, оперативні підрозділи).

2. *Особи, які захищають свої або представлені інтереси в кримінальному провадженні*: потерпілий, підозрюваний, обвинувачений, захисник, цивільний позивач, цивільний відповідач, представники потерпілого, цивільного позивача та відповідача.

3. *Особи які відіграють допоміжну роль у кримінальному провадженні*: заявник, свідок, спеціаліст, експерт, перекладач, понятій, секретар судового засідання, судовий розпорядник тощо.

У гл. 3 КПК України, яка має назву «Суд, сторони та інші учасники кримінального провадження», учасники кримінального провадження представлені таким чином:

- 1) суд;
- 2) сторона обвинувачення: прокурор; органи досудового розслідування; керівник органу досудового розслідування; слідчий; оперативні підрозділи;
- 3) сторона захисту: підозрюваний, обвинувачений та їх законні представники; виправданій; засуджений; захисник;
- 4) потерпілий і його представник;
- 5) інші учасники кримінального провадження: заявник; цивільний позивач і відповідач та їх представники; свідок; перекладач; експерт; спеціаліст; секретар судового засідання; судовий розпорядник.

2. Суд

Суд — це єдиний державний орган, на який покладена функція правосуддя (ч. 1 ст. 30). Відповідно до ч. 1 ст. 127 Конституції України, правосуддя здійснюють професійні судді й у визначених законом випадках — народні засідателі та присяжні. Відмова у здійсненні правосуддя не допускається.

У кримінальному судочинстві суд — це активний його суб'єкт. Тому не можна вважати суд виключно арбітром у кримінальному провадженні. Коли суд здійснює правосуддя, він реалізує суддівську дискрецію, або суддівський розсуд.

Суддівський розсуд — це передбачена юридичними нормами правозастосовна діяльність суду, яка здійснюється у процесуальній формі та встановлених кримінальним

процесуальним законодавством межах, повинна бути мотивованою та полягає у виборі варіантів вирішення у кримінальному судочинстві правових питань, що виникають.

Кримінальне провадження в суді першої інстанції щодо злочинів, за вчинення яких передбачено покарання у вигляді позбавлення волі на строк понад десять років, здійснюється колегіально судом у складі трьох професійних суддів.

Кримінальне провадження в суді першої інстанції щодо злочинів, за вчинення яких передбачено довічне позбавлення волі, здійснюється колегіально судом у складі трьох професійних суддів, а за клопотанням обвинуваченого — судом присяжних у складі двох професійних суддів та трьох присяжних.

Кримінальне провадження стосовно кількох обвинувачених розглядається судом присяжних стосовно всіх обвинувачених, якщо хоча б один з них заявив клопотання про такий розгляд.

Кримінальне провадження стосовно службових осіб, які займають особливо відповідальне становище відповідно до ч. 1 ст. 9 Закону України «Про державну службу», та осіб, посади яких віднесено до першої категорії посад державних службовців, здійснюється колегіально судом у складі трьох професійних суддів, які мають стаж роботи на посаді судді не менше п'яти років, а у разі здійснення кримінального провадження щодо злочинів, за вчинення яких передбачено довічне позбавлення волі, за клопотанням обвинуваченого — судом присяжних у складі двох професійних суддів, які мають стаж роботи на посаді судді не менше п'яти років, та трьох присяжних.

Кримінальне провадження в апеляційному порядку здійснюється колегіально судом у складі не менше трьох професійних суддів. Кримінальне провадження стосовно службових осіб, які займають особливо відповідальне становище відповідно до ч. 1 ст. 9 Закону України «Про державну службу», та осіб, посади яких віднесено до першої категорії посад державних службовців, здійснюється колегіально судом у складі п'яти професійних суддів, які мають стаж роботи на посаді судді не менше семи років.

Кримінальне провадження в касаційному порядку здійснюється колегіально судом у складі не менше трьох професійних суддів. Кримінальне провадження стосовно службових осіб, які займають особливо відповідальне становище відповідно до ч. 1 ст. 9 Закону України «Про державну службу», та осіб, посади яких віднесено до першої категорії посад державних службовців, здійснюється колегіально судом у складі семи професійних суддів, які мають стаж роботи на посаді судді не менше десяти років.

Суддя чи склад колегії суддів для розгляду конкретного кримінального провадження визначається згідно з автоматизованою системою документообігу суду.

Кримінальне провадження щодо розгляду стосовно неповнолітньої особи обвинувального акта, клопотань про звільнення від кримінальної відповідальності, застосування примусових заходів виховного чи медичного характеру, їх продовження, зміну чи припинення, а також кримінальне провадження в апеляційному, касаційному порядку до перегляду прийнятих із зазначених питань судових рішень здійснюються суддею, уповноваженим відповідно до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» на здійснення кримінального провадження щодо неповнолітніх.

У разі якщо таке кримінальне провадження має здійснюватися судом колегіально, головуєчим під час судового розгляду може бути лише суддя, уповноважений згідно з Законом України «Про судоустрій і статус суддів» на здійснення кримінального провадження щодо неповнолітніх.

З метою виконання завдань, які стоять перед судами щодо реалізації третьої судової влади у державі, їх наділено широкими повноваженнями. Під час судового розгляду

кримінальної справи по суті діють всі засади кримінального провадження. Отже, суди мають на підставі закону всі необхідні й достатні процесуальні та матеріально-правові засоби для правильного та неупередженого розгляду і вирішення матеріалів кримінального провадження. Ніякі інші органи й посадові особи не наділені такими можливостями, як суд і суддя.

Повноваження суду у кримінальному провадженні:

- 1) здійснення підготовчого провадження, прийняття відповідного рішення за його результатами, а також вирішення питань, пов'язаних з підготовкою до судового розгляду;
- 2) здійснення судового розгляду;
- 3) ухвалення та проголошення судового рішення;
- 4) звільнення від кримінальної відповідальності за вчинення кримінального правопорушення (ст. 286 КПК України);
- 5) вирішення процесуальних питань, пов'язаних із виконанням судових рішень у кримінальному провадженні;
- 6) скасування або зміна судових рішень вищестоящими судами в апеляційному, касаційному порядку, Верховним Судом України, а також за ново виявленими обставинами;
- 7) розгляд питання про зняття судимості тощо.

Слідчий суддя — суддя суду першої інстанції, до повноважень якого належить здійснення у порядку, передбаченому КПК, судового контролю за дотриманням прав, свобод та інтересів осіб у кримінальному провадженні, та у випадку, передбаченому ст. 247 КПК, — голова чи за його визначенням інший суддя Апеляційного суду Автономної Республіки Крим, апеляційного суду області, міст Києва та Севастополя. Слідчий суддя (слідчі судді) у суді першої інстанції обирається зборами суддів зі складу суддів цього суду (п. 18 ч. 1 ст. 3 КПК України).

До повноважень слідчого судді відносяться:

- 1) приймає рішення про застосування заходів із забезпечення кримінального провадження;
- 2) дає дозвіл на проведення окремих слідчих (розшукових) дій, а саме: проведення обшуку, огляду житла чи іншого володіння особи, слідчого експерименту в житлі чи іншому володінні особи, примусове залучення особи для проведення медичної або психіатричної експертизи тощо;
- 3) дає дозвіл на втручання у приватне спілкування під час проведення негласних слідчих (розшукових) дій: аудіо-, відеоконтроль особи, накладання арешту на кореспонденцію, огляд і виїмка кореспонденції, зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж, зняття інформації з електронних інформаційних систем;
- 4) встановлює строк для ознайомлення з матеріалами у разі зволікання при ознайомленні з матеріалами, до яких надано доступ;
- 5) розглядає скарги на рішення, дії чи бездіяльність слідчого чи прокурора, визначені в ч. 1 ст. 303 КПК України.

У випадку розгляду клопотань щодо негласних слідчих (розшукових) дій повноваження слідчого судді здійснюється головою чи за його визначенням іншим суддею Апеляційного суду АРК, апеляційного суду області, міст Києва та Севастополя, у межах територіальної юрисдикції якого знаходиться орган досудового розслідування.

Присяжними визнаються громадяни України, які у випадках, передбачених процесуальним законом, залучаються до здійснення правосуддя, забезпечуючи згідно з Конституцією України безпосередню участь народу у здійсненні правосуддя (ст. 63 Закону України «Про судоустрій і статус суддів»).

Суд присяжних утворюється при місцевому загальному суді першої інстанції. Усі питання, пов'язані з судовим розглядом, крім питань щодо обрання, скасування або заміни запобіжного заходу в суді, судді й присяжні вирішують спільно.

Розгляд кримінального провадження судом присяжних можливе, коли за законом передбачене покарання у вигляді довічного позбавлення волі обвинуваченого, якщо під час підготовчого судового засідання про це ним заявлене клопотання.

Присяжний має право:

- брати участь у дослідженні всіх відомостей та доказів у судовому засіданні;
- робити нотатки під час судового засідання;
- з дозволу головуючого ставити запитання обвинуваченому, потерпілому, свідкам, експертам, іншим особам, які допитуються;
- просити головуючого роз'яснити норми закону, що підлягають застосуванню під час вирішення питань, юридичні терміни і поняття, зміст оголошених у судовому засіданні документів, ознаки злочину, у вчиненні якого обвинувачується особа.

Присяжний зобов'язаний:

- правдиво відповісти на запитання головуючого і учасників судового провадження щодо можливих перешкод, передбачених законом, для його участі в судовому розгляді, його стосунків з особами, які беруть участь у кримінальному провадженні, що підлягає розгляду, та поінформованості про його обставини, а також на вимогу головуючого подати необхідну інформацію про себе;
- додержуватись порядку в судовому засіданні і виконувати розпорядження головуючого;
- не відлучатись із залу судового засідання під час судового розгляду;
- не спілкуватись без дозволу головуючого з особами, що не входять до складу суду, стосовно суті кримінального провадження та процесуальних дій, що здійснюються (здійснювалися) під час нього;
- не збирати відомості, що стосуються кримінального провадження, поза судовим засіданням;
- не розголошувати відомості, які безпосередньо стосуються суті кримінального провадження та процесуальних дій, що здійснюються (здійснювалися) під час нього, і стали відомі присяжному у зв'язку з виконанням його обов'язків.

3. СТОРОНА ОБВИНУВАННЯ

Прокурор — це учасник кримінального провадження, що бере участь у всіх його стадіях, здійснюючи при цьому нагляд за дотриманням законів і підтримуючи державне обвинувачення у суді.

Згідно з ст. 121 Конституції України прокурор виконує у кримінальному провадженні дві функції: функцію підтримання державного обвинуваченого і функцію нагляду за дотриманням законів органами розслідування.

Як прокурори у кримінальному провадженні можуть виступати особи, перераховані у п. 15 ст. 3 КПК, а саме: Генеральний прокурор України, перший заступник, заступники Генерального прокурора України, їх старші помічники, помічники, прокурори Автономної Республіки Крим, областей, міст Києва та Севастополя, прокурори міст і районів, районів у містах, міжрайонні та спеціалізовані прокурори, їх перші заступники,

заступники прокурорів, начальники головних управлінь, управлінь, відділів прокуратур, їх перші заступники, заступники, старші прокурори та прокурори прокуратур усіх рівнів, які діють у межах повноважень, визначених КПК України.

Прокурор, здійснюючи свої повноваження, є самостійним у своїй процесуальній діяльності, втручання в яку осіб, що не мають на те законних повноважень, забороняється. Органи державної влади, органи місцевого самоврядування, підприємства, установи та організації, службові та фізичні особи зобов'язані виконувати законні вимоги та процесуальні рішення прокурора.

Прокурор, здійснюючи нагляд за додержанням законів під час проведення досудового розслідування у формі процесуального керівництва досудовим розслідуванням, уповноважений:

- починати досудове розслідування за наявності підстав, передбачених КПК;
- мати повний доступ до матеріалів, документів та інших відомостей, що стосуються досудового розслідування;
- доручати органу досудового розслідування проведення досудового розслідування;
- доручати слідчому, органу досудового розслідування проведення у встановлений прокурором строк слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій, інших процесуальних дій або давати вказівки щодо їх проведення чи брати участь у них, а в необхідних випадках — особисто проводити слідчі (розшукові) та процесуальні дії;
- доручати проведення слідчих (розшукових) дій і негласних слідчих (розшукових) дій відповідним оперативним підрозділам;
- призначати ревізії та перевірки;
- скасовувати незаконні та необгрунтовані постанови слідчих;
- ініціювати перед керівником органу досудового розслідування питання про відсторонення слідчого від проведення досудового розслідування та призначення іншого слідчого за наявності підстав, передбачених КПК, для його відводу або у випадку неефективного досудового розслідування;
- приймати процесуальні рішення під час кримінального провадження, у тому числі щодо закриття кримінального провадження та продовження строків досудового розслідування;
- погоджувати або відмовляти у погодженні клопотань слідчого до слідчого судді про проведення слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій, інших процесуальних дій чи самостійно подавати слідчому судді такі клопотання;
- повідомляти особі про підозру;
- пред'являти цивільний позов в інтересах держави та громадян, які через фізичний стан чи матеріальне становище, недосягнення повноліття, похилий вік, недієздатність або обмежену дієздатність неспроможні самостійно захистити свої права, у порядку, передбаченому КПК;
- затверджувати чи відмовляти у затвердженні обвинувального акта, клопотань про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру, вносити зміни до складеного слідчим обвинувального акта чи зазначених клопотань, самостійно складати обвинувальний акт чи зазначені клопотання;
- звертатись до суду з обвинувальним актом, клопотанням про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру чи клопотанням про звільнення особи від кримінальної відповідальності;
- підтримувати державне обвинувачення в суді, відмовлятися від підтримання державного обвинувачення, змінювати його або висувати додаткове обвинувачення;

– погоджувати запит органу досудового розслідування про міжнародну правову допомогу, передання кримінального провадження або самостійно звертатися з таким клопотанням;

– доручати органу досудового розслідування виконання запиту (доручення) компетентного органу іноземної держави про міжнародну правову допомогу або перейняття кримінального провадження, перевіряти повноту і законність проведення процесуальних дій, а також повноту, всебічність та об'єктивність розслідування у перейнятому кримінальному провадженні;

– перевіряти перед направленням прокуророві вищого рівня документи органу досудового розслідування про видачу особи (екстрадицію), повертати їх відповідному органу з письмовими вказівками, якщо такі документи необґрунтовані або не відповідають вимогам міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, чи законам України;

– доручати органам досудового розслідування проведення розшуку і затримання осіб, які вчинили кримінальне правопорушення за межами України, виконання окремих процесуальних дій з метою видачі особи (екстрадиції) за запитом компетентного органу іноземної держави;

– оскаржувати судові рішення;

– здійснювати інші повноваження, передбачені КПК.

Генеральний прокурор України, його заступники, прокурори АПК, областей, міст Києва та Севастополя і прирівняні до них прокурори своєю мотивованою постановою мають право доручити здійснення досудового розслідування будь-якого кримінального правопорушення іншому органу досудового розслідування, у тому числі слідчому підрозділу вищого рівня в межах одного органу, у разі неефективного досудового розслідування. Також мають право скасовувати незаконні та необґрунтовані постанови слідчих та підпорядкованих прокурорів у межах строків досудового розслідування. Про скасування таких постанов повідомляється прокурор, який здійснює нагляд за додержанням законів під час проведення відповідного досудового розслідування.

На подання апеляційної чи касаційної скарги, заяви про перегляд судового рішення Верховним Судом України чи за нововиявленими обставинами мають право, незалежно від їх участі в судовому провадженні, службові особи органів прокуратури вищого рівня: Генеральний прокурор України, прокурори АПК, областей, міст Києва та Севастополя і прирівняні до них прокурори, їх заступники. Також, мають право доповнити, змінити або відмовитися від апеляційної чи касаційної скарги, заяви про перегляд судового рішення за нововиявленими обставинами, внесених ними або прокурорами нижчого рівня.

У судовому провадженні з перегляду судових рішень в апеляційному чи касаційному порядку, Верховним Судом України або за нововиявленими обставинами можуть брати участь службові особи органів прокуратури вищого рівня.

Прокурор, який здійснюватиме повноваження прокурора у конкретному кримінальному провадженні, визначається керівником відповідного органу прокуратури після початку досудового розслідування. У разі потреби керівник органу прокуратури може визначити групу прокурорів, які здійснюватимуть повноваження прокурорів у конкретному кримінальному провадженні, а також старшого прокурора такої групи, який керуватиме діями інших прокурорів. У даному випадку прокурор здійснює повноваження прокурора у кримінальному провадженні з його початку до завершення. Якщо прокурор, який у відповідному кримінальному провадженні здійснює повноваження проку-

рора, не може їх виконати у зв'язку з його відводом, через тяжку хворобу, звільнення із органів прокуратури або з іншої поважної причини, що унеможливує його участь у кримінальному провадженні, повноваження прокурора покладаються на іншого прокурора керівником відповідного органу прокуратури. У виняткових випадках повноваження прокурора можуть бути покладені керівником органу прокуратури на іншого прокурора цього органу прокуратури через неефективне здійснення прокурором нагляду за дотриманням законів під час проведення досудового розслідування.

Слідчий — службова особа, уповноважена в межах компетенції, передбаченої кримінальним процесуальним законодавством здійснювати досудове розслідування у кримінальному провадженні.

Слідчий несе відповідальність за законність і своєчасність здійснення процесуальних дій. Слідчий, здійснюючи свої повноваження, є самостійним у своїй процесуальній діяльності, втручання в яку забороняється. Органи державної влади, органи місцевого самоврядування, підприємства, установи та організації, службові та фізичні особи зобов'язані виконувати законні вимоги та процесуальні рішення слідчого.

Відповідно до чинного законодавства органами досудового розслідування (органами, що здійснюють дізнання і досудове слідство) є слідчі підрозділи:

- органів внутрішніх справ;
- органів безпеки;
- органів, що здійснюють контроль за додержанням податкового законодавства;
- органів державного бюро розслідувань.

Досудове розслідування здійснюють слідчі органу досудового розслідування одноособово або слідчою групою.

Слідчий уповноважений:

- починати досудове розслідування;
- проводити слідчі (розшукові) дії та негласні слідчі (розшукові) дії;
- доручати проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій відповідним оперативним підрозділам;
- призначати ревізії та перевірки у порядку, визначеному законом;
- звертатися за погодженням із прокурором до слідчого судді з клопотаннями про застосування заходів із забезпечення кримінального провадження, проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій;
- повідомляти за погодженням із прокурором особі про підозру;
- за результатами розслідування складати обвинувальний акт, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру та подавати їх прокурору на затвердження;
- приймати процесуальні рішення, у тому числі щодо закриття кримінального провадження за наявності підстав, передбачених ст. 284 КПК України;
- здійснювати інші повноваження, передбачені КПК України.

Слідчий зобов'язаний виконувати доручення та вказівки прокурора, які надаються у письмовій формі. Невиконання слідчим законних вказівок та доручень прокурора, тягне за собою відповідальність за ст. 381¹ КК України.

Як виняток, якщо прокурор відмовляє у погодженні клопотання слідчого до слідчого судді про застосування заходів забезпечення кримінального провадження, проведення слідчих (розшукових) дій чи негласних слідчих (розшукових) дій, слідчий має право звернутися до керівника органу досудового розслідування, який після вивчення клопотання за необхідності ініціює розгляд питань, порушених у ньому, перед прокурором

вищого рівня, який протягом трьох днів погоджує відповідне клопотання або відмовляє у його погодженні.

При досудовому розслідуванні кримінальних проступків у встановлених законом випадках повноваження слідчого органу досудового розслідування можуть здійснюватися співробітниками інших підрозділів органів внутрішніх справ, органів безпеки, органів, що здійснюють контроль за додержанням податкового законодавства.

Керівник органу досудового розслідування — це уповноважена державою посадова особа, що очолює орган досудового розслідування. Він організовує досудове розслідування.

Відповідно до п. 8 ч. 1 ст. 3 КПК України керівник органу досудового розслідування — це начальник Головного слідчого управління, слідчого управління, відділу, відділення ОВС, органу безпеки, органу, що здійснює контроль за додержанням податкового законодавства, органу державного бюро розслідувань та його заступники, які діють у межах своїх повноважень.

Керівник органу досудового розслідування уповноважений:

– визначати слідчого (слідчих), який здійснюватиме досудове розслідування, а у випадках здійснення досудового розслідування слідчою групою — визначати старшого слідчої групи, який керує діями інших слідчих;

– відсторонювати слідчого від проведення досудового розслідування мотивованою постановою за ініціативою прокурора або з власної ініціативи з наступним повідомленням прокурора та призначати іншого слідчого у зв'язку із його відводом або у разі неефективного досудового розслідування;

– ознайомлюватися з матеріалами досудового розслідування, давати слідчому письмові вказівки, які не можуть суперечити рішенням та вказівкам прокурора;

– вживати заходів до усунення порушень вимог законодавства, у випадку їх допущення слідчим;

– погоджувати проведення слідчих (розшукових) дій та продовжувати строк їх проведення;

– здійснювати досудове розслідування, користуючись при цьому повноваженнями слідчого;

– здійснювати інші повноваження, передбачені КПК.

Керівник органу досудового розслідування зобов'язаний виконувати доручення та вказівки прокурора, які даються у письмовій формі. Невиконання керівником органу досудового розслідування законних вказівок та доручень прокурора, тягне за собою передбачену законом відповідальність.

Оперативні підрозділи — здійснюють слідчі (розшукові) дії та негласні слідчі (розшукові) дії в кримінальному провадженні за письмовим дорученням слідчого, прокурора. До оперативних підрозділів належать:

– ОВС;

– органи безпеки;

– органи, що здійснюють контроль за додержанням податкового законодавства;

– органи Державної пенітенціарної служби України;

– органи Державної прикордонної служби України;

– органи Державної митної служби України (ч. 1 ст. 41 КПК України).

Під час виконання доручень слідчого, прокурора співробітник оперативного підрозділу користується повноваженнями слідчого. Співробітники оперативних підрозділів не мають права здійснювати процесуальні дії у кримінальному провадженні за власною ініціативою або звертатися з клопотаннями до слідчого судді чи прокурора. Доручення

слідчого, прокурора щодо проведення слідчих (розшукових) дій і негласних слідчих (розшукових) дій є обов'язковими для виконання оперативним підрозділом.

4. СТОРОНА ЗАХИСТУ

Підозрюваним є особа, якій у встановленому законом порядку повідомлено про підозру, або особа, яка затримана за підозрою у вчиненні кримінального правопорушення (ч. 1 ст. 42 КПК України)

Обвинуваченим (підсудним) є особа, обвинувальний акт щодо якої переданий до суду у порядку, передбаченому ст. 291 КПК України.

Підозрюваний, обвинувачений має право:

- знати, у вчиненні якого кримінального правопорушення його підозрюють, обвинувачують;
- бути чітко і своєчасно повідомленим про свої права, а також отримати їх роз'яснення;
- на першу вимогу мати захисника і побачення з ним до першого допиту з дотриманням умов, що забезпечують конфіденційність спілкування, а також після першого допиту — мати такі побачення без обмеження їх кількості й тривалості; на участь захисника у проведенні допиту та інших процесуальних дій; на відмову від захисника в будь-який момент кримінального провадження; на отримання правової допомоги захисника за рахунок держави у випадках, передбачених КПК України, і/або законом, що регулює надання безоплатної правової допомоги, у тому числі у зв'язку з відсутністю коштів на її оплату;
- не говорити нічого з приводу підозри проти нього, обвинувачення або у будь-який момент відмовитися відповідати на запитання;
- давати пояснення, показання з приводу підозри, обвинувачення чи в будь-який момент відмовитися їх давати;
- вимагати перевірки обґрунтованості затримання;
- у разі затримання або застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою — на негайне повідомлення членів сім'ї, близьких родичів чи інших осіб про затримання і місце свого перебування;
- збирати і подавати слідчому, прокурору, слідчому судді докази;
- брати участь у проведенні процесуальних дій;
- під час проведення процесуальних дій ставити запитання, подавати свої зауваження та заперечення щодо порядку проведення дій, які заносяться до протоколу;
- застосовувати технічні засоби при проведенні процесуальних дій, в яких він бере участь. Слідчий, прокурор, слідчий суддя, суд мають право заборонити застосування технічних засобів при проведенні окремої процесуальної дії чи на певній стадії кримінального провадження з метою нерозголошення відомостей, які містять таємницю, що охороняється законом або стосуються інтимного життя особи;
- заявляти клопотання про проведення процесуальних дій, про забезпечення безпеки щодо себе, членів своєї сім'ї, близьких родичів, майна, житла тощо;
- заявляти відводи;
- ознайомлюватися з матеріалами досудового розслідування та вимагати відкриття матеріалів;

- одержувати копії процесуальних документів та письмові повідомлення;
- оскаржувати рішення, дії та бездіяльність слідчого, прокурора, слідчого судді;
- вимагати відшкодування шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органу, що здійснює оперативно-розшукову діяльність, досудове розслідування, прокуратури або суду, в порядку, визначеному законом, а також відновлення репутації, якщо підозра, обвинувачення не підтвердилися;
- користуватися рідною мовою, отримувати копії процесуальних документів рідною або іншою мовою, якою він володіє, та в разі необхідності користуватися послугами перекладача за рахунок держави.

Обвинувачений також має право:

- брати участь під час судового розгляду у допиті свідків обвинувачення або вимагати їхнього допиту, а також вимагати виклику і допиту свідків захисту на тих самих умовах, що й свідків обвинувачення;
- збирати і подавати суду докази;
- висловлювати в судовому засіданні свою думку щодо клопотань інших учасників судового провадження;
- виступати в судових дебатах;
- ознайомлюватися з журналом судового засідання та технічним записом судового процесу, які йому зобов'язані надати уповноважені працівники суду, і подавати щодо них свої зауваження;
- оскаржувати судові рішення та ініціювати їх перегляд, знати про подані на них апеляційні та касаційні скарги, заяви про їх перегляд, подавати на них заперечення.

Підозрюваний, обвинувачений мають також інші процесуальні права, передбачені КПК України.

Підозрюваний, обвинувачений, який є іноземцем і тримається під вартою, має право на зустріч з представником дипломатичної чи консульської установи своєї держави, яку йому зобов'язана забезпечити адміністрація місця ув'язнення.

Підозрюваний, обвинувачений зобов'язаний:

- прибути за викликом до слідчого, прокурора, слідчого судді, суду, а у разі неможливості прибути за викликом у призначений строк — заздалегідь повідомити про це зазначених осіб;
- виконувати обов'язки, покладені на нього рішенням про застосування заходів забезпечення кримінального провадження;
- підкорятися законним вимогам та розпорядженням слідчого, прокурора, слідчого судді, суду.

Підозрюваному, обвинуваченому, обов'язково, вручається пам'ятка про його процесуальні права та обов'язки одночасно з їх повідомленням особою, яка здійснює таке повідомлення.

Особа набуває статусу виправданого у кримінальному провадженні, коли виправдальний вирок суду набирає законної сили. Якщо у кримінальному провадженні обвинувальний вирок суду набирає законної сили то обвинувачений стає засудженим. Виправданий, засуджений має права обвинуваченого, у обсязі, необхідному для його захисту на відповідній стадії судового провадження.

Якщо підозрюваним, обвинуваченим є неповнолітній або особа, визнана у встановленому законом порядку недієздатною чи обмежено дієздатною, до участі в процесуальній дії разом з ним залучається його законний представник.

Як законні представники можуть бути залучені батьки (усиновлювачі), а у випадку їх відсутності — опікуни чи піклувальники особи, інші повнолітні близькі родичі чи члени сім'ї, а також представники органів опіки й піклування, установ і організацій, під опікою чи піклуванням яких перебуває неповнолітній, недієздатний чи обмежено дієздатний. Про залучення законного представника слідчий, прокурор виносить постанову, а слідчий суддя, суд постановляє ухвалу, копія якої вручається законному представнику.

У разі якщо дії чи інтереси законного представника суперечать інтересам особи, яку він представляє, за рішенням слідчого, прокурора, слідчого судді, суду такий законний представник замінюється іншим з числа вказаних вище осіб. Законний представник користується процесуальними правами особи, інтереси якої він представляє, крім процесуальних прав, реалізація яких здійснюється безпосередньо підозрюваним, обвинуваченим і не може бути доручена представнику.

Захисник — адвокат, який уповноважений у передбаченому законом порядку здійснювати захист прав і законних інтересів підозрюваного, обвинуваченого, засудженого, виправданого, особи, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру або вирішувалося питання про їх застосування, а також особи, стосовно якої передбачається розгляд питання про видачу іноземній державі (екстрадицію) та надати їм необхідну юридичну допомогу (ч. 1 ст. 45 КПК України). Закон передбачає обмеження щодо кількості адвокатів, тобто одночасно брати участь у судовому розгляді можуть не більше п'яти захисників одного обвинуваченого (ч. 3 ст. 46 КПК України).

Захисником не може бути адвокат, відомості про якого не внесено до Єдиного реєстру адвокатів України або стосовно якого в Єдиному реєстрі адвокатів України містяться відомості про зупинення або припинення права на заняття адвокатською діяльністю. Крім того, захисник не має права взяти на себе захист іншої особи або надавати їй правову допомогу, якщо це суперечить інтересам особи, якій він надає або раніше надавав правову допомогу.

Неприбуття захисника для участі в проведенні певної процесуальної дії, якщо захисник був завчасно попереджений про її проведення, і за умови, що підозрюваний, обвинувачений не заперечує проти проведення процесуальної дії за відсутності захисника, не може бути підставою для визнання цієї процесуальної дії незаконною, крім випадків, коли участь захисника є обов'язковою. Якщо підозрюваний, обвинувачений заперечує проти проведення процесуальної дії за відсутності захисника, проведення процесуальної дії відкладається або для її проведення залучається захисник за призначенням.

Захисник користується процесуальними правами підозрюваного, обвинуваченого, захист якого він здійснює, крім процесуальних прав, реалізація яких здійснюється безпосередньо підозрюваним, обвинуваченим і не може бути доручена захиснику, з моменту надання документів, що підтверджують повноваження захисника слідчому, прокурору, слідчому судді, суду.

Повноваження захисника на участь у кримінальному провадженні підтверджуються свідоцтвом про право на зайняття адвокатською діяльністю; витягом з Єдиного реєстру адвокатів України; ордером чи договором із захисником або дорученням органу (установи), уповноваженого законом на надання безоплатної правової допомоги. Встановлення будь-яких додаткових вимог, крім пред'явлення захисником документа, що посвідчує його особу, або умов для підтвердження повноважень захисника чи для його залучення до участі в кримінальному провадженні не допускається.

Захисник має право брати участь у проведенні допиту та інших процесуальних діяч, що проводяться за участю підозрюваного, обвинуваченого, до першого допиту підозрюваного мати з ним конфіденційне побачення без дозволу слідчого, прокурора, суду, а після першого допиту — такі ж побачення без обмеження кількості та тривалості. Такі зустрічі можуть відбуватись під візуальним контролем уповноваженої службової особи, але в умовах, що виключають можливість прослуховування чи підслуховування.

Документи, пов'язані з виконанням захисником його обов'язків, без його згоди не підлягають огляду, вилученню чи розголошенню слідчим, прокурором, слідчим суддею, судом.

Органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх службові особи зобов'язані виконувати законні вимоги захисника.

Захисник зобов'язаний використовувати засоби захисту, передбачені КПК України та іншими законами України, з метою забезпечення дотримання прав і законних інтересів підозрюваного, обвинуваченого та з'ясування обставин, які спростовують підозру чи обвинувачення, пом'якшують чи виключають кримінальну відповідальність.

Захисник зобов'язаний прибувати для участі у виконанні процесуальних дій за участю підозрюваного, обвинуваченого. У разі неможливості прибути в призначений строк захисник зобов'язаний завчасно повідомити про таку неможливість та її причини слідчого, прокурора, слідчого суддю, суд, а у випадках, коли він призначений органом (установою), уповноваженим законом на надання безоплатної правової допомоги, — також і цей орган (установу).

Захисник без згоди підозрюваного, обвинуваченого не має права розголошувати відомості, які стали йому відомі у зв'язку з участю у кримінальному провадженні і становлять адвокатську або іншу, охоронювану законом таємницю.

Захисник після його залучення має право відмовитися від виконання своїх обов'язків лише у випадках:

- коли є обставини, які згідно з КПК виключають його участь у кримінальному провадженні;
- незгоди з підозрюваним, обвинуваченим щодо вибраного ним способу захисту, за винятком випадків обов'язкової участі захисника;
- умисного невиконання підозрюваним, обвинуваченим умов укладеного з захисником договору, яке проявляється, зокрема, у систематичному недодержанні законних порад захисника, порушенні вимог КПК України тощо;
- коли він свою відмову мотивує відсутністю належної кваліфікації для надання правової допомоги у конкретному провадженні, що є особливо складним.

Захисник може у будь-який момент бути залученим підозрюваним, обвинуваченим, їх законними представниками, а також іншими особами за проханням чи згодою підозрюваного, обвинуваченого до участі у кримінальному провадженні. Слідчий, прокурор, слідчий суддя, суд зобов'язані надати затриманій особі чи особі, яка тримається під вартою, допомогу у встановленні зв'язку із захисником або особами, які можуть запросити захисника, а також надати можливість використати засоби зв'язку для запрошення захисника. Слідчий, прокурор, слідчий суддя, суд зобов'язані утримуватися від надання рекомендацій щодо залучення конкретного захисника.

Слідчий, прокурор, слідчий суддя чи суд зобов'язані забезпечити участь захисника у кримінальному провадженні у випадках:

- коли участь захисника є обов'язковою, а підозрюваний, обвинувачений не залучив захисника;

– коли підозрюваний, обвинувачений заявив клопотання про залучення захисника, але за відсутністю коштів чи з інших об'єктивних причин не може його залучити самостійно;

– коли слідчий, прокурор, слідчий суддя чи суд вирішить, що обставини кримінального провадження вимагають участі захисника, а підозрюваний, обвинувачений не залучив його.

Захисник може бути залучений слідчим, прокурором, слідчим суддею чи судом в інших випадках, передбачених законом, що регулює надання безоплатної правової допомоги.

Для залучення захисника слідчий, прокурор виносить постанову, а слідчий суддя та суд постановляє ухвалу, якою доручає відповідному органу (установі), уповноваженому законом на надання безоплатної правової допомоги, призначити адвоката для здійснення захисту за призначенням та забезпечити його прибуття у зазначені у постанові (ухвалі) час і місце для участі у кримінальному провадженні. Постанова (ухвала) про доручення призначити адвоката негайно направляється відповідному органу (установі), уповноваженому законом на надання безоплатної правової допомоги, і є обов'язковою для негайного виконання. Невиконання, неналежне або несвоєчасне виконання постанови (ухвали) про доручення призначити адвоката тягнуть відповідальність, встановлену законом.

Участь захисника є обов'язковою у кримінальному провадженні щодо особливо тяжких злочинів. У цьому випадку участь захисника забезпечується з моменту набуття особою статусу підозрюваного. В інших випадках обов'язкова участь захисника забезпечується у кримінальному провадженні:

– щодо осіб, які підозрюються або обвинувачуються у вчиненні кримінального правопорушення у віці до 18 років, — з моменту встановлення факту неповноліття або виникнення будь-яких сумнівів у тому, що особа є повнолітньою;

– щодо осіб, стосовно яких передбачається застосування примусових заходів виховного характеру, — з моменту встановлення факту неповноліття або виникнення будь-яких сумнівів у тому, що особа є повнолітньою;

– щодо осіб, які внаслідок психічних чи фізичних вад (німі, глухі, сліпі тощо) не здатні повною мірою реалізувати свої права, — з моменту встановлення цих вад;

– щодо осіб, які не володіють мовою, якою ведеться кримінальне провадження, — з моменту встановлення цього факту;

– щодо осіб, стосовно яких передбачається застосування примусових заходів медичного характеру або вирішується питання про їх застосування, — з моменту встановлення факту наявності в особи психічного захворювання або інших відомостей, які викликають сумнів щодо її осудності;

– щодо реабілітації померлої особи — з моменту виникнення права на реабілітацію померлої особи.

Слідчий, прокурор, слідчий суддя чи суд залучають захисника для проведення окремої процесуальної дії виключно у невідкладних випадках, коли є потреба у проведенні невідкладної процесуальної дії за участю захисника, а завчасно повідомлений захисник не може прибути для участі у проведенні процесуальної дії чи забезпечити участь іншого захисника або якщо підозрюваний, обвинувачений виявив бажання, але ще не встиг залучити захисника або прибуття обраного захисника неможливе.

Запросити захисника до участі в окремій процесуальній дії має право і підозрюваний, обвинувачений. Якщо потреби у проведенні невідкладних процесуальних дій за

участю захисника немає і коли неможливе прибуття захисника, обраного підозрюваним, обвинуваченим, протягом двадцяти чотирьох годин, слідчий, прокурор, слідчий суддя чи суд мають право запропонувати підозрюваному, обвинуваченому залучити іншого захисника.

Під час проведення окремої процесуальної дії захисник має ті самі права і обов'язки, що й захисник, який здійснює захист протягом кримінального провадження. Захисник як до процесуальної дії, так і після неї має право зустрічатися з підозрюваним, обвинуваченим для підготовки до проведення процесуальної дії або обговорення її результатів.

Здійснення захисту під час проведення окремої процесуальної дії не покладає на захисника обов'язку надалі здійснювати захист у всьому кримінальному провадженні або на окремій його стадії.

Підозрюваний, обвинувачений має право відмовитися від захисника або замінити його. Відмова від захисника або його заміна повинна відбуватися виключно в присутності захисника після надання можливості для конфіденційного спілкування. Така відмова або заміна фіксується у протоколі процесуальної дії. Відмова від захисника не приймається у випадку, коли його участь є обов'язковою. У такому випадку, якщо підозрюваний, обвинувачений відмовляється від захисника і не залучає іншого захисника, захисник повинен бути залучений для здійснення захисту за призначенням.

5. ПОТЕРПІЛИЙ ТА ЙОГО ПРЕДСТАВНИК У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Потерпілим у кримінальному провадженні може бути фізична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано моральної, фізичної або майнової шкоди, а також юридична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано майнової шкоди (ч. 1 ст. 55 КПК України). У даному випадку особливість полягає у тому, що потерпілим не може бути особа, якій моральна шкода завдана як представнику юридичної особи чи певної частини суспільства.

Права і обов'язки потерпілого виникають у особи з моменту подання заяви про вчинення щодо неї кримінального правопорушення або заяви про залучення її до провадження як потерпілого. Потерпілому, обов'язково, вручається пам'ятка про процесуальні права та обов'язки особою, яка прийняла заяву про вчинення кримінального правопорушення.

Потерпілим може бути особа, яка не є заявником, але якій кримінальним правопорушенням завдана шкода й у зв'язку з цим вона після початку кримінального провадження подала заяву про залучення її до провадження як потерпілого.

За наявності очевидних та достатніх підстав вважати, що заява, повідомлення про кримінальне правопорушення або заява про залучення до провадження як потерпілого подана особою, якій не завдано шкоди, слідчий або прокурор виносить вмотивовану постанову про відмову у визнанні потерпілим, яка може бути оскаржена слідчому судді.

Якщо внаслідок кримінального правопорушення настала смерть особи або особа перебуває у стані, який унеможливує подання нею відповідної заяви, потерпілим визнається одна особа з числа близьких родичів чи членів сім'ї, яка подала заяву про залучення її до провадження як потерпілого, а за відповідним клопотанням — потерпілими

може бути визнано кілька осіб. Після того як особа, яка перебувала у стані, що унеможлилював подання нею відповідної заяви, набуде здатності користуватися процесуальними правами, вона може подати заяву про залучення її до провадження як потерпілого.

Якщо особа не подала заяву про вчинення щодо неї кримінального правопорушення або заяву про залучення її до провадження як потерпілого, то слідчий, прокурор, суд має право визнати особу потерпілою лише за її письмовою згодою. За відсутності такої згоди особа у разі необхідності може бути залучена до кримінального провадження як свідок. До особливостей набуття статусу потерпілого відносяться кримінальні провадження у формі приватного обвинувачення, у даному випадку провадження може бути розпочате лише на підставі заяви потерпілого.

Законодавець визначив загальні права потерпілого у кримінальному провадженні, а саме: бути повідомленим про свої права та обов'язки; знати сутність підозри та обвинувачення, бути повідомленим про обрання, зміну чи скасування щодо підозрюваного, обвинуваченого заходів забезпечення кримінального провадження та закінчення досудового розслідування; подавати докази слідчому, прокурору, слідчому судді, суду; заявляти відводи та клопотання; за наявності відповідних підстав — на забезпечення безпеки щодо себе, близьких родичів чи членів своєї сім'ї, майна та житла; давати пояснення, показання або відмовитися їх давати; оскаржувати рішення, дії чи бездіяльність слідчого, прокурора, слідчого судді, суду; мати представника та в будь-який момент кримінального провадження відмовитися від його послуг; давати пояснення, показання рідною або іншою мовою, якою він вільно володіє, безоплатно за рахунок держави користуватися послугами перекладача у випадку, якщо він не володіє державною мовою чи мовою, якою ведеться кримінальне провадження; на відшкодування завданої кримінальним правопорушенням шкоди в порядку, передбаченому законом; знайомитися з матеріалами, які безпосередньо стосуються вчиненого щодо нього кримінального правопорушення, у тому числі після відкриття матеріалів, а також знайомитися з матеріалами кримінального провадження, які безпосередньо стосуються вчиненого щодо нього кримінального правопорушення, у випадку закриття цього провадження; застосовувати з додержанням вимог КПК України технічні засоби при проведенні процесуальних дій, в яких він бере участь.

Слідчий, прокурор, слідчий суддя, суд вправі заборонити потерпілому застосовувати технічні засоби при проведенні окремої процесуальної дії чи на певній стадії кримінального провадження з метою нерозголошення даних, які містять таємницю, що охороняється законом чи стосується інтимних сторін життя людини, про що виноситься (постановляється) вмотивована постанова (ухвала); одержувати копії процесуальних документів та письмові повідомлення у випадках, передбачених КПК України; користуватися іншими правами.

Потерпілий має додаткові права на стадії досудового розслідування: на негайне прийняття і реєстрацію заяви про кримінальне правопорушення, визнання його потерпілим; отримувати від уповноваженого органу, до якого він подав заяву, документ, що підтверджує її прийняття і реєстрацію; подавати докази на підтвердження своєї заяви; брати участь у слідчих (розшукових) та інших процесуальних діях, під час проведення яких ставити запитання, подавати свої зауваження та заперечення щодо порядку проведення дії, що заносяться до протоколу, а також знайомитися з протоколами слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій, виконаних за його участі; отримувати копії матеріалів, які безпосередньо стосуються вчиненого щодо нього кримінального правопорушення, після закінчення досудового розслідування.

У судовому провадженні в будь-якій інстанції: бути завчасно поінформованим про час і місце судового розгляду; брати участь в судовому провадженні; брати участь у безпосередній перевірці доказів; підтримувати обвинувачення в суді у випадку відмови прокурора від підтримання державного обвинувачення; висловлювати свою думку під час вирішення питання про призначення покарання обвинуваченому, а також висловлювати свою думку при вирішенні питання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру; знайомитися з судовими рішеннями, журналом судового засідання і технічним записом кримінального провадження в суді; оскаржувати судові рішення.

На всіх стадіях кримінального провадження потерпілий має право примиритися з підозрюваним, обвинуваченим і укласти угоду про примирення. У передбачених законом України про кримінальну відповідальність та КПК України примирення є підставою для закриття кримінального провадження.

Потерпілий зобов'язаний:

– прибути за викликом до слідчого, прокурора, слідчого судді, суду, а у випадку неможливості своєчасного прибуття — завчасно повідомити про це, а також про причини неможливості прибуття;

– не перешкоджати встановленню обставин вчинення кримінального правопорушення;

– не розголошувати без дозволу слідчого, прокурора, суду відомості, які стали йому відомі у зв'язку з участю у кримінальному провадженні та які становлять охоронювану законом таємницю.

За невиконання покладених на нього обов'язків потерпілий несе передбачену законом відповідальність:

– за злісне ухилення від явки до суду чи органів досудового розслідування, прокурора — відповідно до ч. 1 ст. 185³ і ст. 185⁴ КУпАП;

– за дачу завідомо неправдивих показань — за ст. 384 КК України, за розголошення даних досудового розслідування — за ст. 387 КК України.

Потерпілого у кримінальному провадженні може представляти *представник* — особа, яка у кримінальному провадженні має право бути захисником. Представником юридичної особи, яка є потерпілим, може бути її керівник, інша особа, уповноважена законом або установчими документами, працівник юридичної особи за довіреністю, а також особа, яка має право бути захисником у кримінальному провадженні.

Повноваження представника потерпілого на участь у кримінальному провадженні підтверджуються:

1) документами, тобто свідоцтвом про право на зайняття адвокатською діяльністю, ордером чи договором із захисником або дорученням органу (установи), уповноваженого законом на надання безоплатної правової допомоги, — якщо представником потерпілого є особа, яка має право бути захисником у кримінальному провадженні;

2) копією установчих документів юридичної особи — якщо представником потерпілого є керівник юридичної особи чи інша уповноважена законом або установчими документами особа;

3) довіреністю — якщо представником потерпілого є працівник юридичної особи, яка є потерпілою.

Представник користується процесуальними правами потерпілого, інтереси якого він представляє, крім процесуальних прав, реалізація яких здійснюється безпосередньо потерпілим і не може бути доручена представнику.

Якщо потерпілим є неповнолітня особа або особа, визнана в установленому законом порядку недієздатною чи обмежено дієздатною, до участі в процесуальній дії разом з нею залучається її законний представник.

6. ІНШІ УЧАСНИКИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ

Заявником — є фізична або юридична особа, яка звернулася із заявою або повідомленням про кримінальне правопорушення до органу державної влади, уповноваженого розпочати досудове розслідування, і не є потерпілим (ч. 1 ст. 60 КПК України).

Основним критерієм розмежування заявника від потерпілого є фактор заподіяння моральної, фізичної або майнової шкоди. Така шкода заподіюється виключно потерпілій стороні.

Фізична особа, яка є заявником — це людина, дієздатна, досягла 16 років, тобто віку, з якого настає кримінальна відповідальність, згідно з ст. 383 КК України за завідомо неправдиве повідомлення про вчинення злочину, і не є потерпілим. Відповідно до ст. 80 ЦК України юридичною особою є організація, створена і зареєстрована у встановленому законом порядку. Загальні положення про юридичну особу зазначені у гл. 7 ЦК України і можуть бути використані у КПК України.

Заяви та повідомлення про кримінальне правопорушення подаються до прокуратури, органів досудового розслідування як в усній, так і у письмовій формі. Такі заяви можуть подавати як представник юридичної особи, так і фізична особа, але вони повинні стосуватися вчинення кримінального правопорушення не стосовної, а інших юридичних чи фізичних осіб.

Заявник має право:

1) отримати від органу, до якого він подав заяву, документ, що підтверджує її прийняття і реєстрацію. Відповідно до норм КПК України документом, який би підтверджував прийняття і реєстрацію заяви або повідомлення про кримінальне правопорушення, слід розуміти копію з ЄРДР;

2) подавати на підтвердження своєї заяви речі і документи. Речі й документи, що підтверджують заяву або повідомлення заявника про кримінальне правопорушення, він може подавати разом з письмовою заявою або безпосередньо службовій особі органу державної влади, уповноваженому розпочати досудове розслідування;

3) отримати інформацію про закінчення досудового розслідування.

Цивільним позивачем у кримінальному провадженні є фізична особа, якій кримінальним правопорушенням або іншим суспільно небезпечним діянням завдано майнової і/або моральної шкоди, а також юридична особа, якій кримінальним правопорушенням або іншим суспільно небезпечним діянням завдано майнової шкоди, та яка в порядку, встановленому КПК України, пред'явила цивільний позов (ч. 1 ст. 61 КПК України).

Права та обов'язки цивільного позивача виникають з моменту подання позовної заяви органу досудового розслідування або суду. Інших процесуальних документів, таких як винесення постанови слідчим чи прокурором або ухвали суду про визнання особи цивільним позивачем, закон не вимагає.

Підтримувати цивільний позов може сам потерпілий або законний представник. Відмовитися від позову може лише сам цивільний позивач. Представник цивільного позивача може користуватися цим правом тільки за домовленістю із цивільним позивачем.

чем. Законний представник неповнолітнього цивільного позивача також повинен погоджувати свою позицію з позивачем.

Цивільний позивач має права та обов'язки, передбачені КПК України для потерпілого, в частині, що стосуються цивільного позову, а також має право підтримувати цивільний позов або відмовитись від нього до видалення суду в нарадчу кімнату для ухвалення судового рішення. Цивільний позивач повідомляється про прийняті процесуальні рішення в кримінальному провадженні, що стосуються цивільного позову, та отримує їх копії у випадках та в порядку, встановлених КПК України для інформування та надіслання копій процесуальних рішень потерпілому.

Цивільним відповідачем у кримінальному провадженні може бути фізична або юридична особа, яка в силу закону несе цивільну відповідальність за шкоду, завдану злочинними діями (бездіяльністю) підозрюваного, обвинуваченого або неосудної особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, та до якої пред'явлено цивільний позов у порядку, встановленому КПК України (ч. 1 ст. 62 КПК України).

У багатьох випадках в кримінальному провадженні майнову та моральну відповідальність за цивільним позовом покладається не на підозрюваного, обвинуваченого, а на інших осіб, які іменуються цивільними відповідачами. Як цивільний відповідач можуть бути батьки, опікуни, піклувальники та інші особи, а також підприємства, установи та організації, які в силу закону несуть матеріальну та моральну відповідальність за шкоду, завдану діями підозрюваного, обвинуваченого або неосудної особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння та до якої пред'явлено цивільний позов у порядку, встановленому гл. 9 КПК України.

Права та обов'язки цивільного відповідача виникають з моменту подання позовної заяви органу досудового розслідування або суду. Для притягнення як цивільного відповідача закон не вимагає, аби особа, яка провадить розслідування кримінального провадження винесли постанову, а суд — ухвалу, для цього необхідно, щоб було заявлено позов, тобто з фактичного моменту заявлення позову.

Цивільний відповідач має права та обов'язки, передбачені КПК України для підозрюваного, обвинуваченого, в частині, що стосуються цивільного позову, а також має право визнавати позов повністю чи частково або заперечувати проти нього. Цивільний відповідач повідомляється про прийняті процесуальні рішення в кримінальному провадженні, що стосуються цивільного позову, та отримує їх копії у випадках та в порядку, встановлених КПК України для інформування та надіслання копій процесуальних рішень підозрюваному, обвинуваченому.

Цивільний відповідач зобов'язаний:

- не розголошувати без дозволу слідчого, прокурора відомості досудового розслідування, які стали йому відомі у зв'язку з участю у кримінальному провадженні;
- додержуватися порядку в судовому засіданні та беззаперечно підкорятися відповідним розпорядженням головуєчого;
- виконувати інші обов'язки, передбачені КПК України для підозрюваного, обвинуваченого, в частині, що стосуються цивільного позову.

Представник цивільного позивача, цивільного відповідача є особа, через яку цивільний позивач, цивільний відповідач може реалізувати свої процесуальні права. Представництво — це юридичні відносини, на підставі яких одна особа (представник) виконує згідно з законом або договором процесуальні дії в інтересах іншої особи.

Представником цивільного позивача, цивільного відповідача у кримінальному провадженні може бути:

- особа, яка у кримінальному провадженні має право бути захисником;

– керівник чи інша особа, уповноважена законом або установчими документами, працівник юридичної особи за довіреністю — у випадку, якщо цивільним позивачем, цивільним відповідачем є юридична особа.

Повноваження представника цивільного позивача, цивільного відповідача на участь у кримінальному провадженні підтверджуються:

- документами тобто свідоцтвом про право на зайняття адвокатською діяльністю, ордером чи договором із захисником або дорученням органу (установи), уповноваженого законом на надання безоплатної правової допомоги, якщо представником цивільного позивача, цивільного відповідача є особа, яка має право бути захисником у кримінальному провадженні;

- копією установчих документів юридичної особи — якщо представником цивільного позивача, цивільного відповідача є керівник юридичної особи чи інша уповноважена законом або установчими документами особа;

- довіреністю — якщо представником цивільного позивача, цивільного відповідача є працівник юридичної особи, яка є цивільним позивачем, цивільним відповідачем.

Представник користується процесуальними правами цивільного позивача, цивільного відповідача, інтереси якого він представляє. Будь-яких обмежень цих прав законом не передбачено. Представник не вправі використовувати свої повноваження на шкоду інтересам особи, яку він представляє.

Якщо цивільним позивачем є неповнолітня особа або особа, визнана в установленому законом порядку недієздатною чи обмежено дієздатною, її процесуальними правами користується *законний представник*.

Відповідно до п. 12 ч. 1 ст. 3 КПК України неповнолітня особа — малолітня особа, а також дитина у віці від чотирнадцяти до вісімнадцяти років. Недієздатною чи обмежено дієздатною особа визнається в порядку цивільного провадження. Підставою для визнання фізичної особи недієздатною є наявність у неї хронічного, стійкого психічного розладу, внаслідок якого особа не здатна усвідомлювати значення своїх дій і/або керувати ними. Поняття психічного розладу визначено у Законі України «Про психіатричну допомогу» від 22 лютого 2000 р. № 1489-III.

Підставою для допуску особи як законного представника є документ, що підтверджує його відносини з особою, яку він представляє. Про залучення законного представника слідчий, прокурор виносить постанову, а слідчий суддя, суд — ухвалу, копія якої вручається законному представнику.

Законний представник користується процесуальними правами осіб, яких він представляє. З моменту досягнення повноліття функція законного представництва припиняє свою дію, а законний представник припиняє свою процесуальну діяльність.

Свідок — це фізична особа, якій відомі або можуть бути відомі обставини, що підлягають доказуванню під час кримінального провадження, і яка викликана для давання показань (ч. 1 ст. 65 КПК України).

Будь-який громадянин України, якщо він став свідком події, що розслідується, незалежно від його становища може бути допитаний як свідок, крім випадків, встановлених законом. Закон не встановлює вікових обмежень для осіб, які можуть бути викликані й допитані як свідки, але законом встановлені особливості допиту малолітнього чи неповнолітнього свідка (ст. 226 КПК України).

Особами, які не підлягають допиту як свідки, є:

- захисник, представник потерпілого, цивільного позивача, цивільного відповідача, законний представник потерпілого, цивільного позивача у кримінальному провадженні

— про обставини, які стали їм відомі у зв'язку з виконанням функцій представника чи захисника;

- адвокати — про відомості, які становлять адвокатську таємницю. Відносини адвоката і його клієнта будуються на принципі конфіденційності, встановленому ч. 1 ст. 43 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність». Предмет адвокатської таємниці становлять питання, з яких громадянин або юридична особа зверталися до адвоката, зміст консультації, поради та роз'яснення щодо вирішення правових питань, а також інші відомості, отримані адвокатом від його клієнта, представників і/або з інших джерел при здійсненні адвокатської діяльності;

- нотаріуси — про відомості, які становлять нотаріальну таємницю. Стаття 5 Закону України «Про нотаріат» зобов'язує нотаріусів зберігати в таємниці відомості, одержані ним у зв'язку із вчиненням нотаріальних дій. Стаття 8 цього Закону визначає, що нотаріальна таємниця — це сукупність відомостей, отриманих під час вчинення нотаріальної дії або звернення до нотаріуса заінтересованої особи, у тому числі про особу, її майно, особисті майнові та немайнові права і обов'язки тощо;

- медичні працівники та інші особи, яким у зв'язку з виконанням професійних або службових обов'язків стало відомо про хворобу, медичне обстеження, огляд та їх результати, інтимну і сімейну сторони життя особи — про відомості, які становлять лікарську таємницю. Медичні, фармацевтичні працівники відповідно до ст. 78 законодавства України про охорону здоров'я від 19 листопада 1992 р. № 2801-ХІІ зобов'язані дотримуватися вимог професійної етики і деонтології, зберігати лікарську таємницю;

- священнослужителі — про відомості, одержані ними на сповіді віруючих. Статтею 3 Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації» передбачено, що кожному громадянину України гарантується право на свободу совісті. Це право включає свободу мати, приймати і змінювати релігію або переконання за своїм вибором і свободу одноособово чи разом з іншими сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати ніякої, відправляти релігійні культу, відкрито висловлювати і вільно поширювати свої релігійні або атеїстичні переконання;

- журналісти — про відомості, які містять конфіденційну інформацію професійного характеру, надану за умови нерозголошення авторства або джерела інформації. Норми професійної етики вимагають від журналіста поважати гідність людини, її право на приватне життя. Журналіст зберігає у таємниці відомості про особу, яка передала інформацію або інші матеріали, за умови нерозголошення її імені. Право і обов'язок журналіста на збереження таємниці авторства та джерела інформації закріплено в ст. 26 Закону України «Про друковані засоби масової інформації (пресу)» від 16 листопада 1992 р. і ст. 59 Закону України «Про телебачення і радіомовлення» від 21 грудня 1993 р.;

- професійні судді, присяжні — про обставини обговорення в нарадчій кімнаті питань, що виникли під час ухвалення судового рішення, за винятком випадків кримінального провадження щодо прийняття суддею (суддями) завідомо неправосудного вироку, ухвали;

- особи, які брали участь в укладенні та виконанні угоди про примирення в кримінальному провадженні, — про обставини, які стали їм відомі у зв'язку з участю в укладенні та виконанні угоди про примирення;

- особи, до яких застосовані заходи безпеки, — щодо дійсних даних про їх особи. Закон України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві» від 23 грудня 1993 р. передбачає осіб, щодо яких може бути вжито заходів

забезпечення безпеки та осіб, які мають відомості про дійсні дані про осіб, до яких застосовані заходи безпеки;

- особи, які мають відомості про дійсні дані про осіб, до яких застосовані заходи безпеки, — щодо цих даних.

Не можуть без їх згоди бути допитані як свідки особи, які мають право дипломатичної недоторканності, а також працівники дипломатичних представництв — без згоди представника дипломатичної установи.

Свідок має право:

- знати, у зв'язку з чим і в якому кримінальному провадженні він допитується;
- користуватися під час давання показань та участі в проведенні інших процесуальних дій правовою допомогою адвоката;
- відмовитися давати показання щодо себе, близьких родичів та членів своєї сім'ї, що можуть стати підставою для підозри, обвинувачення у вчиненні ним, близькими родичами чи членами його сім'ї кримінального правопорушення, а також показання щодо відомостей, які згідно з положеннями ст. 65 КПК України не підлягають розголошенню;
- давати показання рідною або іншою мовою, якою він вільно володіє, і користуватися допомогою перекладача;
- користуватися нотатками і документами при даванні показань у тих випадках, коли показання стосуються будь-яких розрахунків та інших відомостей, які йому важко тримати в пам'яті;
- на відшкодування витрат, пов'язаних з викликом для давання показань;
- ознайомлюватися з протоколом допиту та заявляти клопотання про внесення до нього змін, доповнень і зауважень, а також власноручно робити такі доповнення і зауваження;
- заявляти клопотання про забезпечення безпеки у випадках, передбачених законом;
- заявляти відвід перекладачу.

Свідок зобов'язаний:

- прибути за викликом до слідчого, прокурора, слідчого судді чи суду;
- давати правдиві показання під час досудового розслідування та судового розгляду;
- не розголошувати без дозволу слідчого, прокурора, суду відомості, які безпосередньо стосуються суті кримінального провадження та процесуальних дій, що здійснюються (здійснювалися) під час нього, і які стали відомі свідку у зв'язку з виконанням його обов'язків.

Особа, яку залучають до проведення процесуальних дій під час досудового розслідування як понятого або яка стала очевидцем таких дій, зобов'язана на вимогу слідчого, прокурора не розголошувати відомості щодо проведеної процесуальної дії.

За завідомо неправдиві показання слідчому, прокурору, слідчому судді чи суду (ст. 384 КК України), за відмову від давання показань слідчому, прокурору, слідчому судді чи суду (ст. 385 КК України), за розголошення даних досудового слідства без дозволу слідчого або прокурора (ст. 387 КК України), свідок несе кримінальну відповідальність.

За злісне ухилення від явки до слідчого, прокурора, слідчого судді чи суду свідок несе адміністративну відповідальність (ч. 1 ст. 185³ КУпАП, ст. 185⁴ КУпАП).

До свідка може бути застосовано процесуальну відповідальність за нез'явлення за викликом без поважних причин — привід (ст. 140 КПК України) або грошове стягнення (ч. 1 ст. 139 КПК України).

Експертом у кримінальному провадженні є особа, яка володіє науковими, технічними або іншими спеціальними знаннями, має право відповідно до Закону України «Про судову експертизу» на проведення експертизи і якій доручено провести дослідження об'єктів, явищ і процесів, що містять відомості про обставини вчинення кримінального правопорушення, та дати висновок з питань, які виникають під час кримінального провадження і стосуються сфери її знань (ч. 1 ст. 69 КПК України).

Спеціальні знання — це знання, які лежать в основі відповідних спеціальностей і спеціалізації. Експерт повинен мати спеціальні знання у галузі науки, техніки, мистецтва тощо, які необхідні і достатні для того, щоб дати висновок з питань, що виникають під час досудового розслідування і судового розгляду. Спеціальні знання набуваються в процесі навчання і практичної діяльності за певною спеціальністю (фахом). Судовими експертами можуть бути фахівці, які мають відповідну вищу освіту, освітньо-кваліфікаційний рівень не нижче за спеціаліста, пройшли відповідну підготовку в спеціалізованих установах Міністерства юстиції України та отримали кваліфікацію судового експерта з певної спеціальності (ст. 10 Закону України «Про судову експертизу»).

Не можуть бути експертами особи, які перебувають у службовій або іншій залежності від сторін кримінального провадження, потерпілого або які раніше були ревізорами в цьому ж кримінальному провадженні.

Експерт має право:

- знайомитися з матеріалами кримінального провадження, що стосуються предмета дослідження;
- заявляти клопотання про надання додаткових матеріалів і зразків та вчинення інших дій, пов'язаних з проведенням експертизи;
- бути присутнім під час вчинення процесуальних дій, що стосуються предметів та об'єктів дослідження;
- викладати у висновку експертизи виявлені в ході її проведення відомості, які мають значення для кримінального провадження і з приводу яких йому не були поставлені питання;
- ставити питання, що стосуються предмета та об'єктів дослідження, особам, які беруть участь у кримінальному провадженні;
- одержувати винагороду за виконану роботу та відшкодування витрат, пов'язаних із проведенням експертизи і викликом для давання пояснень чи показань, у разі якщо проведення експертизи не є службовим обов'язком особи, яка залучена як експерт;
- заявляти клопотання про забезпечення безпеки у випадках, передбачених законом;
- користуватися іншими правами, передбаченими Законом України «Про судову експертизу».

Експерт не має права за власною ініціативою збирати матеріали для проведення експертизи. Експерт може відмовитися від давання висновку, якщо поданих йому матеріалів недостатньо для виконання покладених на нього обов'язків. Заява про відмову має бути вмотивованою.

Експерт зобов'язаний:

- особисто провести повне дослідження і дати обґрунтований та об'єктивний письмовий висновок на поставлені йому запитання, а в разі необхідності — роз'яснити його;
- прибути до слідчого, прокурора, суду і дати відповіді на питання під час допиту;

– забезпечити збереження об'єкта експертизи. Якщо дослідження пов'язане з повним або частковим знищенням об'єкта експертизи або зміною його властивостей, експерт повинен одержати на це дозвіл від особи, яка залучила експерта;

– не розголошувати без дозволу сторони кримінального провадження, яка його залучила, чи суду відомості, що стали йому відомі у зв'язку з виконанням обов'язків, або не повідомляти будь-кому, крім особи, яка його залучила, чи суду про хід проведення експертизи та її результати;

– заявити самовідвід за наявності обставин, передбачених КПК.

Експерт невідкладно повинен повідомити особу, яка його залучила, чи суд, що доручив проведення експертизи, про неможливість проведення експертизи через відсутність у нього необхідних знань або без залучення інших експертів.

У разі виникнення сумніву щодо змісту та обсягу доручення експерт невідкладно заявляє клопотання особі, яка призначила експертизу, чи суду, що доручив її проведення, щодо його уточнення або повідомляє про неможливість проведення експертизи за поставленим запитанням або без залучення інших осіб.

За завідомо неправдивий висновок (ст. 384 КК України), відмову без поважних причин від виконання покладених обов'язків у суді (ст. 385 КК України), експерт несе кримінальну відповідальність. За неповагу до суду (ч. 1 ст. 185³ КУпАП) чи злісне ухилення від явки до органів досудового розслідування чи прокурора (ст. 185⁴ КУпАП) експерт несе адміністративну відповідальність.

Спеціалістом у кримінальному провадженні є особа, яка володіє спеціальними знаннями та навичками застосування технічних або інших засобів і може надавати консультації під час досудового розслідування і судового розгляду з питань, що потребують відповідних спеціальних знань і навичок (ч. 1 ст. 71 КПК України).

Для залучення спеціаліста до участі у провадженні процесуальних дій закон не вимагає винесення постанови. Підставою для участі спеціаліста в справі є виклик до слідчого, прокурора, суду. Про його участь обов'язково вказується у протоколі процесуальної дії.

Спеціаліст може бути залучений для надання безпосередньої технічної допомоги (фотографування, складення схем, планів, креслень, відбір зразків для проведення експертизи тощо) сторонами кримінального провадження під час досудового розслідування і судом під час судового розгляду.

Спеціаліст може звертати увагу учасників кримінального провадження на обставини, пов'язані з виявленням, закріпленням і дослідженням доказів, давати пояснення з приводу спеціальних питань, які виникають під час проведення процесуальних дій шляхом надання усних консультацій або письмових роз'яснень, надавати технічну допомогу. Для цих цілей можуть запрошуватись незаінтересовані у результатах справи особи різних професій, котрі мають вищу чи середню освіту і систематичну підготовку за конкретною спеціальністю, а також досвід роботи у певній сфері виробництва, науки, культури й ремесла.

Сторони кримінального провадження мають право під час судового розгляду заявляти клопотання про залучення спеціаліста або використання його пояснень і допомоги.

Спеціаліст має право:

– ставити запитання учасникам процесуальної дії з дозволу сторони кримінального провадження, яка його залучила, чи суду;

– користуватися технічними засобами, приладами та спеціальним обладнанням;

– звертати увагу сторони кримінального провадження, яка його залучила, або суду на характерні обставини чи особливості речей і документів;

- знайомитися з протоколами процесуальних дій, в яких він брав участь, і подавати до них зауваження;
- одержувати винагороду за виконану роботу та відшкодування витрат, пов'язаних із його залученням до кримінального провадження;
- заявляти клопотання про забезпечення безпеки у випадках, передбачених законом.

Спеціаліст зобов'язаний:

- прибути за викликом до слідчого, прокурора, суду і мати при собі необхідні технічне обладнання, пристрої та прилади;
- виконувати вказівки сторони кримінального провадження, яка його залучила, чи суду та давати пояснення з поставлених питань;
- не розголошувати відомості, які безпосередньо стосуються суті кримінального провадження та процесуальних дій, що здійснюються (здійснювалися) під час нього, і які стали відомі спеціалісту у зв'язку з виконанням його обов'язків;
- заявити самовідвід за наявності визначених законом обставин.

У разі неприбуття до суду без поважних причин або неповідомлення про причини неприбуття на спеціаліста судом покладаються всі витрати, пов'язані з оголошенням перерви в судовому засіданні. Прибуття до суду спеціаліста забезпечується стороною кримінального провадження, яка заявила клопотання про його виклик. Суд сприяє сторонам кримінального провадження у забезпеченні явки зазначених осіб шляхом здійснення судового виклику. Закон не передбачає застосування до спеціаліста приводу.

У разі необхідності у кримінальному провадженні перекладу пояснень, показань або документів сторони кримінального провадження або слідчий суддя чи суд залучають відповідного *перекладача* (сурдоперекладача) (ч. 1 ст. 68 КПК України).

Перекладачем може бути будь-яка об'єктивна й незайнтересована у результатах кримінального провадження особа, яка володіє мовою, якою ведеться судочинство, а також мовою, якою володіють та користуються будь-які учасники процесу.

Перекладач має право:

- ставити запитання з метою уточнень для правильного перекладу;
- знайомитися з протоколами процесуальних дій, в яких він брав участь, і подавати до них зауваження;
- одержати винагороду за виконаний переклад та відшкодування витрат, пов'язаних із його залученням до кримінального провадження;
- заявляти клопотання про забезпечення безпеки у випадках, передбачених законом.

Перекладач зобов'язаний:

- прибути за викликом до слідчого, прокурора, слідчого судді чи суду;
- заявити самовідвід за наявності законних обставин;
- здійснювати повний і правильний переклад, посвідчувати правильність перекладу своїм підписом;
- не розголошувати без дозволу слідчого, прокурора, суду відомості, які безпосередньо стосуються суті кримінального провадження та процесуальних дій, які здійснюються (здійснювалися) під час нього і які стали відомі перекладачу у зв'язку з виконанням його обов'язків.

Перед початком процесуальної дії сторона кримінального провадження, яка залучила перекладача, слідчий суддя чи суд пересвідчуються в особі і компетентності перекладача, з'ясовують його стосунки з підозрюваним, обвинуваченим, потерпілим, свідком і роз'яснюють його права і обов'язки. Компетентність перекладача перевіряється шляхом вивчення наданих ним документів, що підтверджують його знання мови, переклад

якої здійснюється, інших документів (диплом про закінчення відповідного навчального закладу, довідка з місця роботи на посаді перекладача).

За завідомо неправильний переклад (ст. 384 КК України) або за відмову без поважних причин від виконання покладених на нього обов'язків (ст. 385 КК України) перекладач несе кримінальну відповідальність. За злісне ухилення від явки до органів досудового розслідування чи прокурора (ст. 185⁴ КУпАП) перекладач несе адміністративну відповідальність.

Секретар судового засідання є учасником кримінального провадження, на якого покладається організаційне забезпечення судового провадження. Він є працівником суду якого не віднесено до кола учасників судового провадження. Стаття 73 КПК України передбачає, що секретар судового засідання:

- здійснює судові виклики і повідомлення;
- перевіряє наявність та з'ясовує причини відсутності осіб, яких було викликано до суду, і доповідає про це головному;
- забезпечує контроль за повним фіксуванням судового засідання технічними засобами;
- веде журнал судового засідання;
- оформляє матеріали кримінального провадження в суді;
- виконує інші доручення головному в судовому засіданні.

До участі в кримінальному провадженні головуючим у судовому засіданні може залучатися судовий розпорядник. *Судовий розпорядник* є учасником кримінального провадження, на якого покладається організаційно-технічне забезпечення судового провадження. Судовий розпорядник вирішує питання, які стосуються організації та проведення конкретного судового засідання, порядок вирішення яких, як правило, не регулюється процесуальним законодавством. До кола учасників судового провадження судовий розпорядник не входить.

Судовий розпорядник:

- забезпечує належний стан зали судового засідання і запрошує до неї учасників кримінального провадження;
- оголошує про вхід суду до зали судового засідання і вихід суду із неї;
- стежить за дотриманням порядку особами, присутніми у залі судового засідання;
- приймає від учасників кримінального провадження та передає документи і матеріали суду під час судового засідання;
- виконує розпорядження головному про приведення до присяги свідка, експерта;
- виконує інші розпорядження головному, пов'язані із забезпеченням умов, необхідних для здійснення судового провадження.

Вимоги судового розпорядника, пов'язані із виконанням обов'язків, передбачених цією статтею, є обов'язковими для всіх осіб, присутніх у залі судового засідання.

У разі відсутності в судовому засіданні розпорядника його функції виконує секретар судового засідання.

Понятий — це незаінтересована особа, яка на запрошення слідчого, прокурора присутня при провадженні слідчих (розшукових) дій і своїм підписом засвідчує відповідність записів у протоколі виконаним діям.

Слідчий, прокурор зобов'язаний запросити не менше двох незаінтересованих осіб (понятих) для:

- пред'явлення особи, трупа чи речі для впізнання;
- огляду трупа, у тому числі пов'язаного з експертизою;

- слідчого експерименту;
- освідування особи.

Винятками є випадки застосування безперервного відеозапису ходу проведення відповідної слідчої (розшукової) дії. Поняті можуть бути запрошені для участі в інших процесуальних діях, якщо слідчий, прокурор вважатимуть це за доцільне.

Участь понять є обов'язковою при проведенні обшуку або огляду житла чи іншого володіння особи незалежно від застосування технічних засобів фіксування.

Понятими не можуть бути потерпілий, родичі підозрюваного, обвинуваченого і потерпілого, працівники правоохоронних органів, а також особи, заінтересовані в результатах кримінального провадження.

Зазначені особи можуть бути допитані під час судового розгляду як свідки проведення відповідної слідчої (розшукової) дії.

Поняті мають право:

- робити зауваження з приводу проведення слідчих (розшукових) дій, які мають бути занесені в протокол;

- на відшкодування витрат у зв'язку з викликом для участі в слідчих діях;
- за наявності відповідних підстав — на забезпечення безпеки.

Поняті зобов'язані:

- бути присутніми під час провадження слідчих (розшукових) дій;
- по закінченню слідчих (розшукових) дій завірити своїм підписом в протоколі факт, зміст і результати цієї дії;

- на вимогу слідчого, прокурора не розголошувати відомості щодо проведеної процесуальної дії (ч. 3 ст. 66 КПК України).

У протоколі слідчої дії має бути вказана точна адреса понять. При необхідності вони можуть бути допитані під час судового розгляду як свідки проведення відповідної слідчої (розшукової) дії.

7. ВІДВОДИ УЧАСНИКІВ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ

Відвід — це процесуальний інститут, що містить умови, за яких особа не може брати участь у конкретному кримінальному провадженні, а також здійснення відповідної заяви з вимогою про усунення особи від участі у провадженні.

Метою застосування інституту відводів є:

- належне виконання завдань кримінального провадження;
- забезпечення всебічного, повного та неупередженого дослідження обставин кримінального провадження;
- винесення законного, обґрунтованого і справедливого рішення у кримінальному провадженні.

Обставини, що виключають можливість участі у кримінальному провадженні, — це передбачені законом обставини, що викликають сумнів в безсторонності, неупередженості певних осіб і тягнуть за собою неможливість їх участі в кримінальному судочинстві. Ці обставини можуть бути як суб'єктивного характеру та стосуватися особистих зв'язків, так і об'єктивного характеру — стосуватися процесуального статусу цих осіб.

Важливою процесуальною гарантією реалізації права кожної людини на справедливий судовий розгляд незалежним і безстороннім судом у кримінальному провадженні України є інститут відводів (самовідводів) професійних суддів і присяжних, який являє собою сукупність процесуальних норм, що передбачають ініціювання та вирішення питання про недопущення судді до участі або усунення його від участі в кримінальному провадженні за наявності обставин, що виключають таку участь. Слідчий суддя, суддя або присяжний не може брати участь у кримінальному провадженні, якщо:

- якщо він є заявником, потерпілим, цивільним позивачем, цивільним відповідачем, близьким родичем чи членом сім'ї слідчого, прокурора, підозрюваного, обвинуваченого, заявника, потерпілого, цивільного позивача, цивільного відповідача;
- якщо він брав участь у цьому провадженні як свідок, експерт, спеціаліст, перекладач, слідчий, прокурор, захисник або представник;
- якщо він особисто, його близькі родичі чи члени його сім'ї заінтересовані в результатах провадження;
- за наявності інших обставин, які викликають сумнів у його неупередженості;
- у випадку порушення встановленого ч. 3 ст. 35 КПК України порядку визначення слідчого судді чи судді для розгляду справи.

У складі суду, що здійснює судове провадження, не можуть бути особи, які є родичами між собою. Термін «родичі» законом не визначено, а тому необхідно керуватися терміном «близькі родичі» (п. 1 ч. 1 ст. 3 КПК України).

Суддя, який брав участь у кримінальному провадженні під час досудового розслідування, не має права брати участі у цьому ж провадженні в суді першої, апеляційної і касаційної інстанцій, при перегляді судових рішень Верховним Судом України або за нововиявленими обставинами.

Суддя, який брав участь у кримінальному провадженні в суді першої інстанції, не має права брати участі у цьому ж провадженні в судах апеляційної і касаційної інстанцій, при перегляді судових рішень Верховним Судом України або за нововиявленими обставинами, а також у новому провадженні після скасування вироку або ухвали суду першої інстанції.

Суддя, який брав участь у кримінальному провадженні в суді апеляційної інстанції, не має права брати участі у цьому ж провадженні в судах першої і касаційної інстанцій, при перегляді судових рішень Верховним Судом України або за нововиявленими обставинами, а також у новому провадженні після скасування вироку або ухвали суду апеляційної інстанції.

Суддя, який брав участь у кримінальному провадженні в суді касаційної інстанції, не має права брати участі у цьому ж провадженні в судах першої і апеляційної інстанцій, при перегляді судових рішень Верховним Судом України або за нововиявленими обставинами, а також у новому провадженні після скасування вироку або ухвали суду касаційної інстанції.

Суддя, який брав участь у кримінальному провадженні при перегляді судових рішень Верховним Судом України, не має права брати участі у цьому ж провадженні в судах першої, апеляційної і касаційної інстанцій та при перегляді судових рішень за нововиявленими обставинами.

Заборона повторної участі судді у кримінальному провадженні спрямована на те, щоб запобігти можливій необ'єктивності та упередженості судді, пов'язаним з тим, що він під час своєї попередньої участі у кримінальному провадженні прямо чи побічно

висловив свою позицію щодо винуватості підозрюваного чи обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення.

Згідно з Конституцією України (ст. 121) прокурор здійснює у кримінальному провадженні функцію підтримання державного обвинуваченого і функцію нагляду за дотриманням законів органами розслідування, тим самим діяльність прокурора поширюється, як на стадію досудового розслідування так і судові стадії, у зв'язку з чим прокурор має бути незалежним, об'єктивним та неупередженим.

Прокурор, слідчий не має права брати участь у кримінальному провадженні, якщо:

- якщо він є заявником, потерпілим, цивільним позивачем, цивільним відповідачем, членом сім'ї або близьким родичем сторони, заявника, потерпілого, цивільного позивача або цивільного відповідача;
- якщо він брав участь у цьому ж провадженні як слідчий суддя, суддя, захисник або представник, свідок, експерт, спеціаліст, перекладач;
- якщо він особисто, його близькі родичі чи члени його сім'ї заінтересовані в результатах кримінального провадження або існують інші обставини, які викликають обґрунтовані сумніви в його неупередженості.

Попередня участь прокурора у цьому ж кримінальному провадженні в суді першої, апеляційної і касаційної інстанцій, у провадженні при перегляді судових рішень Верховним Судом України як прокурора не є підставою для його відводу.

Захисником, представником не має права бути особа, яка брала участь у цьому ж кримінальному провадженні як слідчий суддя, суддя, присяжний, прокурор, слідчий, потерпілий, цивільний позивач, цивільний відповідач, експерт, спеціаліст, перекладач.

Особа не має права брати участь у цьому ж кримінальному провадженні як захисник або представник також у випадках:

- 1) коли вона у цьому провадженні надає або раніше надавала правову допомогу особі, інтереси якої суперечать інтересам особи, яка звернулася з проханням про надання правової допомоги;
- 2) зупинення або припинення права на заняття адвокатською діяльністю (зупинення дії свідоцтва про право на заняття адвокатською діяльністю або його анулювання) в порядку, передбаченому законом;
- 3) коли вона є близьким родичем або членом сім'ї слідчого, прокурора, потерпілого або будь-кого із складу суду.

Спеціаліст, перекладач, експерт, секретар судового засідання не мають права брати участі в кримінальному провадженні та відводяться за підставами, передбаченими ч. 1 ст. 77 КПК України, з тим обмеженням, що їх попередня участь у цьому кримінальному провадженні як спеціаліста, перекладача, експерта і секретаря судового засідання не може бути підставою для відводу. Спеціаліст, експерт, крім того, не має права брати участі в кримінальному провадженні, якщо він проводив ревізію, перевірку тощо, матеріали яких використовуються у цьому провадженні.

Заява про відвід. За наявності обставин, що виключають участь слідчого судді, судді, присяжного, прокурора, слідчого, захисника, представника, експерта, спеціаліста, перекладача, секретаря судового засідання, вказані особи зобов'язані заявити самовідвід.

За цими ж підставами їм може бути заявлено відвід особами, які беруть участь у кримінальному провадженні.

Заяви про відвід можуть бути заявлені як під час досудового розслідування, так і під час судового провадження. Заяви про відвід під час досудового розслідування подають-

ся одразу після встановлення підстав для такого відводу. Заяви про відвід під час судового провадження подаються до початку судового розгляду. Подання заяви про відвід після початку судового розгляду допускається лише у випадках, коли підстава для відводу стала відома після початку судового розгляду. У всіх випадках відвід повинен бути вмотивованим.

У разі заявлення відводу слідчому судді або судді, який здійснює судове провадження одноособово, його розглядає інший суддя цього ж суду, визначений автоматизованою системою документообігу суду. У разі заявлення відводу одному, кільком або всім суддям, які здійснюють судове провадження колегіально, його розглядає цей же склад суду.

Усі інші відводи під час досудового розслідування розглядає слідчий суддя, а під час судового провадження — суд, який його здійснює.

При розгляді відводу має бути вислухана особа, якій заявлено відвід, якщо вона бажає дати пояснення, а також думка осіб, які беруть участь у кримінальному провадженні. Питання про відвід вирішується в нарадчій кімнаті вмотивованою ухвалою слідчого судді, судді (суду). Заява про відвід, що розглядається судом колегіально, вирішується простою більшістю голосів.

Якщо повторно заявлений відвід має ознаки зловживання правом на відвід з метою затягування кримінального провадження, суд, який здійснює провадження, має право залишити таку заяву без розгляду.

У разі задоволення заяви про відвід (самовідвід) слідчого судді кримінальне провадження передається на розгляд іншому слідчому судді. У разі задоволення заяви про відвід (самовідвід) судді, який здійснює судове провадження одноособово, справа розглядається в тому самому суді іншим суддею. У разі задоволення заяви про відвід (самовідвід) одного чи кількох суддів зі складу суду або всього складу суду, якщо справа розглядається колегією суддів, справа розглядається в тому самому суді і тим самим кількісним складом колегії суддів без участі відведених суддів із заміною останніх іншими суддями або іншим складом суддів.

Якщо після задоволення відводів (самовідводів) неможливо утворити новий склад суду, то вирішується питання про передання кримінального провадження до іншого суду.

У разі задоволення відводу слідчого, прокурора у кримінальному провадженні повинні бути невідкладно призначені відповідно інший слідчий — керівником органу досудового розслідування, або інший прокурор — керівником органу прокуратури.

У разі задоволення відводу експерта, спеціаліста або перекладача до кримінального провадження повинні бути залучені інші учасники у строк, визначений слідчим суддею, судом.

У разі задоволення відводу захисника, представника слідчий суддя, суд роз'яснює підозрюваному, обвинуваченому, потерпілому, цивільному позивачу, цивільному відповідачу його право запросити іншого захисника, представника та надає йому для цього під час досудового розслідування не менше як 24 години, а під час судового провадження — не менше як 72 години.

Якщо підозрюваний, обвинувачений у кримінальному провадженні, коли залучення захисника є обов'язковим, протягом цього часу не запросить іншого захисника, слідчий, прокурор, слідчий суддя, суд самостійно залучають захисника для здійснення захисту за призначенням.

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. Дайте визначення поняття учасників кримінального провадження.
2. Класифікуйте учасників кримінального провадження.
3. Розкрийте поняття суду як органу судової влади.
4. Розкрийте процесуальне становище слідчого судді.
5. Дайте визначення присяжного і вкажіть його компетенцію.
6. Які функції здійснює прокурор у різних стадіях кримінального провадження?
7. Перелічіть органи досудового розслідування.
8. Охарактеризуйте осіб, які відіграють допоміжну роль у кримінальному провадженні.
9. Вкажіть, які особи не підлягають допиту як свідки.
10. Розкрийте процесуальне положення осіб, які мають спеціальні знання.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Азаров Ю. Щодо проблеми інституту понять у кримінальному провадженні України / Ю. Азаров, А. Котова // *Право України*. — 2012. — № 6. — С. 250-254.
2. Басиста І. В. Прийняття і виконання рішень слідчого на стадії досудового розслідування : монографія / Басиста І. В. — Івано-Франківськ: «Тіповіт», 2011. — 532с.
3. Бичкова С. С. Правовий статус експерта у кримінальному процесі України / С. С. Бичкова // *Актуальні проблеми розкриття та розслідування злочинів : зб. наук. пр. за матеріалами наук.-практ. конф. (м. Київ, 29 берез. 2012 р.)*. — К. : Нац. акад. внутр. справ, 2012. — С. 112-115.
4. Гетьман К.О. Проблеми інституту понять у кримінальному процесі України / К. О. Гетьман // *Актуальні проблеми реформування кримінально-процесуального законодавства й удосконалення діяльності судових і правоохоронних органів України : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Луганськ, 20 квіт. 2012 р.)*. — Луганськ : Луган. держ. ун-т внутр. справ, 2012. — С. 549-553.
5. Гладкіх В. Ю. Поняття та ознаки розсуду слідчого в кримінальному процесі / В. Ю. Гладкіх // *Вісн. Луган. держ. ун-ту внутр. справ. Спец. вип.* — 2011. — № 8. — С. 247-253.
6. Городовенко В. В. Принципи судової влади : монографія / Городовенко В. В. — Х. : Право, 2012. — 448 с.
7. Грошевий Ю.М. Роль суду в змагальному кримінальному процесі судочинства // Грошевий Ю. М. *Вибрані праці*. — Х. : Право, 2011. — С. 430-439.
8. Ізбаш К. С. Роль керівника в системі управління персоналом органів досудового слідства МВС / К. С. Ізбаш // *Південноукр. правничий часопис*. — Одеса, 2012. — № 1. — С. 182-186.

9. Карпов Н. С. Актуальні питання функцій прокуратури за новим КПК України / Н. С. Карпов // Актуальні проблеми держави права, держави та юридичної науки : матеріали наук. — практ. інтернет конф. (1 черв. 2012 р.). — Тернопіль, 2012. — С. 41-44.

10. Кисленко Д. П. Судовий контроль під час розслідування злочинів: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза, оперативно-розшукова діяльність» / Кисленко Д. П. — К., 2012. — 16 с.

11. Ковальова Н. В. Правозахисна діяльність прокурора і суду на досудовому слідстві / Н. В. Ковальова // Вісн. Луган. держ. ун-ту внутр. справ. — 2012. — № 1. — С. 255-263.

12. Куцан Ю. І. Підслідність кримінальних справ: перспективи вдосконалення нормативно-правового регулювання / Ю. І. Куцан // Вісн. Харків. нац. ун-ту внутр. справ. — Х., 2012. — № 1. — С. 88-94.

13. Ляш А. О. Захисник як суб'єкт доказування в судових стадіях кримінального процесу / А. О. Ляш, В. С. Благодир // Адвокат. — 2012. — № 10. — С. 19-21.

14. Мазур О.С. Забезпечення прав та законних інтересів особи, яку затримано за підозрою у вчиненні злочину: [навч. посіб.] / О. С. Мазур, О. В. Баулін. — Луганськ : СПД Резніков В.С., 2011. — 201 с.

15. Марочкін О. Деякі аспекти інформаційного забезпечення процесуальних рішень слідчого в світлі нового КПК України / О. Марочкін // Вісн. Акад. правових наук України. — Х. : Право, 2012. — № 3. — С. 296-306.

16. Марчук Н. Щодо визначення поняття «прокурор» у кримінальному провадженні / Н. Марчук // Вісн. прокуратури. — 2012. — № 8. — С. 3-10.

17. Омельченко О. Є. Проблеми свідочького імунітету в кримінальному процесі / О. Є. Омельченко // Проблеми реформування кримінально-процесуального законодавства України на сучасному етапі : матеріали круглого столу (Київ, 20 трав. 2011 р.). — К. : Нац. акад. внутр. справ, 2011. — С. 71-73.

18. Пожар В.Г. Щодо підстав втрати особою процесуального статусу представника у кримінальному судочинстві / В. Г. Пожар // Вісн. Луган. держ. ун-ту внутр. справ. Спец. вип. — 2011. — № 8. — С. 401-408.

19. Процько Г. І. Процесуальний порядок визнання особи потерпілою на досудових стадіях кримінального процесу / Г. І. Процько // Наук. вісн. Нац. акад. внутр. справ. — К., 2011. — Вип. 3(76). — С. 216-222.

20. Процько Г.І. Правовий статус учасників досудового слідства: проблеми реалізації : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза, оперативно-розшукова діяльність» / Процько Г. І. — К., 2012. — 20 с.

21. Рожнова В. В. Умови належного виконання учасниками кримінального процесу своїх обов'язків / В. В. Рожнова / Проблеми розкриття та розслідування злочинів: матеріали наук.-практ. конф. (Київ, 29 берез. 2012 р.). — К. : Нац. акад. внутр. справ, 2012. — С. 122-124.

22. Сафроняк Р. Учасники кримінального процесу та їх процесуальне становище у контексті КПК України 2012 року / Р. Сафроняк // Вісн. прокуратури. — 2012. — № 11. — С. 33-43.

23. Семенов Є. О. Актуальні проблеми відводу експерта у кримінальній справі та шляхи їх вирішення / Є. О. Семенов // Наук. вісн. Дніпропетр. держ. ун-ту внутр. справ. — 2011. — № 4. — С. 491-509.

24. Татаров О. Ю. Удосконалення процесуального статусу слідчих як складова реформування системи кримінального судочинства / О. Ю. Татаров // Наук. вісн. нац. акад. внутр. справ. — К., 2011. — № 4. — С.154-163.

25. Удалова Л. Д. Суд як суб'єкт кримінально-процесуального доказування: монографія / Л. Д. Удалова, В. Я. Корсун. — К. : «Скіф», 2012. — 166 с.

26. Удалова Л. Д. Начальник слідчого відділу як суб'єкт кримінально-процесуального доказування : монографія / Л. Д. Удалова, М. Г. Мамка. — К. : Скіф, 2013. — 162 с.

27. Фаринник В. І. Здійснення начальником Головного слідчого управління МВС України процесуального контролю за розслідуванням злочинів : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність» / Фаринник В. І. — К., 2012. — 20 с.

ДОКАЗИ І ДОКАЗУВАННЯ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

1. *Поняття і значення кримінального процесуального доказування*
2. *Поняття та класифікація доказів*
3. *Способи збирання доказів*
4. *Перевірка та оцінка доказів*
5. *Предмет, межі і суб'єкти доказування*
6. *Характеристика процесуальних джерел доказів*
7. *Особливості доказування в окремих стадіях кримінального провадження*

Питання для самоконтролю

Рекомендована література

1. ПОНЯТТЯ І ЗНАЧЕННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ДОКАЗУВАННЯ

Кримінальне процесуальне доказування — це діяльність слідчого, прокурора, слідчого судді і суду, а також інших учасників кримінального провадження, яка здійснюється у встановленій законом процесуальній формі і спрямована на збирання, перевірку та оцінку доказів з метою встановлення обставин, що підлягають доказуванню.

Доказування є серцевиною кримінальної процесуальної діяльності, займає в ній основне місце. Воно відбувається на всіх стадіях кримінального процесу, починаючи з моменту прийняття слідчим, прокурором заяви, повідомлення про вчинене кримінальне правопорушення або самостійного виявлення ними з будь-якого джерела обставин, що можуть свідчити про його вчинення.

За гносеологічною суттю доказування є різновидом пізнання дійсності. У кримінальному провадженні встановлюється у повній відповідності до дійсності події кримінального правопорушення, винність або невинуватість певних осіб у його вчиненні то-що. Пізнання цих обставин, як правило, є ретроспективним. Слідчий, прокурор, слідчий суддя, суд мають об'єктом пізнання подію, що відбувалась у минулому.

Доказування є не лише практичною, але й мислено-логічною діяльністю слідчого, прокурора, слідчого судді, суду, поєднує емпіричне та раціональне начала.

Доказування здійснюється визначеними кримінальним процесуальним законом суб'єктами доказування. *Доказування* — це така діяльність, яка відбувається лише у встановленій кримінальним процесуальним законом формі. Іншими словами, докази можуть бути зібрані та перевірені тільки тими способами, які передбачені КПК і гарантують отримання достовірної інформації. Коли ж буде встановлено, що докази були одержані, закріплені і перевірені без додержання форми слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій, то це є підставою для визнання їх недопустимими доказами. На це

вказав Пленум Верховного Суду України у п. 19 постанови № 9 від 1 листопада 1996 р. «Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя», зазначивши, що докази повинні визнаватись такими, що одержані незаконним шляхом, наприклад, тоді, коли їх збирання й закріплення здійснено або з порушенням гарантованих Конституцією України прав людини і громадянина, встановленого кримінально-процесуальним законодавством порядку, або не уповноваженою на це особою чи органом, або за допомогою дій не передбачених процесуальними нормами.

Сукупність правових норм, які регламентують порядок доказування, становлять інститут доказового права. Систему норм доказового права складають:

1) норми глави 4 КПК «Докази і доказування», що регулюють загальні положення доказування: поняття доказів; умови належності та допустимості доказів; предмет доказування; способи збирання доказів; правила оцінки доказів; процесуальні джерела доказів;

2) норми-засади кримінального провадження — презумпція невинуватості та забезпечення доведеності вини (ст. 62 Конституції України, ст. 17 КПК), безпосередність дослідження показань, речей і документів (ст. 23 КПК) тощо;

3) норми, якими врегульовані права і обов'язки учасників кримінального провадження в частині доказування — наприклад, право підозрюваного, обвинуваченого, потерпілого збирати і подавати слідчому, прокурору, слідчому судді, суду докази (п. 8 ч. 3 ст. 42, п. 3 ч. 1 ст. 56 КПК); обов'язок оперативного підрозділу виконати доручення слідчого, прокурора про провадження слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій (ст. 41 КПК);

4) норми, якими регламентується провадження слідчих (розшукових), негласних слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій зі збирання та перевірки доказів (гл. 20, 21, п. 3 гл. 28 КПК);

5) норми, що встановлюють підстави і порядок прийняття і обґрунтування процесуальних рішень.

Норми доказового права поділяються на дві частини: загальну та особливу.

До загальної частини належать кримінально-процесуальні норми, які дають поняття доказів та їх джерел (ст.ст. 84, 95, 98, 99, 101 КПК), встановлюють належність та допустимість доказів, визнання їх недопустимими (ст.ст. 85-90 КПК), визначають обставини, які підлягають доказуванню у кримінальному провадженні (ст. 91 КПК), правила оцінки доказів (ст. 94 КПК), права та обов'язки суб'єктів доказування (ст.ст. 42-63 КПК) та низка інших.

Особлива частина доказового права включає норми, які регулюють: 1) зміст та порядок проведення окремих слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій; 2) особливості збирання, перевірки та оцінки окремих видів доказів; 3) ці ж особливості стосовно деяких категорій кримінальних проваджень (наприклад, особливості доказування у кримінальних провадженнях щодо неповнолітніх, застосування примусових заходів медичного характеру (гл. 38, 39 КПК).

Доказове право не можна ототожнювати з теорією доказів, оскільки, незважаючи на нерозривний зв'язок, дані поняття є різними за змістом. Якщо доказове право — це система норм кримінального процесуального права, які регулюють порядок доказування, то теорія доказів — це та частина науки кримінального процесу, яка досліджує це право у його статичній й динамічній. Ще теорію доказів називають вченням про докази.

Предмет теорії доказів становлять: 1) кримінальні процесуальні норми, які регулюють порядок збирання, перевірки та оцінки доказів; 2) діяльність сторін обвинувачення

та захисту, інших учасників кримінального провадження, слідчого судді, суду в процесі доказування; 3) закономірності, які пов'язані з виникненням та опрацюванням доказової інформації; 4) історія доказового права; 5) порядок доказування у кримінальному процесі інших країн.

Основне призначення теорії доказів полягає у тому, щоб на основі дослідження норм доказового права, судово-слідчої практики виробити наукові рекомендації для подальшого удосконалення як цих норм, так і діяльності слідчого, прокурора, слідчого судді та суду з їх застосування.

Доказування має кримінально-правове та кримінально-процесуальне значення.

Кримінально-правове значення доказування полягає в тому, що:

— завдяки доказуванню встановлюється, чи мало місце кримінальне правопорушення та якою є його кваліфікація;

— доказування гарантує реалізацію кримінальної відповідальності.

Кримінально-процесуальне значення доказування проявляється в тому, що:

— правильне його здійснення забезпечує права та законні інтереси учасників кримінального провадження;

— всі питання кримінального провадження вирішуються на підставі достовірно встановлених під час доказування обставин;

— у ході доказування реалізуються засади кримінального провадження (зокрема, засади змагальності сторін, забезпечення права на захист, презумпції невинуватості та забезпечення доведеності вини);

— докази є підставою для прийняття кримінальних процесуальних рішень.

2. ПОНЯТТЯ ТА КЛАСИФІКАЦІЯ ДОКАЗІВ

Доказами в кримінальному провадженні є фактичні дані, отримані у передбаченому КПК порядку, на підставі яких слідчий, прокурор, слідчий суддя і суд встановлюють наявність чи відсутність фактів та обставин, що мають значення для кримінального провадження та підлягають доказуванню (ч. 1 ст. 84 КПК).

Під «фактичними даними», про які йдеться у ч. 1 ст. 84 КПК, розуміється одержання з указаних у ч. 2 цієї статті джерел відомостей про факти, обставини кримінального провадження. *Факти* — це події, явища дійсності. При доказуванні слідчий, прокурор, слідчий суддя, суд мають справу з відомостями про ці події, явища, що зафіксовані у показаннях, документах та інших джерелах доказів.

Передбачені ч. 2 ст. 84 КПК показання, речові докази, документи, висновки експертів, за допомогою яких встановлюються фактичні дані, називаються *процесуальними джерелами доказів*. У них містяться відомості про факти, вони є їх носіями. Тільки ті відомості, які є у зазначених джерелах, допускається використовувати в кримінальному провадженні як докази.

Докази класифікуються:

- 1) за механізмом їх формування — на особисті і речові;
- 2) стосовно предмета обвинувачення — на обвинувальні і виправдувальні;
- 3) за джерелом формування — на первинні і похідні;
- 4) залежно від відношення до предмета доказування — на прямі і побічні (непрямі).

До *особистих доказів* належать фактичні дані, що містяться у показаннях свідка, потерпілого, підозрюваного, обвинуваченого, протоколах слідчих (розшукових) дій та інших документах, висновку експерта. Загальним для особистих доказів є сприйняття людиною і передача усно або письмово у мовній або в іншій формі відомостей, що мають значення для кримінального провадження.

До *речових доказів* належать матеріальні об'єкти, які мають властивості, що відображають обставини кримінального правопорушення у вигляді слідів, походження тощо. Інформація, що міститься в матеріальних об'єктах, передається шляхом безпосереднього сприйняття ознак предмета.

Обвинувальними є докази, які вказують на обставини, що свідчать про вчинення кримінального правопорушення певною особою або обтяжують її покарання. *Виправдувальними є докази*, що спростовують вчинення кримінального правопорушення певною особою або пом'якшують її покарання.

Первинні докази ще називаються першоджерелами. Наприклад, це показання свідка, який був очевидцем вчинення кримінального правопорушення, оригінал документа. Коли ж свідок дає показання з чужих слів, це — *похідний доказ* (ст. 97 КПК). Похідним джерелом є копія документа. При здійсненні кримінального провадження треба намагатися користуватися первинними доказами. Однак і похідні докази є корисними при перевірці повноти та правильності першоджерела.

Прямі докази безпосередньо вказують на ту чи іншу обставину предмету доказування або ж на її відсутність. Наприклад, коли свідок у своїх показаннях повідомив, що він бачив, як Петренко о 22 години 10 березня 2013 р. біля арки «Дружби народів» у місті Києві вистрілив з пістолета у Шведенко, то це буде прямий доказ, бо він безпосередньо вказує на кримінально-правову дію, час, місце, спосіб її вчинення, на того, хто її вчинив, і на особу потерпілого. Коли ж при проведенні обшуку у житлі Петренка буде знайдено пістолет, то цей речовий доказ буде непрямим, бо ще потрібно за допомогою проведення судово-балістичної експертизи довести, що він має відношення до події кримінального правопорушення.

Непрямі (побічні) докази вказують на обставини, з яких можна зробити висновок про інші факти, що встановлюються у кримінальному провадженні. Ці докази лише допомагають встановити обставини, що належать до предмета доказування. Вони мають важливе значення, однак користуватися ними досить складно. Необхідно, щоб вони були тісно взаємопов'язані, створювали систему доказів.

3. СПОСОБИ ЗБИРАННЯ ДОКАЗІВ

Одним із елементів процесу доказування є збирання доказів. Воно здійснюється сторонами кримінального провадження, потерпілим у порядку, передбаченому кримінальним процесуальним законом. Способи збирання доказів у загальному вигляді визначені ст. 93 КПК.

Збирання доказів стороною обвинувачення — це врегульована КПК діяльність слідчого, прокурора, уповноважених посадових осіб оперативних підрозділів з виявлення й фіксації у встановленому порядку матеріальних та ідеальних слідів кримінального правопорушення або інших фактичних даних, що мають значення для кримінального провадження.

Сторона обвинувачення здійснює збирання доказів шляхом проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій, витребування та отримання від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій, службових та фізичних осіб, документів, відомостей, висновків експертів, висновків ревізій та актів перевірок, проведення інших процесуальних дій, передбачених законом (ч. 2 ст. 93 КПК).

Серед способів збирання доказів стороною обвинувачення слідчі (розшукові) дії мають найбільшу питому вагу. Перелік таких дій наведений у гл. 20 КПК. Це допит (ст.ст. 224, 225, 226, 232), пред'явлення для впізнання (ст.ст. 228, 229, 230, 232), обшук (ст.ст. 234, 236), огляд (ст.ст. 237, 238, 239), слідчий експеримент (ст. 240), освідчування особи (ст. 241), проведення експертизи (ст.ст. 242, 243).

Одним із поширених способів збирання доказів є проведення негласних слідчих (розшукових) дій. Перелік їх дається у гл. 21 КПК. Це аудіо-, відеоконтроль за особою (ст. 260), накладення арешту на кореспонденцію (ст. 261), огляд і виїмка кореспонденції (ст. 262), зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж (ст. 263), зняття інформації з електронних інформаційних систем (ст. 264), обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння (ст. 267), установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу (ст. 268), спостереження за особою, річчю або місцем (ст. 269), аудіо-, відеоконтроль місця (ст. 270 КПК); контроль за вчиненням злочину (ст. 271), негласне отримання зразків, необхідних для порівняльного дослідження (ст. 274).

Фіксація доказів є складовою частиною проведення слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій. КПК містить вичерпний перелік способів фіксації доказів (п.п. 1, 2 ст. 103, ст.ст. 104 — 107, ч. 5 ст. 224, ст. 231, ч. 11 ст. 232, ч. 7 ст. 236, ч. 7 ст. 237, ч. 6 ст. 239, ч. 6 ст. 240, ч. 5 ст. 241, ст. 252). Це: 1) складання протоколів проведення зазначених дій; 2) застосування технічних засобів їх фіксації (фотографування, звукозапис, аудіо- чи відеозапис, складання планів, схем, виготовлення графічних зображень, зліпків, відбитків).

Сторона захисту, потерпілий здійснює збирання доказів шляхом витребування та отримання від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій, службових та фізичних осіб речей, копій документів, відомостей, висновків експертів, висновків ревізій, актів перевірок, ініціювання проведення слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій та інших процесуальних дій, а також шляхом здійснення інших дій, які здатні забезпечити подання суду належних і допустимих доказів (ч. 3 ст. 93 КПК).

Основним способом збирання доказів стороною захисту, потерпілим є витребування та отримання від зазначених органів, підприємств, установ, організацій, службових та фізичних осіб речей, копій документів, відомостей, висновків експертів, висновків ревізій, актів перевірок.

Переважно на практиці цей спосіб застосовується захисником підозрюваного, обвинуваченого, яким може бути тільки адвокат. Відповідно до п. 1 ч. 1 ст. 20 Закону України від 5 липня 2012 р. «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» адвокат має право звертатися з адвокатськими запитами, у тому числі щодо отримання копій документів, до органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб, установ, організацій, громадських об'єднань, а також до фізичних осіб за їх згодою. Порядок виконання таких запитів регламентується ст. 24 цього Закону.

Фактично в результаті застосування зазначеного способу отримуються предмети з документами, які набувають процесуальний статус документів-доказів або речових доказів лише після їх огляду слідчим, проведення експертного дослідження.

Сторона захисту, потерпілий може впливати на збирання доказів, ініціюючи проведення слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій. Це здійснюється шляхом подання слідчому, прокурору відповідних клопотань, які розглядаються в порядку, передбаченому ст. 220 КПК.

4. ПЕРЕВІРКА ТА ОЦІНКА ДОКАЗІВ

Перевірка доказів передує їх оцінці. Вона полягає у вивченні змісту доказів, порівнянні з іншими доказами, а в кінцевому результаті — у встановленні достовірності зібраних доказів.

Перевірці підлягають як фактичні дані, так і їхні процесуальні джерела; як кожний доказ окремо, так і у сукупності з іншими доказами. Перевірку доказів здійснюють слідчий, прокурор, слідчий суддя, суд, від яких залежить прийняття процесуальних рішень. Інші учасники кримінального провадження лише беруть участь у перевірці доказів.

Перевірка доказів здійснюється: 1) за допомогою логічно-розумової діяльності; 2) шляхом проведення нових чи додаткових слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій.

Логічно-розумовий шлях перевірки доказів полягає:

а) в аналізі і дослідженні змісту кожного доказу окремо з позицій його повноти, несуперечності, логічної послідовності;

б) в зіставленні з іншими доказами.

Починається перевірка із з'ясування надійності процесуального джерела.

Наприклад, якщо джерелом доказів є офіційний документ, то потрібно перевірити:

— компетентність службових осіб, від яких виходить даний документ;

— наявність у ньому обов'язкових реквізитів;

— є документ оригіналом чи копією тощо. При цьому слід з'ясувати законність порядку одержання процесуального джерела.

Докази перевіряються шляхом проведення нових чи додаткових слідчих (розшукових) дій, насамперед — з одночасного допиту двох чи більше вже допитаних осіб для з'ясування причин розбіжностей у їхніх показаннях (ч. 9 ст. 224 КПК), слідчого експерименту (ст. 240 КПК), пред'явлення особи для впізнання (ст. 228 КПК), проведення експертизи (ст. 242 КПК). Також докази перевіряються і шляхом проведення нових чи додаткових негласних слідчих (розшукових) дій.

Оцінка доказів — це розумова (логічна) діяльність слідчого, прокурора, слідчого судді, суду, яка полягає в тому, що вони за своїм внутрішнім переконанням, яке ґрунтується на всебічному, повному й неупередженому дослідженні всіх обставин кримінального провадження, керуючись законом, оцінюють кожний доказ з точки зору належності, допустимості, достовірності, а сукупність зібраних доказів — з точки зору достатності та взаємозв'язку для прийняття відповідного процесуального рішення (ч. 1 ст. 94 КПК).

Докази оцінюються за внутрішнім переконанням слідчого, прокурора, слідчого судді, суду. Ним є їх тверда впевненість у правильності своїх знань та висновків, оскільки вони ґрунтуються на фактичних даних.

Оцінка доказів спрямована на з'ясування таких обставин:

- чи стосуються зібрані фактичні дані предмету доказування;
- зі зібрані докази відповідно до вимог кримінального процесуального закону;
- чи достатньо зібраних доказів для достовірного висновку про обставини, які становлять предмет доказування; чи зібрані докази становлять собою достовірну і повну інформацію про вчинене кримінальне правопорушення.

Оцінка доказів як елемент процесу доказування проявляється тоді, коли слідчому, прокурору, слідчому судді, суду необхідно прийняти процесуальне рішення — проміжне (наприклад, про застосування до підозрюваного запобіжного заходу, повідомлення про підозру) або підсумкове для відповідної стадії та всього кримінального процесу (наприклад, про закриття кримінального провадження, засудження або виправдання обвинуваченого). Таким чином, оцінка доказів є обов'язковою передумовою прийняття та обґрунтування процесуальних рішень.

Оцінка доказів здійснюється також і учасниками кримінального провадження (підозрюваним, обвинуваченим, їх захисником, потерпілим, цивільним позивачем, цивільним відповідачем, їх представниками), однак така оцінка для слідчого, прокурора, слідчого судді, суду носить рекомендаційний характер.

Жоден доказ не має наперед встановленої сили (ч. 2 ст. 94 КПК). Це правило є основним для системи вільної оцінки доказів. Вільна оцінка доказів допускає варіативність у результатах оцінки одних і тих саме доказів, здійснюваної різними державними органами, які ведуть кримінальне провадження. Саме тому законодавець передбачає право суду апеляційної та касаційної інстанції, які в результаті оцінки доказів дійшли інших висновків, ніж суд першої інстанції, скасувати вирок і призначити новий розгляд у цьому суді.

Процес оцінки доказів включає визначення їх:

- 1) належності;
- 2) допустимості;
- 3) достовірності;
- 4) достатності.

Належними є докази, які прямо чи непрямо підтверджують існування чи відсутність обставин, що підлягають доказуванню у кримінальному провадженні, та інших обставин, які мають значення для кримінального провадження, а також достовірність чи недостовірність, можливість чи неможливість використання інших доказів (ст. 85 КПК).

Допустимим визнається доказ, якщо він отриманий у порядку, встановленому кримінальним процесуальним законом (ч. 1 ст. 86 КПК). Умови допустимості доказів такі:

- одержання фактичних даних із належного джерела (ч. 2 ст. 84 КПК);
- одержання фактичних даних уповноваженим суб'єктом;
- одержання фактичних даних у встановленому законом порядку.

Суд вирішує питання допустимості доказів під час їх оцінки в нарадчій кімнаті, ухвалюючи судові рішення. У разі встановлення очевидної недопустимості доказу під час судового розгляду суд визнає цей доказ недопустимим, що тягне за собою неможливість дослідження такого доказу або припинення його дослідження в судовому засіданні, якщо таке дослідження було розпочате (ч. 1, 2 ст. 89 КПК).

Недопустимими є докази, отримані внаслідок істотного порушення прав і свобод людини, гарантованих Конституцією та законами України, міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, а також будь-які інші докази, здобуті завдяки інформації, отриманій внаслідок істотного порушення прав та свобод людини.

Суд зобов'язаний визнати істотними порушеннями прав людини і основоположних свобод, зокрема, такі діяння: 1) здійснення процесуальних дій, які потребують попереднього дозволу суду, без такого дозволу або з порушенням його суттєвих умов; 2) отримання доказів внаслідок катування, жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність особи, поводження або погрози застосування такого поводження; 3) порушення права особи на захист; 4) отримання показань чи пояснень від особи, яка не була повідомлена про своє право відмовитися від давання показань та не відповідати на запитання, або їх отримання в з порушенням цього права; 5) порушення права на перекресний допит; 6) отримання показань від свідка, який надалі буде визнаний підозрюваним чи обвинуваченим у цьому кримінальному провадженні (ч. 1, 2 ст. 87 КПК).

Недопустимий доказ не може бути використаний при прийнятті процесуальних рішень, на нього не може посилатися суд при ухваленні судового рішення (ч. 1 ст. 86 КПК). Докази повинні визнаватися судом недопустимими під час будь-якого судового розгляду, крім розгляду, якщо вирішується питання про відповідальність за вчинення зазначеного істотного порушення прав та свобод людини, внаслідок якого такі відомості були отримані (ч. 3 ст. 87 КПК).

Достовірність доказів означає, що вони правильно відображають матеріальні та нематеріальні (ідеальні) сліди.

Оцінка достовірності доказів виявляється в тому, що:

1) вивчається особа, яка є носієм відомостей про фактичні дані. Наприклад, досліджуючи показання свідка, слід взяти до уваги:

- факт попереднього засудження за завідомо неправдиві показання;
- фізичний та психічний стан свідка в момент сприйняття певної події;
- його заінтересованість у вирішенні кримінального провадження;

2) аналізуються умови знаходження матеріального носія інформації;

3) досліджується зміст відомостей (послідовність та повнота викладення, наявність протиріч, неточностей та ін.);

4) інформація, яка отримана з даного процесуального джерела, зіставляється з інформацією з інших джерел.

Достатніми є докази тоді, коли в своїй сукупності вони дають можливість слідчому, прокурору, слідчому судді, суду встановити усі передбачені законом обставини кримінального провадження на тому рівні знання про них, який потрібен для прийняття законного та обґрунтованого процесуального рішення. Так, наприклад, повідомлення про підозру обов'язково здійснюється у випадку «наявності достатніх доказів для підозри особи у вчиненні кримінального правопорушення» (п. 3 ч. 1 ст. 276 КПК).

5. ПРЕДМЕТ, МЕЖІ І СУБ'ЄКТИ ДОКАЗУВАННЯ

Предмет доказування — це така сукупність передбачених кримінальним процесуальним законом обставин, встановлення яких необхідно для вирішення кримінального провадження.

Сукупність обставин, встановлення яких необхідно для вирішення кримінального провадження, передбачена ст. 91 КПК. У такому провадженні підлягають доказуванню: 1) подія кримінального правопорушення (час, місце, спосіб та інші обставини вчинення кримінального правопорушення); 2) винність обвинуваченого у вчиненні кримінально-

го правопорушення, форма вини, мотив і мета вчинення кримінального правопорушення; 3) вид і розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, а також розмір процесуальних витрат; 4) обставини, які впливають на ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, характеризують особу обвинуваченого, пом'якшують чи обтяжують покарання, які виключають кримінальну відповідальність або є підставою закриття кримінального провадження; 5) обставини, що є підставою для звільнення від кримінальної відповідальності або покарання.

Обов'язок доказування цих обставин покладається на слідчого, прокурора та, в установлених законом випадках, — на потерпілого. Обов'язок доказування даних щодо розміру процесуальних витрат та обставин, які характеризують обвинуваченого, покладається на сторону, що їх подає (ст. 92 КПК).

Обставини, що зазначені у ст. 91 КПК, конкретизуються у законі стосовно проваджень про кримінальні правопорушення неповнолітніх (ст. 485 КПК), про застосування примусових заходів виховного та медичного характеру (ст.ст. 501, 505 КПК).

Так, під час досудового розслідування та судового розгляду кримінальних правопорушень, вчинених неповнолітніми, крім обставин, передбачених ст. 91 КПК, також з'ясовуються: 1) повні і всебічні відомості про особу неповнолітнього: його вік (число, місяць, рік народження), стан здоров'я та рівень розвитку, інші соціально-психологічні риси особи, які необхідно враховувати при індивідуалізації відповідальності чи обранні заходу виховного характеру. За наявності даних про розумову відсталість неповнолітнього, не пов'язану з психічною хворобою, повинно бути також з'ясовано, чи міг він повністю усвідомлювати значення своїх дій і в якій мірі міг керувати ними; 2) ставлення неповнолітнього до вчиненого ним діяння; 3) умови життя та виховання неповнолітнього; 4) наявність дорослих підбурювачів та інших співучасників кримінального правопорушення.

Під час кримінального провадження щодо застосування примусових заходів виховного характеру з'ясовуються такі питання: 1) чи мало місце суспільно небезпечне діяння; 2) чи вчинено діяння неповнолітнім у віці від одинадцяти років до настання віку, з якого настає кримінальна відповідальність за це діяння; 3) чи слід застосовувати до нього примусовий захід виховного характеру і якщо слід, то який саме.

Під час досудового розслідування у кримінальному провадженні щодо застосування примусових заходів медичного характеру встановлюються: 1) час, місце, спосіб та інші обставини вчинення суспільно небезпечного діяння або кримінального правопорушення; 2) вчинення цього суспільно небезпечного діяння або кримінального правопорушення цією особою; 3) наявність у цієї особи розладу психічної діяльності в минулому, ступінь і характер розладу психічної діяльності чи психічної хвороби на час вчинення суспільно небезпечного діяння або кримінального правопорушення чи на час досудового розслідування; 4) поведінка особи до вчинення суспільно небезпечного діяння або кримінального правопорушення і після нього; 5) небезпечність особи внаслідок її психічного стану для самої себе та інших осіб, а також можливість спричинення іншої істотної шкоди такою особою; 6) характер і розмір шкоди, завданої суспільно небезпечним діянням або кримінальним правопорушенням.

З тексту ст. 91, 485, 501, 505 КПК видно, що в них зміст предмета доказування визначається стосовно кримінального провадження, яке здійснюється у всіх стадіях процесу, крім стадії виконання судових рішень. Для цієї стадії відсутній єдиний предмет дослідження, яке провадить суд. Зміст кожного питання, яке ним розглядається (про умовно-дострокове звільнення від відбування покарання, заміну невідбутої частини покарання більш м'яким тощо) визначає особливий предмет доказування.

Таким чином, визначений у ст. 91 КПК предмет доказування є загальним, єдиним для усіх стадій кримінального процесу, за винятком стадії виконання судових рішень. В конкретних кримінальних провадженнях обставини, що входять до предмета доказування, індивідуалізуються.

Серед обставин, які підлягають доказуванню, перш за все повинні бути встановлені ті, що стосуються події кримінального правопорушення (п. 1 ст. 91 КПК). Потрібно з'ясувати об'єкт та ознаки об'єктивної сторони: чи мала місце дія чи бездіяльність, передбачена кримінальним законом, і якщо так, то час, місце, спосіб і обстановку, умови, за яких вони були вчинені. Наслідки кримінального правопорушення та причинний зв'язок між дією чи бездіяльністю мають встановлюватися при доказуванні виду (фізична, моральна, матеріальна) і розміру шкоди, що ним завдана (п. 3 ст. 91 КПК).

Вимога закону про те, що підлягають доказуванню винність обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення, форма вини, мотив і мета його вчинення (п. 2 ст. 91 КПК), передбачає необхідність встановлення суб'єкта та суб'єктивної сторони злочину (умисел чи необережність, їх форма, мотив і мета).

При доказуванні розміру процесуальних витрат (п. 3 ст. 91 КПК), потрібно встановити обсяг витрат, пов'язаних з наданням правової допомоги, із прибуттям до місця досудового розслідування або судового провадження підозрюваного, обвинуваченого, його захисника, представника потерпілого, із залученням потерпілих, свідків, спеціалістів, перекладачів та експертів, із зберіганням і пересиланням речей і документів (глава 8 КПК).

Доказування обставин, зазначених у п. 4 ст. 91 КПК, передбачає необхідність встановлення всіх обставин, які впливають на ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, характеризують особу обвинуваченого, пом'якшують чи обтяжують покарання (ст.ст. 66, 67 КК), виключають кримінальну відповідальність (ст.ст. 36-43 КК) або є підставою закриття кримінального провадження (ч. 1, 2 ст. 284 КПК).

Положення закону про доказування обставин, що є підставою для звільнення від кримінальної відповідальності або покарання (п. 5 ст. 91 КПК), вимагає встановлення підстав та умов прийняття цих рішень (ст.ст. 44-49 розділ 12 КК).

З предметом доказування тісно пов'язане питання про межі доказування обставин кримінального провадження. Під межами доказування слід розуміти такий обсяг доказів, який гарантує повне та достовірне встановлення усіх обставин предмету доказування. Звуження цих меж призводить до того, що деякі обставини предмету доказування залишаються недостатньо дослідженими. Необґрунтоване розширення меж доказування може призвести до порушення вимог ст. 2 КПК щодо забезпечення швидкого розслідування та судового розгляду, зайвого використання процесуальних засобів доказування, потягти за собою порушення прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження.

Суб'єкти доказування — це державні органи та посадові особи, на яких законом покладено обов'язок щодо збирання, перевірки та оцінки доказів, а також інші особи, які вправі брати участь у такій діяльності.

Суб'єкти доказування поділяються на дві групи:

1) державні органи та посадові особи, які зобов'язані збирати, перевіряти, оцінювати докази: слідчий, керівник органу досудового розслідування, співробітник оперативного підрозділу, прокурор, слідчий суддя, суд;

2) учасники кримінального провадження, які мають право брати участь в доказуванні: підозрюваний, обвинувачений, захисник, законний представник, потерпілий,

цивільний позивач, цивільний відповідач, їх представники та законні представники. Вони можуть представляти докази, заявляти клопотання про проведення процесуальних дій по збиранню доказів, висловлювати свою думку з приводу оцінки доказів.

Інші учасники кримінального провадження відіграють допоміжну роль в доказуванні, не маючи свого власного правового інтересу. Це свідки, поняті, спеціалісти, експерти, перекладачі, секретарі судового засідання, судові розпорядники.

6. ХАРАКТЕРИСТИКА ПРОЦЕСУАЛЬНИХ ДЖЕРЕЛ ДОКАЗІВ

Процесуальні джерела доказів — це форма закріплення та збереження фактичних даних.

Згідно з ч. 2 ст. 84, п. 3-5 гл. 4 КПК, процесуальними джерелами доказів є:

- 1) показання;
- 2) речові докази;
- 3) документи;
- 4) висновки експертів.

Показання — це відомості, які надаються в усній або письмовій формі під час допиту підозрюваним, обвинуваченим, свідком, потерпілим, експертом щодо відомих їм обставин у кримінальному провадженні, що мають значення для цього провадження.

Суд може обґрунтовувати свої висновки лише на показаннях, які безпосередньо сприймав під час судового засідання або отриманих у порядку, передбаченому ст. 225 КПК. Суд не може обґрунтовувати судові рішення показаннями, наданими слідчому, прокурору, або посилатися на них.

Особа має давати показання лише щодо фактів, які вона сприймала особисто. З цього правила є виняток, передбачений ст. 97 КПК. Особа може давати показання з чужих слів, якими є висловлювання, здійснене в усній, письмовій або іншій формі, щодо певного факту, яке ґрунтується на поясненні іншої особи.

Показання підозрюваного — це відомості, повідомлені ним на допиті, що проведений під час досудового розслідування відповідно до вимог ст. 224 КПК.

Показання підозрюваного є як джерелом доказів, так і засобом захисту його прав та законних інтересів. Підозрюваний вправі, а не зобов'язаний давати показання. Законом не передбачено його відповідальності за дачу завідомо неправдивих показань.

Як різновиди показань підозрюваного розрізняють: 1) повне або часткове визнання вини; 2) повне чи часткове заперечення вини; 3) самообмова; 4) обмова; 5) алібі.

Повне або часткове визнання вини — це показання підозрюваного, в якому він визнає себе винуватим у вчиненні кримінального правопорушення та повідомляє слідчому, прокурору про обставини його вчинення.

Повне чи часткове заперечення вини — це показання підозрюваного, в яких він не визнає себе винуватим у вчиненні кримінального правопорушення та повідомляє слідчому, прокурору про обставини, що встановлюють його невинуватість, спростовують докази, на яких ґрунтується підозра.

Самообмовою є такі показання підозрюваного, в яких він зізнається у вчиненні кримінального правопорушення, якого не вчиняв. Законодавством передбачені правові наслідки за надання цих показань, якщо у подальшому підозрюваний буде реабілітова-

ний. У ч. 3 ст. 1176 Цивільного кодексу України встановлено, що фізична особа, яка у процесі досудового розслідування або судового провадження перешкоджала з'ясуванню істини і цим сприяла незаконному засудженню, незаконному притягненню до кримінальної відповідальності, незаконному застосуванню запобіжного заходу, незаконному затриманню, не має права на відшкодування шкоди.

Обмова — це такі показання підозрюваного, в яких він викриває правдиво чи неправдиво інших осіб у вчиненні кримінального правопорушення.

Алібі — це твердження підозрюваного, що він не міг вчинити кримінальне правопорушення, оскільки в момент його вчинення перебував в іншому місці.

При оцінці показань підозрюваного потрібно враховувати його особисту заінтересованість у результатах досудового розслідування, що може впливати на їх достовірність.

Показання обвинуваченого — це відомості, повідомлені ним на допиті, що проведений під час судового провадження відповідно до вимог ст. 351 КПК.

Показання обвинуваченого є як джерелом доказів, так і засобом захисту його прав та законних інтересів. Обвинувачений вправі, а не зобов'язаний давати показання. Закон не передбачає його відповідальності за дачу завідомо неправдивих показань.

Різновидами показань обвинуваченого, як і підозрюваного, є: 1) повне або часткове визнання вини; 2) повне або часткове заперечення вини; 3) самообмова; 4) обмова; 5) алібі.

Оцінюючи показання обвинуваченого слід мати на увазі, що він особисто заінтересований у результатах судового розгляду. Це може впливати на достовірність його показань.

Показання свідка — це відомості, повідомлені ним на допиті, що проведений під час досудового розслідування чи судового розгляду відповідно до вимог ст.ст. 224, 352 КПК.

Як свідок може бути викликана особа, якщо є достатні підстави вважати, що їй відомі або можуть бути відомі обставини, що підлягають доказуванню під час кримінального провадження (ч. 1 ст. 65 КПК).

Не можуть бути допитані як свідки: 1) захисник, представник потерпілого, цивільного позивача, цивільного відповідача, законний представник потерпілого, цивільного позивача у кримінальному провадженні — про обставини, які стали їм відомі у зв'язку з виконанням функцій представника чи захисника; 2) адвокати — про відомості, які становлять адвокатську таємницю; 3) нотаріуси — про відомості, які становлять нотаріальну таємницю; 4) медичні працівники та інші особи, яким у зв'язку з виконанням професійних або службових обов'язків стало відомо про хворобу, медичне обстеження, огляд та їх результати, інтимну і сімейну сторони життя особи — про відомості, які становлять лікарську таємницю; 5) священнослужителі — про відомості, одержані ними на сповіді віруючих; 6) журналісти — про відомості, які містять конфіденційну інформацію професійного характеру, надану за умови нерозголошення авторства або джерела інформації; 7) професійні судді, народні засідателі та присяжні — про обставини обговорення в нарадчій кімнаті питань, що виникли під час ухвалення судового рішення, за винятком випадків кримінального провадження щодо прийняття суддею (суддями) завідомо неправосудного вироку, ухвали; 8) особи, які брали участь в укладенні та виконанні угоди про примирення в кримінальному провадженні, — про обставини, які їм стали відомі у зв'язку з участю в укладенні та виконанні угоди про примирення; 9) особи, до яких застосовано заходи безпеки, — щодо дійсних даних про їх особи; 10) особи, які мають відомості про дійсні дані про осіб, до яких застосовані заходи безпеки, — щодо цих даних (ч. 2 ст. 65 КПК).

Разом з тим особи, передбачені пунктами 1-5 ч. 2 ст. 65 КПК, можуть бути допитані, якщо з приводу зазначених довірених відомостей вони звільнені від обов'язку зберігати професійну таємницю особою, що довірила їм ці відомості. Таке звільнення здійснюється у письмовій формі за підписом особи, що довірила ці відомості (ч. 3 ст. 65 КПК).

Особа, викликана слідчим, прокурором або судом як свідок, зобов'язана з'явитися в зазначені місце і час і дати показання про відомі їй обставини кримінального провадження. Якщо свідок, який був у встановленому законом порядку викликаний (зокрема, наявне підтвердження отримання ним повістки про виклик або ознайомлення з її змістом іншим шляхом), не з'явився без поважних причин або не повідомив про причини свого неприбуття, до нього може бути застосовано привід (ч. 2 ст. 139 КПК). Привід свідка не може бути застосований до неповнолітньої особи, вагітної жінки, інвалідів першої або другої груп, особи, яка одночасно виховує дітей віком до шести років або дітей-інвалідів, а також осіб, які згідно з законом не можуть бути допитані як свідки (ч. 3 ст. 140 КПК).

Крім того, на свідка, який був у встановленому порядку викликаний і не з'явився без поважних причин або не повідомив про причини свого неприбуття, може бути накладено грошове стягнення у розмірі: від 0,25 до 0,5 розміру мінімальної заробітної плати — у випадку неприбуття на виклик слідчого, прокурора; від 0,5 до 2 розмірів мінімальної заробітної плати — у випадку неприбуття на виклик судді, суду (ч. 1 ст. 139 КПК).

За злісне ухилення від явки до суду свідок несе відповідальність за ч. 1 ст. 185-3 Кодексу України про адміністративні правопорушення, а за злісне ухилення від явки до органів досудового розслідування — за ст. 185-4 цього Кодексу. За дачу завідомо неправдивих показань, відмову дати показання свідок притягується до кримінальної відповідальності (ч. 1 ст. 384, ч. 1 ст. 385 КК).

Показання потерпілого — це відомості, повідомлені ним на допиті, що проведений під час досудового розслідування чи судового розгляду відповідно до вимог ст.ст. 224, 353 КПК.

Давати показання — право, а не обов'язок потерпілого. Коли він погодився давати показання, то повинен говорити тільки правду. За дачу завідомо неправдивих показань потерпілий несе кримінальну відповідальність за ст. 384 КК, про що попереджається перед допитом. Якщо потерпілий не з'явився за викликом без поважних причин або не повідомив про причини свого неприбуття, на нього накладається грошове стягнення (ч. 1 ст. 139 КПК). За злісне ухилення від явки до суду, органів досудового розслідування він може бути притягнутий до відповідальності за ч. 1 ст. 185-3 або ст. 185-4 Кодексу України про адміністративні правопорушення.

Оцінюючи показання потерпілого, потрібно враховувати, що він особисто заінтересований у результатах кримінального провадження, що може впливати на об'єктивність його показань.

Показання експерта — це відомості, повідомлені ним на допиті під час досудового розслідування чи судового розгляду відповідно до вимог ст.ст. 224, 356 КПК.

Експерт зобов'язаний давати показання слідчому, прокурору, слідчому судді та суду. Експерт підлягає допиту, коли виникає необхідність у роз'ясненні його висновку. Під час допиту експерту можуть бути поставлені запитання щодо наявності у нього спеціальних знань та кваліфікації з досліджуваних питань (освіти, стажу роботи, наукового ступеня тощо), дотичних до предмета його експертизи; використаних методик та теоретичних розробок; достатності відомостей, на підставі яких готувався висновок;

наукового обґрунтування та методів, за допомогою яких експерт дійшов висновку; застосовності та правильності застосування принципів та методів до фактів кримінального провадження; інші питання, що стосуються достовірності висновку.

Речові докази — це матеріали об'єкти, які:

- були знаряддям вчинення кримінального правопорушення;
- зберегли на собі його сліди;
- містять інші відомості, які можуть бути використані як доказ факту чи обставин, що встановлюються під час кримінального провадження,
- предмети, що були об'єктом кримінально протиправних дій;
- гроші, цінності та інші речі, набуті кримінально протиправним шляхом (ст. 98 КПК).

Правила роботи з речовими доказами. Речові докази, які отримані або вилучені слідчим, прокурором повинні бути оглянуті, сфотографовані та докладно описані в протоколі огляду. Зберігання речових доказів стороною обвинувачення здійснюється в порядку, визначеному Постановою Кабінету Міністрів України від 19 листопада 2012 р. № 1104 «Про реалізацію окремих положень Кримінального процесуального кодексу України». Цією Постановою затверджено Порядок зберігання речових доказів стороною обвинувачення, їх реалізації, технологічної переробки, зниження, здійснення витрат, пов'язаних із їх зберіганням і пересиланням, схоронності тимчасово вилученого майна під час кримінального провадження.

Речові докази, що зберігаються разом з матеріалами кримінального провадження, мають бути належним чином упаковані та опечатані. Спосіб упаковки повинен забезпечувати неможливість підміни або зміни вмісту без порушення її цілісності та схоронності вилучених речових доказів від пошкодження, псування, погіршення або втрати властивостей, завдяки яким вони мають доказове значення. На речові докази, які не можуть бути належним чином упаковані через громіздкість чи з інших причин, прикріплюється бирка у спосіб, що унеможлиблює її зняття, зміну або пошкодження. Речові докази, крім тих, що повернуті власнику або передані йому на відповідальне зберігання, реалізовані, знищені, технологічно перероблені, зберігаються до передачі їх суду в органі, у складі якого функціонує слідчий підрозділ, або інших місцях зберігання, визначених у вказаному Порядку. Якщо через громіздкість чи з інших причин речові докази не можуть бути передані суду, вони зберігаються в цьому органі або інших місцях.

Умовою зберігання речових доказів повинне бути забезпечення збереження їх істотних ознак та властивостей. Забороняється зберігання речових доказів в умовах, що можуть призвести до їх знищення чи псування. У разі потреби необхідне вжиття невідкладних заходів для приведення таких речових доказів до стану, що дає змогу забезпечити їх подальше зберігання.

Вилучені (отримані) стороною обвинувачення речові докази зберігаються разом з матеріалами кримінального провадження в індивідуальному сейфі (металевій шафі) слідчого, який здійснює таке провадження.

Документи, які є речовими доказами, повинні зберігатися вкладеними між чистими аркушами паперу в конвертах. На таких документах забороняється робити будь-які помітки, написи і перегинати їх. У разі наявності великої кількості документів вони складаються в окремий пакет. На конверті (пакеті) зазначається перелік документів, що вкладені в нього.

Речові докази, які за своїми властивостями (габаритами, кількістю, вагою, об'ємом) не можуть зберігатися разом з матеріалами кримінального провадження, зберігаються у спеціальних приміщеннях органу, у складі якого функціонує слідчий підрозділ, що об-

ладнані сейфами (металевими шафами), стелажми, оббитими металом дверима, ґратами на вікнах, охороною та протипожежною сигналізацією, крім матеріальних носіїв секретної інформації, які передаються в установленому законом порядку на зберігання до режимно-секретного підрозділу вказаного органу.

Відповідальним за зберігання речових доказів, що зберігаються разом з матеріалами кримінального провадження, є слідчий, який здійснює таке провадження. Відповідальною за зберігання речових доказів в обладнаному приміщенні чи спеціальному сейфі є посадова особа органу, у складі якого функціонує слідчий підрозділ, що призначається наказом керівника такого органу або слідчого підрозділу.

Для обліку речових доказів у кожному такому органі відповідною особою ведеться книга обліку речових доказів. Взяття на облік проводиться не пізніше наступного дня після їх вилучення (отримання) шляхом внесення запису до цієї книги.

Щодо деяких речових доказів існують особливі правила зберігання:

1) зберігання наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, вилучених з незаконного обігу, які є речовими доказами, здійснюється відповідно до Порядку, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 7 травня 2008 р. № 422;

2) зберігання речових доказів у вигляді спирту, етилового, алкогольних напоїв та тютюнових виробів здійснюється у місцях зберігання, відомості про місцезнаходження яких внесені до Єдиного державного реєстру місць зберігання та з дотриманням вимог Порядку обліку, оцінки конфіскованого та іншого майна, що переходить у власність держави, і розпорядження ним, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 25 серпня 1998 р. № 1340;

3) зберігання вилученої (отриманої) під час кримінального провадження вогнепальної і холодної зброї та боєприпасів здійснюється в господарчих підрозділах МВС, Головних управлінь МВС, управлінь МВС, СБУ, Головних управлінь та управлінь СБУ після їх перевірки та дослідження державною спеціалізованою установою, що здійснює судово-експертну діяльність.

У разі необхідності поміщення зразків боєприпасів, вогнепальної або холодної зброї до натурно-довідкових колекцій такі зразки за узгодженням з прокурором, який здійснює нагляд за додержанням законів під час проведення досудового розслідування у відповідному кримінальному провадженні, можуть зберігатися у державній спеціалізованій установі, що здійснює судово-експертну діяльність.

У разі вилучення (отримання) зброї, бойових припасів, військового спорядження, що закріплені за військовими частинами, органами та підрозділами Збройних Сил України, інших військових формувань, правоохоронних органів спеціального призначення, інших державних органів, військовослужбовці та співробітники яких мають право на носіння табельної зброї та боєприпасів до неї, такі зброя, бойові припаси, військове спорядження підлягають здачі на зберігання за належністю, якщо це можливо без шкоди для кримінального провадження;

4) речові докази у вигляді вибухових речовин передаються для зберігання на склади (арсенали, бази) Збройних Сил України або відповідних державних підприємств, а отруйні речовини — на склади суб'єктів господарювання, які мають дозвіл на це, отриманий відповідно до Порядку, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 20 червня 1995 р. № 440, та належні спеціальні умови для зберігання, за узгодженням з їх командирами (начальниками) та керівниками;

5) зберігання речових доказів у вигляді автомобілів, а також самохідних машин, сконструйованих на шасі автомобілів, мотоциклів усіх типів, марок і моделей, приче-

пів, напівпричепів, мотоколясок, інших прирівняних до них транспортних засобів та мопедів, здійснюється на спеціальних майданчиках і стоянках Державтоінспекції МВС для зберігання тимчасово затриманих транспортних засобів;

б) речові докази у вигляді готівки у національній валюті України або іноземній валюті передаються для зберігання уповноваженому банку, що обслуговує орган, у складі якого функціонує слідчий підрозділ. У разі коли готівка у національній валюті не містить слідів кримінального правопорушення, валютні кошти зараховуються на спеціально визначені для цієї мети депозитні рахунки цього банку;

7) речові докази в вигляді цінних паперів у документальній формі передаються для зберігання уповноваженому банку;

8) речові докази у вигляді дорогоцінних металів, дорогоцінного каміння, дорогоцінного каміння органогенного утворення або напівдорогоцінного каміння або у вигляді речей, що їх містять, крім тих, що мають ознаки, які свідчать про їх історичну, музейну, наукову, художню або іншу культурну цінність, передаються для зберігання Державному сховищу дорогоцінних металів і дорогоцінного каміння або уповноваженому органу;

9) речові докази у вигляді предметів релігійного культу, крім тих, що мають ознаки, які свідчать про їх історичну, музейну, наукову, художню або іншу культурну цінність, можуть бути передані на зберігання релігійним організаціям;

10) речові докази у вигляді речей і документів, які мають культурну цінність, передаються для зберігання Мінкультури або Укрдержархіву відповідно до їх компетенції;

11) зберігання речових доказів у вигляді об'єктів біологічного походження, які потребують спеціальних умов зберігання, забезпечується державною спеціалізованою установою, що здійснює судово-експертну діяльність, за узгодженням з її керівництвом.

Речові докази, що не містять слідів кримінального правопорушення, у вигляді предметів, великих партій товарів, зберігання яких через громіздкість або з інших причин неможливо без зайвих труднощів або витрати з забезпечення спеціальних умов зберігання яких зіставні з їх вартістю, а також речові докази в вигляді товарів або продукції, що піддаються швидкому псуванню: 1) повертаються власнику або передаються йому на відповідальне зберігання, якщо це можливо без шкоди для кримінального провадження; 2) передаються за письмовою згодою власника, а в разі її відсутності — за рішенням слідчого судді, суду для реалізації, якщо це можливо без шкоди для кримінального провадження; 3) знищуються за письмовою згодою власника, а в разі її відсутності — за рішенням слідчого судді, суду, якщо такі товари або продукція, що піддаються швидкому псуванню, мають непридатний стан; 4) передаються для їх технологічної переробки або знижуються за рішенням слідчого судді, суду, якщо вони відносяться до вилучених з обліку предметів чи товарів, а також якщо їх тривале зберігання небезпечне для життя чи здоров'я людей або довкілля.

У зазначених випадках речові докази фіксуються за допомогою фотографування або відеозапису і докладно описуються. У разі потреби може бути збережений зразок речового доказу, достатній для його експертного дослідження або інших цілей кримінального провадження.

Вирішення питання про речові докази. Питання про долю речових доказів, які були надані суду, вирішується судом при ухваленні судового рішення, яким закінчується кримінальне провадження.

У разі закриття слідчим, прокурором кримінального провадження питання про речові докази вирішується у відповідній постанові слідчого, прокурора. Такі докази повинні зберігатися до набрання рішенням законної сили. При цьому: 1) гроші, цінності

та інше майно, які належать обвинуваченому і були підшукані, виготовлені, пристосовані або використані як засоби чи знаряддя вчинення кримінального правопорушення, конфіскуються; 2) гроші, цінності та інше майно, які призначалися для схилення особи до вчинення кримінального правопорушення, фінансування і/або матеріального забезпечення кримінальних правопорушень або винагороди за їх вчинення, конфіскуються; 3) майно, яке вилучене з обігу, передається відповідним установам або знищується; 4) майно, яке не має ніякої цінності і не може бути використане, знищується, а в разі необхідності — передається до криміналістичних колекцій експертних установ або заінтересованим особам на їх прохання; 5) гроші, цінності та інше майно, які були об'єктом кримінального правопорушення або іншого суспільно небезпечного діяння, повертаються законним володільцям, а в разі не встановлення їх — передаються в дохід держави в установленому Кабінетом Міністрів України порядку; 6) гроші, цінності та інше майно, набуто в результаті вчинення кримінального правопорушення, доходи від яких передаються в дохід держави; 7) документи, що є речовими доказами, залишаються у матеріалах кримінального провадження протягом усього часу їх зберігання.

Спір про належність речей, що підлягають поверненню, вирішується у порядку цивільного судочинства. У такому випадку річ зберігається до набрання рішенням суду законної сили.

Документом є спеціально створений з метою збереження інформації матеріальний об'єкт, який містить зафіксовані за допомогою письмових знаків, звуку, зображення тощо відомості, які можуть бути використані як докази факту чи обставин, що встановлюються під час кримінального провадження (ч. 1 ст. 99 КПК).

Джерелом доказів у кримінальному провадженні є лише той документ, який відповідає вимогам допустимості. Допустимість його забезпечується наступними умовами: — він містить відомості про фактичні обставини, що мають значення для кримінального провадження; — наявність даних про те, яким чином документ потрапив до матеріалів провадження; — дотримані вимоги щодо реквізитів офіційних документів.

До документів, за умови наявності в них відомостей, передбачених ч. 1 ст. 99 КПК, можуть належати: 1) матеріали фотозйомки, звукозапису, відеозапису та інші носії інформації (у тому числі електронні); 2) матеріали, отримані внаслідок здійснення під час кримінального провадження заходів, передбачених чинними міжнародними договорами, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України; 3) складені в порядку, передбаченому КПК, протоколи процесуальних дій та додатки до них, а також носії інформації, на яких за допомогою технічних засобів зафіксовано процесуальні дії; 4) висновки ревізій та акти перевірок.

Матеріали, в яких зафіксовані фактичні дані про протиправні діяння окремих осіб та груп, зібрані оперативними підрозділами з дотриманням вимог Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», за умови відповідності вимогам ст. 99 КПК, є документами та можуть використовуватися в кримінальному провадженні як докази.

За характером виникнення документи поділяються на дві групи:

— офіційні (що надходять від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, організацій і установ, службових осіб);

— особисті (що надходять від фізичних осіб).

За способом фіксації відомостей документи можуть бути:

— письмові документи (довідки, характеристики);

— графічні (схеми, графіки, креслення);

- фотодокументи (фотокартки); кінодокументи (кіноплівки);
- відеозапис (відеотеки);
- звукозапис (фонограми).

Протоколи слідчих (розшукових) дій — це письмові акти, в яких слідчий, прокурор фіксують хід і результати проведення таких дій.

Процесуальним джерелом доказів є протоколи всіх слідчих (розшукових) дій, крім протоколів допитів свідків, потерпілих, підозрюваних, одночасного допиту двох чи більше вже допитаних осіб, оскільки доказове значення мають їх показання.

Загальні вимоги до будь-якого протоколу процесуальної дії, а значить і до протоколу слідчої (розшукової) дії, визначені у ст. 104 КПК. Ці вимоги конкретизуються у деяких статтях цього Кодексу, які регламентують порядок складання протоколу певної слідчої (розшукової) дії. Як приклад, можна навести ст. 231 КПК, у якій встановлені вимоги до протоколу пред'явлення для впізнання.

Перед підписанням протоколу учасникам слідчої (розшукової) дії надається можливість ознайомитися із його текстом, при цьому їм роз'яснюється право робити зауваження і доповнення. Протокол підписують усі особи, які брали участь у її проведенні. Якщо хтось із них відмовляється його підписати, про це зазначається у протоколі.

Протоколи негласних слідчих (розшукових) дій — це письмові акти, в яких посадові особи уповноважених оперативних підрозділів фіксують хід і результати проведення таких дій.

Відповідно до ч. 1 ст. 252 КПК складання протоколів є обов'язковим при проведенні негласних слідчих (розшукових) дій. Протоколи про проведення негласних слідчих (розшукових) дій можуть використовуватися в доказуванні на тих самих підставах, що і результати проведення слідчих (розшукових) дій під час досудового розслідування (ч. 1 ст. 256 КПК).

Журнал судового засідання — це письмовий акт, у якому секретар судового засідання поряд з іншими обставинами, передбаченими ст. 108 КПК, фіксує інформацію про порядок дослідження судом за участю сторін доказів. Отже, даний журнал є важливим джерелом доказів. Його відсутність в матеріалах провадження є безумовною підставою для скасування судового рішення (п. 7 ч. 2 ст. 412 КПК).

У журналі судового засідання зазначаються відомості про проведення: допитів обвинуваченого, свідка, потерпілого, експерта (ст.ст. 351-353, ст. 356 КПК); пред'явлення для впізнання свідкові, потерпілому, обвинуваченому особи або речі, огляду на місці (ст.ст. 355, 361 КПК); дослідження речових доказів, документів, звуко — і відеозаписів (ст.ст. 357-359 КПК).

Висновок експерта — це докладний опис проведених експертом досліджень та зроблені за їх результати висновки, обґрунтовані відповіді на запитання, поставлені особою, яка залучила експерта, або слідчим суддею чи судом, що доручив проведення експертизи (ч. 1 ст. 101 КПК).

У висновку експерта повинно бути зазначено: 1) коли, де, ким (ім'я, освіта, спеціальність, свідоцтво про присвоєння кваліфікації судового експерта, стаж експертної роботи, науковий ступінь, вчене звання, посада експерта) та на якій підставі була проведена експертиза; 2) місце і час проведення експертизи; 3) хто був присутній при проведенні експертизи; 4) перелік питань, що були поставлені експертові; 5) опис отриманих експертом матеріалів та які матеріали були використані експертом; 6) докладний опис проведений досліджень, у тому числі методи, застосовані при дослідженні, отримані результати та їх експертна оцінка; 7) обґрунтовані відповіді на кожне пос-

тавлене питання. У висновку експерта обов'язково повинно бути вказано, що його попереджено про відповідальність за завідомо неправдивий висновок та відмову без поважних причин від виконання покладених на нього обов'язків. Якщо при проведенні експертизи будуть виявлені відомості, які мають значення для кримінального провадження і з приводу яких не ставилися питання, експерт має право зазначити про них у своєму висновку. Висновок підписується експертом (ст. 102 КПК).

Експертиза проводиться експертом за зверненням сторони кримінального провадження або за дорученням слідчого судді чи суду, якщо для з'ясування обставин, що мають значення для кримінального провадження, необхідні спеціальні знання. Не допускається проведення експертизи для з'ясування питань права. Слідчий або прокурор зобов'язаний звернутися до експерта для проведення експертизи щодо: 1) встановлення причин смерті; 2) встановлення тяжкості та характеру тілесних ушкоджень; 3) визначення психічного стану підозрюваного за наявності відомостей, які викликають сумнів щодо його осудності, обмеженої осудності; 4) встановлення віку особи, якщо це необхідно для вирішення питання про можливість притягнення її до кримінальної відповідальності, а іншим способом неможливо отримати ці відомості; 5) встановлення статевої зрілості потерпілої особи в кримінальних провадженнях щодо злочинів, передбачених ст. 155 КК (ч. 1, 2 ст. 242 КПК).

Вирізняють такі види експертиз за процесуальною ознакою: *одноособова* — проводиться одним експертом, який дає висновок від свого імені та несе за нього особисту відповідальність (ч. 3 ст. 101 КПК); *комісійна* — проводиться у випадках, коли є потреба провести дослідження за участю декількох експертів — фахівців у одній галузі знань, які мають право скласти один висновок або окремі висновки (ч. 8 ст. 101 КПК); *комплексна* — це комісійна експертиза, яку провадять фахівці з різних галузей знань; *додаткова* експертиза може бути призначена, якщо первинна експертиза буде визнана неповною або не досить ясною, і її проведення доручається тому самому або іншому експертові; *повторна* експертиза може бути призначена, коли висновок експерта буде визнано необґрунтованим чи таким, що суперечить іншим матеріалам провадження або інакше викликає сумніви в його правильності, і доручається іншому експертові або іншим експертам.

Про ці види експертиз йдеться у п.п. 10-12 постанови Пленуму Верховного Суду України № 8 від 30 травня 1997 р. «Про судову експертизу в кримінальних і цивільних справах», п. 1.2 Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень, яка затверджена наказом Міністерства юстиції України від 8 жовтня 1998 р. № 53/5, з останніми змінами від 26 грудня 2012 р.

Особливість оцінки висновку експерта полягає в тому, що він для слідчого, прокурора, слідчого судді, суду не є обов'язковим, але незгода з ним повинна бути мотивована у відповідних постанові, ухвалі, вироку (ч. 10 ст. 101 КПК).

Під час оцінки висновку експерта треба з'ясувати:

- чи було додержано вимог законодавства при призначенні та проведенні експертизи;
- чи не було обставин, які виключали участь експерта у кримінальному провадженні;
- компетентність експерта і чи не вийшов він за межі своїх повноважень;
- достатність поданих експертові об'єктів дослідження;
- повноту відповідей на поставлені питання та їх відповідність іншим фактичним даним;

— узгодженість дослідницької частини та підсумкового висновку експертизи; обґрунтованість висновку експерта та його узгодженість з іншими матеріалами кримінального провадження.

7. ОСОБЛИВОСТІ ДОКАЗУВАННЯ В ОКРЕМИХ СТАДІЯХ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ

У кожній стадії кримінального провадження порядок збирання, перевірки та оцінки доказів має свою специфіку, що в основному зумовлюється завданнями тієї чи іншої стадії.

У *стадії досудового розслідування* провадиться кримінальне процесуальне доказування, в якому реалізуються всі його елементи. Доказування у цій стадії починається з моменту внесення відомостей про вчинення кримінального правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань. Однак із цього правила є одне виключення. До внесення відомостей до такого реєстру у невідкладних випадках може бути проведена така слідча (розшукова) дія як огляд місця події (ч. 3 ст. 214 КПК). У стадії досудового розслідування провадяться слідчі (розшукові) та негласні слідчі (розшукові) дії, здійснюється витребування сторонами обвинувачення та захисту від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій, службових та фізичних осіб речей, документів, відомостей, висновків експертів, висновків ревізій, актів перевірок.

Визнавши, що зібрана достатня сукупність належних, допустимих і достовірних доказів про обставини кримінального провадження, слідчий складає обвинувальний акт, який після затвердження прокурором передається до суду.

У *стадії підготовчого провадження суду*, як правило, не збирає нових або додаткових доказів. Оцінка доказів провадиться тільки з точки зору можливості призначення судового розгляду (ч. 2 ст. 314 КПК), тобто докази оцінюються з точки зору їх достатності для проведення такого розгляду. Однак слід зазначити, що при закритті кримінального провадження (п. 2 ч. 3 ст. 314 КПК) суд повинен оцінювати достовірність доказів.

У *стадії судового розгляду* здійснюється розгорнуте кримінальне процесуальне доказування та реалізуються всі засади кримінального провадження. У цій стадії суд виконує функцію судового розгляду, а прокурор, потерпілий, його представник — функцію обвинувачення. Функцію захисту здійснюють обвинувачений, його захисник і законний представник. Суд, зберігаючи об'єктивність та неупередженість, створює необхідні умови для реалізації сторонами їхніх процесуальних прав та виконання процесуальних обов'язків (ч. 3-6 ст. 22 КПК). Такий розподіл функцій створює умови для всебічного, повного та об'єктивного дослідження судом за допомогою сторін обвинувачення та захисту всіх наявних доказів, з'ясування всіх обставин кримінального провадження і правильного його вирішення.

Під час судового розгляду суд зобов'язаний безпосередньо дослідити докази. Не можуть бути визнані доказами відомості, що містяться в показаннях, речах і документах, які не були предметом безпосереднього дослідження суду, крім деяких випадків (ч. 1, 2 ст. 23 КПК).

Суд досліджує не тільки наявні у кримінальному провадженні докази, зібрані органом досудового розслідування, прокурором та подані стороною захисту. Він має право

за власною ініціативою або за клопотанням сторін здійснити судовий виклик певної особи, якщо встановить наявність достатніх підстав вважати, що така особа може дати показання, які мають значення для кримінального провадження (ч. 1 ст. 134 КПК).

Суд має право призначити одночасний допит двох чи більше вже допитаних учасників кримінального провадження (свідків, потерпілих, обвинувачених) для з'ясування причин розбіжностей в їхніх показаннях (ч. 14 ст. 352 КПК). Також суд може своєю ухвалою доручити проведення експертизи експертній установі, експерту або експертам незалежно від наявності клопотання, якщо: 1) суду надані кілька висновків експертів, які суперечать один одному, а допит експертів не дав змогу усунути виявлені суперечності; 2) під час судового розгляду виникли підстави для проведення стаціонарної психіатричної особи (ч. 2 ст. 332, ч. 2 ст. 509 КПК).

За клопотанням сторін суду надано право доручити:

— проведення експертизи експертній установі, експерту або експертам (ч. 1 ст. 332 КПК);

— органу досудового розслідування провести певні слідчі (розшукові) дії у разі, якщо під час судового розгляду виникне необхідність у встановленні обставин або перевірки обставин, які мають істотне значення для кримінального провадження (ч. 3 ст. 333 КПК).

Особливість доказування у стадії судового розгляду полягає у тому, що у деяких випадках докази не досліджуються. Так, суд має право, якщо проти цього не заперечують учасники судового провадження, визнати недоцільним дослідження доказів щодо тих обставин, які ніким не оспорується. При цьому суд з'ясовує, чи правильно розуміють зазначені особи зміст цих обставин, чи немає сумнівів у добровільності їх позиції, а також роз'яснює їм, що у такому випадку вони будуть позбавлені права оскаржити ці обставини в апеляційному порядку. Допит обвинуваченого здійснюється обов'язково, крім випадку, якщо він відмовився від давання показань (ч. 3, 4 ст. 349 КПК).

За клопотанням прокурора докази також не досліджуються судом при проведенні спрощеного судового провадження щодо кримінальних проступків, якщо обвинувачений, що був представлений захисником, беззаперечно визнав свою винуватість, не оспорує встановлені досудовим розслідуванням обставини і згоден з розглядом обвинувального акта за його відсутності, а потерпілий не заперечує проти такого розгляду (ст. 381 КПК). У вирокі суду за результатами такого провадження замість доказів на підтвердження встановлених судом обставин зазначаються встановлені органом досудового розслідування обставини, які не оспорується учасниками судового провадження (ч. 2 ст. 382 КПК).

У стадії апеляційного провадження відповідно до її завдань переважно провадиться перевірка та оцінка наявних у матеріалах кримінального провадження доказів. Апеляційний розгляд здійснюється згідно з правилами судового розгляду в суді першої інстанції з урахуванням особливостей, передбачених гл. 31 КПК. За клопотанням учасників судового провадження суд апеляційної інстанції зобов'язаний повторно дослідити обставини, встановлені під час кримінального провадження, за умови, що вони досліджені судом першої інстанції не повністю або з порушенням.

Суд може дослідити докази, які не досліджувалися судом першої інстанції, виключно, якщо про дослідження таких доказів учасники судового провадження заявили клопотання під час розгляду в суді першої інстанції або якщо вони стали відомі після ухвалення судового рішення, що оскаржується (ч. 3 ст. 404 КПК). Завдяки цьому

гарантується реалізація в стадії апеляційного провадження засади змагальності сторін та свободи в поданні ними доказів і доведеності перед судом їх переконливості.

У стадії касаційного провадження відповідно до її завдань також переважно провадиться перевірка та оцінка наявних у матеріалах кримінального провадження доказів. Касаційний розгляд здійснюється згідно з правилами розгляду в суді апеляційної інстанції з урахуванням особливостей, передбачених гл. 32 КПК. Суд касаційної інстанції не має права досліджувати докази, встановлювати та визнавати доведеними обставини, що не були встановлені в оскаржуваному судовому рішенні, вирішувати питання про достовірність того чи іншого доказу (ч. 1 ст. 433 КПК).

У стадії провадження за нововиявленими обставинами суд має право не досліджувати докази щодо обставин, встановлених в судовому рішенні, яке переглядається, якщо вони не оспоруються (ч. 4 ст. 466 КПК).

Суттєві особливості має процес доказування в стадії виконання судового рішення. Єдиним процесуальним джерелом доказів тут є тільки офіційні документи (різні довідки, характеристики засуджених, висновки медико-соціальної експертної та лікарської комісії, копії вироку та ухвали суду та ін.). Вони подаються до суду адміністрацією установ виконання покарань, кримінально-виконавчою інспекцією, засудженими, їх захисниками тощо або витребуються судом. У цій стадії відсутній єдиний предмет дослідження, що провадить суд. Зміст кожного питання, яке ним розглядається (про умовно-дострокове звільнення від відбування покарання, заміну невідбутої частини покарання більш м'яким тощо) визначає особливий предмет доказування.

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. Назвіть способи збирання доказів стороною обвинувачення.
2. Яка відмінність між перевіркою та оцінкою доказів?
3. У яких випадках докази визнаються недопустимими?
4. Як класифікуються докази?
5. Яка відмінність між предметом та межами доказування?
6. Назвіть обставини, що підлягають доказуванню.
7. Які є різновиди показань підозрюваного, обвинуваченого?
8. У чому полягає відмінність між документом як самостійним джерелом доказів та документом-речовим доказом?
9. Дайте визначення висновку експерта.
10. Який порядок зберігання речових доказів?
11. Чи є джерелами доказів протоколи допиту свідка, потерпілого, підозрюваного?

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Гмирко В.П. Доказування в кримінальному процесі: діяльнісна парадигма. Теоретичний аналіз. Проблематизація : [моногр.] / В.П.Гмирко. — Дніпропетровськ: Академія митної служби, 2010. — 314 с.

2. Грошевий Ю.М. Докази і доказування у кримінальному процесі: [наук.-прак. посіб.] / Ю.М.Грошевий, С.М.Стахівський. — К.: КНТ, 2006. — 272 с.
3. Коваленко Є.Г. Теорія доказів у кримінальному процесі України: [підруч.] / Є.Г.Коваленко. — К.: Юрінком Інтер, 2006. — 632 с.
4. Михеенко М.М. Доказывание в советском уголовном судопроизводстве / М.М. Михеенко. — К.: Вища шк., 1984. — 134 с.
5. Нор В.Т. Проблеми теорії і практики судових доказів / В.Т. Нор. — Львів: Вища шк., 1978. — 111 с.
6. Про реалізацію окремих положень Кримінального процесуального кодексу України: постанова Кабінету Міністрів України від 19 листопада 2012 р. №1104 // Юридичний вісник України. Інформаційно-правовий банк. — 2013. — № 3. — С. 4-8.
7. Стахівський С.М. Теорія і практика кримінально-процесуального доказування: [моногр.] / С.М.Стахівський. — К.: НАВСУ, 2005. — 272 с.
8. Шумило М.Є. Поняття «докази» у Кримінальному процесуальному кодексі України: спроба критичного переосмислення ідеології нормативної моделі / М.Є. Шумило // Вісник Верховного Суду України. — 2013. — № 2. — С. 40-48.

ВІДШКОДУВАННЯ ШКОДИ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

1 Відшкодування (компенсація) шкоди: поняття, учасники, види шкоди

2 Способи відшкодування шкоди

Питання для самоконтролю

Рекомендована література

1. ВІДШКОДУВАННЯ (КОМПЕНСАЦІЯ) ШКОДИ: ПОНЯТТЯ, УЧАСНИКИ, ВИДИ ШКОДИ

В юридичній літературі неодноразово зазначалося, що справедливість, інтереси держави й її фізичних та юридичних осіб вимагають у кожному випадку повного відшкодування (компенсації) шкоди, завданої кримінальним правопорушенням.

Термін «*відшкодування*» означає форму відповідальності, надання кому-небудь щось інше замість загубленого, витраченого, знищеного тощо. В теорії кримінального процесу доречним (щодо моральної шкоди) вважається використання терміна «компенсація шкоди» (від лат. *compesatio* — відшкодування), оскільки важко собі уявити відшкодування страждань, а компенсація останніх цілком можлива. З огляду на це, гл. 9 КПК має назву «Відшкодування (компенсація) шкоди у кримінальному провадженні, цивільний позов».

Так, зі змісту ст. 55 КПК вбачається, що відшкодування шкоди може відбуватися відносно потерпілого — *як фізичної, так і юридичної особи*. При цьому в статті названо три види шкоди, що відшкодовуються (компенсуються) під час кримінального провадження: моральна, фізична і майнова. Але суттєвим є той факт, що потерпілій фізичній особі може бути відшкодована моральна, фізична та майнова шкода, а потерпілій юридичній особі компенсується лише майнова шкода, що завдана кримінальним правопорушенням.

Для визнання фізичної особи потерпілим достатньо заподіяння особі будь-якого з трьох визначених видів шкоди, хоча від кримінального правопорушення зазвичай походять кілька видів шкоди. У будь-якому випадку, якщо потерпілому — фізичній особі завдано декілька видів шкоди, вони відшкодовуються в повному обсязі відповідно до законодавства, а потерпілій юридичній особі відшкодовується виключно майнова шкода.

Відшкодування шкоди, завданої внаслідок кримінального правопорушення чи іншого суспільно небезпечного діяння відбувається: 1) підозрюваним, обвинуваченим, а також за його згодою будь-якою іншою фізичною чи юридичною особою на будь-якій стадії кримінального провадження; 2) за результатами розгляду цивільного позову в кримінальному провадженні на підставі відповідного судового рішення; 3) за рахунок Державного бюджету у випадках та в порядку, передбачених законом.

Етимологічно слово «школа» означає збитки, втрати, що є наслідком вчинення яких-небудь неправомірних дій, що спричинені кримінальним правопорушенням.

Школа є сукупністю несприятливих особистих немайнових, а також майнових наслідків, що виникли у разі порушення суб'єктивних прав фізичної або юридичної особи. Вона є однією з умов або підстав виникнення обов'язку щодо її відшкодування.

Категорія «школа» тісно пов'язана з питаннями цивільно-правової відповідальності. Серед підстав цивільно-правової відповідальності, поряд з протиправністю поведінки (дія чи бездіяльність) причинним зв'язком між протиправною поведінкою і заподіяною шкодою виною особи, яка заподіяла шкоду, обов'язково виділяють наявність майнової і/або моральної шкоди.

В теорії кримінального процесу розмежовуються поняття «школа» і «збитки». *Школа* — це будь-яке знецінення блага, що охороняється правом, тому її поділяють на майнову та немайнову (моральну), а *збитки* — це грошова оцінка шкоди, яка має місце у разі неможливості відшкодування шкоди в натурі.

Відповідно до ст. 55 КПК виділяються такі види шкоди:

- 1) моральна;
- 2) фізична;
- 3) майнова.

Майнова школа являє собою майнові та/чи грошові збитки, спричинені юридичній або фізичній особі.

Збитками є:

1. Втрати, яких особа зазнала внаслідок вчинення кримінального правопорушення у зв'язку зі знищенням або пошкодженням речей, а також витрати, які особа зробила або мусить зробити для відновлення свого порушеного права.

2. Доходи, які особа могла б реально одержати за звичайних обставин, якби її право не було порушене.

Поняття майнової шкоди, завданої кримінальним правопорушенням потерпілому охоплює: 1) заподіяну кримінальним правопорушенням особі пряму, безпосередню шкоду в її майновому та грошовому виразі; 2) не одержані внаслідок скоєння кримінального правопорушення доходи; 3) оцінені в грошовому вигляді витрати на відновлення здоров'я потерпілого, а в разі його смерті — на поховання й виплати з підтримання матеріального добробуту і виховання непрацездатних членів сім'ї потерпілого та його неповнолітніх дітей; 4) кошти, витрачені закладом охорони здоров'я на стаціонарне лікування особи, потерпілої від злочину.

Згідно з ч. 1 ст. 55 КПК потерпілим може бути також і юридична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано майнової шкоди. Відповідно кримінальним правопорушенням потерпілому-юридичній особі може бути завдано безпосередньої шкоди в її майновому та грошовому виразі.

У чинному законодавстві України всі наслідки немайнового характеру позначаються терміном «моральна школа». Зміст цього поняття розкритий у постанові пленуму Верховного Суду України від 31 березня 1995 р. № 4 «Про судову практику в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди», в якій визначено, що *моральна школа* — це втрати немайнового характеру внаслідок моральних чи фізичних страждань або інших негативних явищ.

Термін «моральна школа» визначається через поняття страждання, які заподіяні фізичній особі внаслідок фізичного або психічного впливу, що спричинило погіршення або позбавлення можливостей реалізації нею своїх звичок і бажань, погіршення відно-

син з людьми, інші негативні наслідки морального характеру. У свою чергу, «моральний характер» означає «пов'язаний з духовним життям людини». Саме тому в кримінальному провадженні лише потерпілому — фізичній особі, а не юридичній особі відшкодовується моральна шкода.

Відповідно до ст. 23 ЦК України моральна шкода полягає у:

- 1) фізичному болу та стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку з каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я;
- 2) душевних стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку з протиправною поведінкою щодо неї самої, членів її сім'ї чи близьких родичів;
- 3) душевних стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку із знищенням чи пошкодженням її майна;
- 4) у приниженні честі та гідності фізичної особи, а також ділової репутації фізичної або юридичної особи.

Розмір грошової компенсації моральної шкоди визначається судом залежно від характеру правопорушення, ступеня фізичних та душевних страждань, погіршення здібностей потерпілого або позбавлення його можливості їх реалізації, ступеня вини особи, яка завдала моральної шкоди, якщо вина є підставою для відшкодування. Одночасно розмір грошової компенсації визначається з урахуванням інших обставин, які мають істотне значення. При визначенні розміру компенсації враховуються вимоги розумності і справедливості.

Моральна шкода компенсується незалежно від майнової шкоди, яка підлягає відшкодуванню та не пов'язана з розміром цього відшкодування.

Заподіяння фізичної шкоди тісно пов'язане з настанням в подальшому моральних страждань, отже, і моральної шкоди. У цьому випадку ці види шкоди у кримінальному провадженні важко розглядати окремо, оскільки вони доповнюють одне одного.

Фізична шкода визначається через сукупність змін, що об'єктивно сталися внаслідок вчинення кримінального правопорушення в стані людини як фізичної істоти.

До складових фізичної шкоди належать: а) тілесні ушкодження, б) розлад здоров'я, в) фізичні страждання.

Згідно з Правилами судово-медичного визначення ступеню тяжкості тілесних ушкоджень, затверджених наказом № 6 Міністерства охорони здоров'я України від 17 січня 1995 р. з медичної точки зору тілесні ушкодження — це порушення анатомічної цілісності тканин, органів та їх функцій, що виникає внаслідок одного чи кількох зовнішніх ушкоджуючих факторів — фізичних, хімічних, біологічних, психічних. Отже, тілесними ушкодженнями називають протиправне і винне заподіяння шкоди здоров'ю іншої особи, яким порушено анатомічну цілісність або фізіологічні функції тканин чи органів потерпілого при посяганні на здоров'я. Поряд з фізичною шкодою потерпілим одночасно заподіюється і майнова шкода, що полягає у витратах на лікування, протезування, посилене харчування тощо.

Під фізичними стражданнями варто розуміти фізичний біль, який зазнала особа у зв'язку із вчиненням проти неї насильством або заподіянням шкоди здоров'ю. Але заподіяні моральна і фізична шкоди відбиваються у кримінальному провадженні в різних сферах людського сприйняття: відповідно, ідеальної (духовної) і матеріальної (тілесної), що визначає використання різних принципів оцінки заподіяної шкоди і її компенсації.

Оскільки і моральна шкода, і фізична шкода визначаються як фізичні чи моральні страждання, то слово «страждання» вживається як ключове.

Етимологічно слово «страждання» означає: «зазнавати фізичного болю, мучитися від нього; зазнавати моральних мук, переживань».

Іншими словами, термін «страждання» означає, що неправомірні дії заподіювача шкоди обов'язково повинні знайти відображення у свідомості потерпілого в формі відчуття (фізичні страждання) і уявлення (моральні страждання) та викликати певну психічну реакцію.

Найбільш близьким до поняття «моральні страждання» вважається поняття «переживання». Змістом переживання може бути страх, сором, приниження та інший несприятливий у психічному аспекті стан фізичної особи.

Моральна шкода щодо фізичних осіб є категорією оціночною й у своєму виникненні, коли постає питання про наявність підстав для її матеріальної компенсації, та у вимірі, коли визначається розмір її компенсації.

Критерії компенсації фізичних і моральних страждань є різними, оскільки фізичні страждання викликаються фізичною шкодою, що заподіюється в матеріальній сфері, вони підлягають об'єктивнішій оцінці, тобто за своїм змістом компенсація фізичних страждань може наближатися до відшкодування. І зовсім інша ситуація складається з компенсацією моральних страждань, що викликані шкодою, яка заподіяна в ідеальній (духовній) сфері. Для того щоб вони могли бути компенсовані, необхідно всебічно, повно та неупереджено вивчити обставини заподіяння шкоди, важливо максимально індивідуалізувати підхід до визначення моральних страждань.

Попри взаємозв'язок моральної та фізичної шкоди, в кримінальному провадженні є необхідність відмежування моральних страждань від фізичних як самостійних видів шкоди — моральної і фізичної. Потерпілий-фізична особа повинна мати право на компенсацію моральної шкоди, що заподіяна їй в результаті будь-якого кримінального правопорушення, не лише такого, що раніше спричинило фізичну шкоду. Так, порушення такого нематеріального блага, як гідність особистості, неодмінно викликає порушення гарантованих Конституцією України прав і свобод людини. Будь-яке кримінальне правопорушення, у тому числі і те, в результаті якого не заподіяно фізичної шкоди, обов'язково супроводжується моральними стражданнями особи, щодо якої це правопорушення було вчинене. Якщо фізичної шкоди не було заподіяно, то не могли виникнути і фізичні та моральні страждання, а тому при вчиненні будь-якого правопорушення щодо певної особи можна говорити про наявність ймовірності моральних страждань.

2. СПОСОБИ ВІДШКОДУВАННЯ ШКОДИ

Відповідно до ст. 127 КПК існують три способи захисту прав потерпілих від кримінального правопорушення:

- 1) добровільне відшкодування завданої шкоди підозрюваним, обвинуваченим, а також за його згодою будь-якою іншою фізичною чи юридичною особою;
- 2) стягнення відшкодування на підставі судового рішення за результатами розгляду цивільного позову у кримінальному провадженні;
- 3) відшкодування потерпілому шкоди за рахунок Державного бюджету України.

Добровільне відшкодування завданої шкоди підозрюваним, обвинуваченим, а також за його згодою будь-якою іншою фізичною чи юридичною особою є способом, який раніше фактично реалізовувався, але не мав свого нормативного закріплення.

Цей спосіб відшкодування передбачає добровільність виконання відшкодування (компенсації) збитків потерпілому та є правом підозрюваного чи обвинуваченого, а не його обов'язком. Правовий механізм такого відшкодування майнових прав потерпілого від кримінального правопорушення досі відсутній. Суб'єктом добровільного відшкодування виступають фізичні і юридичні особи. Останні вправі відшкодувати за підозрюваного (обвинуваченого) майнову чи моральну шкоду лише якщо вони є приватними юридичними особами.

Цей вид відшкодування шкоди був поширений і раніше. Способом добровільного відшкодування заподіяних збитків зазвичай є грошова компенсація. В той же час, за згодою потерпілого можливе натуральне відшкодування, наприклад, ремонт пошкоджених речей, передача цінностей тощо. Відшкодування шкоди добровільно можливе одразу після скоєння кримінального правопорушення, але в деяких випадках воно відбувається після роз'яснення слідчим чи прокурором таких положень: п. 2 ч. 1 ст. 66 КК (відшкодування шкоди є обставиною, що пом'якшує покарання); п. 3 ч. 1 ст. 65 КК (можливість часткового відшкодування шкоди, що буде враховано судом як обставина, що характеризує обвинуваченого); ст. 286 КПК і ст. 45, 46 КК (під час вчинення кримінального правопорушення невеликої тяжкості вперше можливе дійове каяття, елементом якого є, зокрема, відшкодування збитків, що має наслідком звільнення особи від кримінальної відповідальності).

Крім того, відповідно до гл. 35 і 36 в КПК існують диференційовані порядки провадження — провадження на підставі угод та у формі приватного обвинувачення, відповідно до яких можливе відшкодування завданої шкоди згідно з умовами ст. 469-471 КПК, на підставі угоди.

Добровільне відшкодування шкоди за загальним правилом, що склалося на практиці, підтверджується розписками потерпілих осіб чи іншими фінансовими документами. Разом з тим про компенсацію шкоди на досудовому розслідуванні може бути зроблено запис у протоколі допиту потерпілого чи підозрюваного.

Відшкодування шкоди в кримінальному провадженні можливе і на підставі судового рішення за результатами розгляду цивільного позову. Це є другий спосіб відшкодування (компенсації) шкоди.

Чинний КПК не містить дефініції поняття «цивільний позов». У широкому розумінні під цивільним позовом слід розуміти вимогу про відшкодування матеріальної чи компенсацію моральної (немайнової) шкоди, завданої безпосередньо кримінальним правопорушенням чи іншим суспільно небезпечним діянням, що розглядається та вирішується за правилами кримінального судочинства.

Цивільний позов — це заявлена у кримінальному провадженні вимога фізичної або юридичної особи про відшкодування їй матеріальної чи компенсацію моральної шкоди, що завдана безпосередньо кримінальним правопорушенням чи іншим суспільно небезпечним діянням до підозрюваного, обвинуваченого або до особи, яка в силу закону несе цивільну відповідальність за шкоду, завдану кримінально-протиправними діяннями підозрюваного, обвинуваченого або суспільно небезпечними діяннями малолітньої, неосудної чи обмежено осудної особи. Ця вимога може бути заявлена до початку судового розгляду.

У ч. 1 ст. 129 КПК передбачено, що цивільний позов про відшкодування шкоди може бути заявлений не лише про кримінальні правопорушення, а й у провадженні про застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру.

Предметом цивільного позову є матеріально-правова вимога щодо відшкодування майнової та компенсації моральної шкоди, завданої кримінальним правопорушенням

або іншим суспільно небезпечним діянням. Така вимога пред'являється: 1) підозрюваному, обвинуваченому; 2) фізичній чи юридичній особі, яка за законом несе юридичну відповідальність за шкоду, що завдана діяннями підозрюваного, обвинуваченого або неосудною особою.

Цивільний позов може бути пред'явлений:

1) особою, якій завдано кримінальним правопорушенням або іншим суспільно небезпечним діянням майнової або моральної шкоди, її представником (ч. 1 ст. 128 КПК).

Повноваження представника цивільного позивача підтверджуються такими обов'язковими документами: адвоката-представника — свідоцтвом про право на зайняття адвокатською діяльністю, ордером, договором із захисником або дорученням органу, уповноваженого законом на надання безоплатної правової допомоги (ч. 1 ст. 50 КПК); керівника юридичної особи чи іншої уповноваженої законом або іншими установчими документами особами — копією установчих документів юридичної особи; працівника юридичної особи, яка є цивільним позивачем — довіреністю (ч. 1, 2 ст. 63 КПК);

2) законним представником неповнолітніх осіб та осіб, визнаних у встановленому законом порядку недієздатними чи обмежено дієздатними (ч. 2 ст. 128 КПК).

Відповідно до ст. 44 КПК до законних представників відносяться: батьки (усиновлювачі), а в разі їх відсутності — опікуни чи піклувальники особи, інші повнолітні близькі родичі чи члени сім'ї (термін «близькі родичі» містить вичерпний перелік осіб, що зазначені в п. 1 ч. 1 ст. 3 КПК), а також представники органів опіки і піклування, установ і організацій, під опікою чи піклуванням яких перебуває неповнолітній, недієздатний чи обмежено дієздатний.

Законний представник може бути замінений іншим із числа осіб, зазначених у ч. 2 ст. 44 КПК лише в разі, якщо дії законного представника суперечать інтересам особи, яку він представляє;

3) прокурором, якщо позов заявлено в інтересах держави та громадян, які через свій фізичний чи матеріальний стан чи неповноліття, похилий вік, недієздатність або обмежену дієздатність неспроможні самостійно захистити свої права (ч. 3 ст. 128 КПК).

Прокурор пред'являє цивільний позов відповідно до п. 12 ч. 2 ст. 36 КПК. Під час подання позову в інтересах громадян у позовній заяві прокурор повинен зробити посилання на правові та фактичні підстави пред'явлення ним позову з повним обґрунтуванням причин, через які громадяни не можуть самостійно захистити свої права (неповнолітній вік, похилий вік, недієздатність тощо).

Цивільний позов розглядається судом разом з кримінальним провадженням, що безперечно має процесуальну економію за рахунок відсутності цивільного позову в порядку цивільного судочинства. Крім того, спільний розгляд цивільного позову і кримінального провадження сприяє швидкості та повноті дослідження предмета доказування (п. 3 ч. 1 ст. 91), звільняє цивільного позивача і цивільного відповідача від сплати державного мита.

Основними суб'єктами взаємодії з приводу пред'явленого позову виступають цивільний позивач і цивільний відповідач.

Якщо цивільний позов пред'явлено потерпілим, то він поєднає одночасно обидва процесуальні статуси, отже, використовує права і несе обов'язки і цивільного позивача, і потерпілого.

Цивільний позивач має права та обов'язки, передбачені ст. 55 КПК для потерпілого в тій частині, що стосується цивільного позову.

До форми та змісту позовної заяви є певні вимоги, що застосовуються за аналогією у кримінальному провадженні та обумовлені ст. 119 ЦПК України.

Про прийняті процесуального рішення орган досудового розслідування зобов'язаний надати цивільному позивачеві інформацію, яка стосується цивільного позову. Випадки та порядок повідомлення передбачені у ст. 56, 111, 112 КПК.

Особа, яка не пред'явила цивільного позову в кримінальному провадженні, а також особа, цивільний позов якої залишено без розгляду, має право пред'явити його в порядку цивільного судочинства.

Якщо особі відмовлено у позові в порядку цивільного, господарського або адміністративного судочинства, то вона позбавляється права пред'являти той же позов у кримінальному провадженні. Якщо такий позов пред'явлено, то слідчий, прокурор повинні винести постанову, а суд — ухвалу про повернення позову з наведеної підстави.

Цивільний позивач може відмовитися від позову до видалення суду в нарадчу кімнату для ухвалення судового рішення.

З моменту заявлення позову цивільним позивачем автоматично виникають права й обов'язки і цивільного відповідача. Для визначення цього статусу закон не вимагає, щоб орган досудового розслідування чи суд виносили рішення. Процесуально цей статус не оформлюється ані постановою органу досудового розслідування, ані ухвалою суду.

Цивільними відповідачами можуть бути батьки, опікуни, піклувальники та інші особи, а також підприємства, установи та організації, які в межах закону несуть матеріальну та моральну відповідальність за шкоду, завдану діями підозрюваного (обвинуваченого) або неосудної особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння та до якої пред'явлено цивільний позов згідно з гл. 9 КПК.

У кримінальному провадженні щодо юридичної особи можуть бути використані підстави відповідальності, що передбачені у гл. 82 ЦК України.

Випадки і порядок повідомлення цивільного відповідача про прийняті процесуальні рішення визначено в ст. 42, 111, 112 КПК.

Цивільний позивач вправі в установленому порядку клопотати перед судом про вжиття заходів забезпечення пред'явленого ним цивільного позову.

До заходів забезпечення цивільного позову відносяться: а) тимчасове вилучення майна підозрюваного під час вчинення окремих слідчих (розшукових) дій (ст. 167-169); б) арешт майна підозрюваного, обвинуваченого або осіб, які в межах закону несуть цивільну відповідальність за шкоду, завдану їх діями (ст. 170-175); в) передача майна, на яке накладено арешт, на зберігання.

Цивільний позов не може бути розглянутий під час закриття кримінального провадження: 1) прокурором (слідчим) під час досудового провадження згідно з умовами ч. 1 ст. 284 КПК; 2) судом у підготовчому судовому засіданні у разі затвердження угоди про примирення чи угоди про визнання винуватості (п. 1 ч. 3 ст. 314 КПК) та встановлення підстав, що передбачені п. 4-8 ч. 1 ст. 284 КПК; 3) судом під час судового розгляду у таких випадках: встановлення обставин, що передбачені у п. 5-8 ч. 1 ст. 284 КПК; відмови прокурора та потерпілого від підтримання обвинувачення в суді; звільнення особи від кримінальної відповідальності (ст. 288 КПК); затвердження вироком угоди про примирення чи угоди про визнання винуватості (ст. 475 КПК).

Якщо кримінальне провадження підлягає закриттю за наведених підстав, то особа, яка веде провадження, зобов'язана роз'яснити право пред'являти позов в порядку цивільного судочинства.

Рішення, що приймаються судом за результатами розгляду цивільного позову у кримінальному провадженні: 1) задовольнити цивільний позов повністю або частково; 2) відмовити в позові; 3) залишити позов без розгляду.

Рішення про повне або часткове задоволення позову може бути винесене лише в разі визнання обвинуваченого винним у вчиненні кримінального правопорушення й ухвалення обвинувального вироку чи винесення постанови про застосування до особи примусових заходів виховного чи медичного характеру. У цьому випадку не має значення звільняє суд обвинуваченого від покарання чи призначає його, або застосовує запобіжні заходи.

Суд задовольняє цивільний позов повністю або частково, якщо в судовому засіданні були доведені підстави цивільного позову.

Суд відмовляє у позові в разі ухвалення виправдувального вироку на основі відсутності події кримінального правопорушення.

У випадку виправдання обвинуваченого за відсутності в його діях складу кримінального правопорушення або його непричетності до вчинення кримінального правопорушення, а також неприбуття цивільного позивача (його представника, законного представника) в судове засідання суд залишає позов без розгляду (ч. 3 ст. 129, ст. 326 КПК).

Відшкодування шкоди потерпілому за рахунок Державного бюджету (ч. 3 ст. 127 КПК) є новелою кримінального процесуального закону, однак порядок та умови реалізації такого відшкодування визначаються спеціальним законом.

Окремим видом відшкодування шкоди в кримінальному процесі є відшкодування (компенсація) шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органу, що здійснює оперативно-розшукову діяльність, досудове розслідування, прокуратури або суду. Вона відшкодовується за рахунок Державного бюджету України у випадках та в порядку, встановленому законом (ст. 130 КПК).

Відповідно до ст. 56 Конституції України держава гарантує право кожного на відшкодування за рахунок держави чи органів місцевого самоврядування матеріальної та моральної шкоди, завданої незаконними діями, рішеннями чи бездіяльністю органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб під час здійснення ними своїх службових повноважень.

Згідно з ч. 4 ст. 62 Конституції України у разі скасування вироку суду як неправосудного держава відшкодовує матеріальну і моральну шкоду, завдану безпідставним засудженням.

Відповідно до ст. 1176 ЦК України та п. 1 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянину незаконними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури і суду» від 1 грудня 1994 р. відшкодуванню підлягає шкода, завдана фізичній особі внаслідок незаконного:

- засудження, повідомлення про підозру у вчиненні кримінального правопорушення, взяття і тримання під вартою, проведення в ході кримінального провадження обшуку, виймки, накладення арешту на майно, відсторонення від роботи (посади) та інших процесуальних дій, що обмежують права громадян;

- проведення оперативно-розшукових заходів, передбачених Законами України «Про оперативно-розшукову діяльність», «Про організаційно-правові основи боротьби зі злочинністю» та іншими актами законодавства.

Цей спосіб відшкодування шкоди реалізується в порядку та на підставах, що визначаються цивільним законодавством.

Заподіяна внаслідок зазначених вище дій шкода незалежно від вини посадових осіб органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, досудове розслідування, а також органів прокуратури і суду відшкодовується в повному обсязі.

Відповідно до ст. 2 Закону «Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянину незаконними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури і суду» передбачаються такі випадки, коли виникає право на відшкодування шкоди заподіяної громадянину незаконними діями під час розслідування кримінального правопорушення чи розгляді справи в суді:

1) ухвалення виправдувального вироку суду;

2) встановлення в обвинувальному вироку суду чи іншому рішенні суду (крім ухвали суду про призначення нового розгляду) факту незаконного повідомлення про підозру у вчиненні кримінального правопорушення, незаконного взяття і тримання під вартою, незаконного проведення в ході кримінального провадження обшуку, виїмки, незаконного накладення арешту на майно, незаконного відсторонення від роботи (посади) та інших процесуальних дій, що обмежують чи порушують права та свободи громадян, незаконного проведення оперативно-розшукових заходів;

3) закриття кримінального провадження за відсутності події кримінального правопорушення, відсутністю у діянні складу кримінального правопорушення або невстановлення достатніх доказів для доведення винуватості особи у суді і вичерпанням можливостей їх отримання.

Громадянину відшкодовуються (компенсуються):

1) заробіток та інші винагороди, які він втратив унаслідок незаконних дій;

2) майно (у тому числі гроші, грошові вклади і відсотки по них тощо) конфісковане або звернене в дохід держави судом, вилучене органами досудового розслідування, органами, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність, а також майно, на яке накладено арешт;

3) штрафи, стягнуті на виконання вироку суду, судові витрати та інші витрати, сплачені громадянином;

4) суми, сплачені громадянином у зв'язку з наданням йому юридичної допомоги;

5) моральна шкода.

Заявлений позов вирішується судом, який розглядав кримінальне провадження. Розмір компенсації моральної шкоди визначається з урахуванням обставин провадження, встановлених цивільним законодавством (ч. 3 ст. 23 ЦК України).

Постанова про відшкодування шкоди може бути оскаржена до суду за місцем проживання особи або за місцезнаходженням відповідного органу, що здійснює оперативно-розшукову діяльність, досудове розслідування чи прокуратури. Сторони в цих справах звільняються від сплати судових витрат.

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. Назвіть способи відшкодування шкоди в кримінальному провадженні.
2. Яким особам та який вид шкоди може бути відшкодований (компенсований) у кримінальному процесі?
3. Дайте визначення моральної шкоди.
4. Дайте визначення цивільного позову.

5. Вкажіть процесуальний порядок пред'явлення цивільного позову під час кримінального провадження.

6. Назвіть випадки відшкодування шкоди за рахунок Державного бюджету України.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянину незаконними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури і суду: Закон України від 01.12.1994 р. // Відомості Верховної Ради України . — 1995. — № 1. — Ст. 1.

2. Правила судово-медичного визначення ступеню тяжкості тілесних ушкоджень : затв. наказом № 6 Міністерства охорони здоров'я України від 17.01.1995 р. // Судово-медична експертиза. — К., 1999. — С. 34-44.

3. Бичкова С. С. Цивільний процесуальний правовий статус осіб, які беруть участь у справах позовного провадження : [монографія] / Бичкова С.С. ; [гол. ред. Гайдук Н.М.]. — Київ : Атіка, 2011. — 418, [2] с. — Бібліогр.: с. 379-419.

4. Ващук Б. Л. Предмет доказування щодо цивільного позову у кримінальному процесі / Ващук Б. Л. — Львів : ПАІС, 2008. — 206, [1] с. — Бібліогр.: с. 187-203.

5. Клименко Я.О. Цивільний позов як одна із форм забезпечення слідчим відшкодування шкоди, завданої злочином: автореф. дис. ... канд. юрид. наук (12.00.09) / НАВСУ. — К., 2003. — 18с.

6. Нескороджена Л. Л. Цивільний позов, моральна шкода та її компенсація у кримінальному та цивільному судочинстві: теорія і практика : наук.-практ. посіб. / Нескороджена Л. Л., Щербак С. В., Сіроткіна М. В. — К. : Фурса С. Я. ; КНТ, 2008. — 416 с.

7. Підюкова Т.П. Відшкодування заподіяної злочином шкоди як обов'язкова умова для звільнення особи від кримінальної відповідальності // Науковий вісник НАВСУ. — К., 2003. — Вип.2. — С. 219-222.

8. Удалова Л. Д. Застосування компромісів при вирішенні конфліктів під час досудового розслідування: навч. посіб./ Л. Д. Удалова, І. В. Паризький ; МОН України. — К. : Скіф, 2012. — 181 с.

9. Шумило М.Є. Спеціальні умови відшкодування майнової шкоди, завданої особі незаконним кримінальним переслідуванням // Науковий вісник ... — Дніпропетровськ, 2001. — Вип.2(5). — С.132-137.

ПРОЦЕСУАЛЬНІ СТРОКИ І ВИТРАТИ

1. *Поняття процесуальних строків та їх значення у кримінальному провадженні*
 2. *Класифікація строків у кримінальному провадженні*
 3. *Порядок обчислення, продовження та поновлення процесуальних строків*
 4. *Поняття і види процесуальних витрат*
- Питання для самоконтролю*
Рекомендована література

1. ПОНЯТТЯ ПРОЦЕСУАЛЬНИХ СТРОКІВ ТА ЇХ ЗНАЧЕННЯ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Під процесуальним строком у найширшому значенні розуміється встановлений законом або рішенням уповноваженої на те посадової особи час для виконання суб'єктами кримінальних процесуальних відносин певних процесуальних дій (утримання від них) або прийняття процесуальних рішень.

Процесуальні строки — це встановлені законом або відповідно до нього прокурором, слідчим суддею або судом проміжки часу, у межах яких учасники кримінального провадження зобов'язані (мають право) приймати процесуальні рішення чи вчиняти процесуальні дії (ст. 113 КПК).

Для успішного виконання завдань кримінального провадження велике значення приділяється фактору часу. Загальноновизнано, що найбільш результативним способом забезпечення своєчасності дій учасників кримінального провадження і суду є встановлення чітких строків процесуальної діяльності, тому кримінальне процесуальне законодавство обмежує визначеними строками низку процесуальних дій і прийняття великої кількості процесуальних рішень. Інституція процесуальних строків існує для забезпечення швидкого та повного розслідування і судового розгляду, процесуальні строки допомагають забезпечити учасникам кримінальної процесуальної діяльності здійснення їх прав та законних інтересів, забезпечують своєчасність доказування і встановлення істини у кримінальному провадженні.

Зміст і форма кримінального провадження повинні відповідати загальним засадам кримінального провадження, однією з яких є розумні строки, тобто такі, що є об'єктивно необхідними для виконання процесуальних дій та прийняття процесуальних рішень, що забезпечують надійний захист законних інтересів потерпілого, інтересів правосуддя, а також забезпечують підозрюваному, обвинуваченому (підсудному) і засудженому реальну можливість використати всі передбачені законом засоби захисту від обвинувачення.

Для забезпечення виконання сторонами кримінального провадження вимог розумного строку суд має право встановлювати процесуальні строки у межах граничного

строку, передбаченого КПК, з урахуванням обставин, встановлених під час відповідного кримінального провадження.

Процесуальні строки в кримінальному процесі є різновидом процесуальних гарантій. Цей висновок має принципове значення для правильного розуміння і застосування кожної норми закону, яка містить вимогу про додержання визначеного строку. Процесуальний строк обов'язково пов'язаний з якою-небудь процесуальною дією або сукупністю дій (іноді утримання від них). В більшості випадків вимога щодо додержання строків визначається одночасно з вимогою про здійснення дії. У кожному конкретному випадку важливо точно усвідомити, маємо ми справу зі строком виконання обов'язку чи зі строком здійснення права, оскільки їх недотримання спричиняє різні правові наслідки. Закінчення строків реалізації права призводить до втрати можливості з боку носія цього права ним скористатися. Чим більш важливим є дане процесуальне право, тим важливішим є і значення строку. У випадку пропуску такого строку з поважних причин він може бути поновлений у встановленому порядку з відновленням втраченої у зв'язку із закінченням строку можливості реалізувати право. Закінчення строку виконання обов'язку не спричиняє його припинення. Обов'язкова дія повинна бути виконана і після закінчення строку. Пропуск строку виконання обов'язку, на відміну від пропуску строку реалізації права, спричиняє застосування до осіб, що пропустили строк, дисциплінарних стягнень, заходів забезпечення кримінального провадження.

Строкami визначаються часові межі існування правовідносин у кримінальному процесі, в яких повинно відбутися здійснення прав і виконання обов'язків учасниками кримінального провадження. Правові норми встановлюють не тільки «що» і «як» потрібно зробити, але й «в які строки». Отже, процесуальні строки, як правило, є обов'язковим елементом поведінки відповідного суб'єкта кримінального провадження і виступають як один з показників правомірності юридичної діяльності учасників процесу.

Не можна недооцінювати значення строків у кримінальному процесі. Перш за все, строки є найважливішим засобом, що слугує стійкості права взагалі і впорядкуванню суспільних відносин. Встановлення в законі процесуальних строків полягає в тому, щоб швидкість судочинства не була надмірною й не перетворювалась в невинувдану поспішність, щоб часові межі кримінального провадження дозволяли всім її учасникам реалізувати свої повноваження, а органам, які безпосередньо провадять кримінальне провадження — вирішити покладені на них завдання. Будь-які строки, що встановлюються прокурором або судом, мають бути такими, що дають достатньо часу для вчинення відповідних процесуальних дій або прийняття процесуальних рішень та не перешкоджають реалізації права на захист.

Процесуальні строки є необхідним організаційним заходом, що забезпечує оперативність та ефективність розслідування, а також судового провадження. Організуюче значення встановлених законом строків визначається тим, що вони забезпечують достатній час та обумовлюють необхідні темпи вирішення завдань, які стоять перед органами та посадовими особами, що безпосередньо провадять досудове розслідування і судове провадження. Без наявності встановлених кримінальним процесуальним законом строків, без їх належного дотримання при здійсненні кримінального судочинства виникатимуть безліч порушень прав та законних інтересів особи, які усунути і поновити дуже складно, а іноді й неможливо. У кримінальному процесі не всі процесуальні дії регламентовані за допомогою строків. Надмірне регулювання процесу строками перешко-

джатиме здійсненню стороною обвинувачення і судом своїх функцій. Ці міркування обумовили раціональне використання в кримінальному процесі такого правового засобу, яким є процесуальний строк.

2. КЛАСИФІКАЦІЯ СТРОКІВ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Правовий строк існує в багатьох своїх різновидах, характер яких залежить від мети встановлення строку, його функцій, порядку регулювання відносин, яких він стосується і на які він має вплив. У найбільш загальному вигляді відобразити сутнісні подібності та відмінності будь-яких правових строків між собою та систематизувати накопичені знання про них дозволяє класифікація. В основі вибору тієї чи іншої класифікації лежать спеціальні критерії (підстави), згідно з якими об'єкти, які вивчаються, розподіляються на однорідні класи явищ, що об'єднуються в одне ціле конкретними специфічними рисами.

Класифікація строків у кримінальному провадженні:

- *залежно від того, ким встановлюються ті чи інші строки* (строки, встановлені законом або відповідно до нього прокурором, слідчим суддею або судом; строки, визначені у рішеннях правозастосовувача);

- *за належністю до регулювання провадження на окремих стадіях кримінального процесу* (процесуальні строки, які регулюють правовідносини під час досудового розслідування; в стадіях судового провадження; строки, дія яких розповсюджується одночасно на різні стадії кримінального процесу);

- *залежно від функціонального призначення строків у кримінальному процесі* (строки, які гарантують права і законні інтереси учасників кримінального процесу; строки, які гарантують швидкість розслідування та судового розгляду; строки, які гарантують здійснення прокурорського нагляду за додержанням законів у формі процесуального керівництва досудовим розслідуванням та судового контролю у кримінальному провадженні);

- *залежно від того, кому адресовані строки* (строки, що адресовані суду, сторонам та іншим учасникам кримінального провадження);

- *за цілями, для яких встановлені строки* (строки здійснення слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій, судових та інших процесуальних дій; строки прийняття процесуальних рішень; строки застосування заходів забезпечення кримінального провадження; строки заявлення учасниками кримінальної процесуальної діяльності клопотань, подання скарг);

- *за визначеністю строків* (абсолютно визначені; відносно визначені; не визначені; альтернативні (загальні та виключні));

- *за правовими наслідками закінчення строків у кримінальному процесі* (обмежуючі в часі дії, вчинення яких залежить від волі суб'єкта і які є його правом; обмежуючі в часі вчинення обов'язкових процесуальних дій; обмежуючі триваючі дії);

- *відповідно до загальноприйнятого в теорії права поділу строків за юридичними наслідками* (правовстановлюючі (правостворюючі); правозмінюючі та правоприпиняючі (правообмежуючі)).

3. ПОРЯДОК ОБЧИСЛЕННЯ, ПРОДОВЖЕННЯ ТА ПОНОВЛЕННЯ ПРОЦЕСУАЛЬНИХ СТРОКІВ

Встановлення в законі порядку обчислення, продовження і поновлення строків обумовлюється необхідністю досягнення завдань кримінального провадження та забезпечення законних інтересів і прав суб'єктів кримінального процесу.

Приписи КПК про строки регламентують тривалість строків, порядок їх обчислення та наслідки закінчення строків. У кримінальному процесуальному законодавстві України строки встановлюються, продовжуються й поновлюються.

Суворе дотримання строків у кримінальному процесі неможливе без чіткого знання правил їх обчислення. Для правильного обчислення строку важливого значення набувають приписи правових норм, які стосуються визначення початкового моменту перебігу строку, обставин, що впливають на його перебіг і встановлення моменту його закінчення.

Процесуальні строки диференціюються залежно від величин, якими вони обчислюються. Такими розмірами відліку, як прямо зазначено в законі, є години, дні і місяці (ст. 115 КПК). Водночас тривалість процесуальних строків встановлюється не лише зазначеними величинами, але і роками (ст. 289 ч. 1; ст. 539 ч. 6 КПК). У зв'язку з цим при обчисленні строків необхідно строки у роках перекладати на місяці. Крім того, законодавець використовує терміни «дні» і «доба» як синоніми, тобто доба за тривалістю дорівнює дню. Інші варіанти переведення процесуальних строків (годин у дні, днів у місяці) є неприпустимими.

При обчисленні строку годинами строк закінчується в останню хвилину останньої години. Наприклад, якщо затримання особи відбулося 1 квітня о 14 годині 45 хвилин, то строк затримання закінчиться 4 квітня о 14 годині 45 хвилин (строк затримання не може перевищувати 72 годин).

При обчисленні строку днями строк закінчується о двадцять четвертій годині останнього дня строку. Наприклад, 10 квітня о 9 годині до слідчого надійшло клопотання сторони захисту, строк його розгляду (не більше трьох днів) закінчиться 14 квітня о 24 годині.

При обчисленні строків місяцями строк закінчується у відповідне число останнього місяця. Якщо закінчення строку, який обчислюється місяцями, припадає на той місяць, який не має відповідного числа, то строк закінчується в останній день цього місяця.

При обчисленні строків днями та місяцями *не береться до уваги* той день, від якого починається строк, за винятком строків тримання під вартою, проведення стаціонарної психіатричної експертизи, до яких зараховується неробочий час та які обчислюються з моменту фактичного затримання, взяття під варту чи поміщення до відповідного медичного закладу.

Якщо відповідну дію належить вчинити в суді або в органах досудового розслідування, то строк закінчується у встановлений час закінчення робочого дня в цих установах.

При обчисленні процесуального строку в нього включаються вихідні і святкові дні, а при обчисленні строку годинами — і неробочий час. Якщо закінчення строку, який обчислюється днями або місяцями, припадає на неробочий день, останнім днем цього строку вважається наступний за ним робочий день, за винятком обчислення строків тримання під вартою та перебування в медичному закладі під час проведення стаціонарної психіатричної експертизи.

При визначенні початку обчислення строку важливо точно знати момент, з якого починається його перебіг. Не викликає труднощів визначення його тоді, коли він прямо зазначений у законі. У тих випадках, коли початок перебігу строку не позначено, ним слід вважати момент учинення тієї процесуальної дії або настання події, що спричиняє виникнення відповідного процесуального обов'язку, для виконання якого і встановлюється даний строк.

Процесуальні дії мають виконуватися у встановлені КПК строки. В деяких випадках процесуальні строки можуть бути продовжені, наприклад строки досудового розслідування, строки застосування заходів забезпечення кримінального провадження.

Строк не вважається пропущеним, якщо скаргу або інший документ здано до закінчення строку на пошту або передано особі, уповноваженій їх прийняти, а для осіб, які тримаються під вартою або перебувають у медичному чи психіатричному стаціонарі, спеціальній навчально-виховній установі, — якщо скаргу або інший документ подано службовій особі відповідної установи до закінчення строку.

Пропущений із поважних причин строк повинен бути поновлений за клопотанням заінтересованої особи ухвалою слідчого судді, суду.

Поважні причини можна поділити на три групи: 1) причини об'єктивного характеру (стихійне лихо тощо); 2) причини суб'єктивного характеру (відрадження, хвороба тощо); 3) невиконання посадовою особою, яка веде процес, своїх обов'язків, що унеможливило або ускладнило реалізацію у встановлений законом строк учасником процесу свого права (несвочасне вручення копії рішення, яке може бути оскаржене тощо). Будь-яку із вказаних учасником процесу причин у клопотанні слід розглядати в кожному випадку. Водночас ухвала слідчого судді, суду про поновлення чи відмову в поновленні процесуального строку може бути оскаржена.

У кримінальному процесуальному праві є багато норм, які за своєю, спрямованістю і юридичною природою близькі до норм, що встановлюють строки. Йдеться про норми закону, що містять вимогу негайного здійснення тієї чи іншої дії, передбаченої законом. Вимога «негайності» є більш жорсткою, порівняно зі строком, умовою здійснення визначеної процесуальної дії. Зокрема, ухвала про арешт майна виконується негайно слідчим, прокурором (ст. 175 КПК) та ін. Відмінність таких вимог закону від строків полягає в тому, що вони встановлюють визначений період часу і потребують мінімальної перерви в часі між різними процесуальними діями. Ця відмінність не перешкоджає розглядати вимоги негайного здійснення тих чи інших дій як однорідні процесуальні строки.

4. ПОНЯТТЯ І ВИДИ ПРОЦЕСУАЛЬНИХ ВИТРАТ

Під *процесуальними витратами* розуміють витрати на забезпечення кримінального провадження, відшкодування яких покладається на певних суб'єктів процесу.

Більшу частину матеріальних витрат у зв'язку із кримінальним провадженням держава бере на себе, іншу частину відшкодовують певні суб'єкти процесу.

При віднесенні тих чи інших витрат до процесуальних варто виходити з правової сутності даного процесуального інституту. Стягнення процесуальних витрат — не є додатковим заходом покарання за вчинене кримінальне правопорушення. Не є воно і цивільно-правовим заходом, оскільки стягнення витрат відбувається не за договором чи

цивільно-правовим зобов'язанням. Слід враховувати і безпосередню причину їх виникнення: процесуальні витрати виникають у результаті здійснення кримінального судочинства, а не в результаті кримінального правопорушення. Кримінальне правопорушення є загальною причиною виникнення самого судочинства і не може розглядатися як безпосередня причина витрат.

Процесуальні витрати — це юридичне поняття, межі якого встановлюються кримінальним процесуальним правом. Віднесення до них витрат, пов'язаних з кримінальним провадженням, але не передбачених ст. 118 КПК, недопустимо.

Процесуальні витрати складаються з:

- 1) витрат на правову допомогу;
- 2) витрат, пов'язаних із прибуттям до місця досудового розслідування або судового провадження;
- 3) витрат, пов'язаних із залученням потерпілих, свідків, спеціалістів, перекладачів та експертів;
- 4) витрат, пов'язаних зі зберіганням і пересиланням речей і документів.

Суд, враховуючи майновий стан особи (обвинуваченого, потерпілого), за власною ініціативою або за її клопотанням має право своєю ухвалою зменшити розмір належних до оплати процесуальних витрат чи звільнити від їх оплати повністю або частково, чи відстрочити або розстрочити сплату процесуальних витрат на визначений строк.

Якщо оплату процесуальних витрат відстрочено або розстрочено до ухвалення судового рішення, витрати розподіляються відповідно до судового рішення.

У разі зменшення розміру належних до оплати процесуальних витрат чи звільнення від їх оплати повністю або частково відповідні витрати компенсуються за рахунок коштів Державного бюджету.

Якщо ж витрати, пов'язані з передачею засудженого в Україні іноземця для подальшого відбування покарання в державу його громадянства, крім тих, що виникли на території України, то їх покриває держава, громадянином якої є засуджена особа. Витрати, пов'язані з переданням засудженого в іноземній державі громадянина України, здійснюються органом, що виконує перевезення, за рахунок Державного бюджету України (ст. 613 КПК).

Суд вирішує питання щодо процесуальних витрат у вирокі суду або ухвалою.

У разі ухвалення обвинувального вироку суд стягує з обвинуваченого на користь потерпілого всі здійснені ним документально підтверджені процесуальні витрати. За відсутності в обвинуваченого коштів, достатніх для відшкодування зазначених витрат, вони компенсуються потерпілому за рахунок Державного бюджету України у випадках та в порядку, передбачених законом для компенсації шкоди, завданої кримінальним правопорушенням. Йдеться лише про відшкодування за рахунок обвинуваченого процесуальних витрат потерпілого.

У разі ухвалення обвинувального вироку суд стягує з обвинуваченого на користь держави документально підтверджені витрати на залучення експерта.

Якщо суд апеляційної чи касаційної інстанції, Верховний Суд України, не приймаючи рішення про новий судовий розгляд, змінить судові рішення або ухвалить нове, він відповідно змінює розподіл процесуальних витрат.

За відсутності в обвинуваченого коштів, достатніх для відшкодування зазначених витрат, вони компенсуються потерпілому за рахунок Державного бюджету України у випадках та в порядку, передбаченому ст. 1177 Цивільного кодексу України.

У кримінальному провадженні щодо неповнолітнього суд може покласти процесуальні витрати на батьків, опікунів або піклувальників.

Ухвалення судом обвинувального вироку зі звільненням від покарання не є підставою для звільнення засудженого від відшкодування процесуальних витрат на користь держави.

У разі засудження в одному кримінальному провадженні кількох осіб процесуальні витрати підлягають стягненню у частковому порядку з урахуванням вини, ступеня відповідальності і майнового стану кожного.

У разі неприбуття до суду без поважних причин або неповідомлення про причини неприбуття на спеціаліста судом покладаються всі витрати, пов'язані з оголошенням перерви у судовому засіданні (ст. 72 КПК).

Вищий суд під час перегляду судових рішень в апеляційному і касаційному порядку, за нововиявленими обставинами, або Верховний Суд України вправі змінити рішення чи постановити нове. Якщо новим рішенням вищий суд виключає епізоди обвинувачення або виправдовує окремих осіб, то процесуальні витрати, пов'язані зі збиранням і зберіганням предметів і документів, приймаються на рахунок держави.

Суд за клопотанням осіб має право визначити грошовий розмір процесуальних витрат, які повинні бути їм компенсовані.

Розмір процесуальних витрат є обставиною, що підлягає доказуванню у кримінальному провадженні (п. 3 ч. 1 ст. 91 КПК), причому обов'язок доказування даних щодо розміру процесуальних витрат закон покладає на сторону, що їх надає (ч. 2 ст. 92 КПК).

Ухвалити остаточне рішення щодо розміру процесуальних витрат має право лише суд. Учасники кримінального провадження мають право звернутися до суду із клопотанням щодо визначення розміру процесуальних витрат. Суд вправі вимагати від цих учасників надання документів на підтвердження розміру таких витрат.

Визначенню розміру процесуальних витрат сприяє вимога, адресована слідчому і прокуророві (п. 8 ч. 2 ст. 291 КПК) щодо необхідності зазначити їхній розмір в обвинувальному акті.

Витрати на правову допомогу

Правова допомога — це надання правових послуг, спрямованих на забезпечення реалізації прав і свобод людини і громадянина, захисту цих прав і свобод, їх відновлення у разі порушення. Право на правову допомогу мають захисники обвинувачених і представники потерпілих, цивільних позивачів та відповідачів.

Витрати, пов'язані з оплатою допомоги захисника, несе підозрюваний, обвинувачений, а витрати, пов'язані з оплатою допомоги представника потерпілого, цивільного позивача та цивільного відповідача, які надають правову допомогу за договором, несе відповідно потерпілий, цивільний позивач, цивільний відповідач.

Водночас допомога захисника, залученого для здійснення захисту за призначенням у випадках, передбачених КПК і/або законом, що регулює надання безоплатної правової допомоги, надається за рахунок коштів Державного бюджету України і є безоплатною для підозрюваного, обвинуваченого.

КПК регламентоване право підозрюваного, обвинуваченого на надання правової допомоги і послуг перекладача безоплатно за рахунок держави.

Про право адвоката отримувати оплату праці за рахунок держави йдеться у Законі України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» у разі його участі в кримінальному провадженні за призначенням та при звільненні громадянина від оплати юридичної допомоги через його малозабезпеченість.

Якщо підозрюваний, обвинувачений відмовився від адвоката, а участь останнього як захисника у кримінальному провадженні є обов'язковою, то кошти для відшкодування витрат на оплату праці такого адвоката з його підзахисного не стягуються.

Безоплатна правова допомога — правова допомога, що гарантується державою та повністю або частково надається за рахунок коштів Державного бюджету України, місцевих бюджетів та інших джерел.

Безоплатна допомога надається захисником підозрюваному, обвинуваченому лише за рахунок коштів Державного бюджету України. Це положення узгоджується і з ч. 2 ст. 29 Закону України від 2 червня 2011 р. «Про безоплатну правову допомогу», згідно з якою фінансування безоплатної вторинної правової допомоги здійснюється за рахунок видатків Державного бюджету України. Підозрюваний, обвинувачений можуть скористатися безоплатною правовою допомогою як напряму через адвоката, так і через центри з надання безоплатної вторинної правової допомоги, що функціонують при головних управліннях юстиції в Автономній Республіці Крим, областях, містах Києві та Севастополі.

Витрати, пов'язані із прибуттям до місця досудового розслідування або судового провадження

Витрати, пов'язані із прибуттям до місця досудового розслідування або судового провадження, — це витрати обвинуваченого, підозрюваного, до якого не застосовано запобіжний захід у вигляді тримання під вартою, його захисника, представника потерпілого, пов'язані з переїздом до іншого населеного пункту, найманням житла, виплатою добових (у разі переїзду до іншого населеного пункту), а також втрачений зарібок чи витрати у зв'язку із відривом від звичайних занять.

Компенсація за втрачений зарібок обчислюється пропорційно від розміру середньомісячного зарібку, а компенсація за відрив від звичайних занять — пропорційно від розміру мінімальної заріботної плати.

Витрати, пов'язані із прибуттям до місця досудового розслідування або судового провадження підозрюваного, обвинуваченого, він несе самостійно.

Витрати, пов'язані із прибуттям до місця досудового розслідування або судового провадження захисника, несе підозрюваний, обвинувачений. Витрати, пов'язані із прибуттям до місця досудового розслідування або судового провадження представника, несе особа, яку він представляє.

Витрати, пов'язані із залученням потерпілих, свідків, спеціалістів, перекладачів та експертів

Витрати, пов'язані із залученням свідків, спеціалістів, перекладачів та експертів, несе сторона кримінального провадження, яка заявила клопотання про виклик свідків, залучила спеціаліста, перекладача чи експерта, крім випадків, встановлених КПК.

Витрати, пов'язані із участю потерпілих у кримінальному провадженні, залученням та участю перекладачів для перекладу показань підозрюваного, обвинуваченого, потерпілого, цивільного позивача та цивільного відповідача, здійснюються за рахунок коштів Державного бюджету України. Залучення стороною обвинувачення експертів спеціалізованих державних установ, а також проведення експертизи за дорученням слідчого судді або суду здійснюється за рахунок коштів, які цільовим призначенням виділяються цим установам з Державного бюджету України.

Потерпілим, цивільним позивачам, свідкам оплачуються проїзд, наймання житла та добові (у разі переїзду до іншого населеного пункту), а також компенсація за втрачений заробіток чи відрив від звичайних занять.

Експертам, спеціалістам, перекладачам оплачуються проїзд, а також добові в разі переїзду до іншого населеного пункту. Їм повинна бути сплачена винагорода за виконану роботу, якщо це не є їх службовим обов'язком.

Порядок і розміри таких витрат визначаються Інструкцією про порядок і розміри компенсації (відшкодування) витрат та виплати винагорода особам, що викликаються до органів досудового розслідування, прокуратури, суду або до органів, у провадженні яких перебувають справи про адміністративні правопорушення, та виплати державним спеціалізованим установам судової експертизи за виконання їх працівниками функцій експертів і спеціалістів, затвердженою постановою Кабінету Міністрів України від 1 липня 1996 р. № 710.

Проведення судових експертиз державними спеціалізованими установами у кримінальних провадженнях за дорученням слідчого, прокурора, суду здійснюється за рахунок коштів, які цільовим призначенням виділяються цим експертним установам з Державного бюджету України.

Проведення судових експертиз, обстежень і досліджень у кримінальному провадженні державними спеціалізованими установами, судово-медичними та судово-психіатричними установами на замовлення підозрюваного, обвинуваченого, засудженого, виправданого, їх захисників, законного представника, потерпілого, його представника здійснюється за рахунок замовника.

Право потерпілого безоплатно за рахунок держави користуватися послугами перекладача в разі, якщо він не володіє державною мовою чи мовою, якою ведеться кримінальне провадження, передбачене п. 9 ч. 1 ст. 56 КПК.

Розмір процесуальних витрат, необхідних для екстрадиції, у певних випадках може бути підставою для відмови від екстрадиції. Так, якщо видача особи іншій державі буде явно невинуватною з огляду на співвідношення тяжкості вчиненого особою кримінального правопорушення та ймовірних витрат, необхідних для екстрадиції, уповноважений (центральний) орган України має право відмовити компетентному органу України у зверненні до іноземної держави (ч. 4 ст. 573 КПК).

Витрати, пов'язані зі зберіганням і пересиланням речей і документів

Усі витрати, пов'язані зі зберіганням і пересиланням речей і документів слідчими, прокурорами і суддями покладає на себе держава. Зберігання і пересилання речей і документів іншими учасниками процесу, зокрема стороною захисту, здійснюється за власний рахунок.

У разі якщо витрати органів досудового розслідування, прокуратури і суду із забезпечення спеціальних умов зберігання речових доказів є співрозмірними з їх вартістю, зазначені органи повинні діяти у порядку, передбаченому ч. 6 ст. 100 КПК.

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. Яке поняття і значення процесуальних строків?
2. Яка існує класифікація строків у кримінальному процесі?
3. Який порядок обчислення процесуальних строків?
4. Що таке процесуальні витрати?
5. Які є види процесуальних витрат?

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Заїка С. О. Щодо порядку обчислення строків у кримінальному процесі / С. О. Заїка // Вісн. Верхов. Суду України. — 2004. — № 1. — С. 41-44.
2. Заїка С. О. Щодо класифікації кримінально-процесуальних строків / С. О. Заїка // Підприємництво, госп-во і право. — 2007. — № 10. — С. 154-156.
3. Карпов Н.С. Види судових витрат у кримінальному процесі та порядок їх відшкодування / Н.С. Карпов, Ю.В. Терещенко // Центрально-Український правничий часопис Кіровоградського юридичного інституту. — 2010. №2. — С. 49-58
4. Кримінально-процесуальні строки при застосуванні заходів процесуального примусу: дис... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Г.Я. Мацьків / Київ. нац. ун-т внутр. справ. — К., 2008. — 225 с.
5. Мацьків Г. Кримінально-процесуальні строки як гарантії прав і законних інтересів учасників процесу / Г. Мацьків // Підприємництво, господарство і право. — 2005. — № 10. — С. 147-150.
6. Михайленко О. Р. Строки та інші часові параметри в кримінальному процесі України : навч. посіб. / О. Р. Михайленко. — К., 2000. — 40 с.
7. Нор В. Т. Судові витрати у кримінальному процесі України : монографія / В. Т. Нор, А. А. Павлишин. — К. : Атіка, 2003. — 176 с.
8. Судові витрати у кримінальному процесі України / В. Т. Нор, А. А. Павлишин ; Львівський національний ун-т ім. Івана Франка. — К. : Атіка, 2003. — 175 с.
9. Судові витрати у кримінальному процесі України : дис... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Павлишин Андрій Андрійович / Львівський національний ун-т ім. Івана Франка. — Л., 2002. — 209 с.
10. Фомін С. Б. Строки у кримінальному судочинстві: поняття, класифікація та функціональне призначення : дис... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09. — Х., 2003. — 207 с.

ЗАХОДИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ

1. *Поняття, види та класифікація заходів забезпечення кримінального провадження*
 2. *Запобіжні заходи: поняття, види, мета і підстави застосування*
 3. *Загальний порядок застосування, зміни та скасування запобіжних заходів*
 4. *Окремі види запобіжних заходів*
 5. *Затримання особи як тимчасовий запобіжний захід*
 6. *Інші заходи забезпечення кримінального провадження*
- Питання для самоконтролю*
Рекомендована література

1. ПОНЯТТЯ, ВИДИ ТА КЛАСИФІКАЦІЯ ЗАХОДІВ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ

Для досягнення завдань кримінального провадження законодавець покладає на суб'єктів кримінального процесу певні обов'язки та визначає їх права. Втім, завдання кримінального судочинства не завжди збігаються з інтересами всіх сторін провадження. У зв'язку з цим суб'єкти кримінального провадження не завжди добровільно виконують покладені на них законом процесуальні обов'язки, що ставить під сумнів ефективність та дієвість кримінального процесу.

Серед кримінально-процесуальних заходів, які забезпечують реалізацію кримінально-процесуальних норм, особливе місце займають заходи кримінально-процесуального примусу, які є заходами впливу з боку державних органів або посадових осіб на поведінку суб'єктів кримінально-процесуальної діяльності, що направлені на забезпечення виконання процесуальних обов'язків, якщо вони не виконуються добровільно, або на попередження небажаних з точки зору права дій з метою забезпечення нормального руху кримінального судочинства.

До прийняття КПК 2012 року термін «заходи забезпечення кримінального провадження» практично не використовувався. Втім, розділ II чинного КПК визначає перелік заходів забезпечення кримінального провадження та регламентує процесуальний порядок їх обрання, зміни та скасування.

Аналіз законодавчо визначеного переліку заходів забезпечення кримінального провадження та мети їх застосування дозволяє стверджувати, що поняття «заходи забезпечення кримінального провадження» та «заходи кримінально-процесуального примусу» є тотожними. Адже в їх основі лежить можливість застосування кримінально-процесуального примусу, а метою здійснення є необхідність попередити протиправну поведінку, виключити можливість підозрюваного, обвинуваченого ухилитися від слідства та суду чи перешкодити виявленню, збиранню чи зберіганню доказів.

Отже, **заходи забезпечення кримінального провадження** — це передбачені кримінальним процесуальним законом процесуальні засоби державно-правового примусу, що застосовуються уповноваженими на те органами (посадовими особами), які здійснюють кримінальне провадження, у чітко визначеному законом порядку стосовно осіб, які залучаються до кримінально-процесуальної діяльності, з метою досягнення дієвості кримінального провадження (для запобігання та припинення неправомірних дій, забезпечення виявлення та закріплення доказів тощо).

Ознаками заходів забезпечення кримінального провадження є:

– державно-владний характер відносин, які виникають, розвиваються та припиняються під час застосування заходів примусу;

– застосовуються у формі кримінально-процесуальних правовідносин. Підстави, межі, суб'єкти та порядок застосування, зміни чи скасування заходів забезпечення кримінального провадження детально регламентовані кримінальним процесуальним законом. При цьому необхідно відрізнити кримінально-процесуальний примус від адміністративного чи дисциплінарного (наприклад, затримання особи у кримінальному провадженні відрізняється від адміністративного затримання);

– специфічна цілеспрямованість заходів забезпечення кримінального провадження — забезпечити досягнення дієвості кримінального провадження та вирішення його завдань;

– примус під час застосування заходів забезпечення кримінального провадження полягає у фізичному, матеріальному чи моральному (психологічному) впливі державного органу на суб'єкта кримінального процесу;

– завжди пов'язані з певними обмеженнями особистих, майнових та інших прав і свобод суб'єктів кримінального провадження. Вони полягають у обмеженні свободи, недоторканості житла, таємниці листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції. Обмеження майнового характеру — позбавлення права користуватися або розпоряджатися певним майном, банківськими вкладками цінними паперами;

– застосовуються у разі, якщо авторитету закону та переконання для необхідності виконання приписів норм КПК є недостатньо. Іншими словами, заходи забезпечення кримінального провадження застосовуються в тих випадках, коли досягнути завдання кримінального провадження іншими заходами неможливо;

– заходи примусу застосовуються всупереч волі та бажанню суб'єктів, виключно на підставі закону;

– суб'єктом застосування є компетентні державні органи та посадові особи, які здійснюють кримінальне провадження (за винятком затримання особи на підставі вимог ст. 207 КПК);

– застосовуються стосовно осіб, які залучаються до кримінально-процесуальної діяльності. Заходи забезпечення кримінального провадження можуть застосовуватися до різних суб'єктів, кримінального провадження — підозрюваного, обвинуваченого, свідка, поручителя тощо. У нормах, які визначають порядок застосування кожного заходу забезпечення кримінального провадження, законодавець конкретизує коло осіб, щодо яких вони можуть бути застосовані.

Відповідно до ч. 2 ст. 131 КПК **заходами забезпечення кримінального провадження є:**

- 1) виклик слідчим, прокурором, судовий виклик і привід (ст.ст. 133-143 КПК);
- 2) накладення грошового стягнення (ст.ст. 144-147 КПК);

- 3) тимчасове обмеження у користуванні спеціальним правом (ст.ст. 148-153 КПК);
- 4) відсторонення від посади (ст.ст. 154-158 КПК);
- 5) тимчасовий доступ до речей і документів (ст.ст. 159-166 КПК);
- 6) тимчасове вилучення майна (ст.ст. 167-169 КПК);
- 7) арешт майна (ст.ст. 170-175 КПК);
- 8) затримання особи (ст.ст. 187-191 і ст.ст. 207-213 КПК);
- 9) запобіжні заходи (ст.ст. 176-213 КПК).

Варто зауважити, що крім заходів забезпечення кримінального провадження, які перераховані в ст. 131 КПК, під час кримінального судочинства можуть застосовуватися і інші заходи процесуального примусу. Так, ч. 3 ст. 330 КПК передбачає, що при повторному порушенні обвинуваченим порядку судового засідання він може бути видалений за ухвалою суду з зали засідання тимчасово або на весь час судового розгляду. В ст. 499 КПК врегульований порядок поміщення у приймальник-розподільник для дітей осіб, які вчинили суспільно небезпечне діяння у віці від 11 років і до досягнення віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність. В ч. 3 ст. 242 КПК, яка регламентує процесуальний порядок проведення експертизи, визначена можливість примусового залучення особи для проведення медичної або психіатричної експертизи.

В теорії кримінального процесу заходи процесуального примусу класифікують на підставі різних критеріїв, а саме:

1) за цілями застосування:

– заходи, що забезпечують участь підозрюваного, обвинуваченого у кримінальному провадженні та виконання ними процесуальних обов'язків (запобіжні заходи). Ці заходи пов'язані із суттєвим обмеженням свободи підозрюваного, обвинуваченого, мають специфічну мету та особливий порядок застосування, а тому види запобіжних заходів та порядок їх застосування ми розглянемо окремо;

– заходи, що забезпечують отримання засобів доказування (виклик слідчим, прокурором, судовий виклик, тимчасовий доступ до речей і документів). На відміну від запобіжних, завдання цих заходів полягає у забезпеченні можливості виявити, вилучити та дослідити докази;

– заходи, що спрямовані на забезпечення законного порядку в ході кримінального провадження (привід, накладення грошового стягнення, відсторонення від посади);

– заходи щодо забезпечення цивільного позову та можливої конфіскації майна (тимчасове вилучення майна, арешт майна);

2) за часом дії:

– заходи, що тривають протягом певного часу (запобіжні заходи, відсторонення від посади, арешт майна);

– заходи, які є короточасними (тимчасовий доступ до речей і документів, привід);

3) за підставами застосування:

– заходи, що застосовуються у зв'язку з невиконанням процесуальних обов'язків (привід, запобіжні заходи);

– заходи, які застосовуються незалежно від процесуального правопорушення (тимчасовий доступ до речей і документів, тимчасове вилучення майна).

2. ЗАПОБІЖНІ ЗАХОДИ: ПОНЯТТЯ, ВИДИ, МЕТА І ПІДСТАВИ ЗАСТОСУВАННЯ

Система запобіжних заходів, підстави та порядок їх застосування регулюються главою 18 розділу II КПК.

Запобіжні заходи — це сукупність превентивних заходів забезпечення кримінального провадження, які спрямовані на забезпечення належної поведінки підозрюваного, обвинуваченого, засудженого через певне обмеження їхніх особистих прав.

Запобіжні заходи є найбільш суворим видом кримінально-процесуального примусу і застосовуються для забезпечення успішного здійснення досудового провадження та судового розгляду кримінальних правопорушень.

Запобіжні заходи також є різновидом превентивних заходів кримінально-процесуального примусу, що полягають у позбавленні волі або обмеженні свободи підозрюваного, обвинуваченого на певний період часу. Запобіжні заходи призначені для врегулювання праввідносин, що виникають у сфері кримінального судочинства у всіх випадках, коли необхідно виключити для підозрюваного, обвинуваченого можливість переховуватися від органів досудового розслідування або суду чи іншим чином перешкодити кримінальному провадженню.

За своєю юридичною природою запобіжні заходи застосовуються тоді, коли особа ще не визнана винною у вчиненні кримінального правопорушення, тобто згідно із презумпцією невинуватості вона є невинуватою. Тому застосування запобіжних заходів ні в якому разі не повинно розцінюватися як покарання, а є лише певними обмеженнями особи, яка підозрюється чи обвинувачується у вчиненні кримінального правопорушення.

Крім ознак, притаманних усім заходам забезпечення кримінального провадження, запобіжні заходи мають ще й такі:

- їх може бути застосовано тільки щодо підозрюваного, обвинуваченого, засудженого. Інші заходи забезпечення кримінального провадження можуть застосовуватися й щодо свідка, потерпілого, особи, у володінні якої знаходяться речі і документи щодо яких винесено рішення про тимчасовий доступ;
- мають особистий (персональний) характер, так як обмежують особисті права цих суб'єктів кримінального провадження;
- характеризуються специфічними підставами та метою застосування, визначеними в ст. 177 КПК;
- мають більший, порівняно з іншими заходами забезпечення кримінального провадження, ступінь примусу, так як пов'язані з обмеженням права особи на свободу та особисту недоторканність.

Система запобіжних заходів визначена в ч. 1 ст. 176 КПК, а саме:

- 1) особисте зобов'язання (ст. 179 КПК);
- 2) особиста порука (ст. 180 КПК);
- 3) застава (ст. 182 КПК);
- 4) домашній арешт (ст. 181 КПК);
- 5) тримання під вартою (ст. 183 КПК).
- 6) затримання — тимчасовий запобіжний захід (ст.ст. 187-191, ст.ст. 207-213 КПК).

У нормах КПК, які визначають особливі порядки кримінального провадження (розділ VI КПК), визначені також інші види запобіжних заходів. Так, до неповнолітніх підозрюваних, обвинувачених може застосовуватися передання їх під нагляд батьків,

опікунів чи піклувальників, а до неповнолітніх, які виховуються в дитячій установі, — передання їх під нагляд адміністрації цієї установи (ч. 1 ст. 493 КПК). До особи, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного характеру або вирішувалося питання про їх застосування, можуть застосовуватися: передання на піклування опікунам, близьким родичам чи членам сім'ї з обов'язковим лікарським наглядом чи поміщення до психіатричного закладу в умовах, що виключають її небезпечну поведінку (ч. 1 ст. 508 КПК).

Крім того, у розділі IX КПК, який визначає порядок міжнародного співробітництва під час кримінального провадження, регулюється порядок здійснення екстрадиційного арешту — запобіжного захід у вигляді тримання особи під вартою з метою забезпечення її видачі (екстрадиції) — п. 9 ч. 1 ст. 541 КПК.

Наявність системи запобіжних заходів забезпечує можливість ситуативного підходу до їх застосування та дозволяє враховувати як інтереси правосуддя, так і недопущення невинуватих обмежень прав і свобод підозрюваного, обвинуваченого. Так, одні запобіжні заходи обмежують свободу підозрюваного, обвинуваченого створюючи лише психологічні перешкоди ухилення від обов'язків (особисте зобов'язання, особиста порука), інші — частково або повністю позбавляють підозрюваного, обвинуваченого фізичної можливості ухилитися від слідства та суду (тримання під вартою, домашній арешт).

На відміну від КПК 1960 року, де не було жодної вказівки на суворість запобіжних заходів, КПК 2012 року в ч. 3 ст. 176 законодавчо визначено, що найбільш м'яким запобіжним заходом є особисте зобов'язання, а найбільш суворим — тримання під вартою. Іншими словами, за мірою зростання суворості запобіжні заходи розташовуються таким чином:

особисте зобов'язання → особиста порука → застава → домашній арешт → тримання під вартою.

Законодавче закріплення зростання суворості має важливе значення при обранні конкретного запобіжного заходу чи його заміні на менш суворий і навпаки. Зокрема, в ч. 1 ст. 183 КПК визначено, що тримання під вартою застосовується виключно у разі, якщо прокурор доведе, що жоден із більш м'яких запобіжних заходів не зможе запобігти ризикам, передбаченим в ст. 177 КПК.

До підозрюваного, обвинуваченого може застосовуватися лише один із передбачених законом запобіжних заходів.

При обранні того чи іншого запобіжного заходу має враховуватися одночасно його мета (ч. 1 ст. 177 КПК), підстави (ч. 2 ст. 177 КПК) та інші визначені законом обставини (ст. 178 КПК).

Метою застосування запобіжних заходів у кримінальному процесі є:

- 1) забезпечення виконання підозрюваним, обвинуваченим покладених на нього процесуальних обов'язків, передбачених ч. 7 ст. 42 та іншими нормами КПК;
- 2) запобігання спробам (звідси — запобіжні заходи):
 - переховуватися від органів досудового розслідування і/або суду;
 - знищити, сховати або спотворити будь-яку із речей чи документів, які мають істотне значення для встановлення обставин кримінального правопорушення;
 - незаконно впливати на потерпілого, свідка, іншого підозрюваного, обвинуваченого, експерта, спеціаліста у цьому ж кримінальному провадженні;
 - перешкоджати кримінальному провадженню іншим чином;
 - вчинити інше кримінальне правопорушення чи продовжити кримінальне правопорушення, у якому підозрюється, обвинувачується.

Таким чином, метою застосування запобіжних заходів є забезпечення належної процесуальної поведінки підозрюваного, обвинуваченого. Неприпустимо застосовувати запобіжні заходи з будь-якою іншою метою, зокрема, для покарання особи за вчинене кримінальне правопорушення або з метою добитися показань причетності до кримінального правопорушення.

Підстави застосування запобіжних заходів сформульовані законодавцем уніфіковано стосовно всіх їх видів у ч. 2 ст. 177 КПК. Ці підстави поділяються на загальну та особливу складові.

Так, запобіжні заходи можуть застосовуватися лише за наявності таких підстав:

1) наявність обґрунтованої підозри у вчиненні особою кримінального правопорушення (загальна складова). Обґрунтованість підозри має підтверджуватися зібраними доказами, що вказують на наявність ознак кримінального правопорушення та формулюється у повідомленні про підозру у вчиненні конкретного кримінального правопорушення;

2) наявність ризиків (особлива складова), які дають достатні підстави слідчому судді, суду вважати, що підозрюваний, обвинувачений може здійснити дії визначені у ч. 1 ст. 177 КПК, а саме:

- буде ухилятися від виконання покладених на нього процесуальних обов'язків;
- буде переховуватися від органів досудового розслідування чи суду;
- буде перешкоджати кримінальному провадженню шляхом знищення, приховування, спотворення будь-якої речі чи документа, які мають істотне значення для встановлення обставин кримінального правопорушення або шляхом незаконного впливу на потерпілого, свідка, іншого підозрюваного, обвинуваченого, експерта, спеціаліста у цьому ж кримінальному провадженні;
- буде продовжувати протиправну діяльність шляхом вчинення інших кримінальних правопорушень чи продовжувати здійснення кримінального правопорушення, у якому підозрюється, обвинувачується;
- іншим чином перешкоджатиме кримінальному провадженню.

Труднощі практичного характеру при обранні запобіжного заходу полягають у тому, що доказування ризиків, за яких запобіжні заходи необхідно застосовувати, мають прогностичний характер, тобто спрямовані у майбутнє. При цьому необхідно спиратися на конкретні фактичні дані, що свідчать про обґрунтованість прийнятого рішення. ЄСПЛ неодноразово наголошував на необхідності обґрунтування підстав обрання запобіжного заходу. Зокрема, у рішенні «Ткачов проти України» від 13 грудня 2007 р. вказано, що повторювання формальних підстав для взяття під варту, без будь-якої спроби продемонструвати яким чином вони застосовуються відносно справи заявника, не може бути розцінено як «відповідні» та «достатні» підстави застосування запобіжного заходу.

Так, про намір переховуватися від органів досудового розслідування чи суду можуть свідчити дані про придбання проїзних документів, зняття з різного роду реєстраційних обліків, раптове звільнення з роботи чи оформлення закордонного паспорту, розпродаж майна, висловлювання намірів виїхати. Про можливість вчинити інше кримінальне правопорушення чи продовжити те, у вчиненні якого особа підозрюється, може свідчити інформація про підготовку до вчинення кримінального правопорушення, придбання певних предметів, наявність попередніх судимостей та зв'язків з антигромадськими елементами.

Вказані вище дані мають бути підтверджені матеріалами кримінального провадження, зокрема — показаннями свідків, потерпілих, речовими доказами.

Закон не зобов'язує обирати запобіжний захід кожному підозрюваному, обвинуваченому. Якщо немає достатніх підстав для застосування запобіжного заходу, то слідчий, прокурор не мають права ініціювати застосування запобіжного заходу (ч. 2 ст. 177 КПК).

При вирішенні питання про обрання запобіжного заходу слідчий суддя, суд повинен також врахувати обставини, зазначені в ст. 178 КПК, а саме:

- вагомість наявних доказів про вчинення підозрюваним, обвинуваченим кримінального правопорушення. Втім, висловлені в ухвалі слідчого судді, суду за результатами розгляду клопотання про застосування запобіжного заходу висновки щодо будь-яких обставин, які стосуються суті підозри, обвинувачення, не мають преюдиціального значення для суду під час судового розгляду або для слідчого чи прокурора під час цього або іншого кримінального провадження (ст. 198 КПК);

- тяжкість покарання, що загрожує відповідній особі у разі визнання підозрюваного, обвинуваченого винуватим у кримінальному правопорушенні, у вчиненні якого він підозрюється, обвинувачується;

- вік і стан здоров'я підозрюваного, обвинуваченого. Необхідно брати до уваги те, що особа є неповнолітньою чи похилого віку, наявність тяжких хвороб, інвалідності чи нездатність самостійно пересуватися;

- міцність соціальних зв'язків підозрюваного, обвинуваченого в місці його постійного проживання, у тому числі наявність у нього родини й утриманців. Слід враховувати сімейний стан цієї особи, стан здоров'я членів сім'ї, кількість та вік дітей, строк фактичного проживання у цій місцевості;

- наявність у підозрюваного, обвинуваченого постійного місця роботи або навчання;

- репутацію підозрюваного, обвинуваченого. Необхідно брати до уваги надані характеристики підозрюваному, обвинуваченому з місця роботи, навчання, проживання, дані, що свідчать про перебування підозрюваного, обвинуваченого на обліку у наркологічному, психоневрологічному диспансері;

- майновий стан підозрюваного, обвинуваченого. Дана обставина має важливе значення при обранні запобіжного заходу у вигляді застави. Тому, доцільно враховувати наявність належних цій особі грошових банківських вкладів, їх розмір чи наявність нерухомого майна, транспортних засобів тощо;

- наявність судимостей у підозрюваного, обвинуваченого;

- дотримання підозрюваним, обвинуваченим умов застосованих запобіжних заходів, якщо вони застосовувалися до нього раніше. Слід врахувати дані про застосування інших запобіжних заходів як у цьому кримінальному провадженні, так і в інших;

- наявність повідомлення особі про підозру у вчиненні іншого кримінального правопорушення;

- розмір майнової шкоди, у завданні якої підозрюється, обвинувачується особа, або розмір доходу, в отриманні якого внаслідок вчинення кримінального правопорушення підозрюється, обвинувачується особа, а також вагомість наявних доказів, якими обгрутовуються відповідні обставини.

Наведений вище перелік обставин не є вичерпним. Зокрема, слідчий суддя, суд може врахувати те, що особа сприяла розкриттю кримінального правопорушення, добровільно відшкодувала завдану потерпілому шкоду. Вказані обставини повинні ретельно аналізуватися в їх сукупності.

Запобіжні заходи як різновид заходів забезпечення кримінального провадження класифікуються за такими критеріями:

- 1) залежно від форми досудового розслідування:

– ті, що застосовуються під час досудового розслідування злочинів (всі запобіжні заходи);

– ті, що застосовуються під час досудового розслідування кримінальних проступків (особисте зобов'язання, особиста порука);

2) залежно від поширеності дії на тих суб'єктів, щодо яких може бути застосовано запобіжні заходи, вони поділяються на:

– загальні — ті, що застосовуються до всіх підозрюваних, обвинувачених (особисте зобов'язання, застава, домашній арешт тощо);

– спеціальні — ті, що застосовуються до спеціальних суб'єктів — неповнолітніх, обмежено осудних осіб (передання під нагляд батьків, опікунів чи піклувальників, поміщення до психіатричного закладу в умовах, що виключають небезпечну поведінку обмежено осудних осіб);

3) за режимом обмеження прав і свобод:

– ізоляційні — заходи, що пов'язані з ізоляцією особи (тримання під вартою, домашній арешт, затримання особи). Ці заходи фізично обмежують особисту свободу підозрюваного, обвинуваченого ізолюючи його від суспільства. Характер правообмежень у даному випадку обумовлює необхідність чіткого встановлення строку дії цих заходів. Тому, в ухвалі про обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою або домашнього арешту слідчий суддя, суд зобов'язані визначити дату закінчення її дії (ч. 4 ст. 196 КПК);

– неізоляційні — заходи, які не пов'язані з ізоляцією особи (особисте зобов'язання, особиста порука, застава). Ці запобіжні заходи пов'язані із застосуванням психологічного впливу, що полягає у покладенні на підозрюваного, обвинуваченого певних обов'язків, пов'язаних із забезпеченням їх належної поведінки, та можливості застосування більш суворих запобіжних заходів у випадку їх невиконання.

3. ЗАГАЛЬНИЙ ПОРЯДОК ЗАСТОСУВАННЯ, ЗМІНИ ТА СКАСУВАННЯ ЗАПОБІЖНИХ ЗАХОДІВ

У КПК України використовуються як термін «застосування запобіжного заходу» (ст.ст. 177, 194 КПК) так і термін «обрання запобіжного заходу» (ст.ст. 178, 205 КПК). Ці поняття необхідно розрізняти, адже «обрання запобіжного заходу» включає в себе прийняття рішення про запобіжний захід. У той час як *застосування запобіжного заходу* — це процесуальна дія, яка здійснюється з моменту прийняття рішення про обрання запобіжного заходу до її зміни чи скасування.

Запобіжні заходи застосовуються слідчим суддею за клопотанням слідчого, погодженого з прокурором, або за клопотанням прокурора — під час досудового розслідування, або судом за клопотанням прокурора — під час судового провадження (ч. 4 ст. 176 КПК).

Клопотання про застосування запобіжного заходу має бути подано до місцевого суду, в межах територіальної юрисдикції якого здійснюється досудове розслідування. У разі здійснення досудового розслідування слідчою групою клопотання про застосування запобіжного заходу також розглядається слідчим суддею суду першої інстанції, в межах територіальної юрисдикції якого знаходиться орган досудового розслідування, що здійснює відповідне розслідування. В даному випадку підставою для визначення

територіальної юрисдикції суду є постанова керівника відповідного органу досудового розслідування про створення слідчої групи, в якій визначено місце проведення досудового розслідування (п. 2 Інформаційного листа Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 04 квітня 2013 р. № 511-550/0/4-13).

Закон встановлює чіткі вимоги до форми та змісту клопотання про застосування запобіжного заходу, які визначені в ч. 1 ст. 184 КПК, а саме: короткий виклад фактичних обставин кримінального правопорушення, в якому підозрюється або обвинувачується особа; правову кваліфікацію кримінального правопорушення із зазначенням статті (частини статті) закону України про кримінальну відповідальність; виклад обставин, що дають підстави підозрювати, обвинувачувати особу у вчиненні кримінального правопорушення, і посилання на матеріали, що підтверджують ці обставини; посилання на один або кілька ризиків, зазначених у ст. 177 КПК; виклад обставин, на підставі яких слідчий, прокурор дійшов висновку про наявність одного або кількох ризиків, зазначених у його клопотанні, і посилання на матеріали, що підтверджують ці обставини; обґрунтування неможливості запобігання ризику або ризикам, зазначеним у клопотанні, шляхом застосування більш м'яких запобіжних заходів; обґрунтування необхідності покладення на підозрюваного, обвинуваченого конкретних обов'язків, передбачених ч. 5 ст. 194 КПК.

До клопотання про застосування запобіжного заходу мають бути додані:

- витяг з Єдиного реєстру досудових розслідувань щодо кримінального провадження, в рамках якого подається клопотання;

- копії матеріалів, якими слідчий, прокурор обґрунтовує доводи клопотання (доводи, що дають підстави підозрювати, обвинувачувати особу у вчиненні кримінального правопорушення, доводи про наявність зазначених у клопотанні ризиків, доводи неможливості запобігати вказаним ризикам шляхом застосування більш м'яких запобіжних заходів, доводи щодо необхідності покладення конкретних процесуальних обов'язків);

- підтвердження того, що підозрюваному, обвинуваченому надані копії клопотання та матеріалів, якими обґрунтовується необхідність застосування запобіжного заходу. Таким підтвердженням може бути розпис особи у клопотанні, відеозапис вручення чи будь-які інші дані, які підтверджують факт вручення;

- перелік свідків, яких слідчий, прокурор вважає за необхідне допитати під час судового розгляду щодо запобіжного заходу. Даний додаток є факультативним, так як слідчий, прокурор на власний розсуд визначають чи необхідно викликати свідків, потерпілих в суд чи ні.

Застосування запобіжного заходу до кожної особи потребує внесення окремого клопотання.

З метою забезпечення підозрюваному, обвинуваченому можливості підготовки до захисту при вирішенні слідчим суддею, судом питання про застосування до нього запобіжного заходу закон зобов'язує слідчого, прокурора не пізніше, ніж за 3 години до початку розгляду цього клопотання надати його копію та матеріали, якими обґрунтовується необхідність застосування запобіжного заходу, підозрюваному, обвинуваченому (ч. 2 ст. 184 КПК).

Змінити або доповнити подане до слідчого судді, суду клопотання про застосування запобіжного заходу вправі лише прокурор. Так, якщо після подання клопотання прокурору стали відомі обставини, що виключають обґрунтовану підозру у вчиненні особою кримінального правопорушення, він зобов'язаний відкликати клопотання про застосування запобіжного заходу та відкликати дозвіл на затримання, якщо такий дозвіл був отриманий. Підставою для відкликання клопотання про застосування запобіжного за-

ходу є наявність обставин, які спростовують повідомлену раніше підозру у вчиненні кримінального правопорушення або свідчать про необхідність її заміни.

Якщо після подання клопотання про застосування запобіжного заходу слідчому, прокурору стали відомі інші обставини, що можуть вплинути на вирішення судом питання про застосування запобіжного заходу, він зобов'язаний доповнити або змінити клопотання, або замінити його новим клопотанням (ст. 185 КПК). Зміна клопотання новим, повинна мати місце у всіх випадках, коли ставиться питання про застосування іншого, більш м'якого чи більш суворого запобіжного заходу.

Закон вимагає, щоб клопотання про застосування або зміну запобіжного заходу розглядалося слідчим суддею, судом невідкладно, тобто першочергово. У будь-якому випадку клопотання про застосування або зміну запобіжного заходу має бути розглянуто не пізніше 72 годин з моменту:

- фактичного затримання підозрюваного, обвинуваченого без ухвали слідчого судді, суду відповідно до вимог ст. 207, 208 КПК;
- надходження до суду клопотання, якщо підозрюваний, обвинувачений перебуває на свободі;
- подання підозрюваним, обвинуваченим, його захисником до суду клопотання підозрюваного, обвинуваченого про зміну запобіжного заходу (ст. 201 КПК).

Слідчий суддя, суд після одержання клопотання про застосування запобіжного заходу до підозрюваного, обвинуваченого, призначає дату судового засідання та для забезпечення судового розгляду здійснює:

- заходи щодо забезпечення прибуття підозрюваного, обвинуваченого (судовий виклик підозрюваного, обвинуваченого). З метою забезпечення прибуття підозрюваного, обвинуваченого для розгляду клопотання про застосування запобіжного заходу ст. 187 КПК передбачає можливість, за наявності для того підстав, прийняти рішення про застосування приводу чи затримання з метою приводу підозрюваного, обвинуваченого;
- здійснює заходи для забезпечення захисником підозрюваного, обвинуваченого у таких випадках: коли підозрюваний, обвинувачений заявив клопотання про залучення захисника (ст. 48 КПК); якщо участь захисника є обов'язковою (ст. 52 КПК); якщо слідчий суддя, суд вирішить, що обставини кримінального провадження вимагають участі захисника (ст. 48, 49, 53 КПК);
- здійснює судовий виклик свідків, яких слідчий, прокурор або підозрюваний, обвинувачений вважає за необхідне допитати під час судового розгляду щодо застосування запобіжного заходу.

Розгляд клопотання про застосування запобіжного заходу відбувається за участю прокурора, підозрюваного, обвинуваченого, його захисника. За відсутності підозрюваного, обвинуваченого закон дозволяє розглянути клопотання про обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою та обрати такий запобіжний захід лише у разі, якщо прокурором, крім наявності підстав, передбачених ст. 177 КПК, буде доведено, що підозрюваний, обвинувачений оголошений у міжнародний розшук (ч. 6 ст. 193 КПК). Обов'язок доведення факту перебування підозрюваного, обвинуваченого у міжнародному розшуку покладається на слідчого, прокурора, який подав клопотання, та підтверджується відповідними відомостями (довідкою, витягом із бази даних Інтерполу тощо).

Слідчий суддя, суд, до якого прибув або доставлений підозрюваний, обвинувачений для участі у розгляді клопотання про застосування запобіжного заходу, зобов'язаний роз'яснити його права: мати захисника; знати суть та підстави підозри або обвинувачення; знати підстави його затримання; відмовитися давати пояснення, показання з

приводу підозри або обвинувачення; давати пояснення щодо будь-яких обставин його затримання та тримання під вартою; досліджувати речові докази, документи, показання, на які посилається прокурор, та надавати речі, документи, показання інших осіб на спростування доводів прокурора; заявляти клопотання про виклик і допит свідків, показання яких можуть мати значення для вирішення питань цього розгляду.

За клопотанням сторін або за власною ініціативою слідчий суддя, суд має право заслухати будь-якого свідка чи дослідити будь-які матеріали, що мають значення для вирішення питання про застосування запобіжного заходу.

Будь-які твердження чи заяви підозрюваного, обвинуваченого, зроблені під час розгляду клопотання про застосування запобіжного заходу, не можуть бути використані на доведення його винуватості у кримінальному правопорушенні, у вчиненні якого він підозрюється, обвинувачується, або у будь-якому іншому правопорушенні. Дане положення визначене в ч. 5 ст. 193 КПК та є важливою гарантією того, що підозрюваний, обвинувачений при розгляді клопотання про обрання щодо нього запобіжного заходу є вільним у виборі засобів захисту своїх прав, свобод і законних інтересів.

Під час розгляду клопотання про застосування запобіжного заходу слідчий суддя, суд зобов'язаний встановити, чи доводять надані сторонами кримінального провадження докази обставини, які свідчать про:

1) наявність обґрунтованої підозри у вчиненні підозрюваним, обвинуваченим кримінального правопорушення;

2) наявність достатніх підстав вважати, що існує хоча б один із ризиків, передбачених у ст. 177 КПК, і на які вказує слідчий, прокурор;

3) недостатність застосування більш м'яких запобіжних заходів для запобігання ризику або ризикам, зазначеним у клопотанні (ч. 1 ст. 194 КПК).

За результатами розгляду клопотання, залежно від доведення вищевказаних обставин, слідчий суддя, суд може прийняти одне з таких рішень:

– постановляє ухвалу про відмову в застосуванні запобіжного заходу (ч. 2 ст. 194 КПК);

– зобов'язує підозрюваного, обвинуваченого прибувати за кожною вимогою до суду або до іншого органу державної влади, визначеного слідчим суддею, судом (ч. 3 ст. 194 КПК);

– застосовує більш м'який запобіжний захід ніж той, який зазначений у клопотанні (ч. 4 ст. 194 КПК);

– постановляє ухвалу про застосовування запобіжного заходу відповідно до поданого клопотання.

КПК визначає певні особливості щодо застосування запобіжних заходів, не пов'язаних з триманням під вартою.

Так, відповідно до ч. 5 ст. 194 КПК, якщо до особи застосовується запобіжний захід, не пов'язаний з триманням під вартою, слідчий суддя, суд застосовує відповідний запобіжний захід, зобов'язує підозрюваного, обвинуваченого прибувати за кожною вимогою до суду або до іншого визначеного органу державної влади, а також виконувати один або кілька обов'язків, необхідність покладення яких була доведена прокурором, а саме:

1) прибувати до визначеної службової особи із встановленою періодичністю;

2) не відлучатися із населеного пункту, в якому він зареєстрований, проживає чи перебуває, без дозволу слідчого, прокурора або суду;

3) повідомляти слідчого, прокурора чи суд про зміну свого місця проживання і/або місця роботи;

4) утримуватися від спілкування із будь-якою особою, визначеною слідчим суддею, судом або спілкуватися з нею з дотриманням умов, визначених слідчим суддею, судом;

- 5) не відвідувати місця, визначені слідчим суддею, судом;
- 6) пройти курс лікування від наркотичної або алкогольної залежності;
- 7) докласти зусиль до пошуку роботи або для навчання;
- 8) здати на зберігання до відповідних органів державної влади свій паспорт (паспорти) для виїзду за кордон, інші документи, що дають право на виїзд з України і в'їзд в Україну;
- 9) носити електронний засіб контролю.

Ухвала слідчого судді, суду щодо застосування запобіжного заходу має відповідати вимогам, визначеним у ст. 196 КПК. Після оголошення ухвали про застосування запобіжного заходу вона підлягає негайному виконанню, а її копія негайно вручається підозрюваному, обвинуваченому.

Оскарженню до суду апеляційної інстанції підлягають лише ухвали, які зазначені в ч. 1 ст. 309 КПК а саме:

- 1) про відмову у наданні дозволу на затримання;
- 2) про застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою або відмову в його застосуванні;
- 3) про продовження строку тримання під вартою або відмову в його продовженні;
- 4) про застосування запобіжного заходу у вигляді домашнього арешту або відмову в його застосуванні;
- 5) про продовження строку домашнього арешту або відмову в його продовженні.

Згідно з КПК 1960 року запобіжний захід діяв, доки в ньому не відпадала потреба. Лише стосовно запобіжного заходу у вигляді взяття під варту закон встановлював строки його дії — до 18 місяців. Науковці свого часу критикували відсутність чітко встановлених строків дії інших запобіжних заходів обґрунтовуючи це тим, що такий порядок не сприяє правовій захищеності осіб, оскільки при продовженні строків досудового слідства автоматично продовжувалася й дія запобіжного заходу.

Тому в КПК 2012 року законодавець по іншому підійшов до вирішення цього питання. Так, строк дії ухвали слідчого судді, суду про тримання під вартою або продовження строку тримання під вартою не може перевищувати 60 днів, а в разі його продовження — не більше 6 місяців (у кримінальному провадженні щодо злочинів невеликої або середньої тяжкості) чи 12 місяців (у кримінальному провадженні щодо тяжких або особливо тяжких злочинів).

Строк дії ухвали слідчого судді про тримання особи під домашнім арештом не може перевищувати 2-х місяців. У разі необхідності він може бути продовжений в межах строку досудового розслідування, але не більше 6 місяців.

Строк дії покладених на підозрюваного, обвинуваченого обов'язків, визначених в ч. 5 ст. 194 КПК, — не більше 2-х місяців. Даний строк може бути продовжений за клопотанням прокурора до 12 місяців, але в межах строку досудового розслідування. Після закінчення строку, у тому числі продовженого, протягом якого на підозрюваного, обвинуваченого були покладені відповідні обов'язки, ухвала про застосування запобіжного заходу в цій частині припиняє свою дію, а обов'язки скасовуються (ч. 6 ст. 194 КПК).

Після завершення строку дії ухвали слідчого судді, суду вона втрачає силу автоматично. Законодавець не передбачає необхідності прийняття будь-якого процесуального рішення щоб засвідчити припинення її дії.

Зміна чи скасування запобіжного заходу обумовлена тим, що в ході кримінального провадження змінюються підстави застосування чи обставини, що враховувалися при обранні запобіжного заходу. В таких випадках запобіжний захід може бути скасований або замінений на інший — більш або менш суворий.

Зміна запобіжного заходу може полягати у зміні виду запобіжного заходу, скасуванні, зміні або покладенні додаткових обов'язків, передбачених ч. 5 ст. 194 КПК, чи у зміні способу виконання цих обов'язків.

Підставами звернення до слідчого судді, суду з клопотанням про зміну запобіжного заходу є обставини які:

- існували під час прийняття попереднього рішення про застосування запобіжного заходу, але про які слідчий, прокурор на той час не знав і не міг знати, тобто є нововиявленими;

- виникли після прийняття попереднього рішення про застосування запобіжного заходу, тобто є новими.

Такими підставами може бути суттєва зміна обставин, що їх було взято до уваги при обранні запобіжного заходу, зокрема — змінилася кваліфікація кримінального правопорушення, погіршився стан здоров'я підозрюваного, обвинуваченого.

В нормах, які регулюють порядок застосування окремих запобіжних заходів, КПК визначає підстави їх зміни. Такими підставами є: порушення умов застосування особистого зобов'язання підозрюваним, обвинуваченим (ч. 2 ст. 179 КПК); відмова поручителя від взятих на себе зобов'язань (ч. 4 ст. 180 КПК); невиконання обов'язків заставодавцем під час обрання застави чи невиконання підозрюваним, обвинуваченим покладених на нього обов'язків (частини 8, 10 ст. 182 КПК).

З клопотанням про зміну запобіжного заходу до слідчого судді, суду можуть звернутися як прокурор, слідчий за погодженням з прокурором (ст. 200 КПК), так і підозрюваний, обвинувачений, до якого застосовано запобіжний захід чи його захисник (ст. 201 КПК).

Не пізніше, як за 3 години до початку розгляду клопотання про зміну запобіжного заходу сторони повинні надати копію клопотання та матеріалів, якими обґрунтовується необхідність зміни запобіжного заходу. Так, якщо звертається слідчий, прокурор, то він надає матеріали підозрюваному, обвинуваченому, якщо звертається підозрюваний, обвинувачений — матеріали надаються прокурору.

Клопотання підозрюваного, обвинуваченого має бути розглянуте слідчим суддею, судом протягом 3-х днів з моменту його одержання згідно з правилами, передбаченими для розгляду клопотання про застосування запобіжного заходу.

Залишити без розгляду клопотання про зміну запобіжного заходу слідчий суддя, суд має право лише за умови, що таке клопотання подано раніше ніж за 30 днів із дня постановлення попередньої ухвали про застосування, зміну або відмову у зміні запобіжного заходу. Якщо ж у відповідному клопотанні, поданому у межах 30 днів із дня постановлення попередньої ухвали про застосування, зміну або відмову у зміні запобіжного заходу, викладено нові обставини, які не розглядалися слідчим суддею, судом, розгляд клопотання має бути здійснено у строки, передбачені ч. 4 ст. 201 КПК.

Відмова у розгляді клопотання про зміну чи скасування запобіжного заходу з підстав неодноразового звернення з таким клопотанням у кримінальному провадженні не допускається та є порушенням п. 4 ст. 5 Конвенції (правова позиція ЄСПЛ, викладена у п. 65 рішення від 06 листопада 2008 р. у справі «Слоєв проти України»).

Запобіжний захід негайно припиняє свою дію, тобто вважається скасованим, у випадках, визначених в ст. 203 КПК, а саме:

- закінчення строку дії ухвали про обрання запобіжного заходу;
- ухвалення виправдувального вироку;
- закриття кримінального провадження.

4. ОКРЕМІ ВИДИ ЗАПОБІЖНИХ ЗАХОДІВ

Особисте зобов'язання (ст. 179 КПК) — це найбільш м'який запобіжний захід, який полягає в обмеженні права підозрюваного, обвинуваченого на свободу пересування, вільний вибір місця проживання чи перебування, права вільно залишати територію України шляхом покладання на нього зобов'язання виконувати визначені слідчим суддею, судом обов'язки з числа тих, що передбачені в ч. 5 ст. 194 КПК.

На підозрюваного обвинуваченого покладається зобов'язання виконувати один або кілька обов'язків, передбачених ч. 5 ст. 194 КПК, необхідність покладення яких була доведена прокурором. До таких обов'язків відносяться: 1) перебувати до визначеної службової особи із встановленою періодичністю; 2) не відлучатися із населеного пункту, в якому він зареєстрований, проживає чи перебуває, без дозволу слідчого, прокурора або суду; 3) повідомляти слідчого, прокурора чи суд про зміну свого місця проживання і/або місця роботи; 4) утримуватися від спілкування з будь-якою особою, визначеною слідчим суддею, судом, або спілкуватися з нею із дотриманням умов, визначених слідчим суддею, судом; 5) не відвідувати місця, визначені слідчим суддею або судом; 6) пройти курс лікування від наркотичної або алкогольної залежності; 7) докласти зусиль до пошуку роботи або до навчання; 8) здати на зберігання до відповідних органів державної влади свій паспорт (паспорти) для виїзду за кордон, інші документи, що дають право на виїзд з України і в'їзд в Україну; 9) носити електронний засіб контролю.

Вказаний перелік обов'язків, що можуть покладатися як особисте зобов'язання, є вичерпним.

Під *місцем проживання* слід розуміти житловий будинок, квартиру, службове житло, спеціалізовані будинки (гуртожиток, спеціальний будинок для одиноких престарілих тощо), а також інше житлове приміщення, в якому громадянин проживає за договором найму, оренди або на інших підставах, визначених законодавством України. Місце проживання особи визначається за офіційною його реєстрацією паспортною службою ОВС. *Місце перебування* — це місце, де особа перебуває у зв'язку із відрядженням, лікуванням, навчанням тощо. Це може бути готель, санаторій, туристична база чи інші подібні приміщення, чи житлові приміщення, що не є місцем постійного проживання.

Закон не наділяє правом слідчого суддю чи суд при обранні особистого зобов'язання самим визначати місце проживання чи перебування підозрюваного, обвинуваченого на період кримінального провадження. Слідчий суддя, суд може лише заборонити відлучатися із населеного пункту без дозволу слідчого, прокурора або суду.

Не є порушенням особистого зобов'язання тимчасове переміщення особи з одного району до іншого у межах міста, що має районний поділ. Однак необхідно враховувати заборону слідчого судді, суду на відвідування визначених місць, якщо така заборона передбачена в особистому зобов'язанні.

У разі неможливості прибути за викликом у визначений термін, чи в разі необхідності відлучитися із населеного пункту, при зміні місця роботи або навчання у тому ж населеному пункті, підозрюваний, обвинувачений повинен письмово повідомити про це слідчого, прокурора. На переїзд підозрюваного, обвинуваченого в межах місця проживання (у зв'язку із купівлею, обміном, наймом житла) не має необхідності отримання дозволу. Втім, про нову адресу має бути письмово повідомлено слідчого чи прокурора.

При обранні особистого зобов'язання підозрюваному, обвинуваченому письмово під розпис повідомляються покладені на нього обов'язки та роз'яснюється, що в разі їх невиконання до нього може бути застосований більш жорсткий запобіжний захід і на нього може бути накладено грошове стягнення в розмірі від 0,25 розміру мінімальної заробітної плати до 2-х розмірів мінімальної заробітної плати (ч. 2 ст. 179 КПК).

Відповідно до ч. 6 ст. 194 КПК строк дії покладених на підозрюваного, обвинуваченого обов'язків — не більше 2-х місяців. У разі необхідності цей строк може бути продовжений за клопотанням прокурора в порядку, передбаченому ст. 199 КПК.

Контроль за виконанням особистого зобов'язання на стадії досудового розслідування здійснює слідчий, а якщо справа перебуває у провадженні суду, — прокурор.

Варто відмітити, що даний запобіжний захід є певною мірою новим для кримінального процесу України. За характером обмежень прав підозрюваного, обвинуваченого особисте зобов'язання подібне до підписки про невиїзд (ст. 151 КПК 1960 року). Проте підписка про невиїзд полягала лише в забороні не відлучатися із місця постійного проживання або місця тимчасового знаходження без дозволу слідчого. Обов'язки ж, які покладаються на підозрюваного, обвинуваченого при особистому зобов'язанні, є значно ширшими.

Особиста порука (ст. 180 КПК) — це запобіжний захід, суть якого полягає у наданні особами, яких слідчий суддя, суд вважає такими, що заслуговують на довіру, письмового зобов'язання про те, що вони поручаються за виконання підозрюваним, обвинуваченим покладених на нього обов'язків відповідно до ст. 194 КПК і зобов'язуються за необхідності доставити його до органу досудового розслідування чи в суд на першу про те вимогу.

Особиста порука ґрунтується на тому, що за належну поведінку підозрюваного, обвинуваченого відповідають інші особи — поручителі, які, як правило, мають особисті чи службові зв'язки з особою, за яку вони поручились, і морально можуть впливати на неї. Тому особиста порука є однією з процесуальних форм залучення громадськості до перевиховання осіб, які вчинили кримінальне правопорушення.

На поручителя покладається обов'язок забезпечити не тільки явку підозрюваного, обвинуваченого до органу досудового розслідування чи в суд на першу про те вимогу, а і виконання покладених на підозрюваного, обвинуваченого обов'язків відповідно до ст. 194 КПК, зокрема: утримуватися від спілкування із будь-якою особою, не відвідувати визначені місця, пройти курс лікування від наркотичної або алкогольної залежності, докласти зусиль до пошуку роботи або для навчання тощо.

Умова застосування даного запобіжного заходу є складною за змістом і включає такі фактори:

– поручителями можуть бути особи, що заслуговують на довіру — повнолітні громадяни з високими моральними якостями, які є соціально адаптованими, сумлінно ставляться до праці та виконання громадських обов'язків, мають авторитет у колективі чи за місцем проживання, користуються повагою у підозрюваного, обвинуваченого та можуть завдяки цьому реально забезпечити його належну поведінку та явку до органу досудового розслідування чи в суд на першу про те вимогу. Ці дані можуть встановлюються шляхом витребування характеристик на поручителів, довідок;

– кількість поручителів визначає слідчий суддя, суд, який обирає запобіжний захід. Максимальна кількість поручителів законом не обмежена. Проте на відміну від КПК 1960 року, в якому було передбачено не менше двох поручителів, чинний КПК дозволяє залучення і одного поручителя, якщо він заслуговує на особливу довіру. Такою

особою може бути народний депутат України, особа, яка відзначена державними нагородами, тощо;

– цей запобіжний захід може бути застосовано тільки за клопотанням або за згодою поручителів. Громадяни, які виявили бажання взяти на себе відповідні зобов'язання, повинні подати про це письмову заяву слідчому, який має перевірити дані про особу поручителя та його взаємини з підозрюваним.

При обранні особистої поруки поручителю має бути роз'яснено:

– у вчиненні якого кримінального правопорушення підозрюється або обвинувачується особа;

– передбачене законом покарання за його вчинення;

– обов'язки поручителя та що у разі їх невиконання на нього накладається грошове стягнення в розмірі, визначеному ч. 5 ст. 180 КПК (залежно від тяжкості покарання, яке загрожує підозрюваному, обвинуваченому, за вчинене кримінальне правопорушення — від 2-х до 50 розмірів мінімальної заробітної плати);

– право поручителя відмовитись від взятих на себе зобов'язань до виникнення підстав, які тягнуть за собою його відповідальність.

При застосуванні особистої поруки як запобіжного заходу поручитель дає письмове зобов'язання про те, що він ручається за виконання підозрюваним, обвинуваченим покладених на нього обов'язків відповідно до ст. 194 КПК і зобов'язується за необхідності доставити його до органу досудового розслідування чи в суд на першу про те вимогу. Зокрема, у ч. 2 ст. 202 КПК визначено, що у разі застосування запобіжного заходу у вигляді особистої поруки підозрюваний, обвинувачений, який був затриманий, звільняється з-під варти негайно після надання його поручителями визначеного зобов'язання.

Якщо поручитель пересвідчиться, що він не може гарантувати належну поведінку підозрюваного, обвинуваченого, то він має забезпечити його явку до органу досудового розслідування чи суду для вирішення питання про заміну запобіжного заходу на інший. Причини відмови поручителя від взятих на себе зобов'язань можуть бути різними: неналежна поведінка підозрюваного, обвинуваченого, переїзд поручителя в інше місце проживання, його тривале відрадження тощо.

При своєчасному повідомленні про відмову від поруки та забезпеченні явки підозрюваного, обвинуваченого до органу досудового розслідування чи суду з поручителя знімається відповідальність за неналежну поведінку підозрюваного, обвинуваченого.

Контроль за виконанням зобов'язань про особисту поруку здійснює слідчий, а якщо справа перебуває у провадженні суду — прокурор.

Домашній арешт (ст. 181 КПК) полягає в обмеженні свободи пересування підозрюваного, обвинуваченого шляхом заборони йому залишати житло цілодобово або у певний період доби. Суть домашнього арешту полягає в тому, що за наявності достатніх підстав для обрання підозрюваному, обвинуваченому запобіжного заходу у вигляді домашнього арешту за рішенням слідчого судді, суду встановлюються обмеження, пов'язані із його ізоляцією у житлі, чим обмежується свобода пересування підозрюваного, обвинуваченого поза межами житла.

Під житлом, в даному випадку, необхідно розуміти: будинок приватної форми власності з усіма приміщеннями в яких постійно чи тимчасово проживає підозрюваний, обвинувачений, включаючи приміщення, які не призначені для проживання, але які є складовою будинку; будь-яке житлове приміщення незалежно від форми власності, яке належить до житлового фонду і використовується підозрюваним, обвинуваченим для постійного або тимчасового проживання (будинок, квартира, окрема кімната в квартирі

з необхідними для проживання приміщеннями); будь-яке інше приміщення чи забудова, у яких проживає підозрюваний, обвинувачений, які не належать до житлового фонду, але пристосовані для проживання. Словосполучення «житло цієї особи» охоплює випадки, коли підозрюваний, обвинувачений: є власником (співвласником) такого житла; зареєстрований у такому житлі; постійно або тимчасово проживає у такому житлі без реєстрації.

Домашній арешт має застосовуватись в тих випадках, коли застава є занадто м'яким запобіжним заходом, а тримання під вартою — занадто суворим. Застосування даного запобіжного заходу має зменшити кількість осіб, які знаходяться під вартою (до набрання чинності нового КПК — щорічно приблизно 35 тисяч осіб трималося під вартою).

Домашній арешт застосовується за умови, що особа підозрюється або обвинувачується у вчиненні злочину, за вчинення якого законом передбачено покарання у вигляді позбавлення волі. Під час досудового розслідування кримінальних проступків запобіжний захід у вигляді домашнього арешту не застосовується.

Режим ізоляції підозрюваного, обвинуваченого в межах житла полягає в тому, що особі забороняється залишати житло чи то цілодобово, чи то на певний період доби (наприклад з 20 до 8 години). Вибір режиму обмеження визначається з врахуванням ризиків, визначених в ст. 177 КПК та обставин, перерахованих у ст. 178 КПК.

Крім того, при застосуванні домашнього арешту як запобіжного заходу на підозрюваного, обвинуваченого може бути покладений один або кілька обов'язків, передбачених ч. 5 ст. 194 КПК.

З метою безумовного виконання запобіжного заходу у вигляді домашнього арешту на підозрюваного, обвинуваченого покладається обов'язок носити засіб електронного контролю. Застосування електронного засобу контролю полягає у закріпленні на тілі підозрюваного, обвинуваченого пристрою, який дає змогу відслідковувати та фіксувати його місцезнаходження. Такий пристрій має бути захищений від самостійного знімання, пошкодження або іншого втручання в його роботу з метою ухилення від контролю та сигналізувати про спроби особи здійснити такі дії (ч. 1 ст. 195 КПК).

Відмова від носіння засобу електронного контролю, умисне зняття, пошкодження або інше втручання у його роботу з метою ухилення від контролю, а також намагання вчинити зазначені дії є невиконанням обов'язків, покладених судом на підозрюваного, обвинуваченого при обранні запобіжного заходу у вигляді домашнього арешту (ч. 6 ст. 195 КПК), що є підставою для застосування більш жорсткого запобіжного заходу чи накладення грошового стягнення (ч. 2 ст. 179 КПК).

Як і всі інші запобіжні заходи, домашній арешт застосовується на підставі ухвали слідчого судді, суду. Проте в ухвалі слідчого судді, суду про застосування домашнього арешту, крім загальних вимог, визначених у ст. 196 КПК, має бути зазначена точна адреса житла, яке підозрюваному, обвинуваченому забороняється залишати.

Ухвала слідчого судді про застосування запобіжного заходу у вигляді домашнього арешту або відмову в його застосуванні, про продовження строку домашнього арешту або відмову в його продовженні підлягають оскарженню під час досудового розслідування в апеляційному порядку (п. 4, 5 ч. 1 ст. 309 КПК).

Ухвала про обрання запобіжного заходу у вигляді домашнього арешту передається для виконання ОВС за місцем проживання підозрюваного, обвинуваченого. ОВС повинен негайно поставити на облік особу, щодо якої застосовано запобіжний захід у вигляді домашнього арешту, і повідомити про це слідчого або суд, якщо запобіжний захід застосовано під час судового провадження.

Контроль за дотриманням підозрюваним, обвинуваченим умов домашнього арешту покладений на працівників ОВС. З метою контролю за поведінкою підозрюваного, обвинуваченого, який перебуває під домашнім арештом, працівникам ОВС надається право з'являтися в житло цієї особи, вимагати надати усні чи письмові пояснення з питань, пов'язаних із виконанням покладених на особу зобов'язань та використовувати електронні засоби контролю (ч. 5 ст. 181 КПК). Зазначені перевірки не повинні порушувати нормальних умов життя громадян та здійснюватися, як правило, вдень. Винятки можуть бути в тому випадку, коли в ОВС наявна інформація про порушення особою умов застосування домашнього арешту.

Строк домашнього арешту не може перевищувати 2-х місяців. Даний строк може бути продовжений за клопотанням прокурора у разі необхідності та в межах строку досудового розслідування. При цьому сукупний строк тримання особи під домашнім арештом під час досудового розслідування не може перевищувати 6 місяців. По закінченню цього строку ухвала про застосування запобіжного заходу у вигляді домашнього арешту припиняє свою дію і запобіжний захід вважається скасованим.

Певні особливості має застосування домашнього арешту до підозрюваного, обвинуваченого, який був затриманий. Так, якщо згідно з умовами домашнього арешту підозрюваному, обвинуваченому заборонено залишати житло цілодобово — він негайно доставляється до місця проживання та звільняється з-під варти, а якщо заборонено залишати житло в певний період доби — особа звільняється з-під варти та зобов'язується невідкладно прибути до місця свого проживання (ч. 3 ст. 202 КПК).

Варто відмітити, що в кримінальному процесі РФ аналогічний запобіжний захід запроваджено з 2001 року в ст. 107 КПК РФ. Втім, домашній арешт як запобіжний захід в РФ та Україні мають відмінності як в видах обмежень, так і в правових наслідках. Зокрема, відповідно до ч. 10 ст. 109 КПК РФ, строк домашнього арешту зараховується в строк тримання під вартою. В КПК України аналогічного положення не передбачено.

Застава (ст. 182 КПК) — це запобіжний захід, суть якого полягає у внесенні коштів у грошовій одиниці України на спеціальний рахунок суду, який обрав такий запобіжний захід, з метою забезпечення виконання підозрюваним, обвинуваченим покладених на нього обов'язків, під умовою звернення внесених коштів у доход держави в разі невиконання цих обов'язків.

Застава є одним з ефективних запобіжних заходів, в основу якого покладено економічну заінтересованість у збереженні грошової суми та моральні зобов'язання підозрюваного, обвинуваченого перед іншими фізичними або юридичними особами, які виступили заставодавцями. Державний примус у процесі застосування застави породжується реальною загрозою втрати заставодавцем грошей у разі невиконання підозрюваним, обвинуваченим покладених на нього обов'язків. Свобода підозрюваного, обвинуваченого при застосуванні цього запобіжного заходу обмежується шляхом загрози майнових втрат.

За своїм змістом застава спрямована на досягнення конкретної мети — забезпечити виконання підозрюваним, обвинуваченим покладених на нього обов'язків, зокрема його явки до слідчого та суду, попередження вчинення нових кримінальних правопорушень.

Застава може обиратися як до підозрюваного, обвинуваченого, який не тримається під вартою, так і щодо особи, стосовно якої застосовано запобіжний захід у вигляді тримання під вартою. Дане положення визначено в ч. 3 ст. 183 КПК, де передбачено, що при постановленні ухвали про застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою слідчий суддя, суд зобов'язаний визначити розмір застави, яка є достатньою

для забезпечення виконання підозрюваним, обвинуваченим обов'язків, передбачених КПК. За змістом ст. 182 КПК застава може застосовуватись по відношенню до всіх підозрюваних, обвинувачених, незалежно від тяжкості кримінального правопорушення, у вчиненні якого вони підозрюються чи обвинувачуються. Втім, ч. 4 ст. 183 КПК передбачає, право слідчого судді, суду не визначити розмір застави у кримінальному провадженні у таких випадках: щодо злочину, вчиненого із застосуванням насильства або погрозою його застосування; щодо злочину, який спричинив загибель людини; щодо особи, стосовно якої у цьому провадженні вже обирався запобіжний захід у вигляді застави, проте був порушений нею.

Застава може бути внесена підозрюваним, обвинуваченим або іншою особою, яка діє від його імені, або заставодавцем — іншою фізичною чи юридичною особою, яка вносить кошти від свого імені відповідно до Порядку внесення коштів на спеціальний рахунок у разі застосування застави як запобіжного заходу, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 11 січня 2012 р. № 15 (далі — Порядок внесення коштів).

Частина 2 ст. 182 КПК визначає обмеження щодо кола осіб, які можуть бути заставодавцями. Так, заставодавцем не може бути юридична особа державної або комунальної власності або така, що фінансується з місцевого, державного бюджету, бюджету АРК, або у статутному капіталі якої є частка державної, комунальної власності, або яка належить державному, комунальному суб'єкту господарювання. У науковій літературі обґрунтовано звертається увага також на те, що заставодавець повинен заслуговувати на довіру (за аналогією з поручителем). Інакше заставодавцем може виступити співучасник чи організатор злочинної організації.

Предметом застави можуть бути лише кошти у грошовій одиниці України. Інші матеріальні цінності, будь-яке майно або нерухомість не можуть бути предметом застави. Не можуть бути предметом застави також кошти, що приєднані до матеріалів кримінального провадження як речові докази або на які накладено арешт.

Закон визначає сукупність обставин та критеріїв, якими необхідно керуватися при визначенні розміру застави в кожному конкретному випадку. Такими обставинами є всі обставини вчиненого кримінального правопорушення, майновий та сімейний стан підозрюваного, обвинуваченого, характер ризиків, передбачених в ст. 177 КПК. Критеріями визначення розміру застави є те, що розмір застави буде в достатній мірі гарантувати виконання підозрюваним, обвинуваченим покладених на нього обов'язків, та водночас не буде завідомо непропорційним для нього.

Межі розміру застави залежать від встановленого КК тяжкості злочину (ст. 12 КК), у вчиненні якого особа підозрюється, обвинувачується, а саме:

- щодо особи, підозрюваної чи обвинуваченої у вчиненні злочину невеликої або середньої тяжкості, — від 1 до 20 розмірів мінімальної заробітної плати;
- щодо особи, підозрюваної чи обвинуваченої у вчиненні тяжкого злочину, — від 20 до 80 розмірів мінімальної заробітної плати;
- щодо особи, підозрюваної чи обвинуваченої у вчиненні особливо тяжкого злочину, — від 80 до 300 розмірів мінімальної заробітної плати.

Втім, розмір застави може бути і більшим. У виключних випадках, якщо слідчий суддя, суд встановить, що застава у зазначених межах не здатна забезпечити виконання особою, що підозрюється, обвинувачується у вчиненні тяжкого або особливо тяжкого злочину, покладених на неї обов'язків, застава може бути призначена у розмірі, який перевищує 80 чи 300 розмірів мінімальної заробітної плати відповідно (ч. 5 ст. 182 КПК).

При застосуванні запобіжного заходу у вигляді застави підозрюваному, обвинуваченому роз'яснюються його обов'язки і наслідки їх невиконання, а заставодавцю — у вчиненні якого кримінального правопорушення підозрюється чи обвинувачується особа, яке передбачене законом покарання за його вчинення, обов'язки із забезпечення належної поведінки підозрюваного, обвинуваченого та його явки за викликом, а також наслідки невиконання цих обов'язків. У випадку внесення застави згідно з ухвалою слідчого судді, суду щодо особи, стосовно якої раніше було обрано запобіжний захід у вигляді тримання під вартою, передбачені вище роз'яснення здійснюються уповноваженою службовою особою місця ув'язнення.

Порядок та строки внесення застави законодавцем диференціюються залежно від того, чи тримається підозрюваний, обвинувачений під вартою, чи ні.

Так, якщо підозрюваний, обвинувачений не тримається під вартою, то не пізніше 5 днів із дня обрання запобіжного заходу у вигляді застави він зобов'язаний внести кошти на спеціальний рахунок суду, який обрав такий запобіжний захід, відкритий в органах казначейства, або забезпечити їх внесення заставодавцем та надати документ, що це підтверджує, слідчому, прокурору, суду. Внесення коштів здійснюється на підставі платіжного доручення особи чи заставодавця. Підтвердженням внесення коштів на депозитний рахунок суду є платіжний документ з відміткою банку про виконання (п. 5, 6 Порядку внесення коштів).

Зазначені дії можуть бути здійснені пізніше 5 днів з дня обрання запобіжного заходу у вигляді застави, за умови, що на момент їх здійснення не буде прийнято рішення про зміну запобіжного заходу. В той же час невиконання у встановленому порядку вимог щодо внесення коштів як застави та надання документа, що це підтверджує є підставою затримання особи (ч. 2 ст. 208 КПК).

Певні особливості має застосування застави, якщо таке рішення прийнято як альтернатива триманню під вартою. Так, якщо рішення про застосування запобіжного заходу у вигляді застави прийнято відповідно до ч. 3 та ч. 4 ст. 183 КПК, підозрюваний, обвинувачений або заставодавець мають право у будь-який момент внести заставу у розмірі, визначеному в ухвалі про застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою.

Після отримання документа, що підтверджує внесення застави, та його перевірки, уповноважена службова особа місця ув'язнення, під вартою в якому перебуває підозрюваний, обвинувачений, негайно здійснює розпорядження про його звільнення з-під варти та повідомляє про це усно і письмово слідчого, прокурора та слідчого суддю, а якщо застава внесена під час судового провадження — прокурора та суд. Перевірка документа, що підтверджує внесення застави, не може тривати більше одного робочого дня (ч. 4 ст. 202 КПК).

Підозрюваний, обвинувачений, заставодавець зобов'язані виконувати покладені на них обов'язки, пов'язані із застосуванням застави, з моменту обрання запобіжного заходу у вигляді застави щодо особи, яка не тримається під вартою, у тому числі до фактичного внесення коштів на відповідний рахунок, а також з моменту звільнення підозрюваного, обвинуваченого з-під варти внаслідок внесення застави.

Наслідками невиконання підозрюваним, обвинуваченим чи заставодавцем обов'язків, покладених на них під час обрання застави як запобіжного заходу є звернення грошових коштів у дохід держави (зараховуються до спеціального фонду Державного бюджету України).

Застава звертається в дохід держави у таких випадках (ч. 8 ст. 182 КПК):

— у разі невиконання обов'язків заставодавцем;

– якщо підозрюваний, обвинувачений, будучи належним чином повідомлений, не з'явився за викликом до слідчого, прокурора, слідчого судді, суду без поважних причин чи не повідомив про причини своєї неявки;

– якщо підозрюваний, обвинувачений порушив інші, покладені на нього при застосуванні запобіжного заходу обов'язки.

Питання про звернення застави в дохід держави вирішується слідчим суддею, судом, за клопотанням прокурора або за власною ініціативою суду в судовому засіданні за участю підозрюваного, обвинуваченого, заставодавця, в порядку, передбаченому для розгляду клопотань про обрання запобіжного заходу.

У разі звернення застави в дохід держави до підозрюваного, обвинуваченого застосовується або інший, більш суворий запобіжний захід, або застава вже у більшому розмірі (ч. 10 ст. 182 КПК).

За загальним правилом застава, що не була звернена в дохід держави, повертається підозрюваному, обвинуваченому, заставодавцю після припинення дії цього запобіжного заходу. Відповідно до п. 8 Порядку внесення коштів застава повертається у безготівковій формі на зазначений банківський рахунок, а у разі відсутності такого рахунка — готівкою через банки або підприємства поштового зв'язку.

Для повернення коштів, внесених як застава, до органу Казначейства необхідно подати такі документи: заяву; засвідчену судом копію ухвали слідчого судді, суду, вироку суду, в якому міститься рішення про повернення застави; копію платіжного або іншого документа, що підтверджує факт внесення коштів як застави. Повернення коштів, внесених як застава, здійснюється протягом 5 робочих днів з дня надходження зазначених документів.

Застава, внесена підозрюваним, обвинуваченим, може бути повністю або частково звернена судом на виконання вироку в частині майнових стягнень, що сприяє виконанню завдань кримінального провадження. Втім, якщо застава була внесена заставодавцем, то вона може бути звернена судом на виконання вироку в частині майнових стягнень тільки за його згодою.

Тримання під вартою (ст. 183 КПК) — це винятковий запобіжний захід, який полягає в позбавленні волі на певний строк підозрюваного, обвинуваченого і утримання його у місцях попереднього ув'язнення. Тримання під вартою є найбільш суворим запобіжним заходом, який суттєво обмежує конституційне право людини на свободу і особисту недоторканність та застосовується виключно у разі, якщо прокурор доведе, що жоден із більш м'яких запобіжних заходів не зможе запобігти ризикам, пов'язаним із перешкоджанням здійсненню кримінального провадження у будь-яких формах.

Винятковість тримання під вартою обумовлена тим, що відповідно до п. 3 ст. 9 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права 1966 року «тримання під вартою осіб, котрі чекають судового розгляду, не повинно бути загальним правилом». Згідно з п. 6.1 Токійських правил попереднє ув'язнення застосовується в кримінальному судочинстві як надзвичайний захід за умови належного врахування інтересів розслідування та захисту суспільства і жертв злочинів.

Суть запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою полягає в обмеженні особистої свободи підозрюваного, обвинуваченого через поміщення їх до спеціальної установи. Такими установами є слідчі ізолятори Державної кримінально-виконавчої служби України, гауптвахти Військової служби правопорядку у Збройних Силах України. В окремих випадках, що визначаються потребою в проведенні слідчих дій, ці особи

можуть перебувати в ізоляторах тимчасового тримання (ст. 4 Закону України «Про попереднє ув'язнення»).

Запобіжний захід у вигляді тримання під вартою застосовується лише за умови, якщо прокурор доведе, що жоден із більш м'яких запобіжних заходів не зможе запобігти ризикам, передбаченим в ст. 177 КПК, та лише щодо осіб, визначених в ч. 2 ст. 183 КПК.

Так, за загальним правилом, тримання під вартою може застосовуватися лише якщо особа підозрюється або обвинувачується у вчиненні злочину, за який законом передбачено покарання у вигляді позбавлення волі на строк понад 5 років (якщо особа раніше не судима) або понад 3 роки (для раніше судимої особи).

Законодавець дозволяє застосувати запобіжний захід у вигляді тримання під вартою до особи, яка підозрюється або обвинувачується у вчиненні злочину, за який законом передбачено покарання у вигляді позбавлення волі до 5 років (для раніше не судимої особи) або до 3 років (для раніше судимої особи) виключно у випадках, якщо прокурором, крім наявності підстав, передбачених ст. 177 КПК, буде доведено, що, перебуваючи на волі, ця особа переховувалася від органу досудового розслідування чи суду, перешкоджала кримінальному провадженню або їй повідомлено про підозру у вчиненні іншого злочину.

Якщо ж особа підозрюється або обвинувачується у вчиненні злочину, за який законом передбачено основне покарання у вигляді штрафу в розмірі понад 3000 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, то законодавець дозволяє застосовувати тримання під вартою виключно у разі, якщо прокурором, крім наявності підстав, передбачених ст. 177 КПК, буде доведено, що підозрюваний, обвинувачений не виконав обов'язки, покладені на нього при застосуванні іншого, раніше обраного запобіжного заходу, або не виконав у встановленому порядку вимог щодо внесення коштів як застави та надання документа, що це підтверджує.

Тримання під вартою як запобіжний захід може застосовуватися і щодо особи, яку розшукують компетентні органи іноземної держави за кримінальне правопорушення, у зв'язку з яким може бути вирішено питання про видачу особи (екстрадицію) такій державі для притягнення до кримінальної відповідальності або виконання вироку. У даному випадку до цієї особи застосовується екстрадиційний арешт.

Процесуальний порядок застосування запобіжного заходу тримання під вартою має певні особливості, а саме:

– прокурор, слідчий за погодженням з прокурором має право звернутися із клопотанням про дозвіл на затримання підозрюваного, обвинуваченого з метою його приводу для участі в розгляді клопотання про застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою (ст. 188 КПК);

– присутність підозрюваного, обвинуваченого під час розгляду клопотання про обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою є обов'язковою, за винятком випадків, коли прокурором буде доведено, що ця особа оголошена у міжнародний розшук (ч. 6 ст. 193 КПК);

– новим, але беззаперечно прогресивним для кримінального процесу є положення, яке визначене в ч. 3 ст. 183 КПК, де вказано, що слідчий суддя, суд при постановленні ухвали про застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою зобов'язаний визначити розмір застави, достатньої для забезпечення виконання підозрюваним, обвинуваченим, обов'язків, передбачених КПК. Слідчий суддя, суд при постановленні ухвали про застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою має право не визначити розмір застави лише у випадках, перерахованих у ч. 4 ст. 183 КПК;

– в ухвалі про обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою слідчий суддя, суд зобов'язаний визначити дату закінчення її дії у межах строку, передбаченого КПК.

При визначенні строку тримання під вартою необхідно враховувати вимоги дотримання розумного строку. Загальні положення щодо розумних строків у кримінальному провадженні встановлено у ст. 28 КПК, та конкретизовано у ст. 197 КПК. При оцінці дотримання стандарту розумності строку тримання під вартою ЄСПЛ неодноразово підкреслював, що розумність строку тримання під вартою не може оцінюватися абстрактно та визначається в кожному окремому випадку залежно від особливостей конкретної справи.

Так, строк дії ухвали слідчого судді, суду про тримання під вартою або продовження строку тримання під вартою не може перевищувати 60 днів.

Даний строк може бути продовжений в межах строку досудового розслідування. Проте сукупний строк тримання під вартою підозрюваного, обвинуваченого під час досудового розслідування не повинен перевищувати:

- 6 місяців — у кримінальному провадженні щодо злочинів невеликої або середньої тяжкості;
- 12 місяців — у кримінальному провадженні щодо тяжких або особливо тяжких злочинів.

Строк тримання під вартою обчислюється з моменту взяття під варту або з моменту затримання, якщо взяттю під варту передувало затримання підозрюваного, обвинуваченого. У строк тримання під вартою також включається час перебування особи в медичному закладі під час проведення стаціонарної психіатричної експертизи. У разі повторного взяття особи під варту в тому самому кримінальному провадженні, строк тримання під вартою обчислюється з урахуванням часу тримання під вартою раніше (ч. 2 ст. 197 КПК). Слід зазначити, що тримання під вартою є єдиним запобіжним заходом, який зараховується в строк призначеного судом покарання відповідно до правил, визначених ч. 5 ст. 72 КК.

Продовження строків тримання під вартою здійснюється за клопотанням прокурора, слідчого за погодженням із прокурором не пізніше ніж за 5 днів до закінчення дії попередньої ухвали про тримання під вартою. Дане клопотання має бути розглянутим до закінчення строку дії попередньої ухвали.

Слідчий суддя зобов'язаний відмовити у продовженні строку тримання під вартою, якщо прокурор, слідчий не доведе, що: 1) ризик не зменшився або з'явилися нові ризики, які виправдовують тримання особи під вартою; та 2) існують обставини, які перешкоджають завершенню досудового розслідування до закінчення дії попередньої ухвали про тримання під вартою (частини 3, 5 ст. 199 КПК).

У випадку, коли слідчий суддя відмовляє у продовженні строку тримання під вартою, він має право застосувати інший, більш м'який запобіжний захід.

ЄСПЛ відмічає, що одним із найбільш частих порушень прав людини у справах проти України є необґрунтоване ухвалення судами рішень про продовження строку тримання підозрюваного, обвинуваченого під вартою, а також те, що можливість застосування запобіжних заходів, альтернативних триманню під вартою у багатьох випадках навіть не розглядалася. Після спливу певного проміжку часу навіть обґрунтована підозра у вчиненні злочину не може бути єдиним виправданням тримання під вартою підозрюваного, обвинуваченого (п. 60 рішення від 06 листопада 2008 р. у справі «Слоєв проти України»).

Продовження тримання під вартою може бути виправдано тільки за наявності конкретного суспільного інтересу, який, незважаючи на презумпцію невинуватості, прева-

лює над принципом поваги до свободи особистості (п. 79 рішення у справі «Харченко проти України» від 10 лютого 2011 р.). Досудове ув'язнення не повинно передбачати покарання у вигляді позбавлення волі і не може бути «формою очікування» обвинувального вироку (рішення по справі «Летельє проти Франції» від 26 червня 1991 р.). ЄСПЛ також неодноразово відмічав, що існує презумпція на користь звільнення. До вироку особа має вважатися невинуватою і має бути звільнена, як тільки її тримання під вартою стає необґрунтованим.

Окремі уваги заслуговує питання обчислення сумарного строку тримання під вартою. Так, за загальним правилом, строк тримання під вартою під час досудового розслідування закінчується у день надходження кримінального провадження до суду. Втім, відповідно до практики ЄСПЛ при визначенні тривалості тримання особи під вартою під час кримінального провадження за змістом п. 3 ст. 5 Конвенції враховується період, який розпочинається з дати затримання особи та закінчується у день ухвалення вироку судом першої інстанції (рішення по справі «Белевиський проти Росії» від 1 березня 2007 р.). У зв'язку з цим ЄСПЛ у справі Харченко проти України вказував на необхідність введення термінів сумарного тримання під вартою під час слідства та суду.

Порядок тримання під вартою всіх підозрюваних, обвинувачених, їх права, обов'язки та інші питання виконання цього запобіжного заходу визначаються Законом України «Про попереднє ув'язнення» від 30 червня 1993 р.

Порядок звільнення особи з-під варті передбачений в ст. 202 КПК. Так, підозрюваний, обвинувачений звільняється з-під варті:

- 1) при постановленні слідчим суддею, судом рішення про:
 - відмову у продовженні строку тримання під вартою;
 - скасування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою;
 - зміну тримання під вартою на інший запобіжний захід;
 - про звільнення особи з-під варті у випадку, передбаченому ч. 3 ст. 206 КПК;

2) після внесення застави, визначеної слідчим суддею, судом в ухвалі про застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою;

- 3) після закінчення строку дії ухвали слідчого судді, суду про тримання під вартою.

Ухвала слідчого судді про застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою або відмову в його застосуванні, про продовження строку тримання під вартою або відмову в його продовженні під час досудового розслідування підлягає оскарженню в апеляційному порядку (пункти 2, 3 ч. 1 ст. 309 КПК).

Стаття 206 КПК визначає загальні обов'язки судді щодо захисту прав людини та визначає, що кожен слідчий суддя суду, в межах територіальної юрисдикції якого знаходиться особа, яка тримається під вартою, має право постановити ухвалу, якою зобов'язати будь-який орган державної влади, службову особу забезпечити додержання прав такої особи.

Якщо слідчий суддя отримує з будь-яких джерел відомості, які створюють обґрунтовану підозру, що в межах територіальної юрисдикції суду знаходиться особа, позбавлена свободи за відсутності судового рішення, яке набрало законної сили, або не звільнена з-під варті після внесення застави у встановленому КПК порядку, він зобов'язаний постановити ухвалу, якою зобов'язати будь-який орган державної влади, службову особу, під вартою яких тримається особа, негайно доставити цю особу до слідчого судді для з'ясування підстав позбавлення свободи.

5. ЗАТРИМАННЯ ОСОБИ ЯК ТИМЧАСОВИЙ ЗАПОБІЖНИЙ ЗАХІД

Затримання особи є тимчасовим запобіжним заходом, що застосовується з підстав та в порядку визначеному КПК, суть якого полягає в обмеженні права на свободу та особисту недоторканність шляхом поміщенні особи на короткий строк у спеціальне приміщення для тримання затриманих (ізолятор тимчасового тримання, гауптвахту).

Незважаючи на короткочасність затримання, за характером правообмежень воно є одним з найбільш суворих запобіжних заходів, адже застосування затримання безпосередньо пов'язане з обмеженням права людини на свободу та особисту недоторканність. Тому, не випадково процесуальні норми, що регламентують порядок і строки затримання включені до Конституції України та багатьох міжнародно-правових актів — це Мінімальні стандартні правила ООН поводження з в'язнями (1955 та 1977 рр.), Рекомендація «Про взяття під варту до суду» (1980 р.), Звід принципів захисту всіх осіб, які піддаються затриманню чи ув'язненню в будь-якій формі (1988 р.), Основні принципи поводження із в'язнями (1990 р.), Правила ООН, що стосуються захисту неповнолітніх, які позбавлені волі (1990 р.).

Відповідно до вимог КПК затримання особи має дві форми:

1) затримання підозрюваного, обвинуваченого на підставі ухвали слідчого судді, суду з метою приводу (ст.ст. 187-191 КПК);

2) затримання особи без ухвали слідчого судді, суду, яке в свою чергу поділяється на законне затримання (ст. 207 КПК) та затримання уповноваженою службовою особою (ст. 208 КПК).

Ці види затримання мають суттєві відмінності. Вони відрізняються за метою, підставами, процесуальним порядком застосування та суб'єктами здійснення.

1. *Затримання на підставі ухвали слідчого судді, суду з метою приводу (статті 187–191 КПК).*

Затримання на підставі ухвали слідчого судді, суду з метою приводу полягає у короткочасному (до 36 годин) утриманні підозрюваного обвинуваченого під вартою, щоб забезпечити його можливість постати перед слідчим суддею, судом для вирішення питання про обрання запобіжного заходу.

Даний вид затримання має такі особливості:

1) юридична підстава — ухвала слідчого судді, суду про дозвіл на затримання з метою приводу;

2) фактична підстава:

– неприбуття підозрюваного, обвинуваченого для розгляду клопотання про обрання запобіжного заходу у вигляді застави, домашнього арешту чи тримання під вартою за умови, що ухвала про привід не була виконана (ч. 3 ст. 187 КПК). Неявка підозрюваного, обвинуваченого для розгляду клопотання про обрання інших запобіжних заходів не є підставою для винесення ухвали про затримання з метою приводу;

– неприбуття без поважних причин, чи наявність ризику неприбуття підозрюваного, обвинуваченого за судовим викликом для участі в розгляді клопотання про застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою (ст. 188 КПК);

3) мета затримання — привід підозрюваного, обвинуваченого до суду для забезпечення його участі у розгляді клопотання про застосування запобіжного заходу;

4) строк затримання — до 36 годин. Такий строк затримання обумовлений необхідністю найшвидшого доставлення до слідчого судді, суду, адже у даному випадку не потрібно звертатися до суду з клопотанням про застосування до затриманої особи запобіжного заходу. В цей період часу підозрюваного, обвинуваченого необхідно лише доставити до слідчого судді, суду, який постановив ухвалу, або звільнити (ч. 1 ст. 191 КПК).

КПК 1960 року передбачав аналогічний вид затримання, який здійснювався з метою забезпечення участі підозрюваного, обвинуваченого в судовому засіданні під час розгляду клопотання про обрання запобіжного заходу, але це стосувалося лише тримання під вартою. Зокрема, ч. 4 ст. 165² КПК 1960 року передбачала, що суддя вправі своєю постановою дати дозвіл на затримання підозрюваного, обвинуваченого і доставку його в суд під вартою, якщо в поданні ставиться питання про взяття під варту особи, яка перебуває на волі.

З клопотанням про дозвіл на затримання підозрюваного, обвинуваченого, відповідно до ч. 2 ст. 188 КПК, прокурор, слідчий за погодженням з прокурором може звернутися:

- одночасно з поданням клопотання про застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою або зміни іншого запобіжного заходу на тримання під вартою;
- після подання клопотання про застосування запобіжного заходу і до прибуття підозрюваного, обвинуваченого до суду на підставі судового виклику;
- після неприбуття підозрюваного, обвинуваченого за судовим викликом для участі в розгляді клопотання про застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою і відсутності у слідчого судді, суду на початок судового засідання відомостей про поважні причини, що перешкоджають його своєчасному прибуттю.

Клопотання про дозвіл на затримання підозрюваного, обвинуваченого з метою приводу розглядається слідчим суддею, судом негайно після його одержання у закритому судовому засіданні за участю прокурора.

У судовому засіданні прокурор має довести наявність обставин, які вказують на наявність підстав для тримання під вартою підозрюваного, обвинуваченого а також наявність достатніх підстав вважати, що ця особа переховується від органів досудового розслідування чи суду, чи одержавши відомості про звернення до суду із клопотанням про застосування запобіжного заходу, до початку розгляду даного клопотання, вчинить дії, які є підставою для застосування запобіжного заходу й зазначені у ст. 177 КПК. Якщо прокурор не доведе наявність вказаних обставин, то слідчий суддя, суд відмовляє у наданні дозволу на затримання підозрюваного, обвинуваченого з метою його приводу.

Повторне звернення до суду з клопотанням про дозвіл на затримання однієї і тієї ж особи по тому самому кримінальному провадженню після винесення слідчим суддею, судом ухвали про відмову у задоволенні такого клопотання можливе лише при виникненні нових обставин, які підтверджують необхідність тримання особи під вартою та обґрунтовані у клопотанні.

Форма і зміст ухвали слідчого судді, суду про дозвіл на затримання з метою приводу повинна відповідати вимогам, зазначеним в ч. 1, 2 ст. 190 КПК. Дана ухвала має бути виконана у строк, встановлений у цій ухвалі.

Ухвала про дозвіл на затримання з метою приводу втрачає законну силу з моменту:

- приводу підозрюваного, обвинуваченого до суду;
- закінчення строку дії ухвали, зазначеного в ній, або закінчення 6 місяців із дати постановлення ухвали, у якій не зазначено строку її дії;
- відкликання ухвали прокурором (ч. 3 ст. 190 КПК).

Ухвала про дозвіл на затримання оскарженню не підлягає. Втім, ухвалу про відмову в наданні дозволу на затримання з метою приводу може бути оскаржено в апеляційному порядку відповідно до вимог п. 1 ч. 1 ст. 309 КПК.

Затримання особи на підставі ухвали слідчого судді, суду здійснюється уповноваженою службовою особою, яка зобов'язана негайно вручити підозрюваному, обвинуваченому копію ухвали слідчого судді, суду про дозвіл на затримання з метою приводу, що є гарантією забезпечення прав затриманого.

Уповноважена службова особа, яка затримала особу на підставі ухвали слідчого судді, суду про дозвіл на затримання або у якої під вартою тримається особа, щодо якої діє ухвала про дозвіл на затримання, негайно повідомляє про це слідчого, прокурора, зазначеного в ухвалі.

Наведений вище різновид затримання за своєю суттю є примусовим заходом забезпечення явки підозрюваного, обвинуваченого до суду для розгляду клопотання про застосування запобіжного заходу у вигляді застави, домашнього арешту чи тримання під вартою.

2. Затримання без ухвали слідчого судді, суду (ст. 207-213 КПК).

Затримання особи без ухвали слідчого судді, суду є основним видом цього тимчасового запобіжного заходу, який здійснюється з метою припинення кримінального правопорушення, попередження уникнення від слідства чи суду та запобігання спробам перешкоджання кримінальному провадженню іншим чином. Можливість затримання особи без попереднього отримання рішення суду обумовлена тим, що часто необхідність затримання виникає раптово і має невідкладний характер.

Затримання особи в кримінально-процесуальному порядку необхідно відрізнити від адміністративного затримання, яке не має кримінально-процесуального характеру, так як не пов'язане із перевіркою причетності особи до вчинення кримінального правопорушення.

Затримання особи без ухвали слідчого судді, суду як тимчасовий запобіжний захід поділяється на такі різновиди:

- законне затримання (ст. 207 КПК);
- затримання уповноваженою службовою особою (ст. 208 КПК).

Законне затримання регламентовано частинами 2, 3 ст. 207 КПК, в якій визначено, що кожен має право затримати будь-яку особу за наявності таких підстав:

- 1) при вчиненні або замаху на вчинення кримінального правопорушення;
- 2) безпосередньо після вчинення кримінального правопорушення чи під час безперервного переслідування особи, яка підозрюється у його вчиненні.

Затримання безпосередньо після вчинення кримінального правопорушення має місце тоді, коли часова і просторова ознаки знаходження особи щодо події і місця вчинення кримінального правопорушення дають підстави запідозрити особу у його вчиненні. Затримання особи під час її переслідування буде законним тоді, коли дії з переслідування були безперервними, суцільними та істотно не припинялися в часі.

Можливість затримання «кожним» є новелою КПК 2012 року. Суть цього положення полягає в тому, що затримати будь-яку особу (за винятком судді та народного депутата України) при наявності вказаних вище підстав має право будь-яка особа без винятку.

Кожен, хто не є уповноваженою службовою особою і затримав відповідну особу не вправі вчиняти щодо неї інших дій, які не пов'язані із обмеженням затриманої особи в свободі пересування та тимчасовим вилученням майна, зокрема — речей, документів, грошей, які використовувалися як засоби чи знаряддя вчинення кримінального правопорушення та зберегли на собі його сліди.

Після затримання, кожен, хто не є уповноваженою службовою особою і затримав відповідну особу, зобов'язаний негайно доставити її до слідчого, прокурора, іншої уповноваженої службової особи. Одночасно із доставлянням, особа, яка здійснила затримання, зобов'язана передати і тимчасово вилучене майно, що має бути зафіксовано в протоколі (ч. 1 ст. 168 КПК).

Якщо в силу певних причин не має можливості доставити затриманого до уповноваженої службової особи, то закон зобов'язує особу, яка здійснила затримання, негайно повідомити уповноважену службову особу про затримання та місцезнаходження особи, яка підозрюється у вчиненні кримінального правопорушення.

Затримання уповноваженою службовою особою регламентовано ст. 208 КПК, в якій передбачено, що уповноважена службова особа має право без ухвали слідчого судді, суду затримати особу, підозрювану у вчиненні злочину лише у випадках:

- 1) якщо цю особу застали під час вчинення злочину або замаху на його вчинення;
- 2) якщо безпосередньо після вчинення злочину очевидець, у тому числі потерпілий, або сукупність очевидних ознак на тілі, одязі чи місці події вказують на те, що саме ця особа щойно вчинила злочин (ч. 1 ст. 208 КПК).
- 3) якщо підозрюваний не виконав обов'язки, покладені на нього при обранні запобіжного заходу, або не виконав у встановленому порядку вимог щодо внесення коштів як застави та надання документа, що це підтверджує (ч. 2 ст. 208 КПК).

До умов затримання уповноваженою службовою особою без ухвали слідчого судді, суду (на підставі ч. 1 ст. 208 КПК) законодавець відносить те, що на відміну від затримання, яке регламентоване ст. 207 КПК, уповноважена службова особа може затримати лише за умови, що особа підозрюється у вчиненні злочину (а не кримінального проступку) за який передбачене покарання у вигляді позбавлення волі.

Винятком із цього правила є випадки затримання підозрюваного, обвинуваченого на підставі, визначеній у ч. 2 ст. 208 КПК (у разі невиконання обов'язків, які були покладені при обранні запобіжного заходу, або невиконання вимог щодо внесення коштів як застави). У даному випадку затримання може бути здійснено і при підозрі особи у вчиненні злочину, за який передбачене основне покарання у вигляді штрафу в розмірі понад 3000 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Відповідно до ст. 208 КПК затримання здійснюється уповноваженою службовою особою — працівником ОВС, органів безпеки, органів, що здійснюють контроль за додержанням податкового законодавства, органів Державної пенітенціарної служби України, органів Державної прикордонної служби України, органів Державної митної служби України та інших правоохоронних органів, який має право здійснити затримання особи.

При затриманні уповноважена службова особа, слідчий, прокурор може здійснити обшук затриманої особи, під час проведення якого мають бути присутніми не менше двох понять. Обшук особи повинен бути здійснений особами тієї ж статі.

Уповноважена службова особа, що здійснила затримання, повинна негайно повідомити затриманому зрозумілою для нього мовою підстави затримання та у вчиненні якого злочину він підозрюється, а також роз'яснити право: мати захисника, отримувати медичну допомогу, давати пояснення, показання або не говорити нічого з приводу підозри проти нього, негайно повідомити інших осіб про його затримання і місце перебування, вимагати перевірку обґрунтованості затримання та інші процесуальні права, передбачені КПК. Вимога негайного повідомлення про права затриманого обумовлена тим, що це є гарантією реального та своєчасного забезпечення прав, свобод та інтересів затриманої особи.

Про затримання особи, підозрюваної у вчиненні злочину, складається протокол, в якому, крім відомостей, передбачених ст. 104 КПК, зазначаються: місце, дата і точний час (година і хвилини) затримання; підстави затримання; результати особистого обшуку; клопотання, заяви чи скарги затриманого, якщо такі надходили; повний перелік процесуальних прав та обов'язків затриманого.

Протокол про затримання підписується особою, яка його склала, і затриманим. У випадках відмови затриманого підписати протокол затримання про це зазначається в протоколі. Затриманому надається право дати письмові пояснення щодо причин відмови від підписання, які заносяться до протоколу затримання. Факт відмови затриманого від підписання протоколу, а також факт надання письмових пояснень щодо причин такої відмови відповідно до ст. 104 КПК засвідчуються підписом захисника, а у разі його відсутності — понятих.

Копія протоколу негайно під розпис вручається затриманому, а також надсилається прокурору.

У практичному сенсі досить важливо, щоб вся інформація стосовно місця затримання та періоду часу, протягом якого відбувається позбавлення волі, заносилася до протоколу. Це має виняткове значення для забезпечення можливості оскарження законності та обґрунтованості затримання та зобов'язує органи, які здійснюють затримання, суворо дотримуватися вимог закону щодо його процедури, підстав, строків, порядку процесуального закріплення. Тому й міжнародні документи, які встановлюють стандарти поводження з в'язнями, вимагають деталізації всіх обставин затримання у відповідному протоколі.

Уповноважена службова особа зобов'язана доставити затриману особу до найближчого підрозділу органу досудового розслідування (будь-якої відомчої належності), в якому негайно реєструються дата, точний час (година і хвилини) доставлення затриманого та інші відомості, передбачені законодавством. Про кожне затримання уповноважена службова особа одразу повідомляє за допомогою технічних засобів відповідальних осіб в підрозділі органу досудового розслідування.

Строк затримання особи без ухвали слідчого судді, суду не може перевищувати 72 годин з моменту затримання. При цьому затримана без ухвали слідчого судді, суду особа не пізніше 60 годин з моменту затримання повинна бути або звільнена, або доставлена до суду для розгляду клопотання про обрання стосовно неї запобіжного заходу (ст. 211 КПК). Даний строк надається для виконання всіх процесуальних дій, пов'язаних із затриманням, та встановлення фактичних даних причетності затриманої особи до вчиненого злочину.

При обчисленні строків затримання важливе значення має момент затримання. Так, ст. 209 КПК чітко визначила, що *момент затримання* — це момент, з якого особа силою або через підкорення наказу змушена залишатися поряд із уповноваженою службовою особою чи в приміщенні, визначеному уповноваженою службовою особою. Якщо ж особа затримана не уповноваженою на затримання особою, відповідно до вимог ст. 207 КПК, то моментом затримання такої особи є той момент, коли фактично затримана особа переходить у розпорядження уповноваженої службової особи.

Варто відмітити, що в КПК 1960 року не було врегульовано питання щодо визначення моменту, з якого необхідно обчислювати строк затримання. Тому на практиці по різному підходили до його вирішення. Строк затримання вираховували або з моменту доставлення особи до органу дізнання чи до слідчого, або з моменту складання протоколу затримання.

Визначення місця затримання має важливе юридичне значення як для забезпечення належного виконання вимог ст. 210 КПК, щодо доставлення затриманого до органу досудового розслідування, так і для визначення моменту затримання, що обумовлює законність обчислення строку затримання.

Крім того, якщо затримана без ухвали слідчого судді, суду особа з об'єктивних причин не могла бути доставлена у строк не пізніше 60 годин із моменту затримання до місцевого суду, в межах територіальної юрисдикції якого знаходиться орган досудового розслідування, розгляд клопотання про застосування запобіжних заходів до затриманої особи може здійснюватися слідчим суддею місцевого суду, в межах територіальної юрисдикції якого особа була затримана (ч. 1 ст. 192 КПК).

Визначення місця затримання, здебільшого, не складає труднощів. Втім, певні особливості встановлено у разі затримання особи на транспорті. Так, у ч. 2–4 ст. 191 КПК передбачено, що:

- у разі затримання на транспорті, місцем затримання вважається територія району, на якій особа затримана;
- у разі затримання особи на громадському транспорті, незапланована зупинка якого неможлива без зайвих труднощів, місцем затримання вважається територія району, на якій розташована найближча попутна зупинка громадського транспорту;
- у разі затримання особи на авіаційному або морському транспорті під час здійснення рейсу за межі державного кордону України, місцем затримання вважається порт у межах державного кордону України, в якому почався цей рейс.

Уповноважена службова особа, що здійснила затримання, зобов'язана здійснити заходи щодо повідомлення інших осіб про затримання (ст. 213 КПК), а саме:

- надати затриманій особі можливість негайно повідомити про своє затримання та місце перебування близьких родичів, членів сім'ї чи інших осіб за вибором цієї особи. Якщо уповноважена службова особа, що здійснила затримання, має підстави для обґрунтованої підозри, що при повідомленні про затримання ця особа може зашкодити досудовому розслідуванню, вона може здійснити таке повідомлення самостійно, проте без порушення вимоги щодо його негайності;
- негайно повідомити про затримання орган (установу), уповноважений законом на надання безоплатної правової допомоги. Порядок інформування центрів з надання безоплатної вторинної правової допомоги про випадки затримання затверджений Постановою Кабінету Міністрів України від 28 грудня 2011 р. № 1363;
- у разі затримання неповнолітньої особи — негайно повідомити про це його батьків або усиновителів, опікунів, піклувальників, орган опіки та піклування;
- у разі затримання співробітника кадрового складу розвідувального органу України при виконанні ним службових обов'язків — негайно повідомити про це відповідний розвідувальний орган.

Перевірка дотримання вищевказаних вимог покладається на службову особу, відповідальну за перебування затриманих, якими відповідно до ч. 2 ст. 212 КПК не можуть бути слідчі. Службова особа, відповідальна за перебування затриманих, у разі нездійснення повідомлення про затримання зобов'язана здійснити ці дії самостійно.

У КПК визначені особливості затримання окремих категорій осіб. Так, затримання співробітника кадрового складу розвідувального органу України при виконанні ним своїх службових обов'язків і пов'язані з цим особистий обшук та огляд його речей застосовуються тільки в присутності офіційних представників цього органу (ч. 6 ст. 208 КПК). Затримання судді, народного депутата України, або обрання стосовно них запо-

біжного заходу у вигляді тримання під вартою чи домашнього арешту до ухвалення обвинувального вироку судом не може бути здійснено без згоди Верховної Ради України (ст. 482 КПК).

Порядок звільнення затриманої особи, щодо якої був обраний запобіжний захід не пов'язаний із триманням під вартою, залежить від виду запобіжного заходу, який був обраний за ухвалою слідчого судді, суду. Так, в ст. 202 КПК визначено, що:

– у разі застосування запобіжного заходу у вигляді особистого зобов'язання підозрюваний, обвинувачений, який був затриманий, звільняється з-під варти негайно;

– у разі застосування запобіжного заходу у вигляді особистої поруки підозрюваний, обвинувачений, який був затриманий, звільняється з-під варти негайно після надання його поручителями визначеного зобов'язання;

– у разі застосування запобіжного заходу у вигляді домашнього арешту підозрюваний, обвинувачений, який був затриманий негайно доставляється до місця проживання і звільняється з-під варти або негайно звільняється з-під варти та зобов'язується невідкладно прибути до місця свого проживання.

6. ІНШІ ЗАХОДИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ

Під час кримінального провадження закон дозволяє застосовувати не лише запобіжні, а й інші заходи забезпечення кримінального провадження, а саме: виклик слідчим, прокурором, судовий виклик і привід, накладення грошового стягнення, тимчасове обмеження у користуванні спеціальним правом, відсторонення від посади, тимчасовий доступ до речей і документів, тимчасове вилучення майна, арешт майна.

Загальні правила застосування всіх заходів забезпечення кримінального провадження визначено в ст. 132 КПК.

Юридичною підставою застосування заходів забезпечення кримінального провадження є ухвала слідчого судді або суду. У окремих випадках, визначених КПК, заходи забезпечення кримінального провадження можуть застосовуватися і без ухвали слідчого судді, суду, зокрема — виклик слідчим, прокурором, судовий виклик, тимчасове вилучення майна чи тимчасове вилучення документів, які посвідчують користування спеціальним правом.

Клопотання про застосування заходів забезпечення кримінального провадження подається, як правило, слідчим за погодженням з прокурором, чи прокурором до місцевого суду, в межах територіальної юрисдикції якого знаходиться орган досудового розслідування.

В окремих випадках правом звернення до суду з клопотанням про застосування заходів забезпечення кримінального провадження наділені і інші учасники кримінального провадження. Так, з клопотанням про здійснення судового виклику можуть звертатися підозрюваний, його захисник, потерпілий, його представник (ст. 134 КПК); про здійснення приводу — сторона кримінального провадження, потерпілий (ч. 2 ст. 140 КПК); про тимчасовий доступ до речей і документів — сторони кримінального провадження (ч. 1 ст. 160 КПК); з клопотанням про арешт майна — цивільний позивач (ч. 1 ст. 171 КПК).

Слідчий суддя чи суд вправі з власної ініціативи застосувати окремі заходи забезпечення кримінального провадження, а саме: судовий виклик (ст. 134 КПК), накладення грошового стягнення (ч. 2 ст. 144 КПК), привід (ч. 2 ст. 140 КПК).

До клопотання про застосування заходів забезпечення кримінального провадження додається витяг з Єдиного реєстру досудових розслідувань щодо кримінального провадження, в рамках якого подається клопотання. У випадках, визначених КПК, до клопотання додаються копії матеріалів, якими сторона кримінального провадження, що подала відповідне клопотання, обґрунтовує свої доводи (ст.ст. 141, 145, ч. 2 ст. 150, ч. 2 ст. 157, ч. 2 ст. 171 КПК) та документи, які підтверджують надання підозрюваному, обвинуваченому копій клопотання та матеріалів, що обґрунтовують клопотання (ч. 2 ст. 150, ч. 2 ст. 157 КПК).

Клопотання про застосування заходів забезпечення кримінального провадження розглядається у визначений законом строк. Зокрема, клопотання про привід розглядається — у день його надходження; про грошове стягнення, тимчасове обмеження у користуванні спеціальним правом, відсторонення від посади — не пізніше 3-х днів із дня надходження клопотання до суду; про арешт майна, яке не було тимчасово вилученим, — не пізніше 2-х днів із дня надходження відповідного клопотання до суду.

Під час розгляду питання про застосування заходів забезпечення кримінального провадження сторони кримінального провадження повинні надати слідчому судді або суду докази обставин, на які вони посилаються.

Для оцінки потреб досудового розслідування слідчий суддя або суд зобов'язаний врахувати можливість без застосованого заходу забезпечення кримінального провадження отримати речі і документи, які можуть бути використані під час судового розгляду для встановлення обставин у кримінальному провадженні.

Відповідно до ч. 3 ст. 132 КПК не допускається застосування заходів забезпечення кримінального провадження, якщо слідчий, прокурор не доведе, що:

- 1) існує обґрунтована підозра щодо вчинення кримінального правопорушення такого ступеня тяжкості, що може бути підставою для застосування заходів забезпечення кримінального провадження;
- 2) потреби досудового розслідування виправдовують такий ступінь втручання у права і свободи особи, про який ідеться в клопотанні слідчого, прокурора;
- 3) може бути виконане завдання, для виконання якого слідчий, прокурор звертається із клопотанням.

Після розгляду клопотання про застосування заходу забезпечення кримінального провадження слідчий суддя вправі постановити ухвалу про:

- задоволення клопотання;
- відмову у задоволенні клопотання;
- повернення клопотання для усунення недоліків, якщо воно подано без додержання вимог, визначених відповідною нормою КПК.

Виклик слідчим, прокурором, судовий виклик (ст.ст. 133–139 КПК) — це захід забезпечення кримінального провадження, який полягає у виклику підозрюваного, свідка, потерпілого або іншого учасника кримінального провадження для участі у процесуальній дії, що здійснюється у встановленому законом порядку слідчим, прокурором, слідчим суддею чи судом у випадках, коли за законом його участь при проведенні певної процесуальної дії є обов'язковою чи її визнали такою слідчий, прокурор, слідчий суддя чи суд.

Хоча під час виклику обмеження прав особи є незначним, цей захід забезпечення кримінального провадження пов'язаний із застосуванням примусу, тому що він примушує особу підкоритися вимозі слідчого, прокурора, слідчого судді, суду про явку, а в разі неприбуття без поважних причин — до особи можуть застосовуватися негативні для неї правові наслідки (накладення грошового стягнення або здійснення приводу).

Особа може бути викликана слідчим, прокурором, слідчим суддею, судом при наявності достатніх підстав вважати, що:

– вона може дати показання, які мають значення для кримінального провадження. Такі дані мають прогностичний характер, який набуває достовірного характеру при проведенні допиту;

– участь особи у процесуальній дії є обов'язковою, про що має бути пряма вказівка закону.

КПК передбачає різні способи здійснення виклику. Основним з них є повістка про виклик, яка може бути вручена безпосередньо, так і надіслана поштою, електронною поштою чи факсимільним зв'язком. Крім того, особа може бути викликана по телефону або телеграмою (ч. 1 ст. 135 КПК).

Найбільш оптимальним способом здійснення виклику є вручення повістки безпосередньо особі, яка викликається. У разі тимчасової відсутності особи за місцем проживання, повістка для передачі їй вручається під розписку дорослому члену сім'ї особи чи іншій особі, яка з нею проживає, житлово-експлуатаційній організації за місцем проживання особи або адміністрації за місцем її роботи.

Для певної категорій суб'єктів кримінального провадження, з врахуванням їх специфіки, КПК визначає особливості їх виклику. Зокрема, в частинах 3–5, 7 ст. 135 КПК передбачено, що:

– якщо особа перебуває під вартою, то вона викликається через адміністрацію місця ув'язнення;

– повістка про виклик неповнолітньої особи, як правило, вручається її батьку, матері, усиновлювачу або законному представнику;

– повістка про виклик обмежено дієздатної особи вручається її піклувальнику;

– повістка про виклик особи, яка проживає за кордоном, вручається згідно з міжнародним договором про правову допомогу, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України, а за відсутності такого — за допомогою дипломатичного (консульського) представництва.

Повістка про виклик вручається особі працівником органу зв'язку, працівником правоохоронного органу, слідчим, прокурором, а також секретарем судового засідання, якщо таке вручення здійснюється в приміщенні суду.

Особа має отримати повістку про виклик або бути повідомленою про нього іншим шляхом не пізніше ніж за 3 дні до дня, коли вона зобов'язана прибути за викликом (ч. 8 ст. 135 КПК). Винятком із цього правила є випадки, коли КПК встановлено такі строки здійснення процесуальних дій, які не дозволяють здійснити виклик не пізніше ніж за 3 дні. Проте і в цих випадках законодавець вимагає, щоб особі було надано необхідний час для підготовки до участі у процесуальній дії та прибуття за викликом. Зокрема, це стосується випадків запрошення потерпілого, підозрюваного чи захисника взяти участь в обшуку.

Підтвердження отримання особою повістки про виклик або ознайомлення з її змістом іншим шляхом є важливою складовою частиною здійснення виклику. Адже від наявності такого підтвердження залежить можливість подальшого забезпечення явки особи шляхом її приводу.

Належним підтвердженням отримання особою повістки про виклик або ознайомлення з її змістом іншим шляхом, відповідно до ст. 136 КПК, є:

– розпис особи про отримання повістки, у тому числі на поштовому повідомленні;

– відеозапис вручення особі повістки;

– будь-які інші дані, які підтверджують факт вручення особі повістки про виклик або ознайомлення з її змістом. Зокрема, це можуть бути дані які містяться в показаннях осіб, які були присутні при врученні повістки;

– отримання листа-підтвердження про отримання електронного листа, якщо особа попередньо повідомила слідчого, прокурора, слідчого суддю, суд про адресу своєї електронної пошти і повістка про виклик була надіслана на таку адресу.

Певні труднощі становить підтвердження виклику особи по телефону. Адже законом не передбачено способу фіксації такого виклику та підтвердження його отримання.

Зміст повістки про виклик має відповідати вимогам ст. 138 КПК. Визначені в статті положення щодо змісту повістки про виклик поділяють на такі чотири групи: відомості, що стосуються кримінального провадження та особи, яка викликає; відомості, що стосуються особи, яку викликають; відомості, що стосуються дії, для участі у провадженні якої викликається особа; відомості, що стосуються відповідальності особи, яка викликається. Законодавець звертає увагу на те, що наслідки неприбуття особи за викликом мають бути викладені із зазначенням тексту відповідних положень закону.

Якщо особа не може з'явитися на виклик, вона має повідомити слідчого, прокурора, слідчого суддю чи суд про поважні причини, що перешкоджають її своєчасному прибуттю. Законодавець визначає такі поважні причини неприбуття особи на виклик:

- 1) затримання, тримання під вартою або відбування покарання;
- 2) обмеження свободи пересування внаслідок дії закону або судового рішення;
- 3) обставини непереборної сили (епідемії, військові події, стихійні лиха або інші подібні обставини);
- 4) відсутність особи у місці проживання протягом тривалого часу внаслідок відрядження, подорожі тощо;
- 5) тяжка хвороба або перебування в закладі охорони здоров'я у зв'язку з лікуванням або вагітністю за умови неможливості тимчасово залишити цей заклад;
- 6) смерть близьких родичів, членів сім'ї чи інших близьких осіб або серйозна загроза їхньому життю;
- 7) несвоєчасне одержання повістки про виклик;
- 8) інші обставини, які об'єктивно унеможливають з'явлення особи на виклик (ч. 1 ст. 137 КПК).

Законодавець вказав ті обставини, які найбільш часто зустрічаються на практиці. Проте цей перелік поважних причин неприбуття особи на виклик не є вичерпним.

Якщо особа, яка була у встановленому КПК порядку викликана не з'явилася без поважних причин та не повідомила про причини свого неприбуття, до неї застосовуються такі заходи юридичної відповідальності:

- на підозрюваного, обвинуваченого, свідка, потерпілого, цивільного відповідача — накладається грошове стягнення згідно з ч. 1 ст. 139 КПК;
- до підозрюваного, обвинуваченого, свідка — застосовується привід (статті 140–143 КПК);
- свідок та потерпілий за злісне ухилення від явки несуть відповідальність, встановлену законом, зокрема — відповідно до 185⁴ КУпАП.

Виклик слід відрізняти від повідомлення у кримінальному провадженні. На відміну від виклику, повідомлення учасників кримінального провадження має інформативне значення, оскільки у такий спосіб доводиться інформація, що стосується руху кримінального провадження та можливості реалізації процесуальних прав при проведенні тієї чи іншої процесуальної дії.

Привід (ст. 140–143 КПК) — це захід забезпечення кримінального провадження, який полягає у примусовому супроводженні підозрюваного, обвинуваченого, свідка особою, яка виконує ухвалу про привід, до місця їх виклику у зазначений в ухвалі час.

Привід може застосовуватися лише щодо підозрюваного, обвинуваченого, свідка, а тому особи, які беруть участь у кримінальному провадженні в іншому процесуальному статусі, не можуть бути доставлені приводом.

Привід свідка не може бути застосований до неповнолітніх, вагітних жінок, інвалідів першої і другої груп, осіб, які одноосібно виховують дітей віком до 6 років або дітей-інвалідів, а також осіб, які згідно із КПК не можуть бути допитані як свідки.

Привід співробітника кадрового складу розвідувального органу України при виконанні ним своїх службових обов'язків здійснюється тільки в присутності офіційних представників цього органу (ч. 3 ст. 140 КПК).

Фактичною підставою для застосування приводу є те, що:

- особа була викликана у порядку, встановленому КПК України;
- наявне підтвердження отримання повістки про виклик або ознайомлення з її змістом іншим шляхом;
- особа не з'явилася без поважних причин або не повідомила про причини свого неприбуття.

Причини неявки мають бути встановлені до прийняття рішення про застосування приводу. Слідчий суддя чи суд мають впевнитися, що особа була викликана у визначеному законом порядку та не повідомила про наявність поважних причин її неприбуття за викликом.

Юридичною підставою здійснення приводу є ухвала слідчого судді, суду, яка виносить-ся за клопотанням слідчого, прокурора або з власної ініціативи, а під час судового провадження — також за клопотанням сторони кримінального провадження, потерпілого.

Під час досудового розслідування слідчий суддя розглядає клопотання про привід у день надходження до суду, під час судового провадження — негайно після його ініціювання. Терміновість розгляду клопотання про здійснення приводу дозволяє оперативно вирішити питання про привід особи для забезпечення її участі у процесуальних діях.

Розглядаючи питання про застосування приводу, слідчий суддя або суд повинен упевнитися в наявності фактичних підстав для прийняття такого рішення. Слідчий суддя, суд не зв'язаний доводами клопотання, а тому, безпосередньо дослідивши та надавши оцінку всім важливим для вирішення даного питання обставинам, постановляє ухвалу про здійснення приводу, а за відсутності законних підстав — про відмову у задоволенні клопотання.

Копія ухвали про здійснення приводу, завірена печаткою суду, негайно надсилається органу, на який покладено її виконання.

Виконання ухвали про здійснення приводу може бути доручене відповідним підрозділам ОВС, органів безпеки, органів, що здійснюють контроль за додержанням податкового законодавства або органів державного бюро розслідувань (ч. 1 ст. 143 КПК).

Співробітник органу, який виконує ухвалу про здійснення приводу, зобов'язаний достовірно встановити особу, яка піддається приводу, на підставі даних, що містяться в ухвалі слідчого судді або суду.

Після цього, працівник органу, який виконує ухвалу, має оголосити зміст ухвали та роз'яснити підозрюваному, обвинуваченому чи свідку, щодо яких прийняте рішення про здійснення приводу, обов'язок прибути до місця виклику в зазначений час у супроводі особи, яка виконує ухвалу.

У випадку невиконання особою, що підлягає приводу, законних вимог щодо виконання ухвали про здійснення приводу, до неї можуть бути застосовані заходи фізичного впливу, які дозволяють здійснити її супроводження до місця виклику (ч. 3 ст. 143 КПК). Застосуванню заходів фізичного впливу повинно передувати попередження про намір їх застосування. У разі неможливості уникнути застосування заходів фізичного впливу вони не повинні перевищувати міри, необхідної для виконання ухвали про здійснення приводу, і мають зводитися до мінімального впливу на особу.

Забороняється застосування заходів впливу, які можуть завдати шкоди здоров'ю особи, а також примушення особи перебувати в умовах, що перешкоджають її вільному пересуванню, протягом часу більшого, ніж необхідно для негайного доставляння особи до місця виклику. Перевищення повноважень щодо застосування заходів фізичного впливу тягне за собою відповідальність, встановлену законом, зокрема — у ст. 365 чи 371 КК.

В окремих випадках здійснення приводу є неможливим з причин об'єктивного чи суб'єктивного характеру, якими можуть бути хвороба, стихійне лихо тощо. У разі неможливості здійснення приводу особа, яка виконує ухвалу про здійснення приводу, повертає її до суду з письмовим поясненням причин невиконання.

Накладення грошового стягнення (ст. 144–147 КПК) — це захід забезпечення кримінального провадження, який полягає у грошовому стягненні, що накладається на учасників кримінального провадження за невиконання процесуальних обов'язків у випадках та розмірах, визначених КПК.

Кримінально-процесуальне законодавство передбачає такі випадки накладення грошового стягнення:

– у разі неприбуття підозрюваного, обвинуваченого, свідка, потерпілого, цивільного відповідача на виклик (ч. 1 ст. 139 КПК);

– у разі невиконання покладених на підозрюваного, обвинуваченого зобов'язань, передбачених ст. 194 КПК (ч. 2 ст. 179 КПК);

– у разі невиконання поручителем взятих на себе зобов'язань (ч. 5 ст. 180 КПК).

При цьому потрібно відмежовувати грошове стягнення як захід забезпечення кримінального провадження від штрафу, який застосовується за ухилення від явки або злісну неповагу до суду та передбачений ст. 185³ КУпАП.

Грошове стягнення накладається за ухвалою слідчого судді, суду, винесеною на підставі клопотання слідчого, прокурора чи з власної ініціативи. Клопотання слідчого, прокурора розглядається слідчим суддею не пізніше 3-х днів із дня його надходження до суду, а якщо таке клопотання заявлене під час судового засідання — негайно після його ініціювання прокурором чи судом з власної ініціативи в межах того самого провадження.

Слідчий суддя, суд накладає на особу грошове стягнення якщо встановить, що особа не виконала покладений на неї процесуальний обов'язок при відсутності поважних причин невиконання. Розмір стягнення слідчий суддя, суд визначає виходячи із зазначених у законі сум стягнень за невиконання конкретних обов'язків та покладає його виконання на конкретного учасника кримінального провадження.

Законодавець визначає можливість скасування ухвали про накладення грошового стягнення. Клопотання про скасування ухвали про накладення грошового стягнення подається особою, на яку воно було накладено, за умови, що ця особа не була присутня під час розгляду питання про накладення грошового стягнення (ст. 147 КПК).

Тимчасове обмеження у користуванні спеціальним правом (ст. 148–153 КПК) — захід забезпечення кримінального провадження, який полягає у тимчасовому вилученні слідчим, прокурором, іншою уповноваженою службовою особою у затриманій ними особи документів, які посвідчують користування спеціальним правом, та у тимчасовому обмеженні підозрюваного у користуванні цим правом.

Тимчасове обмеження у користуванні спеціальним правом згідно з своєю процедурою є новелою КПК 2012 року. Під час дії КПК 1960 року подібний захід застосовувався лише судом під час винесення відповідної постанови або вироку.

Метою тимчасового обмеження у користуванні спеціальним правом, відповідно до ч. 1 ст. 148 КПК є:

- припинення кримінального правопорушення;
- запобігання вчиненню іншого правопорушення;
- припинення або запобігання протиправній поведінці підозрюваного щодо перешкоджання кримінальному провадженню;
- забезпечення відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням.

Тимчасове обмеження у користуванні спеціальним правом передбачає здійснення таких дій:

- тимчасове вилучення документів, які посвідчують користування спеціальним правом, що здійснюється під час затримання в порядку, передбаченому ст. 208 КПК. Дана дія є факультативною, так як обмеженню у користування спеціальним правом не завжди має передувати затримання особи та вилучення документів;
- тимчасове обмеження у користуванні спеціальним правом.

Тимчасово вилученими можуть бути документи, які посвідчують користування таким спеціальним правом:

- право керування транспортним засобом або судном (посвідчення водія);
- право полювання (посвідчення мисливця, дозвіл на право користування вогнепальною зброєю у разі її використання тощо);
- право на здійснення підприємницької діяльності (свідоцтво про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців).

Вилучення вказаних документів може здійснюватися під час затримання. Тому особа, яка здійснила затримання та тимчасово вилучила документи, що посвідчують користування спеціальним правом, зобов'язана одночасно із доставлянням затриманого передати і вилучені документи.

Під час затримання та тимчасового вилучення документів, які посвідчують користування спеціальним правом, або негайно після їх здійснення слідчий, прокурор чи інша уповноважена службова особа зобов'язані скласти відповідний протокол та забезпечити зберігання тимчасово вилучених документів.

Відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України від 19 листопада 2012 р. № 1104, якою затверджено Порядок передачі на зберігання тимчасово вилучених під час кримінального провадження документів, які посвідчують користування спеціальним правом, вилучені документи зберігаються разом з матеріалами кримінального провадження в індивідуальному сейфі слідчого, який здійснює таке провадження до постановлення слідчим суддею відповідної ухвали.

З метою обмеження у користуванні спеціальним правом прокурор, слідчий за погодженням з прокурором під час досудового розслідування має право звернутися до слідчого судді із клопотанням про тимчасове обмеження у користуванні спеціальним правом.

Якщо з клопотанням про тимчасове обмеження у користування спеціальним правом слідчий чи прокурор звертаються після тимчасового вилучення документів, то законодавець визначив 2-х денний строк для такого звернення. Пропуск зазначеного строку тягне за собою необхідність повернення тимчасово вилучених документів.

Клопотання про тимчасове обмеження у користуванні спеціальним правом розглядається слідчим суддею не пізніше 3-х днів з дня його надходження до суду.

За результатами розгляду клопотання слідчий суддя:

- постановляє ухвалу про повернення клопотання прокурору, якщо встановить, що клопотання подано без додержання вимог статті 150 КПК;
- відмовляє у задоволенні клопотання про тимчасове обмеження у користуванні спеціальним правом;
- постановляє ухвалу про тимчасове обмеження у користуванні спеціальним правом, в якій має бути зазначено мотиви застосування, перелік документів, які посвідчують користування спеціальним правом та які підлягають вилученню, строк тимчасового обмеження у користуванні спеціальним правом та порядок виконання ухвали.

Копія ухвали надсилається особі, яка звернулася з відповідним клопотанням, підозрюваному, іншим заінтересованим особам та підлягає негайному виконанню в порядку, передбаченому для виконання судових рішень. Так, у разі відмови в задоволенні клопотання вилучені документи підлягають поверненню володільцю не пізніше наступного робочого дня після отримання слідчим, прокурором відповідної ухвали слідчого судді. У разі задоволення клопотання — документи в цей же строк надсилаються разом з копією ухвали рекомендованим листом на зберігання центральному органу виконавчої влади, що здійснює контроль (нагляд) у відповідній сфері (п. 4, 5 Постанови Кабінету Міністрів України № 1104).

Строк тимчасового обмеження у користуванні спеціальним правом під час досудового розслідування — не більше 2-х місяців. Цей строк може бути продовжений якщо прокурор доведе, що:

- обставини, які стали підставою для тимчасового обмеження у користуванні спеціальним правом, продовжують існувати;
- сторона обвинувачення не мала можливості забезпечити досягнення цілей, заради яких було обмежено користування спеціальним правом, іншими способами протягом дії попередньої ухвали (ст. 153 КПК).

Відсторонення від посади (ст. 154–158 КПК) — захід забезпечення кримінального провадження, який полягає у тимчасовому, вимушеному недопущенні посадової особи до виконання своїх функціональних обов'язків та застосовується щодо особи, яка підозрюється або обвинувачується у вчиненні злочину.

Відсторонення від посади застосовується лише щодо посадової особи, яка:

- підозрюється або обвинувачується у вчиненні злочину середньої тяжкості, тяжкого чи особливо тяжкого злочину. Іншими словами, відсторонення від посади не може застосовуватись до особи, яка підозрюється або обвинувачується у вчиненні злочину невеликої тяжкості чи у вчиненні кримінального проступку;
 - є службовою особою правоохоронного органу — незалежно від тяжкості злочину.
- Буквальне тлумачення формулювання «незалежно від тяжкості злочину» дозволяє стверджувати, що вчинення службовою особою правоохоронного органу кримінального проступку не є підставою для відсторонення її від посади.

До правоохоронних органів належать органи прокуратури, внутрішніх справ, служби безпеки, Військової служби правопорядку у Збройних Силах України, митні органи,

органи охорони державного кордону, органи державної податкової служби, органи й установи виконання покарань, слідчі ізолятори, органи державної контрольно-ревізійної служби, рибоохорони, державної лісової охорони, інші органи, які здійснюють правозастосовні або правоохоронні функції (ст. 2 Закону України «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів»).

Відсторонення від посади здійснюється з метою:

– припинення кримінального правопорушення. Це спричинено передусім тим, що підозрюваний, обвинувачений, перебуваючи на посаді, використав своє службове становище для сприяння вчиненню кримінального правопорушення;

– припинення або запобігання протиправній поведінці підозрюваного чи обвинуваченого. Така протиправна поведінка пов'язана з тим, що особа, перебуваючи на посаді, може знищити чи підробити речі і документи, які мають значення для досудового розслідування, незаконними засобами впливати на свідків та інших учасників кримінального провадження.

Юридичною підставою застосування відсторонення від посади є рішення слідчого судді, суду, винесеного на підставі клопотання прокурора, слідчого за погодженням з прокурором. Дане клопотання має бути розглянуте слідчим суддею, судом не пізніше 3-х днів з дня його надходження до суду за участю слідчого і/або прокурора та підозрюваного чи обвинуваченого, його захисника.

Винятком з цього правила є те, що питання про відсторонення від посади осіб, що призначаються Президентом України, вирішується Президентом України, а відсторонення судді здійснюється Вищою кваліфікаційною комісією суддів України. Із клопотанням про відсторонення від посади осіб, що призначаються Президентом України, має право звертатися лише прокурор, а із клопотанням про відсторонення від посади судді — до Вищої кваліфікаційної комісії суддів може звернутися Генеральний прокурор України.

За результатами розгляду клопотання слідчий суддя, суд приймає одне з таких рішень:

- відмовляє у задоволенні клопотання про відсторонення від посади, якщо слідчий, прокурор не доведе наявність достатніх підстав вважати, що такий захід є необхідним;
- постановляє ухвалу про відсторонення від посади;
- повертає клопотання, якщо воно подано без додержання вимог ст. 155 КПК (щодо суб'єкта звернення, змісту клопотання, додатків до нього).

Копія ухвали надсилається особі, яка звернулася з відповідним клопотанням, підозрюваному чи обвинуваченому, іншим заінтересованим особам не пізніше дня, наступного за днем її постановлення, та підлягає негайному виконанню в порядку, передбаченому для виконання судових рішень.

Строк відсторонення від посади — не більше 2-х місяців. Цей строк може бути продовжено за рішенням слідчого судді, суду (в окремих випадках — Президента України, Вищої кваліфікаційної комісії суддів) за умови, що :

– клопотання подано прокурором (у випадку продовження строку відсторонення від посади судді — Генеральним прокурором України);

– клопотання подано не пізніше ніж за 5 днів до закінчення дії попереднього рішення (ухвали слідчого судді, суду, рішення Президента України тощо);

– обставини, які були підставою для відсторонення від посади, продовжують існувати і сторона обвинувачення не мала можливості забезпечити досягнення цілей, заради яких було здійснено відсторонення від посади, іншими способами протягом дії попередньої ухвали (п. 15 Інформаційного листа Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 05 квітня 2013 р. № 223-558/0/4-13).

Відсторонення від посади може бути скасовано, коли в подальшому застосуванні цього заходу забезпечення кримінального провадження відпала потреба. З клопотанням про скасування відсторонення від посади до слідчого судді, суду можуть звернутися прокурор або підозрюваний чи обвинувачений, якого було відсторонено від посади.

Відсторонення особи від посади, як захід забезпечення кримінального провадження, необхідно відрізнити від позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, чи від звільнення з роботи. Так, відсторонення від посади є заходом забезпечення кримінального провадження, а позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю є видом покарання, що застосовується за вироком суду до осіб, визнаних винними у вчиненні кримінального правопорушення. Звільнення з роботи, на відміну від відсторонення особи від посади, здійснюється відповідно до вимог трудового законодавства керівництвом підприємства, установи чи організації та не має тимчасового характеру.

Тимчасовий доступ до речей і документів (ст. 159–166 КПК) полягає у наданні стороні кримінального провадження особою, у володінні якої знаходяться такі речі і документи, можливості ознайомитися з ними, зробити їх копії та, у разі прийняття відповідного рішення слідчим суддею, судом, вилучити їх (здійснити їх виїмку).

Суть цього заходу забезпечення кримінального провадження полягає в тому, що сторони кримінального провадження можуть:

- ознайомитися з певними речами та документами, які мають значення для встановлення обставин у кримінальному провадженні;
- виготовити їх копії;
- здійснити виїмку цих речей та документів.

Сторони кримінального провадження мають право звернутися із клопотанням про тимчасовий доступ до будь-яких речей і документів. Однак законодавець визначає певні винятки — перелік речей і документів, до яких доступ або взагалі заборонений, або здійснюється лише у окремих випадках.

Доступ заборонено до таких речей і документів (ст. 161 КПК):

- листування або інші форми обміну інформацією між захисником та його клієнтом або будь-якою особою, яка представляє його клієнта, у зв'язку з наданням правової допомоги;
- об'єкти, які додані до такого листування або інших форм обміну інформацією.

Дане положення обумовлено принципом конфіденційності як основним принципом діяльності адвокатури. ЄСПЛ також звертає увагу на необхідність неухильного забезпечення таємниці спілкування адвоката зі своїм клієнтом на будь-які способи такого спілкування — листування, телефонні розмови тощо. Це було підтверджено у справі «Кемпбелл проти Сполученого Королівства» (1991 р.), у якій заявник скаржився, що листи до і від його адвоката були розкриті та перечитані персоналом в'язниці.

До речей і документів, які містять охоронювану законом таємницю, доступ здійснюється за умови, що сторона кримінального провадження доведе можливість використання як доказів відомостей, що містяться в цих речах і документах, та неможливість іншими способами довести обставини, які передбачається довести за допомогою цих речей і документів.

До речей і документів, які містять охоронювану законом таємницю відносяться (ст. 162 КПК):

- інформація, що знаходиться у володінні засобу масової інформації або журналіста і надана за умови нерозголошення авторства або джерела інформації;
- відомості, які можуть становити лікарську таємницю;

- відомості, які можуть становити таємницю вчинення нотаріальних дій;
- конфіденційна інформація, у тому числі така, що містить комерційну таємницю;
- відомості, які можуть становити банківську таємницю;
- особисте листування особи та інші записи особистого характеру;
- інформація, яка знаходиться в операторів та провайдерів телекомунікацій, про зв'язок, абонента, надання телекомунікаційних послуг, у тому числі отримання послуг, їх тривалості, змісту, маршрутів передавання тощо;
- персональні дані особи, що знаходяться в її особистому володінні або в базі персональних даних, яка знаходиться у володільця персональних даних;
- державна таємниця.

Порядок доступу особи до речей і документів, які містять охоронювану законом таємницю здійснюється в порядку, визначеному відповідними Законами України, а саме: «Про державну таємницю», «Про нотаріат», «Про банки і банківську діяльність», «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні» тощо.

Доступ до речей і документів, що містять відомості, які становлять державну таємницю, не може надаватися особі, що не має до неї допуску відповідно до вимог закону.

З клопотанням про тимчасовий доступ до речей і документів до слідчого судді, суду мають право звернутися сторони кримінального провадження.

Існує два порядки розгляду слідчим суддею, судом клопотання про тимчасовий доступ до речей і документів.

Перший полягає у тому, що після отримання клопотання про тимчасовий доступ до речей і документів слідчий суддя, суд здійснює судовий виклик особи, у володінні якої знаходяться такі речі і документи. У повістці про судовий виклик, що слідчий суддя, суд надсилає особі, у володінні якої знаходяться речі і документи, зазначається про обов'язок збереження речей і документів у тому вигляді, у якому вони перебувають на момент отримання виклику. Слідчий суддя, суд розглядає клопотання за участю сторони, яка його подала, та особи, у володінні якої знаходяться речі і документи. Неприбуття за судовим викликом особи, у володінні якої знаходяться речі і документи, без поважних причин або неповідомлення нею про причини неприбуття не є перешкодою для розгляду клопотання.

Другий порядок застосовується, якщо сторона, яка звернулася з клопотанням, доведе наявність достатніх підстав вважати, що існує реальна загроза зміни або знищення речей чи документів. У такому випадку клопотання розглядається слідчим суддею, судом без виклику особи, у володінні якої вони знаходяться.

За результатами розгляду клопотання слідчий суддя, суд постановляє ухвалу про надання тимчасового доступу до речей і документів, якщо сторона кримінального провадження доведе наявність достатніх підстав вважати, що ці речі або документи:

- перебувають або можуть перебувати у володінні відповідної фізичної або юридичної особи;
- самі по собі або в сукупності з іншими речами і документами кримінального провадження, у зв'язку з яким подається клопотання, мають суттєве значення для встановлення важливих обставин у кримінальному провадженні;
- не становлять собою або не включають речей і документів, які містять охоронювану законом таємницю.

Слідчий суддя, суд в ухвалі про надання доступу до речей і документів може дати розпорядження про надання можливості вилучення речей і документів (ч. 7 ст. 163 КПК).

Вилучення речей чи документів може здійснюватися у випадках, якщо:

1) особа, у володінні якої знаходяться речі або документи, не бажає добровільно передати їх стороні кримінального провадження або є підстави вважати, що вона не здійснить таку передачу добровільно після отримання відповідного запиту чи намагатиметься змінити або знищити відповідні речі або документи;

2) речі та документи містять охоронювану законом таємницю і таке вилучення необхідне для досягнення мети застосування цього заходу забезпечення.

В тих випадках, коли сторона кримінального провадження може витребувати та отримати речі або документи за умови їх добровільного надання володільцем, не має необхідності застосовувати процедуру тимчасового доступу до речей і документів.

Строк дії ухвали не може перевищувати 1-го місяця з дня її постановлення (п. 7 ч. 1 ст. 164 КПК).

Оскільки ухвала слідчого судді, суду є обов'язковою для виконання, тому особа, яка зазначена в ухвалі про тимчасовий доступ до речей і документів як володільць зобов'язана надати тимчасовий доступ до вказаних в ухвалі речей і документів. Якщо володільць відмовляється виконати ухвалу слідчого судді, суду про надання доступу до речей та документів, йому роз'яснюється, що це спричиняє для нього негативні правові наслідки у вигляді проведення за судовим рішенням обшуку з метою відшукування та вилучення зазначених речей і документів відповідно до вимог ст. 166 КПК.

Зазначена в ухвалі слідчого судді, суду особа, якій надано дозвіл на тимчасовий доступ до речей і документів зобов'язана:

- пред'явити володільцю оригінал ухвали про тимчасовий доступ до речей і документів та вручити її копію;
- залишити володільцю опис речей і документів, які були вилучені;
- на вимогу володільця залишити копію вилучених документів.

Тимчасовий доступ до документів, які знаходяться в операторів та провайдерів телекомунікацій, про зв'язок, абонента, надання телекомунікаційних послуг, у тому числі отримання послуг, їх тривалості, змісту, маршрутів передавання тощо (п. 7 ч. 1 ст. 162 КПК) як захід забезпечення кримінального провадження слід відрізняти від таких негласних слідчих (розшукових) дій як зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж (ст. 263 КПК) та установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу (ст. 268 КПК). Ці процесуальні дії відрізняються тим, що тимчасовий доступ до документів, які знаходяться в операторів та провайдерів телекомунікацій, полягає в отриманні слідчим (прокурором) інформації про зв'язок, що відбувся в минулому (постфактум), а під час проведення негласних слідчих (розшукових) дій здійснюється моніторинг місцезнаходження радіоелектронного засобу в режимі реального часу, тобто отримується інформація про те, де перебуває відповідний засіб на момент спостереження за ним, визначається маршрут його перебування.

Тимчасове вилучення майна (ст. 167–169 КПК) — захід забезпечення кримінального провадження, який полягає у фактичному позбавленні підозрюваного можливості володіти, користуватися та розпоряджатися певним його майном до вирішення питання про арешт майна або про його повернення.

Тимчасово вилученим може бути майно у вигляді речей, документів, грошей тощо, щодо яких є достатні підстави вважати, що вони:

1) підшукані, виготовлені, пристосовані чи використані як засоби чи знаряддя вчинення кримінального правопорушення і/або зберегли на собі його сліди;

2) надані особі з метою схилити її до вчинення кримінального правопорушення, фінансування і/або матеріального забезпечення кримінального правопорушення чи як винагорода за його вчинення;

3) є предметом кримінального правопорушення, пов'язаного з їх незаконним обігом;

4) набуті в результаті вчинення кримінального правопорушення, доходи від них, або на які було спрямоване кримінальне правопорушення.

Тимчасове вилучення майна здійснюється при затриманні особи у порядку, передбаченому ст. 207, 208 КПК або під час обшуку, огляду.

Слідчий, прокурор, інша уповноважена службова особа під час затримання або обшуку і тимчасового вилучення майна або негайно після їх здійснення зобов'язана скласти відповідний протокол.

Після тимчасового вилучення майна уповноважена службова особа зобов'язана забезпечити схоронність такого майна відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України від 19 листопада 2012 р. № 1104, якою затверджено Порядок зберігання речових доказів стороною обвинувачення, їх реалізації, технологічної переробки, знищення, здійснення витрат, пов'язаних з їх зберіганням і пересиланням, схоронності тимчасово вилученого майна під час кримінального провадження. Порядок зберігання залежить від характеристики вилученого майна.

Зокрема, речові докази зберігаються разом з матеріалами кримінального провадження в індивідуальному сейфі слідчого, який здійснює таке провадження; документи, які є речовими доказами, зберігаються вкладеними між чистими аркушами паперу в конвертах; речові докази, які за своїми властивостями (габаритами, кількістю, вагою, об'ємом) не можуть зберігатися разом з матеріалами кримінального провадження, зберігаються у спеціальних приміщеннях органу, у складі якого функціонує слідчий підрозділ.

Тимчасовість вилучення майна обумовлена тим, що таке вилучення може тривати до постановлення рішення про арешт цього майна чи до його повернення. Тимчасово вилученим майно може бути не більше 4-х днів (клопотання про арешт має бути подано до суду не пізніше наступного робочого дня після вилучення (ч. 5 ст. 171 КПК), а ухвала про арешт тимчасово вилученого майна — має бути постановлена не пізніше 72 годин з дня надходження до суду (ч. 6 ст. 173 КПК).

Тимчасово вилучене майно повертається особі, у якої воно було вилучено:

– за постановою прокурора, якщо він визнає таке вилучення безпідставним;

– за ухвалою слідчого судді чи суду, у разі відмови у задоволенні клопотання прокурора про арешт цього майна;

– у разі пропуску строків щодо подачі клопотання до суду чи прийняття ухвали про арешт тимчасово вилученого майна.

Арешт майна (ст. 170–175 КПК) — це захід забезпечення кримінального провадження, який полягає у тимчасовому позбавленні підозрюваного, обвинуваченого та інших осіб, визначених законом, можливості відчужувати певне його майно, або передбачає заборону використовувати чи розпоряджатися таким майном.

Арешт може бути накладено на майно:

– підозрюваного, обвинуваченого;

– осіб, які в силу закону несуть цивільну відповідальність за шкоду, завдану кримінально-протиправними діяннями підозрюваного, обвинуваченого або неосудної особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння. Такими особами можуть бути: батьки або опікуни малолітньої особи, батьки або піклувальники неповнолітньої особи, опікуни або заклади, які зобов'язані здійснювати нагляд за недієздатною фізичною особою тощо.

Майно, на яке накладається арешт, може перебувати як у вказаних вище осіб, так і в інших фізичних або юридичних осіб.

Арешт може бути накладено на:

- нерухоме і рухоме майно;
- майнові права інтелектуальної власності;
- гроші у будь-якій валюті готівкою або у безготівковому вигляді;
- цінні папери;
- корпоративні права;
- майно у вигляді речей, документів, грошей, якщо вони відповідають критеріям, зазначеним у ч. 2 ст. 167 КПК.

Арешт майна здебільшого відбувається шляхом позбавлення можливості особи відчужувати майно, що полягає у позбавленні можливості розпоряджатися майном шляхом його передачі у власність іншій особі. Заборона ж на використання майна чи заборона розпоряджатися майном можуть бути застосовані лише у випадках, коли їх незастосування може призвести до зникнення, втрати, пошкодження майна або настання інших негативних наслідків, що можуть перешкодити кримінальному провадженню. Не допускається заборона використання житлового приміщення, в якому на законних підставах проживають будь-які особи (ч. 4 і ч. 5 ст. 170 КПК).

Арешт майна застосовується з метою забезпечення:

- виконання вироку в частині цивільного позову до набрання судовим рішенням законної сили;
- можливої конфіскації майна в справах про кримінальні правопорушення за які може бути застосовано додаткове покарання у вигляді конфіскації майна (ч. 3 ст. 170 КПК).

Фактичною підставою накладення арешту на майно є сукупність фактичних даних, що вказують на завдання кримінальним правопорушенням матеріальної чи моральної шкоди, заявлення чи можливість заявлення цивільного позову про відшкодування шкоди чи можливість конфіскації майна за вироком суду. Необхідність накладення арешту на майно зумовлюється обґрунтованою підозрою вважати, що незастосування цього заходу спричинить труднощі чи унеможливить виконання вироку в частині забезпечення цивільного позову або можливої конфіскації майна.

Правовою підставою накладення арешту є ухвала слідчого судді, суду. Дане положення обумовлено вимогою ст. 41 Конституції України, яка передбачає виключно судовий порядок позбавлення права власності.

З клопотанням про арешт майна до слідчого судді, суду має право звернутися прокурор, слідчий за погодженням з прокурором, а з метою забезпечення цивільного позову — також цивільний позивач.

Клопотання слідчого, прокурора про арешт тимчасово вилученого майна повинно бути подано не пізніше наступного робочого дня після вилучення майна та розглядається не пізніше 72-х годин з дня його надходження до суду за участю слідчого і/або прокурора, цивільного позивача (якщо клопотання подано ним), підозрюваного, обвинуваченого, іншого власника майна, і за наявності — також захисника, законного представника.

Втім, клопотання слідчого, прокурора, цивільного позивача про арешт майна, яке не було тимчасово вилучене, може розглядатися без повідомлення підозрюваного, обвинуваченого, іншого власника майна, їх захисника, представника чи законного представника, якщо це є необхідним з метою забезпечення арешту майна. Така необхідність

може обумовлюватися наявністю обґрунтованої підозри вважати, що в разі повідомлення підозрюваного, обвинуваченого, іншого власника майна про наміри накласти арешт на їхнє майно, вони можуть його сховати, знищити, пошкодити тощо.

За результатами розгляду клопотання слідчий суддя, суд приймають одне з таких рішень:

- відмовляє у задоволенні клопотання про арешт майна. Відмова у задоволенні або часткове задоволення клопотання про арешт майна тягне за собою негайне повернення особі відповідно всього або частини тимчасово вилученого майна;

- постановляє ухвалу про арешт майна, в якій зазначає: перелік майна, яке підлягає арешту, підстави застосування арешту майна, перелік тимчасово вилученого майна, яке підлягає поверненню особі, заборону розпоряджатися або користуватися майном у разі її передбачення та вказівку на таке майно, порядок виконання ухвали;

У разі задоволення клопотання слідчий суддя, суд застосовує найменш обтяжливий спосіб арешту майна, який, зокрема, не призведе до зупинення або надмірного обмеження правомірної підприємницької діяльності особи. Не підлягають арешту предмети першої необхідності, що використовуються особою і членами її родини.

При визначенні обсягу майна, на яке накладається арешт, необхідно враховувати розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, та наявність санкції у вигляді конфіскації майна. На нерухомість, грошові кошти та інші цінності, нажиті злочинним шляхом, арешт накладається у повному обсязі. Такий же виняток стосується і випадків, коли арешт на майно накладається з метою забезпечення його конфіскації. Для встановлення вартості майна, на яке накладається арешт, можна запросити спеціаліста, яким може бути товарознавець чи оцінщик.

Вартість майна, яке належить арештувати з метою забезпечення цивільного позову, повинна бути співмірною із розміром шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, тобто має відповідати розміру цивільного позову. У разі заподіяння особи шкоди неправомірно вчиненими діями кількох осіб, розмір відшкодування визначається з урахуванням ступеня вини кожної з них. Солідарну відповідальність по відшкодуванню шкоди несуть особи, діяння яких були об'єднані спільним злочинним наміром, а заподіяна ними шкода стала наслідком їх спільних дій.

Арешт майна має бути скасованим повністю або частково, якщо відпали підстави його застосування або арешт було накладено необґрунтовано. Необхідність скасування арешту майна обумовлюють такі обставини: відшкодування підозрюваним, обвинуваченим завданої ним шкоди (якщо арешт був накладений з метою забезпечення відшкодування цієї шкоди), зміна кваліфікації дій підозрюваного, обвинуваченого на статтю КК, санкція якої не передбачає додаткового виду покарання у вигляді конфіскації майна (якщо арешт майна був накладений саме з метою її забезпечення), встановлення обставин, які свідчать, що майно, на яке накладено арешт, не відповідає критеріям, зазначеним у ч. 2 ст. 167 КПК чи помилкове накладення арешту на майно осіб, які не мають статусу підозрюваного або обвинуваченого та не несуть за законом матеріальну відповідальність за їх дії.

Правовою підставою скасування арешту майна є:

- ухвала слідчого судді чи суду винесена за клопотанням підозрюваного, обвинуваченого, їх захисника чи законного представника, іншого власника або володільця майна, які не були присутні при розгляді питання про арешт майна;

- винесення прокурором постанови про закриття кримінального провадження;

- ухвалення судового рішення, яким закінчується судовий розгляд.

Суд скасовує арешт майна, зокрема, у випадку виправдання обвинуваченого, закриття кримінального провадження судом, непризначення судом покарання у вигляді конфіскації майна, залишення цивільного позову без розгляду або відмови в цивільному позові.

Ухвала слідчого судді або суду про арешт майна виконується слідчим, прокурором негайно в порядку, визначеному в цій ухвалі. Властивості, якими наділене певне майно, впливають на специфіку процедури накладення арешту. Це стосується накладення арешту на нерухоме майно, грошові кошти, що знаходяться у банках чи кредитних установах, цінні папери. Умови і порядок виконання рішень судів, що підлягають примусовому виконанню, у разі невиконання їх у добровільному порядку, визначено в Законі України «Про виконавче провадження».

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. Які види заходів забезпечення кримінального провадження передбачено в КПК України?
2. Які види запобіжних заходів визначено в КПК України?
3. Що є підставою застосування запобіжних заходів?
4. У чому полягає суть запобіжного заходу — особисте зобов'язання?
5. Скільки поручителів може бути у підозрюваного, обвинуваченого?
6. Хто і за якими правилами визначає розмір застави?
7. У чому суть домашнього арешту як запобіжного заходу?
8. У яких випадках може бути застосований запобіжний захід тримання під вартою?
9. Які види затримання передбачено в КПК України?
10. Які причини неприбуття особи на виклик є поважними?
11. До кого може бути застосований привід?
12. Які документи можуть бути тимчасово вилученими?
13. Щодо кого може бути здійснено відсторонення від посади?
14. У чому полягає тимчасовий доступ до речей і документів?
15. На яке майно можна накладати арешт?

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Про попереднє ув'язнення: Закон України від 30.06.1993 р. // Відом. Верхов. Ради України. — 1993. — № 35. — Ст. 360.
2. Порядок внесення коштів на спеціальний рахунок у разі застосування застави як запобіжного заходу [Електронний ресурс] : Постанова Кабінету Міністрів України від 11 січня 2012 р. № 15. — Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/15-2012-%D0%BF>
3. Порядок інформування центрів з надання безоплатної вторинної правової допомоги про випадки затримання [Електронний ресурс] : Постанова

Кабінету Міністрів України від 28 грудня 2011 р. № 1363. — Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1363-2011-%D0%BF>

4. Про реалізацію окремих положень Кримінального процесуального кодексу України [Електронний ресурс] : Постанова Кабінету Міністрів України від 19 листопада 2012 р. № 1104. — Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1104-2012-%D0%BF>

5. Рішення Європейського Суду з прав людини по справі «Ткачов проти України» від 13.12.2007 р.// Офіц. вісн. України. — 2008. — № 31. — Ст. 1031.

6. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Слоєв проти України» (Заява № 17283/02) [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://zakon.nau.ua/doc/?code=974_433

7. Про деякі питання здійснення слідчим суддею суду першої інстанції судового контролю за дотриманням прав, свобод та інтересів осіб під час застосування заходів забезпечення кримінального провадження [Електронний ресурс] : Інформаційний лист Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 05 квітня 2013 р. № 223-558/0/4-13. — Режим доступу : http://sc.gov.ua/ua/2013_rik.html

8. Про деякі питання порядку застосування запобіжних заходів під час досудового розслідування та судового провадження відповідно до Кримінального процесуального кодексу України [Електронний ресурс] : Інформаційний лист Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 04 квітня 2013 р. № 511-550/0/4-13.— Режим доступу : http://sc.gov.ua/ua/2013_rik.html

9. Рішення у справі за конституційним поданням 50 народних депутатів України про відповідність Конституції України (конституційність) положень ст. 150 Кримінально-процесуального кодексу України щодо тяжкості злочину (справа про врахування тяжкості злочину при застосуванні запобіжного заходу) : рішення Конституційного Суду України від 08 лип. 2003 р. // Вісник Конституційного. Суду України. — 2003. — № 3. — Ст. 34.

10. Білоусов О. І. Затримання підозрюваного у кримінальному процесі : [монографія] / О. І. Білоусов, С. М. Смоков. — Одеса : [б. в.], 2009. — 112 с.

11. Борисов В. І. Проблеми затримання та взяття під варту на досудовому провадженні по кримінальній справі : [монографія] / В. І. Борисов, Н.В. Глинська, В. С. Зеленецький, О. Г. Шило. — Х. : Сх.-регіон. центр гуманітар.-освіт. ініціатив, 2005. — 352 с.

12. Грошевой Ю. М. Досудове розслідування кримінальних справ : [навч.-практ. посіб.] / Ю. М. Грошевой, В. В. Вапнярчук, О. В. Капліна, О. Г. Шило ; за заг. ред. Ю. М. Грошевого. — Х. : Фінн, 2009. — С. 130–187.

13. Застосування запобіжних заходів, альтернативних взяттю під варту, у кримінальному судочинстві України: [посіб. викладача] / Н.М. Ахтирська, О. Ю. Костюченко, Д. В. Кухнюк, В. Д. Новіков. — К. : Конус-Ю, 2009. — 236 с.

14. Рожнова В. В. Застосування заходів процесуального примусу, пов'язаних з ізоляцією особи : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика ; судова експертиза» / В. В. Рожнова. — К., 2003. — 18 с.

15. Смоков С. М. Гарантії застосування заходів кримінально-процесуального примусу у кримінальному судочинстві України : [монографія] / С. М. Смоков, К. Г. Горелкіна. — Одеса : Астропринт, 2012. — 152 с.

16. Тищенко О. І. Запобіжний захід у вигляді взяття під варту: проблеми обрання та оскарження в досудовому провадженні по кримінальній справі : [монографія] / Тищенко О. І. — Х. : Фінн, 2008. — 176 с.

17. Хитра А.Я. Заходи кримінально-процесуального примусу: навч.-практ. посіб. / Львівський ДУВС. — Львів, 2009. — 95с.

ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ

1. Поняття стадії досудового розслідування. Форми досудового розслідування

2. Поняття та характеристика загальних положень досудового розслідування

Питання для самоконтролю

Рекомендована література

1. ПОНЯТТЯ СТАДІЇ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ. ФОРМИ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ

Правосуддя в Україні здійснюється виключно судами (ст. 124 Конституції України). Проте законність, обґрунтованість і вмотивованість розгляду кримінального провадження в суді та його вирішення потребують великої і кваліфікованої підготовчої роботи. Тому за законом переважна більшість кримінальних проваджень повинна проходити стадію досудового розслідування.

Успішне виконання завдань стадії досудового розслідування залежить не тільки від професійної майстерності працівників органів розслідування та оперативних підрозділів, але й законодавчого врегулювання їх діяльності. В свою чергу швидке і якісно проведене розслідування є дійовим засобом у боротьбі зі злочинністю, втіленням в життя принципу невідворотності покарання за скоєне. Адже тільки успішне завершення досудового розслідування є передумовою здійснення правосуддя, реалізації судом своїх виняткових повноважень щодо визнання особи винуватою чи невинуватою та можливості призначення їй покарання.

Досудове розслідування — стадія кримінального провадження, яка починається з моменту внесення відомостей про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань і закінчується закриттям кримінального провадження або направленням до суду обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру, клопотання про звільнення особи від кримінальної відповідальності.

Досудове розслідування передує провадженню в суді і покликане забезпечити його успішне проведення, однак його не можна розглядати тільки як стадію, провадження якої здійснюється до суду і для суду. Ця стадія має особливості, що свідчать про її самостійний характер, зокрема, вона:

1) має свої самостійні завдання, які випливають із загальних завдань кримінального провадження (ст. 2 КПК України), а саме: захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, охорона прав та законних інтересів учасників кримінального провадження, а також забезпечення швидкого, повного та неупередженого розс-

лідування з тим, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений, жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу і щоб до кожного учасника кримінального провадження була застосована належна правова процедура;

2) чітко окреслені межі в системі кримінального процесу — з моменту внесення відомостей про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань до винесення рішення, яким завершується провадження розслідування;

3) свій зміст та свою процесуальну форму;

4) характеризується колом суб'єктів, які беруть в ній участь;

5) характеризується колом специфічних рішень, що можуть бути прийняті після закінчення досудового розслідування: закриття кримінального провадження, звернення прокурора до суду з клопотанням про звільнення особи від кримінальної відповідальності, або звернення прокурора до суду з обвинувальним актом, клопотанням про застосування примусових заходів виховного характеру або клопотанням про застосування примусових заходів медичного характеру.

Досудове розслідування є формою досудової підготовки матеріалів кримінального провадження, яке здійснюється у формі дізнання та досудового слідства.

Дізнання — форма досудового розслідування, в якій здійснюється розслідування кримінальних проступків (п. 4 ч. 1 ст. 3 КПК).

При досудовому розслідуванні кримінальних проступків у встановлених законом випадках повноваження слідчого органу досудового розслідування можуть здійснюватися співробітниками інших підрозділів:

– ОВС;

– органів безпеки;

– органів, що здійснюють контроль за додержанням податкового законодавства.

Особливості досудового розслідування кримінальних проступків (дізнання):

– не допускається застосування запобіжних заходів у вигляді домашнього арешту, застави або тримання під вартою (ст. 299 КПК);

– не проводяться негласні слідчі (розшукові) дії (ст. 300 КПК);

– строк дізнання — до 1 місяця, а в разі складності провадження може бути продовжений до 2 місяців (п. 1 ч. 1 ст. 19, ч. 1 ст. 294 КПК).

Слідчий зобов'язаний у найкоротший строк, але не пізніше двадцяти п'яти днів після повідомлення особі про підозру, подати на затвердження прокурору один з зазначених процесуальних документів:

1) проект рішення про закриття кримінального провадження;

2) проект клопотання про звільнення особи від кримінальної відповідальності;

3) обвинувальний акт, клопотання про застосування примусових заходів виховного характеру або клопотання про застосування примусових заходів медичного характеру;

4) клопотання про продовження строку досудового розслідування з підстав, передбачених КПК.

У разі необхідності прокурор має право самостійно оформити вищезазначені процесуальні документи.

Прокурор зобов'язаний до спливу тридцятиденного терміну після повідомлення особі про підозру здійснити одну з зазначених дій:

1) прийняти рішення про закриття кримінального провадження;

2) звернутися до суду з клопотанням про звільнення особи від кримінальної відповідальності;

3) звернутися до суду з обвинувальним актом, клопотанням про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру;

4) подати клопотання про продовження строку досудового розслідування з підстав, передбачених цим Кодексом.

Встановивши під час досудового розслідування, що підозрюваний беззаперечно визнав свою винуватість, не оспорує встановлені досудовим розслідуванням обставини і згоден з розглядом обвинувального акта за його відсутності, а потерпілий не заперечує проти такого розгляду, прокурор має право надіслати до суду обвинувальний акт, в якому зазначає клопотання про його розгляд у спрощеному порядку без проведення судового розгляду в судовому засіданні.

Слідчий, прокурор зобов'язаний роз'яснити підозрюваному, потерпілому зміст встановлених досудовим розслідуванням обставин, а також те, що у разі надання згоди на розгляд обвинувального акта у спрощеному порядку вони будуть позбавлені права оскаржувати вирок в апеляційному порядку з підстав розгляду провадження за відсутності учасників судового провадження, недослідження доказів у судовому засіданні або з метою оспорити встановлені досудовим розслідуванням обставини. Крім того, слідчий, прокурор зобов'язаний впевнитися у добровільності згоди підозрюваного та потерпілого на розгляд обвинувального акта у спрощеному провадженні.

До обвинувального акта з клопотанням про його розгляд у спрощеному провадженні повинні бути додані:

1) письмова заява підозрюваного, складена в присутності захисника, щодо беззаперечно визнання своєї винуватості, згоди із встановленими досудовим розслідуванням обставинами, ознайомлення з обмеженням права апеляційного оскарження та згоди з розглядом обвинувального акта у спрощеному провадженні;

2) письмова заява потерпілого щодо згоди із встановленими досудовим розслідуванням обставинами, ознайомлення з обмеженням права апеляційного оскарження та згоди з розглядом обвинувального акта у спрощеному провадженні;

3) матеріали досудового розслідування, у тому числі документи, які засвідчують беззаперечне визнання підозрюваним своєї винуватості.

Досудове слідство — форма досудового розслідування, в якій здійснюється розслідування злочинів (п. 6 ч. 1 ст. 3 КПК).

Воно провадиться у всіх кримінальних провадженнях, за винятком проваджень щодо кримінальних проступків.

Таким чином, законодавець віддає перевагу в розслідуванні органам досудового слідства — слідчим, розслідування для яких — це основна форма діяльності.

Досудове слідство провадиться слідчими органів внутрішніх справ, слідчими органів безпеки. Згідно з перехідними положеннями КПК до дня введення в дію положень частини першої (в частині положень щодо повноважень здійснення досудового розслідування злочинів, передбачених ст.ст. 402-421, 423-435 (злочини проти встановленого порядку несення військової служби) Кримінального кодексу України, ч. 4 ст. 216 КПК (слідчі органів державного бюро розслідувань здійснюють досудове розслідування кримінальних правопорушень, вчинених службовими особами, які займають особливо відповідальне становище відповідно до ч. 1 ст. 9 Закону України «Про державну службу», особами, посади яких віднесено до 1–3 категорій посад, судьями та працівни-

ками правоохоронних органів), повноваження щодо досудового розслідування передбачених ними кримінальних правопорушень здійснюють слідчі органів прокуратури, які користуються повноваженнями слідчих, визначених КПК України.

Після введення в дію положень ч. 1. (в частині положень щодо повноважень здійснення досудового розслідування злочинів, передбачених ст.ст. 402 — 421, 423 — 435 КК), ч. 4 ст. 216 КПК матеріали кримінальних проваджень, досудове розслідування яких здійснюється органами прокуратури, передаються слідчими органів прокуратури відповідним органам досудового розслідування з урахуванням підслідності, визначеної КПК України.

Серед суб'єктів права на розслідування кримінальних правопорушень слід назвати також керівника органу досудового розслідування, який має право брати участь у провадженні досудового розслідування та особисто провадити досудове розслідування, користуючись при цьому повноваженнями слідчого (ст. 39 КПК), і прокурора, який має право в необхідних випадках — особисто проводити слідчі (розшукові) та процесуальні дії в порядку, визначеному КПК.

Ніякі інші особи, у тому числі співробітники приватних розшукових бюро, детективних служб, правом розслідування кримінальних правопорушень не наділені.

2. ПОНЯТТЯ ТА ХАРАКТЕРИСТИКА ЗАГАЛЬНИХ ПОЛОЖЕНЬ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ

Загальні положення досудового розслідування — це визначені законом, на основі засад кримінального провадження положення, які відображають характерні риси та особливості досудового розслідування як стадії, своїми вимогами спонукають органи досудового розслідування до швидкого, повного та неупередженого дослідження всіх обставин кримінального провадження, виконання завдань цієї стадії та охорони в ній прав, свобод і законних інтересів фізичних та юридичних осіб.

До загальних положень досудового розслідування належать норми КПК України, які регулюють:

- початок досудового розслідування;
- підслідність;
- об'єднання і виділення матеріалів досудового розслідування;
- місце проведення досудового розслідування;
- строки досудового розслідування;
- розгляд клопотань під час досудового розслідування;
- ознайомлення з матеріалами досудового розслідування до його завершення;
- недопустимість розголошення відомостей досудового розслідування тощо.

Початок досудового розслідування

Відповідно до вимог ст. 214 КПК досудове розслідування розпочинається з моменту внесення відомостей до ЄРДР.

Слідчий, прокурор невідкладно, але не пізніше 24 годин після подання заяви, повідомлення про вчинене кримінальне правопорушення або після самостійного виявлення ним з будь-якого джерела обставин, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення, зобов'язаний внести відповідні відомості до ЄРДР та розпочати розслідування.

Положення про порядок ведення ЄРДР затверджено наказом Генерального прокурора України № 69 від 17 серпня 2012 р.

Слідчий, який здійснюватиме досудове розслідування, визначається керівником органу досудового розслідування.

Здійснення досудового розслідування до внесення відомостей до реєстру або без такого внесення не допускається. Огляд місця події у невідкладних випадках може бути проведений до внесення відомостей до ЄРДР, що здійснюється негайно після завершення огляду.

Слідчий, прокурор, інша службова особа, уповноважена на прийняття та реєстрацію заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення, зобов'язані прийняти та зареєструвати таку заяву чи повідомлення. Відмова у прийнятті та реєстрації заяви чи повідомлення про кримінальне правопорушення не допускається.

У ЄРДР автоматично фіксується дата внесення інформації та присвоюється номер кримінального провадження.

Слідчий невідкладно у письмовій формі повідомляє прокурора про початок досудового розслідування, підставу початку досудового розслідування та інші відомості.

Якщо відомості про кримінальне правопорушення до ЄРДР внесені прокурором, він зобов'язаний невідкладно, але не пізніше наступного дня, з дотриманням правил підслідності передати наявні у нього матеріали до органу досудового розслідування та до ручити проведення досудового розслідування.

Підслідність кримінальних проваджень

Підслідність кримінальних проваджень — це встановлена законом сукупність ознак кримінального провадження, відповідно до яких, воно належить до віддання того чи іншого органу досудового розслідування. Підслідність обумовлює правильний розподіл кримінальних проваджень між різними органами досудового розслідування.

Розрізняють такі види підслідності.

1. **Предметна (родова)** — означає, що орган, який буде розслідувати визначається за характером вчиненого кримінального правопорушення, тобто його кваліфікацією. Відповідно в законі для органів досудового розслідування визначені переліки кримінальних правопорушень, віднесених до їх компетенції (наприклад, слідчі органів внутрішніх справ здійснюють досудове розслідування кримінальних правопорушень, передбачених законом України про кримінальну відповідальність, крім тих, які віднесені до підслідності інших органів досудового розслідування).

2. **Персональна (спеціальна, суб'єктна)** — визначається суб'єктом кримінального правопорушення, тобто пов'язана з особистістю підозрюваного, його службовим становищем, особливим правовим статусом в державі (наприклад, слідчі органів державного бюро розслідувань здійснюють досудове розслідування кримінальних правопорушень, вчинених Головою Національного банку України, його першим заступником чи заступником, членом Ради національної безпеки і оборони України, суддею чи працівником правоохоронного органу тощо);

3. **За зв'язком кримінальних проваджень** — застосовується тоді, коли розслідування одного кримінального правопорушення пов'язане з розслідуванням іншого (наприклад, якщо під час розслідування кримінального правопорушення будуть встановлені злочини, передбачені ст. 209¹, 384, 385, 386, 387, 388, 396 КК досудове розслідування провадиться тим органом, до підслідності якого відноситься кримінальне правопорушення, у зв'язку з яким почато досудове розслідування);

4. **Територіальна (місцева)** — досудове розслідування здійснюється слідчим того органу досудового розслідування, під юрисдикцією якого знаходиться місце вчинення кримінального правопорушення (ч. 1 ст. 218 КПК).

Відповідно до ч. 5 ст. 216 КПК якщо під час досудового розслідування буде встановлено інші злочини, вчинені особою, щодо якої ведеться досудове розслідування, або іншою особою, якщо вони пов'язані зі злочинами, вчиненими особою, щодо якої ведеться досудове розслідування, і які не підслідні тому органу, який здійснює у кримінальному провадженні досудове розслідування, то у разі неможливості виділення цих матеріалів в окреме провадження прокурор, який здійснює нагляд за досудовим розслідуванням, своєю постановою визначає підслідність всіх цих злочинів.

Об'єднання і виділення матеріалів досудового розслідування в одному провадженні можуть бути об'єднані матеріали досудових розслідувань:

– щодо кількох осіб, підозрюваних у вчиненні одного кримінального правопорушення;

– щодо однієї особи, підозрюваної у вчиненні кількох кримінальних правопорушень;

– якщо не встановлено підозрюваних, проте є достатні підстави вважати, що кримінальні правопорушення, щодо яких здійснюються ці розслідування, вчинені однією особою (особами);

– у разі притягнення до кримінальної відповідальності за ст. 384, 385, 386, 387 КК тощо, тобто у випадках, коли наявна підслідність за зв'язком справ.

Не можуть бути об'єднані в одне провадження матеріали досудових розслідувань щодо кримінального проступку та щодо злочину.

У разі необхідності матеріали досудового розслідування щодо одного або кількох кримінальних правопорушень можуть бути виділені в окреме провадження, якщо одна особа підозрюється у вчиненні кількох кримінальних правопорушень або дві чи більше особи підозрюються у вчиненні одного чи більше кримінальних правопорушень (ч. 3 ст. 217 КПК).

Виділення матеріалів досудового розслідування відбувається у разі:

– якщо у кримінальному провадженні є два або декілька підозрюваних, а підстави для зупинення стосуються не всіх, прокурор має право виділити досудове розслідування і зупинити його стосовно окремих підозрюваних (ч. 3 ст. 280 КПК);

– якщо кримінальне провадження здійснюється щодо кількох осіб, які підозрюються чи обвинувачуються у вчиненні одного або кількох кримінальних правопорушень, і згода щодо укладення угоди досягнута не з усіма підозрюваними чи обвинуваченими. Кримінальне провадження щодо особи (осіб), з якими досягнуто згоди, підлягає виділенню в окреме провадження (ч. 8 ст. 469 КПК);

– якщо в кримінальному провадженні беруть участь кілька потерпілих від різних кримінальних правопорушень, і згода щодо укладення угоди досягнута не з усіма потерпілими. Кримінальне провадження щодо особи (осіб), яка досягла згоди, підлягає виділенню в окреме провадження (ч. 8 ст. 469 КПК);

– якщо неповнолітній підозрюється у вчиненні кримінального правопорушення разом із повнолітнім, повинна бути з'ясована можливість виділення в окреме цього кримінального провадження щодо неповнолітнього під час досудового розслідування (ст. 494 КПК).

Матеріали досудового розслідування не можуть бути виділені в окреме провадження, якщо це може негативно вплинути на повноту досудового розслідування та судового розгляду.

Рішення про об'єднання чи виділення матеріалів досудового розслідування приймається прокурором та не може бути оскаржене (ст. 217 КПК).

Місце провадження досудового розслідування

Відповідно до ст. 218 КПК досудове розслідування здійснюється слідчим того органу досудового розслідування, під юрисдикцією якого знаходиться місце вчинення кримінального правопорушення.

Якщо слідчому із заяви, повідомлення або інших джерел стало відомо про обставини, які можуть свідчити про кримінальне правопорушення, розслідування якого не віднесене до його компетенції, він проводить розслідування доти, доки прокурор не визначить іншу підслідність.

Якщо місце вчинення кримінального правопорушення невідоме або його вчинено за межами України, місце проведення досудового розслідування визначає відповідний прокурор з урахуванням місця виявлення ознак кримінального правопорушення, місця перебування підозрюваного чи більшості свідків, місця закінчення кримінального правопорушення або настання його наслідків тощо.

На початку розслідування слідчий перевіряє наявність вже розпочатих досудових розслідувань щодо того ж кримінального правопорушення.

У разі якщо буде встановлено, що іншим слідчим органу досудового розслідування або слідчим іншого органу досудового розслідування розпочато кримінальне провадження щодо того ж кримінального правопорушення, слідчий передає слідчому, який здійснює досудове розслідування, наявні у нього матеріали та відомості, повідомляє про це прокурора, потерпілого або заявника та вносить відповідні відомості до ЄРДР.

Спори про підслідність вирішує керівник органу прокуратури вищого рівня.

Слідчий, прокурор має право провадити слідчі (розшукові) дії та негласні слідчі (розшукові) дії на території, яка знаходиться під юрисдикцією іншого органу досудового розслідування, або своєю постановою доручити їх проведення такому органу досудового розслідування, який зобов'язаний її виконати.

Строки досудового розслідування

Досудове розслідування кримінального проступку повинно бути закінчено протягом *1 місяця* з дня повідомлення особі про підозру у вчиненні кримінального проступку.

Якщо внаслідок складності провадження неможливо закінчити досудове розслідування кримінального проступку (дізнання), цей *строк може бути продовжений до 2 місяців* районним (міським) або іншим прирівняним до нього прокурором (п. 1 ч. 1 ст. 219, ч. 1 ст. 294 КПК).

Досудове розслідування злочинів повинно бути закінчено протягом 2 місяців з дня повідомлення особі про підозру у вчиненні злочину.

Цей строк досудового розслідування злочинів може бути продовжений:

до 3 місяців — районним (міським) або іншим прирівняним до нього прокурором (якщо провадження неможливо закінчити внаслідок його складності);

до 6 місяців із дня повідомлення особі про підозру у вчиненні злочину невеликої або середньої тяжкості — прокурором АПК, прокурором області, міст Києва і Севастополя чи прирівняним до них прокурором або їх заступниками (якщо провадження неможливо закінчити внаслідок його особливої складності);

до 12 місяців із дня повідомлення особі про підозру у вчиненні тяжкого або особливо тяжкого злочину — Генеральним прокурором України чи його заступниками (якщо провадження неможливо закінчити внаслідок його виняткової складності).

Строк досудового розслідування обчислюється із дня повідомлення особі про підозру у вчиненні кримінального правопорушення та закінчується при прийнятті рішення про закриття кримінального провадження; звернення до суду з клопотанням про звільнення особи від кримінальної відповідальності; звернення до суду з обвинувальним актом, клопотанням про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру.

Строк із дня винесення постанови про зупинення кримінального провадження до дня її скасування слідчим суддею або винесення постанови про відновлення кримінального провадження не включається у строки досудового розслідування (ч. 3 ст. 219 КПК).

Розгляд клопотань під час досудового розслідування

Клопотання — це звернення в письмовій або в усній формі сторони захисту, потерпілого і його представника чи законного представника до слідчого, прокурора з метою виконання певних процесуальних дій у провадженні на свою користь.

Слідчий, прокурор зобов'язаний:

– розглянути в строк не більше 3 днів з моменту подання і задовольнити їх за наявності відповідних підстав.

– про результати розгляду клопотання повідомити особу, яка заявила клопотання.

Про повну або часткову відмову в задоволенні клопотання виноситься вмотивована постанова, копія якої вручається особі, яка заявила клопотання, а у разі неможливості вручення з об'єктивних причин — надсилається їй (ст. 220 КПК).

Ознайомлення з матеріалами досудового розслідування до його завершення

Слідчий, прокурор зобов'язаний за клопотанням сторони захисту, потерпілого надати їм матеріали досудового розслідування для ознайомлення, за виключенням:

– матеріалів про застосування заходів безпеки щодо осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві;

– матеріалів, ознайомлення з якими на цій стадії кримінального провадження може зашкодити досудовому розслідуванню.

Відмова у наданні для ознайомлення загальнодоступного документа, оригінал якого знаходиться в матеріалах досудового розслідування, не допускається (ч. 1 ст. 221 КПК).

Під час ознайомлення з матеріалами досудового розслідування особа, що його здійснює, має право робити необхідні виписки та копії (ч. 2 ст. 221 КПК).

Недопустимість розголошення відомостей досудового розслідування

Недопустимість розголошення відомостей досудового розслідування — це заборона учасникам досудового розслідування розголошувати без дозволу слідчого чи прокурора відомості, що стали їм відомі у зв'язку з участю у кримінальному провадженні, або розголошувати ці відомості в обсязі більшому, ніж це було дозволено слідчим чи прокурором.

Дані досудового розслідування — це показання допитаних осіб, результати проведення слідчих дій тощо.

У необхідних випадках слідчий, прокурор попереджає осіб, яким стали відомі відомості досудового розслідування, у зв'язку з участю в ньому, про їх обов'язок не розголошувати такі відомості без його дозволу (ч. 2 ст. 222 КПК).

При цьому закон не передбачає обов'язкової письмової форми такого попередження. Воно може бути зроблено і в усній формі, а відповідний запис занесений до протоколу слідчої дії.

Незаконне розголошення відомостей досудового розслідування тягне за собою кримінальну відповідальність за ст. 387 КК.

Взаємодія слідчого з оперативними підрозділами

Взаємодія слідчого з оперативними підрозділами — заснована на законах та відомчих нормативних актах спільна узгоджена діяльність слідчого з оперативними підрозділами, яка направлена на досягнення завдань кримінального провадження, при керівній і організуючій ролі слідчого та чіткому розмежуванні компетенції.

Процесуальні форми взаємодії (регулюються кримінальним процесуальним законодавством):

- виконання доручення слідчого, прокурора щодо проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій (ч. 3 ст. 41, ч. 6 ст. 246 КПК);
- здійснення розшуку підозрюваного (ч. 3 ст. 281 КПК) тощо.

Непроцесуальні (організаційні) форми взаємодії (передбачені відомчими нормативними актами):

- спільне планування слідчих (розшукових) або негласних слідчих (розшукових) дій;
- взаємний обмін інформацією що стосується кримінального провадження;
- спільна діяльність у складі слідчо-оперативної групи;
- спільне використання техніки, засобів зв'язку і транспорту тощо.

Інструкція з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами внутрішніх справ у попередженні, виявленні та розслідуванні кримінальних правопорушень затверджена наказом МВС України від 14 серпня 2012 р. № 700.

Складання процесуальних документів під час досудового розслідування

Кожна слідча чи інша процесуальна дія фіксується в одному або кількох процесуальних документах, форма яких визначена в законі.

Основні види кримінально-процесуальних документів під час досудового розслідування: постанова, протокол, ухвала, обвинувальний акт.

Постанова — це процесуальний документ у якому мотивуються та формулюються рішення слідчого, прокурора, прийняті відповідно до вимог КПК України. Постанова виноситься у випадках, передбачених КПК (наприклад, про продовження строку досудового розслідування, про зупинення досудового розслідування), а також коли слідчий, прокурор визнає це за необхідне.

Протокол — це процесуальний документ у якому фіксується хід і результати проведення процесуальної дії. Відповідно до ч. 3 ст. 104 КПК протокол складається із: вступної, описової та заключної частини.

Додатками до протоколу можуть бути:

- спеціально виготовлені копії, зразки об'єктів, речей і документів;
- письмові пояснення спеціалістів, які брали участь у проведенні відповідної процесуальної дії;
- стенограма, аудіо-, відеозапис процесуальної дії;
- фототаблиці, схеми, зліпки, носії комп'ютерної інформації та інші матеріали, які пояснюють зміст протоколу (ч. 2 ст. 105 КПК).

Обвинувальний акт — це процесуальний документ, який складається за результатами досудового розслідування у разі, якщо слідчим встановлені достатні підстави для

розгляду матеріалів кримінального провадження в судовому засіданні та вирішення питання про винуватість обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення.

Судове рішення приймається у формі ухвали, яка має відповідати вимогам, передбаченим ст. 369, 371–374 КПК (ч. 2 ст. 110 КПК).

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. Яке значення і завдання стадії досудового розслідування?
2. З якого моменту розпочинається досудове розслідування?
3. Які існують форми досудового розслідування, та в чому їх відмінність?
4. Що таке підслідність?
5. Які є підстави об'єднання і виділення матеріалів досудового розслідування?
6. Які є строки досудового розслідування кримінального проступку?
7. Які є строки досудового розслідування злочинів?
8. Які строки розгляду клопотань під час досудового розслідування?
9. Хто вирішує питання про можливість та обсяг розголошення відомостей досудового розслідування?
10. Які є форми взаємодії слідчого і оперативних підрозділів?

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Азаров Ю.І. Окремі питання реформування досудового слідства в Україні // Проблеми реформування кримінально-процесуального законодавства України на сучасному етапі : матеріали круглого столу (Київ, 20 трав. 2011 р.) / НАВС. — К., 2011. — С. 60-63.
2. Андрусак В.Б. Функції органів досудового слідства в кримінальному процесі України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук (12.00.09) / Харківський нац. ун-т внутр. справ. — Х., 2011. — 20с.
3. Бандурка С. О. Реалізація органами досудового розслідування процесуальних повноважень: автореф. дис. ... канд. юрид. наук (12.00.09) / Класичний приват. ун-т. — Запоріжжя, 2011. — 19 с.
4. Басиста І. В. Окремі аспекти співвідношення чинного кримінально-процесуального законодавства України та країн англо-американської правової системи щодо прийняття процесуальних рішень // Науковий вісник Дніпропетровського держ. ун-ту внутр. справ. — 2011. — № 3. — С. 236-241.
5. Вовк В. Проблеми визначення процесуального статусу органів безпеки як органу дізнання // Підприємництво, господарство і право. — 2010. — № 7. — С. 169-172.
6. Галаган З. С. Розвиток системи досудового слідства в Україні // Публічне право. — 2012. — № 1. — С. 108-114.

7. Забезпечення законності в діяльності органів дізнання та досудового слідства: матеріали І наук. — практ. конф. (Луганськ, 25 березня 2011 р.) / МВС України, ЛДУВС. — Луганськ: РВВ ЛДУВС, 2011. — 287с.
8. Заїка С.О. Деякі аспекти удосконалення досудового розслідування // Проблеми реформування кримінально-процесуального законодавства України на сучасному етапі : матеріали круглого столу (Київ, 20 трав. 2011 р.) / НАВС. — К., 2011. — С. 100-103.
9. Кисленко Д. П. Судовий контроль під час розслідування злочинів: автореф. дис. ... канд. юрид. наук (12.00.09) / МВС України, НАВС. — К., 2012. — 16 с.
10. Ковальова Н.Ю. Проблеми законодавчої регламентації взаємодії слідчого з працівниками органів дізнання під час розслідування злочинів // Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е. О. Дідоренка. — Луганськ: РВВ ЛІВС, 2011. — Спецвип. № 5. — С. 420-424.
11. Куруц В. М. Доцільність проведення досудового слідства прокуратурою // Держава і право. — К. : Ін-т держави і права ім. В.М.Корецького НАН України, 2012. — Вип. 55. — С. 424-430.
12. Лоскутов Т.О. Кримінальне переслідування здійснюване слідчим: монографія. — Дніпропетровськ : Ліра ЛТД, 2011. — 162 с.
13. Паризький І.В. Застосування компромісів при вирішенні конфліктів під час досудового розслідування: автореф. дис. ... канд. юрид. наук (12.00.09) / НАВС. — К., 2011. — 16 с.
14. Письменний Д.П. Дізнання в органах прикордонної служби України: процесуальні та організаційні аспекти: монографія / Д.П.Письменний, О.І.Андрушко. — Хмельницький: Вид-во держ. прикорд. служби України, 2012. — 230 с.
15. Прийняття процесуальних рішень та проведення слідчих дій : навч. посіб. / В.П.Горбачов, С.О.Корона, А.М.Титова та ін. — Донецьк : Донецьк. Юрид. Ін-т, 2012. — 362 с.
16. Реформа досудового розслідування і статусу слідчих (Біла книга. Проект до обговорення) / Американська асоц. юристів. Ініціатива з верховенства права (ABA/ROLI). — К., 2010. — 41 с.
17. Римарчук О.В. Орган дізнання як суб'єкт доказування у кримінальному процесі: автореф. дис. ... канд. юрид. наук (12.00.09) / МВС України, НАВС. — К., 2012. — 18с.
18. Ринда В.В. Прокурорський нагляд, судовий та відомчий контроль за провадженням дізнання: автореф. дис. ...канд.юрид. наук (12.00.09) / МВС України, НАВС. — К., 2012. — 16с.
19. Слїнько С.В. Теорія і практика реформування досудового розслідування: монографія. — Х. : РВФ «АрсісЛТД», 2011. — 270 с.
20. Татаров О.Ю. Досудове провадження в кримінальному процесі України: теоретико-правові та організаційні засади (за матеріалами МВС) / Татаров О. Ю. — Донецьк : Промінь, 2012. — 640 с.
21. Татаров О. Ю. Структура досудового провадження та його місце в системі кримінальної юстиції // Науковий вісник НАВС. — К., 2011. — Вип. 2. — С. 236-246.

22. Удалова Л.Д. Застосування компромісів при вирішенні конфліктів під час досудового розслідування: навч. посіб. / Л.Д. Удалова, І.В. Паризький; МОН України. — К.: Скіф, 2012. — 181 с.

23. Удалова Л.Д. Окремі питання планування розслідування по кримінальній справі // Взаємодія слідчого зі спеціалістами експертних підрозділів ОВС у ході дослідчої перевірки: проблемні питання (Київ, 23 березня 2012 р.). — К.: НАВС, 2012. — С. 175-177.

24. Удалова Л.Д. Таємниця слідства: деякі проблемні питання. // Криміналістика у протидії злочинності : матеріали конференції. — К., 2009. — С. 76-78.

25. Чепурний О.О. Кримінально-процесуальні функції на стадії досудового розслідування: автореф. дис. ... канд. юрид. наук (12.00.09) / НАВСУ. — К., 2005. — 16с.

26. Шакун В.І. Нова парадигма у досудовому розслідуванні // Становлення системи негласного розслідування у кримінально-процесуальному законодавстві України : матеріали круглого столу (Київ, 7 жовт. 2011р.). — К., 2011. — С. 12-14.

ПРОВАДЖЕННЯ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ

1. *Поняття, види, система та значення слідчих (розшукових) дій*
2. *Загальні вимоги до проведення слідчих (розшукових) дій*
3. *Загальна характеристика слідчих (розшукових) дій та порядок їх проведення*

Питання для самоконтролю

Рекомендована література

1. ПОНЯТТЯ, ВИДИ, СИСТЕМА ТА ЗНАЧЕННЯ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ

Кримінальний процесуальний кодекс України містить поняття слідчих (розшукових) дій. Так, відповідно до ч. 1 ст. 223 КПК слідчі (розшукові) дії є діями, спрямованими на отримання (збирання) доказів або перевірку вже отриманих доказів у конкретному кримінальному провадженні.

Таким чином, законодавець зробив спробу наблизити слідчі (розшукові) дії як один із основних способів збирання доказів, до процесу доказування у кримінальному провадженні, пов'язавши ці процесуальні категорії одним спільним завданням — отримання (збирання) доказів або перевірку вже отриманих доказів.

Проте, як видно, таке визначення поняття слідчих (розшукових) дій не розкриває всю багатогранність такої процесуальної категорії як слідчі (розшукові) дії. Адже слід говорити про уповноважену особу, яка проводить слідчі (розшукові) дії. Крім того, слід звернути увагу на характер слідчої (розшукової) дії. З одного боку, це пізнавальний характер, з другого — процесуальний, адже йдеться про процедуру проведення такої дії. Не слід забувати і про розшукову спрямованість цієї дії.

Назвавши дії слідчими (розшуковими), законодавець визнав, що неможливо обмежитись лише пізнавальними і процесуальними сторонами характеру цих дій. Все ж таки розшукова спрямованість має зовсім не другорядне значення. Адже уповноважена особа, проводячи слідчі (розшукові) дії, в першу чергу здійснює розшук фактичних даних, які мають значення у конкретному кримінальному провадженні.

При визначенні поняття слідчих (розшукових) дій, слід звернути увагу і на існування інших дій слідчого, які не пов'язані із отриманням (збиранням) доказів або перевіркою вже отриманих доказів у конкретному кримінальному провадженні. Залежно від характеру такі дії слідчого слід називати «процесуальні дії» або «інші дії» слідчого.

Таким чином, слідчі (розшукові) дії — це регламентовані кримінальним процесуальним законом процесуальні дії, які здійснюються уповноваженою особою і являють собою сукупність пошукових, пізнавальних і засвідчуючих операцій, направлених на отримання (збирання) доказів або перевірку вже отриманих доказів у конкретному кримінальному провадженні.

Кримінальний процесуальний кодекс передбачає проведення наступних слідчих (розшукових) дій: допит (ст. 224-226, 232, 351-354, 356, 567 КПК); пред'явлення особи для впізнання (ст. 228, 232, 355 КПК); пред'явлення речей для впізнання (ст. 229, 232, 355 КПК); пред'явлення трупа для впізнання (ст. 230 КПК); обшук (ст. 233-236 КПК); огляд місцевості, приміщення, речей та документів (статті 237, 361 КПК); огляд трупа (ст. 238 КПК); огляд трупа, пов'язаний з ексгумацією (ст. 239 КПК); слідчий експеримент (ст. 240 КПК); освідчування особи (ст. 241 КПК); проведення експертизи (ст. 242-245 КПК).

Самостійну групу слідчих (розшукових) дій становлять негласні слідчі (розшукові) дії. Так, згідно з ч. 1 ст. 246 КПК негласні слідчі (розшукові) дії — це різновид слідчих (розшукових) дій, відомості про факт та методи проведення яких не підлягають розголошенню, за винятком випадків, передбачених КПК.

Кримінальний процесуальний кодекс передбачає проведення наступних негласних слідчих (розшукових) дій: аудіо-, відеоконтроль особи (ст. 260 КПК); накладення арешту на кореспонденцію (ст. 261 КПК); огляд і виїмка кореспонденції (ст. 262 КПК); зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж (ст. 263 КПК); зняття інформації з електронних інформаційних систем (ст. 264 КПК); обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи (ст. 267 КПК); установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу (ст. 268 КПК); спостереження за особою, річчю або місцем (ст. 269 КПК); аудіо-, відеоконтроль місця (ст. 270 КПК); контроль за вчиненням злочину (ст. 271 КПК); виконання спеціального завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації (ст. 272 КПК); негласне отримання зразків, необхідних для порівняльного дослідження (ст. 274 КПК).

Слідчі (розшукові) дії можна розділи на види за окремими критеріями.

1. Залежно від того, чи підлягають розголошенню відомості про сам факт проведення слідчої (розшукової) дії та методи проведення такої дії, вони поділяються на гласні слідчі (розшукові) дії та негласні слідчі (розшукові) дії.

2. Залежно від обсягу предмета пошуку чи пізнання слідчі (розшукові) дії поділяються на основні та додаткові. Так, наприклад, перший допит свідка-очевидця вчинення кримінального правопорушення проводиться з метою з'ясування всього кола обставин, які мають значення для кримінального провадження. Така слідча (розшукова) дія буде основною. Коли в ході подальшого розслідування виникне необхідність з'ясування окремих обставин вчинення кримінального правопорушення, то такий допит того ж самого свідка-очевидця кримінального правопорушення буде додатковою слідчою (розшуковою) дією.

3. Залежно від кількості проведення однієї і тієї самої слідчої дії в кримінальному провадженні, слідчі (розшукові) дії поділяються на первинні та повторні. Первинною буде така слідча (розшукова) дія, яка в конкретному кримінальному провадженні проводиться вперше. Проведення тієї ж самої слідчої (розшукової) в конкретному кримінальному провадженні для з'ясування в повному обсязі предмета пошуку чи пізнання після проведення такої слідчої (розшукової) дії вперше, буде характеризувати цю слідчу (розшукову) дію як повторну, незалежно від кількості разів її проведення в конкретному кримінальному провадженні.

4. Залежно від визначення проміжку часу, в який та чи інша слідча (розшукова) дія повинна бути проведена, слідчі (розшукові) дії поділяються на невідкладні та такі, проведення яких може бути відкладено на інший період часу. Невідкладність як ознака да-

ного виду слідчих (розшукових) дій може виникнути як на початковому етапі кримінального провадження, так і на наступних його етапах.

5. За рівнем обов'язковості проведення слідчої (розшукової) дії у конкретному кримінальному провадженні, слідчі (розшукові) дії поділяються на обов'язкові та необов'язкові. Обов'язковість проведення слідчої (розшукової) дії у конкретному кримінальному провадженні може визначити сам слідчий.

Крім того, обов'язковість проведення слідчої (розшукової) дії може впливати із прямої вказівки в законі, визначатись вказівками прокурора чи керівника органу досудового розслідування. Обов'язковість проведення слідчої (розшукової) дії може також впливати із клопотання підозрюваного чи його захисника, а також інших осіб. До необов'язкових можна віднести такі слідчі (розшукові) дії, не проведення яких у конкретному кримінальному провадженні не зможе вплинути на всебічність, повноту та неупередженість досудового розслідування та судового розгляду. Необов'язковість слідчої (розшукової) дії може визначатись і межами доказування у конкретному кримінальному провадженні.

6. Залежно від способу одержання інформації слідчі (розшукові) дії поділяються на вербальні, невербальні, змішані. До вербальних відносяться такі слідчі (розшукові) дії, в результаті проведення яких одержується інформація зі слів осіб, наприклад, у процесі допиту. До невербальних відносяться такі слідчі (розшукові) дії, в результаті проведення яких слідчий, прокурор самостійно отримує інформацію, що знаходиться на об'єктах матеріального світу. До таких слідчих (розшукових) дій відносимо огляд, обшук, освідування. До змішаних відносяться такі слідчі (розшукові) дії, в результаті проведення яких інформація отримується як зі слів осіб, так і така, що знаходиться на об'єктах матеріального світу. Прикладом таких слідчих (розшукових) дій може виступати пред'явлення для впізнання, слідчий експеримент.

Слідчі (розшукові) дії прийнято поділяти на види також за процесуальною формою.

Так, за своєю процесуальною формою слідчі (розшукові) дії поділяються на такі, що проводяться:

1) *за постановою слідчого і без неї*. За постановою слідчого проводяться допит чи впізнання у режимі відеоконференції під час досудового розслідування якщо сторона кримінального провадження чи потерпілий заперечує проти здійснення дистанційного досудового розслідування. За постановою слідчого може бути призначена експертиза;

2) *за ухвалою слідчого судді і без неї*. За ухвалою слідчого судді проводять обшук, огляд житла чи іншого володіння особи;

3) *за постановою прокурора і без неї*. За постановою прокурора здійснюється огляд трупа, пов'язаний з ексгумацією. На підставі постанови прокурора здійснюється освідування;

4) *за участю понятих і без них*. За участю понятих проводяться пред'явлення особи, трупа чи речі для впізнання, огляд трупа, у тому числі пов'язаний з ексгумацією, слідчий експеримент, освідування особи, обшук або огляд житла чи іншого володіння особи, обшук особи.

Значення слідчих (розшукових) дій у кримінальному провадженні необхідно розглядати у кількох напрямках. Слід зазначити, що з одного боку слідчі (розшукові дії) є основним способом збирання доказів. З іншого боку, слідчі (розшукові) дії є основним засобом забезпечення всебічного, повного та неупередженого дослідження всіх обставин кримінального провадження, а отже, виконання завдань кримінального провадження.

2. ЗАГАЛЬНІ ВИМОГИ ДО ПРОВЕДЕННЯ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ

Загальні вимоги до проведення всіх слідчих (розшукових) дій врегульовано ст. 223 КПК. Положення названої статті застосовуються при проведенні будь-якої слідчої (розшукової) дії, передбаченої КПК з урахуванням особливостей її проведення, передбачених спеціальними нормами, що врегульовують процесуальний порядок проведення саме конкретної слідчої (розшукової) дії.

Першою загальною вимогою до проведення слідчої (розшукової) дії закон визначає підстави для її проведення. Згідно з ч. 2 ст. 223 КПК підставами для проведення слідчої (розшукової) дії є наявність достатніх відомостей, що вказують на можливість досягнення її мети. Проте при цьому слід звернути увагу, що йдеться про наявність лише фактичних підстав до проведення слідчої (розшукової) дії. Досить часто виникають ситуації, коли для проведення тієї чи іншої слідчої (розшукової) дії необхідні не лише фактичні, але й юридичні (правові) підстави. І законом вони врегульовані при визначенні процесуального порядку проведення тієї чи іншої слідчої (розшукової) дії. Так, наприклад, відповідно до ч. 2 ст. 241 КПК освідчування здійснюється на підставі постанови прокурора та, за необхідності, за участю судово-медичного експерта або лікаря.

Повертаючись до підстав фактичних, варто також зазначити, що наявність таких підстав для проведення конкретної слідчої (розшукової) дії дає нам право стверджувати про можливість досягнення мети її проведення. Хоча, звичайно, сама наявність фактичних підстав не буде виступати достатньою гарантією отримання бажаних результатів і, таким чином, досягнення мети слідчої (розшукової) дії.

Сама ж мета слідчої (розшукової) дії, як правило, передбачається в тій чи іншій нормі закону. Так, наприклад, згідно з ч. 1 ст. 234 КПК, обшук проводиться з метою виявлення та фіксації відомостей про обставини вчинення кримінального правопорушення, відшукування знаряддя кримінального правопорушення або майна, яке було здобуте у результаті його вчинення, а також встановлення місцезнаходження розшукуваних осіб.

Наступною вимогою до проведення слідчих (розшукових) дій є забезпечення присутності при їх проведенні певного кола осіб та роз'яснення прав і обов'язків особам, які беруть участь у слідчих (розшукових) діях. Так, згідно з ч. 3 ст. 223 КПК, слідчий, прокурор вживає належних заходів для забезпечення присутності під час проведення слідчої (розшукової) дії осіб, чий права та законні інтереси можуть бути обмежені або порушені. А перед проведенням слідчої (розшукової) дії особам, які беруть у ній участь, роз'яснюються їх права і обов'язки, передбачені КПК, а також відповідальність, встановлена законом.

Конкретної вказівки про час проведення тієї чи іншої слідчої (розшукової) дії КПК не містить. Адже, все залежить від того як слідчий спланував проведення слідчих (розшукових) дій, а також від інших обставин, які впливають на час їх проведення в конкретному кримінальному провадженні. За загальним правилом, всі слідчі (розшукові) дії повинні проводитись у денний час доби. Це правило впливає із наступної загальної вимоги до проведення слідчих (розшукових) дій, яка полягає у забороні проводити слідчі (розшукові) дії у нічний час (з 22 до 6 години). Проте, враховуючи специфіку діяльності органів досудового розслідування, законодавець встановив виняток із названого загального правила про заборону, дозволивши у невідкладних випадках проводити слідчі (розшукові) дії і у нічний час, а саме — коли затримка в їх проведенні може призведе-

сти до втрати слідів кримінального правопорушення чи втечі підозрюваного (ч. 4 ст. 223 КПК). Окремого обґрунтування в протоколі необхідності проведення слідчої (розшукової) дії у нічний час закон не вимагає.

В наступній загальній вимозі до проведення слідчих (розшукових) дій знаходиться віддзеркалення елементів завдань кримінального провадження, а саме тих, що стосуються забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду з тим, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений. Так, згідно з ч. 5 ст. 223 КПК у разі отримання під час проведення слідчої (розшукової) дії доказів, які можуть вказувати на невинуватість особи у вчиненні кримінального правопорушення, слідчий, прокурор зобов'язаний провести відповідну слідчу (розшукову) дію в повному обсязі, долучити складені процесуальні документи до матеріалів досудового розслідування та надати їх суду у випадку звернення з обвинувальним актом, клопотанням про застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру або клопотанням про звільнення особи від кримінальної відповідальності.

Наступна загальна вимога до проведення слідчих (розшукових) дій викликана необхідністю захисту прав сторони захисту, а також охорони прав і законних інтересів потерпілого та інших учасників кримінального провадження. Так, слідча (розшукова) дія, що здійснюється за клопотанням сторони захисту, потерпілого, проводиться за участю особи, яка її ініціювала, і/або її захисника чи представника, крім випадків, коли через специфіку слідчої (розшукової) дії це неможливо або така особа письмово відмовилася від участі в ній.

Під час проведення такої слідчої (розшукової) дії присутні особи, що її ініціювали, мають право ставити питання, висловлювати свої пропозиції, зауваження та заперечення щодо порядку проведення відповідної слідчої (розшукової) дії, які заносяться до протоколу (ч. 6 ст. 223 КПК).

Не менш важливою є загальна вимога проведення слідчої (розшукової) дії, пов'язана із залученням до участі і участю у кримінальному провадженні незаінтересованих осіб (понятих). Поняті — це особи, які не заінтересовані у результатах кримінального провадження. Їх призначення викликано необхідністю засвідчення факту провадження слідчої (розшукової) дії, її ходу та результатів, а також засвідчення відповідності проведених дій їх відображенню у протоколі.

Чинне кримінальне процесуальне законодавство участь понятих у проведенні слідчих (розшукових) дій врегулює не однозначно. В одних випадках законом встановлено імперативний порядок залучення понятих для проведення ряду слідчих (розшукових) дій. В інших — участь понятих носить альтернативний характер. Крім того, законом передбачено, що участь понятих у проведенні процесуальних дій залежить від того чи слідчий або прокурор вважатимуть це за доцільне.

Так, відповідно до ч. 7 ст. 223 КПК слідчий, прокурор зобов'язаний запросити не менше двох незаінтересованих осіб (понятих) для пред'явлення особи, трупа чи речі для впізнання, огляду трупа, у тому числі пов'язаного з ексгумацією, слідчого експерименту, освідчування особи. Винятками є випадки застосування безперервного відеозапису ходу проведення відповідної слідчої (розшукової) дії. Поняті можуть бути запрошені для участі в інших процесуальних діях, якщо слідчий, прокурор вважатиме це за доцільне.

Обшук або огляд житла чи іншого володіння особи, обшук особи здійснюються з обов'язковою участю не менше двох понятих незалежно від застосування технічних засобів фіксування відповідної слідчої (розшукової) дії.

Законом не визначено певних вимог щодо встановлення даних про особу, яка запрошується понятим для участі у проведенні слідчої (розшукової) дії. Тому слідчий, прокурор в кожному конкретному випадку визначають на свій розсуд чи можливо довірити тій чи іншій особі виступати в ролі понятого при проведенні слідчої (розшукової) дії у кримінальному провадженні.

Проте слід зазначити, що при запрошенні до участі у проведенні слідчої (розшукової) дії конкретної особи як понятого, слідчий, прокурор повинні враховувати, що законодавець визначив коло осіб, які не можуть бути понятими у кримінальному провадженні. До числа таких осіб відносяться потерпілий, родичі підозрюваного, обвинуваченого і потерпілого, працівники правоохоронних органів, а також особи, які заінтересовані в результатах кримінального провадження. Деяку складність викликає визначення того кола працівників правоохоронних органів, які не можуть виступати понятими у кримінальному провадженні. Адже до числа правоохоронних органів можливо віднести досить широке коло державних органів, працівники яких виконують правозастосовні або правоохоронні функції. Тому, уявляється, що не можуть бути понятими у кримінальному провадженні ті працівники правоохоронних органів, діяльність яких пов'язана з виконанням функцій або можливістю виконання функцій у кримінальному провадженні як суб'єкта, наділеного правами державного органу або посадової особи, тобто наділеного владними повноваженнями.

Враховуючи, що однією із засад кримінального провадження є безпосередність дослідження показань, речей і документів, законодавець встановив, що поняті можуть бути допитані під час судового розгляду як свідки проведення відповідної слідчої (розшукової) дії.

Завершує систему загальних вимог до проведення слідчих (розшукових) дій правило щодо проміжку часу, в якому можливо проведення таких дій. Відповідно до ч. 2 ст. 214 КПК досудове розслідування розпочинається з моменту внесення відомостей до ЄРДР. А в ч. 3 ст. 214 КПК вказано, що здійснення досудового розслідування до внесення відомостей до реєстру або без такого внесення не допускається і тягне за собою відповідальність, встановлену законом. Лише огляд місця події у невідкладних випадках може бути проведений до внесення відомостей до ЄРДР, що здійснюється негайно після завершення огляду. У разі виявлення ознак кримінального правопорушення на морському чи річковому судні, що перебуває за межами України, досудове розслідування розпочинається негайно, відомості про нього вносяться до ЄРДР при першій можливості.

Саме таким чином законодавець визначив початковий етап, починаючи з якого особи, уповноважені на проведення слідчих (розшукових) дій, отримали право на їх проведення. Проте сутність загальної вимоги до проведення слідчих (розшукових) дій, що розглядається, більше полягає не стільки в початковому, скільки в завершальному етапі провадження, після закінчення якого і забороняється проведення слідчих (розшукових) дій. Так, відповідно до ст. 283 КПК, формами закінчення досудового розслідування є закриття кримінального провадження; звернення до суду з клопотанням про звільнення особи від кримінальної відповідальності; звернення до суду з обвинувальним актом, клопотанням про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру. Зрозуміло, що після завершення розслідування проведення будь-яких слідчих (розшукових) дій категорично забороняється.

Проте законодавець визначив, що заборона на проведення слідчих (розшукових) дій не завжди пов'язується лише із прийняттям рішення про закінчення досудового розслідування. Так, відповідно до ч. 2 ст. 113 КПК будь-яка процесуальна дія або сукупність

дій під час кримінального провадження мають бути виконані без невинуватої затримки і в будь-якому разі не пізніше граничного строку, визначеного відповідними положеннями КПК. Таким чином, в основу загальної вимоги, що розглядається, законодавець поклав дотримання процесуальних строків.

Відповідно до ч. 1 ст. 113 КПК процесуальні строки — це встановлені законом або відповідно до нього прокурором, слідчим суддею або судом проміжки часу, у межах яких учасники кримінального провадження зобов'язані (мають право) приймати процесуальні рішення чи вчиняти процесуальні дії. Що стосується конкретно строків досудового розслідування, то вони визначені законодавцем в ст. 219 КПК. Саме в межах визначених в законі строків і можливе проведення слідчих (розшукових) дій. Так, відповідно до ч. 8 ст. 223 КПК слідчі (розшукові) дії не можуть проводитися після закінчення строків досудового розслідування. Будь-які слідчі (розшукові) або негласні слідчі (розшукові) дії, проведені з порушенням цього правила, є недійсними, а встановлені внаслідок них докази — недопустимими.

Проте слід звернути увагу, що законодавець зробив виключення із наведеного правила. Так, відповідно до ч. 3 ст. 333 КПК у разі, якщо під час судового розгляду виникне необхідність у встановленні обставин або перевірці обставин, які мають істотне значення для кримінального провадження, і вони не можуть бути встановлені або перевірені іншим шляхом, суд за клопотанням сторони кримінального провадження має право доручити органу досудового розслідування провести певні слідчі (розшукові) дії. У разі прийняття такого рішення суд відкладає судовий розгляд на строк, достатній для проведення слідчої (розшукової) дії та ознайомлення учасників судового провадження з її результатами.

3. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ ТА ПОРЯДОК ЇХ ПРОВЕДЕННЯ

Допит у кримінальному провадженні. *Допит* (ст. 224 КПК) — це слідча (розшукова) дія, яка проводиться уповноваженою особою у встановленому законом порядку і направлена на отримання в усній або письмовій формі від свідка, потерпілого, підозрюваного, обвинуваченого, експерта відомостей щодо відомих їм обставин у кримінальному провадженні, що мають значення для цього кримінального провадження.

Виходячи із поняття допиту можна зробити висновок, що предметом допиту і будуть відомості щодо обставин у кримінальному провадженні, які в своїй сукупності складають предмет доказування.

Види допиту у кримінальному провадженні формуються залежно від того, хто з учасників кримінального провадження підлягає допиту. Так, законом визначено, що у кримінальному провадженні підлягають допиту свідок, потерпілий, підозрюваний, обвинувачений, експерт. Особливий порядок допиту законодавець встановив щодо малолітньої або неповнолітньої особи.

Підставою для проведення допиту слід вважати наявність достатніх даних, які вказують на те, що тій чи іншій особі відомі або можуть бути відомі певні відомості про обставини і факти, які мають значення для кримінального провадження.

За загальним правилом допит проводиться за місцем проведення досудового розслідування. Як правило — це службові приміщення органу досудового розслідування.

Проте може виникнути ситуація, коли через наявність певних обставин, немає можливості провести допит за місцем досудового розслідування. Так, особа може перебувати у відрядженні за межами населеного пункту, в якому здійснюється розслідування і її явка до органу розслідування тимчасово не можлива.

Крім того, особа може перебувати в лікувальній установі і не може тимчасово прибути на допит. Інколи, навіть перебуваючи по місцю постійного проживання, особа не може прибути на допит з різних причин, зокрема з причини догляду за малолітньою дитиною і т.п. В названих і інших подібних ситуаціях законодавець дозволив проводити допит і в іншому місці. Єдиною вимогою при цьому є погодження місця допиту із особою, яку мають намір допитати.

У разі необхідності допиту кількох свідків, важливо не допускати можливості свідків спілкуватися між собою. Для цього необхідно викликати свідків для допиту в різний час. Таким чином можливо забезпечити правдивість показань свідків. Бажано, щоб і раніше допитані свідки не спілкувались зі свідками, допит яких ще не проводився. Це правило стосується і інших учасників процесу, які вже допитувались чи підлягають допиту. З метою забезпечення правдивості і об'єктивності показань свідків, законодавець встановив правило, згідно з яким кожен свідок допитується окремо, без присутності інших свідків. Це надійна гарантія того, що показання кожного свідка будуть мати саме індивідуальний характер, на них не можуть впливати показання іншої особи.

Враховуючи, що допит — це складний психологічний процес спілкування, законодавець встановив часовий ліміт на спілкування в режимі допиту — вісім годин на день. Таким чином, згідно з нормою закону допит не може продовжуватися понад вісім годин на день, при цьому без перерви допит не може продовжуватися понад дві години. Скільки часу відводиться на перерву, законодавець не встановлював. Уявляється, що цей час повинен бути достатнім для відпочинку.

Перед тим, як розпочати допит, слідчий, прокурор встановлюють особу, яка підлягає допиту. Як правило, з метою встановлення особи, яка підлягає допиту, слідчий, прокурор звертаються до неї з проханням надати паспорт або інший документ, який засвідчує її особистість. Це необхідно для того, щоб переконатись, що перед ним дійсно є саме та особа, за яку вона себе видає.

Після того як особа, яка підлягає допиту, встановлена, їй роз'яснюються її права, передбачені законом. Кримінальний процесуальний кодекс, визначаючи статус кожного учасника процесу, встановлює його права. Саме ці права особи і роз'яснюються їй перед допитом. Крім того, особі роз'яснюються права, пов'язані саме з проведенням її допиту.

Після роз'яснення прав особі, яка допитується, закон вимагає роз'яснити їй порядок проведення допиту. Після вільної розповіді про певні обставини, особа відповідає на запитання слідчого. За бажанням допитуваної особи вона має право викласти свої показання власноручно. За письмовими показаннями особи їй можуть бути поставлені додаткові запитання.

Під час допиту може застосовуватися фотозйомка, аудіо- і/або відеозапис. Тому особі необхідно повідомити про застосування науково-технічних засобів під час допиту. Враховуючи, що при допиті інформація отримується в результаті розповіді особи і відповіді на запитання, тобто добувається інформація вербального характеру, то уявляється, що застосування фотозйомки не завжди може дати позитивний ефект.

Особі також слід роз'яснити, що вона згідно з законом має право використовувати під час допиту власні документи і нотатки, якщо її показання пов'язані з будь-якими обчисленнями та іншими відомостями, які важко зберегти в пам'яті. Уявляється, що пі-

сля завершення допиту, такі документи і нотатки особа може подати для приєднання до матеріалів кримінального провадження.

Перед допитом особі роз'яснюється також право не відповідати на запитання з приводу тих обставин, щодо надання яких є пряма заборона у законі (таємниця сповіді, лікарська таємниця, професійна таємниця захисника, таємниця нарадчої кімнати тощо) або які можуть стати підставою для підозри, обвинувачення у вчиненні нею, близькими родичами чи членами її сім'ї кримінального правопорушення, а також щодо службових осіб, які виконують негласні слідчі (розшукові) дії, та осіб, які конфіденційно співпрацюють із органами досудового розслідування.

За завідомо неправдиві показання слідчому, прокурору, слідчому судді чи суду або за відмову від давання показань слідчому, прокурору, слідчому судді чи суду, свідок несе кримінальну відповідальність (ч. 1 ст. 67 КПК). Тому, у разі допиту свідка він попереджається про кримінальну відповідальність за давання завідомо неправдивих показань і за відмову давати показання відповідно до статей 384 та 385 КК України.

Виключення із цього правила складають положення ч. 1 ст. 66 КПК, згідно з якими свідок має право відмовитися давати показання щодо себе, близьких родичів та членів своєї сім'ї, що можуть стати підставою для підозри, обвинувачення у вчиненні ним, близькими родичами чи членами його сім'ї кримінального правопорушення, а також показання щодо відомостей, про які йшлося вище і які згідно з законом не підлягають розголошенню.

Потерпілий згідно з законом має право давати пояснення, показання або відмовитися їх давати (ст. 56 КПК), а тому у разі допиту потерпілого він попереджається лише за давання завідомо неправдивих показань.

Закон передбачає, що за необхідності до участі в допиті залучається перекладач.

Відповідно до ч. 3 ст. 42 КПК підозрюваний має право не говорити нічого з приводу підозри проти нього або у будь-який момент відмовитися відповідати на запитання, а також має право давати пояснення, показання з приводу підозри чи в будь-який момент відмовитися їх давати. В зв'язку з цим, у разі відмови підозрюваного відповідати на запитання, давати показання особа, яка проводить допит, зобов'язана його зупинити одразу після отримання такої заяви.

Взагалі допит здійснюється за загальними правилами, встановленими законом. В той же час закон встановлює і особливості допиту окремої категорії осіб. Йдеться не про інший порядок допиту, а про загальні правила допиту з додержанням окремих особливостей. Це стосується в першу чергу допиту малолітньої або неповнолітньої особи.

Згідно з п. 11 ч. 1 ст. 3 КПК малолітня особа — це дитина до досягнення нею чотирнадцяти років. А згідно з п. 12 тієї ж ст. 3 КПК неповнолітня особа — це малолітня особа, а також дитина у віці від чотирнадцяти до вісімнадцяти років. Однією з особливостей допиту такої особи є те, що її допит проводиться в присутності законного представника, педагога або психолога, а за необхідності — лікаря. Крім того, враховуючи знову ж таки, що допит — це складний психологічний процес спілкування, законом встановлено, що допит малолітньої або неповнолітньої особи не може продовжуватися без перерви понад одну годину, а загалом — понад дві години на день.

Кримінальна відповідальність за відмову від давання показань і за давання завідомо неправдивих показань може наступати з досягненням особою шістнадцятирічного віку. А тому законодавець визначив, що особам, які не досягли шістнадцятирічного віку, роз'яснюється обов'язок про необхідність давання правдивих показань, не попереджа-

ючи їх при цьому про кримінальну відповідальність за відмову від давання показань і за завідомо неправдиві показання.

Враховуючи вік особи, яка допитується, законодавець визначив, що до початку допиту законному представнику, педагогу або психологу, а також лікарю (якщо він запрошений), роз'яснюється їхній обов'язок бути присутніми при допиті, а також право заперечувати проти запитань та ставити запитання.

Крім допиту однієї особи окремо від інших осіб, закон передбачає, що слідчий, прокурор має право провести одночасний допит двох чи більше вже допитаних осіб для з'ясування причин розбіжностей у їхніх показаннях. Таким чином слідчий, прокурор намагаються встановити чиї показання можуть бути правдивими. Проведення одночасного допиту двох чи більше осіб не слід вважати гарантією з'ясування істини в кримінальному провадженні. Тому до проведення такої слідчої (розшукової) дії необхідно ретельно готуватися.

Важливе значення при проведенні названої слідчої (розшукової) дії має характер стосунків між її учасниками. Тому законодавець встановив правило, згідно з яким на початку такого допиту встановлюється, чи знають викликані особи одна одну і в яких стосунках вони перебувають між собою. Закон не встановлює будь-яких обмежень при визначенні кола осіб, які можуть бути одночасно допитані. Головне при цьому, щоб такі особи раніше були допитані і що в їх показаннях є розбіжності.

Відповідно до закону, перед проведенням одночасного допиту двох і більше раніше допитаних осіб, за загальним правилом, свідки попереджаються про кримінальну відповідальність за відмову від давання показань і за давання завідомо неправдивих показань, а потерпілі — за давання завідомо неправдивих показань. При цьому слід також враховувати встановлене законом право свідка відмовитися від давання показань, про що раніше було зазначено.

Закон не встановлює хто допитується першим при одночасному допиті двох і більше раніше допитаних осіб. Це питання закон відносить на розсуд того, хто здійснює такий допит. Уявляється, що з тактичних міркувань першим слід допитувати того учасника процесу, який, на розсуд слідчого, прокурора дає правдиві показання.

Згідно з законом викликаним особам по черзі пропонується дати показання про ті обставини кримінального провадження, для з'ясування яких проводиться допит, після чого слідчим, прокурором можуть бути поставлені запитання. Особи, які беруть участь у допиті, їх захисники чи представники мають право ставити одна одній запитання, що стосуються предмета допиту.

Проте законодавець підкреслив, що оголошення показань, наданих учасниками допиту на попередніх допитах, дозволяється лише після давання ними показань. Йдеться про показання, дані такими особами при одночасному допиті двох чи більше раніше допитаних осіб і, уявляється, після того, як такі показання зафіксовані в протоколі.

Кримінальним процесуальним кодексом передбачено і особливості проведення одночасного допиту двох чи більше вже допитаних осіб. Встановлені законом особливості такого допиту знову ж таки пов'язані з участю у слідчій (розшуковій) дії малолітнього або неповнолітнього свідка чи потерпілого.

Так, у кримінальних провадженнях щодо злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості особи, а також щодо злочинів, вчинених із застосуванням насильства або погрозою його застосування, одночасний допит двох чи більше вже допитаних осіб для з'ясування причин розбіжностей в їхніх показаннях не може бути проведений за участю малолітнього або неповнолітнього свідка чи потерпілого разом з підозрюваним.

Процесуальний порядок пред'явлення для впізнання. Пред'явлення для впізнання — це самостійна слідча (розшукова) дія, яка проводиться уповноваженою особою у визначеному законом порядку і полягає у пред'явленні свідку, потерпілому, підозрюваному або обвинуваченому об'єкта впізнання з метою встановлення тотожності, подібності або відмінності певного об'єкта з тим об'єктом, який свідок, потерпілий, підозрюваний або обвинувачений спостерігав при певних обставинах раніше.

Залежно від об'єкта пред'явлення для впізнання розрізняють такі його види: пред'явлення особи для впізнання, пред'явлення речей для впізнання, пред'явлення трупа для впізнання.

Перед проведенням такої слідчої (розшукової) дії закон не передбачає винесення спеціальної постанови. Виключення із загального правила складають лише випадки, коли сторона кримінального провадження чи потерпілий заперечують проти проведення впізнання у режимі відеоконференції під час досудового розслідування. Так, відповідно до ч. 2 ст. 232 КПК у разі, якщо сторона кримінального провадження чи потерпілий заперечує проти здійснення дистанційного досудового розслідування, слідчий, прокурор, слідчий суддя може прийняти рішення про його здійснення лише вмотивованою постановою (ухвалою), обґрунтувавши в ній прийняте рішення.

За своєю сутністю пред'явлення для впізнання полягає у проведенні ідентифікації об'єкта. З метою отримання об'єктивної інформації, перед пред'явленням для впізнання необхідно з'ясувати за якими ознаками чи прикметами особа може впізнати об'єкт, який їй пред'являється.

Пред'явлення особи для впізнання (ст. 228 КПК). Кримінальним процесуальним кодексом встановлено, що перед тим, як пред'явити особу для впізнання, слідчий, прокурор попередньо з'ясує, чи може особа, яка впізнає, впізнати цю особу, опитує її про зовнішній вигляд і прикмети цієї особи, а також про обставини, за яких вона бачила цю особу, про що складає протокол. Проте може скластися ситуація, що особа, якій пред'являється для впізнання інша особа назвати прикмети особи, яка пред'являється для впізнання не може. Будучи допитаною про зовнішній вигляд особи, яку вона могла раніше бачити, а також про її прикмети і інші ознаки, які можуть свідчити, що саме цю особу вона могла бачити, особа, якій пред'являється для впізнання інша особа заявляє про те, що вона може назвати лише загальні ознаки, які в своїй сукупності можуть свідчити про те, що саме цю особу вона раніше могла бачити. Законодавець і в такому випадку дозволяє проводити пред'явлення для впізнання. Доказове значення результатів проведення пред'явлення для впізнання особи саме в такий спосіб не зменшується в порівнянні з пред'явленням для впізнання за конкретними прикметами.

Так, відповідно до закону, якщо особа заявляє, що вона не може назвати прикмети, за якими впізнає особу, проте може впізнати її за сукупністю ознак, у протоколі зазначається, за сукупністю яких саме ознак вона може впізнати особу. Проте законодавець встановлює при цьому вимогу до осіб, уповноважених на проведення такої слідчої (розшукової) дії, яка полягає в тому, що забороняється попередньо показувати особі, яка впізнає, особу, яка повинна бути пред'явлена для впізнання, та надавати інші відомості про прикмети цієї особи.

Законом врегульовано саму процедуру пред'явлення особи для впізнання. Так, особа, яка підлягає впізнанню, пред'являється особі, яка впізнає, разом з іншими особами тієї ж статі, яких має бути не менше трьох і які не мають різких відмінностей у віці, зовнішності та одязі. Перед тим як пред'явити особу для впізнання, їй пропонується у відсутності особи, яка впізнає, зайняти будь-яке місце серед інших осіб, які пред'являються.

Особі, яка впізнає, пропонується вказати на особу, яку вона має впізнати, і пояснити, за якими ознаками вона її впізнала.

Проведення слідчої (розшукової) дії — *пред'явлення особи для впізнання має також певні особливості, які пов'язані із забезпеченням безпеки осіб, які приймають участь у кримінальному провадженні*. Так, згідно з законом з метою забезпечення безпеки особи, яка впізнає, впізнання може проводитися в умовах, коли особа, яку пред'являють для впізнання, не бачить і не чує особи, яка впізнає, тобто поза її візуальним та аудіоспостереженням. Про умови проведення такого впізнання та його результати зазначається в протоколі. Про результати впізнання повідомляється особа, яка пред'являлася для впізнання.

При пред'явленні особи для впізнання особі, щодо якої згідно з КПК вжито заходів безпеки, відомості про особу, взяту під захист, до протоколу не вносяться і зберігаються окремо.

Закон передбачає також проведення пред'явлення для впізнання особи за фотознімками, а також матеріалами відеозапису. Таке пред'явлення для впізнання особи здійснюється за загальними правилами, передбаченими для пред'явлення особи для впізнання, про які йшлося вище. Так, у відповідності із законом, за необхідності впізнання може провадитися за фотознімками, матеріалами відеозапису з додержанням вимог, зазначених у частинах 1, 2 ст. 228 КПК. При цьому закон встановлює застереження, що проведення впізнання за фотознімками, матеріалами відеозапису виключає можливість у подальшому пред'явленні особи для впізнання.

Кримінальний процесуальний порядок пред'явлення особи для впізнання за фотознімками, а також матеріалами відеозапису проявляється в тому, що фотознімок з особою, яка підлягає впізнанню, пред'являється особі, яка впізнає, разом з іншими фотознімками, яких повинно бути не менше трьох. Фотознімки, що пред'являються, не повинні мати різких відмінностей між собою за формою та іншими особливостями, що суттєво впливають на сприйняття зображення. Особи на інших фотознімках повинні бути тієї ж статі і не повинні мати різких відмінностей у віці, зовнішності та одязі з особою, яка підлягає впізнанню.

Матеріали відеозапису з зображенням особи, яка підлягає впізнанню, можуть бути пред'явлені лише за умови зображення на них не менше чотирьох осіб, які повинні бути тієї ж статі і не повинні мати різких відмінностей у віці, зовнішності та одязі з особою, яка підлягає впізнанню.

При пред'явленні особи для впізнання законом передбачена можливість залучення спеціалістів для фіксування впізнання технічними засобами, а також психологів, педагогів та інших спеціалістів.

Різновидом пред'явлення особи для впізнання є передбачена законом можливість здійснення пред'явлення особи для впізнання за голосом або ходою. При цьому закон встановив застереження, сутність якого полягає в тому, що впізнання за голосом повинно здійснюватися поза візуальним контактом між особою, що впізнає, та особами, які пред'явлені для впізнання.

Пред'явлення речей для впізнання (ст. 229 КПК). При пред'явленні речей для впізнання законом встановлені правила, які багато в чому схожі з правилами пред'явлення особи для впізнання. Так, згідно з ч. 1 і 2 ст. 229 КПК перед тим, як пред'явити для впізнання річ, слідчий, прокурор або захисник спочатку запитує в особи, яка впізнає, чи може вона впізнати цю річ, опитує про ознаки цієї речі і обставини, за яких вона цю річ бачила, про що складається протокол. Якщо особа заявляє, що вона не може назвати

ознаки, за якими впізнає річ, проте може впізнати її за сукупністю ознак, особа, яка проводить процесуальну дію, зазначає це у протоколі. Забороняється попередньо показувати особі, яка впізнає, річ, яка повинна бути пред'явлена для впізнання, та надавати інші відомості про її прикмети.

Річ, що підлягає впізнанню, пред'являється особі, яка впізнає, в числі інших однорідних речей одного виду, якості і без різких відмінностей у зовнішньому вигляді, у кількості не менше трьох. Особі, яка впізнає, пропонується вказати на річ, яку вона впізнає, і пояснити, за якими ознаками вона її впізнала.

Проте закон передбачає і особливий порядок пред'явлення речей для впізнання. Так, якщо інших однорідних речей не існує, особі, яка впізнає, пропонується пояснити, за якими ознаками вона впізнала річ, яка їй пред'являється в одному екземплярі (ч. 3 ст. 229 КПК).

Законом передбачено також проведення пред'явлення для впізнання під час досудового розслідування у режимі відеоконференції. Таке пред'явлення для впізнання можливе у окремих випадках, які перераховані в законі. Так, впізнання осіб чи речей під час досудового розслідування можуть бути проведені у режимі відеоконференції при трансляції з іншого приміщення (дистанційне досудове розслідування) у випадках:

- 1) неможливості безпосередньої участі певних осіб у досудовому провадженні за станом здоров'я або з інших поважних причин;
- 2) необхідності забезпечення безпеки осіб;
- 3) проведення допиту малолітнього або неповнолітнього свідка, потерпілого;
- 4) необхідності вжиття таких заходів для забезпечення оперативності досудового розслідування;
- 5) наявності інших підстав, визначених слідчим, прокурором, слідчим суддею достатніми.

Пред'явлення трупа для впізнання (ст. 230 КПК). Відповідно до ч. 1 ст. 230 КПК пред'явлення трупа для впізнання здійснюється з додержанням вимог, передбачених частинами 1 і 8 ст. 228 КПК.

Закон передбачає пред'явлення для впізнання під час судового розгляду. Так, відповідно до ст. 355 КПК свідкові, потерпілому, обвинуваченому під час судового розгляду можуть бути пред'явлені для впізнання особа чи річ.

Пред'явлення для впізнання проводиться після того, як особа, яка впізнає, під час допиту вкаже на ознаки, за якими вона може впізнати особу чи річ.

Під час пред'явлення особи чи речі для впізнання особа, яка впізнає, повинна зазначити, чи впізнає вона особу або річ і за якими саме ознаками.

Обшук. Отримання дозволу на його проведення. *Обшук* (ст. 234 КПК) — це слідча (розшукова) дія, яка проводиться з метою виявлення та фіксації відомостей про обставини вчинення кримінального правопорушення, відшукування знаряддя кримінального правопорушення або майна, яке було здобуте у результаті його вчинення, а також встановлення місцезнаходження розшукуваних осіб.

Фактичною підставою для проведення обшуку є наявність достатніх підстав вважати, що:

- 1) було вчинено кримінальне правопорушення;
- 2) відшукувані речі і документи мають значення для досудового розслідування;
- 3) відомості, які містяться у відшукуваних речах і документах, можуть бути доказами під час судового розгляду;
- 4) відшукувані речі, документи або особи знаходяться у зазначеному в клопотанні житлі чи іншому володінні особи.

Юридичною (правовою) підставою для проведення обшуку є ухвала слідчого судді.

Законом встановлені вимоги щодо виконання ухвали слідчого судді та змісту ухвали слідчого судді про дозвіл на обшук житла чи іншого володіння особи. Так, відповідно до ст. 235 КПК ухвала слідчого судді про дозвіл на обшук житла чи іншого володіння особи з підстав, зазначених у клопотанні прокурора, слідчого, надає право проникнути до житла чи іншого володіння особи лише один раз.

Ухвала слідчого судді про дозвіл на обшук житла чи іншого володіння особи повинна відповідати загальним вимогам до судових рішень, передбачених КПК, а також містити відомості про:

- 1) строк дії ухвали, який не може перевищувати одного місяця з дня постановлення ухвали;
- 2) прокурора, слідчого, який подав клопотання про обшук;
- 3) положення закону, на підставі якого постановляється ухвала;
- 4) житло чи інше володіння особи або частину житла чи іншого володіння особи, які мають бути піддані обшуку;
- 5) особу, якій належить житло чи інше володіння, та особу, у фактичному володінні якої воно знаходиться;

6) речі, документи або осіб, для виявлення яких проводиться обшук.

Виготовляються дві копії ухвали, які чітко позначаються як копії.

Кримінальний процесуальний кодекс передбачає процесуальний порядок проведення обшуку. Так, у разі необхідності провести обшук слідчий за погодженням з прокурором або прокурор звертається до слідчого судді з відповідним клопотанням, яке повинно містити відомості про:

- 1) найменування кримінального провадження та його реєстраційний номер;
- 2) короткий виклад обставин кримінального правопорушення, у зв'язку з розслідуванням якого подається клопотання;
- 3) правову кваліфікацію кримінального правопорушення з зазначенням статті (частини статті) закону України про кримінальну відповідальність;
- 4) підстави для обшуку;
- 5) житло чи інше володіння особи або частину житла чи іншого володіння особи, де планується проведення обшуку;
- 6) особу, якій належить житло чи інше володіння, та особу, у фактичному володінні якої воно знаходиться;
- 7) речі, документи або осіб, яких планується відшукати.

До клопотання також мають бути додані оригінали або копії документів та інших матеріалів, якими прокурор, слідчий обґрунтовує доводи клопотання, а також витяг з ЄРДР щодо кримінального провадження, в рамках якого подається клопотання.

Клопотання про обшук розглядається у суді в день його надходження за участю слідчого або прокурора.

Відповідно до закону, після винесення слідчим суддею ухвали про дозвіл на обшук житла чи іншого володіння особи вона виконується слідчим чи прокурором. Для участі в проведенні обшуку може бути запрошений потерпілий, підозрюваний, захисник, представник та інші учасники кримінального провадження. З метою одержання допомоги з питань, що потребують спеціальних знань, слідчий, прокурор для участі в обшуку має право запросити спеціалістів. Слідчий, прокурор вживає належних заходів для забезпечення присутності під час проведення обшуку осіб, чий права та законні інтереси можуть бути обмежені або порушені.

Обшук житла чи іншого володіння особи на підставі ухвали слідчого судді повинен відбуватися в час, коли завдається найменша шкода звичайним заняттям особи, яка ними володіє, якщо тільки слідчий, прокурор не вважатиме, що виконання такої умови може суттєво зашкодити меті обшуку.

Перед початком виконання ухвали слідчого судді особі, яка володіє житлом чи іншим володінням, а за її відсутності — іншій присутній особі повинна бути пред'явлена ухвала і надана її копія. Слідчий, прокурор має право заборонити будь-якій особі залишити місце обшуку до його закінчення та вчиняти будь-які дії, що заважають проведенню обшуку. Невиконання цих вимог тягне за собою передбачену законом відповідальність.

У разі відсутності осіб у житлі чи іншому володінні копія ухвали повинна бути залишена на видному місці у житлі чи іншому володінні особи. При цьому слідчий, прокурор зобов'язаний забезпечити схоронність майна, що знаходиться у житлі чи іншому володінні особи, та неможливість доступу до нього сторонніх осіб.

Обшук на підставі ухвали слідчого судді повинен проводитися в обсязі, необхідному для досягнення мети обшуку. За рішенням слідчого чи прокурора може бути проведено обшук осіб, які перебувають в житлі чи іншому володінні, якщо є достатні підстави вважати, що вони переховують при собі предмети або документи, які мають значення для кримінального провадження. Обшук особи повинен бути здійснений особою тієї ж статі.

Слідчий, прокурор під час проведення обшуку має право відкривати закриті приміщення, сховища, речі, якщо особа, присутня при обшуку, відмовляється їх відкрити або обшук здійснюється за відсутності осіб, зазначених у ч. 3 ст. 236 КПК.

При обшуку слідчий, прокурор має право проводити вимірювання, фотографування, звуко- чи відеозапис, складати плани і схеми, виготовляти графічні зображення обшуканого житла чи іншого володіння особи чи окремих речей, виготовляти відбитки та зліпки, оглядати і вилучати речі і документи, які мають значення для кримінального провадження. Предмети, які вилучені законом з обігу, підлягають вилученню незалежно від їх відношення до кримінального провадження. Вилучені речі та документи, які не входять до переліку, щодо якого прямо надано дозвіл на відшукання в ухвалі про дозвіл на проведення обшуку, та не відносяться до предметів, які вилучені законом з обігу, вважаються тимчасово вилученим майном.

Особі, у присутності яких здійснюється обшук, при проведенні цієї слідчої (розшукової) дії мають право робити заяви, що підлягають занесенню до протоколу обшуку.

Огляд та його види. *Огляд* (ст. 237 КПК) — це слідча (розшукова) дія, яка проводиться слідчим або прокурором з метою виявлення та фіксації відомостей щодо обставин кримінального правопорушення.

Залежно від предмету огляду, можливо визначити його види. Так, існують наступні види огляду: огляд місцевості, огляд приміщення, огляд речей та документів, огляд трупа. Комплексною слідчою (розшуковою) дією є огляд житла чи іншого володіння особи. Закон передбачає, що проведення огляду житла чи іншого володіння особи здійснюється згідно з правилами КПК, передбаченими для обшуку житла чи іншого володіння особи.

Комплексною слідчою (розшуковою) дією є також огляд місця події, який, як визначено законом, у невідкладних випадках може бути проведений до внесення відомостей до ЄРДР (ч. 3 ст. 214 КПК).

Закон передбачає, що слідчим, прокурором для участі в огляді може бути запрошений потерпілий, підозрюваний, захисник, законний представник та інші учасники кри-

мінального провадження. З метою одержання допомоги з питань, що потребують спеціальних знань, слідчий, прокурор для участі в огляді може запросити також спеціалістів.

При огляді слідчий, прокурор або за їх дорученням залучений спеціаліст має право проводити вимірювання, фотографування, звуко- чи відеозапис, складати плани і схеми, виготовляти графічні зображення оглянутого місця чи окремих речей, виготовляти відбитки та зліпки, оглядати і вилучати речі і документи, які мають значення для кримінального провадження.

Законодавець акцентує увагу на тому, що при проведенні огляду дозволяється вилучення лише речей і документів, які мають значення для кримінального провадження, та речей, вилучених з обігу. При цьому слід мати на увазі, що предмети, які вилучені законом з обігу, підлягають вилученню незалежно від їх відношення до кримінального провадження. Ті ж вилучені речі та документи, що не відносяться до предметів, які вилучені законом з обігу, вважаються тимчасово вилученим майном.

Звичайно, бажано, щоб усі вилучені речі і документи були піддані негайному огляду і опечатуванню із завіренням підписами осіб, які брали участь у проведенні огляду. Проте виникають ситуації, коли це зробити на місці не виявляється можливим. Тому законодавець, передбачаючи такі ситуації, визначив, що у разі якщо огляд речей і документів на місці здійснити неможливо або їх огляд пов'язаний з ускладненнями, вони тимчасово опечатуються і зберігаються у такому вигляді доти, доки не буде здійснено їх остаточні огляд і опечатування.

Враховуючи, що залишення будь-якою особою місця огляду може негативно вплинути на хід досудового розслідування, законодавець передбачив, що слідчий, прокурор має право заборонити будь-якій особі залишити місце огляду до його закінчення та вчинювати будь-які дії, що заважають проведенню огляду. Невиконання цих вимог тягне за собою передбачену законом відповідальність.

Згідно з законом про хід і результати огляду обов'язково складається протокол огляду. Особи, у присутності яких здійснюється огляд, при проведенні цієї слідчої (розшукової) дії мають право робити заяви, що підлягають занесенню до протоколу огляду.

Законом передбачено, що у виняткових випадках визнавши за необхідне оглянути певне місце, суд проводить огляд за участю учасників судового провадження, а якщо цього вимагають обставини, — за участю свідків, спеціалістів і експертів. Проте при цьому встановлено певне застереження, яке полягає в тому, що огляд на місці не може проводитися під час здійснення провадження судом присяжних.

При проведенні судом огляду на місці, суд керується загальними правилами, передбаченими КПК для огляду під час досудового розслідування. На місці огляду учасникам кримінального провадження, які беруть у ньому участь, можуть бути поставлені запитання, пов'язані з проведенням огляду. Самі ж учасники судового провадження згідно з законом при огляді мають право звертати увагу суду на те, що, на їхню думку, може мати доказове значення. Проведення огляду і його результати відображаються у протоколі огляду місця та можуть фіксуватися технічними засобами.

Окремим видом огляду законодавець визнав огляд трупа. У відповідності до закону огляд трупа слідчим, прокурором проводиться за обов'язкової участі судово-медичного експерта або лікаря, якщо вчасно неможливо залучити судово-медичного експерта.

Огляд трупа може здійснюватися одночасно з оглядом місця події, житла чи іншого володіння особи з додержанням правил КПК про огляд житла чи іншого володіння особи.

Закон встановлює, що після огляду труп підлягає обов'язковому направленню для проведення судово-медичної експертизи для встановлення причини смерті. Труп підля-

гає видачі лише з письмового дозволу прокурора, незалежно від того, яким уповноваженим органом досудового розслідування здійснюється досудове провадження і тільки після проведення судово-медичної експертизи та встановлення причини смерті.

Законом передбачено проведення огляду трупа, пов'язаного з ексгумацією. Згідно з КПК ексгумація трупа здійснюється за постановою прокурора. Виконання постанови покладається на службових осіб органів місцевого самоврядування.

Труп виймається з місця поховання за присутності судово-медичного експерта та оглядається з додержанням правил ст. 238 КПК. Після проведення ексгумації і необхідних досліджень поховання здійснюється в тому самому місці з приведенням могили в попередній стан. Законом передбачено, що у разі необхідності труп може бути доставлений до відповідного експертного закладу для проведення експертизи.

Під час ексгумації судово-медичним експертом можуть бути вилучені зразки тканини і органів або частини трупа, необхідні для проведення експертних досліджень. Під час ексгумації трупа з поховання можуть бути вилучені речі, які мають значення для встановлення обставин кримінального правопорушення.

Про проведену слідчу (розшукову) дію складається протокол, у якому зазначається все, що було виявлено, у тій послідовності, в якій це відбувалося, і в тому вигляді, у якому спостерігалось під час проведення слідчої (розшукової) дії. Якщо при ексгумації вилучалися речі та об'єкти для досліджень, про це зазначається в протоколі. До протоколу додаються матеріали вимірювання, фотографування, звуко- чи відеозапису, плани і схеми, графічні зображення, відбитки та зліпки.

Слідчий експеримент. Шляхи його проведення. *Слідчий експеримент* (ст. 240 КПК) — це слідча (розшукова) дія, яка проводиться у передбаченому законом порядку уповноваженою особою з метою перевірки і уточнення відомостей, які мають значення для встановлення обставин кримінального правопорушення.

Закон наділяє слідчого і прокурора правом проведення слідчого експерименту, визначаючи при цьому, що бути проведений слідчий експеримент може шляхом відтворення дій, обстановки, обставин певної події, проведення необхідних дослідів чи випробувань.

Згідно з законом слідчий експеримент може бути проведений в житлі чи іншому володінні особи. У такому випадку ця слідча (розшукова) дія здійснюється лише за добровільною згодою особи, яка ними володіє, або на підставі ухвали слідчого судді за клопотанням слідчого, погодженого з прокурором, або прокурора, яке розглядається в порядку, передбаченому КПК, для розгляду клопотань про проведення обшуку в житлі чи іншому володінні особи.

Проте, в якому б місці не проводився слідчий експеримент, закон визначає, що проведення слідчого експерименту допускається за умови, що при цьому не створюється небезпека для життя і здоров'я осіб, які беруть у ньому участь, чи оточуючих, не приносяться їхні честь і гідність, не завдається шкода.

До участі в слідчому експерименті, якщо це викликається необхідністю і не може негативно вплинути на досягнення мети даної слідчої (розшукової) дії, можуть бути залучені підозрюваний, потерпілий, свідок, захисник, представник. За необхідності слідчий експеримент може проводитися також за участю спеціаліста.

Так як і при проведенні інших слідчих (розшукових) дій, під час проведення слідчого експерименту можуть проводитися вимірювання, фотографування, звуко- чи відеозапис, складатися плани і схеми, виготовлятися графічні зображення, відбитки та зліпки, які додаються до протоколу.

Складання протоколу при проведенні слідчого експерименту є обов'язковим. Законом визначено, що про проведення слідчого експерименту слідчий, прокурор складає протокол згідно з вимогами КПК. Важливим моментом при цьому є те, що закон встановлює таку вимогу, щоб у протоколі докладно викладалися умови і результати слідчого експерименту.

Освідування підозрюваного, свідка чи потерпілого. *Освідування особи* (ст. 241 КПК) — це слідча (розшукова) дія, яка проводиться слідчим або прокурором в установленому законом порядку щодо особи (підозрюваного, свідка чи потерпілого) для виявлення на їхньому тілі слідів кримінального правопорушення або особливих прикмет, якщо для цього не потрібно проводити судово-медичну експертизу.

Юридичною (правовою) підставою для проведення освідування є постанова прокурора. Постанова може бути винесена прокурором за власною ініціативою або за клопотанням слідчого. З клопотанням про проведення освідування до прокурора можуть звернутися сторона кримінального провадження або потерпілий.

Згідно з законом до участі у проведенні освідування за необхідності запрошується судово-медичний експерт або лікар. Їх участь, як правило, викликається необхідністю застосування спеціальних знань в області медицини.

В окремих випадках освідування особи може бути пов'язане з оголенням особи, яка освідується. Законом визначено, що освідування, яке супроводжується оголенням освідуваної особи, здійснюється особами тієї ж статі, за винятком його проведення лікарем і за згодою особи, яка освідується. Проте законом встановлене категоричне правило, яким передбачено, що слідчий, прокурор не вправі бути присутніми при освідуванні особи іншої статі, коли це пов'язано з необхідністю оголювати особу, що підлягає освідуванню. Уявляється, що навіть при наявності згоди особи, яка освідується.

Перед початком освідування особі оголошується постанова прокурора і пропонується добровільно пройти освідування. У разі відмови особи пройти освідування добровільно, така слідча (розшукова) дія може бути проведена в примусовому порядку.

За результатами проведення освідування складається протокол. У разі проведення освідування у примусовому порядку, копія протоколу в обов'язковому порядку вручається особі, яка освідувалась.

Проведення експертизи. *Проведення експертизи* — це слідча (розшукова) дія, яка проводиться з метою з'ясування обставин, що мають значення для кримінального провадження і якщо при цьому необхідні спеціальні знання. Така процесуальна дія за своїм змістом включає призначення експертизи, здійснення доручення на її проведення, проведення безпосередньо досліджень і підготовка висновку експертом з тих питань, які потребують спеціальних знань.

Законом визначено, що експертиза проводиться експертом за зверненням сторони кримінального провадження або за дорученням слідчого судді чи суду.

Підставою для проведення експертизи є необхідність з'ясування обставин, що мають значення для кримінального провадження з використанням спеціальних знань. Спеціальні знання, про які йдеться, можуть стосуватися будь-якої сфери людської діяльності — науки, техніки, мистецтва, а також іншої сфери діяльності. Єдине застереження при цьому закон встановлює щодо питань права. Проведення експертизи для з'ясування питань права не допускається.

Законом передбачено обов'язкове призначення експертизи для з'ясування питань, які мають значення для кримінального провадження і коли для цього потрібні спеціальні знання.

Так, відповідно до ч. 2 ст. 242 КПК слідчий або прокурор зобов'язаний звернутися до експерта для проведення експертизи щодо:

- 1) встановлення причин смерті;
- 2) встановлення тяжкості та характеру тілесних ушкоджень;
- 3) визначення психічного стану підозрюваного за наявності відомостей, які викликають сумнів щодо його осудності, обмеженої осудності;
- 4) встановлення віку особи, якщо це необхідно для вирішення питання про можливість притягнення її до кримінальної відповідальності, а іншим способом неможливо отримати ці відомості;
- 5) встановлення статевої зрілості потерпілої особи в кримінальних провадженнях щодо злочинів, передбачених ст. 155 КК України.

Законом передбачено також, що примусове залучення особи для проведення медичної або психіатричної експертизи здійснюється за ухвалою слідчого судді, суду.

Згідно з законом сторона обвинувачення залучає експерта за наявності підстав для проведення експертизи за своєю ініціативою, а також за клопотанням сторони захисту чи потерпілого.

Закон дозволяє стороні захисту самостійно залучати експертів на договірних умовах для проведення експертизи, у тому числі обов'язкової.

Експерт може бути залучений слідчим суддею за клопотанням сторони захисту. Так, у разі відмови слідчого, прокурора в задоволенні клопотання сторони захисту про залучення експерта особа, що заявила відповідне клопотання, має право звернутися з клопотанням про залучення експерта до слідчого судді.

Закон передбачає вимоги до клопотання особи, яка звертається з проханням до слідчого суду про залучення експерта. Так, у клопотанні повинно бути зазначено:

- 1) короткий виклад обставин кримінального правопорушення, у зв'язку з яким подається клопотання;
- 2) правова кваліфікація кримінального правопорушення із зазначенням статті (частини статті) закону України про кримінальну відповідальність;
- 3) виклад обставин, якими обґрунтовуються доводи клопотання;
- 4) експерт, якого необхідно залучити, або експертна установа, якій необхідно доручити проведення експертизи;
- 5) вид експертного дослідження, що необхідно провести, та перелік запитань, які необхідно поставити перед експертом.

До клопотання також додаються:

- 1) копії матеріалів, якими обґрунтовуються доводи клопотання;
- 2) копії документів, які підтверджують неможливість самостійного залучення експерта стороною захисту.

Назване клопотання розглядається слідчим суддею місцевого суду, в межах територіальної юрисдикції якого здійснюється досудове розслідування, не пізніше п'яти днів із дня його надходження до суду. Особа, яка подала клопотання, повідомляється про місце та час його розгляду, проте її неприбуття не перешкоджає розгляду клопотання, крім випадків, коли її участь визнана слідчим суддею обов'язковою.

Слідчий суддя за результатами розгляду клопотання має право своєю ухвалою доручити проведення експертизи експертній установі, експерту або експертам або встановивши, що клопотання подано без додержання вимог ч. 2 ст. 244 КПК, повертає його особі, яка його подала, про що постановляє ухвалу.

Законом передбачено, що під час розгляду клопотання слідчий суддя має право за клопотанням учасників розгляду або за власною ініціативою заслухати будь-якого свідка чи дослідити будь-які матеріали, що мають значення для вирішення клопотання.

Як вже було вище зазначено, у відповідності із законом слідчий суддя за результатами розгляду клопотання має право своєю ухвалою доручити проведення експертизи експертній установі, експерту або експертам.

Проте законом передбачено, що слідчий суддя здійснить такі дії лише тоді, якщо особа, що звернулася з клопотанням, доведе, що:

1) для вирішення питань, що мають істотне значення для кримінального провадження, необхідне залучення експерта, проте сторона обвинувачення не залучила його або на вирішення залученого стороною обвинувачення експерта були поставлені запитання, що не дозволяють дати повний та належний висновок з питань, для з'ясування яких необхідне проведення експертизи, або існують достатні підстави вважати, що залучений стороною обвинувачення експерт внаслідок відсутності у нього необхідних знань, упередженості чи з інших причин надасть або надав неповний чи неправильний висновок;

2) вона не може залучити експерта самостійно через відсутність коштів чи з інших об'єктивних причин.

До ухвали слідчого судді про доручення проведення експертизи включаються запитання, поставлені перед експертом особою, яка звернулася з відповідним клопотанням. Проте слідчий суддя має право не включити до ухвали запитання, поставлені особою, що звернулася з відповідним клопотанням, якщо відповіді на них не стосуються кримінального провадження або не мають значення для судового розгляду, обґрунтувавши таке рішення в ухвалі.

При задоволенні клопотання про залучення експерта слідчий суддя у разі необхідності має право за клопотанням особи, що звернулася з клопотанням про залучення експерта, вирішити питання про отримання зразків для експертизи відповідно до положень ст. 245 КПК.

Закон вимагає, щоб висновок експерта, залученого слідчим суддею, був наданий особі, за клопотанням якої він був залучений.

Законом також встановлено перелік суб'єктів, які мають право отримувати зразки для експертного дослідження. Так, у разі необхідності отримання зразків для проведення експертизи вони відбираються стороною кримінального провадження, яка звернулася за проведенням експертизи або за клопотанням якої експертиза призначена слідчим суддею. У випадку, якщо проведення експертизи доручено судом, відібрання зразків для її проведення здійснюється судом або за його дорученням залученим спеціалістом.

У відповідності з законом, порядок відібрання зразків з речей і документів встановлюється згідно з положеннями про тимчасовий доступ до речей і документів, передбаченими ст. 160-166 КПК.

Відбирання біологічних зразків у особи здійснюється за правилами, передбаченими ст. 241 КПК. У разі відмови особи добровільно надати біологічні зразки слідчий суддя, суд за клопотанням сторони кримінального провадження, що розглядається в порядку, передбаченому ст. 160-166 КПК, має право дозволити слідчому, прокурору (або зобов'язати їх, якщо клопотання було подано стороною захисту) здійснити відбирання біологічних зразків примусово.

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. Що таке слідчі (розшукові) дії?
2. Які існують види слідчих (розшукових) дій?
3. Що являє собою система слідчих (розшукових) дій?
4. Які передбачені законом загальні вимоги до проведення слідчих (розшукових) дій?
5. Що таке допит? Які види допиту встановлені законом?
6. Що може виступати місцем проведення допиту?
7. Які закон передбачає види пред'явлення для впізнання?
8. Який порядок проведення впізнання у режимі відеоконференції під час досудового розслідування?
9. Що виступає підставою для проведення обшуку?
10. Який порядок проведення обшуку у житлі чи іншому володінні особи?
11. Яка мета проведення огляду?
12. Які закон передбачає види огляду?
13. Які шляхи проведення слідчого експерименту?
14. Що є підставою для проведення освідування особи?
15. Які підстави проведення експертизи?

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Войтович І. І. Процесуальні і тактичні особливості провадження невідкладних слідчих дій: автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика ; судова експертиза ; оперативно-розшукова діяльність» / І. І. Войтович. — Одеса, 2012. — 19 с.
2. Лобойко Л. М. Кримінально-процесуальна регламентація слідчих дій : [монографія] / Л. М. Лобойко, А. П. Черненко. — Дніпропетровськ : Дніпропетр. держ. ун-т внутр. справ, 2006. — 168 с.
3. Літвінова І. Ф. Забезпечення недоторканності житла чи іншого володіння особи в кримінальному процесі : [монографія] / Літвінова І. Ф. — К. : О. С. Ліпкан, 2012. — 230 с.
4. Назаров В.В. Конституційні права людини та їх обмеження у кримінальному процесі України: Монографія. — Х.: «Золота миля», 2009. — 400 с.
5. Узагальнення Верховного Суду України судової практики в кримінальних справах / [упоряд. В. В. Рожнова, А. С. Сизоненко, Л. Д. Удалова]. — К. : ПАЛИВОДА А.В., 2010. — 180 с.
6. Чаплинський К. О. Тактика проведення окремих слідчих дій : [монографія] / Чаплинський К. О. — Дніпропетровськ : Дніпропетр. держ. ун-т внутр. справ, 2006. — 308 с.
7. Стахівський С. М. Слідчі дії як засоби збирання доказів : [наук.-практ. посіб.] / Стахівський С. М. — К. : Атіка, 2009. — 64 с.
8. Удалова Л. Д. Практикум з кримінального процесу : [навч. посіб.] / Удалова Л. Д., Рожнова В. В., Шпотаківська О. В. — К. : КНТ, 2010. — 360 с.
9. Удалова Л.Д. Допит як засіб процесуального доказування на досудовому слідстві // Збірник наукових праць. — Донецьк. — № 4. — 2002.

ПРОВАДЖЕННЯ НЕГЛАСНИХ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ

1. Підстави для проведення негласних слідчих (розшукових) дій
 2. Фіксація ходу і результатів негласних слідчих (розшукових) дій
 3. Особливості проведення окремих негласних слідчих (розшукових) дій
- Питання для самоконтролю
Рекомендована література

1. ПІДСТАВИ ДЛЯ ПРОВЕДЕННЯ НЕГЛАСНИХ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ

Для виконання завдань кримінального провадження в процесі проведення негласних слідчих (розшукових) дій необхідні підстави, перелік яких передбачено законодавством. Питання про наявність достатніх підстав для проведення негласних слідчих (розшукових) дій в кожному конкретному випадку вирішується слідчим, прокурором, а у випадках, передбачених КПК, — слідчим суддею за клопотанням прокурора або за клопотанням слідчого, погодженого з прокурором.

Питання про проведення негласних слідчих (розшукових) дій вирішується на основі вже отриманої гласної чи негласної інформації, письмових доручень слідчого, прокурора, запитів міжнародних правоохоронних органів та організацій інших держав. Закон дозволяє проведення негласних слідчих (розшукових) дій при наявності необхідних підстав для їх проведення і використання відповідних засобів. Законні підстави негласних слідчих (розшукових) дій є гарантією дотримання законності при їх проведенні. Перелік підстав для проведення негласних слідчих (розшукових) дій є вичерпним. Кожна з підстав має свої особливості і різну питому вагу, що обумовлюється здебільшого завданнями, цілями і способами здійснення кримінального провадження. Негласні слідчі (розшукові) дії, відповідно до КПК, проводяться оперативними підрозділами за дорученням суб'єктів кримінального провадження (ст. 41 КПК).

Практично негласні слідчі (розшукові) дії мають підстави, аналогічні до підстав проведення оперативно-розшукової діяльності.

Першою з підстав для проведення негласних слідчих (розшукових) дій закон визнає наявність інформації про злочини, що готуються або вчинені невстановленими особами. Запобігання злочинам є однією з головних функцій органів внутрішніх справ та інших правоохоронних органів. Інформацію про злочини, що готуються, суб'єкти кримінального судочинства отримують із різних джерел. Це можуть бути заяви і повідомлення громадян, підприємств, установ та організацій, службових осіб, представників влади про підготовку злочину.

Проте в більшості випадків отримана з таких джерел інформація потребує перевірки, підтвердження достовірності викладених фактів чи встановлення інших даних, що

вказують на наявність ознак злочину. У цих випадках і виникає необхідність залучення оперативних підрозділів для перевірки і оцінки отриманої інформації. Значна частина гласної інформації про готування злочинів може бути отримана із засобів масової інформації (газети, журнали, теле- і радіопрограми ін.). Але така інформація потребує не тільки офіційного реагування, а й проведення оперативно-розшукових заходів та негласних слідчих (розшукових) дій з метою перевірки достовірності викладених фактів, документування події та ознак злочину, винуватості осіб у вчиненні злочину та інших обставин, що мають значення для правильного прийняття законного рішення і реагування.

Відомості про підготовку злочину правоохоронні органи отримують також із оперативно-розшукових джерел: інформація негласних джерел, матеріали спостереження, застосування фото-, кіно-, відеозйомки, результати огляду транспортних засобів, приміщень, інформацію, яка отримана від інших оперативних підрозділів, тощо.

Як підставу для проведення негласних слідчих (розшукових) дій закон визначає і наявність інформації про злочини, які вчинені невстановленими особами. Такі злочини на практиці найчастіше називають неочевидними злочинами. Це можуть бути вбивства, крадіжки, умисне знищення або пошкодження майна, виготовлення або збут підроблених грошей чи цінних паперів та інше. Неочевидними вважаються й такі злочини, коли потерпілий не може або відмовляється повідомити місце, спосіб та інші обставини вчинення щодо нього злочину, прикмети злочинців, їх склад, розмір шкоди, завданої злочиним, тощо.

Інформація про вчинення невстановленими особами злочину може бути отримана від очевидців, результатів огляду місця події, заяв або повідомлень підприємств, установ, організацій, службових осіб, представників влади, громадськості або окремих громадян. Інформація про злочин також може бути отримана із негласних джерел, тобто коли оперативними підрозділами безпосередньо виявляються ознаки злочину. У кожному випадку, коли є достатньо інформації про злочин, вчинений невстановленими особами (нерозкритий злочин), суб'єкти кримінального провадження зобов'язані здійснити ряд негласних слідчих (розшукових) дій по викриттю конкретної особи (групи) у вчиненні злочину чи завести оперативно-розшукову справу на нерозкритий злочин.

Другою підставою для проведення негласних слідчих (розшукових) дій закон визначає наявність інформації про осіб, які готують або вчинили злочини.

Такими, що готують або вчинили злочини, слід вважати тих фізичних осіб, інформація про яких свідчить, що вони причетні до нерозкритих злочинів.

Інформація про таких осіб надходить оперативним підрозділам як з гласних, так і негласних джерел, визначених Законом «Про оперативно-розшукову діяльність». Але на відміну від попередньої підстави — наявність інформації про злочини, що готуються або вчинені невстановленими особами, інформація про осіб, які готують або вчинили злочин, містить більш конкретні відомості про фізичну особу, яка підозрюється у підготовці або вчиненні злочину. Від неї гласно можуть бути отримані пояснення щодо факту протиправного діяння, вона може бути фізично затримана на місці вчинення злочину, відносно неї може бути вжито запобіжний захід, процесуальне затримання за підозрою у вчиненні злочину, інші засоби процесуального примусу.

Для пошуку ж і фіксації фактичних даних про протиправну діяльність цієї особи є всі підстави для здійснення стосовно неї відповідних негласних слідчих (розшукових) дій.

Зміст та тактика проведення негласних слідчих (розшукових) дій відносно особи, яка готує або вчинила злочин, залежить від форми оперативно-розшукової діяльності.

Третьою підставою для проведення негласних слідчих (розшукових) дій є наявність інформації про осіб, які переховуються від органів розслідування або ухиляються від відбування покарання. У кожному випадку, коли надходить інформація про таких осіб, підрозділи правоохоронних органів мають усі підстави для проведення негласних слідчих (розшукових) дій з метою розшуку. Послідовність і цілеспрямованість негласних слідчих (розшукових) дій та інших спеціальних заходів залежить від категорій осіб, що розшуковуються.

Достатня інформація про осіб, які переховуються від органів розслідування або відбування покарань, — це офіційні дані, що дають підстави для заведення розшукової справи або термінового проведення негласних слідчих (розшукових) дій.

Відповідно до ст. 246 КПК підстави для проведення негласних слідчих (розшукових) дій (негласні слідчі (розшукові) дії — це різновид слідчих (розшукових) дій, відомості про факт та методи проведення яких не підлягають розголошенню, за винятком випадків, передбачених КПК) дещо вужчі, ніж, наприклад, підстави здійснення ОРД. Негласні слідчі (розшукові) дії проводяться у випадках, якщо відомості про злочин та особу, яка його вчинила, неможливо отримати в інший спосіб.

Негласні слідчі (розшукові) дії, передбачені ст. 260, 261, 262, 263, 264 (в частині дій, що проводяться на підставі ухвали слідчого судді), 267, 269, 270, 271, 272, 274 КПК, проводяться виключно у кримінальному провадженні щодо тяжких або особливо тяжких злочинів.

Докази у рамках кримінального провадження повинні відповідати певним вимогам, що забезпечують їх безперешкодне використання у кримінальному провадженні.

Враховуючи зазначене, крім формальних підстав важливе значення мають документарні, а саме:

- наявність заяви чи повідомлення, зареєстрованого у встановленим законом порядку. Слідчий, прокурор, інша службова особа, уповноважена на прийняття та реєстрацію заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення, зобов'язані прийняти та зареєструвати таку заяву чи повідомлення (відмова у прийнятті та реєстрації заяви чи повідомлення про кримінальне правопорушення не допускається);

- наявність запису у ЄРДР. Слідчий, прокурор невідкладно, але не пізніше 24 годин після подання заяви, повідомлення про кримінальне правопорушення або після самостійного виявлення ним з будь-якого джерела обставин, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення, зобов'язаний внести відповідні відомості до ЄРДР та розпочати розслідування. Досудове розслідування розпочинається з моменту внесення відомостей до ЄРДР. Здійснення досудового розслідування до внесення відомостей до реєстру або без такого внесення не допускається і тягне за собою відповідальність, встановлену законом. Огляд місця події у невідкладних випадках може бути проведений до внесення відомостей до ЄРДР, яке здійснюється негайно після завершення огляду;

- наявність факту фіксації у ЄРДР дати внесення інформації та присвоєння номера кримінального провадження;

- повідомлення прокурора слідчим у письмовій формі про початок розслідування, підставу початку розслідування;

У випадку, якщо відомості про кримінальне правопорушення до ЄРДР внесені прокурором, необхідною підставою є факт передачі невідкладно, але не пізніше наступного дня, з дотриманням правил підслідності наявних у нього матеріалів до органу досудового розслідування та наявність доручення на проведення досудового розслідування.

У разі необхідності проведення негласної слідчої (розшукової) дії суб'єкти кримінального провадження виносять клопотання. Розгляд клопотань (який віднесений згідно з положеннями гл. 21 КПК до повноважень слідчого судді), здійснюється головою чи за його визначенням іншим суддею Апеляційного суду Автономної Республіки Крим, апеляційного суду області, міст Києва та Севастополя, у межах територіальної юрисдикції якого знаходиться орган досудового розслідування.

Розгляд клопотання про дозвіл на проведення негласної слідчої (розшукової) дії здійснюється таким чином:

- слідчий суддя зобов'язаний розглянути клопотання про надання дозволу на проведення негласної слідчої (розшукової) дії протягом шести годин з моменту його отримання (розгляд клопотання здійснюється за участю особи, яка подала клопотання).

У клопотанні зазначаються: найменування кримінального провадження та його реєстраційний номер; стислий виклад обставин злочину, у зв'язку з розслідуванням якого подається клопотання; правова кваліфікація злочину з зазначенням статті (частини статті) Кримінального кодексу України; відомості про особу (осіб), місце або річ, щодо яких необхідно провести негласну слідчу (розшукову) дію; обставини, що дають підстави підозрювати особу у вчиненні злочину; вид негласної слідчої (розшукової) дії та обґрунтування строку її проведення; обґрунтування неможливості отримання відомостей про злочин та особу, яка його вчинила, в іншій спосіб; відомості залежно від виду негласної слідчої дії про ідентифікаційні ознаки, які дозволять унікально ідентифікувати абонента спостереження, телекомунікаційну мережу, кінцеве обладнання тощо; обґрунтування можливості отримання під час проведення негласної слідчої (розшукової) дії доказів, які самостійно або у сукупності з іншими доказами можуть мати суттєве значення для з'ясування обставин злочину або встановлення осіб, які його вчинили.

До клопотання слідчого, прокурора додається витяг з ЄРДР щодо кримінального провадження, в рамках якого подається клопотання.

Слідчий суддя постановляє ухвалу про дозвіл на проведення негласної слідчої (розшукової) дії, якщо прокурор, слідчий доведе наявність достатніх підстав вважати, що: вчинений тяжкий або особливо тяжкий злочин; під час проведення негласної слідчої (розшукової) дії можуть бути отримані докази, які самостійно або у сукупності з іншими доказами матимуть суттєве значення для з'ясування обставин злочину або встановлення осіб, які вчинили злочин.

Що стосується ухвали слідчого судді про дозвіл на проведення негласної слідчої (розшукової) дії, то вона повинна відповідати загальним вимогам до судових рішень, передбачених КПК.

Ухвала слідчого судді про дозвіл на проведення негласної слідчої (розшукової) дії повинна містити відомості про: прокурора, слідчого, який звернувся з клопотанням; злочин, у зв'язку із досудовим розслідуванням якого виноситься ухвала; особу (осіб), місце або річ, щодо яких необхідно провести негласну слідчу (розшукову) дію; вид негласної слідчої (розшукової) дії та відомості залежно від виду негласної слідчої дії про ідентифікаційні ознаки, які дозволять унікально ідентифікувати абонента спостереження, телекомунікаційну мережу, кінцеве обладнання тощо; строк дії ухвали (строк дії ухвали слідчого судді про дозвіл на проведення негласної слідчої (розшукової) дії не може перевищувати два місяці. Якщо слідчий, прокурор вважає, що проведення негласної слідчої (розшукової) дії слід продовжити, то слідчий за погодженням з прокурором або прокурор має право звернутися до слідчого судді з клопотанням про прийняття ухвали згідно з вимогами ст. 248 КПК. Загальний строк, протягом якого в одному кримі-

нальному провадженні може тривати проведення негласної слідчої (розшукової) дії, дозвіл на проведення якої дає слідчий суддя, не може перевищувати максимальні строки досудового розслідування.

Крім відомостей, вказаних у ст. 248 КПК, слідчий, прокурор повинен надати додаткові відомості, які дають підстави для продовження негласної слідчої (розшукової) дії.

Прокурор зобов'язаний прийняти рішення про припинення подальшого проведення негласної слідчої (розшукової) дії, якщо у цьому відпала необхідність.

У виняткових невідкладних випадках, передбачених КПК та пов'язаних із врятуванням життя людей та запобіганням вчиненню тяжкого або особливо тяжкого злочину, передбаченого розділами I, II, VI, VII (ст. 201 та 209), IX, XIII, XIV, XV, XVII Особливої частини КК України, негласна слідча (розшукова) дія може бути розпочата до постановлення ухвали слідчого судді за рішенням слідчого, узгодженого з прокурором, або прокурора. У такому випадку прокурор зобов'язаний невідкладно після початку такої негласної слідчої (розшукової) дії звернутися з відповідним клопотанням до слідчого судді. Слідчий суддя розглядає таке клопотання згідно з вимогами ст. 248 КПК. Виконання будь-яких дій з проведення негласної слідчої (розшукової) дії повинно бути негайно припинено, якщо слідчий суддя постановить ухвалу про відмову в наданні дозволу на проведення негласної слідчої (розшукової) дії. Отримана внаслідок такої негласної слідчої (розшукової) дії інформація повинна бути знищена в порядку, передбаченому ст. 255 КПК.

У ст. 251 КПК визначено вимоги до постанови слідчого, прокурора про проведення зазначених дій.

Постанова слідчого, прокурора про проведення негласної слідчої (розшукової) дії повинна містити: найменування кримінального провадження та його реєстраційний номер; правову кваліфікацію злочину із зазначенням статті (частини статті) Кримінального кодексу України; відомості про особу (осіб), місце або річ, щодо яких проводитиметься негласна слідча (розшукова) дія; початок, тривалість і мету негласної слідчої (розшукової) дії; відомості про особу (осіб), яка буде проводити негласну слідчу (розшукову) дію; обґрунтування прийнятої постанови, у тому числі обґрунтування неможливості отримання відомостей про злочин та особу, яка його вчинила, в інший спосіб; вказівку на вид негласної слідчої (розшукової) дії, що проводиться.

Таким чином, в процесі проведення негласних слідчих (розшукових) дій здійснюється доказування, обов'язок якого щодо обставин, передбачених ст. 91 КПК, за винятком випадків, передбачених ч. 2 ст. 92 КПК, покладається на слідчого, прокурора. Доказування полягає у збиранні, перевірці та оцінці доказів з метою встановлення обставин, що мають значення для кримінального провадження.

2. ФІКСАЦІЯ ХОДУ І РЕЗУЛЬТАТІВ НЕГЛАСНИХ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ

а) Поняття фіксації негласних слідчих (розшукових) дій

Фіксація ходу і результатів негласних слідчих (розшукових) дій повинна відповідати загальним правилам фіксації кримінального провадження, передбаченим КПК. За результатами проведення негласної слідчої (розшукової) дії складається протокол, до якого в разі необхідності долучаються додатки. Відомості про осіб, які проводили не-

гласні слідчі (розшукові) дії або були залучені до їх проведення, у разі здійснення щодо них заходів безпеки, можуть зазначатися з забезпеченням конфіденційності даних про таких осіб у порядку, визначеному законодавством. Проведення негласних слідчих (розшукових) дій може фіксуватися за допомогою технічних та інших засобів.

Протоколи про проведення негласних слідчих (розшукових) дій з додатками не пізніше ніж через двадцять чотири години з моменту припинення вказаних негласних слідчих (розшукових) дій передаються прокурору, який вживає заходів до збереження отриманих в ході проведення негласних слідчих (розшукових) дій речей і документів, які планує використовувати у кримінальному провадженні.

Згідно з КПК слідчий має право негласно виявляти та фіксувати сліди тяжкого злочину, документи та інші предмети, що можуть бути доказами про злочин чи особу, яка його вчинила. Негласне виявлення та фіксація слідів тяжкого злочину полягає у здійсненні комплексу негласних слідчих (розшукових) дій для безпосереднього пізнання і сприймання властивостей, стану, характерних ознак і зв'язків об'єктів матеріального світу з метою встановлення місця події, вивчення його обстановки, виявлення слідів тяжкого злочину, предметів, які можуть бути доказами у кримінальному провадженні, особи, що вчинила злочин, а також іншої інформації, яка вказувала б на злочин, його наслідки, причини та умови, що сприяли його вчиненню.

Негласне виявлення та фіксація слідів тяжкого злочину, документів та інших предметів, що можуть бути доказами кримінальної діяльності, слідчі здійснюють з метою:

- виявлення, фіксації та вилучення слідів, предметів, речей, документів, які мають значення для розкриття та розслідування злочинів, встановлення обставин діяльності злочинних угруповань;
- розшуку та встановлення невідомих осіб, які після вчинення тяжкого злочину зникли з місця, а також осіб, які причетні до діяльності злочинних угруповань, хоч вони безпосередньо злочину і не вчиняли;
- встановлення обставин вчинення злочину, використаних при цьому знарядь, засобів злочину і предметів злочинного посягання;
- встановлення місця переховування предметів, речей, майна та інших цінностей, здобутих злочинним шляхом та життя заходів щодо забезпечення відшкодування матеріальних і моральних збитків, заподіяних злочином.

Для негласного виявлення, вивчення і фіксації слідів та інших джерел інформації здійснюються окремі негласні слідчі (розшукові) дії, дозволені законом, при цьому мають бути враховані наступні обставини:

- доцільність і достатність тієї чи іншої негласної слідчої (розшукової) дії;
- її відповідність поставленій меті, яку необхідно досягти;
- особливості здійснення слідчої (розшукової) дії (забезпечення конспірації, безпеки працівників і т. ін.);
- дотримання законності, правове забезпечення здійснюваної негласної слідчої (розшукової) дії (дозвіл керівництва, клопотання прокурора, санкція суду);
- матеріально-технічне, інформаційне та морально-психологічне забезпечення реалізації відповідної дії.

Питання визнання того чи іншого предмета, речовини, документа, інших об'єктів негласних слідчих (розшукових) дій носієм інформації, відомостей про ознаки вказаних предметів інколи вимагає наукового дослідження. З метою негласного виявлення та фіксація ознак тяжкого злочину, що можуть бути доказами у кримінальному провадженні, слідчі мають право негласно, таємно досліджувати із

застосуванням криміналістичних та інших методів, заснованих на досягненнях науки, різні предмети, їх частини, копії, матеріали, вироби, продукти харчування, товари, сліди діяльності людини, фізіологічні виділення людини і тварини (слина, кров, сеча, пари повітря і т. ін.). Науковому дослідженню підлягають предмети і документи, отримані в процесі збирання зразків продуктів, засобів та речовин для порівняльного аналізу, контрольних та оперативних закупок і контрольованих поставок, інших негласних слідчих (розшукових) дій, проведених в інтересах виконання завдань кримінального провадження.

б) Поняття та сутність результатів негласних слідчих (розшукових) дій

При дослідженні процесуального значення результатів негласних слідчих (розшукових) дій справедливим є визначення питань про правові засади, напрями використання результатів цієї діяльності, процедурні, тактичні та організаційно-правові аспекти. Проте чи не найактуальнішим завданням щодо правильного розуміння процесуального значення відомостей, отриманих у зазначеному правовому режимі, є визначення поняття «негласних слідчих (розшукових) дій».

Заслужує на увагу точка зору науковців, які досліджували правову природу негласних матеріалів і визначили їх як такі, що складені чи отримані уповноваженими особами у передбаченій законом та відомчими нормативно-правовими актами спосіб, зафіксовані у визначеній ними формі на будь-яких матеріальних носіях, що становлять: а) документи (їх копії), які містять фактичні дані про злочинні діяння окремих осіб і груп; б) будь-які об'єкти речового походження, властивості, якості й стан яких об'єктивно пов'язані зі злочинною діяльністю, або такі, що були знаряддям злочину, й усі інші матеріальні об'єкти, які можуть бути засобами виявлення, розкриття та розслідування злочину і використані як приводи та підстави для початку кримінального провадження або проведення негласних слідчих (розшукових) дій та прийняття інших процесуальних рішень, а також для отримання фактичних даних, що можуть бути доказами у кримінальному провадженні.

Важливе значення для з'ясування статусу результатів негласних слідчих (розшукових) дій є їх класифікація за формою закріплення.

Наприклад, до негласних матеріалів, що можуть передаватися слідчим для використання в розслідуванні злочинів, можуть бути віднесені:

а) рапорти уповноважених осіб щодо встановлення в ході проведення оперативно-розшукової діяльності ознак злочину і підстав кримінального провадження (зазначення обставин вчиненого злочину, прізвище і адреса виявленого потерпілого, свідка; місця знаходження речового доказу чи документа або долучення їх до рапорту, якщо вони були отримані від громадян або вилучені безпосередньо працівником правоохоронного органу і т. п.);

б) складені оперативним працівником протоколи, в яких зафіксовані факти злочинної діяльності (обман покупців, затримання викраденого вантажу, вилучення знарядь вчинення злочинів і предметів злочинного посягання, порушення технології виготовлення продукції тощо);

в) протоколи про застосування технічних засобів, у яких зазначаються час, місце та інші обставини їх виконання, з долученням фотознімків, аудіо- і відеозаписів;

г) інші документи — пояснення опитаних осіб, результати перевірок за обліками, довідки про результати проведення оперативно-розшукових заходів (поквартирного опитування громадян, повідомлення громадян, зроблених ними по телефону або за допомогою інших засобів зв'язку, тощо).

Отже, під результатом негласних слідчих (розшукових) дій розуміють сукупність отриманих під час проведення заходу відомостей про вчинення злочину, про осіб, що ухиляються від кримінальної відповідальності, слідства чи суду.

У спеціальній літературі предметом наукової полеміки став також обсяг відомостей, що мають закріплюватися у протоколі негласних слідчих (розшукових) дій. Конструктивними вважаються пропозиції щодо закріплення лише тих відомостей, отриманих під час здійснення дії, які мають відношення до досліджуваних фактів.

Дійсно, прийоми складання протоколу, який характеризується описом усього змісту отриманої фонограми або іншого носія, ускладнюють наступне вивчення матеріалів кримінального провадження судом, прокурором, захисником, спричиняють непотрібні труднощі виділення у ньому головних моментів та можуть негативно відобразитися на їх оцінці.

Мета складання протоколу негласної слідчої (розшукової) дії полягає в тому, щоб відобразити в протоколі все істотне з погляду завдань розслідування, усі відомості, необхідні для встановлення складу злочину і вирішення інших питань, що постають перед судовими і правоохоронними органами, уникаючи зайвої інформації. Тим більше, що крім відомостей, які стосуються протиправної діяльності при проведенні негласних слідчих (розшукових) дій часто отримуються дані, котрі торкаються суто приватної сфери. Зважаючи на законодавчу заборону фіксації таких даних, у протоколі слід відображати лише інформацію, що стосується безпосередньо протиправних дій, які перевіряються.

При конструкції процесуальних вимог до протоколів негласних слідчих (розшукових) дій необхідно виходити з посилки, що такі документи повинні відповідати загальним вимогам, що висуваються доказовим правом. Дана теза означає, що протокол, складений за результатами негласних слідчих (розшукових) дій, повинен відповідати критеріям законності, обґрунтованості, своєчасності, вмотивованості, справедливості, всебічності, повноти, визначеності, високої культури і грамотності документального оформлення.

Виходячи з цього, протокол негласних слідчих (розшукових) дій як специфічна форма процесуального акта повинен мати ознаки останнього, а саме: 1) автор процесуального документа — особа, уповноважена законом на складання цього документа; 2) зміст — відомості про факти, що мають значення для справи; 3) спосіб закріплення інформації — загальнозрозумілими (загальноприйнятими) письмовими знаками, тобто за допомогою письмової мови, якою ведеться провадження.

Протокол негласних слідчих (розшукових) дій з відповідними додатками в цьому сенсі виконує роль як фіксації самого факту застосування певних технічних засобів, так і фіксації отриманих відомостей.

Сьогодні вказівки щодо форми фіксації результатів даної роботи та процедури їх подання слідчому, прокурору, суду, містить Постанова Кабінету Міністрів від 26 вересня 2007 р. № 1169 «Про затвердження Порядку отримання дозволу суду на здійснення заходів, які тимчасово обмежують права людини, та використання добутої інформації».

З позиції внутрішньої форми протокол негласної слідчої (розшукової) дії повинен відповідати загальним вимогам, що закріплені процесуальним законом (з урахуванням специфіки й особливостей конкретних негласних слідчих (розшукових) дій), а також відповідати науково-обґрунтованим рекомендаціям зі складання процесуальних документів. У цьому сенсі протокол повинен містити наступну інформацію: найменування документа (наприклад, дата, час і місце складання; посада, прізвище, ім'я, по батькові

особи, що склала протокол; зміст заходу; місце і час проведення заходу; дані про осіб, що брали участь у проведенні заходу; осіб, що були присутні при огляді й відтворенні носія (фахівець); відмітка про роз'яснення фахівцю його прав, попередження про відповідальність; опис носія з зафіксованою інформацією, його індивідуальні ознаки; відомості, що мають відношення до досліджуваної події, отримані під час заходу; технічні засоби, використовувані для відтворення інформації; відмітки про опечатування носія; зауваження, що надходять від осіб, що беруть участь у складанні протоколу; підписи осіб, що беруть участь у складанні протоколу; визначення додатків тощо.

в) Надання результатів негласних слідчих (розшукових) дій слідчому, прокурору, суду

Негласна діяльність, маючи чітко виражену гносеологічну природу, є специфічною формою пізнання і спрямована на вивчення фрагмента об'єктивної дійсності — фактичних даних, що відбивають і відтворюють подію злочину. При цьому пізнання, що посідає основне місце в діяльності, не є самодостатнім процесом — воно спрямоване на забезпечення інтересів кримінального судочинства, тобто виконання завдань, що сформульовані в КПК України.

У зв'язку з цим вбачається недостатнім вивчення й вирішення питань, пов'язаних з негласною інформацією, виключно під кутом зору організації й тактики її отримання, у відриві від перспектив використання. Зазначені обставини визначають необхідність і неминучість дослідження циркуляції негласних даних, а саме їхньої реалізації й використання на якісно іншому рівні — у процесі доказування. Це у свою чергу передбачає вивчення процедури надання результатів негласних слідчих (розшукових) дій спеціальним суб'єктам, які наділені відповідним процесуальним статусом, правами й обов'язками зі встановлення обставин вчиненого злочину.

З огляду на комплексний, багатоаспектний характер проблеми використання матеріалів негласних слідчих (розшукових) дій у доказуванні зупинимося на початковій стадії цього процесу — на поданні цих результатів слідчому, прокурору, суду та на виникаючих при цьому суперечностях між вимогами конспірації та необхідністю перевірки окремих умов проведення негласних слідчих (розшукових) дій.

Отже, об'єкт негласних слідчих (розшукових) дій отримує свій статус лише в тому випадку, коли він включений до кримінального процесу, тобто тоді, коли на нього здійснюється законний вплив з боку спеціальних суб'єктів через реалізацію відповідних правових норм, а саме застосування гласних і негласних заходів і засобів.

Однак предмети, документи, канали зв'язку й інші матеріальні об'єкти як носії інформації, що підлягають виявленню через застосування дій, не є об'єктами негласних слідчих (розшукових) дій, тому що є результатами використання різних технологій здійснення злочинної діяльності об'єктів. Їх треба відносити до предметів пошуку та пізнання з метою документування зазначеної діяльності.

Негласні слідчі (розшукові) дії можна поділити умовно, з урахуванням спрямованості й характеру виконуваних завдань, на два блоки.

До першого блоку відносяться дії, спрямовані головним чином на пошук та отримання з різних джерел відомостей інформаційного призначення, які передбачені КПК України в § 2 гл. 21 «Втручання у приватне спілкування»:

- 1) аудіо-, відеоконтроль особи;
- 2) арешт, огляд і виїмка кореспонденції;
- 3) зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж;
- 4) зняття інформації з електронних інформаційних систем.

До другого блоку відносяться дії, які згідно з § 3 гл. 21 КПК «Інші види негласних слідчих (розшукових) дій» спрямовані переважно на виявлення і фіксацію фактичних даних про конкретні злочинні дії, що вчинюються окремими особами та групами, для розслідування злочинів, а також на встановлення й затримання осіб, що переховуються, а саме:

- обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи;
- спостереження за особою, річчю або місцем;
- аудіо- або відеоконтроль місця;
- виконання спеціального завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації ;
- використання конфіденційного співробітництва;
- контроль за вчиненням злочину.

Важливо врахувати також те, що всі негласні слідчі (розшукові) дії мають один критерій отримання санкції на їх застосування — ухвала слідчого судді про дозвіл на проведення негласної слідчої (розшукової) дії.

Застосування перелічених негласних слідчих (розшукових) дій підкріплено в законодавчому порядку також правом використання технічних та інших засобів.

Як оперативно-технічні засоби на практиці використовуються головним чином спеціальні технічні пристрої та пристосування, що дозволяють знімати інформацію з каналів зв'язку, вести приховане й інше візуальне спостереження в громадських місцях, фіксувати фактичні дані про злочинні дії окремих осіб і груп тощо.

Відзначимо, що оперативно-технічні засоби застосовуються тільки негласно, і ці дії мають винятковий характер, оскільки йдеться, по суті, про порушення конституційних прав громадян.

Відходячи від вище викладеного, під негласними слідчими (розшуковими) діями слід розуміти законодавчо передбачені організовані дії або сукупність таких дій, що проводяться суб'єктами кримінального процесу з використанням технічних і оперативно-технічних засобів, а також способів і прийомів реалізації зазначених дій і засобів для вирішення основних завдань і досягнення головних цілей кримінального провадження.

г) Документальне оформлення негласних слідчих (розшукових) дій

Перш за все, правильним буде визнати, що документознавство в негласній діяльності за своїм змістом являє процес, що включає отримання (складання), збереження (накопичення) і використання документів з метою вирішення завдань цієї діяльності. Воно повинне здійснюватися безпосередніми суб'єктами негласних слідчих (розшукових) дій згідно з єдиними вимогами секретного діловодства в системі відповідних органів.

Під документом негласних слідчих (розшукових) дій слід розуміти свідчення про факти (події, явища, процеси), виявлені в процесі здійснення заходів ОРД і зафіксовані як у письмовій формі, так і за допомогою іншого матеріального носія (кіно-, фото-, аудіо-, відеоматеріалів тощо). Згідно з основними напрямками негласних слідчих (розшукових) дій головне призначення документів вбачається у фіксації, збереженні та використанні:

- 1) фактичних даних про злочинні дії окремих осіб і груп з метою своєчасного розслідування злочинів, а також для використання цих даних як доказів у кримінальному провадженні;
- 2) інформації про місцеперебування осіб, які переховуються від органів слідства, суду;

До оперативно-розшукових документів кримінально-процесуального призначення відносяться протоколи про результати негласних слідчих (розшукових) дій із відповідними додатками, котрі, як уже зазначалося, можуть використовуватися як джерела доказів у кримінальному провадженні.

У випадках, коли документи негласних слідчих (розшукових) дій виявилися знаряддям вчинення злочинів, предметом злочинних посягань або їх продуктом, зберегли на собі сліди злочину та придатні для з'ясування обставин, які підлягають доказуванню в кримінальних провадженнях, вони можуть розглядатися в кримінальному провадженні як речові докази.

Отже, вкрай важливо, що саме на законодавчому рівні закріплені вимоги до протоколів негласних слідчих (розшукових) дій як певних процесуальних документів (ст. 104 КПК).

Особою, яка проводила процесуальну дію, до протоколу долучаються додатки (ст. 105 КПК).

Додатками до протоколу можуть бути:

- спеціально виготовлені копії, зразки об'єктів, речей і документів;
- письмові пояснення спеціалістів, які брали участь у проведенні відповідної процесуальної дії;
- стенограма, аудіо -, відеозапис процесуальної дії;
- фототаблиці, схеми, зліпки, носії комп'ютерної інформації та інші матеріали, які пояснюють зміст протоколу.

Додатки до протоколів повинні бути належним чином виготовлені, упаковані з метою надійного збереження, а також засвідчені підписами слідчого, прокурора, спеціаліста, інших осіб, які брали участь у виготовленні і/або вилученні таких додатків.

Прокурор вживає заходів до збереження отриманих у ході проведення негласних слідчих (розшукових) дій речей і документів, які планує використовувати у кримінальному провадженні.

3. ОСОБЛИВОСТІ ПРОВЕДЕННЯ ОКРЕМИХ НЕГЛАСНИХ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ

а) Зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж

Зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж (мереж, що забезпечують передавання знаків, сигналів, письмового тексту, зображень та звуків або повідомлень будь-якого виду між підключеними до неї телекомунікаційними мережами доступу) є різновидом втручання у приватне спілкування, яке проводиться без відома осіб, які використовують засоби телекомунікації для передавання інформації, на підставі ухвали слідчого судді, якщо під час його проведення можна встановити обставини, які мають значення для кримінального провадження (ст. 263 КПК).

Негласне зняття інформації з радіотехнічних засобів можна класифікувати за такими ознаками: способу зняття інформації, частотного діапазону роботи, дальності дії, виду модуляції сигналу і способу його маскування (кодування), способу управління, типу використовуваного контрольного пункту, способу камуфлювання тощо.

Зняття інформації з каналів зв'язку полягає у застосуванні технічного обладнання, яке дає змогу прослуховувати, фіксувати та відтворювати інформацію, що передавалася цим каналом зв'язку. Така інформація може включати такі дані, як про взаємоз'єднання

телекомунікаційних мереж, так і щодо змісту інформації, яка була передана каналом зв'язку.

Підставами проведення негласної слідчої (розшукової) дії, зокрема зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж, є необхідність отримання відомостей про злочин та особу, яка його вчинила, якщо їх неможливо отримати в інший спосіб.

Проведення негласних слідчих (розшукових) дій здійснюється лише за вмотивованим рішенням слідчого судді і має винятковий та тимчасовий характер. Зазначені дії застосовуються з метою запобігання тяжкого чи особливо тяжкого злочину, якщо іншим способом одержати інформацію неможливо.

Ініціатором зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж є слідчий, який здійснює досудове розслідування злочину, або за його дорученням — уповноважені оперативні підрозділи. За рішенням слідчого чи прокурора до проведення негласних слідчих (розшукових) дій можуть залучатися також інші особи.

Суб'єктами проведення зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж як негласної слідчої (розшукової) дії, що пов'язана з тимчасовим обмеженням конституційних прав людини є працівники уповноважених підрозділів на проведення зняття інформації з каналів зв'язку.

Предметом зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж може бути інформація здобута з мереж, що забезпечують передавання знаків, сигналів, письмового тексту, зображень та звуків або повідомлень будь-якого виду між підключеними до неї телекомунікаційними мережами доступу, абонентів, розмов, часу і тривалості розмов.

Об'єктами зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж є: підозрювані та обвинувачені у вчиненні злочину, їх співрозмовники, а також особи, які володіють інформацією про тяжкі або особливо тяжкі злочини. Особами, які володіють відомостями про тяжкі та особливо тяжкі злочини, є очевидці та інші особи, які володіють інформацією про злочини, факт їх вчинення, учасників або інші юридично значущі дані.

Негласну слідчу (розшукову) дію зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж здійснюють таємно (скрито) від осіб (підозрюваних або обвинувачуваних у вчиненні злочину, а також тих, хто володіє відомостями про злочин) щодо яких проводиться дана слідча (розшукова) дія.

Зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж потребує ретельного планування. Від правильного планування залежить ефективність проведення даної негласної слідчої (розшукової) дії, що надасть достатніх результатів під час фіксації слідів злочину та притягнення винних осіб до відповідальності. Плануючи зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж слідчий або оперативний працівник повинен визначити підрозділи з якими доцільно взаємодіяти, а також передбачити можливість проведення інших слідчих (розшукових) дій, залежно від ситуації, яка складається під час фіксації злочину або отримання інших відомостей, які мають значення під час досудового розслідування.

Зазначимо, що під час зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж керівники та працівники операторів телекомунікаційного зв'язку зобов'язані сприяти виконанню дій із зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж, вживати необхідних заходів щодо нерозголошення факту проведення таких дій та отриманої інформації, зберігати її в незмінному вигляді (ч. 4 ст. 263 КПК). Дана норма також закріплена в інших нормативно-правових актах, зокрема для здійснення заходу із зняття інформації з каналів зв'язку оператори телекомунікацій, згідно з п. 4 ст. 39 Закону

України «Про телекомунікації», зобов'язані за власні кошти встановлювати на своїх телекомунікаційних мережах технічні засоби, необхідні для здійснення уповноваженими органами, і забезпечувати функціонування цих технічних засобів, а також у межах своїх повноважень сприяти проведенню оперативно-розшукових заходів та недопущенню розголошення організаційних і тактичних прийомів їх проведення.

Відповідно до ліцензійних умов щодо провадження діяльності у сфері телекомунікацій з надання послуг фіксованого міжнародного, міжміського, місцевого телефонного зв'язку з правом технічного обслуговування та експлуатації телекомунікаційних мереж і надання в користування каналів електрозв'язку, що зазначається в наказі Державного комітету зв'язку та інформатизації України від 17.06.2004 № 132, ліцензіат зобов'язаний встановлювати на своїх телекомунікаційних мережах технічні засоби, необхідні для здійснення уповноваженими органами оперативних заходів, і забезпечувати функціонування цих технічних засобів, а також у межах своїх повноважень сприяти проведенню даних заходів та недопущенню розголошення організаційних і тактичних прийомів їх проведення відповідно до діючого законодавства.

Слідчим та працівникам оперативних підрозділів заборонено давати доручення стосовно здійснення зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж працівникам підприємств Міністерства транспорту та зв'язку України. Згідно зі спільними відомчими нормативними актами СБ України і МВС України таке право мають тільки оперативні працівники уповноважених підрозділів МВС та СБ, до компетенції яких входять (за наявності клопотання слідчого (прокурора) та дозволу (ухвали або постанови) слідчого судді) організація та здійснення негласної слідчої (розшукової) дії.

Відповідно до поданого клопотання про проведення зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж слідчого або прокурора слідчий суддя не пізніше як за шість годин з моменту отримання даного клопотання виносить ухвалу про надання дозволу або відмови проведення зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж. У випадках надання дозволу в ухвалі обов'язково конкретизується строк зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж, який не може перевищувати два місяці. Також дозволяється продовжити ці строки за наявності відповідних підстав та визначається загальний строк, протягом якого в одному кримінальному провадженні може тривати проведення негласної слідчої (розшукової) дії, (дозвіл на проведення якої дає слідчий суддя), який не може перевищувати дванадцяти місяців.

Перед прийняттям рішення про зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж потрібно встановити особливості його проведення, зокрема кількість абонентських номерів, які використовує особа, а також наскільки вона довіряє даному виду зв'язку.

Безпосередньо ініціювати проводити негласні дії, а саме зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж має право як сам слідчий, так і за дорученням вповноваженим ним оперативні підрозділи правоохоронних органів шляхом надання відповідних матеріалів до уповноважених підрозділів на проведення зняття інформації з каналів зв'язку. Зокрема, клопотання слідчого (прокурора) та ухвалу слідчого судді на зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж разом з іншими матеріалами по справі (наприклад: довідки, виписки щодо приналежності каналу зв'язку конкретній особі; відомості щодо оператора телекомунікації; інші ознаки, які ідентифікують кінцеве обладнання тощо), надаються уповноваженим підрозділам для проведення даної негласної слідчої (розшукової) дії.

Під час підготовки зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж, крім даних, зазначених у клопотанні та ухвалі (постанові), його ініціатор (прокурор,

слідчий або оперативний працівник за дорученням слідчого) за можливості надає працівникам уповноважених підрозділів на проведення зняття інформації з каналів зв'язку, інформацію про стосунки особи (стосовно якої проводяться дані дії) з оточенням і близькими знайомими, які мешкають або працюють разом з нею, місце проведення, мету та особливості зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж.

Зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж полягає в отриманні мовної інформації за допомогою технічних засобів та організаційно-тактичних прийомів її правомірного застосування (переважно негласного), що містить необхідні відомості для вирішення завдань в процесі досудового розслідування. Це комплекс дій із застосуванням технічних засобів для запису на магнітних (цифрових) носіях інформації розмови особи (відносно якої проводиться негласна слідча (розшукова) дія) з іншими людьми міжнародним, міжміським, відомчим, телефонним, стільниковим, транкінговим радіотелефонним зв'язком, контролю за телеграфним передаванням даних й іншим видом документального зв'язку. Для з'ясування доцільності прослуховування телефонних переговорів аналізують діяльність особи (групи осіб), що становить інтерес, зважаючи на її особисті якості, погляди, манеру поведінки тощо.

У випадках якщо в поле зору слідчого або оперативного працівника потрапляє організоване злочинне угруповання, спочатку визначають способи зв'язку, якими користуються злочинці, канали передавання та способи отримання інформації.

Недостатнє вивчення особи, щодо якої здійснюється негласна слідча (розшукова) дія, призводить до негативного результату проведення зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж.

Зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж повинно здійснюватися лише відносно осіб, щодо яких надано ухвалу слідчого судді на проведення негласної слідчої дії. При цьому особа може бути не єдиним користувачем телекомунікаційної мережі (абонентського номеру), наприклад, колективне користування, то необхідно знати, що в такому разі здійснюється зняття інформації вибірково, лише відносно осіб, що становлять інтерес.

Зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж повинно здійснюватися працівником, який має відповідну спеціальну фахову підготовку, оскільки його потрібно орієнтувати на інформацію про діяльність особи, особливості її мовлення, професійного сленгу, жаргону. Непідготовлений працівник, який не розуміє справжнього змісту розмови злочинця, може не врахувати у своїх звітах важливу для слідчого або оперативного працівника інформацію, що в результаті призведе до негативних наслідків під час досудового розслідування, зокрема до невстановлення істини по справі.

Відповідно до ст. 265 КПК зміст інформації, яка передається особами через транспортні телекомунікаційні мережі, з яких здійснюється зняття інформації, зазначається у *протоколі про проведення зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж*. При виявленні в інформації відомостей, що мають значення для конкретного досудового розслідування, в протоколі відтворюється відповідна частина такої інформації, після чого прокурор вживає заходів для збереження знятої інформації (ч. 1 ст. 265 КПК).

Використання матеріалів негласних слідчих (розшукових) дій, зокрема здобутих під час зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж, в кримінальному судочинстві обумовлює потребу у вжитті процедур розсекречування відомостей та їх матеріальних носіїв, які визначені міжвідомчим наказом ГП України, МВС України, СБ України, Адміністрація Держприкордонслужби України, Мінфін України Мініст

України № 114/1042/516/1199/936/1687/5/ від 16 лист. 2012 року «Про затвердження Інструкції «Про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні». У зазначеному акті визначено підстави, умови та процедуру розсекречування матеріальних носіїв секретної інформації, добутої під час здійснення негласних слідчих (розшукових) дій, у тому числі з негласним застосуванням технічних засобів, та передачі її для використання в кримінальному судочинстві.

Не підлягають розсекречуванню та передачі матеріали в разі неможливості забезпечити безпеку учасникам здійснення даних дій (працівникам підрозділу-ініціатора та уповноважених підрозділів на проведення зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж, які безпосередньо здійснювали дії, потерпілим, свідкам, іншим особам, які на конфіденційній основі надавали допомогу).

У наданні дозволу на розсекречування матеріальних носіїв інформації може бути відмовлено через неможливість їх використання в кримінальному судочинстві як джерела доказів.

Слід зазначити, що як докази можуть бути використані лише ті відомості, які отримані в ході зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж, оформлених в установленому порядку.

Сьогодні в кримінальному судочинстві зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж є ще недостатньо розробленою, відсутні й методичні рекомендації, які змогли б надати допомогу співробітникам правоохоронних органів у проведенні зазначеної слідчої (розшукової) дії. Однак окремі кроки у цьому напрямку все ж робляться, зокрема, чітко передбачено визначення поняття транспортних телекомунікаційних мереж та зазначено, що зняття з них інформації є різновидом втручання в приватне спілкування, яке проводиться без відома осіб, які використовують засоби телекомунікації для передавання інформації, якщо під час його проведення можна встановити обставини, що мають значення для кримінального провадження. Також визначено порядок отримання дозволу на проведення даної негласної слідчої (розшукової) дії (ст. 248 КПК України) та відомості, які повинні бути зазначені в клопотанні, а саме: ідентифікаційні ознаки, які дозволять унікально ідентифікувати абонента спостереження, транспортну телекомунікаційну мережу, кінцеве обладнання, на якому може здійснюватися втручання у приватне спілкування (ч. 2 ст. 263 КПК). Крім того, ч. 3 ст. 263 КПК передбачає застосування відповідних технічних засобів спостереження, відбору та фіксації змісту інформації, яка передається особою та має значення для досудового розслідування, а в ч. 4 ст. 263 КПК визначаються уповноважені особи на проведення зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж і зобов'язання керівників та операторів телекомунікаційного зв'язку сприяти виконанню дій із зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж, вживати необхідних заходів щодо нерозголошення факту проведення таких дій та отриманої інформації, зберігати її в незмінному вигляді.

Викладене дає можливість стверджувати, що прийняття норми щодо зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж надає можливість використовувати здобуті відомості під час даної негласної слідчої (розшукової) дії в кримінальному судочинстві, оскільки дані дії новим КПК визначаються як процесуальні.

б) Зняття інформації з електронних інформаційних систем

Прийнятий КПК змінює процес здобування інформації негласним шляхом.

Особливу увагу в КПК приділено втручанням у приватне спілкування, оскільки відповідно до ст. 31 Конституції України кожному гарантується таємниця листування та

іншої кореспонденції, а винятки можуть бути встановлені лише судом (КПК – слідчим суддею) із метою запобігти злочину чи з'ясувати істину під час кримінального провадження, якщо одержати інформацію іншими способами неможливо.

Втручанням у приватне спілкування визнається доступ до змісту спілкування за умов, що його учасники мають достатні підстави вважати, що спілкування є приватним.

Розшукову роботу слідчого неможливо уявити без систематичного і планомірного отримання інформації про розшукувані об'єкти. Для цього можуть застосовуватися різноманітні засоби і методи, що передбачені кримінальним процесуальним та оперативно-розшуковим законодавством.

Розглянемо негласну слідчу (розшукову) дію, передбачену ст. 264 КПК — зняття інформації з електронних інформаційних систем, як на підставі ухвали слідчого судді, так і порядок здобуття відомостей з електронних інформаційних систем або її частини, доступ до яких не обмежується її власником, володільцем або утримувачем або не пов'язаний з подоланням системи логічного захисту, для проведення яких не потрібен дозвіл слідчого судді.

Зняття інформації з електронних інформаційних систем є різновидом втручання у приватне спілкування, яке проводиться без відома осіб, які використовують електронні інформаційні системи для передавання інформації, на підставі ухвали слідчого судді, якщо під час його проведення можна встановити обставини, які мають значення для кримінального провадження.

Поняття *«інформація»* в широкому розумінні слова є однією з первинних філософських категорій і значною мірою збігається з таким поняттям як «знання». Виходячи з цього можна дати таке спрощене визначення поняття «інформація»: це щось таке, що дає можливість абоненту при його отриманні логічно сформулювати або змінити своє розуміння певної системи. За означенням Академії наук України, інформація — це відомості, які є предметом зберігання, передачі і перетворення.

Сутність зняття інформації з електронних інформаційних систем полягає в тому, що орган, який її здійснює, на підставі ухвали слідчого судді проводить запис певної інформації, якою обмінюються обвинувачений (підозрюваний) з іншими особами, або інші особи з підозрюваним (обвинуваченим), або підозрювані (обвинувачені) між собою, і повідомляє про це слідчого, який її досліджує.

Підставами проведення негласної слідчої (розшукової) діє, зокрема зняття інформації з електронних інформаційних систем, - є необхідність отримання відомостей про злочин та особу, яка його вчинила, якщо неможливо отримати їх в інший спосіб.

Проведення зняття інформації з електронних інформаційних систем здійснюється лише за вмотивованим рішенням слідчого судді і має винятковий та тимчасовий характер. Зазначені дії застосовуються з метою запобігання тяжкого чи особливо тяжкого злочину, якщо іншим способом одержати інформацію неможливо.

Ініціаторами зняття інформації з електронних інформаційних систем є слідчий, який здійснює досудове розслідування злочину, або за його дорученням – уповноважені оперативні підрозділи. За рішенням слідчого чи прокурора до проведення негласних слідчих (розшукових) дій можуть залучатися також інші особи.

Суб'єктами застосування зняття інформації з електронних інформаційних систем, як негласної слідчої (розшукової) дії, що пов'язана з тимчасовим обмеженням конституційних прав людини є працівники оперативно-технічних підрозділів.

Об'єктами зняття інформації з електронних інформаційних систем є: електронно-обчислювальні машини (комп'ютери), автоматизовані системи, комп'ютерні мережі,

мережі електровз'язку, які накопичують, обробляють, зберігають, або передають відомості про тяжкі та особливо тяжкі злочини.

Зняття інформації з електронних інформаційних систем — один із найефективніших способів отримання інформації про осіб, які становлять інтерес в досудовому розслідуванні, який може дати позитивний результат, лише в разі проведення відповідних дій оперативного і технічного характеру.

До клопотання слідчого, прокурора додається витяг з ЄРДР щодо кримінального провадження, у рамках якого подається клопотання.

Рішення про проведення зняття інформації з електронних інформаційних систем приймає слідчий суддя за поданням слідчого або прокурора. Проводити заходи допускається лише якщо йдеться про тяжкі або особливо тяжкі злочини.

У ухвалі слідчого судді про дозвіл на втручання у приватне спілкування в цьому випадку додатково повинні бути зазначені ідентифікаційні ознаки електронної інформаційної системи, в якій може здійснюватися втручання у приватне спілкування.

У випадках позитивного надання дозволу в ухвалі обов'язково конкретизуються строки зняття інформації з електронних інформаційних систем, зокрема дозвіл слідчого судді на проведення негласної слідчої (розшукової) дії не може перевищувати два місяці. Також дозволяється продовжити дані строки за наявності відповідних підстав та визначається загальний строк, протягом якого в одному кримінальному провадженні може тривати проведення негласної слідчої (розшукової) дії, дозвіл на проведення якої дає слідчий суддя, який не може перевищувати шести місяців.

У виняткових випадках, пов'язаних з урятуванням життя людей та запобіганням здійснення тяжкого або особливо тяжкого злочину, КПК допускає можливість почати проведення зняття інформації з електронних інформаційних систем до отримання дозволу слідчого судді. При цьому прокурор зобов'язаний невідкладно звернутися з відповідним клопотанням до слідчого судді та, якщо останній не дасть свого дозволу, то почата вказана негласна слідча (розшукова) дія повинна бути негайно припинена, а отримана інформація — знищена (ст. 250 КПК).

Проводити зняття інформації з електронних інформаційних систем має право, як сам слідчий, так і вповноважені ним оперативні підрозділи правоохоронних органів, які надають завдання до оперативно-технічного підрозділу та складають спільний план проведення.

Ухвала слідчого судді про надання дозволу на здійснення зняття інформації з електронних інформаційних систем підписується слідчим суддею, скріплюється гербовою печаткою, реєструються в апараті суду за правилами таємного діловодства.

За результатами здійснення зняття інформації з електронних інформаційних систем, що пов'язано з тимчасовим обмеженням конституційних прав складається *протокол з відповідними додатками*.

У рішенні про проведення зняття інформації з електронних інформаційних систем зазначається строк проведення.

У відповідності з ч. 2 ст. 264 КПК не потребує дозволу слідчого судді здобуття відомостей з електронних інформаційних систем або її частини, доступ до яких не обмежується її власником, володільцем або утримувачем або не пов'язаний з подоланням системи логічного захисту.

До відомостей, доступ до яких не обмежується її власником, володільцем або утримувачем відносяться відомості які вільно викладені в мережі «Інтернет» (файлообмінниках, форумах, сайтах та ін.).

Під здобуттям відомостей з електронних інформаційних систем або її частини, доступ до яких не обмежується її власником, володільцем або утримувачем або не пов'язаний з подоланням системи логічного захисту розуміють негласну слідчу (розшукову) дію, яка полягає у пошуку та отриманні інформації з комп'ютерних систем та мереж.

У даному випадку проведення даної негласної слідчої (розшукової) дії, метою якої є здобуття відомостей з електронних інформаційних систем або її частини, доступ до яких не обмежується її власником, володільцем або утримувачем або не пов'язаний з подоланням системи логічного захисту, не обмежує конституційні права особи.

Отримання інформації з електронних інформаційних систем здійснюється виключно через канали зв'язку (комп'ютерні лінії).

Зміст інформації, яка отримана під час проведення зняття інформації з електронних інформаційних систем, зазначається у протоколі про її проведення (ст. 265 КПК).

Протоколи про проведення зняття інформації з електронних інформаційних систем з додатками не пізніше ніж через двадцять чотири години з моменту припинення вказаних негласних слідчих (розшукових) дій передаються прокурору (ч. 3 ст. 252 КПК).

Зміст інформації, одержаної внаслідок здійснення зняття відомостей з електронних інформаційних систем, фіксується на відповідному носіїв особую, яка здійснювала зняття та зобов'язана забезпечити обробку, збереження або передавання інформації. Носії інформації та технічні засоби, за допомогою яких отримано інформацію, можуть бути предметом дослідження відповідних спеціалістів або експертів.

Забороняється використання відомостей, речей та документів, отриманих в результаті проведення зняття інформації з електронних інформаційних систем для цілей, не пов'язаних з кримінальним провадженням, або ознайомлення з ними учасників кримінального провадження чи будь-яких інших осіб (ч. 2 ст. 255 КПК). А якщо протоколи про проведення зняття інформації з електронних інформаційних систем містять інформацію щодо приватного (особистого чи сімейного) життя інших осіб, захисник, а також інші особи, які мають право на ознайомлення з протоколами, попереджаються про кримінальну відповідальність за розголошення отриманої інформації щодо інших осіб (ч. 2 ст. 254 КПК).

Відомості, речі та документи, отримані в результаті проведення зняття інформації з електронних інформаційних систем, які прокурор не визнає необхідними для подальшого проведення досудового розслідування, повинні бути невідкладно знищені.

в) Обстеження публічно-недоступних місць, житла чи іншого володіння особи

Відомо, що більшість злочинів вчиняється таємно, злочинці ретельно маскують свою діяльність, зростає кількість латентних злочинів. Гласними слідчими діями не завжди можливо встановити осіб, причетних до вчинення злочинів та довести їх вину. Саме тому єдиним джерелом доказової інформації є матеріали негласних слідчих (розшукових) дій, зокрема, обстеження публічно-недоступних місць, житла чи іншого володіння особи.

Зазначена негласна слідча (розшукова) дія обмежує конституційні права громадян, для її виконання необхідно дотримуватись ряду спеціальних вимог та мати міцні знання кримінального процесуального права і практики його застосування. Це обумовлює необхідність детального вивчення правової основи, вимог та принципів обстеження публічно-недоступних місць, житла чи іншого володіння особи, його мету, завдання, організаційні і тактичні елементи проведення, документальне оформлення і використання результатів.

Проводити негласні слідчі (розшукові) дії має право слідчий, який здійснює досудове розслідування злочину, або за його дорученням уповноважені оперативні підрозділи. За рішенням слідчого чи прокурора до проведення негласних слідчих (розшукових) дій можуть залучатись також інші особи.

Обстеження публічно-недоступних місць, житла чи іншого володіння особи законодавець відносить до інших видів негласних слідчих (розшукових) дій та регламентує у ст. 267 КПК.

Слідчий має право обстежити публічно-недоступні місця, житло чи інше володіння особи шляхом таємного проникнення в них, у тому числі з використанням технічних засобів, з метою:

- 1) виявлення і фіксації слідів вчинення тяжкого або особливо тяжкого злочину, речей і документів, що мають значення для їх досудового розслідування;
- 2) виготовлення копій чи зразків зазначених речей і документів;
- 3) виявлення та вилучення зразків для дослідження під час досудового розслідування тяжкого або особливо тяжкого злочину;
- 4) виявлення осіб, які розшукуються;
- 5) встановлення технічних засобів аудіо-, відеоконтролю особи.

Публічно-недоступним є місце, до якого неможливо увійти або в якому неможливо перебувати на правових підставах без отримання на це згоди власника, користувача або уповноважених ними осіб.

Обстеження шляхом таємного проникнення до публічно-недоступних місць, житла чи іншого володіння особи з метою, передбаченою в ч. 1 ст. 267 КПК проводиться на підставі ухвали слідчого судді, прийнятої в порядку, передбаченому ст. 246, 248, 249 КПК.

Етимологічно значення слова „обстеження» — це ретельне оглядання, перевірка чого-небудь із розвідуванням чи дослідженням чогось.

Завданням обстеження публічно-недоступних місць, житла чи іншого володіння особи є збирання (виявлення і фіксація) інформації, значимої для забезпечення кримінального судочинства, безпеки суспільства і держави.

Тлумачний словник визначає публічно-доступним місцем таке, що призначене для широкого відвідування, користування; громадське. Статус публічно-доступних мають приміщення, які спеціально призначені для утримання осіб, права яких обмежені відповідно до закону (приміщення з примусового утримання осіб у зв'язку відбуттям покарання, затримання, взяттям під варту тощо) (ч. 3 ст. 267 КПК).

Публічно-недоступним є місце, до якого неможливо увійти або в якому неможливо перебувати на правових підставах без отримання на це згоди власника, користувача або уповноважених ними осіб (ч. 2 ст. 267 КПК).

Під поняттям «житло» в кримінальному процесуальному розумінні слід розглядати:

- 1) особистий будинок зі всіма приміщеннями, які призначені для постійного чи тимчасового проживання в них, а також ті приміщення, які хоча й не призначені для постійного чи тимчасового проживання в них, але є складовою будинку; 2) будь-яке житлове приміщення, незалежно від форми власності, яке належить до житлового фонду і використовується для постійного або тимчасового проживання; 3) будь-яке інше приміщення або забудова, які не належать до житлового фонду, але використовуються для тимчасового проживання. Це можуть бути приватний будинок, квартира в будинку будь-якої форми власності, окрема кімната в квартирі, дача, садовий будиночок, кімната в гуртожитку, номер у готелі, лікарняні та санаторні палати, кімнати баз відпочинку, ту-

ристичні палатки тощо. В окремих випадках, наприклад, при тривалому перебуванні, тимчасовим житлом можуть бути визнані купе поїздів та каюти кораблів.

Законом передбачена недоторканність не лише житла, а й іншого володіння особи. Конституційна формула «не допускається проникнення до житла чи до іншого володіння особи» свідчить про те, що житло також є володінням особи. За юридичною енциклопедією, володіння — це фактичне утримування речей, що має юридичне значення, тобто захист від порушення.

Іншим володінням особи в кримінальному процесуальному розумінні є: 1) всі приміщення, крім житла, які належать особі; 2) всі речі, які належать особі і знаходяться в житлі чи поза житлом, а також земля, вода, ліс та інші насадження, худоба, птиця, транспортні засоби та будь-яке інше майно, яке належить особі на праві приватної власності (магазини, кафе, бари, їдальні, ресторани, майстерні, заводи і фабрики тощо).

Слід звернути увагу, що в ст. 30 Конституції, ст. 13 КПК зазначено: 1) не допускається незаконне проникнення до житла чи до іншого володіння особи; 2) не допускається в них незаконний огляд; 3) не допускається в них незаконний обшук, інакше, як за вмотивованим рішенням суду. Крім того, виходячи з вимог ст. 31 і 32 Конституції, які реалізовані в новому КПК, не допускається незаконне проникнення до житла чи до іншого володіння особи з метою: 1) виїмки; 2) зняття інформації з каналів зв'язку; 3) застосування інших технічних засобів отримання інформації.

Таким чином, не допускається проникнення до житла чи до іншого володіння особи, проведення в них огляду чи обшуку, інакше, як за вмотивованим судовим рішенням, крім випадків, передбачених КПК (ст. 13 КПК).

Аналіз норм Загальної декларації прав людини, Європейської конвенції, Міжнародного пакту про громадянські та політичні права, а також справ, розглянутих Європейським судом, дає підстави стверджувати, що з точки зору міжнародно-правових актів законними можна вважати обмеження права на недоторканність житла, якщо: 1) вони мають правову основу; 2) їхні цілі є пропорційними (відповідними) шкоді, яка ними заподіюється; 3) діють тимчасово; 4) під час їх застосування не допускається будь-яка дискримінація; 5) є підконтрольними суду; 6) не застосовуються до кола абсолютно недоторканих прав і свобод; 7) про їх введення інформується світове співтовариство; 8) паралельно з ними існує механізм поновлення незаконно порушених прав та свобод; 9) у законі передбачена можливість їх оскарження.

Аналіз цих вимог у порівнянні з нормами національного законодавства свідчить про те, що національні норми України в цілому відповідають міжнародним. Зокрема, передбачення новим КПК інституту оскарження особою постанови суду про обшук, огляд, тощо.

Обстеження як негласна слідча (розшукова) дія проводиться шляхом таємного *проникнення* до публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи, на підставі ухвали слідчого судді (ч. 4 ст. 267 КПК).

Визначення терміну «проникнення» дано свого часу в листі Верховного Суду СРСР від 23 червня 1983 р. № 01-16/31-83. Зокрема, в ньому зазначено, що «проникнення» — це вторгнення в закрите чи незакрите (незамкнене) приміщення або житло, яке здійснюється всупереч волі громадян, які проживають, працюють або через інші обставини законно перебувають (або в даний час відсутні) в цьому місці. Аналогічне роз'яснення дано в постанові Пленуму Верховного Суду СРСР від 26 квітня 1984 р. № 2. Зокрема, в цій постанові роз'яснюється, що «проникнення» — це таємне або відкрите вторгнення

в приміщення, інше сховище чи житло. Воно може здійснюватись як із подоланням перепон або опорю людей, так і без цього.

Обстеження, як негласну слідчу (розшукову) дію, здійснюють таємно від власників і зацікавлених осіб. Таким чином, обмежують конституційне право громадян на недоторканність житла і тому обстеження, проведене без дозволу суду, буде незаконним і не матиме доказової сили.

Під час негласного обстеження допускаються фотографування, копіювання, позначка виявлених об'єктів за допомогою спеціальних хімічних речовин, встановлення технічних засобів аудіо-, відеоконтролю особи. Вилучення або заміна виявлених під час обстеження зразків (предметів) для дослідження допускається у виняткових випадках з дозволу керівника дії.

Застосування технічних засобів під час проведення обстеження публічно-недоступних місць, житла чи іншого володіння особи є вимушеним захисним заходом суспільства і держави в боротьбі зі злочинністю. Межі повноважень суб'єктів застосування спеціальної техніки і проведення технічних заходів суворо регламентуються законами України.

Проведення технічних заходів із застосуванням спеціальної техніки є істотним обмеженням прав і свобод людини, що має винятковий і тимчасовий характер, потребує спеціальної нормативно-правової регламентації.

Правову основу застосування обстеження публічно-недоступних і публічно-доступних місць, житла чи іншого володіння особи становить система принципів і правил, встановлених законами і підзаконними нормативними актами, що визначають допустимість проведення оперативно-технічних заходів (ОТЗ), використання спеціальної техніки і регламентують порядок та умови їх застосування на основі загальної тактики і тактичних прийомів ОРД.

Посилення забезпечення конституційних прав громадян України на недоторканність житла, таємницю листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції, невтручання в особисте і сімейне життя під час проведення оперативно-технічних заходів передбачено указом Президента України «Про додержання прав людини під час проведення оперативно-технічних заходів».

Значена негласна слідча (розшукова) дія здійснюється відповідно до принципів законності, дотримання прав і свобод людини й громадянина, конспірації, поєднання гласних і негласних методів та засобів, взаємодії з органами управління і населенням.

Таким чином, *обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи* — це негласна слідча (розшукова) дія, суть якої полягає в огляді визначених об'єктів, у тому числі з використанням технічних засобів, шляхом таємного проникнення, на підставі ухвали слідчого судді, з метою збирання (виявлення і фіксації) інформації, значимої для забезпечення кримінального судочинства, безпеки суспільства і держави.

г) Спостереження за особою, річчю або місцем

Спостереження — один з основних способів пізнання світу. За його допомогою людина вивчає навколишню місцевість, розташовані на ній об'єкти і предмети, визначає зміни, які на ній відбуваються, та на основі своїх спостережень вчиняє певні дії.

Візуальне спостереження — один із видів негласних слідчих (розшукових) дій (ст. 269 КПК), що передбачає постійне або вибіркове дослідження стану та діяльності об'єкта спостереження (під об'єктом спостереження надалі ми будемо розуміти людину, предмет або місце спостереження), з подальшим узагальненням і аналізом отриманих даних.

Завдання, які вирішуються в результаті проведення спостереження, можуть бути різними: визначення кола спілкування особи, яку перевіряють, виявлення її нахилів та інтересів, встановлення розмірів і джерел доходів, що вона отримує, вивчення графіка її роботи, маршрутів руху, реєстрацію різних явищ (діянь, подій, фактів і процесів).

Спостереження за інтенсивністю проведення залежно від поставлених завдань може бути різним: разовим, вибіркоvim, періодичним, профілактичним і постійним. Зазвичай ця діяльність провадиться приховано (для отримання інформації про об'єкт спостереження). Спостереження здійснюється як за нерухомими (стаціонарними), так і за рухомими об'єктами. При великому віддаленні або за неможливості наближення до об'єкта для організації спостереження використовуються спеціальні технічні засоби.

Процес спостереження дуже складний, оскільки вимагає значних витрат сил і засобів. Спостереження, як правило, провадиться цілеспрямовано, у визначеному місці та у визначений час, спеціально підготовленими фахівцями.

У вирішенні завдань кримінального провадження діяльність, спрямована на пошук, фіксацію і перевірку під час досудового розслідування тяжкого або особливо тяжкого злочину відомостей про особу та її поведінку або тих, з ким ця особа контактує, або певної речі чи місця у публічно доступних місцях, є одним із головних напрямів у роботі компетентних служб. Спостереження — це збирання фактичних даних, що потрібні для виявлення, припинення, попередження, розкриття злочинів і розшуку осіб, які їх вчинили, та здійснюється шляхом прихованого стеження за фізичними особами у громадських місцях працівниками відповідних підрозділів, у тому числі із застосуванням технічних засобів.

У поєднанні з іншими негласними слідчими (розшуковими) діями спостереження дає можливість отримати важливі відомості про поведінку криміногенних осіб, виявити їх злочинні зв'язки, засоби і знаряддя вчинення злочинів, вживати активних заходів щодо документування злочинної діяльності та викриття зловмисників.

Так, у відповідності з ст. 269 КПК для пошуку, фіксації і перевірки під час досудового розслідування тяжкого або особливо тяжкого злочину відомостей про особу та її поведінку або про тих, з ким ця особа контактує, або певної речі чи місця у публічно доступних місцях може проводитися візуальне спостереження за вказаними об'єктами або візуальне спостереження з використанням відеозапису, фотографування, спеціальних технічних засобів для спостереження. Згідно з п. 11 ст. 8 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» підрозділам, уповноваженим на проведення цієї діяльності, надається право «здійснювати візуальне спостереження в громадських місцях із застосуванням фото-, кіно-, відеозйомки, оптичних і радіоприладів, інших технічних приладів».

Уповноважені підрозділи здійснюють спостереження відповідно до ч. 1 ст. 269 КПК, проводячи зазначену процесуальну дію на підставі ухвали слідчого судді, постановленої в порядку, передбаченому ст. 246, 248-250 КПК, у тісній взаємодії з працівниками оперативних апаратів. Спостереження здійснюється у кримінальних провадженнях, розпочатих за тяжкі або особливо тяжкі злочини, коли необхідні відомості іншими слідчими (розшуковими) діями отримати неможливо або коли перевірка даних про особу, предмет чи місце іншим способом займе багато часу, що може призвести до незворотних наслідків.

Видами спостереження є:

1. Фізичне — спостереження, яке базується на візуальному способі отримання інформації, здійснюється або самим ініціатором, або іншими особами за його завданням. У

ході фізичного спостереження можуть бути використані технічні засоби — фотоапарати, відеокамери, що дозволяють фіксувати дії визначеної особи, знаходження речі або візуальної фіксації місця в реальному часі.

2. Електронне — спостереження, засноване на застосуванні спеціальних технічних засобів, дозволяє організовувати і проводити спостереження за особою, яка цікавить ініціатора, у публічно доступних місцях. У ході цього виду спостереження нерідко використовується апаратура аудіо-, відеозапису та фотографування з метою контролю і запису розмов, дій і операцій особи, щодо якої проводяться негласні слідчі розшукові дії.

3. Комплексне — спостереження, що дозволяє фіксувати у хронологічному порядку, в реальному часі, буквально всю життєдіяльність особи, що перевіряється.

Об'єкти спостереження:

- особи, підозрювані або обвинувачувані у кримінальних справах, які перебувають під адміністративним наглядом, а також відносно яких є обґрунтовані відомості про їх злочинну діяльність;

- громадяни, які володіють інформацією про підготовлені або вчинені злочини;

- родичі та знайомі злочинців, яких розшукують, якщо є підстави вважати, що спостереження за ними надасть можливість відшукати злочинця або дізнатися про його місцезнаходження;

- інші особи, а також певні місця або речі (мікрорайони, вокзали, базари, гральні заклади, ресторани, бари, речі, здобуті злочинним шляхом, тощо), спостереження за якими допоможе отримати відомості, що сприятимуть попередженню, розкриттю злочинів, розшуку зниклих злочинців чи громадян, які пропали безвісти.

Хоча спостереження здебільшого проводиться за конкретною особою, але характер і конкретні обставини кримінального провадження іноді вимагають необхідність вибрати об'єктом спостереження не конкретну особу, а певне місце або річ (будинки, квартири, установи, камери зберігання, ділянки вулиці, предмети, здобуті злочинним шляхом, та ін.).

Такими об'єктами можуть бути, наприклад: місця, де може з'явитись підозрюваний, злочинці-гастролери, які не мають постійного місця проживання і роботи, розшукувана особа, місце, де зберігається викрадене або знаходяться знаряддя злочину, а також певні речі, які здобуті злочинним шляхом та спостереження за якими дозволить встановити усіх співучасників вчиненого злочину. Таким чином, спостереження надає можливість слідчим та оперативним працівникам виявити інформацію, що цікавить уповноважені органи про осіб, які становлять інтерес для кримінального провадження і на основі цього організувати проведення подальших заходів, зокрема з метою їх затримання тощо.

З огляду на протиправну діяльність тієї чи іншої особи інколи доцільно планувати проведення спостереження не конкретно за особою, а за місцем її знаходження або за певною річчю, яка надалі може бути вилучена і додана до кримінального провадження як речовий доказ. Це повинно відобразитися в постанові про проведення негласної слідчої (розшукової) дії, де ставиться і обґрунтовується завдання проводити спостереження в певному місці або за певною річчю, незалежно від того, чи знаходиться там особа, яка становить інтерес для слідства.

Як свідчить практичний досвід, спостереження являє собою дуже складну в організаційному і тактичному плані діяльність, що потребує значних людських ресурсів, технічних засобів, матеріальних витрат. Залежно від завдань, суб'єктів виконання, оснащення тощо, воно може проводитися терміном від кількох годин до декількох діб.

Спостереження як негласна слідча (розшукова) дія за своєю результативністю, достовірністю і значимістю інформації для правоохоронної діяльності вигідно відрізняється від інших слідчих (розшукових) дій. Водночас, враховуючи матеріальні та людські затрати, особливості організації і тактики проведення, ця дія є найбільш складною та трудомісткою. Крім того, проведення візуального спостереження зачіпає охоронювані законом права та інтереси громадян стосовно їх особистого життя. Тому для проведення візуального спостереження необхідно проводити всебічну ґрунтовну підготовку.

Підставою для проведення спостереження є ухвала слідчого судді, яка надається на основі належним чином оформленого і погодженого з прокурором клопотання слідчого.

До клопотання слідчого, прокурора додається витяг з ЄРДР щодо кримінального провадження, у рамках якого подається клопотання.

Ефективність спостереження прямо залежить від активної взаємодії працівників відповідних підрозділів і слідчим відділом.

Уся інформація, отримана під час проведення негласної слідчої (розшукової) дії, відображається у протоколі з додатками. У протоколі послідовно, повно і об'єктивно, з посиланням на години та хвилини доби відображаються встановлені діяння об'єкта спостереження та його зв'язки. Найдокладніше описуються ті дії об'єкта, встановлення яких є метою спостереження згідно із завданням ініціатора.

До протоколу візуального спостереження додаються фотографії, відеоматеріали.

У протоколах відображаються лише ті події, за якими безпосередньо спостерігали без будь-яких узагальнень і припущень, зазначається, коли і у зв'язку з чим припинялося спостереження, у яких місцях і чому воно не проводилося. За достовірність відомостей протоколу відповідні працівники несуть персональну відповідальність.

Матеріали візуального спостереження слід використовувати після ретельного аналізу та порівняння з іншими даними, а іноді і після додаткової перевірки. Непереверене використання інформації у слідчій діяльності може призвести до невиправданих підозр і порушень прав людини.

Отже, спостереження за особою, річчю або місцем можна визнати однією з найбільш важливих слідчих (розшукових) дій, яка застосовується під час досудового слідства.

Результати проведеного спостереження відповідно до ч. 1 ст. 269 КПК України фіксуються в протоколі, до якого долучаються як додатки фотографії, відеозаписи. Такі матеріали повинні бути передані органам досудового слідства. Об'єктивність і достовірність технічних джерел інформації можуть бути перевірені в ході окремих слідчих дій (наприклад, при допиті оперативного працівника як свідка у справі). Усе це, у сукупності, дозволяє переконати суд в об'єктивності та достовірності наданої інформації.

д) Виконання спеціального завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації

У КПК (ст. 272) передбачено такий вид негласних слідчих (розшукових) дій як виконання спеціального завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації. Під час досудового розслідування тяжких або особливо тяжких злочинів можуть бути отримані відомості, речі і документи, які мають значення для досудового розслідування, особою, яка відповідно до закону виконує спеціальне завдання, беручи участь в організованій групі чи злочинній організації, або є учасником вказаної групи чи організації, який на конфіденційній основі співпрацює з органами досудового розслідування.

На виконання спеціального завдання поширюються загальні положення про негласні слідчі (розшукові) дії.

Закон України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю» від 30.06.1993 серед заходів з забезпечення боротьби з організованою злочинністю надає право спеціальним підрозділам по боротьбі з організованою злочинністю ОВС і СБУ, якщо інших заходів для розкриття злочинів та притягнення винних до відповідальності недостатньо, використовувати штатних і нештатних негласних співробітників, які вводяться під легендою прикриття в організовані злочинні угруповання.

Введення негласного співробітника в організовані злочинні угруповання здійснюється за наявності відомостей про організовану злочинність та на підставі письмового доручення. Для виконання доручення негласний співробітник вправі під легендою прикриття вступати в трудові, цивільно-правові та інші відносини. Шкода або збитки, завдані діями негласного співробітника під час виконання доручення, відшкодовуються за рахунок державного бюджету.

Негласний співробітник не несе відповідальності за завдані ним шкоду або збитки, якщо його дії були необхідними для виконання доручення. Для здійснення заходів боротьби з організованою злочинністю спецпідрозділи ОВС і СБУ також мають залучати до співробітництва учасників організованих злочинних угруповань на підставі письмового доручення та відповідно до нормативних актів МВС та СБУ.

Учасник організованого злочинного угруповання може бути частково або повністю звільнений від кримінальної відповідальності та покарання, якщо він у процесі оперативно-розшукової діяльності, розслідування чи судового розгляду справ сприяє викриттю організованих злочинних угруповань та вчинених ними злочинів, притягненню винних до відповідальності, відшкодуванню шкоди фізичним та юридичним особам і державі (ст. 14).

Названий Закон також визначає поняття організованої злочинності, яка є тим кримінальним середовищем, де виконується спеціальне завдання. Під організованою злочинністю в цьому Законі розуміється сукупність злочинів, що вчиняються у зв'язку зі створенням та діяльністю організованих злочинних угруповань. Види та ознаки цих злочинів, а також кримінально-правові заходи щодо осіб, які вчинили такі злочини, встановлюються КК України (ст. 1).

Виконання спеціального завдання як негласна слідча (розшукова) дія здійснюється на підставі постанови слідчого, погодженої з керівником органу досудового розслідування або постанови прокурора зі збереженням в таємниці достовірних відомостей про особу (ст. 272).

Постанова повинна відповідати вимогам ст. 251 КПК.

Виконання спеціального завдання не може перевищувати шість місяців, а в разі необхідності — термін його виконання продовжується слідчим за погодженням з керівником органу досудового розслідування або прокурором на строк, який не перевищує строку досудового розслідування.

Виконання спеціального завдання із розкриття злочинної діяльності полягає у проникненні в злочину групу або злочину організацію штатного негласного працівника або особи, яка конфіденційно співпрацює з оперативним підрозділом.

Для вирішення цього завдання оперативні підрозділи можуть створювати легендовані підприємства. Порядок їх створення і використання проникнення штатного негласного працівника, особи, яка конфіденційно співпрацює з оперативним підрозділом, регламентується окремим нормативним актом МВС України.

Про проникнення зазначених осіб до організованої групи чи організації для виконання спеціального завдання вноситься постанова, документально оформляється завдання при наявності відповідного кримінального провадження.

Аналогічні вимоги ставляться до документального оформлення і у разі виконання спеціального завдання учасником групи чи організації, з якими досягнута згода про конфіденційне співробітництво. Дотримання цих вимог дає право особі на правомірне заподіяння шкоди при виконанні спеціального завдання і звільнення від кримінальної відповідальності (часткове або повне).

Організація проникнення в злочинне середовище являє собою систему цілеспрямованих організаційних, матеріально-технічних та інших заходів, що забезпечують, з огляду на змінність обстановки, найраціональніше комплексне використання сил і засобів для такого проникнення з метою вирішення завдань, що зумовлюють застосування цього виду діяльності.

е) Контроль за вчиненням злочину

Контрольована поставка як форма контролю за вчиненням злочину. Контроль за вчиненням злочину може здійснюватися у випадках наявності достатніх підстав вважати, що готується вчинення або вчиняється тяжкий чи особливо тяжкий злочин. Однією із форм контролю за вчиненням злочину є контрольована поставка.

В Україні проведення контрольованої поставки здійснюється згідно з положеннями п. 1 ч. 1 ст. 271 КПК у порядку, визначеному нормативно-правовими актами Міністерства внутрішніх справ України, податкової міліції Державної податкової служби України, Служби безпеки України, Державної митної служби України, погодженими з Генеральною прокуратурою України та зареєстрованими у Міністерстві юстиції України.

У Законі України «Про оперативно-розшукову діяльність» у пункті 2 частини першої статті 8 визначено, що «оперативні підрозділи мають право проводити контрольовану поставку ... товарів, предметів та речовин, у тому числі заборонених для обігу, у фізичних та юридичних осіб незалежно від форми власності з метою виявлення та документування фактів протиправних діянь».

Відповідно до статті 4 Закону України «Про заходи протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів та зловживанню ними» Державний Митний Комітет України та державні органи (підрозділи), що мають право здійснювати оперативно-розшукову діяльність, з метою виявлення джерел і каналів незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, осіб, які беруть участь в цьому, в кожному окремому випадку за домовленістю з відповідними органами іноземних держав або на підставі міжнародних договорів України може використовуватися метод контрольованої поставки, тобто допуск під контролем і оперативним наглядом цих органів ввезення в Україну, вивезення з України чи транзит через її територію наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів.

Відповідно до ч. 6 ст. 271 КПК контроль за вчиненням злочину щодо незаконного переміщення через територію України транзитом, ввезення до України або вивезення за межі України речей, вилучених з вільного обігу, або інших речей чи документів може бути проведений у порядку, передбаченому законодавством, за домовленістю з відповідними органами іноземних держав або на підставі міжнародних договорів України. Порядок і тактика проведення контрольованої поставки визначається законодавством (ч. 5 ст. 271 КПК).

Основоположним міжнародним правовим актом, що регламентує застосування контрольованої поставки, у тому числі в українському законодавстві, є Конвенція Організації Об'єднаних Націй про боротьбу проти незаконного обігу наркотичних засобів та психотропних речовин від 20 грудня 1988 р., ст. 11 якої визначає, що:

- сторони, якщо це дозволяють основні принципи їх національних правових систем, вживають, у рамках своїх можливостей, необхідні заходи, які передбачають належне використання контрольованих поставок на міжнародному рівні на основі взаємоприйнятних угод або взаємних домовленостей з метою виявлення осіб, які беруть участь у правопорушеннях, визнаних такими згідно з п. 1 ст. 3, та їх кримінального переслідування;

- рішення про використання контрольованих поставок приймаються в кожному окремому випадку і можуть при необхідності враховувати фінансові домовленості й взаєморозуміння щодо здійснення юрисдикції, які досягнуті відповідними Сторонами;

- незаконні партії, контрольовані поставки які здійснюються згідно з досягнутими домовленостями, за згодою Сторін можуть бути перехоплені і залишені для подальшого перевезення із збереженням або вилученням чи повною або частковою заміною товарів, предметів та речовин.

В підпункті g статті 1 вказаної Конвенції контрольована поставка визначається як метод, при якому допускається вивезення, провезення або ввезення на територію однієї або декількох країн незаконних або таких, що викликають підозру, партій наркотичних засобів, психотропних речовин, речовин, включених до Таблиці I або Таблиці II, що містяться в Додатку до цієї Конвенції, або речовин, що їх заміняють, з відома і під наглядом їх компетентних органів з метою виявлення осіб, які беруть участь у здійсненні правопорушень, визнаних такими відповідно до пункту 1 статті 3 Конвенції.

Реалізуючи вимоги чинного антинаркотичного законодавства у ст. 456 Митного кодексу України від 13 березня 2012 р. у ч. 1 передбачено, що відповідно до законів України митні органи з метою виявлення джерел і каналів незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, осіб, які беруть участь у цьому, разом з іншими державними органами, що мають право здійснювати оперативно-розшукову діяльність, можуть використовувати метод контрольованої поставки зазначених засобів, речовин і прекурсорів.

Відповідно до мети, завданнями контрольованої поставки є:

- документування протиправної діяльності та виявлення всіх осіб причетних до вчинення злочину;

- конфіскація, за результатами контрольованої поставки, товарів, предметів та речовин заборонених для обігу;

- виявлення причин та умов вчинення злочинів;

- виявлення джерел фінансування незаконних операцій з товарами, предметами та речовинами заборонених для обігу та подальших шляхів «відмивання» (легалізації) отриманих кримінальних доходів;

- забезпечення доказів злочинної діяльності.

Предметом контрольованої поставки є товари, предмети та речовини, переміщення яких здійснюється протиправно.

Національне законодавство визначає, що предметом контрольованої поставки можуть бути лише ті товари, предмети та речовини, що фактично перебувають у незаконному обігу, тобто діяння з якими здійснюється з порушенням вимог чинного законодавства та відповідальність за які передбачена нормами кримінального права.

Відповідно до ч. 3 ст. 271 КПК під час підготовки та проведення контрольованої поставки забороняється провокувати (підбурювати) особу на вчинення цього злочину з метою його подальшого викриття, допомагаючи особі вчинити злочин, який вона би не вчинила, як би слідчий цьому не сприяв, або з цією самою метою впливати на її поведінку.

нку насильством, погрозами, шантажем. Здобуті в такий спосіб речі і документи не можуть бути використані у кримінальному провадженні.

Відповідно до ч. 4 ст. 271 КПК про результати контрольованої поставки складається протокол, до якого додаються речі і документи, отримані під час проведення цієї негласної слідчої (розшукової) дії.

Відповідно до ч. 7 ст. 271 КПК прокурор у своєму рішенні про проведення контрольованої поставки, крім відомостей, передбачених ст. 251 КПК, зобов'язаний:

1) викласти обставини, які свідчать про відсутність під час негласної слідчої (розшукової) дії провокування особи на вчинення злочину.

Відповідно до ч. 8 ст. 271 КПК, якщо при проведенні контрольованої поставки виникає необхідність тимчасового обмеження конституційних прав особи, воно має здійснюватися в межах, які допускаються Конституцією України, на підставі рішення слідчого судді згідно з вимогами КПК.

Контрольована та оперативна закупка як форма контролю за вчиненням злочину. Контроль за вчиненням злочину може здійснюватися у випадках наявності достатніх підстав вважати, що готується вчинення або вчиняється тяжкий чи особливо тяжкий злочин. До форм контролю за вчиненням злочину законодавець відносить контрольовану та оперативну закупку. Проведення контрольованої та оперативної закупа здійснюється згідно з положеннями ст. 271 КПК у порядку, визначеному нормативно-правовими актами Міністерства внутрішніх справ України, податкової міліції Державної податкової служби України, Служби безпеки України, Державної митної служби України, погодженими з Генеральною прокуратурою України та зареєстрованими у Міністерстві юстиції України.

У п. 2 ч. 1 ст. 8 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», зазначається, що оперативні підрозділи мають право проводити ... контрольовану і оперативну закупку товарів, предметів та речовин, у тому числі заборонених для обігу, у фізичних та юридичних осіб незалежно від форми власності з метою виявлення та документування фактів протиправних діянь.

Згідно з ст. 5 Закону України «Про заходи протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів та зловживанню ними» для одержання доказів злочинної діяльності, пов'язаної з незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, може бути проведена оперативна закупка — операція щодо придбання наркотичних засобів, психотропних речовин або прекурсорів.

Відповідно до частини 4 ст. 246 КПК виключно прокурор має право прийняти рішення про проведення контрольованої та оперативної закупа.

Відповідно до частини 5 ст. 246 КПК у рішенні про проведення контрольованої та оперативної закупа зазначається строк її проведення.

Сутність оперативної закупа полягає в здійсненні нібито угоди купівлі-продажу з особою, яка підозрюється в торгівлі забороненими для легального обігу предметами, товарами та речовинами (наприклад, наркотичними засобами, радіоактивними речовинами, зброєю тощо).

Після винесення рішення прокурора складається план проведення оперативної закупа. У плані зазначаються задум операції, завдання, які необхідно вирішити, виконавці та заходи, які забезпечують її здійснення.

Застосування спеціальних технічних засобів при проведенні оперативної закупа здійснюється з дозволу слідчого судді відповідно до чинного законодавства України.

Контрольована закупка як форма контролю за вчиненням злочину полягає у здійсненні угоди купівлі-продажу слідчим або працівником оперативного підрозділу, з особою, підозрюваною у порушенні законодавства яке регулює фінансову, господарську, підприємницьку та торгівельну діяльність, з метою виявлення протизаконної діяльності.

Контрольована закупка може бути гласною або негласною, але обов'язково здійснюється за участю понятих. Як правило, контрольовану закупку проводять з метою подальшого лабораторного дослідження продукції на якість, відповідність стандартам тощо.

Тактика гласної контрольованої закупки (угоди купівлі-продажу) припускає пояснення продавцеві фактичної мети здійснення цієї форми контролю за вчиненням злочину, контрольне зважування, огляд товару.

Негласна контрольована закупка означає приховування від продавця справжньої мети придбання товару або свою належність до правоохоронних органів.

Для працівників правоохоронних органів важливо в таких випадках встановити факти завищення собівартості продукції за рахунок затрат на виробництво, що дає змогу занизити прибутки, з метою уникнення оподаткування. Можливе встановлення фальсифікації паливно-мастильних матеріалів шляхом розведення високооктанового бензину дешевих марок та отримання додаткових прихованих прибутків.

Кількість або розмір закуплених товарів, їх зразків у кожному випадку визначаються необхідністю для лабораторних досліджень. Тому бажано перед контрольованою закупкою визначитися із лабораторією, де буде проводитися дослідження, отримати консультацію від експертів щодо закупки. При можливості залучити відповідного фахівця для проведення закупки і отримання консультації на місці.

Відповідно до ч. 3 ст. 271 КПК під час підготовки та проведення контрольованої та оперативної закупки забороняється провокувати (підбурювати) особу на вчинення цього злочину з метою його подальшого викриття, допомагаючи особі вчинити злочин, який вона би не вчинила, як би слідчий цього не сприяв, або з цією самою метою впливати на її поведінку насильством, погрозами, шантажем. Здобуті в такий спосіб речі і документи не можуть бути використані у кримінальному провадженні.

Відповідно до частини 4 ст. 271 КПК про результати проведення контрольованої та оперативної закупок складається протокол, до якого додаються речі і документи, отримані під час проведення цих негласних слідчих (розшукових) дій. Якщо контроль за вчиненням злочину закінчується відкритим фіксуванням, про це складається протокол у присутності такої особи.

Відповідно до частини 7 ст. 271 КПК прокурор у своєму рішенні про проведення контрольованої та оперативної закупки, крім відомостей, передбачених ст. 251 КПК України, зобов'язаний:

1) викласти обставини, які свідчать про відсутність під час даних негласних слідчих (розшукових) дій провокування особи на вчинення злочину.

Відповідно до ч. 8 ст. 271 КПК, якщо при проведенні контрольованої та оперативної закупки виникає необхідність тимчасового обмеження конституційних прав особи, воно має здійснюватися в межах, які допускаються Конституцією України, на підставі рішення слідчого судді згідно з вимогами КПК.

Спеціальний слідчий експеримент. Відповідно до п. 3 ч. 1 ст. 271 КПК України, однією із форм контролю за вчиненням злочину є спеціальний слідчий експеримент.

Експеримент (від лат. слова *experimentum* — іспит, дослідження) — це штучна систематична зміна умов явища, що перебуває під наглядом, та його зв'язки з іншими явищами.

Експеримент — це цілеспрямована діяльність, основу якої становить дослідне відтворення в спеціально створених умовах явища, що пізнається, події, речі. Відтворення дозволяє поставити досліджуваний об'єкт за волею людини в штучні умови і тим самим виключити вплив причин, що важко спостерігаються, на кінцеві результати досліджу. Експеримент дає можливість вичленувати з існуючого різноманіття причинних зв'язків конкретну залежність або закономірність і досліджувати її в чистому вигляді.

У фундаментальних науках об'єктами експериментального дослідження є сама природа, її закономірності і прояви, а в прикладних-творіння рук людини, її взаємостосунки і взаємодії між людьми, їх вчинки і дії в різних сферах дійсності, зокрема при вчиненні злочинів, сутність і існування котрих необхідно довести при розслідуванні.

Спеціальний слідчий експеримент як форма контролю за вчиненням злочину полягає в одержанні слідчим або працівником оперативного підрозділу інформації шляхом штучного створення відповідних умов в обстановці, максимально наближеній до реальної, для перевірки спрямованості намірів особи, в діях якої наявні ознаки вчинення тяжких і особливо тяжких злочинів та спостереження за її поведінкою.

Спеціальний слідчий експеримент має власні відмінні риси:

- 1) його застосування потребує певних процесуальних умов;
- 2) він відтворює явище не повністю, а лише деякі умови, за яких відбувалися події або мали місце факти, що цікавлять слідчого та оперативного працівника.

Спеціальний слідчий експеримент відрізняється від слідчого експерименту який є самостійною слідчою (розшуковою) дією.

У ч. 1 ст. 230 КПК зазначається, що з метою перевірки і уточнення відомостей, які мають значення для встановлення обставин кримінального правопорушення, слідчий, прокурор має право провести слідчий експеримент шляхом відтворення дій, обставинки, обставин певної події, проведення необхідних дослідів чи випробувань.

Спеціальний слідчий експеримент проводиться без участі понятих, свідків, підозрюваних та обвинувачених, тоді як слідчий експеримент проводиться в присутності понятих.

Неприпустимо проведення експериментів, які:

- 1) принижують гідність людини;
- 2) загрожують життю або здоров'ю учасників експерименту або інших осіб;
- 3) загрожують майну або можуть призвести до значних матеріальних збитків.

У процесі підготовки до спеціального слідчого експерименту слідчому необхідно вирішити, чи роз'яснювати завдання експерименту та обставини справи учасникам експерименту або ж робити цього не слід. Однак у деяких випадках такі роз'яснення є недоцільними.

Відповідно до ч. 4 ст. 246 КПК виключно прокурор має право прийняти рішення про проведення спеціального слідчого експерименту.

Відповідно до ч. 5 ст. 246 КПК у рішенні про проведення спеціального слідчого експерименту зазначається строк його проведення.

Відповідно до частини 3 ст. 271 КПК України під час підготовки та проведення спеціального слідчого експерименту забороняється провокувати (підбурювати) особу на вчинення цього злочину.

Відповідно до ч. 4 ст. 271 КПК про результати проведення спеціального слідчого експерименту складається протокол, до якого додаються речі і документи, отримані під час проведення цієї негласної слідчої (розшукової) дії.

Імітування обстановки злочину. Імітування обстановки злочину відповідно до п. 4 ч. 1 ст. 271 КПК є формою контролю за вчиненням злочину.

Імітація від лат. imitatio — наслідування, переймання. 1) відтворення; наслідування; 2) підроблення; 3) спосіб маскування, здійснюваний за допомогою імітаційних засобів...

Імітувати від лат. imitare — наслідувати. 1) точно наслідувати кого — небудь, відтворювати що-небудь; 2) підробляти під що-небудь...

Імітування обстановки злочину як форма контролю за вчиненням злочину – це сукупність здійснюваних за єдиним замислом (планом) заходів, з використанням спеціальних імітаційних засобів, з метою створення відповідних умов щодо спонукання особи (чи групи осіб), яка готує вчинення або вчиняє злочинні дії, до поведінки, що охоплюється її умислом і одночасно дозволяє запобігти, попередити чи розслідувати тяжкі та особливо тяжкі злочини проти особи, суспільства та держави.

Отже, метою імітування обстановки злочину є попередження, припинення й розслідування тяжких та особливо тяжких злочинів.

Здійснюючи дану форму контролю за вчиненням злочину слідчі та оперативні працівники повинні обов'язково дотримуватися наступних вимог:

- не підбурювати та не провокувати особу до здійснення протиправних дій;
- не ставити особу в умови, що утрудняють задоволення її потреб законним способом;
- не принижувати честь і гідність осіб, які беруть участь в імітації обстановки злочину та оточуючих;
- не створювати небезпеку для здоров'я осіб.

Відповідно до ч. 4 ст. 246 КПК виключно прокурор має право прийняти рішення про проведення імітування обстановки злочину.

Відповідно до ч. 5 ст. 246 КПК у рішенні про проведення імітування обстановки злочину зазначається строк її проведення.

Відповідно до ч. 4 ст. 271 КПК про результати проведення імітування обстановки злочину складається протокол, до якого додаються речі і документи, отримані під час проведення цієї негласної слідчої (розшукової) дії.

Відповідно до ч. 7 ст. 271 КПК прокурор у своєму рішенні про проведення імітування обстановки злочину, крім відомостей, передбачених ст. 251 КПК, зобов'язаний:

- 1) викласти обставини, які свідчать про відсутність під час негласної слідчої (розшукової) дії провокування особи на вчинення злочину;
- 2) зазначити про застосування спеціальних імітаційних засобів.

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. Що таке негласні слідчі (розшукові) дії?
2. Що собою являє система негласних слідчих (розшукових) дій?
3. Які загальні положення про негласні слідчі (розшукові) дії Ви знаєте?
4. Які підстави проведення негласних слідчих (розшукових) дій?
5. Що слід розуміти під втручанням у приватне спілкування?
6. Що є різновидами втручання у приватне спілкування?
7. Які процесуальні дії віднесені до інших видів слідчих (розшукових) дій?
8. Які правила фіксації ходу і результатів негласних слідчих (розшукових) дій?

9. Який порядок використання результатів негласних слідчих (розшукових) дій у доказуванні?
10. Які застосовуються заходи щодо захисту інформації, отриманої в результаті проведення негласних слідчих (розшукових) дій?

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Конвенція Організації Об'єднаних Націй про боротьбу проти незаконного обігу наркотичних засобів і психотропних речовин: Здійснено у Відні 20 грудня 1988 року, підписана Україною 16 березня 1989 року.
2. Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності: Прийнята резолюцією 55/25 Генеральної Асамблеї від 15 листопада 2000 року // Офіційний вісник України від 19 квітня 2006 року, № 14, стор. 340, стаття 1056.
3. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 року: Конвенція. — Рим, — № ETS №005.
4. Ліцензійні умови провадження діяльності у сфері телекомунікації з надання послуг фіксованого міжнародного, міжміського, місцевого телефонного зв'язку з правом технічного обслуговування та експлуатації телекомунікаційних мереж і надання в користування каналів електрозв'язку: Наказ Державного комітету зв'язку та інформатизації України від 17.06.2004 № 132.
5. Лук'янчиков Є.Д., Лук'янчиков Б.Є. Зняття інформації з каналів зв'язку — засіб формування судових доказів / Є.Д. Лук'янчиков, Б.Є. Лук'янчиков // Матеріали I-го Міжнародного науково-практичного семінару [«Наукова, просвітницька, громадська та політична спадщина академіка І. Малиновського і сьогодні», (Острого, 16 березня 2012 р.)]. — Острого: Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2012. — С. 196-202.
6. Негласні слідчі (розшукові) дії : [курс лекцій] / Д.Й. Никифорчук, С.І. Ніколаюк, О.І. Козаченко та ін. // За загал. ред. Никифорчука Д.Й. — Київ; НАВС, 2012. — 176 с.
7. Становлення системи негласного розслідування у кримінально-процесуальному законодавстві України: матеріали круглого столу (Київ, 07.10.2011 р.). — К.: ФОП Ліпкан О.С., 2011. — 168 с.
8. Степ'юк В. Легалізація у КПК негласних оперативно-розшукових дій — крок до поліцейської держави // [Електронний ресурс] — Режим доступу : <http://radaadvokativ.org.ua>.

ПОВІДОМЛЕННЯ ПРО ПІДОЗРУ

1. *Поняття, зміст та значення повідомлення особи про підозру*
 2. *Зміст і форма письмового повідомлення про підозру*
 3. *Процесуальний порядок повідомлення про підозру. Допит підозрюваного*
 4. *Зміна повідомлення про підозру*
- Питання для самоконтролю*
Рекомендована література

1. ПОНЯТТЯ, ЗМІСТ ТА ЗНАЧЕННЯ ПОВІДОМЛЕННЯ ОСОБИ ПРО ПІДОЗРУ

Повідомлення про підозру займає особливе місце в структурі досудового розслідування. Воно підводить підсумок проведеної до того часу роботи, зібраним доказам, у більшості визначає подальше спрямування кримінального провадження і є початковим моментом притягнення до кримінальної відповідальності.

Даний акт означає появу в кримінальному судочинстві нового учасника процесу — підозрюваного. Підозрюваний є центральною фігурою у кримінальному процесі, навколо якої концентруються процесуальні дії органів досудового розслідування, прокурора, суду та інших учасників процесу.

Теоретичні і практичні питання, пов'язані з повідомлення особи про підозру, є фактично новим інститутом в юридичній літературі. Разом з тим проблема обґрунтованості повідомлення особи про підозру на стадії досудового розслідування, суворого дотримання законності при реалізації цього є актуальною.

Порушення закону і помилки, що можуть бути допущені при повідомленні особи про підозру можуть призвести до істотних обмежень прав і свобод громадян.

Юридичне значення акту повідомлення особи про підозру складається також із того, що в стадії досудового розслідування настає новий етап, пов'язаний з тим, що в його процесі накопичено достатньо доказів для підозри у скоєнні злочину конкретної особи. Ця підозра вперше чітко сформульована в офіційному документі — повідомленні особи про підозру. В ній слідчий або прокурор дає першопочатковий висновок, про наявність і сутність кримінально-карного діяння, вчиненого конкретною особою.

Отже, повідомлення особи про підозру — це одне із важливих процесуальних рішень, яке приймає прокурор або слідчий за погодженням з прокурором до закінчення розслідування у кримінальному провадженні. В ньому на основі доказів, зібраних у ході проведення досудового розслідування, конкретна особа набуває статусу підозрюваного.

Акт повідомлення особи про підозру має важливе юридичне значення:

1. Він служить одним із засобів забезпечення невідворотності відповідальності осіб, які вчинили кримінальне правопорушення.

2. Обґрунтована підозра дозволяє призначити таким особам справедливе покарання відповідно до характеру і тяжкості скоєного кримінального правопорушення.

3. Акт повідомлення особи про підозру є початком моментом реалізації функції обвинувачення.

4. Акт повідомлення особи про підозру є початковим моментом забезпечення кримінальної відповідальності особи, винуватої у скоєнні кримінального правопорушення.

5. Після повідомлення особи про підозру процесуальне становище даної особи погіршується (її можна оголосити в розшук, відсторонити від займаної посади, тощо).

Правильне вирішення питання щодо повідомлення особи про підозру сприяє досягненню таких завдань кримінального провадження, як зміцнення законності та правопорядку, охорона інтересів суспільства, прав і свобод громадян, та виховання їх в дусі дотримання Конституції України та відповідних законів.

Вимога всебічності, повноти і неупередженості розслідування (ч. 2 ст. 9 КПК) забезпечується і після повідомлення особи про підозру. Подальше розслідування може привести до встановлення обставин, які виключають кримінальну відповідальність особи, або інших підстав до закінчення досудового розслідування щодо цієї особи, до виявлення нових осіб, які вчинили або є причетними до вчинення кримінального правопорушення.

Після повідомлення особи про підозру слідчий набуває права клопотати про застосування до підозрюваного заходів забезпечення кримінального провадження:

- 1) виклик слідчим, привід;
- 2) накладення грошового стягнення;
- 3) тимчасове обмеження у користуванні спеціальним правом;
- 4) відсторонення від посади;
- 5) тимчасовий доступ до речей і документів;
- 6) тимчасове вилучення майна;
- 7) арешт майна;
- 8) затримання особи;
- 9) запобіжні заходи.

Прийняте рішення щодо повідомлення особи про підозру не означає, що мета розслідування досягнута і його можна закінчити. Потрібно ще допитати підозрюваного щодо винесеного йому повідомлення про підозру, перевірити його показання, а при необхідності — виконати інші процесуальні дії. Якщо з урахуванням перевірки показань підозрюваного та інших даних, отриманих у ході подальшого розслідування, доказів для висновків про вину підозрюваного може бути недостатньо або буде встановлена його невинуватість, кримінальне переслідування має бути закінчено, з підстав, передбачених ст. 284 КПК, а саме кримінальне провадження закривається, у разі, якщо:

- 1) встановлена відсутність події кримінального правопорушення;
- 2) встановлена відсутність в діянні складу кримінального правопорушення;
- 3) не встановлені достатні докази для доведення винуватості особи в суді і вичерпані можливості їх отримати;
- 4) набрав чинності закон, яким скасована кримінальна відповідальність за діяння, вчинене особою;
- 5) помер підозрюваний, обвинувачений, крім випадків, якщо провадження є необхідним для реабілітації померлого;
- 6) існує вирок по тому самому обвинуваченню, що набрав законної сили, або постановлена ухвала суду про закриття кримінального провадження по тому самому обвинуваченню;

7) потерпілий, а у випадках, передбачених цим Кодексом, його представник відмовився від обвинувачення у кримінальному провадженні у формі приватного обвинувачення;

8) стосовно кримінального правопорушення, щодо якого не отримано згоди держави, яка видала особу.

З моменту винесення повідомлення особи про підозру між слідчим і підозрюваним виникають певні кримінально-процесуальні правовідносини.

Слідчий, складаючи повідомлення особи про підозру, викладає в ньому свою власну думку про винуватість особи, яка склалася у нього на підставі оцінки тих доказів, що є в провадженні на момент прийняття такого рішення. І наявність цього акта ще не означає офіційного визнання особи винуватою від імені держави. Висновок про винуватість хоч і є офіційним, але все ж таки це особиста (суб'єктивна) думка слідчого про наявність підстав покладення на певну особу кримінальної відповідальності згідно з конкретною кримінально-правовою нормою.

Підозрюваний, відповідно до принципу презумпції невинуватості, вважається невинуватим до того часу, доки його винуватість не доведена у встановленому законом порядку.

Ототожнювати процесуальні правообмеження у стадіях досудового розслідування і судового розгляду з реалізацією кримінальної відповідальності уявляється неправильним: при цьому змішуються поняття «кримінальна відповідальність» і «державний примус».

Під час досудового розслідування особа, якій повідомлено про підозру, зазнає ряд обмежень у сфері особистих і майнових прав в результаті застосування до неї заходів забезпечення кримінального провадження. Але всі ці наслідки не виступають як прояв кримінальної відповідальності. Заходи забезпечення кримінального провадження покликані забезпечити нормальний хід здійснення кримінального судочинства у конкретному провадженні, встановлення об'єктивної істини.

Повідомлення про підозру обов'язково здійснюється у наступних випадках:

1) у разі затримання особи на місці вчинення кримінального правопорушення чи безпосередньо після його вчинення;

Це положення КПК означає що уповноважена службова особа має право без ухвали слідчого судді, суду затримати особу, підозрювану у вчиненні злочину, за який передбачене покарання у вигляді позбавлення волі, лише у випадках:

а) якщо цю особу застали під час вчинення злочину або замаху на його вчинення;

б) якщо безпосередньо після вчинення злочину очевидець, у тому числі потерпілий, або сукупність очевидних ознак на тілі, одязі чи місці події вказують на те, що саме ця особа щойно вчинила злочин.

Особа є затриманою з моменту, коли вона силою або через підкорення наказу змушена залишатися поряд із уповноваженою службовою особою чи в приміщенні, визначеному уповноваженою службовою особою.

Строк затримання особи без ухвали слідчого судді, суду не може перевищувати сімдесяти двох годин з моменту затримання.

Затримана без ухвали слідчого судді, суду особа не пізніше шістдесяти годин з моменту затримання повинна бути звільнена або доставлена до суду для розгляду клопотання про обрання стосовно неї запобіжного заходу.

2) у разі обрання до особи одного з передбачених КПК запобіжних заходів;

Запобіжними заходами є:

1) особисте зобов'язання;

- 2) особиста порука;
- 3) застава;
- 4) домашній арешт;
- 5) тримання під вартою.

Тимчасовим запобіжним заходом є затримання особи. Запобіжні заходи застосовуються: під час досудового розслідування — слідчим суддею за клопотанням слідчого, погодженим з прокурором, або за клопотанням прокурора, а під час судового провадження — судом за клопотанням прокурора.

3) у разі наявності достатніх доказів для підозри особи у вчиненні кримінального правопорушення

Що ж слід розуміти під «достатніми доказами», які повинні відповідно до вимог закону вказувати на вчинення кримінального правопорушення конкретною особою. Поняття «достатність» охоплює кількісні і якісні сторони явища. Докази, які лежать в основі рішення, повинні бути достовірними, а їх кількість повинна складати сукупність, яка б дозволяла прийняти правильне рішення.

Таким чином, під достатніми доказами відносно акту повідомлення особи про підозру слід розуміти достовірні відомості, зібрані, перевірені і оцінені слідчим у встановленому законом порядку, які в своїй сукупності приводять до єдиного висновку на даний момент розслідування про те, що конкретна особа вчинила кримінальне правопорушення, яке передбачене КК України, і не підлягає звільненню від відповідальності за нього.

При цьому повідомлення особи про підозру, повинно базуватися не на простій сукупності доказів, а на їх системі. Якщо немає системи доказів, а є лише окремі докази винуватості, що не узгоджуються з іншими, значить не можна приймати рішення про повідомлення особи про підозру.

Важливу роль у вирішенні питання про наявність достатніх доказів для повідомлення особи про підозру відіграє внутрішнє переконання слідчого у винуватості цієї особи. Висновок слідчого про наявність достатніх доказів для повідомлення особи про підозру являє собою результат оцінки визначеної сукупності доказів. А докази повинні оцінюватися не інакше, як за внутрішнім переконанням.

Слідчий має бути впевненим у достовірності висновку про винуватість особи, яка повідомляється про підозру. Це означає, що слідчий повинен мати тверду впевненість в правильності свого висновку та нести за нього відповідальність.

Яка кількість доказів і яких саме потрібно для повідомлення особи про підозру, попередньо визначити неможливо. Ніякі докази для слідчого не мають наперед встановленої сили. У кожному кримінальному провадженні питання про достовірність доказів для правильного висновку про винуватість особи потрібно вирішувати виходячи з конкретних обставин кримінального провадження.

Достатність доказів визначається як наявність у кримінальному провадженні такої сукупності доказів, яка викликає у суб'єкта доказування внутрішню переконаність у достовірному з'ясуванні наявності або відсутності обставин предмету доказування, необхідних для встановлення об'єктивної істини та прийняття правильного рішення у кримінальному провадженні.

Властивість достатності доказів у кримінальному судочинстві є вимогою, що виражається в наявності такої системи належних, допустимих, достовірних доказів, що отримана в результаті всебічного, повного й об'єктивного дослідження обставин кримінального провадження та всієї сукупності зібраних у ньому доказів, і яка достовірно встановлює всі обставини, що утворюють предмет доказування. Достатність становить

собою системну властивість доказів, компонентами якої є: логічна послідовність, однозначність висновків, узгодженість і несуперечність доказів та встановлених обставин, повнота встановлених обставин предмета доказування.

Поняття «межі доказування» і «достатність доказів» співвідносяться наступним чином: вони з різних боків характеризують одне й те саме явище. Межі доказування вказують на нього шляхом окреслення певних рамок, в яких знаходиться позначуване явище, а достатність доказів вказує на це ж явище, характеризуючи його суть, зміст. Межі доказування виділяють, виокремлюють зі всієї гіпотетично можливої сукупності доказів саме достатню їх сукупність, відмежовуючи її, з одного боку, від недостатньої сукупності доказів, а з іншого — від надмірної. Саме між цими двома межами і знаходиться достатність доказів.

2. ЗМІСТ І ФОРМА ПИСЬМОВОГО ПОВІДОМЛЕННЯ ПРО ПІДОЗРУ

Отже, що ж таке «підозра» особи у вчиненні кримінального правопорушення? Звернемось до довідникових видань. В тлумачному словнику знаходимо роз'яснення понять «підозра», «підозріння» як припущення, що ґрунтується на сумнівах правильності, законності чіїх-небудь вчинків, правдивості чіїх-небудь слів.

На наш погляд, підозра є складовою частиною, одним з елементів обвинувачення. Не тільки затримання, а й застосування усіх видів запобіжних заходів є елементами функції обвинувачення, оскільки вони застосовуються у зв'язку з підозрою і конкретним фактом, який викриває особу у вчиненні кримінального правопорушення. Слідчий, прокурор вважають, що підозрювана особа пов'язана із вчиненим злочином, тобто не виключається можливість вчинення нею цього злочину. І, зрештою, коли людина в чомусь підозрюється, то, природно, її в чомусь обвинувачують. Інакше бути не може.

Коли йдеться про процесуальний порядок виконання будь-якого процесуального акту, то на увазі мається сукупність ознак, які характеризують: суб'єкта, що здійснює цей акт; процесуальні документи, якими він оформлюється; строки, в які повинні бути вирішені необхідні процесуальні дії, процедуру виконання цих дій; заходи, які застосовуються для забезпечення прав і законних інтересів осіб, яких стосується даний акт.

Письмове повідомлення особи про підозру особи складає прокурор або слідчий за погодженням з прокурором.

Повідомлення має містити такі відомості:

- 1) прізвище та посаду слідчого, прокурора, який здійснює повідомлення;
- 2) анкетні відомості особи (прізвище, ім'я, по батькові, дату та місце народження, місце проживання, громадянство), яка повідомляється про підозру;
- 3) найменування (номер) кримінального провадження, у межах якого здійснюється повідомлення;
- 4) зміст підозри;
- 5) кваліфікація кримінального правопорушення, у вчиненні якого підозрюється особа, із зазначенням статті (частини статті) закону України про кримінальну відповідальність;
- 6) стислий виклад фактичних обставин кримінального правопорушення, у вчиненні якого підозрюється особа, у тому числі зазначення часу, місця його вчинення, а також інших суттєвих обставин, відомих на момент повідомлення про підозру;

- 7) права підозрюваного;
- 8) підпис слідчого, прокурора, який здійснив повідомлення.

3. ПОРЯДОК ПОВІДОМЛЕННЯ ПРО ПІДОЗРУ. ДОПИТ ПІДОЗРЮВАНОГО

Письмове повідомлення про підозру вручається в день його складення прокурором або слідчим, а у випадку неможливості такого вручення — у спосіб, передбачений КПК для вручення повідомлень, тобто шляхом виклику або приводу. Письмове повідомлення про підозру затриманій особі вручається не пізніше 24 годин з моменту її затримання.

У випадку, якщо особі не вручено повідомлення про підозру після 24 годин з моменту затримання, така особа підлягає негайному звільненню.

Дата та час повідомлення про підозру, кваліфікація кримінального правопорушення, у вчиненні якого підозрюється особа, із зазначенням статті (частини статті) закону України про кримінальну відповідальність невідкладно вносяться слідчим, прокурором до Єдиного реєстру досудових розслідувань.

Особливий порядок письмового повідомлення про підозру здійснюється:

1) адвокату, депутату місцевої ради, депутату Верховної Ради Автономної Республіки Крим, сільському, селищному, міському голові — Генеральним прокурором України, його заступником, прокурором Автономної Республіки Крим, області, міст Києва або Севастополя в межах його повноважень;

2) народному депутату України, кандидату у Президенти України, Уповноваженому Верховної Ради України з прав людини, Голові Рахункової палати, його першому заступнику, заступнику, головному контролеру, секретарю Рахункової палати, заступникам Генерального прокурора України — Генеральним прокурором України;

3) судді Конституційного Суду України, професійному судді, присяжному та засідателю на час здійснення ними правосуддя — Генеральним прокурором України або його заступником;

4) Генеральному прокурору України — заступником Генерального прокурора України.

Допит підозрюваного

Допит підозрюваного, хоча й не передбачений як обов'язковий етап повідомлення про підозру, однак може бути розглянутий із вказівкою на те, що його проведення у найкоротші строки після повідомлення про підозру сприятиме повноті встановлення обставин кримінального правопорушення, а також ефективній реалізації підозрюваним права на захист.

Допит підозрюваного є слідчою (розшуковою) дією, спрямованою на одержання від підозрюваного показань зі змісту підозри, а також з приводу всіх інших відомих йому обставин, що мають значення для правильного вирішення кримінального провадження.

Перед допитом встановлюється особа, роз'яснюються її права, а також порядок проведення допиту.

Допит не може продовжуватися без перерви понад дві години, а в цілому — понад вісім годин на день.

У разі відмови підозрюваного відповідати на запитання, давати показання особа, яка проводить допит, зобов'язана його зупинити одразу після отримання такої заяви.

Під час допиту може застосовуватися фотозйомка, аудіо- і/або відеозапис.

Слідчий може допитати підозрюваного за місцем проведення досудового слідства, а при необхідності і за місцем перебування підозрюваного, тобто за місцем його проживання, роботи, навчання, лікування, попереднього ув'язнення.

Допит підозрюваного проводиться, як правило, вдень. Допит у нічний час (з 22.00 до 6.00) можливий лише у виняткових випадках, наприклад за клопотанням самого підозрюваного, який раніше відмовився давати показання взагалі, що має бути відмічено в протоколі допиту і засвідчено підписом підозрюваного; у разі виявлення під час проведених у цей же час інших слідчих (розшукових) дій, зокрема обшуку, відомостей про вчинення найближчим часом нових злочинів його співучасниками, а також в інших випадках, коли наслідком зволікання з проведенням допиту може бути втрата речових доказів, ухилення від слідства осіб, причетних до вчинення злочину.

Підозрювані допитуються окремо. Слідчий повинен вживати заходів, щоб підозрювані в одному ж і тому кримінальному провадженні не могли спілкуватися між собою: викликати кожного з них на певний час; дати вказівку адміністрації місця досудового ув'язнення про окреме утримання підозрюваних.

Підозрюваний, не попереджається про кримінальну відповідальність за відмову від давання показань і за давання завідомо неправдивих показань, бо давати показання — це його процесуальне право.

Слідчий вислуховує показання підозрюваного і в разі необхідності ставить йому запитання для конкретизації і деталізації з'ясовуваних обставин кримінального провадження, визначення ролі даного підозрюваного та його співучасників у вчиненні злочину, для перевірки алібі підозрюваного, про яке він заявляє, для виявлення кола можливих джерел доказів.

Протокол допиту підозрюваного повинен бути оформлений відповідно до вимог ст. 104 і 224 КПК.

Показання підозрюваного й відповіді на поставлені запитання викладаються від першої особи і по можливості дослівно, за винятком нецензурних виразів і образливих слів. Жаргонні звороти заносяться до протоколу з роз'ясненням їх значення.

Після закінчення допиту слідчий пред'являє його підозрюваному для ознайомлення. На прохання підозрюваного він може бути прочитаний йому слідчим, про що зазначається в протоколі. Всі доповнення і поправки до протоколу, запропоновані підозрюваним, підлягають обов'язковому занесенню до цього документа.

Протокол підписують підозрюваний і слідчий. Якщо протокол написаний на кількох сторінках, підозрюваний і перекладач, якщо він брав участь у допиті, підписують кожну сторінку окремо. Коли в допиті підозрюваного брали участь прокурор, керівник органу досудового розслідування, старший слідчої групи, експерт, спеціаліст, захисник або інші особи, вони також підписують протокол в цілому.

На прохання підозрюваного йому надається можливість написати свої показання власноручно, про що робиться відмітка в протоколі допиту. Слідчий, ознайомившись з письмовими показаннями підозрюваного, може поставити йому додаткові запитання, які разом з відповідями на них заносяться до протоколу.

Якщо підозрюваний відмовився підписати протокол, про це зазначається в протоколі. Такій особі надається право дати письмові пояснення щодо причин відмови від підписання, які заносяться до протоколу. Факт відмови особи від підписання протоколу, а також факт надання письмових пояснень особи щодо причин такої відмови засвідчується підписом її захисника (законного представника), а у разі його відсутності — понятих.

До протоколу допиту підозрюваного можуть додаватися різні схеми, замальовки та пояснення до них, виконані підозрюваним у ході допиту і підписані підозрюваним і слідчим.

4. ЗМІНА ПОВІДОМЛЕННЯ ПРО ПІДОЗРУ

Під час досудового розслідування після повідомлення особи про підозру можуть бути отримані нові докази, які тягнуть необхідність зміни повідомлення особи про підозру. Може бути також дана інша оцінка вже відомим доказам.

У випадку виникнення підстав для повідомлення про нову підозру або зміну раніше повідомленої підозри слідчий, прокурор зобов'язаний виконати дії, щодо вручення письмового повідомлення особі про підозру, передбачені ст. 278 КПК. Якщо повідомлення про підозру здійснив прокурор, повідомити про нову підозру або змінити раніше повідомлену підозру має право виключно прокурор.

Зміна — це поправка, яка змінює що-небудь попереднє. Зміна повідомлення про підозру в широкому розумінні цього поняття полягає у:

- 1) не підтвердженні частини повідомлення про підозру;
- 2) доповненні повідомлення про підозру;
- 3) зміні повідомлення про підозру.

Найбільш повний і детальний перелік підстав для зміни повідомлення про підозру, на наш погляд, наводить Ю.М. Грошевий [4, с. 223].

Такими підставами є:

- не підтвердження будь-якої події злочину, що інкримінується підозрюваному;
- відсутність в діяннях особи складу злочину;
- недоведеність участі підозрюваного у вчиненні одного або декількох злочинів з числа тих, що ставляться йому в вину у повідомленні про підозру;
- не підтвердження обставин, що обтяжують відповідальність;
- встановлення обставин, що змінюють оцінку і кваліфікацію вчинку (замах, закінчений злочин, повторність, продовжуваний злочин);
- встановлення обставин, що тягнуть зміну оцінки ступеню співучасті підозрюваного в злочині (або деяких з них), в тому числі закриття кримінального провадження з реабілітуючих підстав відносно інших осіб;
- встановлення обставин, що пом'якшують відповідальність;
- наявність достатніх доказів, що вказують на вчинення підозрюваним злочину, що не інкримінувався йому раніше.

Не підтвердження частини повідомлення про підозру означає, що:

- повідомлення про підозру за окремим епізодом чи самостійному діянню не підтвердилося;
- не знайшла підтвердження кваліфікуюча ознака;
- не знайшла підтвердження та чи інша дія в структурі окремого епізоду або діяння;
- виявилась зайвою кваліфікація діяння за сукупністю злочинів (за декількома статтями КК).

Внаслідок не підтвердження частини повідомлення про підозру можуть виникати такі ситуації:

- змінювати кваліфікацію не потрібно;
- необхідно змінити кваліфікацію злочину.

Нове повідомлення особи про підозру має бути складено і повідомлено підозрюваному у звичайному порядку — із додержанням вимог встановленими у ст. 278 КПК. Після цього підозрюваного слід допитати по суті повідомлення про підозру.

Доповнення повідомлення про підозру необхідне у тих випадках, коли в процесі розслідування, після повідомлення про підозру, з'ясовуються нові факти злочинної діяльності особи. Додаткові обставини можуть обумовити підозру у новому кримінальному правопорушенні або заміну підозри в одному кримінальному правопорушенні на підозру в іншому.

Доповнення повідомлення про підозру може привести до зміни кваліфікації. Тому слідчий, при необхідності доповнити повідомлення про підозру, повинен скласти нове повідомлення про підозру особи та вручити їй це повідомлення.

Зміна повідомлення про підозру (у вузькому розумінні цього поняття) може обумовлюватися виявленням обставин, які змінюють характер відомостей, викладених в попередньому повідомленні про підозру. Можуть бути уточнені фактичні обставини скоєного (місце, час, спосіб діяння, характер і розмір шкоди і т. ін.), виправлена раніше допущена помилка або неточність формулювання підозри.

В результаті іншої оцінки доказів може виникнути необхідність змінити кваліфікацію. Якщо, наприклад, з'ясується, що має місце не закінчений злочин, а початкова стадія злочинної діяльності, діяння підозрюваного слід кваліфікувати, окрім, як за відповідною статтею КК, так і за ст. 14, 15 КК (приготування чи замах на злочин). У випадках, коли встановлено, що форма співучасті підозрюваних у скоєнні злочину не однакова, дії організаторів, підмовників і посібників слід кваліфікувати за відповідною статтею КК, а також за відповідною частиною ст. 27 КК.

При необхідності змінити або доповнити повідомлення про підозру слід мати на увазі, що нове повідомлення про підозру має бути узагальненим і виноситися не в доповнення до попередніх повідомлень, а замість раніше складених повідомлень про підозру. У цьому випадку раніше винесене повідомлення про підозру, яке залишається в матеріалах провадження втрачає свою силу.

Такий порядок дозволить підозрюваному більш повно реалізувати своє право на захист. Ознайомившись з актом, який містить повідомлення про підозру у повному обсязі, підозрюваний має можливість глибше і ясніше усвідомити суть підозри, яку важко було б досягти, якби підозра була «розкидана» по окремих повідомленнях про підозру.

Наявність у справі декількох діючих повідомлень про підозру щодо однієї особи, може дезорієнтувати самого підозрюваного, а також прокурора і суд. Щоб таке не трапилось, нове повідомлення особи про підозру повинно бути вмотивованим, тобто містити пояснення необхідності винесення нового узагальнюючого повідомлення.

Допит підозрюваного повинен проводитися слідчим у повному обсязі за всіма викладеними в повідомленні епізодами злочину, а не тільки відносно змін чи доповнень повідомлення про підозру порівняно з попереднім. Це обумовлюється тим, що зміни і доповнення повідомлення про підозру можуть вплинути на позицію підозрюваного по відношенню до всієї підозри загалом, чи будь якої її частини. Підозрюваний може змінити або доповнити свої показання, що має бути зафіксовано в протоколі його допиту. Додержання рекомендованого порядку дозволить у випадку необхідності своєчасно перевірити нові доводи підозрюваного.

Отже, зміна раніше повідомленої підозри полягає у:

– висуненні нової підозри, не пов'язаної одним злочинним наміром з раніше повідомленою підозрою, у вчиненні кримінального правопорушення з до цього невідомими фактичними обставинами та іншою юридичною кваліфікацією;

– доповненні попередньої підозри новими епізодами кримінального правопорушення, які кваліфікуються за однією і тією ж статтею (частиною статті) кримінального закону;

– уточненні фактичного змісту підозри (час, місце, наслідки тощо);

– виключенні з раніше повідомленої підозри епізодів протиправної діяльності, які не знайшли підтвердження в ході розслідування;

– уточненні (зміні) юридичної кваліфікації раніше повідомленої підозри.

Підставами зміни підозри є встановлення нових перевірених й достатньо обгрунтованих доказів.

У випадку виникнення підстав для повідомлення про нову підозру або зміну раніше повідомленої підозри слідчий, прокурор зобов'язаний виконати дії, передбачені ст. 278 КПК (скласти нове повідомлення про підозру, вручити його підозрюваному, внести відомості до ЄРДР).

Суб'єктами зміни повідомлення про підозру є:

слідчий або прокурор — якщо повідомлення про підозру було здійснено слідчим;

виключно прокурор — якщо повідомлення про підозру було здійснено прокурором (ст. 279 КПК).

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. У чому полягає значення повідомлення про підозру?
2. Який зміст письмового повідомлення про підозру?
3. Які є строки повідомлення про підозру?
4. Які підстави і процесуальний порядок зміни та доповнення письмового повідомлення про підозру?
5. Як проводиться допит підозрюваного?

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Досудове розслідування кримінальних справ: [навч.-практ. посіб.] / Ю. І. Грошевий., В. В. Вапнярчук, О. В. Капліна, О. Г. Шило ; за заг. ред. Ю. М. Грошевого. — Х. : ФІНН, 2009. — 328 с.

2. Коваленко Є.Г., Маляренко В.Т. Кримінальний процес України : [підруч.] / Є. Г. Коваленко, В. Т. Маляренко. — К. : Юрінком Інтер, 2008. — 688 с.

3. Кримінальний процес: підручник /за ред. Ю.М. Грошевого та О.В. Капліної. — Х.: Право, 2010. — 608 с.

4. Кримінально-процесуальне право України : [підруч.] / за ред. Ю. П. Алєніна. — Х. : Одіссей, 2009. — 816 с.

5. Лобойко Л. М. Кримінально-процесуальне право : курс лекцій : [навч. посіб.] / Лобойко Л. М. — К. : Істина, 2005. — 456 с.

6. Никоненко М. Я Кримінально-процесуальні гарантії прав і законних інтересів особи, яка підозрюється у вчиненні злочину : автореф. дис. на

здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика ; судова експертиза» / М. Я. Никоненко. — К., 2007. — 17 с.

7. Рогатюк І. В. Обвинувачення у кримінальному процесі України : [монографія] / Рогатюк І. В. — К. : Атіка, 2007. — 160 с.

8. Удалова Л. Д. Кримінальний процес України : [підруч.] / Удалова Л. Д. — К. : ПАЛИВОДА А.В., 2007. — 352 с.

9. Чепурний О. О. Кримінально-процесуальні функції на стадії досудового розслідування : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика ; судова експертиза» / О. О. Чепурний. — К., 2005. — 16 с.

10. Черкова М. Ю. Зміна обвинувачення в кримінально-процесуальному праві України: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика ; судова експертиза» / М. Ю. Черкова. — К., 2006. — 18 с.

11. Щегель Н. І. Кримінальне переслідування : зміст та форма : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика ; судова експертиза» / Н. І. Щегель. — К., 2007. — 18 с.

ЗУПИНЕННЯ І ЗАКІНЧЕННЯ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ

1. Підстави і процесуальний порядок зупинення та відновлення досудового розслідування
 2. Форми закінчення досудового розслідування
 3. Закриття кримінального провадження
 4. Звільнення особи від кримінальної відповідальності
 5. Звернення до суду з обвинувальним актом, клопотанням про застосування примусових заходів виховного чи медичного характеру
- Питання для самоконтролю
Рекомендована література

1. ПІДСТАВИ І ПРОЦЕСУАЛЬНИЙ ПОРЯДОК ЗУПИНЕННЯ ТА ВІДНОВЛЕННЯ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ

Розслідування потребує інтенсивної, цілодобової роботи сторони обвинувачення. Але при розслідуванні кримінального правопорушення іноді виникають обставини, які перешкоджають на певний час вчасно закінчити досудове розслідування. Ці обставини вимушують прокурора або слідчого (за погодженням з прокурором) тимчасово зупинити провадження досудового розслідування.

Зупинення досудового розслідування — це тимчасова вимушена перерва у провадженні досудового розслідування, зумовлена обставинами, що унеможливають його подальше провадження.

Досудове розслідування може бути зупинене після повідомлення особі про підозру у випадку, якщо (ст. 280 КПК України):

- 1) підозрюваний захворів на тяжку хворобу, яка перешкоджає його участі у кримінальному провадженні, за умови підтвердження цього відповідним медичним висновком;
- 2) підозрюваний переховується від органів слідства та суду з метою ухилення від кримінальної відповідальності і його місцезнаходження невідоме;
- 3) наявна необхідність виконання процесуальних дій в межах міжнародного співробітництва.

Перелік названих підстав є вичерпним. Будь-які інші обставини, які також перешкоджають продовженню досудового розслідування (наприклад, тривале проведення експертизи, від'їзд підозрюваного у відрядження або за кордон, хвороба потерпілого, свідка) не є підставами для зупинення досудового розслідування. У цих випадках, якщо строк досудового розслідування закінчується, вноситься клопотання про його продовження у встановленому законом порядку.

Розглянемо зміст кожної із підстав для зупинення досудового розслідування.

1) підозрюваний захворів на тяжку хворобу, яка перешкоджає його участі у кримінальному провадженні, за умови підтвердження цього відповідним медичним висновком.

Воно можливе при дотриманні таких умов:

а) особа повинна бути повідомлена про підозру;

б) зупинити розслідування з вказаної підстави можливо, якщо підозрюваний страждає тяжким захворюванням (психічним або соматичним). Закон не містить переліку таких захворювань, він лише вказує, що воно повинно бути тяжким. Вважається, що тяжким визнається захворювання, при якому стан здоров'я підозрюваного перешкоджає можливості його участі у кримінальному провадженні;

в) захворювання повинно бути не хронічним, а мати тимчасовий характер, тобто коли через деякий час можливе як повне видужання, так і зняття гострих форм захворювання. Якщо в результаті судово-психіатричної експертизи буде встановлено, що психічне захворювання підозрюваного є хронічним і потребує тривалого часу лікування із застосуванням примусового заходу медичного характеру, досудове розслідування не зупиняється, а закінчується клопотанням про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру. У разі видужання особи, яка після вчинення кримінального правопорушення захворіла на психічну хворобу або в неї настав тимчасовий розлад психічної діяльності чи інший хворобливий стан психіки, які позбавляли її можливості усвідомлювати свої дії або керувати ними, суд на підставі висновку комісії лікарів-психіатрів своєю ухвалою припиняє застосування примусового заходу медичного характеру в порядку, передбаченому ст. 514 КПК України. Постановлення ухвали суду про припинення застосування примусового заходу медичного характеру є підставою для проведення досудового розслідування чи судового провадження.

Якщо на час розгляду питання про відновлення кримінального провадження закінчився строк давності притягнення до кримінальної відповідальності або прийнято закон, який усуває кримінальну відповідальність за вчинене кримінальне правопорушення, кримінальне провадження підлягає закриттю, якщо особа, щодо якої розглядається питання, не заперечує проти цього;

г) захворювання підозрюваного береться до уваги, якщо воно підтверджено медичним висновком або висновком судово-психіатричної чи судово-медичної експертизи.

Якщо у слідчого виникає сумнів відносно осудності підозрюваного або здібності його усвідомлювати свої дії, або керувати ними, судово-психіатрична експертиза має бути призначена обов'язково (п. 3 ч. 2 ст. 242 КПК України). Експерти-психіатри повинні відповісти на такі запитання: чи хворий підозрюваний на психічне захворювання; який його характер (хронічне чи тимчасове); чи позбавляє хвороба підозрюваного можливості усвідомлювати свої дії та керувати ними; чи становить особа в силу свого стану небезпеку для суспільства; чи потребує вона примусового лікування, тощо.

У тих випадках, коли з метою встановлення психічного (а інколи і фізичного) стану підозрюваного призначається судова експертиза, до одержання її результатів досудове розслідування не може бути зупинено. Призначення та проведення експертизи є слідчою (розшуковою) дією, а згідно з ч. 2 ст. 280 КПК до зупинення досудового розслідування слідчий зобов'язаний виконати всі слідчі (розшукові) та інші процесуальні дії, проведення яких необхідне та можливе.

Досудове розслідування зупиняється мотивованою постановою прокурора або слідчого за узгодженням з прокурором до видужання підозрюваного. Обраний щодо підозрюваного запобіжний захід може бути залишений, скасований або змінений за наявності для того підстав і виходячи з конкретних обставин. Якщо запобіжний захід у вигляді тримання під вартою залишено в силі, необхідно враховувати, що в цьому випадку пе-

ребіг строку розслідування зупинено, а строки тримання під вартою в необхідних випадках повинні продовжуватися.

2) *підозрюваний переховується від органів слідства та суду з метою ухилення від кримінальної відповідальності і його місцезнаходження невідоме.*

Коли місцезнаходження підозрюваного невідоме і він переховується від органів слідства та суду з метою ухилення від кримінальної відповідальності, досудове розслідування зупиняється, якщо підозрюваний свідомо переховується від органів слідства та суду і прокурор, слідчий мають про це достовірні дані. Закон вимагає від слідчого встановлення причин, із яких йому невідомо місцезнаходження підозрюваного, вони обов'язково повинні встановлюватися, оскільки кожна з них тягне за собою різні кримінально-процесуальні та кримінально-правові наслідки. Так, коли підозрюваний відомий, але невідоме його місцезнаходження та він не має мети переховуватися від органів слідства та суду з метою ухилення від кримінальної відповідальності, перебіг строків давності притягнення до кримінальної відповідальності не зупиняється і після їх закінчення кримінальне провадження повинно бути закрито. Коли ж особа свідомо переховується від органів слідства та суду — це обумовлює можливість її затримання, обрання щодо неї більш суворого запобіжного заходу або навіть притягнення до кримінальної відповідальності, якщо переховування було пов'язано із втечею з під варти. Крім того, у цьому випадку перебіг строків давності зупиняється і відновлюється лише після затримання підозрюваного чи його явки (ст. 49 КК).

Зупинення розслідування на підставі п. 2 ч. 1 ст. 280 КПК України можливе лише після додержання таких умов:

а) особа повинна бути повідомлена про підозру;

б) слідчий зобов'язаний виконати всі слідчі (розшукові) та інші процесуальні дії, проведення яких необхідне та можливе, а також всі дії для встановлення місцезнаходження підозрюваного (ч. 2 ст. 280 КПК);

в) слідчий, прокурор оголосив розшук підозрюваного (ст. 281 КПК). Про оголошення розшуку вноситься або окрема постанова, якщо досудове розслідування не зупиняється, або вказується в постанові про зупинення досудового розслідування, якщо таке рішення приймається, відомості про що вносяться до Єдиного реєстру досудових розслідувань.

Після зупинення досудового розслідування проведення слідчих (розшукових) дій допускається, якщо вони спрямовані на встановлення місцезнаходження підозрюваного.

3) *наявна необхідність виконання процесуальних дій в межах міжнародного співробітництва.*

Зупинення розслідування на цій підставі можливе за таких умов:

а) особа повинна бути повідомлена про підозру;

б) матеріали кримінального провадження повинні містити запит про міжнародну правову допомогу, складений відповідно до ст. 552 КПК, і документи, що до нього додаються.

Якщо у кримінальному провадженні є два або декілька підозрюваних, а підстави для зупинення відносяться не до всіх із них, прокурор вправі виділити досудове розслідування і зупинити його стосовно окремих підозрюваних.

Досудове розслідування зупиняється мотивованою постановою прокурора або слідчого за узгодженням з прокурором, відомості про що вносяться до ЄРДР. Копія постанови надсилається потерпілому, стороні захисту, які мають право її оскаржити слідчому судді.

Зупинене досудове розслідування відновлюється постановою слідчого, прокурора, коли підстави для його зупинення перестали існувати (підозрюваний видужав, його місцезнаходження встановлено, завершено проведення процесуальних дій в межах міжнародного співробітництва), а також у разі потреби проведення слідчих (розшукових) чи інших процесуальних дій. Копія постанови про відновлення досудового розслідування надсилається стороні захисту, потерпілому. Зупинене досудове розслідування *також* відновлюється у випадку скасування слідчим суддею постанови про зупинення досудового розслідування. Відомості про відновлення досудового розслідування вносяться слідчим, прокурором до ЄДРД.

2. ФОРМИ ЗАКІНЧЕННЯ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ

Закінчення досудового розслідування полягає у прийнятті уповноваженим органом рішення про подальший рух кримінального провадження. Досудове розслідування являє собою процесуальну діяльність уповноважених осіб, зокрема, щодо швидкого, повного та неупередженого розслідування. Досудове розслідування закінчується тоді, коли вирішені всі його задачі. Визнати досудове розслідування закінченим — значить визнати, що немає необхідності проведення яких-небудь ще слідчих (розшукових) чи інших процесуальних дій, спрямованих на збирання, перевірку і дослідження доказів.

Особа має право на розгляд обвинувачення проти неї в суді в найкоротший строк або на його припинення шляхом закриття провадження.

Прокурор зобов'язаний у найбільш короткий строк після повідомлення особі про підозру:

- 1) закрити кримінальне провадження, або
- 2) звернутися до суду з клопотанням про звільнення особи від кримінальної відповідальності, або
- 3) звернутися до суду з обвинувальним актом, клопотанням про застосування примусових заходів виховного характеру або клопотанням про застосування примусових заходів медичного характеру.

Відомості про закінчення досудового розслідування вносяться прокурором до ЄДРД.

Закінчуючи досудове розслідування необхідно систематизувати і технічно оформити матеріали кримінального провадження. Практикою вироблено дві основні форми систематизації матеріалів кримінального провадження, тобто послідовності їх розташування: хронологічну і тематичну.

При хронологічній систематизації послідовність розташування документів у матеріалах визначається датою їх складання або одержання слідчим, прокурором. Ця форма найбільш поширена у невеликих за обсягом і кількістю епізодів провадженнях.

Тематична систематизація означає групування матеріалів за підозрюваними або за епізодами злочинної діяльності у багатомних і багатоепізодних матеріалах кримінального провадження. У межах кожної такої групи документи можуть розташовуватись у хронологічному порядку, тобто можливе таким чином поєднання обох форм систематизації (змішана форма).

Систематизувавши документи, слідчий підшиває їх в папку стандартного зразка, пронумеровує аркуші. На перших аркушах складається опис документів.

За технічними правилами в одному томі зосереджується не більше 250 аркушів. Вдало систематизовані матеріали і правильно оформлені матеріали кримінального провадження створюють зручність для вивчення і користування ними як самим слідчим, зокрема при складанні підсумкового документа, так і підозрюваними та іншими учасниками процесу.

3. ЗАКРИТТЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ

Закриття кримінального провадження є одним з важливіших актів судочинства, через який забезпечується вирішення вказаного у ст. 2 КПК завдання охорони прав та законних інтересів учасників кримінального провадження з тим, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений і жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу.

Кримінальне провадження закривається якщо (ст. 284 КПК):

- 1) встановлена відсутність події кримінального правопорушення;
- 2) встановлена відсутність в діянні складу кримінального правопорушення;
- 3) не встановлені достатні докази для доведення винуватості особи у суді і вичерпані можливості їх отримати;
- 4) набрав чинності закон, яким скасована кримінальна відповідальність за діяння, вчинене особою;
- 5) помер підозрюваний, обвинувачений, за винятком випадків, коли провадження є необхідним для реабілітації померлого;
- 6) існує вирок по тому ж обвинуваченню, що набрав законної сили, або постановлена ухвала суду про закриття кримінального провадження по тому самому обвинуваченню;
- 7) потерпілий, а у випадках передбачених КПК, — його представник відмовився від обвинувачення у кримінальному провадженні у формі приватного обвинувачення;
- 8) стосовно кримінального правопорушення, щодо якого не отримано згоди держави, яка видала особу.

Кримінальне провадження закривається судом:

- 1) у зв'язку зі звільненням особи від кримінальної відповідальності;
- 2) якщо прокурор відмовився від підтримання обвинувачення, за винятком випадків, передбачених КПК.

Про закриття кримінального провадження слідчий, прокурор приймає постанову, яку може бути оскаржено у порядку, встановленому гл. 26 КПК.

Слідчий складає постанову про закриття кримінального провадження у разі встановлення відсутності події кримінального правопорушення, відсутності в діянні складу кримінального правопорушення або у разі набрання чинності закону, яким скасована кримінальна відповідальність за діяння, вчинене особою за умови, якщо в цьому кримінальному провадженні жодній особі не повідомлялося про підозру.

Прокурор складає постанову про закриття кримінального провадження щодо підозрюваного з будь яких підстав, передбачених ч. 1 ст. 284 КПК.

Рішення прокурора про закриття кримінального провадження щодо підозрюваного не є перешкодою для продовження досудового розслідування щодо відповідного кримінального правопорушення.

Копія постанови слідчого про закриття кримінального провадження надсилається заявнику, потерпілому, прокурору. Прокурор протягом двадцяти днів з моменту отримання копії постанови має право її скасувати у зв'язку з незаконністю чи необґрунтованістю. Постанова слідчого про закриття кримінального провадження також може бути скасована прокурором за скаргою заявника, потерпілого, якщо така скарга подана протягом десяти днів з моменту отримання заявником, потерпілим копією постанови. Копія постанови прокурора про закриття кримінального провадження надсилається заявнику, потерпілому, його представнику, підозрюваному, захиснику.

Якщо під час судового розгляду встановлена відсутність події кримінального правопорушення або встановлена відсутність в діянні обвинуваченого складу кримінального правопорушення, суд зобов'язаний ухвалити виправдувальний вирок.

Якщо обставини, передбачені пунктами 5, 6, 7, 8 ч. 1 ст. 284 КПК, виявляються під час судового провадження, а також у випадку, передбаченому пунктом 2 частини другої цієї ж статті, суд виносить ухвалу про закриття кримінального провадження.

Закриття кримінального провадження або ухвалення вироку у зв'язку зі звільненням особи від кримінальної відповідальності не допускається, якщо підозрюваний, обвинувачений проти цього заперечує. У цьому разі кримінальне провадження, судовий розгляд продовжується в загальному порядку, передбаченому КПК.

Ухвала суду про закриття кримінального провадження може бути оскаржена в апеляційному порядку.

Закриття кримінального провадження можливе лише при наявності хоча б однієї з підстав, вичерпний перелік яких міститься в законі. Ці підстави можна поділити на такі групи:

- 1) реабілітуючі;
- 2) нереабілітуючі.

1. *Реабілітуючі* — це ті, які свідчать про повну невинуватість особи у вчиненні кримінального правопорушення, що їй інкримінується, тягнуть за собою зняття з неї підозри, відновлення її доброго імені, гідності та репутації, а також відшкодування (компенсація) шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю.

До реабілітуючих підстав належать:

- 1) встановлена відсутність події кримінального правопорушення (п.1 ч. 1 ст. 284 КПК).
- 2) встановлена відсутність в діянні складу кримінального правопорушення (п. 2 ч. 1 ст. 284 КПК).
- 3) не встановлені достатні докази для доведення винуватості особи у суді і вичерпані можливості їх отримати (п. 3 ч. 1 ст. 284 КПК).

Закриття кримінального провадження з реабілітуючої підстави можливе за умови, якщо в ході розслідування встановлені як сам факт вчиненого діяння, так і наявність у ньому складу кримінального правопорушення, але відсутні достатні докази, що вказують на вчинення цього діяння саме підозрюваним.

Причому висновок про непричетність особи до вчинення кримінального правопорушення може бути зроблений у результаті:

а) достовірного встановлення невинуватості підозрюваного (обвинуваченого) (наприклад, при підтвердженні його алібі);

б) вичерпання можливостей для збирання додаткових доказів і тлумачення сумнівів щодо винуватості, які не можуть бути усунуті, на його користь згідно з принципом презумпції невинуватості.

Незалежно від того, яка з вказаних вище обставин призвела до закриття кримінального провадження на цій підставі, таке рішення повністю реабілітує особу і не дає приводу вважати її залишеною під підозрою.

При закритті кримінального провадження на підставі не встановлення достатніх доказів для доведення винуватості особи у суді і вичерпання можливостей їх отримати — провадження в цілому не закінчується, а продовжується, щоб встановити, хто в дійсності вчинив кримінальне правопорушення.

2. *Нереабілітуючі* підстави означають, що відносно особи зібрано достатньо доказів для підозри у вчиненні кримінального правопорушення, однак у силу певних обставин кримінальне провадження щодо цієї особи виключається. Така особа не вправі вимагати відшкодування матеріальної чи моральної шкоди, яка була їй завдана в процесі розслідування.

Закриття кримінального провадження з нереабілітуючих обставин можливе лише:

- при підтвердженні матеріалами кримінального провадження події кримінального правопорушення;
- наявності в діянні складу кримінального правопорушення;
- причетності підозрюваного чи обвинуваченого до вчинення кримінального правопорушення.

До нереабілітуючих підстав закриття кримінального провадження належать:

- 1) набрав чинності закон, яким скасована кримінальна відповідальність за діяння, вчинене особою (п. 4 ч. 1 ст. 284 КПК);
- 2) помер підозрюваний, обвинувачений, за винятком випадків, коли провадження є необхідним для реабілітації померлого (п. 5 ч. 1 ст. 284 КПК);
- 3) існує вирок по тому ж обвинуваченню, що набрав законної сили, або постановлена ухвала суду про закриття кримінального провадження по тому ж обвинуваченню (п. 6 ч. 1 ст. 284 КПК);
- 4) потерпілий, а у випадках передбачених КПК, — його представник відмовився від обвинувачення у кримінальному провадженні у формі приватного обвинувачення (п. 7 ч. 1 ст. 284 КПК);
- 5) стосовно кримінального правопорушення, щодо якого не отримано згоди держави, яка видала особу (п. 8 ч. 1 ст. 284 КПК).

4. ЗВІЛЬНЕННЯ ОСОБИ ВІД КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

Особа звільняється від кримінальної відповідальності у випадках, передбачених законом України про кримінальну відповідальність.

Особі, яка підозрюється, обвинувачується у вчиненні кримінального правопорушення та щодо якої передбачена можливість звільнення від кримінальної відповідальності у випадку здійснення передбачених законом України про кримінальну відповідальність дій, роз'яснюється право на таке звільнення. Слідчий, прокурор зобов'язаний заохочувати особу до таких дій.

Підозрюваному, обвинуваченому, який може бути звільнений від кримінальної відповідальності, повинно бути роз'яснено сутність підозри чи обвинувачення, підставу звільнення від кримінальної відповідальності і право заперечувати проти закриття кримінального провадження з цієї підстави. У випадку, якщо підозрюваний чи обвинувачений, щодо якого передбачене звільнення від кримінальної відповідальності, заперечує проти цього, досудове розслідування та судове провадження проводяться в повному обсязі в загальному порядку.

Звільнення від кримінальної відповідальності за вчинення кримінального правопорушення здійснюється судом.

Встановивши на стадії досудового розслідування підстави для звільнення від кримінальної відповідальності та отримавши згоду підозрюваного на таке звільнення, прокурор складає клопотання про звільнення від кримінальної відповідальності та без проведення досудового розслідування у повному обсязі надсилає його до суду. Перед направленням клопотання до суду прокурор зобов'язаний ознайомити з ним потерпілого та з'ясувати його думку щодо можливості звільнення підозрюваного від кримінальної відповідальності.

Якщо під час здійснення судового провадження сторона кримінального провадження звернеться до суду з клопотанням про звільнення від кримінальної відповідальності обвинуваченого, суд має невідкладно розглянути таке клопотання.

У клопотанні прокурора про звільнення від кримінальної відповідальності вказується:

- 1) найменування кримінального провадження та його реєстраційний номер;
- 2) анкетні відомості підозрюваного (прізвище, ім'я, по батькові, дата та місце народження, місце проживання, громадянство);
- 3) прізвище, ім'я, по батькові та займана посада прокурора;
- 4) виклад фактичних обставин кримінального правопорушення та його кваліфікація з зазначенням статті (частини статті) закону України про кримінальну відповідальність та формулювання підозри;
- 5) розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, та відомості про її відшкодування;
- 6) докази, які підтверджують факт вчинення особою кримінального правопорушення;
- 7) наявність обставин, які свідчать, що особа підлягає звільненню від кримінальної відповідальності, та відповідна правова підстава;
- 8) відомості про ознайомлення з клопотанням потерпілого та його думка стосовно можливості звільнення підозрюваного від кримінальної відповідальності;
- 9) дата та місце складення клопотання.

До клопотання прокурора повинна бути додана письмова згода особи на звільнення від кримінальної відповідальності.

Розгляд клопотання прокурора здійснюється у присутності сторін кримінального провадження, потерпілого у загальному порядку, передбаченому КПК України.

Суд зобов'язаний з'ясувати думку потерпілого стосовно можливості звільнення підозрюваного, обвинуваченого від кримінальної відповідальності. Суд своєю ухвалою закриває кримінальне провадження та звільняє підозрюваного, обвинуваченого від кримінальної відповідальності у випадку встановлення підстав, передбачених законом України про кримінальну відповідальність.

У випадку встановлення судом необґрунтованості клопотання про звільнення особи від кримінальної відповідальності суд своєю ухвалою відмовляє у його задоволенні та

повертає клопотання прокурору для здійснення кримінального провадження в загальному порядку або продовжує судове провадження у загальному порядку, якщо таке клопотання надійшло після направлення обвинувального акта до суду.

Ухвала суду про закриття кримінального провадження та звільнення особи від кримінальної відповідальності може бути оскаржена в апеляційному порядку.

5. ЗВЕРНЕННЯ ДО СУДУ З ОБВИНУВАЛЬНИМ АКТОМ, КЛОПОТАННЯМ ПРО ЗАСТОСУВАННЯ ПРИМУСОВИХ ЗАХОДІВ ВИХОВНОГО ЧИ МЕДИЧНОГО ХАРАКТЕРУ

Визнавши зібрані під час досудового розслідування докази достатніми для складання обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів виховного характеру або клопотання про застосування примусових заходів медичного характеру, прокурор зобов'язаний повідомити підозрюваному, його захиснику, законному представнику та захиснику особи, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру, про завершення досудового розслідування та надання доступу до матеріалів досудового розслідування.

Прокурор зобов'язаний надати доступ до матеріалів досудового розслідування, які є в його розпорядженні, у тому числі будь-які докази, які самі по собі або у сукупності із іншими доказами можуть бути використані для доведення невинуватості або меншого ступеня винуватості обвинуваченого, або сприяти пом'якшенню покарання.

Прокурор або слідчий за його дорученням зобов'язаний також надати доступ та можливість скопіювати або відобразити відповідним чином будь-які речові докази або їх частини, документи або копії з них, приміщення або місця, якщо вони знаходяться у володінні або під контролем держави, і прокурор має намір використати відомості, що містяться в них, як докази у суді. Надання доступу до матеріалів включає у себе можливість робити копії або відображення матеріалів.

У документах, які надаються для ознайомлення, можуть бути видалені відомості, які не будуть розголошені під час судового розгляду. Видалення повинно бути чітко позначено. За клопотанням сторони суд має право дозволити доступ до відомостей, які були видалені.

Сторона захисту за запитом прокурора зобов'язана надати доступ та можливість скопіювати або відобразити відповідним чином будь-які речові докази або їх частини, документи або копії з них, житла чи іншого володіння, якщо вони знаходяться у володінні або під контролем сторони захисту, якщо сторона захисту має намір використати відомості, що містяться в них, як докази у суді. Сторона захисту має право не надати прокурору доступ до будь-яких матеріалів, які можуть бути використані прокурором на підтвердження винуватості обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення. Вирішення питання про віднесення конкретних матеріалів до таких, що можуть бути використані прокурором на підтвердження винуватості обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення і, як наслідок, прийняття рішення про надання чи ненадання прокурору доступу до таких матеріалів, може бути відкладено до закінчення ознайомлення сторони захисту з матеріалами досудового розслідування.

Про відкриття сторонами матеріалів прокурор повідомляє потерпілого, після чого останній має право знайомитися з ними за правилами, викладеними в ст 290 КПК. Про

відкриття сторонами матеріалів повідомляються цивільний позивач, його представник та законний представник, цивільний відповідач, його представник, після чого ці особи мають право ознайомитися з ними в тій частині, яка стосується цивільного позову.

Сторони зобов'язані письмово підтвердити протилежній стороні, а потерпілий — прокурору факт надання їм доступу до матеріалів з зазначенням найменування таких матеріалів.

Сторонам, потерпілому надається достатній час для ознайомлення з матеріалами, до яких їм надано доступ. У випадку зволікання при ознайомленні з матеріалами, до яких надано доступ, слідчий суддя за клопотанням сторони з урахуванням обсягу, складності матеріалів та умов доступу до них зобов'язаний встановити строк для ознайомлення з матеріалами, після спливу якого сторона або потерпілий вважаються такими, що реалізували своє право на доступ до матеріалів.

Сторони кримінального провадження зобов'язані здійснювати відкриття одне одній додаткових матеріалів, отриманих до або під час судового розгляду. Якщо сторона кримінального провадження не здійснить відкриття матеріалів у зазначеному порядку, суд не має права допустити відомості, що містяться в них, як докази.

Обвинувальний акт складається слідчим, після чого затверджується прокурором. Обвинувальний акт може бути складений прокурором, зокрема якщо він не погодиться з обвинувальним актом, що був складений слідчим.

Обвинувальний акт повинен містити такі відомості:

- 1) найменування кримінального провадження та його реєстраційний номер;
- 2) анкетні відомості кожного обвинуваченого (прізвище, ім'я, по батькові, дата та місце народження, місце проживання, громадянство);
- 3) анкетні відомості кожного потерпілого (прізвище, ім'я, по батькові, дата та місце народження, місце проживання, громадянство);
- 4) прізвище, ім'я, по батькові та займана посада слідчого, прокурора;
- 5) виклад фактичних обставин кримінального правопорушення, які прокурор вважає встановленими, кваліфікацію кримінального правопорушення з посиланням на положення закону і статті (частини статті) закону України про кримінальну відповідальність та формулювання обвинувачення;
- 6) обставини, які обтяжують чи пом'якшують покарання;
- 7) розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням;
- 8) розмір витрат на залучення експерта (у разі проведення експертизи під час досудового розслідування);
- 9) дату та місце його складення та затвердження.

Обвинувальний акт підписується слідчим та прокурором, що його затвердив, або лише прокурором, якщо він склав його самостійно.

До обвинувального акта додається:

- 1) реєстр матеріалів досудового розслідування;
- 2) цивільний позов, якщо він був пред'явлений під час досудового розслідування;
- 3) розписка підозрюваного про отримання копії обвинувального акта, копії цивільного позову, якщо він був пред'явлений під час досудового розслідування, і реєстру матеріалів досудового розслідування;
- 4) розписка або інший документ, що підтверджує отримання цивільним відповідачем копії цивільного позову, якщо він був пред'явлений під час досудового розслідування не до підозрюваного.

Надання суду інших документів до початку судового розгляду забороняється.

Клопотання про застосування примусових заходів виховного характеру, крім відомостей, передбачених статтею 291 КПК (обвинувальний акт і реєстр матеріалів досудового розслідування), повинно містити інформацію про захід виховного характеру, який пропонується застосувати.

Клопотання про застосування примусових заходів медичного характеру, крім відомостей, передбачених цією ж 291 КПК, повинно містити інформацію про примусовий захід медичного характеру, який пропонується застосувати, та позицію щодо можливості забезпечення участі особи під час судового провадження за станом здоров'я.

Одночасно із переданням обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів виховного чи медичного характеру до суду прокурор зобов'язаний під розписку надати їх копію та копію реєстру матеріалів досудового розслідування підозрюваному та його захиснику, законному представнику, захиснику особи, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру.

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. Які підстави і процесуальний порядок зупинення досудового розслідування?
2. Які підстави і процесуальний порядок відновлення досудового розслідування?
3. Який порядок оголошення розшуку підозрюваного?
4. Який порядок відкриття матеріалів кримінального провадження іншій стороні?
5. Які є форми закінчення досудового розслідування?

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Кобернюк В. Інститут закриття кримінального провадження зі звільненням обвинуваченого від кримінальної відповідальності: сучасний стан і перспективи / В. Кобернюк // Вісн. прокуратури. — 2012. — № 10. — С. 64-70.

2. Крет Г. Р. Теоретичні, правові та прикладні аспекти закриття кримінальних справ у суді : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза» / Крет Г. Р. — Одеса, 2010. — 20 с.

3. Малютін І. А. Зупинення досудового розслідування: Навч.-метод. посібник / За заг. ред. З.Д. Смітєнко. — К.: НАВСУ, 2003. — 140 с.

4. Матюшенко Р. І. Виконання процесуального рішення про закриття кримінальної справи : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза» / Матюшенко Р. І. — К., 2004. — 20 с.

5. Осмолян В. А. Ознайомлення учасників процесу з матеріалами кримінальної справи : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза, оперативно-розшукова діяльність» / Осмолян В. А. — К., 2012. — 18с.

6. Сторожук М. Становлення, розвиток і сутність інституту закриття кримінальної справи при недоведеності участі обвинуваченого у вчиненні злочину // Підприємництво, господарство і право. — 2012. — №1. — С. 146-150

7. Татаров О.Ю. Відновлення начальником слідчого відділу досудового слідства у закритій кримінальній справі: проблеми теорії та практики / О.Ю. Татаров, Д.М. Мірковець // Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. — 2011. — № 2(53) Спецвипуск. — С. 190-199

8. Татаров О. Ю. Закінчення досудового розслідування складанням обвинувального акта: проблеми та шляхи розв'язання / О. Ю. Татаров // Наук. вісн. Нац. акад. внутр. справ — К., 2012. — № 2. — С. 124-135.

ОСКАРЖЕННЯ РІШЕНЬ, ДІЙ ЧИ БЕЗДІЯЛЬНОСТІ ПІД ЧАС ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ

1. *Поняття та суть оскарження рішень, дій чи бездіяльності під час досудового розслідування*
 2. *Порядок оскарження рішень, дій чи бездіяльності органів досудового розслідування або прокурора*
 3. *Оскарження недотримання розумних строків*
 4. *Оскарження ухвал слідчого судді під час досудового розслідування*
 5. *Оскарження слідчим рішень, дій чи бездіяльності прокурора*
- Питання для самоконтролю*
Рекомендована література

1. ПОНЯТТЯ ТА СУТЬ ОСКАРЖЕННЯ РІШЕНЬ, ДІЙ ЧИ БЕЗДІЯЛЬНОСТІ ПІД ЧАС ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ

Статтею 24 КПК зазначено, що кожному гарантується право на оскарження процесуальних рішень, дій чи бездіяльності суду, слідчого судді, прокурора, слідчого в порядку, передбаченому КПК. Крім того, гарантується право на перегляд вироку, ухвали суду, що стосується прав, свобод чи інтересів особи, судом вищого рівня в порядку, передбаченому КПК, незалежно від того, чи брала така особа участь у судовому розгляді.

Оскарження рішень, дій чи бездіяльності суду, слідчого судді, прокурора, слідчого є одним із засобів забезпечення досягнення завдань кримінального судочинства й охорони прав і законних інтересів суб'єктів, які беруть у ньому участь.

В юридичній літературі оскарження розглядається з різних позицій:

- як право людини;
- як інститут кримінального процесуального права;
- кримінально-процесуальна гарантія.

Конфлікти, що виникають між людьми і пошуки виходу з цих ситуацій, прагнення будь-якими правовими методами та засобами врегулювати суперечку мирним шляхом заохочується державою, забезпечується встановленням доступних, простих процедур у кримінальному процесі.

Такою процедурою в кримінальному провадженні є оскарження рішень, дій чи бездіяльності осіб, які ведуть процес.

Під процедурою оскарження в праві розуміється офіційно встановлений порядок дій при формуванні матеріалів. Розглядаючи теоретичні положення процедури, зазначимо, що вона є системою контролю, що включає: досягнення конкретного результату; порядок реалізації правовідносин, що знаходяться в певній динаміці.

Важливим є те, що правова процедура володіє всіма перерахованими ознаками, а її особливість полягає у тому, що вона діє в правовому полі. Різновид юридичної процедури, направлений на виявлення й реалізацію матеріальних правовідносин, входить до юридичного процесу.

У юридичній літературі висловлені різні погляди щодо поняття оскарження у кримінальному процесі та його ознак. Таким чином, оскарження — це врегульована кримінально-процесуальним законодавством діяльність учасників кримінального процесу з подання, прийому, реєстрації, розгляду та вирішення скарги щодо порушення прав, свобод та законних інтересів осіб шляхом прийняття рішення, здійснення дій або допущення бездіяльності посадовими особами, які ведуть процес.

Оскарження рішень, дій чи бездіяльності органів досудового розслідування, прокурора та слідчого судді під час досудового розслідування здійснюється шляхом подачі скарги до відповідних органів.

Предметом оскарження рішень, дій чи бездіяльності під час досудового розслідування є:

- 1) процесуальні рішення;
- 2) дії;
- 3) бездіяльність.

Відповідно до глави 26 «Оскарження рішень, дій чи бездіяльності під час досудового розслідування» КПК існують такі процедури оскарження:

- 1) оскарження рішень, дій чи бездіяльності слідчого або прокурора (ст.ст. 303-307 КПК);
- 2) оскарження недотримання розумних строків (ст. 308 КПК);
- 3) оскарження ухвал слідчого судді (ст.ст. 309-310 КПК);
- 4) оскарження слідчим рішень, дій чи бездіяльності прокурора (ст.ст. 311-313 КПК).

2. ПОРЯДОК ОСКАРЖЕННЯ РІШЕНЬ, ДІЙ ЧИ БЕЗДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ АБО ПРОКУРОРА

На досудовому провадженні можуть бути оскаржені такі рішення, дії чи бездіяльність слідчого або прокурора (ст. 303 КПК):

1) бездіяльність слідчого, прокурора, яка полягає у невнесенні відомостей про кримінальне правопорушення до ЄРДР після отримання заяви чи повідомлення про кримінальне правопорушення, — заявником, потерпілим, його представником чи законним представником, підозрюваним, його захисником чи законним представником, володільцем тимчасово вилученого майна;

Відповідно до вимог ч. 1 ст. 214 КПК бездіяльність слідчого, прокурора, яка полягає у невнесенні відомостей про кримінальне правопорушення до ЄРДР, означає невнесення відомостей про кримінальне правопорушення до ЄРДР впродовж 24 годин після отримання заяви чи повідомлення про кримінальне правопорушення. Відповідно до п. 1.4 Положення про порядок ведення Єдиного реєстру досудових розслідувань, затвердженого наказом Генерального прокурора України від 17 серпня 2012 р. № 69, цей строк обчислюється наступним чином:

– заява чи повідомлення про кримінальне правопорушення вважаються поданими з моменту попередження особи про кримінальну відповідальність (за винятком випадків, коли таке попередження неможливо зробити з об'єктивних причин: над-

ходження заяви, повідомлення поштою, іншим засобом зв'язку, стан заявника, від-
рядження тощо);

– у випадку надходження заяви, повідомлення поштою, іншим засобом зв'язку, строк обчислюється з моменту надходження заяви слідчому, прокурору.

2) бездіяльність слідчого, прокурора, яка полягає у неперверненні тимчасово вилученого майна згідно з вимогами ст. 169 КПК, — заявником, потерпілим, його представником чи законним представником, підозрюваним, його захисником чи законним представником, володільцем тимчасово вилученого майна;

Згідно зі ст. 169 КПК тимчасово вилучене майно повертається особі, у якій воно було вилучено, на підставі постанови прокурора, бездіяльність може полягати у невинесенні такої постанови за відсутності підстав для вилучення майна.

3) бездіяльність слідчого, прокурора, яка полягає у нездійсненні інших процесуальних дій, які він зобов'язаний вчинити у визначений КПК строк, — заявником, потерпілим, його представником чи законним представником, підозрюваним, його захисником чи законним представником, володільцем тимчасово вилученого майна;

Слід зазначити про наявність зв'язку між обов'язком слідчого чи прокурора вчинити визначені КПК дії та строком, у межах якого зазначені особи зобов'язані їх вчинити.

4) рішення слідчого, прокурора про зупинення досудового розслідування — потерпілим, його представником чи законним представником, підозрюваним, його захисником чи законним представником;

5) рішення слідчого про закриття кримінального провадження — заявником, потерпілим, його представником чи законним представником;

6) рішення прокурора про закриття кримінального провадження — заявником, потерпілим, його представником чи законним представником, підозрюваним, його захисником чи законним представником;

7) рішення прокурора, слідчого про відмову у визнанні потерпілим — особою, якій відмовлено у визнанні потерпілою;

8) рішення, дії чи бездіяльність слідчого або прокурора при застосуванні заходів безпеки — особами, до яких можуть бути застосовані заходи безпеки, передбачені законом;

9) рішення слідчого, прокурора про відмову в задоволенні клопотання про проведення слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій — особою, якій відмовлено у задоволенні клопотання, її представником, законним представником чи захисником;

10) рішення слідчого, прокурора про зміну порядку досудового розслідування та продовження його згідно з правилами, передбаченими главою 39 КПК, — підозрюваним, його захисником чи законним представником, потерпілим, його представником чи законним представником.

Рішення, дії чи бездіяльність, перелік яких визначено у ч. 1 ст. 303 КПК, можуть бути оскаржені на стадії досудового розслідування, але не можуть бути предметом оскарження на стадії підготовчого судового засідання. Водночас рішення, дії чи бездіяльність слідчого чи прокурора, які не визначені у ч. 1 ст. 303 КПК, можуть бути оскаржені під час підготовчого судового засідання. Як під час досудового розслідування, так і під час підготовчого судового засідання можуть бути оскаржені лише такі рішення: 1) рішення прокурора, слідчого про відмову у визнанні потерпілим; 2) рішення, дії чи бездіяльність слідчого або прокурора при застосуванні заходів безпеки.

Порядок подання скарги на рішення, дії чи бездіяльність слідчого чи прокурора, її повернення або відмова відкриття провадження (ст. 304 КПК). Скарги на рішення, дії чи бездіяльність слідчого чи прокурора, передбачені ч. 1 ст. 303 КПК, можуть бути подані особою протягом десяти днів з моменту прийняття рішення, вчинення дії або бездіяльності. Якщо рішення слідчого чи прокурора оформлюється постановою, строк подання скарги починається з дня отримання особою її копії. При оскарженні бездіяльності обчислення строку оскарження починається із дня, що настає після останнього дня, який відведено КПК для вчинення слідчим або прокурором відповідної дії. Згідно зі ст. 116 КПК, строк подання скарги на стадії досудового провадження не вважається пропущеним, якщо скаргу або інший документ здано до його закінчення на пошту або передано особі, уповноваженій її прийняти, а для осіб, які тримаються під вартою або перебувають у медичному чи психіатричному стаціонарі, спеціальній навчально-науковій установі, — якщо скаргу або інший документ подано службовій особі відповідної установи до закінчення відповідного строку. У випадку пропуску строку, встановленого для подання скарги, скарга повертається особі, якщо при її поданні особа не порушила питання про поновлення цього строку.

Слідчий суддя, за наявності відповідної заяви, може поновити строк, якщо його було порушено з поважних причин (хвороба, відрядження, стихійне лихо, хвороба близьких родичів тощо). Підставою для поновлення строків також може бути визнано й об'єктивні причини, внаслідок яких особа не змогла вчасно реалізувати своє право на подання скарги.

Після надходження скарги суд, слідчий суддя може прийняти одне з таких рішень:

- 1) про відкриття провадження;
- 2) про повернення скарги (якщо скаргу подала особа, яка не має права подавати скаргу; скарга не підлягає розгляду в цьому суді; скарга подана після закінчення строку, передбаченого ч. 1 ст. 303 КПК, і особа, яка її подала, не порушує питання про поновлення цього строку або слідчий суддя за заявою особи не знайде підстав для його поновлення);
- 3) про відмову у відкритті провадження (якщо скарга, подана на рішення, дію чи бездіяльність слідчого, прокурора, не підлягає оскарженню).

Про прийняте рішення суд, слідчий суддя вносить ухвалу. У випадках повернення скарги та відмови у відкритті провадження копія ухвали невідкладно надсилається особі, яка її подала, разом із скаргою та усіма доданими до неї матеріалами.

Ухвала про повернення скарги або відмову у відкритті провадження може бути оскаржена в апеляційному порядку. Крім того, повернення скарги не позбавляє права повторного звернення до слідчого судді, суду в порядку, передбаченому КПК. Однак це правило не стосується випадків повторного подання скарги, яку було повернуто у зв'язку із пропуском встановленого процесуального строку.

Порядок розгляду скарг на рішення, дії чи бездіяльність слідчого чи прокурора під час досудового розслідування (ст. 306 КПК). Скарги на рішення, дії чи бездіяльність слідчого чи прокурора розглядаються слідчим суддею місцевого суду. Якщо скарга відповідає вимогам закону, суддя відкриває провадження та постановляє ухвалу про призначення скарги до розгляду. При цьому слід мати на увазі, що відповідно до ч. 2 ст. 306 КПК скарга має бути розглянута не пізніше 72 годин з моменту її надходження до суду, крім скарги на рішення про закриття кримінального провадження. Для розгляду цієї скарги законом встановлено п'ятиденний строк.

Подання скарги на рішення, дії чи бездіяльність слідчого чи прокурора під час досудового розслідування не зупиняє виконання рішення чи дію слідчого, прокурора.

Водночас відповідно до зазначеної норми слідчий чи прокурор має право самостійно реагувати та усувати допущені порушення без рішення слідчого судді по суті скарги. Так, слідчий чи прокурор можуть самостійно скасувати рішення, припинити дію чи бездіяльність, які оскаржуються, що тягне за собою закриття провадження за скаргою, у випадках, якщо оскаржується:

1) бездіяльність слідчого, прокурора, яка полягає у невнесенні відомостей про кримінальне правопорушення до ЄРДР після отримання заяви чи повідомлення про кримінальне правопорушення, у неповерненні тимчасово вилученого майна згідно з вимогами ст. 169 КПК, а також у нездійсненні інших процесуальних дій, які він зобов'язаний вчинити у визначений КПК строк;

2) рішення слідчого, прокурора про зупинення досудового розслідування;

3) рішення прокурора, слідчого про відмову у визнанні потерпілим;

4) рішення, дії чи бездіяльність слідчого або прокурора при застосуванні заходів безпеки.

Відповідно до ч. 2 ст. 305 КПК прокурор має право самостійно скасувати рішення слідчого про закриття кримінального провадження. Отже, прокурор за наявності підстав має право скасувати рішення слідчого про закриття провадження. Наслідком цього є закриття провадження за скаргою слідчим суддею. Інші рішення, дії чи бездіяльність не можуть бути самостійно скасовані чи припинені слідчим чи прокурором.

Самостійне скасування зазначеними особами рішення повинно відбуватись таким же чином, яким його було ухвалено (наприклад, постанова скасовується постановою). Підтвердженням реагування на протиправну бездіяльність є вчинення відповідних дій або винесення рішення, яке слідчий чи прокурор не вчинили або не ухвалили, але зобов'язані були це зробити.

Розгляд скарг на рішення, дії чи бездіяльність під час досудового розслідування здійснюється за обов'язкової участі особи, яка подала скаргу, чи її захисника, представника та слідчого чи прокурора, рішення, дії чи бездіяльність яких оскаржується. Відсутність слідчого чи прокурора не є перешкодою для розгляду скарги. Наслідки неприбуття сторін для участі у розгляді скарги встановлено у ст.ст. 323-327 КПК:

1) для обвинуваченого: суд відкладає судовий розгляд та вживає заходи до забезпечення його прибуття до суду; має право постановити ухвалу про привід обвинуваченого і/або ухвалу про накладення на нього грошового стягнення в порядку, передбаченому гл. 11, 12 КПК;

2) для прокурора і захисника: суд відкладає судовий розгляд та вживає заходів до прибуття їх до суду; якщо причина неприбуття є неповажною, суд порушує питання про відповідальність прокурора або адвоката, які не прибули, перед органами, які уповноважені притягнути їх до дисциплінарної відповідальності; у разі неможливості подальшої участі прокурора або захисника, головуєчий пропонує обвинуваченому замінити захисника, а прокурора замінює самостійно;

3) для потерпілого: суд може прийняти рішення про проведення судового розгляду без потерпілого або про відкладення судового розгляду; суд має право накласти грошове стягнення на потерпілого у випадках та порядку, передбачених гл. 12 КПК;

4) для цивільного позивача, цивільного відповідача, їх представників: суд залишає цивільний позов без розгляду, крім випадків, встановлених ст. 326 КПК;

5) для свідка, спеціаліста, перекладача та експерта: суд після допиту присутніх свідків призначає нове судове засідання і вживає заходів для його прибуття; суд має право

постановити ухвалу про привід свідка і/або ухвалу про накладення на нього грошового стягнення у випадках та в порядку, передбачених гл. 11, 12 КПК.

За результатами розгляду скарг на рішення, дії чи бездіяльність слідчого чи прокурора постановляється ухвала слідчого судді (ст. 307 КПК). У КПК визначено вичерпний перелік рішень, які може бути прийнято за результатами розгляду скарги: 1) про скасування рішення слідчого чи прокурора у випадку визнання його незаконним; 2) про зобов'язання припинити дію у випадку визнання її незаконною; 3) про зобов'язання вчинити певну дію у випадку визнання бездіяльності незаконною; 4) відмову у задоволенні скарги (якщо підстави для задоволення скарги відсутні). Ухвала за результатами розгляду скарги постановляється у нарадчій кімнаті та викладається окремим процесуальним документом із дотриманням вимог ст. 372 КПК.

Ухвала слідчого судді за результатами розгляду скарги на рішення, дію чи бездіяльність слідчого чи прокурора не може бути оскаржена. Водночас закон передбачає виняток із цього правила, зокрема ухвала про відмову у задоволенні скарги на постанову про закриття кримінального провадження підлягає оскарженню в апеляційному порядку. Крім того, згідно з ч. 6 ст. 304 КПК ухвала слідчого судді про повернення скарги або відмову у відкритті провадження також може бути оскаржена в апеляційному порядку. Ухвала слідчого судді з цих питань може бути оскаржена протягом 5 днів із дня її оголошення безпосередньо до суду апеляційної інстанції.

3. ОСКАРЖЕННЯ НЕДОТРИМАННЯ РОЗУМНИХ СТРОКІВ

Статтею 9 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права та ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод гарантовано право кожного на розгляд справи упродовж розумного строку. Відповідно до ст. 308 КПК України підозрюваний, обвинувачений, потерпілий мають право оскаржити прокурору вищого рівня недотримання розумних строків слідчим, прокурором під час досудового розслідування.

Предметом оскарження є недотримання розумних строків. Розумними вважаються строки, що є об'єктивно необхідними для виконання процесуальних дій та прийняття процесуальних рішень. Розумні строки не можуть перевищувати передбачені КПК строки виконання окремих процесуальних дій або прийняття окремих процесуальних рішень (ст. 28 КПК).

Критеріями для визначення розумності строків кримінального провадження є: 1) складність кримінального провадження; 2) поведінка учасників кримінального провадження; 3) спосіб здійснення слідчим, прокурором і судом своїх повноважень.

Підозрюваний, обвинувачений, потерпілий мають право на звернення до прокурора, слідчого судді або суду з клопотанням, в якому викладаються обставини, що обумовлюють необхідність здійснення кримінального провадження (або окремих процесуальних дій) у більш короткі строки, ніж ті, що передбачені КПК.

Кожен має право, щоб обвинувачення щодо нього в найкоротший строк або стало предметом судового розгляду, або щоб відповідне кримінальне провадження щодо нього було закрито. Крім того, кримінальне провадження щодо особи, яка тримається під вартою, неповнолітньої особи повинно бути здійснено невідкладно і розглянуто в суді першочергово.

У ст. 308 КПК встановлено особливий порядок оскарження недотримання розумних строків, відповідно до якого, на відміну від інших скарг, що можуть бути подані на стадії досудового розслідування, скарга на недотримання розумних строків подається прокурору вищого рівня, який зобов'язаний розглянути скаргу протягом трьох днів після її подання.

За результатами розгляду скарги прокурор вищого рівня може прийняти одне із таких рішень: 1) про задоволення скарги та надання відповідному слідчому, прокурору обов'язкових для виконання вказівок щодо строків вчинення певних процесуальних дій або прийняття процесуальних рішень; 2) про відмову в задоволенні скарги, якщо прокурором вищого рівня буде встановлено, що розумні строки не було порушено.

У випадку задоволення скарги прокурор вищого рівня у відповідному рішенні повинен: а) зазначити, які процесуальні дії або які процесуальні рішення має вчинити слідчий чи прокурор; б) встановити конкретні строки, в межах яких слідчий чи прокурор зобов'язаний вчинити ці дії або прийняти відповідне рішення.

Особа, яка подала скаргу, невідкладно письмово повідомляється про результати її розгляду.

4. ОСКАРЖЕННЯ УХВАЛ СЛІДЧОГО СУДДІ ПІД ЧАС ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ

Порядок оскарження ухвал слідчого судді під час досудового розслідування визначено у параграфі 2 глави 26 КПК. Оскарження ухвал слідчого судді здійснюються в апеляційному порядку.

Предметом оскарження в апеляційному порядку на стадії досудового розслідування є перелік ухвал слідчого судді, які зазначені в ч. 1, 2 ст. 309 КПК. Крім цього переліку, в апеляційному порядку можуть бути оскаржені ухвали слідчого судді, постановлені у порядку ч. 2 ст. 117 (ухвала слідчого судді, суду про поновлення чи відмову в поновленні процесуального строку), ч. 7 ст. 583 (ухвала слідчого судді про застосування чи відмову в застосуванні тимчасового арешту), ч. 9 ст. 584 (ухвала про застосування чи відмову в застосуванні екстрадиційного арешту), ч. 6 ст. 591 КПК (ухвала про задоволення чи залишення без задоволення скарги на рішення про видачу (екстрадицію) особи).

Ухвали слідчого судді, які можуть бути оскаржені в апеляційному порядку, можна поділити на такі групи:

- 1) ухвали слідчого судді, постановлені за результатами розгляду скарги на рішення, дії чи бездіяльність слідчого, прокурора:
 - ухвала про відмову у задоволенні скарги на постанову про закриття кримінального провадження (ч. 3 ст. 307 КПК);
 - ухвала про повернення скарги (ч. 6 ст. 304 КПК);
 - ухвала про відмову у відкритті провадження за скаргою на рішення, дії чи бездіяльність слідчого, прокурора (ч. 6 ст. 304 КПК).
- 2) ухвали слідчого судді, постановлені в порядку судового контролю за дотриманням прав, свобод та інтересів осіб у кримінальному провадженні:
 - ухвала про відмову у наданні дозволу на затримання (ч. 5 ст. 190 КПК);
 - ухвала про застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою або відмову в його застосуванні (ст. 183 КПК);

- ухвала про продовження строку тримання під вартою або відмову в його продовженні (ст. 199 КПК);
- ухвала про застосування запобіжного заходу у вигляді домашнього арешту або відмову в його застосуванні (ст. 181 КПК);
- ухвала про продовження строку домашнього арешту або відмову в його продовженні (ст. 181 КПК);
- ухвала про поміщення особи в приймальник-розподільник для дітей або відмову в такому поміщенні (ст. 499 КПК);
- ухвала про продовження строку тримання особи в приймальнику-розподільнику для дітей або відмову в його продовженні (ст. 499 КПК);
- ухвала про направлення особи до медичного закладу для проведення психіатричної експертизи або відмову у такому направленні (ст. 509 КПК);
- ухвала про арешт майна або відмову у ньому (ст. 173 КПК);
- ухвала про тимчасовий доступ до речей і документів, яким дозволено вилучення речей і документів, що посвідчують користування правом на здійснення підприємницької діяльності або інших, за відсутності яких фізична особа-підприємець чи юридична особа позбавляється можливості здійснювати свою діяльність (ст. 163 КПК);
- ухвала про відсторонення від посади або відмову у ньому (ст. 154 КПК);
- ухвала про поновлення чи відмову в поновленні процесуального строку (ч. 2 ст. 117 КПК);
- ухвала про застосування чи відмову у застосуванні тимчасового арешту (ч. 7 ст. 583 КПК);
- ухвала про застосування чи відмову в застосуванні екстрадиційного арешту (ч. 9 ст. 584 КПК);
- ухвала про задоволення чи залишення без задоволення скарги на рішення про видачу (екстрадицію) особи (ч. 6 ст. 591 КПК).

Скарги на інші ухвали слідчого судді оскарженню не підлягають, і заперечення проти них можуть бути подані під час підготовчого провадження в суді.

На відміну від попередніх процедур оскарження, законодавець не визначає в главі 26 КПК перелік осіб, які мають право на апеляційне оскарження ухвал слідчого судді. Тому у цьому випадку слід керуватись ст. 393 КПК. Для вирішення питання про те, чи має особа право звертатись із апеляційною скаргою на ухвалу слідчого судді, необхідно враховувати, чи стосується оскаржувана ухвала прав, свобод, інших інтересів особи, яка звертається із апеляційною скаргою.

Апеляційна скарга подається в письмовій формі. Відповідно до ст. 396 КПК в апеляційній скарзі зазначаються:

- 1) найменування суду апеляційної інстанції;
- 2) прізвище, ім'я та по батькові (найменування), місце проживання (перебування) особи, яка подає апеляційну скаргу, а також номер засобу зв'язку, адреса електронної пошти, якщо такі є;
- 3) судові рішення, яке оскаржується, і назва суду, який його ухвалив;
- 4) вимоги особи, яка подає апеляційну скаргу, та їх обґрунтування із зазначенням того, у чому полягає незаконність чи необґрунтованість судового рішення;
- 5) клопотання особи, яка подає апеляційну скаргу, про дослідження доказів;
- 6) перелік матеріалів, які додаються.

До апеляційної скарги та доданих до неї письмових матеріалів надаються копії в кількості, необхідній для їх надіслання сторонам кримінального провадження та

іншим учасникам судового провадження, інтересів яких стосується апеляційна скарга.

Строк подання апеляційної скарги на ухвалу слідчого судді є п'ять днів з дня її оголошення, а для особи, яка перебуває під вартою, — з моменту вручення їй копії судового рішення (ст. 395 КПК).

Подання апеляційної скарги на ухвалу слідчого судді зупиняє набрання нею законної сили, але не зупиняє її виконання, за винятком випадків, визначених у КПК (наприклад, ухвала слідчого судді, постановлена за результатами розгляду скарги на рішення про видачу особи у порядку ч. 6 ст. 591 КПК).

Отримавши апеляційну скаргу на ухвалу слідчого судді, автоматизованою системою документообігу суду під час реєстрації визначається суддя-доповідач, який невідкладно витребує з суду першої інстанції відповідні матеріали та не пізніш як за день повідомляє особу, яка її подала, прокурора та інших заінтересованих осіб про час, дату і місце апеляційного розгляду. Після перевірки скарги на відповідність вимогам, які ставляться до неї, суддя-доповідач вправі прийняти одне з таких рішень:

- 1) про залишення скарги без руху (скарга не відповідає вимогам, передбачених ст. 396 КПК);
- 2) про повернення скарги (у випадках, передбачених ч. 3 ст. 399 КПК);
- 3) про відмову у відкритті провадження (якщо апеляційна скарга подана на судові рішення, яке не підлягає оскарженню в апеляційному порядку, або судові рішення оскаржене виключно з підстав, з яких воно не може бути оскарженим згідно з положеннями ст. 394 КПК);
- 4) про відкриття провадження (ст. 398 КПК).

Апеляційна скарга на ухвалу слідчого судді розглядається не пізніш як через три дні після її надходження до суду апеляційної інстанції (ст. 422 КПК). Судовий розгляд апеляційної скарги на ухвалу слідчого судді здійснюється за правилами судового розгляду в суді першої інстанції, з урахуванням особливостей, передбачених ст. 405 КПК.

За наслідками апеляційного розгляду за скаргою на ухвали слідчого судді суд апеляційної інстанції має право:

- 1) залишити ухвалу без змін;
- 2) скасувати ухвалу і постановити нову ухвалу.

5. ОСКАРЖЕННЯ СЛІДЧИМ РІШЕНЬ, ДІЙ ЧИ БЕЗДІЯЛЬНОСТІ ПРОКУРОРА

Прокурор, здійснюючи нагляд за додержанням законів під час проведення досудового розслідування у формі процесуального керівництва, наділений відповідними повноваженнями, які передбачені ч. 2 ст. 36 КПК. Також у ч. 4 ст. 40 КПК зазначено, що слідчий зобов'язаний виконувати доручення та вказівки прокурора, які надаються у письмовій формі. Невиконання слідчим законних вказівок та доручень прокурора, наданих у порядку, передбаченому КПК, тягне за собою передбачену законом відповідальність. Однак під час досудового розслідування слідчий, який здійснює розслідування певного кримінального правопорушення, має право оскаржувати будь-які рішення, дії чи бездіяльність прокурора, прийняті або вчинені у відповідному досудовому прова-

дженні, крім випадків, передбачених КПК. Наприклад, не може бути оскаржено рішення прокурора про об'єднання та виділення матеріалів кримінального провадження.

Предметом оскарження є рішення, дії чи бездіяльність прокурора, перелік яких в КПК не визначено.

Порядок оскарження рішень, дій чи бездіяльності прокурора (ст. 312 КПК). Скарга слідчого на рішення, дію чи бездіяльність прокурора повинна подаватися в письмовій формі не пізніше трьох днів з моменту прийняття або вчинення оскаржуваних рішення, дії чи бездіяльності.

Скарга слідчого подається до прокуратури вищого рівня щодо прокуратури, в якій обіймає посаду прокурор, рішення, дія чи бездіяльність якого оскаржується.

Оскарження слідчим рішень, дій чи бездіяльності прокурора не зупиняє їх виконання.

Порядок вирішення скарги на рішення, дії чи бездіяльність прокурора (ст. 313 КПК). Службова особа органу прокуратури вищого рівня, до якої надійшла скарга на рішення, дію чи бездіяльність прокурора, зобов'язана розглянути цю скаргу протягом трьох днів з моменту її надходження і надіслати своє рішення слідчому та прокурору, рішення, дія чи бездіяльність якого оскаржувалася.

За наслідками розгляду скарги можуть бути прийняті рішення про:

- 1) залишення рішення чинним, визнання законними вчинених дії чи бездіяльності;
- 2) зміну рішення в частині;
- 3) скасування рішення і прийняття нового рішення, визнання незаконними вчинених дії чи бездіяльності і зобов'язання вчинити нову дію.

У разі скасування рішення або визнання незаконними вчинених дії чи бездіяльності службова особа органу прокуратури вищого рівня має право здійснити заміну одного прокурора на іншого з числа службових осіб органів прокуратури того самого рівня в досудовому провадженні, де було прийняте або вчинене незаконне рішення, дія чи бездіяльність.

Рішення службової особи органу прокуратури вищого рівня є остаточним і не підлягає оскарженню до суду, інших органів державної влади, їх посадових чи службових осіб.

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. Що є предметом оскарження рішень, дій чи бездіяльності під час досудового розслідування?
2. Які процедури оскарження рішень, дій чи бездіяльності під час досудового розслідування Ви знаєте?
3. Який строк подання скарги на рішення, дії чи бездіяльність слідчого чи прокурора, які передбачені ч. 1 ст. 303 КПК?
4. Які передбачені випадки повернення скарги або відмови у відкритті провадження?
5. Який порядок оскарження ухвал слідчого судді на досудовому розслідуванні?
6. Який порядок вирішення скарги слідчого на рішення, дії чи бездіяльність прокурора?

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Горелкіна К. Г. Оскарження тримання під вартою // Проблеми реформування кримінально-процесуального законодавства України на сучасному етапі : матеріали круглого столу (Київ, 25 травня 2011 р.). — К.: Видавець Ліпкан О.С., 2011. — С. 96-97.
2. Зарева І.І. Оскарження дій та рішень прокурора у кримінальному процесі: автореф. дис. ... канд. юрид. наук (12.00.09) / НАВС. — К., 2011. — 16с.
3. Карпов Н.С. Щодо права підозрюваного на оскарження рішень, дій та бездіяльності слідчого, прокурора, слідчого судді // Теоретичні та практичні проблеми кримінального судочинства: матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції(Донецьк, 2013 р.). — С. 23-27.
4. Попелюшко В.О. Оскарження захисником рішень, дій чи бездіяльності органів досудового розслідування та прокурора /В.О. Попелюшко //Адвокат. — 2012. — № 10. — С. 12-15.
5. Про деякі питання порядку оскарження рішень, дій чи бездіяльності під час досудового розслідування: лист Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 09.11.2012 № 1640/0/4-12.

ПІДСУДНІСТЬ ТА ПІДГОТОВЧЕ СУДОВЕ ПРОВАДЖЕННЯ

1. *Поняття та види підсудності у кримінальному провадженні*
 2. *Поняття, суть і значення підготовчого провадження*
 3. *Порядок і строки підготовчого провадження*
 4. *Ознайомлення з матеріалами кримінального провадження*
- Питання для самоконтролю*
Рекомендована література

1. ПОНЯТТЯ ТА ВИДИ ПІДСУДНОСТІ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

З метою забезпечення всебічного, повного й об'єктивного дослідження обставин кримінального провадження, виявлення причин і умов, що сприяють вчиненню кримінальних правопорушень, постановлення законного та обґрунтованого судового рішення кримінальний процесуальний закон встановлює правила, відповідно до яких визначається той суд, що буде здійснювати судовий розгляд в кожному конкретному кримінальному провадженні. Визначити підсудність і означає з'ясувати, який саме суд має провести судовий розгляд у конкретному кримінальному провадженні.

Підсудність у кримінальному провадженні — це сукупність специфічних характеристик кримінального провадження, яка визначає певний судовий орган, на який покладається обов'язок розгляду даного провадження у першій інстанції.

Розрізняють такі види підсудності: територіальна (ч. 1 ст. 32 КПК), персональна (ч. 2 ст. 32 КПК), інстанційна (ст. 33 КПК) та за зв'язком проваджень (ст. 217, 334 КПК):

1. **Територіальна підсудність** визначається місцем скоєння кримінального правопорушення.

Кримінальне провадження здійснює суд, у межах територіальної юрисдикції якого вчинено кримінальне правопорушення. У разі коли було вчинено кілька кримінальних правопорушень, кримінальне провадження здійснює суд, у межах територіальної юрисдикції якого вчинено більш тяжке правопорушення, а якщо вони були однаковими за тяжкістю — суд, у межах територіальної юрисдикції якого вчинено останнє у часі кримінальне правопорушення. Якщо місце вчинення кримінального правопорушення встановити неможливо, то кримінальне провадження здійснюється судом, у межах територіальної юрисдикції якого закінчено досудове розслідування.

2. **Персональна підсудність** визначається суб'єктом скоєння кримінального правопорушення та обумовлена особливим правовим статусом суддів та застосовується з метою забезпечення неупередженого судового розгляду кримінального провадження відносно суддів.

Кримінальне провадження по обвинуваченню судді у вчиненні кримінального правопорушення не може здійснюватися тим судом, у якому обвинувачений обіймає чи

обіймав посаду судді. У випадку, якщо відповідно до територіальної підсудності кримінальне провадження стосовно судді має здійснюватися тим судом, у якому обвинувачений обіймає чи обіймав посаду судді, кримінальне провадження здійснює суд, що найбільш територіально наближений до суду, в якому обвинувачений обіймає чи обіймав посаду судді, іншої адміністративно-територіальної одиниці (Автономної Республіки Крим, області, міста Києва чи Севастополя).

3. *Інстанційна підсудність* визначається процесуальною стадією судового розгляду кримінального провадження.

Кримінальне провадження у першій інстанції здійснюють місцеві (районні, районні у містах, міські, міськрайонні) суди. Кримінальне провадження у апеляційній інстанції здійснюють Апеляційний суд Автономної Республіки Крим, апеляційні суди областей, міст Києва і Севастополя. Кримінальне провадження у касаційній інстанції здійснює Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ. Судові рішення переглядаються Верховним Судом України з питань неоднакового застосування судом касаційної інстанції одних і тих самих норм кримінального закону щодо подібних суспільно небезпечних діянь, що потягло ухвалення різних за змістом судових рішень, та встановлення міжнародною судовою установою, юрисдикція якої визнана Україною, порушення Україною міжнародних зобов'язань при вирішенні справи судом. Кримінальне провадження за нововиявленими обставинами здійснюється судом, який ухвалив рішення, що переглядається.

4. Підсудність за зв'язком проваджень визначається необхідністю об'єднання декількох проваджень.

Згідно з ч. 1 ст. 217 КПК у випадках необхідності в одному провадженні можуть бути об'єднані досудові розслідування щодо декількох осіб, підозрюваних у вчиненні одного кримінального правопорушення, або щодо однієї особи, підозрюваної у вчиненні кількох кримінальних правопорушень. Відповідно до ст. 334 КПК судові провадження можуть бути об'єднані в одне провадження або виділені в окреме провадження ухвалою суду, на розгляді якого вони перебувають. У разі якщо на розгляд місцевого суду надійшло кримінальне провадження щодо особи, стосовно якої цим судом вже здійснюється судове провадження, воно передається складу суду, що його здійснює, для вирішення питання про об'єднання судових проваджень.

Порядок направлення кримінального провадження з одного суду до іншого:

1. Питання про передання кримінального провадження з одного суду до іншого в межах юрисдикції одного суду апеляційної інстанції вирішується колегією суддів відповідного суду апеляційної інстанції за поданням місцевого суду або за клопотанням сторін чи потерпілого.

2. Питання про передання кримінального провадження з одного суду до іншого в межах юрисдикції різних апеляційних судів, а також про передання провадження з одного суду апеляційної інстанції до іншого вирішується колегією суддів Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ за поданням суду апеляційної інстанції або за клопотанням сторін чи потерпілого.

3. Питання про передання кримінального провадження з одного суду до іншого вирішується не пізніше п'яти днів від моменту внесення подання чи клопотання, про що постановляється ухвала.

4. Про час та місце розгляду подання чи клопотання про передання кримінального провадження з одного суду до іншого повідомляються учасники судового провадження, проте їх неприбуття не перешкоджає розгляду питання.

5. Спори про підсудність між судами не допускаються.

6. Суд, який отримав кримінальне провадження з іншого суду, розпочинає судове провадження зі стадії підготовчого судового засідання, незалежно від стадії, на якій в іншому суді виникли обставини, що обумовили передання провадження.

Обставини, що обумовлюють передання кримінального провадження на розгляд іншого суду (ч. 1 ст. 34 КПК):

- до початку судового розгляду виявилось, що кримінальне провадження надійшло до суду з порушенням правил територіальної підсудності;
 - після задоволення відводів (самовідводів) чи в інших випадках неможливо утворити новий склад суду для судового розгляду;
 - обвинувачений чи потерпілий працює або працював у суді, до підсудності якого належить здійснення кримінального провадження;
 - ліквідовано суд, який здійснював судове провадження.
- у виняткових випадках кримінальне провадження може бути передано до початку судового розгляду на розгляд іншого суду за місцем проживання обвинуваченого, більшості потерпілих або свідків з метою забезпечення оперативності та ефективності кримінального провадження.

2. ПОНЯТТЯ, СУТЬ І ЗНАЧЕННЯ ПІДГОТОВЧОГО ПРОВАДЖЕННЯ

З моменту надходження кримінального провадження з обвинувальним актом, клопотанням про застосування примусових заходів виховного характеру, клопотанням про застосування примусових заходів медичного характеру або клопотанням про звільнення від кримінальної відповідальності до суду бере свій початок нова стадія кримінального процесу — підготовче провадження.

В стадії підготовчого провадження не вирішується питання про доведеність вини обвинуваченого, це компетенція лише суду й вирішується в наступній стадії процесу — стадії судового розгляду. Основне призначення цієї стадії полягає в тому, щоб процесуально та організаційно забезпечити проведення судового розгляду відповідно до положень кримінального процесуального закону.

Стадія підготовчого провадження займає проміжне положення між досудовим розслідуванням, стосовно якого вона має контрольний характер, і судовим розглядом, стосовно якої вона має організуючий характер, а також служить «процесуальним фільтром» — покликана не допускати в судовий розгляд кримінальні провадження, що підлягають закриттю чи по яких складенні не у відповідності із вимогами кримінального процесуального закону обвинувальний акт, клопотання про застосування примусових заходів виховного характеру, клопотання про застосування примусових заходів медичного характеру або клопотання про звільнення від кримінальної відповідальності.

Завдання стадії підготовчого провадження:

- 1) перевірити наявність процесуальних підстав для затвердження угоди про визнання вини чи про примирення;
- 2) перевірити наявність підстав закриття провадження;

3) перевірити відповідність вимогам кримінального процесуального закону обвинувального акту, клопотання про застосування примусових заходів виховного характеру або клопотання про застосування примусових заходів медичного характеру;

4) перевірити дотримання правил визначення підсудності кримінального провадження;

5) підготувати умови для успішного проведення судового розгляду.

Відповідно до цих завдань суддя в цій стадії вирішує дві групи питань:

1) питання, які пов'язані з перевіркою матеріалів кримінального провадження;

2) питання, пов'язані з підготовкою кримінального провадження до судового розгляду.

Усі питання, пов'язані з проведенням підготовчого провадження, вирішуються суддею одноособово (ст. 31 КПК). Відповідно до положень ст. 35 КПК визначення судді для конкретного розгляду здійснюється автоматизованою системою документообігу суду під час реєстрації відповідних матеріалів кримінального провадження. При цьому мають бути враховані положення ст. 75, 76 КПК, що визначають обставини, що виключають участь судді в кримінальному провадженні.

3. ПОРЯДОК І СТРОКИ ПІДГОТОВЧОГО ПРОВАДЖЕННЯ

Після отримання обвинувального акту, клопотання про застосування примусових заходів виховного характеру, клопотання про застосування примусових заходів медичного характеру або клопотання про звільнення від кримінальної відповідальності суд не пізніше п'яти днів з дня його надходження призначає підготовче судове засідання, в яке викликає учасників судового провадження (ст. 314 КПК).

Підготовче судове засідання відбувається за участю прокурора, обвинуваченого, захисника, потерпілого, його представника та законного представника, цивільного позивача, його представника та законного представника, цивільного відповідача та його представника згідно з правилами, передбаченими КПК України для судового розгляду.

Порядок проведення підготовчого судового засідання:

1) відкриття судового засідання. У призначений для судового розгляду час головуєчий відкриває судове засідання і оголошує про розгляд відповідного кримінального провадження;

2) перевірка явки учасників кримінального провадження. Секретар судового засідання доповідає суду, хто з учасників судового провадження, викликаних та повідомлених осіб прибув у судове засідання, встановлює їх особи, перевіряє повноваження захисників і представників, з'ясовує чи вручено судові виклики та повідомлення тим, хто не прибув, і повідомляє причини їх неприбуття, якщо вони відомі;

3) повідомлення про фіксацію судового засідання. Секретар судового засідання повідомляє про здійснення повного фіксування судового розгляду, а також про умови фіксування судового засідання;

4) вирішення питань про відвід. Після цього головуєчий оголошує прізвища судді, прокурора, потерпілого, цивільного позивача, обвинуваченого, захисника, цивільного відповідача, представника, перекладача, експерта, спеціаліста, секретаря судового засідання, роз'яснює учасникам підготовчого провадження право відводу і з'ясовує, чи за-

являють вони кому-небудь відвід. Питання про відвід вирішується судом згідно зі ст. 75-81 КПК;

5) роз'яснення прав учасників кримінального провадження. Судовий розпорядник роздає особам, які беруть участь у підготовчому провадженні, пам'ятку про їхні права та обов'язки, передбачені КПК України. Після ознайомлення обвинуваченого та інших осіб, які беруть участь у підготовчому провадженні, з пам'яткою, головуючий з'ясовує, чи зрозумілі їм їх права та обов'язки і у разі необхідності роз'яснює їх;

6) вирішення питання про можливість призначення судового розгляду. Після виконання зазначених вище вимог головуючий з'ясовує в учасників судового провадження їх думку стосовно можливості призначення судового розгляду;

7) підготовчі дії до судового розгляду. При встановленні процесуальної можливості призначення судового розгляду кримінального провадження суд вирішує процесуальні та організаційні питання;

8) постановлення ухвали за результатами підготовчого провадження. Після завершення підготовки до судового розгляду суд постановляє ухвалу про призначення судового розгляду. Судовий розгляд повинен бути призначений не пізніше десяти днів після постановлення ухвали про його призначення.

У підготовчому судовому засіданні суд має право прийняти такі рішення:

1) затвердити угоду про визнання вини чи про примирення або відмовити в затвердженні угоди та повернути кримінальне провадження прокурору для продовження досудового розслідування в порядку, передбаченому для здійснення кримінального провадження на підставі угод. Розгляд щодо угоди проводиться судом під час підготовчого судового засідання за обов'язкової участі сторін угоди з повідомленням інших учасників судового провадження. Відсутність інших учасників судового провадження не є перешкодою для розгляду;

2) закрити провадження у випадку встановлення наступних підстав: набрав чинності закон, яким скасована кримінальна відповідальність за діяння, вчинене особою; помер обвинувачений, за винятком випадків, коли провадження є необхідним для реабілітації померлого; існує вирок по тому ж обвинуваченню, що набрав законної сили, або постановлена ухвала суду про закриття кримінального провадження по тому ж обвинуваченню; потерпілий чи його представник відмовився від обвинувачення у кримінальному провадженні у формі приватного обвинувачення; у зв'язку зі звільненням особи від кримінальної відповідальності; якщо прокурор відмовився від підтримання обвинувачення, а потерпілий чи його представник або законний представник відмовились підтримувати обвинувачення самостійно;

3) повернути обвинувальний акт, клопотання про застосування примусових заходів виховного характеру або клопотання про застосування примусових заходів медичного характеру прокурору, якщо вони не відповідають вимогам ст. 291, 292 КПК. Ухвала про повернення обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів виховного або медичного характеру може бути оскаржена в апеляційному порядку;

4) направити обвинувальний акт, клопотання про застосування примусових заходів виховного характеру або клопотання про застосування примусових заходів медичного характеру до відповідного суду для визначення підсудності у випадку встановлення непідсудності кримінального провадження. Про час та місце розгляду подання чи клопотання про передання кримінального провадження з одного суду до іншого повідомля-

ються учасники судового провадження, проте їх неприбуття не перешкоджає розгляду питання;

5) зупинити підготовче провадження (ст. 335 КПК). У випадку, якщо обвинувачений ухилився від суду або захворів на психічну чи іншу тяжку тривалу хворобу, яка виключає його участь у судовому провадженні, суддя зупиняє підготовче провадження щодо цього обвинуваченого до його розшуку або видужання і продовжує підготовче провадження щодо інших обвинувачених, якщо воно здійснюється щодо декількох осіб. Розшук обвинуваченого, який ухилився від суду, оголошується ухвалою суду, організація виконання якої доручається слідчому, прокурору;

6) призначити судовий розгляд на підставі обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів виховного характеру або клопотання про застосування примусових заходів медичного характеру;

З метою підготовки до судового розгляду суд:

1) визначає дату та місце проведення судового розгляду;

2) з'ясовує у відкритому чи закритому судовому засіданні необхідно здійснювати судовий розгляд;

3) з'ясовує, питання про склад осіб, які братимуть участь у судовому розгляді;

4) розглядає клопотання учасників судового провадження про:

здійснення судового виклику осіб до суду для допиту;

витребування речей чи документів;

5) вчиняє інші дії, необхідні для підготовки до судового розгляду.

Під час підготовчого судового засідання суд за клопотанням учасників судового провадження має право обрати, змінити чи скасувати заходи забезпечення кримінального провадження, у тому числі запобіжний захід, обраний у відношенні обвинуваченого. При розгляді таких клопотань суд додержується правил, передбачених розділом II КПК України. За відсутності зазначених клопотань сторін застосування заходів забезпечення кримінального провадження продовжується.

Прийнявши рішення про призначення справи до судового розгляду, суддя також має право вирішити наступні питання:

1) про призначення захисника у випадках, коли його участь у справі є обов'язковою;

2) про визнання особи законним представником обвинуваченого, потерпілою, цивільним відповідачем, представником потерпілого, позивача, відповідача, якщо рішення про це не було прийняте під час досудового розслідування;

3) про визнання потерпілого цивільним позивачем, якщо позов не був заявлений під час розслідування справи;

4) про список осіб, які підлягають виклику в судове засідання;

5) про заходи щодо забезпечення цивільного позову;

6) про виклик у необхідних випадках перекладача;

7) про визнання доказів недопустимими.

За наявності підстав вважати, що в стадії судового розгляду відповідно до ст. 299 КПК будуть досліджуватися лише деякі докази або вони не будуть досліджуватися взагалі, суддя вправі викликати в судове засідання лише тих осіб чи витребувати лише ті докази, про допит чи дослідження яких надійшли клопотання від учасників судового розгляду. Суддя не вправі відмовити учасникам судового розгляду у дослідженні в стадії судового розгляду доказів, якщо вони є належними і допустимими (ст. 253 КПК).

4. ОЗНАЙОМЛЕННЯ З МАТЕРІАЛАМИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ (КРИМІНАЛЬНОЮ СПРАВОЮ)

Згідно з п. 14 ч. 3 ст. 42 КПК обвинувачений має право ознайомлюватися з матеріалами досудового розслідування та вимагати відкриття матеріалів. Такі ж самі права має захисник та законний представник обвинуваченого. Відмова у наданні для ознайомлення загальнодоступного документа, оригінал якого знаходиться в матеріалах досудового розслідування, не допускається (ст. 221 КПК). Потерпілий, його представник та законний представник також мають право знайомитися з матеріалами, які безпосередньо стосуються вчиненого щодо потерпілого кримінального правопорушення (п. 11 ч. 1 ст. 56 КПК). Так само мають право знайомитись із матеріалами кримінального провадження в частині, що стосується цивільного позову, цивільний позивач і його представник, цивільний відповідач і його представник та законний представник.

Саме тому, після призначення справи до судового розгляду головуючий повинен забезпечити учасникам судового провадження можливість ознайомитися з матеріалами кримінального провадження, коли вони про це заявлять клопотання (ст. 317 КПК).

Матеріали кримінального провадження (кримінальна справа) — це документи, інші матеріали, надані суду під час судового провадження його учасниками, судові рішення та інші документи і матеріали, що мають значення для цього кримінального провадження, і долучаються до обвинувального акта (клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру, клопотання про звільнення від кримінальної відповідальності).

Сторонам, потерпілому надається достатній час для ознайомлення з матеріалами, до яких їм надано доступ. У разі зволікання при ознайомленні з матеріалами, до яких надано доступ, суддя за клопотанням сторони з урахуванням обсягу, складності матеріалів та умов доступу до них зобов'язаний встановити строк для ознайомлення з матеріалами, після спливу якого сторона або потерпілий вважаються такими, що реалізували своє право на доступ до матеріалів. Клопотання розглядається суддею не пізніше п'яти днів з дня його надходження до суду з повідомленням сторін кримінального провадження. Неприбуття у судові засідання осіб, які були належним чином повідомлені про місце та час проведення судового засідання, не перешкоджає розглядові клопотання.

Матеріали про застосування заходів безпеки щодо осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, для ознайомлення не надаються. У документах, які надаються для ознайомлення, можуть бути видалені відомості, які не будуть розголошені під час судового розгляду. Видалення повинно бути чітко позначено. За клопотанням сторони суд має право дозволити доступ до відомостей, які були видалені.

Надання доступу до матеріалів включає в себе можливість робити копії або відображення матеріалів.

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. Які види підсудності розрізняють за кримінальним процесуальним законодавством?
2. Сформулюйте алгоритм визначення підсудності кримінального провадження.

3. У чому завдання стадії підготовчого провадження?
4. Які рішення може прийняти суд під час підготовчого провадження та які з них можуть бути оскаржені?
5. Складіть перелік питань, які потребують вирішення у разі призначення судового розгляду.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р (із змінами і доп.). — К.: Атіка, 2006. — 64 с.
2. Кримінальний процесуальний кодекс України, прийнятий 13.04.2012 р.
3. Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 01 листопада 1996 року № 9.
4. Про застосування законодавства, що забезпечує незалежність суддів: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 12 квітня 1996 року № 4 (зі змінами, внесеними Постановою Пленуму Верховного Суду України від 03 грудня 1997 року № 12)
5. Гринюк В.О. Принцип незалежності суддів і підкорення їх тільки закону в кримінальному процесі України. — К., 2004.
6. Каркач П.М., Краснолобов І.Е. Організація роботи прокуратури району (міста) по підтриманню державного обвинувачення в суді: Навч. посібник. — Х. : Торнадо, 2003. — 94с.
7. Коваленко Є.Г., Маляренко В.Т. Кримінальний процес України: Підручник. — К.: Юрінком Інтер, 2008. — 688 с.
8. Нор В. Т., Береський Я. О., Когутич І. І., Котик З. Д., Гузела М. В. Прокурорський нагляд в Україні: Курс лекцій для студ. юрид. вищ. навч. закл. / Львівський національний ун-т ім. Івана Франка. Кафедра кримінального процесу і криміналістики / В.Т. Нор (ред.). — Л. : Тріада плюс, 2002. — 280с.
9. Оверчук С.В. Поняття та види підсудності в кримінальному процесі України: Автореф. ... дис. канд. юрид. наук. (12.00.09) НАВСУ. — К., 2005.
10. Сердюк В.В. Юрисдикція судів України за спеціалізацією: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: (12.00.10), Київський нац. ун-т ім. Т.Шевченка. — К., 2003.
11. Яновська О.Г. Окремі питання доказування в змагальному кримінальному процесі / О. Г. Яновська // Юридична Україна : наук. журнал. — 2009. — №11-12. — С. 234–240.

СУДОВИЙ РОЗГЛЯД

1. *Поняття, суть і значення стадії судового розгляду*
 2. *Загальні положення судового розгляду у кримінальному провадженні*
 3. *Межі судового розгляду*
 4. *Процедура судового розгляду*
- Питання для самоконтролю*
Рекомендована література

1. ПОНЯТТЯ, СУТЬ І ЗНАЧЕННЯ СТАДІЇ СУДОВОГО РОЗГЛЯДУ

Згідно зі ст. 124 Конституції України, правосуддя в державі здійснюється виключно судом. Стаття 62 Конституції також визначає, що особа вважається невинуватою і не може бути піддана покаранню, доки її вина не доведена в передбаченому законом порядку і не встановлена обвинувальним вироком суду.

Визнання особи винною у вчиненні злочину та її покарання з застосуванням кримінального закону можливі тільки за вироком суду на основі всебічного, повного та об'єктивного дослідження всіх обставин кримінальної справи в умовах, які виключають вплив на суддів у гласному судовому розгляді.

Надання суду права визнавати громадян винними у вчиненні кримінальних правопорушень, а також піддавати їх кримінальному покаранню перетворює судовий розгляд на центральну стадію кримінального процесу. Саме в цій стадії остаточно вирішується завдання забезпечення правильного застосування закону для того, щоб кожний, хто вчинив злочин, був підданий справедливому покаранню та жоден невинний не був притягнений до кримінальної відповідальності та засуджений.

Забезпечення правильного застосування закону неможливе без розв'язання всього комплексу завдань, які стоять перед кримінальним процесом, а саме: захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, охорона прав та законних інтересів учасників кримінального провадження, а також забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування з тим, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений і жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу.

Судовий розгляд у кримінальному провадженні — це встановлена законом система процесуальних дій суду та учасників кримінального провадження, послідовне проведення яких спрямоване на всебічне, повне і об'єктивне дослідження матеріалів кримінальних проваджень та постановлення законного, обґрунтованого та справедливого судового рішення.

Судовий розгляд є центральною і найважливішою стадією кримінального процесу. Однак це не применшує значення попередніх стадій. Судовий розгляд не зводиться до перевірки матеріалів досудового розслідування. Він являє собою якісно нове дослідження обставин скоєння кримінального правопорушення як за процесуального формою, так і за методами. У судовому розгляді керівна роль належить судові. Він є головним суб'єктом цієї стадії: здійснює правосуддя, постановляє вирок і ухвали і несе всю повноту відповідальності за дотримання основних засад кримінального провадження.

Судовий розгляд, будучи спрямований на вирішення всіх завдань кримінального процесу, здійснюється в умовах безобмежувальної дії всіх засад та гарантій правосуддя. При цьому суд має бути незалежним та підкорятись тільки закону.

2. ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ СУДОВОГО РОЗГЛЯДУ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Загальні положення судового розгляду — сукупність (система) процесуальних дій, що спрямовані на виконання основних завдань кримінального судочинства.

Здійснюючи судовий розгляд суд має перш за все керуватись принципом верховенства права, відповідно до якого людина, її права та свободи визнаються найвищими цінностями та визначають зміст і спрямованість діяльності держави, враховуючи практику Європейського суду з прав людини (ст. 8 КПК). Під час кримінального провадження суд зобов'язаний неухильно додержуватися вимог Конституції України, КПК України, міжнародних договорів України, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України, вимог інших актів законодавства (ст. 9 КПК). Суд має забезпечити реалізацію засади рівності учасників кримінального провадження перед законом, поваги до їх людської гідності, непорушності права особи на свободу та особисту недоторканність, забезпечення недоторканності житла чи іншого володіння особи, таємниці особистого спілкування, приватного життя та приватної власності. В судовому розгляді суд має дотримуватись принципу презумпції невинуватості і тому поведження з особою, вина якої у вчиненні кримінального правопорушення не встановлена обвинувальним вирокком суду, що набрав законної сили, має відповідати поведженню з невинуватою особою.

Суд жодну особу не може примушувати давати пояснення, показання, які можуть стати підставою для підозри, обвинувачення у вчиненні нею чи її близькими родичами чи членами її сім'ї кримінального правопорушення. Суд зобов'язаний роз'яснити обвинуваченому його права та забезпечити право на кваліфіковану правову допомогу з боку обраного ним або призначеного захисника. Реалізуючи засаду змагальності, суд, зберігаючи об'єктивність та неупередженість, створює необхідні умови для реалізації сторонами їхніх процесуальних прав та виконання процесуальних обов'язків. При цьому суд у кримінальному провадженні вирішує лише ті питання, що винесені на його розгляд сторонами та віднесені до його компетенції КПК України.

Під час судового розгляду кожна процесуальна дія або процесуальне рішення повинні бути виконані або прийняті у розумні строки, що має забезпечити суд.

Судовий розгляд здійснюється державною мовою. Водночас суд забезпечує учасникам кримінального провадження, які не володіють чи недостатньо володіють державною мовою, право давати показання, заявляти клопотання і подавати скарги, виступати

в суді рідною або іншою мовою, якою вони володіють, користуючись при цьому в разі необхідності послугами перекладача.

Суд досліджує докази безпосередньо (ст. 23 КПК). Не можуть бути визнані доказами відомості, що містяться в показаннях, речах і документах, які не були предметом безпосереднього дослідження суду. Водночас відповідно ст. 351-354 КПК у виняткових випадках для забезпечення безпеки обвинуваченого, свідка, потерпілого, малолітнього свідка чи потерпілого, який підлягає допиту, суд за власною ініціативою або за клопотанням сторін чи самої такої особи постановляє мотивовану ухвалу про проведення цього допиту з використанням технічних засобів з іншого приміщення, у тому числі за межами приміщення суду, з використанням режиму відеоконференції, або в інший спосіб, що унеможливує його ідентифікацію, та забезпечує сторонам можливість задавати питання та слухати відповіді на них. Судове провадження може здійснюватися у режимі відеоконференції при трансляції з іншого приміщення, у тому числі яке знаходиться поза межами приміщення суду, (дистанційне судове провадження) у випадках:

- 1) неможливості безпосередньої участі учасника кримінального провадження в судовому провадженні за станом здоров'я або з інших поважних причин;
- 2) необхідності забезпечення безпеки осіб;
- 3) проведення допиту малолітнього або неповнолітнього свідка, потерпілого;
- 4) необхідності вжиття таких заходів для забезпечення оперативності судового провадження;
- 5) наявності інших підстав, визначених судом достатніми.

Суд ухвалює рішення про здійснення дистанційного судового провадження з власної ініціативи або за клопотанням сторони, інших учасників кримінального провадження. У випадку, якщо сторона чи потерпілий заперечує проти здійснення дистанційного судового провадження, суд може ухвалити рішення про його здійснення лише мотивованою ухвалою, обґрунтувавши в ній прийняте рішення. Суд не має права прийняти рішення про здійснення дистанційного судового провадження, в якому поза межами приміщення суду знаходиться обвинувачений, у випадку, якщо він проти цього заперечує.

Використання у дистанційному судовому провадженні технічних засобів і технологій повинно забезпечувати належну якість зображення і звуку, дотримання принципу гласності та відкритості судового провадження, а також інформаційну безпеку. Учасникам кримінального провадження повинна бути забезпечена можливість чути та бачити хід судового провадження, задавати питання і отримувати відповіді, реалізовувати інші надані їм процесуальні права та виконувати їх процесуальні обов'язки. Водночас особа, якій забезпечується захист, може бути допитана в режимі відеоконференції з такими змінами зовнішності і голосу, за яких їй неможливо було б впізнати.

Якщо особа, яка буде брати участь у судовому провадженні дистанційно, знаходиться у приміщенні, розташованому на території, яка перебуває під юрисдикцією суду або на території міста, в якому розташований суд, судовий розпорядник або секретар судового засідання цього суду зобов'язаний вручити такій особі пам'ятку про її процесуальні права, перевірити її документи, що посвідчують особу, та перебувати поряд з нею до закінчення судового засідання. Якщо особа, яка буде брати участь у судовому провадженні дистанційно, знаходиться у приміщенні, розташованому поза територію юрисдикції суду та поза територію міста, в якому розташований суд, суд своєю ухвалою може доручити суду, на території юрисдикції якого перебуває така особа, здійснити дії, передбачені ч. 4 ст. 336 КПК. Суд, що отримав доручення, за погодженням з су-

дом, що надав доручення, зобов'язаний у визначений в ухвалі строк організувати виконання зазначеного доручення. Якщо особа, яка буде брати участь у судовому провадженні дистанційно, утримується в установі попереднього ув'язнення або установі виконання покарань, вказані вище дії здійснюються службовою особою такої установи.

Хід і результати процесуальних дій, проведених у режимі відеоконференції, фіксуються за допомогою технічних засобів відеозапису.

З принципом безпосередності нерозривно пов'язана засада *усності судового розгляду*, яка полягає в тому, що всі докази, які суд має намір покласти в основу вироку повинні бути сприйняті судом в усній формі. Суд вислуховує показання обвинувачених, потерпілих, свідків, експертів, промови і репліки учасників судових дебатів. Судовий розгляд кримінального провадження, всі докази, заявлені клопотання тощо, підлягають усному обговоренню, але вся ця діяльність, яка проводиться усно обов'язково фіксується в письмовій формі у журналі судового засідання та у технічному записі судового розгляду. Таке ведення судового процесу робить його доступним для присутніх у залі судового засідання, для інших людей, якщо використовується радіо, відеозапис, магнітофон.

Незмінність складу суду при розгляді кримінального провадження також є однією із засад судового провадження, яка означає, що судовий розгляд у кримінальному провадженні повинен бути проведений в одному складі суддів. У випадку, коли суддя позбавлений можливості продовжувати брати участь у засіданні, він повинен бути замінений іншим суддею. Після заміни судді судовий розгляд розпочинається спочатку, крім випадку, коли в ході судового засідання суддю замінює запасний суддя, який призначається у кримінальному провадженні, для проведення якого потрібен значний час. Запасний суддя перебуває в залі судового засідання протягом судового розгляду. Про це робиться відмітка у журналі судового засідання. Крім того, суд мотивовано ухвалою може прийняти рішення про відсутність необхідності розпочинати судовий розгляд з початку та здійснювати повторно всі або частину процесуальних дій, які вже здійснювалися під час судового розгляду до заміни судді у випадку, якщо таке рішення не може негативно вплинути на судовий розгляд, та за умови дотримання таких вимог:

- сторони, потерпілі не наполягають на новому проведенні процесуальних дій, які вже були здійснені судом до заміни судді;

- суддя, що замінив суддю, який вибув, ознайомився з ходом судового провадження та матеріалами кримінального провадження, наявними в розпорядженні суду, згоден з прийнятими судом процесуальними рішеннями і вважає не доцільним нове проведення процесуальних дій, що вже були проведені до заміни судді.

Кримінальне провадження в суді здійснюється гласно. Суд може прийняти рішення про здійснення кримінального провадження у закритому судовому засіданні впродовж усього судового провадження або його окремої частини лише у випадках:

- 1) якщо обвинуваченим є неповнолітній;
- 2) розгляду провадження про злочин проти статевої свободи та статевої недоторканості особи;
- 3) необхідності запобігти розголошенню відомостей про особисте та сімейне життя чи обставин, які принижують гідність особи;
- 4) якщо здійснення провадження у відкритому судовому засіданні може призвести до розголошення таємниці, що охороняється законом;
- 5) необхідності забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному провадженні.

При цьому особисті записи, листи, зміст особистих телефонних розмов, телеграфних та інших повідомлень можуть бути оголошені у відкритому судовому засіданні, якщо суд не прийме рішення про їх дослідження у закритому судовому засіданні. На судовому розгляді в закритому судовому засіданні можуть бути присутні лише сторони та інші учасники судового провадження. Під час судового розгляду забезпечується повне фіксування судового засідання за допомогою звукозаписувального технічного засобу. Однак кожен, хто присутній в залі судового засідання, може вести стенограму, робити нотатки, використовувати портативні аудіозаписуючі пристрої. Проведення в залі судового засідання фотозйомки, відеозапису, транслявання судового засідання по радіо і телебаченню, а також проведення звукозапису із застосуванням стаціонарної апаратури допускаються на підставі ухвали суду, що приймається з урахуванням думки сторін та можливості проведення таких дій без шкоди для судового розгляду.

Судовий розгляд відбувається безперервно, крім часу, призначеного для відпочинку. Не вважаються порушеннями безперервності судового розгляду випадки відкладення судового засідання внаслідок:

- 1) неприбуття сторони або інших учасників кримінального провадження;
- 2) складення та погодження прокурором процесуальних документів щодо відмови від обвинувачення, зміни обвинувачення або висунення додаткового обвинувачення;
- 3) підготовки захисту обвинуваченого від зміненого чи додаткового обвинувачення;
- 4) підготовки потерпілого для підтримання обвинувачення в суді, якщо прокурор відмовився від його підтримання;
- 5) проведення дослідження речових доказів за місцем їх знаходження, огляду на місці.

В цілому, процесуальна форма здійснення судового розгляду кримінального провадження покликана підкреслювати авторитет судових органів. Сторони, учасники кримінального провадження, а також інші особи, присутні в залі судового засідання, зобов'язані додержуватися в судовому засіданні порядку і беззаперечно підкорятися відповідним розпорядженням головуєчого у судовому засіданні. Якщо обвинувачений порушує порядок у залі судового засідання або не підкоряється розпорядженням головуєчого у судовому засіданні, останній попереджає обвинуваченого про те, що в разі повторення ним зазначених дій його буде видалено з зали судового засідання. При повторному порушенні обвинуваченим порядку судового засідання він може бути видалений за ухвалою суду з зали засідання тимчасово або на весь час судового розгляду. Якщо такий обвинувачений не представлений захисником, суд зобов'язаний залучити захисника для здійснення захисту за призначенням і відкласти судовий розгляд на строк, необхідний для його підготовки до захисту. Після повернення до зали засідання обвинуваченому надається можливість ознайомитися з доказами, які були досліджені, а також з рішеннями, які були ухвалені за його відсутності, та дати пояснення щодо них. У разі невиконання розпорядження головуєчого прокурором чи захисником головуєчий робить їм попередження про відповідальність за неповагу до суду. При повторному порушенні порядку у залі судового засідання їх може бути притягнуто до відповідальності, передбаченої законом. У разі невиконання розпорядження головуєчого іншими особами, присутніми у судовому засіданні, головуєчий робить їм попередження про відповідальність за неповагу до суду. При повторному порушенні порядку у залі судового засідання їх за ухвалою суду може бути видалено із зали судового засідання та притягнуто до адміністративної або кримінальної відповідальності.

3. МЕЖІ СУДОВОГО РОЗГЛЯДУ

Відповідно до ст. 337 КПК судовий розгляд проводиться лише щодо особи, якій висунуте обвинувачення, і лише в межах висунутого обвинувачення відповідно до обвинувального акта. Водночас в окремих випадках межі судового розгляду можуть бути змінені:

1. З метою ухвалення справедливого судового рішення та захисту прав людини і основоположних свобод суд має право вийти за межі висунутого обвинувачення, зазначеного в обвинувальному акті, лише в частині зміни кваліфікації кримінального правопорушення, якщо це покращує становище особи, щодо якої здійснюється кримінальне провадження.

2. З метою зміни правової кваліфікації і/або обсягу обвинувачення прокурор має право змінити обвинувачення, якщо під час судового розгляду встановлені нові фактичні обставини кримінального правопорушення, у вчиненні якого обвинувачується особа. Якщо в обвинувальному акті зі зміненним обвинуваченням ставиться питання про застосування закону України про кримінальну відповідальність, який передбачає відповідальність за менш тяжке кримінальне правопорушення, чи про зменшення обсягу обвинувачення, то головуючий зобов'язаний роз'яснити потерпілому його право підтримувати обвинувачення у раніше пред'явленому обсязі. Суд має роз'яснити обвинуваченому, що він буде захищатися в судовому засіданні від нового обвинувачення, після чого відкладає розгляд не менше ніж на сім днів для надання обвинуваченому, його захиснику можливості підготуватись до захисту проти нового обвинувачення.

3. У випадку отримання відомостей про можливе вчинення обвинуваченим іншого кримінального правопорушення, щодо якого обвинувачення не висувалось і яке тісно зв'язане з первісним та їх окремих розгляд неможливі, прокурор, погодивши відповідні процесуальні документи з керівником органу прокуратури, в якому він працює, має право звернутися до суду з вмотивованим клопотанням про розгляд додаткового обвинувачення в одному провадженні з первісним обвинуваченням. У випадку задоволення такого клопотання прокурора, суд зобов'язаний відкласти судовий розгляд на строк, необхідний для підготовки до захисту від додаткового обвинувачення та виконання прокурором вимог КПК України (ст. 276-278, 290-293 КПК) при повідомленні особі про підозру та при зверненні прокурора до суду з обвинувальним актом, клопотанням про застосування примусових заходів виховного чи медичного характеру, але не більше ніж на чотирнадцять днів. Строк відкладення судового розгляду може бути продовжений судом за клопотанням сторони захисту у випадку, якщо обсяг або складність нового обвинувачення вимагають більше часу для підготовки до захисту.

4. Якщо в результаті судового розгляду прокурор дійде переконання, що пред'явлене особі обвинувачення не підтверджується, він, погодивши відповідні процесуальні документи з керівником органу прокуратури, в якому він працює, повинен відмовитися від обвинувачення і викласти мотиви відмови у своїй постанові, яка долучається до матеріалів кримінального провадження. У випадку відмови прокурора від підтримання державного обвинувачення в суді головуючий роз'яснює потерпілому його право підтримувати обвинувачення в суді. У випадку висловленої згоди потерпілим на підтримання обвинувачення в суді головуючий надає потерпілому час, необхідний для підготовки до судового розгляду. Потерпілий, який погодився підтримувати обвинувачення в суді, користується всіма правами сторони обвинувачення під час судового

розгляду. В цьому випадку кримінальне провадження по відповідному обвинуваченню набуває статусу приватного і здійснюється за процедурою приватного обвинувачення. При цьому повторне неприбуття в судове засідання потерпілого, який був викликаний у встановленому порядку, без поважних причин або без повідомлення про причини неприбуття, прирівнюється до його відмови від обвинувачення і має наслідком закриття кримінального провадження по відповідному обвинуваченню.

При цьому у випадку, коли керівник органу прокуратури, вищестоящий прокурор відмовляє у погодженні обвинувального акта зі зміненням обвинуваченням, клопотання про висунення додаткового обвинувачення або постанови про відмову від обвинувачення, він усуває від участі в судовому розгляді прокурора, що ініціював таке питання, та самостійно бере участь у ньому в якості прокурора або доручає участь іншому прокуророві. У такому випадку судовий розгляд продовжується в загальному порядку.

Треба зазначити, що судові провадження можуть бути об'єднані в одне провадження або виділені в окреме провадження ухвалою суду, на розгляді якого вони перебувають згідно з правилами, передбаченими ст. 217 КПК. Водночас у випадку, якщо обвинувачений ухилився від суду або захворів на психічну чи іншу тяжку тривалу хворобу, яка виключає його участь у судовому провадженні, суд зупиняє судове провадження щодо цього обвинуваченого до його розшуку або видужання і продовжує судове провадження щодо інших обвинувачених, якщо воно здійснюється щодо декількох осіб.

4. ПРОЦЕДУРА СУДОВОГО РОЗГЛЯДУ

Кримінально-процесуальний закон, практика і теорія виділяють декілька структурних елементів судового розгляду — частин, які об'єднують окремі процесуальні дії в певні групи з чітко окресленим змістом:

- 1) підготовча частина судового засідання;
- 2) судовий розгляд;
- 3) судові дебати;
- 4) останнє слово обвинуваченого;
- 5) постановлення і проголошення судового рішення.

Кожна з цих частин має свої конкретні завдання. Проте, перебуваючи у взаємозв'язку і взаємообумовленості, вони в кінцевому рахунку своїм завданням мають правильне вирішення справи.

Підготовча частина судового засідання.

Даний етап судового розгляду має на меті встановити фактичну можливість розпочати судовий розгляд кримінального провадження.

Порядок:

- 1) відкриття судового засідання (ст. 342 КПК).

У призначений для судового розгляду час головуєчий відкриває судове засідання і оголошує про розгляд відповідного кримінального провадження.

- 2) перевірка явки учасників судового розгляду (ст. 342 КПК).

Секретар судового засідання доповідає суду, хто з учасників судового провадження, викликаних та повідомлених осіб прибув у судове засідання, встановлює їх особи, перевіряє повноваження захисників і представників, з'ясовує чи вручено судові виклики та повідомлення тим, хто не прибув, і повідомляє причини їх неприбуття, якщо вони відомі.

В цілому кількість присутніх у залі судового засідання може бути обмежена головуючим лише у разі недостатності місць у залі засідання. При цьому близькі родичі та члени сім'ї обвинуваченого і потерпілого, а також представники засобів масової інформації мають пріоритетне право бути присутніми під час судового засідання.

3) повідомлення про здійснення фіксування судового розгляду (ст. 343 КПК). Секретар судового засідання повідомляє про здійснення повного фіксування судового розгляду, а також про умови фіксування судового засідання.

4) оголошення складу суду і роз'яснення право відводу (ст. 344 КПК). Головуючий оголошує склад суду, прізвище запасного судді, якщо він є, прізвища прокурора, потерпілого, цивільного позивача, обвинуваченого, захисника, цивільного відповідача, представника, перекладача, експерта, спеціаліста, секретаря судового засідання, роз'яснює учасникам судового провадження право відводу і з'ясовує, чи заявляють вони кому-небудь відвід. Якщо заявлено відвід, він вирішується відповідно до ст. 75-81 КПК.

5) роз'яснення прав і обов'язків учасникам судового розгляду (ст. 345 КПК). Судовий розпорядник роздає особам, які беруть участь у судовому розгляді, пам'ятку про їхні права та обов'язки, передбачені КПК України. Після ознайомлення обвинуваченого та інших осіб, які беруть участь у судовому розгляді, з пам'яткою, головуючий з'ясовує, чи зрозумілі їм їх права та обов'язки і у разі необхідності роз'яснює їх.

б) вирішення питання про можливість судового розгляду у випадку неявки когонебудь з учасників судового розгляду або інших викликаних у судове засідання осіб (причини неявки, заслуховування думки учасників, продовження чи відкладення розгляду ст. 323-327 КПК). За загальним правилом, судовий розгляд здійснюється в судовому засіданні з обов'язковою участю сторін. У судове засідання викликається потерпілий та інші учасники кримінального провадження (ч. 2 ст. 318 КПК).

Однак кримінальний процесуальний закон визначає і наслідки можливої неявки учасників кримінального провадження:

- згідно з ст. 323 КПК, якщо обвинувачений, до якого не застосовано запобіжний захід у вигляді тримання під вартою, не прибув за викликом в судове засідання, суд відкладає судовий розгляд, призначає дату нового засідання і вживає заходів до забезпечення його прибуття до суду;

- у випадку неприбуття в судове засідання прокурора або захисника у кримінальному провадженні, де участь захисника є обов'язковою, суд відкладає судовий розгляд, визначає дату, час та місце проведення наступного засідання і вживає заходів до прибуття їх у наступне судове засідання. Одночасно, якщо причина неприбуття не є поважною, суд порушує питання про відповідальність прокурора або адвоката, які не прибули, перед органами, що згідно із законом уповноважені притягати їх до дисциплінарної відповідальності.

У разі неможливості подальшої участі прокурора в судовому провадженні він замінюється іншим. Якщо подальша участь у судовому провадженні захисника неможлива, головуючий пропонує обвинуваченому протягом трьох днів обрати собі іншого захисника. Якщо в кримінальному провадженні, в якому участь захисника є обов'язковою, прибуття в судове засідання захисника, обраного обвинуваченим, протягом трьох днів неможливе, суд відкладає судовий розгляд на необхідний для з'явлення захисника строк або одночасно з відкладенням судового розгляду залучає захисника для здійснення захисту за призначенням. Прокурору та захисникові, які раніше не брали участь у кримінальному провадженні, суд зобов'язаний надати час, достатній для ознайомлення з матеріалами кримінального провадження і підготовки до участі в судовому засіданні;

- якщо в судове засідання не прибув за викликом потерпілий, який належним чином повідомлений про дату, час і місце судового засідання, суд, заслухавши думку учасників судового провадження, залежно від того, чи можливо за його відсутності з'ясувати всі обставини під час судового розгляду, вирішує питання про проведення судового розгляду без потерпілого або про його відкладення;

- наслідком неприбуття цивільного позивача, цивільного відповідача в судове засідання є залишення цивільного позову без розгляду. Хоча цивільний позов може бути розглянутий за відсутності цивільного позивача, якщо від нього надійшло клопотання про розгляд позову за його відсутності або якщо обвинувачений, цивільний відповідач повністю визнав пред'явлений позов. Якщо в судове засідання не прибув за викликом цивільний відповідач, який не є обвинуваченим, або його представник, суд, заслухавши думку учасників судового провадження, залежно від того, чи можливо за відсутності зазначених осіб з'ясувати обставини, що стосуються цивільного позову, вирішує питання про проведення судового розгляду без них або про його відкладення;

- у випадку неприбуття за викликом свідка, спеціаліста, перекладача або експерта, заслухавши думку учасників судового провадження, суд після допиту інших присутніх свідків призначає нове судове засідання і вживає заходів для його прибуття. Крім того, суд має право постановити ухвалу про привід свідка.

Також, суд має право постановити ухвалу про накладення на обвинуваченого, потерпілого, цивільного відповідача та свідка грошового стягнення.

7) видалення свідків із залу суду (видаляються, вживаються заходи, щоб вони не спілкувались між собою, потерпілі та експерти не видаляються ст. 346 КПК).

Судовий розгляд.

Цей етап є основною частиною, оскільки судові рішення може ґрунтуватися лише на доказах, які були розглянуті і досліджені в ході судового розгляду.

Порядок:

1) початок судового розгляду (ст. 347 КПК). Після закінчення підготовчих дій головуючий оголошує про початок судового розгляду, який розпочинається з оголошення прокурором короткого викладу обвинувального акта, якщо учасники судового провадження не заявили клопотання про оголошення обвинувального акта в повному обсязі. Якщо в кримінальному провадженні пред'явлено цивільний позов, цивільний позивач або його представник, а в разі їхньої відсутності — головуючий, оголошує короткий виклад позовної заяви, якщо учасники судового провадження не заявили клопотання про її оголошення в повному обсязі;

2) роз'яснення обвинуваченому суті обвинувачення (ст. 348 КПК). Після оголошення обвинувачення головуючий встановлює особу обвинуваченого, з'ясовуючи його прізвище, ім'я, по батькові, місце і дату народження, місце проживання, заняття та сімейний стан, роз'яснює йому суть обвинувачення і запитує, чи зрозуміле воно йому, чи визнає він себе винним і чи бажає давати показання. Якщо обвинувачених декілька, головуючий здійснює зазначені дії щодо кожного з них. Якщо у кримінальному провадженні пред'явлено цивільний позов, головуючий запитує обвинуваченого, цивільного відповідача, чи визнають вони позов;

3) визначення обсягу доказів, що підлягають дослідженню, та порядку їх дослідження (ст. 349 КПК). Головуючий з'ясовує думку учасників судового провадження про те, які докази потрібно дослідити, та про порядок їх дослідження. Докази зі сторони обвинувачення досліджуються в першу чергу, а зі сторони захисту — в другу. Обсяг доказів, які будуть досліджуватися, та порядок їх дослідження визначаються ухвалою

суду і в разі необхідності можуть бути змінені. Суд має право, якщо проти цього не заперечують учасники судового провадження визнати недоцільним дослідження доказів стосовно тих обставин, які ніким не оспоруються. При цьому суд з'ясовує, чи правильно розуміють зазначені особи зміст цих обставин, чи немає сумнівів у добровільності їх позиції, а також роз'яснює їм, що у такому випадку вони будуть позбавлені права оскаржити ці обставини в апеляційному порядку. Допит обвинуваченого здійснюється обов'язково, крім випадку, коли він відмовився від дачі показань, та випадку проведення спрощеного провадження щодо кримінальних проступків.

4) розгляд судом клопотань учасників судового провадження (ст. 350 КПК). Клопотання учасників судового провадження розглядаються судом після того, як буде заслухана думка решти учасників судового провадження, про що постановлюється ухвала. Відмова в задоволенні клопотання не перешкоджає його повторному заявленню з інших підстав;

Треба зазначити, що заходи забезпечення кримінального провадження, у тому числі запобіжні заходи, застосовуються під час судового провадження згідно з положеннями розділу II КПК України з урахуванням певних особливостей. Так, при розгляді клопотання про надання тимчасового доступу до речей і документів суд, крім іншого, враховує причини, через які доступ не був здійснений під час досудового розслідування. Якщо судом під час судового провадження прийнято рішення про надання доступу до речей і документів, суд відкладає судовий розгляд на строк, достатній для здійснення такого заходу забезпечення кримінального провадження та ознайомлення учасників судового провадження з його результатами. Особа, що під час судового провадження отримала речі і документи внаслідок здійснення тимчасового доступу до них, зобов'язана надати до них доступ. Особливості вирішення питання судом щодо застосування запобіжних заходів визначені ст. 331 КПК.

5) дослідження доказів (ст. 331-333, 336, 351-361 КПК).

- *допит обвинуваченого* (ст. 351 КПК). Допит обвинуваченого починається з пропозиції головуючого надати показання щодо кримінального провадження, після чого обвинуваченого першим допитує прокурор, а потім захисник. Після цього обвинуваченому можуть бути задані запитання потерпілим, іншими обвинуваченими, цивільним позивачем, цивільним відповідачем, а також головуючим і судьями. Крім того, головуючий має право протягом всього допиту обвинуваченого задавати йому запитання для уточнення і доповнення його відповідей;

- *допит свідка* (ст. 352 КПК). Перед допитом свідка головуючий встановлює відомості про його особу та з'ясовує стосунки свідка з обвинуваченим і потерпілим. Крім того, головуючий з'ясовує чи отримав свідок пам'ятку про його права та обов'язки, чи зрозумілі вони йому і у разі необхідності роз'яснює їх, а також з'ясовує, чи не відмовляється він з підстав, встановлених законом, від давання показань і попереджає його про кримінальну відповідальність за відмову від давання показань та завідомо неправдиві показання. Якщо перешкод для допиту свідка не встановлено, головуючий у судовому засіданні приводить його до присяги. Свідка обвинувачення першим допитує прокурор, свідка захисту — захисник, або якщо обвинувачений взяв захист на себе — обвинувачений (прямий допит). Під час прямого допиту не дозволяється задавати навідні питання, тобто запитання, у формулюванні яких міститься відповідь, частина відповіді або підказка до неї. Після прямого допиту протилежній стороні надається можливість перехресного допиту свідка. Під час перехресного допиту дозволяється задавати навідні питання. Під час допиту свідка сторонами головуючий за протестом сторони

має право зняти питання, що не стосуються суті кримінального провадження. Після допиту свідка йому можуть бути задані запитання потерпілим, цивільним позивачем, цивільним відповідачем, а також головуючим та суддями. Суд має право призначити одночасний допит двох чи більше вже допитаних учасників кримінального провадження (свідків, потерпілих, обвинувачених) для з'ясування причин розбіжності в їхніх показаннях;

- *допит потерпілого* (ст. 353 КПК). Перед допитом потерпілого головуючий встановлює відомості про його особу та з'ясовує стосунки потерпілого з обвинуваченим. Крім того, головуючий з'ясовує чи отримав потерпілий пам'ятку про його права та обов'язки, чи зрозумілі вони йому і у разі необхідності роз'яснює їх, а також попереджає його про кримінальну відповідальність за завідомо неправдиві показання. Допит потерпілого проводиться з дотриманням правил, передбачених для проведення допиту свідка.

- *пред'явлення для впізнання* (ст. 355 КПК). Свідкові, потерпілому, обвинуваченому під час судового розгляду можуть бути пред'явлені для впізнання особа чи річ. Пред'явлення для впізнання проводиться після того, як особа, яка впізнає, при допиті вкаже на ознаки, за якими вона може впізнати особу чи річ.

- *допит експерта в суді* (ст. 356 КПК). За клопотанням сторони, потерпілого або з власної ініціативи суд має право викликати експерта для допиту для роз'яснення висновку. Перед допитом експерта головуючий встановлює його особу та приводить до присяги такого змісту: «Я, (прізвище, ім'я, по батькові), присягаю сумлінно виконувати обов'язки експерта, використовуючи всі свої професійні можливості». Після цього головуючий попереджає експерта про кримінальну відповідальність за надання завідомо неправдивого висновку. Експерта, який провів експертизу за зверненням сторони обвинувачення, першою допитує сторона обвинувачення, а експерта, який провів експертизу за зверненням сторони захисту, — сторона захисту. Після цього експерту можуть бути задані запитання потерпілим, цивільним позивачем, цивільним відповідачем, а також головуючим та суддями. Суд має право призначити одночасний допит двох чи більше експертів для з'ясування причин розбіжності в їхніх висновках, що стосуються одного і того ж предмету чи питання дослідження;

- *дослідження речових доказів* (ст. 357 КПК). Речові докази оглядаються судом, а також подаються для ознайомлення учасникам судового провадження, а в разі необхідності — також іншим учасникам кримінального провадження. Огляд речових доказів, які не можна доставити в судові засідання, за необхідності проводиться за місцем їх знаходження. Учасники судового провадження мають право задавати питання з приводу речових доказів експертам, спеціалістам, свідкам, які їх оглядали;

- *дослідження документів* (ст. 358 КПК). Протоколи слідчих (розшукових) дій та інші долучені до матеріалів кримінального провадження документи, якщо в них викладені чи посвідчені відомості, що мають значення для встановлення фактів і обставин кримінального провадження, повинні бути оголошені в судовому засіданні за ініціативою суду або за клопотанням учасників судового провадження та пред'явлені для ознайомлення учасникам судового провадження, а в разі необхідності — також іншим учасникам кримінального провадження. Учасники судового провадження мають право задавати запитання свідкам, експертам, спеціалістам з приводу документів;

- *дослідження звуко- і відеозаписів* (ст. 359 КПК). Відтворення звукозапису і демонстрація відеозапису проводяться в залі судового засідання або в іншому спеціально обладнаному для цього приміщенні з відображенням у журналі судового засідання основних те-

хнічних характеристик обладнання та носіїв інформації і зазначенням часу відтворення (демонстрації). Після цього суд заслуховує доводи учасників судового провадження.

- *призначення експертизи під час судового розгляду* (ст. 332 КПК). Суд за клопотанням сторін кримінального провадження або потерпілого за наявності підстав, передбачених ст. 242 КПК, має право своєю ухвалою доручити проведення експертизи експертній установі, експерту або експертам. Крім того, суд має право своєю ухвалою доручити проведення експертизи експертній установі, експерту або експертам незалежно від наявності клопотання, якщо: — суду надані кілька висновків експертів, які суперечать один одному, а допит експертів не дав змоги усунути виявлені суперечності; — під час судового розгляду виникла необхідність проведення стаціонарної психіатричної експертизи в порядку, передбаченому ч. 2 ст. 509 КПК;

- *огляд на місці* (ст. 361 КПК). У виняткових випадках, суд, визнавши за необхідне оглянути певне місце, проводить огляд за участю учасників судового провадження, а якщо цього вимагають обставини — за участю свідків, спеціалістів і експертів.

Під час дослідження доказів суд має право скористатися усними консультаціями або письмовими роз'ясненнями спеціаліста, наданими на підставі його спеціальних знань (ст. 360 КПК). Спеціалісту можуть бути задані питання щодо суті наданих усних консультацій чи письмових роз'яснень. Першою задає питання особа, за клопотанням якої залучено спеціаліста, а потім інші особи, які беруть участь у кримінальному провадженні. Головуючий у судовому засіданні має право задавати спеціалістові питання в будь-який час дослідження доказів.

У випадку, якщо під час судового розгляду виникне необхідність у встановленні обставин або перевірці обставин, які мають істотне значення для кримінального провадження, і вони не можуть бути встановлені або перевірені іншим шляхом, суд за клопотанням сторони має право доручити органу досудового розслідування провести певні слідчі (розшукові) дії. У разі прийняття такого рішення, суд відкладає судовий розгляд на строк, достатній для проведення слідчої (розшукової) дії та ознайомлення учасників судового провадження з її результатами. При розгляді клопотання суд враховує значення обставин, про встановлення або перевірку яких просить особа, що звернулася з ним, можливість їх встановлення або перевірки шляхом проведення слідчих (розшукових) дій та причини, через які не були здійсненні належні дії для їх встановлення чи перевірки на стадії досудового розслідування. Суд відмовляє в задоволенні клопотання прокурора, якщо він не доведе, що слідчі (розшукові) дії, про проведення яких він просить, не могли бути проведені під час досудового розслідування через те, що не були і не могли бути відомі обставини, які свідчать про необхідність їх проведення. Слідчі (розшукові) дії, що проводяться на виконання доручення суду, здійснюються в порядку, передбаченому гл. 20, 21 КПК України;

б) *закінчення з'ясування обставин та перевірки їх доказами* (ст. 363 КПК). Після з'ясування обставин, встановлених під час кримінального провадження, та перевірки їх доказами головуючий у судовому засіданні з'ясовує в учасників судового провадження, чи бажають вони доповнити судовий розгляд і чим саме. За відсутності клопотань або після вирішення клопотань, якщо вони були подані, суд постановляє ухвалу про закінчення з'ясування обставин та перевірки їх доказами і переходить до судових дебатів.

Умови, при яких відновлюється судовий розгляд:

- *з судових дебатів:*

1. Якщо під час судових дебатів виникне потреба подати нові докази, суд відновлює з'ясування обставин, встановлених під час кримінального провадження, та перевірки їх

доказами, після закінчення якого знову відкриває судові дебати з приводу додатково досліджених обставин (ст. 364 КПК);

- з останнього слова обвинуваченого:

2. Якщо обвинувачений в останньому слові повідомить про нові обставини, які мають істотне значення для кримінального провадження, суд з своєї ініціативи або за клопотанням учасників судового провадження відновлює з'ясування обставин, встановлених під час кримінального провадження, та перевірку їх доказами. Після цього суд відкриває судові дебати з приводу додатково досліджених обставин і надає останнє слово підсудному (ст. 365 КПК).

- з постановлення вироку:

3. Коли під час наради при постановленні вироку суд визнав необхідним з'ясувати будь-яку обставину, яка має значення для справи, то він не постановляючи вироку, своєю ухвалою, а суддя постановою відновлює судове слідство в справі.

Судові дебати й останнє слово обвинуваченого.

Під час судових дебатів та останнього слова обвинуваченого учасники кримінального провадження остаточно висловлюють свою правову позицію та викладають суду аргументи на її користь, аналізуючи та заставляючи дослідженні під час судового розгляду докази.

Порядок:

1) судові дебати (ст. 364 КПК). У судових дебатах виступають прокурор, потерпілий, його представник чи законний представник, цивільний позивач, його представник чи законний представник, цивільний відповідач, його представник, обвинувачений, його законний представник, захисник. Учасники судового провадження мають право в судових дебатах посилатися лише на ті докази, які були досліджені в судовому засіданні. Суд не має права обмежувати тривалість судових дебатів певним часом. Головуючий має право зупинити виступ учасника дебатів, якщо він після зауваження повторно вийшов за межі кримінального провадження, що здійснюється, чи повторно допустив висловлювання образливого або непристойного характеру, і надати слово іншому учаснику дебатів.

2) репліки (ч. 7 ст. 364 КПК). Після закінчення промов учасники судових дебатів мають право обмінятися репліками. Право останньої репліки належить обвинуваченому або його захиснику.

3) останнє слово обвинуваченого (ст. 365 КПК). Після оголошення судових дебатів закінченими суд надає обвинуваченому останнє слово. Суд не має права обмежувати тривалість останнього слова обвинуваченого певним часом. Задавати запитання обвинуваченому під час його останнього слова не дозволяється.

Постановлення судового рішення.

Прийняття судом судового рішення, в результаті чого досягається мета кримінального процесу, а саме: здійснюються захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, охорона прав та законних інтересів учасників кримінального провадження, а також забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування з тим, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений і жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу.

Порядок:

1) вихід суду для ухвалення судового рішення (ст. 366 КПК). Після останнього слова обвинуваченого суд негайно виходить до нарадчої кімнати для ухвалення судового

рішення, про що головуючий оголошує присутнім у залі судового засідання. Під час ухвалення судового рішення має бути дотримана таємниця нарадчої кімнати, що включає в себе наступні положення (ст. 367 КПК): — ніхто не має права перебувати в нарадчій кімнаті, крім складу суду, який здійснює судовий розгляд; — суд вправі перервати нараду лише для відпочинку з настанням нічного часу; — під час перерви судді не можуть спілкуватися з особами, які брали участь у кримінальному провадженні; — судді не мають права розголошувати хід обговорення та ухвалення судового рішення в нарадчій кімнаті. Згідно з ст. 375 КПК судові рішення ухвалюється простою більшістю голосів суддів, що входять до складу суду. Якщо рішення ухвалюється в нарадчій кімнаті, відповідні питання вирішуються за результатами наради суддів шляхом голосування, від якого не має права утримуватися ніхто з суддів. Головуючий голосує останнім. У разі ухвалення судового рішення в нарадчій кімнаті, його підписують усі судді. Кожен суддя з колегії суддів має право викласти письмово окрему думку, яка не оголошується в судовому засіданні, приєднується до матеріалів провадження й є відкритою для ознайомлення.

Види судових рішень.

1. Судове рішення, в якому суд вирішує обвинувачення по суті, викладається у формі вироку.

2. Судове рішення, в якому суд вирішує інші питання, викладається у формі ухвали. Властивості судового рішення (ст. 370 КПК):

Судове рішення повинно бути законним, обґрунтованим і вмотивованим.

1. Законним є рішення, ухвалене компетентним судом згідно з нормами матеріального права з дотриманням вимог щодо кримінального провадження, передбачених цим Кодексом.

2. Обґрунтованим є рішення, ухвалене судом на підставі об'єктивно з'ясованих обставин, які підтверджені доказами, дослідженими під час судового розгляду та оціненими судом відповідно до статті 94 цього Кодексу.

3. Вмотивованим є рішення, в якому наведені належні і достатні мотиви та підстави його ухвалення.

Виправдувальний вирок.

Виправдувальний вирок ухвалюється у разі, якщо не доведено, що:

- 1) вчинено кримінальне правопорушення, в якому обвинувачується особа;
- 2) це кримінальне правопорушення вчинене обвинуваченим;
- 3) в діянні обвинуваченого є склад кримінального правопорушення.
- 4) встановлена відсутність події кримінального правопорушення;
- 5) встановлена відсутність в діянні складу кримінального правопорушення.

Обвинувальний вирок:

Обвинувальний вирок ухвалюється у разі, якщо обвинувачений визнається винуватим у вчиненні кримінального правопорушення. Суд ухвалює обвинувальний вирок з

- призначенням покарання,

- звільненням від покарання у випадках, передбачених законом України про кримінальну відповідальність

- застосуванням інших заходів, передбачених законом України про кримінальну відповідальність.

Обвинувальний вирок не може ґрунтуватися на припущеннях і ухвалюється лише за умови доведення у ході судового розгляду винуватості особи у вчиненні кримінального правопорушення.

Питання, що вирішуються судом при ухваленні вироку (ст. 368 КПК):

- 1) чи мало місце діяння, у вчиненні якого обвинувачується особа;
 - 2) чи містить це діяння склад кримінального правопорушення і якою саме статтею закону України про кримінальну відповідальність він передбачений;
 - 3) чи винен обвинувачений у вчиненні цього кримінального правопорушення;
 - 4) чи підлягає обвинувачений покаранню за вчинене ним кримінальне правопорушення;
 - 5) чи є обставини, що обтяжують або пом'якшують покарання обвинуваченого, і які саме;
 - 6) яка саме міра покарання повинна бути призначена обвинуваченому і чи повинен він її відбувати;
 - 7) чи підлягає задоволенню пред'явлений цивільний позов і, якщо так, на чию користь, в якому розмірі та в якому порядку;
 - 8) чи вчинив обвинувачений кримінальне правопорушення у стані обмеженої осудності;
 - 9) чи є підстави для застосування до обвинуваченого, який вчинив кримінальне правопорушення у стані обмеженої осудності, примусового заходу медичного характеру, передбаченого ч. 2 ст. 94 Кримінального кодексу України;
 - 10) чи слід у випадках, передбачених статтею 96 Кримінального кодексу України, застосовувати до обвинуваченого примусове лікування;
 - 11) чи необхідно призначити неповнолітньому громадського вихователя;
 - 12) що належить вчинити з майном, на яке накладено арешт, речовими доказами і документами;
 - 13) на кого мають бути покладені процесуальні витрати і в якому розмірі;
 - 14) як вчинити з заходами забезпечення кримінального провадження.
- Зміст вироку* (ст. 374 КПК):

1. Вирок суду складається зі вступної, мотивувальної та резолютивної частин.

2. У вступній частині вироку зазначається:

дата та місце його ухвалення;

назва та склад суду, секретар судового засідання;

найменування (номер) кримінального провадження;

прізвище, ім'я і по батькові обвинуваченого, рік, місяць і день його народження, місце народження і місце проживання, заняття, освіта, сімейний стан та інші відомості про особу обвинуваченого, що мають значення для справи;

закон України про кримінальну відповідальність, що передбачає кримінальне правопорушення, у вчиненні якого обвинувачується особа;

сторони та інші учасники судового провадження;

3. У мотивувальній частині вироку зазначається:

1) у разі визнання особи виправданою — формулювання обвинувачення, яке пред'явлене особі і визнане судом недоведеним, а також підстави для виправдання обвинуваченого з зазначенням мотивів, з яких суд відкидає докази обвинувачення;

мотиви ухвалення інших рішень щодо питань, які вирішуються судом при ухваленні вироку, та положення закону, якими керувався суд;

2) у разі визнання особи винуватою:

формулювання обвинувачення, визнаного судом доведеним, з зазначенням місця, часу, способу вчинення та наслідків кримінального правопорушення, форми вини і мотивів кримінального правопорушення;

статті (частини статті) закону України про кримінальну відповідальність, що передбачає відповідальність за кримінальне правопорушення, винним у вчиненні якого визнається обвинувачений;

докази на підтвердження встановлених судом обставин, а також мотиви неврахування окремих доказів;

мотиви зміни обвинувачення, підстави визнання частини обвинувачення необґрунтованою, якщо судом приймалися такі рішення;

обставини, які пом'якшують або обтяжують покарання;

мотиви призначення покарання, звільнення від відбування покарання, застосування примусового заходу медичного характеру при встановленні стану обмеженої осудності обвинуваченого, застосування примусового лікування відповідно до статті 96 Кримінального кодексу України, мотиви призначення громадського вихователя неповнолітньому;

підстави для задоволення цивільного позову або відмову у ньому, залишення його без розгляду;

мотиви ухвалення інших рішень щодо питань, які вирішуються судом при ухваленні вироку, та положення закону, якими керувався суд.

4. У резолютивній частині вироку зазначається:

1) у разі визнання особи виправданою — прізвище, ім'я та по батькові обвинуваченого, рішення про визнання його невинуватим у пред'явленому обвинуваченні та його виправдання;

рішення про поновлення в правах, обмежених під час кримінального провадження;

рішення щодо заходів забезпечення кримінального провадження, у тому числі рішення про запобіжний захід до набрання вироком законної сили;

рішення щодо речових доказів і документів;

рішення щодо процесуальних витрат;

строк і порядок набрання вироком законної сили та його оскарження;

порядок отримання копій вироку та інші відомості;

2) у разі визнання особи винуватою — прізвище, ім'я та по батькові обвинуваченого, рішення про визнання його винуватим у пред'явленому обвинуваченні та відповідні статті (частини статті) закону України про кримінальну відповідальність;

покарання, призначене по кожному з обвинувачень, що визнані судом доведеними, та остаточна міра покарання, обрана судом;

початок строку відбуття покарання;

рішення про застосування примусового лікування чи примусового заходу медичного характеру щодо обмежено осудного обвинуваченого у разі їх застосування;

рішення про призначення неповнолітньому громадського вихователя;

рішення про цивільний позов;

рішення про інші майнові стягнення і підстави цих рішень;

рішення щодо речових доказів і документів;

рішення про відшкодування процесуальних витрат;

рішення щодо заходів забезпечення кримінального провадження;

рішення про залік досудового тримання під вартою;

строк і порядок набрання вироком законної сили та його оскарження;

порядок отримання копій вироку та інші відомості.

Зміст ухвали (ст. 372 КПК):

1. Ухвала, що викладається окремим документом, складається з:

1) *вступної частини із зазначенням:*

дати і місця її постановлення;

назви та складу суду, секретаря судового засідання;

найменування (номера) кримінального провадження;

прізвища, ім'я і по батькові підозрюваного, обвинуваченого, року, місяця і дня його народження, місця народження і місця проживання;

закону України про кримінальну відповідальність, що передбачає кримінальне правопорушення, у вчиненні якого підозрюється, обвинувачується особа;

сторін та інших учасників судового провадження;

2) *мотивувальної частини із зазначенням:*

суті питання, що вирішується ухвалою, і за чією ініціативою воно розглядається;

встановлених судом обставин із посиланням на докази, а також мотивів неврахування окремих доказів;

мотивів, з яких суд виходив при постановленні ухвали, і положення закону, яким він керувався;

3) *резольютивної частини із зазначенням:*

висновків суду;

строку і порядку набрання ухвалою законної сили та її оскарження.

2) проголошення судового рішення (ст. 376 КПК). Судове рішення проголошується прилюдно негайно після виходу суду з нарадчої кімнати. Головуючий у судовому засіданні роз'яснює зміст рішення, порядок і строк його оскарження. Після проголошення вироку головуєчий роз'яснює обвинуваченому, захиснику, його законному представнику, потерпілому, його представнику право подати клопотання про помилування, право ознайомитися із журналом судового засідання і подати на нього письмові зауваження. Обвинуваченому, до якого застосовано запобіжний захід у вигляді тримання під вартою, роз'яснюється право заявляти клопотання про доставку в судове засідання суду апеляційної інстанції. Якщо обвинувачений не володіє державною мовою, то після проголошення вироку перекладач роз'яснює йому зміст резолютивної частини судового рішення. Копія вироку на рідній мові обвинуваченого або іншій мові, якою він володіє, у перекладі, що засвідчений перекладачем, вручається обвинуваченому. Учасники судового провадження мають право отримати в суді копію вироку чи ухвали суду. Копія вироку негайно після його проголошення вручається обвинуваченому.

3) звільнення обвинуваченого з-під варти (ст. 377 КПК). Якщо обвинувачений тримається під вартою, суд звільняє його з-під варти в залі судового засідання при виправданні обвинуваченого; звільненні від відбування покарання; засудженні до покарання, не пов'язаного з позбавленням волі; ухваленні обвинувального вироку без призначення покарання. При засудженні до обмеження волі суд з урахуванням особи та обставин, встановлених під час кримінального провадження, має право звільнити обвинуваченого з-під варти. Якщо обвинувачений, що тримається під вартою, засуджений до арешту чи позбавлення волі, суд у виняткових випадках з урахуванням особи та обставин, встановлених під час кримінального провадження, має право змінити йому запобіжний захід до набрання вироком законної сили на такий, що не пов'язаний з триманням під вартою, та звільнити такого обвинуваченого з-під варти.

4) виправлення опісок і очевидних арифметичних помилок у судовому рішенні (ст. 379 КПК).

Суд має право з власної ініціативи або за заявою учасника кримінального провадження чи іншої заінтересованої особи, виправити допущені в судовому рішенні цього суду опіски, очевидні арифметичні помилки незалежно від того, набрало судове рішення законної сили чи ні. Питання про внесення виправлень суд вирішує в судовому засіданні. Учасники судового провадження повідомляються про дату, час і місце засідання. Неприбуття у судове засідання осіб, які були належним чином повідомлені, не

перешкоджає розгляду питання про внесення виправлень. Ухвалу суду про внесення виправлень у судове рішення чи відмову у внесенні виправлень може бути оскаржено.

5) роз'яснення судового рішення (ст. 380 КПК).

Якщо судове рішення є незрозумілим, суд, який його ухвалив, за заявою учасника судового провадження чи органу виконання судового рішення ухвалою роз'яснює своє рішення, не змінюючи при цьому його зміст. Суд розглядає заяву про роз'яснення судового рішення протягом десяти днів із повідомленням особи, яка звернулася із заявою про роз'яснення судового рішення та учасників судового провадження. Неприбуття у судові засідання осіб, які були належним чином повідомлені, не перешкоджає розглядові заяви про роз'яснення рішення. Ухвалу про роз'яснення судового рішення або відмову у його роз'ясненні може бути оскаржено в апеляційному порядку особою, яка звернулася із заявою про роз'яснення судового рішення та учасниками судового провадження.

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. Які завдання стадії судового розгляду кримінального провадження?
2. Сформулюйте основні положення судового розгляду.
3. Яким чином в судовому засіданні підтримується порядок?
4. Чим визначаються межі судового розгляду та як вони можуть бути змінені?
5. Який можливий порядок дій при неявці будь-кого з учасників процесу?
6. В чому полягає суть підготовчої частини судового розгляду?
7. Яка різниця між звичайним та спрощеним порядком судового розгляду?
8. Який порядок виконання судових доручень?
9. Який основний зміст промов учасників процесу під час судових дебатів?
10. У чому полягає суть вироку по кримінальному провадженню, які види вироків бувають та які властивості повинні бути притаманні вироку?
11. Визначте зміст обвинувального та виправдувального вироків.
12. Який порядок ухвалення та проголошення судового рішення?

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. (із змінами і доп.). — К.: Атіка, 2006. — 64 с.
2. Кримінальний процесуальний кодекс України, прийнятий 13.04.2012 // Голос України. — 19 травня 2012 р. — № 90-91. — С. 9-59.
3. Наказ МВС України від 07 вересня 2005 р. № 777 «Про затвердження Інструкції з організації взаємодії органів досудового слідства з оперативними підрозділами ОВС на стадіях документування злочинних дій, реалізації оперативних матеріалів, розслідування кримінальної справи та її розгляді в суді».

4. Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 01.11.1996 року № 9.
5. Бартовщук О. Судовий розгляд у розумні строки: мрії чи реальність / О. Бартовщук // *Право України*. — 2006. — № 7. — С. 46-51
6. Загурський О.Б. Судові дебати в кримінальному процесі: правові та психологічні проблеми: Монографія. — Івано-Франківськ: Місто НВ, 2005. — 208 с.
7. Коваленко Є.Г., Маляренко В.Т. Кримінальний процес України: Підручник. — К.: Юрінком Інтер, 2008. — 688 с.
8. Нор В.Т., Павлишин А.А. Судові витрати у кримінальному процесі України / Львівський національний ун-т ім. Івана Франка. — К. : Атіка, 2003. — 175 с.
9. Попелюшко В. Чи можливий справжній змагальний судовий розгляд в українському кримінальному процесі / В. Попелюшко // *Право України*. — 2006. — № 3. — С. 94-97.
10. Рогатюк І.В. Обвинувачення у кримінальному процесі України: монографія. — К. : Атіка, 2006. — 160 с.
11. Тertiшник В.М. Гарантії істини та захисту прав і свобод людини в кримінальному процесі / Міністерство внутрішніх справ України. Юридична академія. — Д., 2002. — 432 с.
12. Сердюк В. Змагальність як засада судового процесу: щодо питання визначення дефініції /В. Сердюк // *Вісн. прокуратури*. — 2012. — № 8. — С. 97-103.
13. Яновська О. Г. Основні напрями розвитку змагального кримінального судочинства в Україні у світлі євроінтеграційних процесів / О. Г. Яновська // *Юридична Україна : наук. журнал*. — 2011. — № 11. — С. 91-96.

ПРОВАДЖЕННЯ В СУДІ АПЕЛЯЦІЙНОЇ ІНСТАНЦІЇ

1. *Поняття та значення апеляційного провадження*
 2. *Предмет та суб'єкти апеляційного оскарження*
 3. *Строки і порядок апеляційного оскарження*
 4. *Процесуальний порядок підготовки та проведення апеляційного розгляду*
 5. *Рішення суду апеляційної інстанції*
 6. *Підстави для скасування або зміни судового рішення судом апеляційної інстанції*
- Питання для самоконтролю*
Рекомендована література

1. ПОНЯТТЯ ТА ЗНАЧЕННЯ АПЕЛЯЦІЙНОГО ПРОВАДЖЕННЯ

Передбачена кримінальним процесуальним законом можливість перевірки законності та обгрунтованості судових рішень вищими судами є важливою умовою забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду з тим, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, а жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений.

Стаття 129 Конституції України встановлює, що забезпечення апеляційного та касаційного оскарження судових рішень є одним із принципів судочинства. Ця норма є загальною по відношенню до кримінального процесуального законодавства, в якому встановлений процесуальний порядок, підстави та межі її реалізації. Виділення в Конституції України цієї засади зумовлено не стільки міркуваннями юридичного, процесуального характеру, скільки політичною необхідністю — підтвердженням перед світовим співтовариством взятого Україною курсу на побудову демократичної, правової держави з притаманними такій державі правовими інституціями.

Встановлення цієї важливої засади судочинства має на меті забезпечення виправлення вищестоящим судом помилок і порушень вимог закону, допущених під час судового розслідування та провадження у суді першої інстанції, гарантування прав і охоронюваних законом інтересів учасників кримінального провадження, утвердження законності і справедливості у кримінальному судочинстві.

Апеляційний перегляд судових рішень був притаманний кримінальному процесуальному законодавству України значний час. Але під час створення та становлення радянської системи судочинства законодавець рішуче відмовився від апеляції, як неприйнятної форми оскарження судових рішень для радянської держави. Важливим кроком у реформуванні української системи кримінального судочинства стало перетворення у 2001 році касаційної інстанції (яка на підставі досліджених та оцінених судом першої

інстанції доказів перевіряла законність і обґрунтованість судового рішення) на апеляційну та наділення її правом проводити повторне дослідження обставин, встановлених під час кримінального провадження.

Термін «*апеляція*» походить від латинського слова *appellatio* (звернення) й означає форму перегляду судового рішення суду першої інстанції, що не набрало законної сили судом вищої інстанції.

Цей термін вживається в кількох значеннях: 1) як скарга учасника кримінального провадження про скасування або зміну судового рішення в апеляційному порядку; 2) як один із видів перевірки законності та обґрунтованості судових рішень вищестоящим судом; 3) як стадія кримінального процесу.

Апеляційне провадження — стадія кримінального процесу, в якій суд вищої інстанції за апеляційними скаргами учасників кримінального провадження у передбаченому законом порядку переглядає судові рішення суду першої інстанції, які не набрали законної сили.

Значення апеляційного провадження полягає в тому, що воно:

1) призначене для забезпечення охорони прав, свобод і законних інтересів учасників кримінального провадження; 2) запобігає зверненню до виконання незаконних та необґрунтованих вироків та інших судових рішень; 3) забезпечує виправлення порушень закону і помилок, допущених органами досудового розслідування та судом першої інстанції; 4) є формою судового контролю за діяльністю судів нижчої ланки та органів досудового розслідування.

При характеристиці апеляційного провадження, як правило, виділяють такі основні риси (ознаки):

1. *Свобода оскарження вироків та інших рішень суду учасниками кримінального провадження.* Учасники кримінального провадження можуть скористатися своїм правом на подачу апеляційної скарги, а можуть і не скористатися ним. Це так зване диспозитивне право не стосується прокурора, який в силу засади публічності зобов'язаний реагувати на кожне необґрунтоване і незаконне, на його думку, рішення.

2. *В апеляційному порядку оскаржуються вирок та інші судові рішення, ухвалені місцевими судами, які не набрали законної сили.* Вирок або ухвала суду першої інстанції, ухвала слідчого судді набирає законної сили після закінчення строку подання апеляційної скарги, якщо таку скаргу не було подано. У разі подання апеляційної скарги судові рішення, якщо його не скасовано, набирає законної сили після ухвалення рішення судом апеляційної інстанції.

3. *Перегляд рішень суду першої інстанції обмежений межами апеляційної скарги.* Апеляційна інстанція перевіряє ті обставини і застосування права, про перегляд яких вказано в апеляції. Проте суд апеляційної інстанції вправі вийти за межі апеляційних вимог, якщо цим не погіршується становище обвинуваченого або особи, щодо якої вирішувалося питання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру. Якщо розгляд апеляційної скарги дає підстави для прийняття рішення на користь осіб, в інтересах яких апеляційні скарги не надійшли, суд апеляційної інстанції зобов'язаний прийняти таке рішення

4. *Апеляційний суд наділений правом досліджувати докази (проводити судові слідство) у повному обсязі або частково.* Суд апеляційної інстанції зобов'язаний повторно дослідити обставини, встановлені під час кримінального провадження, за одночасної наявності таких умов: 1) якщо вони досліджені судом першої інстанції не повністю або з порушеннями та 2) за клопотанням учасників судового провадження.

5. Недопустимість погіршення правового становища обвинуваченого Суд апеляційної інстанції при перегляді судового рішення може пом'якшити призначене судом першої інстанції покарання або застосувати закон про менш тяжке кримінальне правопорушення, але не має права посилити покарання, а так само застосувати закон про більш тяжке кримінальне правопорушення, збільшити розмір відшкодування завданої кримінальним правопорушенням шкоди за виключенням випадків подачі апеляційної скарги прокурором, потерпілим чи його представником.

6. *Обов'язковість рішень і вказівок апеляційної інстанції для суду першої інстанції.* Вказівки суду апеляційної інстанції у вигляді висновків і мотивів, з яких скасовані судові рішення, є обов'язковими для суду першої інстанції при новому розгляді, оскільки вони надані в межах компетенції та права суду вищого рівня. Свої вказівки апеляційний суд вправі давати лише у такій формі, щоб вони не вирішували наперед висновки суду першої інстанції.

2. ПРЕДМЕТ ТА СУБ'ЄКТИ АПЕЛЯЦІЙНОГО ОСКАРЖЕННЯ

В апеляційному порядку сторони кримінального провадження та потерпілий можуть оскаржувати судові рішення, ухвалені місцевими судами і які не набрали законної сили. Відповідно до ст. 392 КПК України оскарженню підлягають:

- 1) обвинувальні та виправдувальні вироки (з урахуванням особливостей щодо вироку, винесених за особливою процедурою, перелік яких визначено у ст. 394 КПК);
- 2) ухвали про застосування чи відмову у застосуванні примусових заходів медичного або виховного характеру;
- 3) інші ухвали суду першої інстанції у випадках, передбачених КПК;
- 4) ухвали слідчого судді.

До *інших ухвал суду першої інстанції*, на які може бути подано апеляційну скаргу належать ухвали:

- про внесення виправлень у судові рішення чи відмову у внесенні виправлень (ч. 3 ст. 379 КПК, ч. 4 ст. 475 КПК);
- про роз'яснення судового рішення або відмову у його роз'ясненні (ч. 4 ст. 380 КПК);
- про повернення скарги або відмову у відкритті провадження (ч. 6 ст. 304 КПК);
- про відмову в наданні дозволу на затримання з метою приводу (ч. 5 ст. 190 КПК);
- про закриття кримінального провадження (ч. 8 ст. 284 КПК);
- про закриття кримінального провадження та звільнення особи від кримінальної відповідальності (ч. 5 ст. 288 КПК);
- про повернення обвинувального акта (ч. 4 ст. 314 КПК);
- про повернення клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру (ч. 4 ст. 314 КПК);
- про скасування вироку, яким була затверджена угода, або про відмову у скасуванні вироку (ч. 4 ст. 476 КПК);
- про продовження, зміну, припинення застосування примусових заходів медичного характеру або відмову у цьому (ч. 1 ст. 516 КПК);
- про відстрочку виконання вироку (п. 1 ч. 1 ст. 537 КПК, ч. 5 ст. 539 КПК);
- про умовно-дострокове звільнення від відбування покарання (п. 2 ч. 1 ст. 537 КПК, ч. 5 ст. 539 КПК);

- про заміну невідбутої частини покарання більш м'яким (п. 3 ч. 1 ст. 537 КПК, ч. 5 ст. 539 КПК);
- про звільнення від відбування покарання вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до трьох років (п. 4 ч. 1 ст. 537 КПК, ч. 5 ст. 539 КПК);
- про направлення для відбування покарання жінок, звільнених від відбування покарання внаслідок їх вагітності або наявності дітей віком до трьох років (п. 5 ч. 1 ст. 537 КПК, ч. 5 ст. 539 КПК);
- про звільнення від покарання за хворобою (п. 6 ч. 1 ст. 537 КПК, ч. 5 ст. 539 КПК);
- про застосування до засуджених примусового лікування та його припинення (п. 7 ч. 1 ст. 537 КПК, ч. 5 ст. 539 КПК);
- про направлення звільненого від покарання з випробуванням для відбування покарання, призначеного вироком (п. 8 ч. 1 ст. 537 КПК, ч. 5 ст. 539 КПК);
- про звільнення від призначеного покарання з випробуванням після закінчення іспитового строку (п. 9 ч. 1 ст. 537 КПК, ч. 5 ст. 539 КПК);
- про заміну покарання відповідно до ч. 5 ст. 53, ч. 3 ст. 57, ч. 1 ст. 58, ч. 1 ст. 62 КК (п. 10 ч. 1 ст. 537 КПК, ч. 5 ст. 539 КПК);
- про застосування покарання за наявності кількох вироків (п. 11 ч. 1 ст. 537 КПК, ч. 5 ст. 539 КПК);
- про тимчасове залишення засудженого у слідчому ізоляторі або переведення засудженого з арештного дому, виправного центру, дисциплінарного батальйону або колонії до слідчого ізолятора для проведення відповідних процесуальних дій під час досудового розслідування кримінальних правопорушень, вчинених іншою особою або цією самою особою, за які вона не була засуджена, чи у зв'язку з розглядом справи в суді (п. 12 ч. 1 ст. 537 КПК, ч. 5 ст. 539 КПК);
- про звільнення від покарання і пом'якшення покарання у випадках, передбачених частинами 2, 3 ст. 74 КК (п. 13 ч. 1 ст. 537 КПК, ч. 5 ст. 539 КПК);
- щодо інших питань про всякого роду сумніви і протиріччя, що виникають при виконанні вироку (п. 14 ч. 1 ст. 537 КПК, ч. 5 ст. 539 КПК);
- про виконання вироку суду іноземної держави чи відмову у цьому (пункти 1, 2 ч. 4 ст. 603 КПК, ч. 9 ст. 603 КПК);
- про приведення вироку суду іноземної держави у відповідність із законодавством України (ч. 7 ст. 610 КПК).

Під час досудового розслідування в апеляційному порядку можуть бути оскаржені *ухвали слідчого судді*, постановлені в порядку судового контролю за дотриманням прав, свобод та інтересів осіб у кримінальному провадженні:

- про відмову у наданні дозволу на затримання (ч. 5 ст. 190 КПК);
- про застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою або відмову в його застосуванні (ст. 183 КПК);
- про продовження строку тримання під вартою або відмову в його продовженні (ст. 199 КПК);
- про застосування запобіжного заходу у вигляді домашнього арешту або відмову в його застосуванні (ст. 181 КПК);
- про продовження строку домашнього арешту або відмову в його продовженні (ст. 181 КПК);
- про поміщення особи в приймальник-розподільник для дітей або відмову в такому поміщенні (ст. 499 КПК);

- про продовження строку тримання особи в приймальнику-розподільнику для дітей або відмову в його продовженні (ст. 499 КПК);
- про направлення особи до медичного закладу для проведення психіатричної експертизи або відмову у такому направленні (ст. 509 КПК);
- про арешт майна або відмову у ньому (ст. 173 КПК);
- про тимчасовий доступ до речей і документів, яким дозволено вилучення речей і документів, які посвідчують користування правом на здійснення підприємницької діяльності, або інших, за відсутності яких фізична особа — підприємець чи юридична особа позбавляються можливості здійснювати свою діяльність (ст. 163 КПК);
- про відсторонення від посади або відмову у ньому (ст. 154 КПК);
- про поновлення чи відмову в поновленні процесуального строку (ч. 2 ст. 117 КПК);
- про застосування чи відмову у застосуванні тимчасового арешту (ч. 7 ст. 583 КПК);
- про застосування чи відмову в застосуванні екстрадиційного арешту (ч. 9 ст. 584 КПК);
- про задоволення чи залишення без задоволення скарги на рішення про видачу (екстрадицію) особи (ч. 6 ст. 591 КПК);
- про відмову у задоволенні скарги на постанову про закриття кримінального провадження (ч. 3 ст. 307 КПК);
- про повернення скарги (ч. 6 ст. 304 КПК);
- про відмову у відкритті провадження за скаргою на рішення, дії чи бездіяльність слідчого чи прокурора (ч. 6 ст. 304 КПК).

Особливий порядок апеляційного оскарження передбачений ст. 394 КПК для таких рішень суду першої інстанції:

- вироки винесені за результатами спрощеного судового розгляду кримінальних проступків;
- рішення при винесенні яких суд не досліджував докази щодо тих обставин, які ніким не оспорювались;
- вироки на підставі угод про примирення та визнання вини.

До суб'єктів, які мають право на апеляційне оскарження, належать:

- 1) обвинувачений, стосовно якого ухвалено обвинувальний вирок, його законний представник чи захисник — в частині, що стосується інтересів обвинуваченого;
- 2) обвинувачений, стосовно якого ухвалено виправдувальний вирок, його законний представник чи захисник — в частині мотивів і підстав виправдання;
- 3) підозрюваний, обвинувачений, його законний представник чи захисник;
- 4) законний представник, захисник неповнолітнього чи сам неповнолітній, щодо якого вирішувалося питання про застосування примусового заходу виховного характеру, — в частині, що стосується інтересів неповнолітнього;
- 5) законний представник та захисник особи, щодо якої вирішувалося питання про застосування примусових заходів медичного характеру;
- 6) прокурор;
- 7) потерпілий або його законний представник чи представник — у частині, що стосується інтересів потерпілого, але в межах вимог, заявлених ними в суді першої інстанції;
- 8) цивільний позивач, його представник або законний представник — у частині, що стосується вирішення цивільного позову;
- 9) цивільний відповідач або його представник — у частині, що стосується вирішення цивільного позову;

10) інші особи у випадках, передбачених КПК. Зокрема, законний представник особи, стосовно якої прийнято рішення про поміщення до приймальника-розподільника для дітей або продовження строку тримання особи в приймальнику-розподільнику (ст. 309 КПК); законний представник особи, стосовно якої прийнято рішення про направлення до медичного закладу для проведення психіатричної експертизи або відмову у такому направленні (ст. 309 КПК); особи, на майно яких накладено арешт (ст. 309 КПК); особи, яким слідчим суддею відмовлено у задоволенні скарги на постанову про закриття кримінального провадження, повернуто скаргу на рішення, дії чи бездіяльність слідчого, прокурора або відмову у відкритті провадження по ній (ст. 304, 309 КПК); особа, яка звернулася із заявою про роз'яснення судового рішення, та учасники судового провадження стосовно ухвали про роз'яснення судового рішення або відмову в його роз'ясненні (ст. 380 КПК); особа, до якої застосовано екстрадиційний арешт, її захисник чи законний представник (ст. 584 КПК) тощо.

Коло осіб, які наділені правом подавати апеляцію, є вичерпним і розширеному тлумаченню не підлягає, за винятком прокурора. Так, згідно з ч. 4 ст. 36 КПК, а також ч. 3 ст. 37 Закону України «Про прокуратуру» право на подання апеляційної скарги мають службові особи органів прокуратури вищого рівня: Генеральний прокурор України, прокурори Автономної Республіки Крим, областей, міст Києва та Севастополя і прирівняні до них прокурори, їх заступники незалежно від їх участі в розгляді справи у суді першої інстанції.

Слід зазначити, що внесення апеляційних скарг за певних обставин для прокурора є обов'язком. Так, відповідно до п. 25 Наказу Генерального прокурора України від 19 грудня 2012 року № 4 гн «Про організацію діяльності прокурорів у кримінальному провадженні» перший заступник та заступники Генерального прокурора України, керівники прокуратур усіх рівнів і галузевих підрозділів повинні забезпечувати оскарження незаконних судових рішень в апеляційному, касаційному порядку, за нововиявленими обставинами та до Верховного Суду України, а також повноту та якість поданих документів реагування.

3. СТРОКИ І ПОРЯДОК АПЕЛЯЦІЙНОГО ОСКАРЖЕННЯ

Апеляційні скарги на судові рішення, ухвалені судом першої інстанції подаються, через суд, який ухвалив судові рішення, що оскаржується. Проте це положення не стосується ухвал слідчого судді, постановлених в порядку судового контролю під час досудового розслідування. Апеляції на такі рішення подаються безпосередньо до суду апеляційної інстанції.

Апеляція на судові рішення місцевих судів може бути подана в такі *строки*:

- на вирок або ухвалу про застосування чи відмову у застосуванні примусових заходів медичного або виховного характеру — протягом *30 днів* з дня їх проголошення;
- на інші ухвали суду першої інстанції — протягом *7 днів* з дня її оголошення;
- на ухвалу слідчого судді — протягом *5 днів* з дня її оголошення.

Для особи, яка перебуває під вартою, строк подачі апеляційної скарги обчислюється з моменту вручення їй копії судового рішення. Якщо ухвалу суду або слідчого судді було постановлено без виклику особи, яка її оскаржує, або якщо вирок було ухвалено без виклику особи, яка його оскаржує, в порядку, передбаченому для здійснення спро-

шеного провадження щодо кримінальних проступків, то строк апеляційного оскарження для такої особи обчислюється з дня отримання нею копії судового рішення.

Слід мати на увазі, що протягом строку, встановленого для подання апеляційної скарги, матеріали кримінального провадження ніким не можуть бути витребувані із суду. У цей строк суд зобов'язаний надавати учасникам судового провадження за їх клопотанням можливість ознайомлюватися з матеріалами кримінального провадження (ст. 395 КПК).

У разі пропуску строку на апеляційне оскарження з поважних причин особи, які мають право на апеляційне оскарження, можуть заявити клопотання перед судом, який постановив вирок чи ухвалу, про відновлення пропущеного строку. За відсутності такого клопотання суддя-доповідач виносить ухвалу про повернення апеляції особі, яка її подала.

До поважних причин пропуску строку на апеляційне оскарження відносяться обставини, що об'єктивно перешкодили учаснику процесу вчасно подати апеляцію. Поважними причинами можуть бути визнані: важка хвороба апелянта, стихійне лихо, смерть або важка хвороба близького родича учасника процесу, тощо. Але не може враховуватися як поважна причина пропуску строку, наприклад, зайнятість сторони, її представника, яка пропустила строк, в іншій судовій справі, від'їзд апелянта у відпустку.

Питання про відновлення строку вирішується суддею-головуючим одноособово. Про день і час розгляду клопотання сторони повідомляються, однак їх неявка в судові засідання не перешкоджає розгляду клопотання.

За результатами розгляду клопотання суд виносить ухвалу, якою відновлює пропущений строк, якщо визнає, що він пропущений з поважних причин або відмовляє у його відновленні. Ухвала може бути оскаржена в суді касаційної інстанції.

Важливе значення для перегляду судового рішення в порядку апеляційного провадження мають форма і зміст апеляційної скарги. Значною мірою від того, які доводи і мотиви викладені у скарзі та які вимоги висуваються скаржником, залежать наслідки апеляційного провадження.

Апеляційна скарга подається у письмовій формі, при цьому вона може бути як рукописною, так і виготовленою з допомогою друкарських засобів. В апеляції необхідно зазначити: 1) найменування суду апеляційної інстанції; 2) прізвище, ім'я та по батькові (найменування), місце проживання (перебування) особи, яка подає апеляційну скаргу, а також номер засобу зв'язку, адресу електронної пошти, якщо такі є; 3) судові рішення, яке оскаржується, і назву суду який його ухвалив; 4) вимоги особи, яка подає апеляційну скаргу, та їх обґрунтування із зазначенням того, у чому полягає незаконність чи необґрунтованість судового рішення; 5) клопотання особи, яка подає апеляційну скаргу, про дослідження доказів; 6) перелік матеріалів, які додаються (ч. 2 ст. 396 КПК).

Участь в апеляційному перегляді є правом особи, яка звертається зі скаргою, а тому якщо особа не бажає брати участь у судовому засіданні, вона про це зазначає в апеляційній скарзі.

Якщо в апеляційній скарзі вказуються обставини, які не були досліджені в суді першої інстанції, або докази, які не подавалися до суду першої інстанції, то в ній зазначаються причини цього. Такими причинами можуть бути ігнорування судом першої інстанції клопотань учасників про дослідження окремих доказів або відсутність на момент розгляду справи у суді першої інстанції відомостей про існування певних доказів.

Апеляційна скарга обов'язково повинна бути підписана особою, від імені якої вона подана. Якщо апеляційну скаргу подає захисник, представник потерпілого, то до неї

додаються оформлені належним чином документи, що підтверджують його повноваження.

До апеляційної скарги та доданих до неї письмових матеріалів надаються копії в кількості, необхідній для їх надіслання сторонам кримінального провадження та іншим учасникам судового провадження, інтересів яких стосується апеляційна скарга. У разі неподання таких копій або подання їх у недостатній кількості, після надходження скарги до апеляційного суду суддя-доповідач повинен залишити апеляційну скаргу без руху, визначивши строк для усунення зазначеного недоліку.

Обов'язок щодо надання копій апеляційної скарги та доданих до неї письмових матеріалів не поширюється на обвинуваченого, до якого застосовано запобіжний захід у вигляді домашнього арешту або тримання під вартою.

Через три дні після закінчення строку апеляційного оскарження судового рішення суд першої інстанції зобов'язаний надіслати матеріали кримінального провадження та всі апеляційні скарги, що надійшли, до відповідного апеляційного суду. Якщо така скарга надійшла після того, як усі матеріали з раніше поданими апеляційними скаргами надіслано до апеляційного суду, то суд першої інстанції зобов'язаний прийняти її та направити до апеляційного суду не пізніше наступного дня після надходження.

Апеляційна скарга, що надійшла до суду апеляційної інстанції, не пізніше наступного дня передається судді-доповідачу. Отримавши апеляційну скаргу на вирок чи ухвалу суду першої інстанції, суддя-доповідач протягом трьох днів перевіряє її на відповідність вимогам, що визначені законом, до форми і змісту апеляційної скарги і за відсутності перешкод постановляє ухвалу про відкриття апеляційного провадження.

Встановивши невідповідність апеляційної скарги вимогам чинного законодавства, суддя-доповідач, залежно від виявлених порушень, приймає одне з трьох можливих рішень:

- залишає апеляційну скаргу без руху, із зазначенням недоліків та встановлення строку на їх усунення;
- повертає апеляційну скаргу;
- відмовляє у відкриття провадження (ст. 399 КПК).

У разі залишення апеляційної скарги без руху, суддя в ухвалі зазначає недоліки скарги та встановлює достатній строк для їх усунення, який не може перевищувати п'ятнадцяти днів з дня отримання ухвали особою, яка подала апеляційну скаргу. Копія ухвали про залишення апеляційної скарги без руху невідкладно надсилається особі, яка подала апеляційну скаргу.

Якщо особа усунула недоліки апеляційної скарги у строк, встановлений суддею-доповідачем, вона вважається поданою у день первинного її подання до суду апеляційної інстанції. Протягом трьох днів після усунення недоліків апеляційної скарги і за відсутності перешкод суддя-доповідач постановляє ухвалу про відкриття апеляційного провадження.

Рішення про повернення апеляційної скарги приймається, якщо:

- 1) особа не усунула недоліки апеляційної скарги, яку залишено без руху, в установленний строк;
- 2) апеляційну скаргу подала особа, яка не має права подавати апеляційну скаргу;
- 3) апеляційна скарга не підлягає розгляду в цьому суді апеляційної інстанції;
- 4) апеляційна скарга подана після закінчення строку апеляційного оскарження і особа, яка її подала, не порушує питання про поновлення цього строку або суд апеляційної інстанції за заявою особи не знайде підстав для його поновлення.

Суддя-доповідач відмовляє у відкритті провадження лише, якщо 1) апеляційна скарга подана на судові рішення, яке не підлягає оскарженню в апеляційному порядку, або 2) судові рішення оскаржене виключно з підстав, з яких воно не може бути оскарженим.

Подання апеляційної скарги на судові рішення зупиняє набрання ним законної сили і виконання такого рішення. Якщо подано апеляційну скаргу лише на певну частину судового рішення або якщо рішення стосується кількох обвинувачених, а скарга надійшла лише в інтересах одного, то судові рішення в інших частинах або щодо інших обвинувачених не набирає сили до прийняття рішення апеляційним судом. Що стосується ухвали слідчого судді то подання апеляційної скарги зупиняє набрання нею законної сили, але не зупиняє її виконання.

4. ПРОЦЕСУАЛЬНИЙ ПОРЯДОК ПІДГОТОВКИ ТА ПРОВЕДЕННЯ АПЕЛЯЦІЙНОГО РОЗГЛЯДУ

Підготовка до апеляційного розгляду (ст. 401 КПК). Якщо апеляційна скарга відповідає усім вимогам, визначеним у ст. 396 КПК, суддя-доповідач постановляє ухвалу про відкриття апеляційного провадження. Протягом десяти днів з моменту постановлення зазначеної ухвали суддя повинен здійснити низку організаційно-розпорядчих дій, спрямованих на підготовку апеляційного розгляду поданої апеляційної скарги, забезпечивши при цьому учасникам кримінального провадження необхідний і достатній рівень захисту їх прав та законних інтересів.

Під час підготовки до проведення апеляційного розгляду суддя-доповідач:

- 1) надсилає копії ухвали про відкриття апеляційного провадження учасникам судового провадження разом із копіями апеляційних скарг та інформацією про їхні права та обов'язки. Така інформація може міститися в ухвалі про відкриття апеляційного провадження або у супровідному листі, який надсилається учасникам судового провадження;
- 2) встановлює строк, протягом якого можуть бути подані заперечення на апеляційну скаргу;
- 3) пропонує учасникам судового провадження подати нові докази, на які вони посилаються, або витребує докази за наявності відповідного клопотання особи, яка подала апеляційну скаргу;
- 4) вирішує інші клопотання, у тому числі щодо зміни, скасування чи припинення запобіжного заходу;
- 5) вирішує інші питання, необхідні для апеляційного розгляду (ч. 1 ст. 401 КПК).

До інших питань, пов'язаних із підготовкою справи до апеляційного розгляду, можна віднести питання про обсяг дослідження доказів під час апеляційного розгляду; про витребування в необхідних випадках додаткових доказів під час апеляційного розгляду; про список осіб, що підлягають виклику в судові засідання; про зміну, скасування або обрання заходів забезпечення кримінального провадження; про виклик у необхідних випадках перекладача; про проведення апеляційного розгляду у відкритому або закритому судовому засіданні; про день і місце апеляційного розгляду; про зупинення провадження у випадках захворювання обвинуваченого, участь якого в апеляційному розгляді визнано обов'язковою, до його видужання, а також з інших питань, що стосуються підготовчих дій до апеляційного розгляду.

Усі судові рішення під час підготовки до апеляційного розгляду викладаються у формі ухвали, копія якої надсилається учасникам судового провадження.

Протягом десяти днів після постановлення ухвали про відкриття апеляційного провадження суддя-доповідач постановляє ухвалу про закінчення підготовки та призначення апеляційного розгляду. В такій ухвалі зазначається час та місце розгляду кримінального провадження, вирішуються питання щодо необхідності обов'язкової явки сторін або інших учасників кримінального провадження, доставки обвинуваченого, який утримується під вартою, тощо.

Слід зазначити, що обвинувачений підлягає обов'язковому виклику в судове засідання для участі в апеляційному розгляді, якщо:

- в апеляційній скарзі порушується питання про погіршення його становища (порушується питання про скасування виправдувального вироку, призначення особі більш суворого виду або розміру покарання, визнання особи винуватою в епізодах, за якими вона була виправдана, тощо);

- суд визнає обов'язковою участь обвинуваченого у судовому засіданні (зокрема, якщо факти, необхідні для правильного вирішення справи, потребують допиту обвинуваченого);

- обвинувачений, який утримується під вартою, подав клопотання про участь у судовому засіданні.

Строк, у межах якого може бути призначено апеляційний розгляд, має бути достатнім для належної підготовки та подання учасниками провадження заперечень, витребування необхідних документів, доставки засудженого тощо.

Апеляційний розгляд (ст. 405 КПК). Розгляд матеріалів кримінального провадження в апеляційному порядку здійснюється колегіально судом у складі не менше трьох професійних суддів (ч. 4 ст. 31 КПК). При цьому слід враховувати, що:

- 1) апеляційний розгляд кримінального провадження стосовно службових осіб, які займають особливо відповідальне становище відповідно до ч. 1 ст. 9 Закону України «Про державну службу», та осіб, посади яких віднесено до першої категорії посад державних службовців, здійснюється колегіально судом у складі п'яти професійних суддів, які мають стаж роботи на посаді судді не менше семи років;

- 2) апеляційний розгляд кримінального провадження стосовно неповнолітньої особи, здійснюється колегіально судом. При цьому головуючим під час такого розгляду може бути лише суддя, уповноважений згідно із Законом України «Про судоустрій і статус суддів» на здійснення кримінального провадження стосовно неповнолітніх.

Судове засідання суду апеляційної інстанції складається з певних частин, які послідовно слідують одна за одною.

Підготовча частина судового засідання. Апеляційний розгляд розпочинається відкриттям головуючим судового засідання і оголошенням про розгляд відповідного кримінального провадження. Секретар судового засідання доповідає суду, хто з учасників судового провадження, викликаних та повідомлених осіб прибув у судове засідання, встановлює їх особи, перевіряє повноваження захисників і представників, з'ясовує, чи вручено судові виклики та повідомлення тим, хто не прибув, і повідомляє причини їх неприбуття, якщо вони відомі. Неявка учасників процесу на засідання суду апеляційної інстанції не є перешкодою для розгляду матеріалів кримінального провадження. Винятком є випадки, коли суд, відповідно до положень ч. 4 ст. 401 КПК визнав обов'язковою участь обвинуваченого або учасник процесу не з'явився з поважних причин.

Після вирішення питань щодо наслідків неприбуття учасників кримінального провадження секретар судового засідання повідомляє про те, що судовий розгляд здійснюється при повному фіксуванні, а також про умови фіксування судового засідання.

Після цього суддя-доповідач оголошує склад суду, прізвища прокурора, потерпілого, цивільного позивача, обвинуваченого, захисника, цивільного відповідача, представників та законних представників, перекладача, експерта, спеціаліста, секретаря судового засідання, роз'яснює учасникам судового провадження право заявлення відводу і з'ясовує, чи заявляють вони кому-небудь відвід.

Після вирішення питання про відвід окремих учасників кримінального провадження, відбувається повідомлення про права і обов'язки, яке полягає у тому, що судовий розпорядник роздає особам, які беруть участь у судовому розгляді, пам'ятку про їхні права та обов'язки, передбачені КПК. Після ознайомлення обвинуваченого та інших осіб, які беруть участь у судовому розгляді, з пам'яткою суддя-доповідач з'ясовує, чи зрозумілі їм їх права та обов'язки і у разі необхідності роз'яснює їх. Якщо в судовому засіданні викликані свідки, суддя-доповідач дає розпорядження про видалення свідків із залу судового засідання. При цьому судовий розпорядник вживає заходів, щоб допитані і недопитані свідки не спілкувалися між собою.

Виконавши зазначені вимоги, головуєчий опитує, чи мають особи, які беруть участь в апеляційному розгляді клопотання, і роз'яснює, що клопотання можуть стосуватися тільки тієї частини вироку або ухвали суду першої інстанції, що оскаржується. Особа, що подала клопотання, повинна вказати, для встановлення яких обставин необхідно виконати ті або інші дії (викликати нових свідків або інших осіб, витребувати та приєднати до матеріалів кримінального провадження нові докази). Клопотання учасників судового провадження розглядаються судом після того, як буде заслухана думка щодо них інших учасників судового провадження, про що постановляється ухвала. Відмова в задоволенні клопотання не перешкоджає його повторному заявленню з інших підстав.

Після цього головуєчий чи один із суддів доповідає суть вироку чи ухвали, повідомляє, ким і в якому обсязі вони були оскаржені, викладає основні доводи апеляції і заперечень інших учасників процесу, якщо вони були подані, головуєчий також з'ясовує, чи підтримують свої апеляції особи, які їх подали. Після з'ясування зазначених питань головуєчий переходить до дослідження доказів.

Судовий розгляд (дослідження доказів). Суд апеляційної інстанції переглядає судові рішення суду першої інстанції в межах апеляційної скарги, тобто не в цілому, а лише в тій частині, в якій судові рішення оскаржується.

В той же час, апеляційний суд має право вийти за межі апеляційних вимог лише у таких випадках:

- 1) якщо цим не погіршується становище обвинуваченого;
- 2) якщо цим не погіршується становище особи, щодо якої вирішувалося питання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру;
- 3) за наявності підстав для прийняття рішення на користь осіб, які не подали апеляційну скаргу. У такому випадку суд апеляційної інстанції зобов'язаний прийняти рішення на користь цих осіб.

За наявності відповідного клопотання учасників кримінального провадження суд апеляційної інстанції зобов'язаний:

- повторно дослідити обставини, встановлені під час кримінального провадження, за умови, якщо вони досліджені судом першої інстанції не повністю або з порушеннями;
- дослідити докази, які не досліджувалися судом першої інстанції, лише у випадку, якщо під час розгляду в суді першої інстанції було клопотання про дослідження таких доказів;

– дослідити докази, які стали відомими після ухвалення рішення судом першої інстанції. При цьому слід мати на увазі, що такі докази можуть бути подані учасниками судового провадження або витребувані судом за наявності відповідного клопотання учасника кримінального провадження при підготовці до апеляційного розгляду (ст. 404 КПК).

В апеляційній інстанції судовий розгляд проводиться за правилами передбаченими гл. 28 КПК, яка регламентує порядок проведення судового розгляду судом першої інстанції.

Після закінчення підготовчих дій суддя-доповідач оголошує про початок апеляційного розгляду. Він доповідає зміст оскарженого судового рішення, а також повідомляє, ким і в якому обсязі вони були оскаржені. Послідовно і стисло оголошує основні доводи, викладені в апеляційних скаргах та запереченнях, якщо вони надійшли на них від інших учасників судового провадження, з'ясує у осіб, які подали апеляційні скарги, чи вони їх підтримують.

Після з'ясування зазначених питань суддя-доповідач надає слово учасникам кримінального провадження для висловлення своїх доводів і пояснень з приводу поданої апеляційної скарги. Спершу слово надається особі, яка подала апеляційну скаргу.

Якщо апеляційні скарги подали обидві сторони кримінального провадження, першим висловлює доводи сторона захисту: обвинувачений, захисник, цивільний відповідач, їхні представники. Після цього слово надається тій стороні кримінального провадження, яка подала апеляцію, а потім — всім іншим учасникам судового провадження. За необхідності проводяться й інші процесуальні дії щодо з'ясування обставин та перевірки їх доказами.

Після висловлення доводів та перевірки їх доказами суддя-доповідач з'ясує в учасників судового провадження, чи бажають вони доповнити апеляційний розгляд і чим саме. У разі заявлення клопотань про доповнення судового розгляду суд розглядає їх. За відсутності клопотань або після вирішення клопотань, якщо вони були подані, суд постановляє ухвалу про закінчення з'ясування обставин та перевірки їх доказами і переходить до судових дебатів.

Судові дебати в апеляційному розгляді проводяться з такими особливостями: першій надається слово особі, яка подала апеляційну скаргу; якщо апеляційні скарги подали обидві сторони кримінального провадження, першим висловлює доводи обвинувачений. Прокурору може бути надано слово для виступу першим тільки у випадку, якщо він був суб'єктом подання апеляційної скарги, а в інших випадках прокурор виступає останнім. Після цього слово надається іншим учасникам судового провадження.

Останнє слово обвинуваченого. Перед виходом суду до нарадчої кімнати для ухвалення судового рішення обвинуваченому, який брав участь в апеляційному розгляді, надається останнє слово. Виступити з останнім словом є правом обвинуваченого, яке дає йому можливість останній раз звернутися до суду з тим чи іншим проханням, висловити свою думку щодо законності і обґрунтованості вироку суду першої інстанції, досліджених під час судового розгляду доказів тощо. Від останнього слова обвинувачений може відмовитися, позбавити ж цього права його не можна.

Постановлення та проголошення рішення. Судові рішення суду апеляційної інстанції ухвалюються, проголошуються, видаються, роз'яснюються або надсилаються учасникам судового провадження в порядку, який передбачений в суді першої інстанції.

Слід зазначити, що суд апеляційної інстанції має право ухвалити судові рішення за результатами письмового (заочного) судового провадження, без залучення учас-

ників судового провадження, лише на основі вивчення апеляційних скарг, заперечень на них і матеріалів, що до них додаються. Це можливо виключно за умови, якщо всі учасники судового провадження заявили клопотання про здійснення провадження за їх відсутності.

Процесуальна можливість ухвалити судові рішення за результатами письмового провадження є правом, а не обов'язком суду апеляційної інстанції, оскільки згідно із ч. 2 ст. 406 КПК суд апеляційної інстанції у письмовому провадженні наділений правом призначити апеляційний розгляд, якщо у цьому виникне необхідність. Копія ухваленого рішення за результатами письмового провадження надсилається учасникам судового провадження протягом трьох днів із дня підписання його повного тексту.

За наслідками апеляційного розгляду за скаргою на вирок або ухвалу суду першої інстанції суд апеляційної інстанції має право:

- 1) залишити вирок або ухвалу без змін;
- 2) змінити вирок або ухвалу;
- 3) скасувати вирок повністю чи частково та ухвалити новий вирок;
- 4) скасувати ухвалу повністю чи частково та ухвалити нову ухвалу;
- 5) скасувати вирок або ухвалу і закрити кримінальне провадження;
- 6) скасувати вирок або ухвалу і призначити новий розгляд у суді першої інстанції.

Аналіз повноважень апеляційної інстанції свідчить, що рішення, яке вона приймає у кожному конкретному випадку, залежить від того, чи були нею встановлені порушення вимог закону, а якщо встановлені, то які саме.

Суд апеляційної інстанції залишає вирок, ухвалу без зміни, а апеляцію без задоволення, якщо в результаті розгляду справи дійшов висновку про їх законність, обґрунтованість і справедливість.

Апеляційна інстанція змінює вирок або ухвалу суду першої інстанції, якщо цим не буде погіршено становище обвинуваченого або особи, щодо якої вирішувалося питання про застосування примусових заходів виховного чи медичного характеру.

Змінити вирок апеляційний суд має право у випадках:

1) пом'якшення призначеного покарання, якщо суд апеляційної інстанції визнає, що покарання за своєю суворістю не відповідає тяжкості кримінального правопорушення та особі обвинуваченого;

2) зміни правової кваліфікації кримінального правопорушення і застосування статті (частини статті) закону України про кримінальну відповідальність про менш тяжке кримінальне правопорушення;

3) зменшення сум, які підлягають стягненню, або збільшення цих сум, якщо таке збільшення не впливає на обсяг обвинувачення і правову кваліфікацію кримінального правопорушення;

4) в інших випадках, якщо зміна вироку не погіршує становища обвинуваченого. У таких випадках суд апеляційної інстанції змінює вирок, якщо його зміна не погіршує становища обвинуваченого, зокрема: а) у разі зміни рішення про долю речових доказів і документів згідно зі ст. 100 КПК; б) у разі виключення окремих епізодів обвинувачення, що не підтверджені доказами, не містять складу кримінального правопорушення чи поставлені у вину особі з порушенням порядку застосування процесуального закону, якщо направлення провадження на новий судовий розгляд буде визнано недоцільним.

Суд апеляційної інстанції має право змінити ухвалу суду про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру у випадках:

1) зміни правової кваліфікації діяння, передбаченого законом України про кримінальну відповідальність, і застосування статті (частини статті) закону України про кримінальну відповідальність, яка передбачає відповідальність за менш тяжке діяння;

2) пом'якшення виду примусових заходів медичного або виховного характеру.

За наслідками апеляційного розгляду за скаргою на вирок суду на підставі угоди суд апеляційної інстанції, крім вищевказаних рішень, має право скасувати вирок і направити кримінальне провадження: 1) до суду першої інстанції для проведення судового провадження у загальному порядку, якщо угода була укладена під час судового провадження; 2) до органу досудового розслідування для здійснення досудового розслідування в загальному порядку, якщо угода була укладена під час досудового розслідування.

За наслідками апеляційного розгляду за скаргою на ухвали слідчого судді суд апеляційної інстанції має право: 1) залишити ухвалу без змін; 2) скасувати ухвалу і постановити нову ухвалу.

Після закінчення провадження в суді апеляційної інстанції матеріали кримінального провадження мають бути направлені до суду першої інстанції не пізніше як у семиденний строк, а у провадженні за апеляційною скаргою на ухвалу слідчого судді — не пізніше як у триденний строк.

5. РІШЕННЯ СУДУ АПЕЛЯЦІЙНОЇ ІНСТАНЦІЇ

Перевіривши законність і обґрунтованість рішення суду першої інстанції, апеляційний суд викладає прийняте ним рішення у формі ухвали або вироку. У разі скасування вироку суду першої інстанції повністю чи частково суд апеляційної інстанції ухвалює вирок, в усіх інших випадках суд апеляційної інстанції приймає рішення у формі ухвали.

Рішення суду апеляційної інстанції повинно відповідати загальним вимогам до судових рішень в частині законності, обґрунтованості та вмотивованості.

Зміст ухвали суду апеляційної інстанції визначений у ч. 1 ст. 419 КПК України. Ухвала апеляційного суду складається із вступної, мотивувальної і резолютивної частин. У вступній частині зазначаються:

- дата і місце її постановлення;
- найменування суду апеляційної інстанції, прізвищ та ініціалів суддів і секретаря судового засідання;
- найменування (номер) кримінального провадження;
- прізвище, ім'я та по батькові підозрюваного, обвинуваченого, рік, місяць і день його народження, місце народження і проживання;
- закон України про кримінальну відповідальність, що передбачає кримінальне провадження, у вчиненні якого підозрюється, обвинувачується особа;
- імена (найменування) учасників судового провадження;

В мотивувальній частині викладаються: короткий зміст вимог апеляційної скарги і судового рішення суду першої інстанції; узагальнені доводи особи, яка подала апеляційну скаргу; узагальнені правові позиції інших учасників судового провадження; встановлені судом першої інстанції обставини; встановлені судом апеляційної інстанції обставини з посиланням на докази, а також мотиви визнання окремих доказів недопустимими чи неналежними; мотиви постановлення ухвали, і положення закону, якими керувався апеляційний суд;

У резолютивній частині ухвали вказується висновок суду апеляційної інстанції по суті вимог апеляційної скарги; рішення щодо запобіжного заходу, розподілу процесуальних витрат; строк і порядок набрання ухвалою законної сили та її оскарження.

При залишенні апеляційної скарги без задоволення в ухвалі суду апеляційної інстанції мають бути зазначені підстави, з яких апеляційну скаргу визнано необґрунтованою.

При скасуванні або зміні судового рішення в ухвалі має бути зазначено, які статті закону порушено та в чому саме полягають ці порушення або необґрунтованість вироку чи ухвали.

Суд апеляційної інстанції скасовує вирок суду першої інстанції і ухвалює свій вирок у разі:

- 1) необхідності застосування закону про більш тяжке кримінальне правопорушення чи збільшення обсягу обвинувачення;
- 2) необхідності застосування більш суворого покарання;
- 3) скасування необґрунтованого виправдувального вироку суду першої інстанції;
- 4) неправильного звільнення обвинуваченого від відбування покарання.

У вирок суду апеляційної інстанції зазначаються зміст вироку суду першої інстанції, короткий зміст вимог апеляційної скарги, мотиви ухваленого рішення, рішення по суті вимог апеляційної скарги.

Суд апеляційної інстанції скасовує ухвалу про застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру і постановляє свою ухвалу у разі:

- 1) необхідності правової кваліфікації діяння, передбаченого законом України про кримінальну відповідальність, як більш тяжкого;
- 2) застосування більш суворого виду примусових заходів медичного чи виховного характеру;
- 3) скасування необґрунтованої ухвали суду про відмову в застосуванні примусових заходів медичного чи виховного характеру та закриття кримінального провадження щодо неосудного або неповнолітнього з тих мотивів, що вони не вчинили діяння, передбаченого законом України про кримінальну відповідальність.

6. ПІДСТАВИ ДЛЯ СКАСУВАННЯ АБО ЗМІНИ СУДОВОГО РІШЕННЯ СУДОМ АПЕЛЯЦІЙНОЇ ІНСТАНЦІЇ

Відповідно до ст. 409 КПК підставами до скасування або зміни вироків, які не набрали законної сили, ухвалених місцевими судами, ухвал про застосування чи не застосування примусових заходів виховного чи медичного характеру, постановлених місцевими судами, є:

- 1) неповнота судового розгляду;
- 2) невідповідність висновків суду, викладених у судовому рішенні, фактичним обставинам кримінального провадження;
- 3) істотне порушення вимог кримінального процесуального закону;
- 4) неправильне застосування закону України про кримінальну відповідальність.

Підставою для скасування або зміни вироку суду першої інстанції може бути також невідповідність призначеного покарання тяжкості кримінального правопорушення та особі обвинуваченого.

Суд апеляційної інстанції не вправі скасувати виправдувальний вирок лише з мотивів істотного порушення прав обвинуваченого. Суд апеляційної інстанції не вправі скасувати ухвалу про незастосування примусових заходів медичного або виховного характеру лише з мотивів істотного порушення прав особи, стосовно якої вирішувалося питання про застосування таких заходів.

Неповнота судового розгляду (ст. 410 КПК). Підставою для скасування чи зміни судового рішення з мотивів неповноти судового розгляду є наявність обставин, з'ясування яких може мати істотне значення для ухвалення законного, обґрунтованого та справедливого судового рішення. Відповідно до ст. 410 КПК судовий розгляд визнається неповним у разі:

1) якщо судом були відхилені клопотання учасників судового провадження про допит певних осіб, дослідження доказів або вчинення інших процесуальних дій для підтвердження чи спростування обставин, з'ясування яких може мати істотне значення для ухвалення законного, обґрунтованого та справедливого судового рішення;

2) якщо необхідність дослідження тієї чи іншої підстави впливає з нових даних, встановлених при розгляді справи в суді апеляційної інстанції.

Слід враховувати, що неповнота судового розгляду може бути встановлена також у разі якщо: 1) належно не з'ясовано обставини, що характеризують об'єкт і об'єктивну сторону злочину; 2) всебічно і повно не досліджено ознаки, на підставі яких встановлюється суб'єкт і суб'єктивна сторона злочину; 3) поверхово досліджено відомості про особу обвинувачуваного, обставини, що пом'якшують чи обтяжують покарання; 4) не з'ясовано наявність/відсутність обставин, що виключають притягнення особи до кримінальної відповідальності; 5) недостатньо досліджено характер і розмір заподіяної шкоди; 6) не встановлено роль кожного обвинуваченого у вчиненні кожного епізоду злочину; 7) не виявлено причини й умови, що сприяли вчиненню злочину, якщо це має істотне значення для справи; 8) не вжито заходів щодо перевірки показань заінтересованих учасників провадження, що покладені в основу судового рішення; 9) не з'ясовано причини істотних протиріч у доказах; 10) висновки суду побудовано на припущеннях; 11) не проведено необхідні слідчі дії; 12) неповно досліджено версії обвинувачення або захисту; 13) суд необґрунтовано обмежився оголошенням показань свідків, не допитавши їх; 14) не з'ясовано обставини, що мають значення для початку досудового розслідування щодо осіб, причетних до злочину, встановлення ролі яких може вплинути на ступінь винуватості засуджених осіб.

Невідповідність висновків суду першої інстанції фактичним обставинам кримінального провадження (ст. 411 КПК). Судове рішення визнається таким, що відповідає фактичним обставинам кримінального провадження у випадку, якщо в його основу покладено висновки, що ґрунтуються на достовірних доказах, досліджених безпосередньо під час судового розгляду. За будь-яких умов судове рішення не може бути визнано таким, що відповідає фактичним обставинам кримінального провадження, якщо судом не перевірені та не спростовані доводи на захист обвинуваченого та не усунуті сумніви в його винуватості, які могли вплинути на правильність застосування закону України про кримінальну відповідальність, на визначення виду покарання або на застосування примусових заходів виховного чи медичного характеру.

У ч. 1 ст. 411 КПК передбачено підстави, за наявності яких вирок, ухвала підлягають скасуванню або зміні з підстав невідповідності судового рішення фактичним обставинам кримінального провадження:

1) висновки суду не підтверджуються доказами, дослідженими під час судового розгляду;

2) суд не взяв до уваги докази, які могли істотно вплинути на його висновки;

3) наявні суперечливі докази, які мають істотне значення для висновків суду, у судовому рішенні не зазначено, чому суд взяв до уваги одні докази і відкинув інші;

4) висновки суду, викладені у судовому рішенні, містять істотні суперечності.

Вирок та ухвала підлягають скасуванню чи зміні із зазначених підстав лише тоді, коли невідповідність висновків суду фактичним обставинам кримінального провадження вплинула чи могла вплинути на вирішення питання про винуватість або невинуватість обвинуваченого, на правильність застосування закону України про кримінальну відповідальність, на визначення міри покарання або застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру.

Звертаємо увагу на те, що висновки суду мають бути належним чином умотивовані. За наявності суперечливих доказів суд повинен у мотивувальній частині вироку, ухвали проаналізувати їх, навести мотиви, з яких взято до уваги одні докази і не взято інші. Висновки і рішення, викладені в резолютивній частині, повинні логічно випливати з обґрунтування, що міститься в мотивувальній частині.

Істотні порушення вимог кримінального процесуального закону (ст. 412 КПК). У КПК визначено, що істотними порушеннями кримінального процесуального закону є такі порушення, що перешкодили чи могли перешкодити суду ухвалити законне та обґрунтоване судове рішення.

За змістом ч. 2 ст. 412 КПК судове рішення у будь-якому разі підлягає скасуванню, якщо: 1) за наявності підстав для закриття судом кримінального провадження його не було закрито (ст. 284 КПК); 2) судове рішення ухвалено незаконним складом суду; 3) судове провадження здійснено за відсутності обвинуваченого, крім випадків, передбачених ст. 381 КПК, або прокурора, крім випадків, коли його участь не є обов'язковою; 4) судове провадження здійснено за відсутності захисника, якщо його участь є обов'язковою; 5) судове провадження здійснено за відсутності потерпілого, належним чином не повідомленого про дату, час і місце судового засідання; 6) порушено правила підсудності; 7) у матеріалах провадження відсутній журнал судового засідання або технічний носій інформації, на якому зафіксовано судове провадження в суді першої інстанції.

Судове рішення вважається таким, що ухвалене незаконним складом суду, якщо: 1) наявні обставини, які унеможливають участь судді в розгляді справи; 2) рішення підписано суддею, який не брав участі у розгляді справи; 3) порушено правила про розгляд справи відповідним складом суду; 4) у розгляді справи брав участь суддя, строк обрання чи призначення якого закінчився; 5) хоча б один із суддів не був обраний чи призначений на посаду у встановленому законом порядку; 6) питання про відвід судді не розглянуто у встановленому законом порядку. Крім того, безумовною підставою для скасування рішення є порушення правил підсудності, визначених ст. 32 КПК.

При встановленні під час апеляційного розгляду інших істотних порушень, крім передбачених у ч. 2 ст. 412 КПК, судам слід враховувати, чи такі порушення перешкодили або могли перешкодити ухваленню законного та обґрунтованого судового рішення суду першої інстанції. Порушення кримінального процесуального закону, які не вплинули та не могли вплинути на винесення законного та обґрунтованого судового рішення, не є підставами для скасування судового рішення.

Неправильне застосування закону України про кримінальну відповідальність (ст. 413 КПК). Одним із завдань кримінальної процесуальної діяльності є правильне застосування норм закону України про кримінальну відповідальність. Неправильне застосування полягає в неправильному застосуванні норм як Особливої, так і Загальної частин КК, яке призвело до неправильної кваліфікації діяння; порушення правил призначення покарання; неправильного застосування норм, що визначають поняття злочину, строків давності та інших норм, що спричинило необґрунтоване засудження або виправдання підсудного, а також інші негативні наслідки.

Відповідно до ст. 413 КПК неправильним застосуванням закону України про кримінальну відповідальність, що тягне за собою скасування або зміну судового рішення, є: 1) незастосування судом закону, який підлягає застосуванню; 2) застосування закону, який не підлягає застосуванню; 3) неправильне тлумачення закону, яке суперечить його точному змісту; 4) призначення більш суворого покарання, ніж передбачено відповідною статтею (частиною статті) закону України про кримінальну відповідальність.

Невідповідність призначеного судом покарання ступеню тяжкості кримінального правопорушення та особі обвинуваченого (ст. 414 КПК). Невідповідним ступеню тяжкості кримінального правопорушення та особі обвинуваченого визнається таке покарання, яке хоч і не виходить за межі, встановлені відповідною статтею (частиною статті) закону України про кримінальну відповідальність, але за своїм видом чи розміром є явно несправедливим через м'якість або через суворість.

Коли апеляційна інстанція вважає покарання таким, що є явно несправедливим за своєю м'якістю, вирок може бути скасований лише тоді, коли з цієї підстави подано апеляцію прокурором, потерпілим або його представником. Скасувавши вирок, апеляційна інстанція постановляє свій вирок.

Відповідно до ч. 1 ст. 415 КПК суд апеляційної інстанції має право скасувати вирок чи ухвалу суду і призначити новий розгляд у суді першої інстанції за наявності таких порушень: 1) судові рішення ухвалено незаконним складом суду; 2) судові провадження здійснено за відсутності обвинуваченого, крім випадків, передбачених ст. 381 КПК, або прокурора, крім випадків, коли його участь не є обов'язковою; 3) судові провадження здійснено за відсутності захисника, коли його участь є обов'язковою; 4) судові провадження здійснено за відсутності потерпілого, належним чином не повідомленого про дату, час і місце судового засідання; 5) порушено правила підсудності; 6) у матеріалах провадження відсутній журнал судового засідання або технічний носій інформації, на якому зафіксовано судові провадження в суді першої інстанції.

Крім того, КПК передбачає інші підстави, що тягнуть за собою призначення нового судового розгляду у суді першої інстанції:

а) в ухваленні судового рішення брав участь суддя, якому було заявлено відвід на підставі обставин, які очевидно викликали сумнів у неупередженості судді, і заяву про його відвід визнано судом апеляційної інстанції обґрунтованою;

б) судові рішення ухвалено чи підписано не тим складом суду, який здійснював судовий розгляд (пункти 2, 3 ч. 1 ст. 415 КПК).

Фіксування зазначених процесуальних порушень судом апеляційної інстанції повинно унеможливити їх повторення, а тому відповідно до ч. 3 ст. 415 КПК висновки і мотиви, з яких скасовані судові рішення, є обов'язковими для суду першої інстанції при новому розгляді.

Новий розгляд у суді першої інстанції відбувається відповідно до встановлених у КПК вимог щодо загальних положень судового розгляду у суді першої інстанції у разі скасування судом апеляційної інстанції вироку або ухвали про закриття кримінального провадження чи про застосування, відмову у застосуванні примусових заходів медичного або виховного характеру.

При цьому новий розгляд у суді першої інстанції відбувається іншим складом суду незалежно від підстав, з яких судом апеляційної інстанції призначено новий розгляд. Відповідно до ч. 2 ст. 416 КПК застосування закону про більш тяжке кримінальне правопорушення та посилення покарання можливі лише за умови, що вирок було скасовано за апеляційною скаргою прокурора або потерпілого чи його представника у зв'язку з необхідністю застосування закону про більш тяжке кримінальне правопорушення або посилення покарання.

Скасування вироку (ухвали) у зв'язку з необхідністю застосування закону про більш тяжке кримінальне правопорушення або про більш суворе покарання не звільняє суд при новому судовому розгляді від обов'язку безпосередньо дослідити й оцінити всі докази, вивчити і взяти до уваги нові обставини, що не були відомі або враховані при розгляді у суді першої інстанції, і виконати для цього всі необхідні процесуальні дії, не обмежуючись тими, які йому було вказано зробити.

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. Що таке апеляційне провадження?
2. Назвіть основні риси апеляційного провадження та його значення для кримінального судочинства.
3. Які судові рішення можуть бути оскаржені в апеляційному порядку?
4. Хто вправі подати апеляцію?
5. Охарактеризуйте процесуальний порядок і строки апеляційного оскарження.
6. Назвіть вимоги до апеляційної скарги.
7. В якому разі суд, що постановив судові рішення, залишає апеляційну скаргу без розгляду?
8. Які процесуальні наслідки подання апеляції?
9. Які питання вирішує апеляційний суд під час підготовки до апеляційного розгляду?
10. Який порядок апеляційного розгляду?
11. В чому полягає письмове апеляційне провадження?
12. Назвіть рішення, що приймаються за результатами розгляду апеляційної скарги.
13. Проаналізуйте особливості положення про недопустимість погіршення правового становища обвинуваченого під час апеляційного провадження.
14. Які ви знаєте підстави для скасування або зміни судового рішення судом апеляційної інстанції?
15. В яких випадках апеляційна інстанція ухвалює свій вирок, скасовуючи вирок суду першої інстанції?

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Про деякі питання порядку здійснення судового провадження з перегляду судових рішень у суді апеляційної інстанції відповідно до Кримінального процесуального кодексу України: Інформаційний лист Вищого спеціалізованого суду з розгляду цивільних і кримінальних справ від 21.11.2012 р. № 10-1717/0/4-12
2. Бобечко Н. Р. Апеляційне та касаційне оскарження судових рішень у кримінальному судочинстві України: [наук.-практ. посіб.] / Бобечко Н.Р. — К.: Правова єдність, 2010. — 142 с.
3. Мірошніков І. Ю. Судове слідство в апеляційній інстанції: Монографія. — Х.: Право, 2007. — 192 с.
4. Мармаш В. Я. Попередній розгляд справи судом апеляційної інстанції у кримінальному судочинстві України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Мармаш В. Я. — К., 2010. — 20 с.
5. Сліпченко В. І. Апеляційне провадження в системі кримінально-процесуальних стадій: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Сліпченко В. І. — К., 2007. — 17 с.
6. Маринів В. Суб'єкти права на апеляційне оскарження у кримінальному судочинстві / В. Маринів // Вісн. прокуратури. — 2012. — № 4-5. — С. 108-114.

ПРОВАДЖЕННЯ В СУДІ КАСАЦІЙНОЇ ІНСТАНЦІЇ

1. *Поняття, сутність та значення стадії касаційного провадження*
 2. *Судові рішення, які можуть бути оскаржені в касаційному порядку. Суб'єкти права на касаційне оскарження*
 3. *Процесуальний порядок провадження в суді касаційної інстанції*
 4. *Повноваження суду касаційної інстанції за наслідками розгляду касаційної скарги та механізм їх реалізації*
- Питання для самоконтролю*
Рекомендована література

1. ПОНЯТТЯ, СУТНІСТЬ ТА ЗНАЧЕННЯ СТАДІЇ КАСАЦІЙНОГО ПРОВАДЖЕННЯ

Провадження в суді касаційної інстанції є стадією кримінального процесу, в якій перевіряється правильність застосування судами першої та апеляційної інстанцій норм матеріального та процесуального права і правова оцінка встановлених обставин кримінального правопорушення.

Касація (від французького *casser* — ламати, скасовувати) виключно французький «винахід». Вона, як і французький тип кримінального процесу взагалі, виявилася класичною вихідною моделлю для побудови конструкції перегляду кримінальних справ у Бельгії, Італії, Іспанії, Португалії, Люксембурзі, франкомовних африканських державах і деяких арабських країнах, які знаходяться під впливом Франції, таких як Алжир і Туніс, державах Латинської Америки. Касація по-французьки «завоювала» більшість держав східної Європи, Індокитаю та Японію, вплинула на законодавство імперської Росії та традиційно сприймається країнами, що виникли на пострадянському просторі. З повним правом саме цю модель вважають найбільш розповсюдженою у світі.

Під час свого розвитку касаційне провадження набуло рис «змішаної» і «чистої» касації.

Ознаки «змішаної» касації:

- 1) ревізійний характер провадження — перевіряють усю кримінальну справу;
- 2) суд вникає в суть справи;
- 3) можливість зміни рішення без повернення справи до суду нижчого рівня.

Для «чистої» форми касації притаманними є такі ознаки:

- 1) справу переглядають лише за проханням сторін;
- 2) суд касаційної інстанції не вникає в суть справи, а розглядає її лише з погляду застосування закону і форм процесу;

3) суд касаційної інстанції своїм рішенням визнає порушення закону, внаслідок чого скасовує рішення суду нижчого рівня, або констатує відсутність порушень закону та відхиляє касаційну скаргу;

4) можливість повернення справи до суду нижчого рівня.

В Україні існує «чиста» форма касації, що має всі зазначені вище ознаки. Вітчизняний інститут касаційного провадження відповідає французькому в частині так званої «касації в інтересах сторін» та має більш як сторічну історію.

Касаційне провадження не є обов'язковою стадією кримінального процесу. Вона виникає та існує тільки в результаті реалізації кимось із представників сторін чи потерпілим свого диспозитивного права на оскарження рішення суду першої інстанції після його перегляду в апеляційному порядку, а також судового рішення суду апеляційної інстанції, постановленого щодо відповідного рішення суду першої інстанції.

Перевірка законності та обґрунтованості судових рішень судом касаційної інстанції має своїм завданням виявити помилки матеріального (кримінально-правового) і процесуального характеру, які були допущені місцевим чи апеляційним судом при розгляді та вирішенні справи про кримінальне правопорушення, а також вжити передбачених законом заходів щодо усунення виявлених помилок шляхом скасування або зміни незаконних і необґрунтованих рішень місцевих і/або апеляційних судів.

Призначення перегляду судових рішень у касаційному порядку полягає у тому, щоб запобігти виконанню незаконного судового рішення і своєю діяльністю захистити громадянина і суспільство від незаконного та необґрунтованого засудження, і навпаки, не залишити безкарними осіб, які вчинили кримінальне правопорушення. З іншої сторони, не лише подвійний розгляд справи по суті, а й можливість перегляду його результатів судом касаційної інстанції створює у громадян впевненість у тому, що їхні права та охоронювані законом інтереси у випадку їх порушення будуть належним чином захищені і що жодне незаконне рішення не залишиться в силі.

Отже значення стадії касаційного провадження полягає у тому, що вона є:

1) гарантією від незаконного і необґрунтованого засудження підсудного або, навпаки, від уникнення покарання особами, які вчинили злочини;

2) ця стадія є механізмом та гарантією забезпечення прав і законних інтересів не тільки обвинуваченого (підсудного), а й потерпілого, цивільного позивача та інших учасників кримінального провадження;

3) касаційне провадження є формою судового контролю суду вищого рівня за діяльністю судів нижчого рівня, й сприяє формуванню однакового застосування ними законів на всій території України;

4) дана стадія забезпечує формування єдиної судової політики, що сприяє підвищенню якості як досудового провадження, так і судового розгляду кримінальних проваджень;

5) створює умови тому, щоб не було звернено до виконання незаконні та необґрунтовані рішення апеляційних судів і припинено виконання незаконних і необґрунтованих рішень судів першої інстанції.

б) сприяє виправленню помилок, яких припустилися місцеві суди та суди другої інстанції.

2. СУДОВІ РІШЕННЯ, ЯКІ МОЖУТЬ БУТИ ОСКАРЖЕНІ В КАСАЦІЙНОМУ ПОРЯДКУ. СУБ'ЄКТИ ПРАВА НА КАСАЦІЙНЕ ОСКАРЖЕННЯ

Судові рішення, які можуть бути оскаржені в касаційному порядку

Кримінальний процесуальний кодекс у ст. 424 містить наступні *види судових рішень, що можуть бути оскаржені в касаційному порядку*:

- а) вироки суду першої інстанції після їх перегляду в апеляційному порядку;
- б) ухвали суду першої інстанції про застосування або відмову в застосуванні примусових заходів медичного характеру після їх перегляду в апеляційному порядку;
- в) ухвали суду першої інстанції про застосування або відмову у застосуванні примусових заходів виховного характеру після їх перегляду в апеляційному порядку;
- г) рішення суду апеляційної інстанції, постановлені щодо зазначених рішень суду першої інстанції;
- д) ухвали суду першої інстанції після їх перегляду в апеляційному порядку, ухвали суду апеляційної інстанції, якщо вони перешкоджають подальшому кримінальному провадженню, крім випадків, передбачених КПК;
- е) вирок суду першої інстанції на підставі угоди після його перегляду в апеляційному порядку, а також судові рішення суду апеляційної інстанції за результатами розгляду апеляційної скарги на такий вирок.

Отже, у касаційному порядку переглядаються лише ті рішення суду першої інстанції, які були переглянуті в апеляційному порядку.

Аналізуючи особливості оскарження вироку, постановленого на підставі угоди про примирення між потерпілим та підозрюваним чи обвинуваченим або угоди між прокурором та підозрюваним чи обвинуваченим про визнання винуватості (ст. 468 КПК), слід підкреслити деяку обмеженість права на оскарження такого вироку в ч. 3 ст. 424. Так, підстави оскарження та коло осіб, які мають право оскаржити вирок, постановлений на підставі тієї чи іншої угоди, є виключними та поширювальному тлумаченню не підлягають.

Слід звернути увагу на те, що в КПК встановлена можливість постановлення судом першої інстанції ухвали про дострокове звільнення від примусового заходу виховного характеру (ст. 502 КПК), але не передбачена можливість апеляційного та касаційного оскарження такої ухвали, бо в ч. 1 ст. 424 та ч. 4 ст. 501 КПК йдеться про оскарження ухвал лише про застосування примусових заходів виховного характеру чи відмову в їх застосуванні.

Частина друга ст. 424 КПК передбачає можливість касаційного оскарження ухвали суду першої інстанції після їх перегляду в апеляційному порядку, а також ухвали суду апеляційної інстанції, якщо вони перешкоджають подальшому кримінальному провадженню, крім випадків, передбачених КПК, однак відсутнє визначення або вичерпний перелік ухвал суду першої інстанції і/або ухвал суду апеляційної інстанції, які перешкоджають подальшому кримінальному провадженню. Серед ухвал суду, які перешкоджають подальшому кримінальному провадженню і можуть бути оскаржені в касаційному порядку, можна виділити наступні:

➤ ухвалу суду першої інстанції про зупинення судового провадження (ст. 335 КПК) та ухвалу суду апеляційної інстанції про залишення цієї ухвали суду першої інстанції без змін;

➤ ухвалу суду апеляційної інстанції про повернення апеляційної скарги або відмову у відкритті провадження (ч. 6 ст. 399 КПК).

Відповідно до п. 21 ч. 1 ст. 3 КПК та ч. 2 ст. 31 Закону України «Про судоустрій та статус суддів» судом касаційної інстанції є Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ. Таким чином, приведені в ст. 424 КПК рішення судів першої та апеляційної інстанцій переглядаються в касаційному порядку вказаним судом.

Згідно з ч. 4 ст. 424 КПК, ухвала слідчого судді після її перегляду в апеляційному порядку, а також ухвала суду апеляційної інстанції за результатами розгляду апеляційної скарги на таку ухвалу оскарженню в касаційному порядку не підлягають.

При цьому слід пам'ятати, що не може бути оскарженою до суду касаційної інстанції й ухвала суду апеляційної інстанції, постановлена за результатами розгляду апеляційної скарги на ухвалу слідчого судді, за винятком випадку, передбаченого у ч. 7 ст. 591 КПК. Відповідно до зазначеної статті ухвала суду апеляційної інстанції, постановлена за результатами розгляду ухвали слідчого судді з приводу рішення про видачу особи (екстрадицію), може бути оскаржена в касаційному порядку за сукупності таких умов:

➤ якщо касаційну скаргу подано прокурором, тобто зазначене рішення суду апеляційної інстанції оскаржується лише останнім;

➤ якщо касаційну скаргу подано з мотивів неправильного застосування судом норм міжнародних договорів України;

➤ якщо скасування рішення про видачу (екстрадицію) перешкоджає подальшому провадженню щодо особи, видача якої запитувалася іноземною державою, наприклад, у разі, коли видача (екстрадиція) особи необхідна для проведення певних процесуальних дій (допиту, впізнання, експертизи тощо), а скасування судом рішення про екстрадицію такої особи перешкоджає подальшому провадженню щодо неї.

Суб'єкти права на касаційне оскарження

У ст. 425 КПК України визначено вичерпний та такий, що не підлягає розширеному тлумаченню, перелік учасників процесу, які мають право подати касаційну скаргу на рішення, передбачені у ст. 424 КПК, а також встановлено перелік підстав та інтересів, з урахуванням яких той чи інший учасник процесу може звернутися з касаційною скаргою. Так, касаційну скаргу мають право подати:

1) засуджений, його законний представник чи захисник — у частині, що стосується інтересів засудженого;

2) виправданий, його законний представник чи захисник — у частині мотивів і підстав виправдання;

3) підозрюваний, обвинувачений, його законний представник чи захисник;

4) законний представник, захисник неповнолітнього чи сам неповнолітній, щодо якого вирішувалося питання про застосування примусових заходів виховного характеру, — в частині, що стосується інтересів неповнолітнього;

5) законний представник чи захисник особи, щодо якої вирішувалося питання про застосування примусових заходів медичного характеру;

6) прокурор;

7) потерпілий або його законний представник чи представник -у частині, що стосується інтересів потерпілого, але в межах вимог, заявлених ними в суді першої інстанції;

8) цивільний позивач, його представник або законний представник — у частині, що стосується вирішення цивільного позову;

9) цивільний відповідач або його представник — у частині, що стосується вирішення цивільного позову.

Встановлення законодавцем меж оскарження судового рішення через використання формулювання «у частині, що стосується інтересів (засудженого, неповнолітнього, потерпілого тощо)» свідчить про наявність обмежень права учасників судового провадження на оскарження судового рішення в тій частині, яка не стосується їх інтересів, не має жодного правового значення для конкретного учасника судового провадження або ж, навпаки, може слугувати погіршенню його правового становища, та вказує на необхідність контролю (перевірки) судом касаційної інстанції дотримання цих меж з метою уникнення не виправданої тяганини судового провадження, безпідставного перегляду судових рішень та погіршення становища його учасників. Разом з тим межі касаційного оскарження в КПК не встановлено для осіб, зазначених у пп. 3, 5 та п. 6 ч. 1 ст. 425 КПК. Такими є, зокрема:

- підозрюваний, обвинувачений, його законний представник чи захисник;
- законний представник чи захисник особи, щодо якої вирішувалося питання про застосування примусових заходів медичного характеру;
- прокурор.

При цьому необхідно уточнити, що касаційну скаргу на зазначені рішення може подати прокурор, який брав участь у суді першої та апеляційної інстанції, а також незалежно від їх участі в судовому провадженні Генеральний прокурор України, прокурори Автономної Республіки Крим, областей, міст Києва та Севастополя і прирівняні до них прокурори або їх заступники.

Генеральний прокурор України, прокурори Автономної Республіки Крим, областей, міст Києва та Севастополя і прирівняні до них прокурори, їх заступники мають право доповнити, змінити або відмовитися від касаційної скарги, внесених ними або прокурорами нижчого рівня. У судовому провадженні з перегляду судових рішень у касаційному порядку можуть брати участь службові особи органів прокуратури вищого рівня.

Захисник має право подати касаційну скаргу з власної ініціативи, незалежно від того, чи була подана касаційна скарга засудженим або виправданим. Захисник може відмовитися від касаційної скарги лише за згодою засудженого або виправданого.

Однією з процесуальних гарантій забезпечення процесуального права уповноважених осіб подати касаційну скаргу є передбачена ч. 2 ст. 425 КПК можливість ознайомитися в суді з матеріалами кримінального провадження для вирішення питання про подання касаційної скарги. При цьому під матеріалами кримінального провадження слід розуміти матеріали, які були предметом розгляду судів першої та апеляційної інстанцій, а також постановлені ними судові рішення, у тому числі журнали судового засідання, технічні носії інформації, на яких зафіксовано судові провадження в судах першої та апеляційної інстанцій. Таким правом зазначені особи можуть скористатися протягом семи днів після закінчення апеляційного провадження, а після закінчення цього терміну — в суді першої інстанції.

3. ПРОЦЕСУАЛЬНИЙ ПОРЯДОК ПРОВАДЖЕННЯ В СУДІ КАСАЦІЙНОЇ ІНСТАНЦІЇ

Касаційна скарга подається безпосередньо до суду касаційної інстанції — Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ. Касаційна скарга може бути подана безпосередньо до канцелярії суду касаційної інстанції або на-

діслана через підприємство поштового зв'язку, кур'єром тощо. Засуджений, який знаходиться під вартою, подає касаційну скаргу через відповідний відділ установи, в якій він утримується.

Строк подання касаційної скарги для всіх учасників процесу становить *три місяці* з дня проголошення судового рішення судом апеляційної інстанції. У разі складання та оголошення відповідно до ч. 2 ст. 376 КПК апеляційним судом лише резолютивної частини ухвали, строк на касаційне оскарження такої ухвали починає спливати лише після проголошення в судовому засіданні її повного тексту.

Якщо ж суд апеляційної інстанції постановив судові рішення за наслідками письмового провадження, строк на касаційне оскарження починає спливати з дня отримання учасниками судового провадження копії такого рішення.

Єдиний виняток, в частині встановлення моменту, з якого обчислюється тримісячний строк на подання касаційної скарги, встановлено для засудженого, який тримається під вартою. Він має право подати касаційну скаргу протягом трьох місяців з дня вручення йому копії судового рішення суду апеляційної інстанції.

При цьому необхідно пам'ятати, що відповідно до ч. 5 ст. 115 КПК при обчисленні строків днями та місяцями не береться до уваги той день, від якого починається строк, за винятком строків тримання під вартою, проведення стаціонарної психіатричної експертизи, до яких зараховується неробочий час та які обчислюються з моменту фактичного затримання, взяття під варту чи поміщення до відповідного медичного закладу. Суд касаційної інстанції може поновити строк касаційного оскарження, якщо знайде причини його попуску поважними.

Під поважними причинами пропущення строку на касаційне оскарження слід розуміти неможливість особи подати таку скаргу у визначений законом строк у зв'язку з триманням під вартою або відбуванням покарання; обмеженням свободи пересування внаслідок дії закону або судового рішення; обставинами непереборної сили (епідемії, військової події, стихійного лиха або інших подібних обставин); відсутністю особи за місцем проживання протягом тривалого часу внаслідок відраджень, подорожі тощо; тяжкою хворобою або перебуванням в закладі охорони здоров'я у зв'язку з лікуванням або вагітністю (за умови неможливості тимчасово залишити цей заклад); смертю близьких родичів, членів сім'ї чи інших близьких осіб або серйозної загрози їхньому життю, а також коли особу не було належним чином повідомлено про час і місце судового засідання або такій особі вчасно не було надіслано рішення, прийняте за її апеляційною скаргою, тощо.

Строк не вважається пропущеним, коли скаргу до закінчення строку здано на пошту або передано особі, уповноваженій її прийняти, а для осіб, які тримаються під вартою або перебувають у медичному чи психіатричному стаціонарі, спеціальній навчально-виховній установі, — коли скаргу подано службовій особі відповідної установи до закінчення строку.

Гарантією права учасників на ознайомлення в суді з матеріалами кримінального провадження для вирішення питання про подання касаційної скарги є заборона витребувати матеріали кримінального провадження з суду, який виконує судові рішення, протягом строку, встановленого на касаційне оскарження. Вона поширюється на всі державні й інші органи, на службових осіб, зокрема, на прокурорів і суддів першої та апеляційної інстанцій. Виключне право на витребування матеріалів кримінального провадження має суд касаційної інстанції.

У строк на касаційне оскарження суд, який виконує судові рішення, зобов'язаний, отримавши ухвалу суду касаційної інстанції про відкриття касаційного провадження,

постановлену колегіально, та ухвалу судді-доповідача про витребування матеріалів кримінального провадження, невідкладно (в день отримання або наступного дня) направити такі матеріали до суду касаційної інстанції.

Відповідно до ст. 427 КПК касаційна скарга обов'язково подається у письмовій формі, яка, відповідно до логіки викладу цієї норми, є простою.

У касаційній скарзі зазначаються:

- 1) найменування суду касаційної інстанції;
- 2) прізвище, ім'я, по батькові (найменування), поштова адреса особи, яка подає касаційну скаргу, а також номер засобу зв'язку, адреса електронної пошти, якщо такі є;
- 3) судові рішення, що оскаржується;
- 4) обґрунтування вимог особи, яка подала касаційну скаргу, із зазначенням того, у чому полягає незаконність чи необґрунтованість судового рішення;
- 5) вимоги особи, яка подає касаційну скаргу, до суду касаційної інстанції;
- 6) перелік матеріалів, які додаються.

Перелік матеріалів, що додаються до касаційної скарги, повинен бути сформований з огляду на те, що суд касаційної інстанції не має права досліджувати нові докази. Разом з тим закон зобов'язує суб'єкта, який подає апеляційну скаргу, додати копії судових рішень, які оскаржуються, та копії касаційної скарги з додатками в кількості, необхідній для надіслання сторонам кримінального провадження і учасникам судового провадження. Ця вимога не поширюється на засудженого, який тримається під вартою. У такому разі суд касаційної інстанції самостійно забезпечує інших учасників судового провадження копіями його касаційної скарги та додатків до неї.

Касаційна скарга підписується особою, яка її подає. Якщо касаційну скаргу подає захисник, представник потерпілого, до неї додаються оформлені належним чином документи, що підтверджують його повноваження в кримінальному провадженні відповідно до вимог КПК. Так захисник повинен надати копію свідоцтва про право на зайняття адвокатською діяльністю в Україні та ордер установленого зразка, доручення центру з надання безоплатної правової допомоги чи договір; близькі родичі, опікуни та піклувальники — документи, що посвідчують їхню особу та факт спорідненості із засудженим; прокурор на бланку відповідної прокуратури подає заяву встановленого зразка із зазначенням вихідного номеру та дати; потерпілий подає копію паспорта громадянина України або інший документ, який посвідчує його особу; близькі родичі в інтересах реабілітації померлого засудженого — належним чином завірені документи, які підтверджують факт смерті особи, стосовно якої подано касаційну скаргу із метою реабілітації, та документ, що підтверджує ступінь родинних зв'язків скаржника з померлою особою.

Якщо особа не бажає брати участі у касаційному розгляді, вона зазначає це в касаційній скарзі. У випадку, коли касаційна скарга не містить жодних застережень щодо її участі в касаційному розгляді, суд касаційної інстанції не може розцінювати таке «мовчання» скаржника як його небажання брати участь у розгляді його касаційної скарги.

У разі невиконання вимог, передбачених ст. 427 КПК, суд касаційної інстанції залишає касаційну скаргу без руху.

Відкриття касаційного провадження. Суд касаційної інстанції протягом п'яти днів з дня надходження касаційної скарги зобов'язаний відкрити касаційне провадження, якщо немає підстав для залишення касаційної скарги без руху, повернення касаційної скарги відповідно до ст. 429 КПК або немає підстав для відмови у відкритті касаційного провадження у зв'язку із тим, що:

а) касаційна скарга подана на судові рішення, яке не підлягає оскарженню в касаційному порядку;

б) з касаційної скарги, наданих до неї судових рішень та інших документів вбачається, що підстав для задоволення скарги немає.

Таким чином, касаційна скарга перевіряється за наступними критеріями прийнятності:

- форма касаційної скарги повинна відповідати вимогам ст. 427 КПК;
- зміст касаційної скарги не повинен мати ознак, вказаних у п. 2 ч. 2 ст. 428 КПК;
- оскаржуватися можуть лише ті рішення, щодо яких немає заборони на касаційне оскарження.

Суд касаційної інстанції, встановивши, що касаційну скаргу подано на рішення, яке не підлягає перегляду в касаційному порядку, повинен відмовити у відкритті касаційного провадження без перевірки касаційної скарги.

Про відкриття або про відмову у відкритті касаційного провадження суд касаційної інстанції постановляє ухвалу.

Додатковою гарантією права підозрюваного, обвинуваченого, засудженого, виправданого на оскарження рішень у касаційному порядку є те, що суд касаційної інстанції, встановивши, що з касаційної скарги, наданих до неї судових рішень та інших документів вбачається, що підстав для задоволення скарги немає, не вправі відмовити у відкритті касаційного провадження у випадку, коли згідно з положеннями ст. 437 КПК судом апеляційної інстанції було погіршено становище підозрюваного, обвинуваченого, засудженого, виправданого.

Копія ухвали про відкриття касаційного провадження або про відмову у відкритті касаційного провадження разом з касаційною скаргою та усіма доданими до неї матеріалами невідкладно, тобто не пізніше наступного дня, надсилається особі, яка подала касаційну скаргу.

Залишення касаційної скарги без руху або її повернення. У разі встановлення невідповідності касаційної скарги встановленим у ст. 427 КПК вимогам, суд касаційної інстанції виносить ухвалу про залишення касаційної скарги без руху, в якій зазначає, які саме вимоги не дотримано, і встановлює строк для усунення цих недоліків скарги. Строк має бути достатнім і визначається в кожному конкретному випадку з урахуванням характеру недоліків, реальної можливості отримання *копії ухвали*, яка, у свою чергу, має бути невідкладно надіслана особі, котра подала касаційну скаргу, а також можливості виправлення таких недоліків. Такий строк не може перевищувати п'ятнадцяти днів із дня отримання ухвали особою, яка подала касаційну скаргу, тобто без урахування часу поштового обігу. Копія такої ухвали суду невідкладно, не пізніше наступного дня, надсилається особі, яка подала касаційну скаргу.

Доказом отримання особою ухвали суду касаційної інстанції про залишення касаційної скарги без руху можуть бути: відмітка адміністрації місця попереднього ув'язнення про дату вручення ухвали особі, яка тримається під вартою, або її розписка по одержання ухвали; повідомлення установи поштового зв'язку про вручення особі поштового відправлення, в якому надійшла ухвала.

Відповідно до ч. 1 і 4 ст. 429 КПК при отриманні ухвали про залишення касаційної скарги без руху особа, яка подала касаційну скаргу, може:

- 1) виправити недоліки щодо вже поданої касаційної скарги;

Недоліки касаційної скарги можна умовно поділити на:

- недоліки форми касаційної скарги (неправильно зазначена назва суду касаційної інстанції, неправильно вказано прізвище, ім'я, по батькові особи, яка звертається з ка-

саційною скаргою, відсутні реквізити судового рішення, яке оскаржується, відсутність застереження про небажання особи брати участь у касаційному розгляді, відсутність підпису особи, яка подає скаргу, тощо);

➤ *недоліки, пов'язані із ненаданням документів* (документи, які підтверджують повноваження адвоката, представника потерпілого, копії судових рішень, що оскаржуються, копії касаційної скарги та додатків до неї в кількості, необхідній для надіслання сторонам кримінального провадження і учасникам судового провадження тощо).

Тому виправлення недоліків — це виправлення недоліків форми і/або подання та залучення до матеріалів провадження необхідних додатків (документів). Наприклад, недоліки форми можуть бути виправлені шляхом подання до суду касаційної інстанції тексту касаційної скарги в новій редакції, а недоліки, пов'язані із ненаданням документів, можуть бути виправлені шляхом звернення до суду із заявою про приєднання до касаційної скарги відповідних документів.

2) врахувавши в 15-денний термін недоліки, визначені ухвалою суду касаційної інстанції, звернутися повторно до суду касаційної інстанції з касаційною скаргою. В такому разі скарга вважається поданою в день первинного подання її до суду касаційної інстанції. Саме із дати надходження до касаційної інстанції належним чином оформленої касаційної скарги та додатків до неї починають спливати строки, передбачені для її розгляду та вирішення питання про відкриття касаційного провадження. Протягом *п'яти днів* після усунення недоліків касаційної скарги чи закінчення строку, встановленого для усунення недоліків касаційної скарги, колегія суддів, у провадженні якої знаходиться касаційна скарга, має вирішити питання про відкриття касаційного провадження.

Касаційна скарга повертається, якщо особа не усунула недоліки касаційної скарги, яку залишено без руху, у встановлений строк. У цьому випадку необхідно враховувати, що особа може усунути недоліки та направити оновлену касаційну скаргу через установу поштового зв'язку. В такому разі вважається, що особа направила касаційну скаргу в день, коли поштове відправлення з касаційною скаргою було прийняте установою поштового зв'язку для пересилання на адресу суду касаційної інстанції.

Подання скарги особою, яка не має права подавати касаційну скаргу, не є недоліком в розумінні ст. 427 та ч. 1 ст. 429 КПК. Подання касаційної скарги такою особою є самостійною підставою для прийняття рішення про повернення касаційної скарги та доданих до неї документів без розгляду (ст. 425 КПК).

Слід звернути увагу і на те, що у разі подання касаційної скарги захисником (представником) засудженого (потерпілого), який не брав участі в кримінальному провадженні, за наявності клопотання засудженого (потерпілого) про допущення цієї особи до касаційного провадження як захисника (представника), а також відповідних документів, які посвідчують його особу та надають йому право здійснювати захист (представництво), суд не вправі повернути касаційну скаргу з підстави подання касаційної скарги особою, яка не мала права її подавати, а має постановити ухвалу про допуск такої особи як захисника засудженого чи представника потерпілого та про відкриття касаційного провадження.

Подання касаційної скарги після закінчення строку касаційного оскарження без порушення питання про поновлення цього строку є самостійною підставою для прийняття рішення про повернення касаційної скарги та доданих до неї документів без розгляду. Водночас законодавець встановив дві умови, необхідні для відкриття касаційного про-

вадження за касаційною скаргою, яка подана після закінчення строку на касаційне оскарження:

➤ наявність обґрунтованої заяви особи про поновлення строку на касаційне оскарження;

➤ висновок суду касаційної інстанції про наявність підстав для його поновлення.

У випадку необхідності відновлення пропущеного строку на касаційне оскарження заява про поновлення строку може бути подана окремим документом одночасно з поданням касаційної скарги, про що зазначається в переліку додатків до касаційної скарги. З огляду на формулювання ст. 427 КПК не буде порушенням форми касаційної скарги включення заяви про відновлення строку на касаційне оскарження в текст касаційної скарги.

Формулювати і документально підтверджувати поважність причин пропуску строку на касаційне оскарження повинен належний суб'єкт оскарження (ст. 425 КПК), який звертається із заявою про поновлення пропущеного строку. Визнати поважними причини, які перешкодили учаснику процесу вчасно подати касаційну скаргу, може лише суд, ураховуючи конкретні обставини.

Якщо суд касаційної інстанції визнає причини пропуску строку на подання касаційної скарги поважними, то висновок про це він викладає в ухвалі про відкриття касаційного провадження.

Якщо суд касаційної інстанції не визнає причини пропуску строку на подання касаційної скарги поважними, то висновок про це викладається в ухвалі про повернення касаційної скарги. Копія ухвали про повернення касаційної скарги невідкладно (не пізніше наступного дня) надсилається особі, яка подала касаційну скаргу, разом з касаційною скаргою та всіма доданими до неї матеріалами.

Повернення касаційної скарги не позбавляє особу права на повторне звернення до суду касаційної інстанції в порядку, передбаченому КПК для первинного звернення до суду з касаційною скаргою, у межах строку на касаційне оскарження.

Однак якщо строк пропущено, то особа вправі звертатися із касаційною скаргою повторно і при повторному зверненні із касаційною скаргою клопотати перед судом про поновлення пропущеного строку на касаційне оскарження на загальних підставах.

Підготовка касаційного розгляду. Після постановлення колегією суддів суду касаційної інстанції ухвали про відкриття касаційного провадження суддя-доповідач, визначений відповідно до ст. 35 КПК автоматизованою системою документообігу суду зі складу колегії, на розгляді якої перебуває касаційна скарга і додані до неї документи, протягом десяти днів, без виклику сторін, здійснює підготовку до касаційного розгляду.

Оскільки відповідно до ст. 423 КПК після закінчення апеляційного провадження матеріали кримінального провадження не пізніше, як у семиденний строк повертаються до суду першої інстанції, то суд касаційної інстанції, при проведенні підготовчих дій, вимагає матеріали кримінального провадження із суду першої інстанції.

Про витребування матеріалів кримінального провадження суддя-доповідач постановляє ухвалу, яка надсилається до суду першої інстанції. У цій ухвалі зазначається про відкриття касаційного провадження, приводи і підстави, що слугували відкриттю касаційного провадження, а також встановлюється строк, упродовж якого має бути надіслано матеріали кримінального провадження. Ухвала підписується суддею-доповідачем одноособово та невідкладно надсилається до суду, який виконує судові рішення.

Отримавши зазначені матеріали, суддя-доповідач протягом десяти днів після відкриття касаційного провадження надсилає *копії ухвали про відкриття касаційного провадження* учасникам судового провадження разом з копіями касаційних скарг, інфор-

мацією про їхні права та обов'язки і встановлює строк, протягом якого можуть бути подані заперечення на касаційну скаргу.

Інформація про права та обов'язки має бути викладена на окремому аркуші, стосуватися лише конкретного учасника судового провадження залежно від його процесуального статусу в кримінальному провадженні (потерпілого, засудженого, його захисника, представників потерпілого та засудженого, цивільного позивача тощо) та відображати лише ті права і обов'язки, які учасники судового провадження мають або зобов'язані виконувати під час касаційного провадження.

Строк, установлений суддею-доповідачем для подання заперечень, має відповідати принципам розумності, бути достатнім для викладу заперечень на касаційну скаргу та враховувати реальну можливість отримання копій ухвали, касаційної скарги та інших документів. Після спливу визначених суддею-доповідачем строків для подання заперечень на касаційну скаргу слід вважати, що заперечення в осіб, зазначених у ч. 1 ст. 425 КПК, відсутні.

Очевидно, суд має отримати підтвердження отримання цими учасниками судового провадження надісланих їм документів. Таким чином, учасники судового провадження отримують повну інформацію про зміст касаційної скарги, про підстави відкриття касаційного провадження, про права і обов'язки учасників, а також строк на подання заперечень на касаційну скаргу (ст. 431 КПК).

У випадку надходження до суду касаційної інстанції кількох касаційних скарг на одні й ті самі судові рішення, суд касаційної інстанції в ухвалі про відкриття провадження зазначає, що відкриття касаційного провадження відбулося за кількома касаційними скаргами на вказані рішення.

Якщо за однією касаційною скаргою ухвала про відкриття касаційного провадження вже була винесена і суддею-доповідачем були виконані підготовчі дії, зокрема, сторонам були надіслані документи, передбачені п. 1 ч. 1 ст. 430 КПК, суд касаційної інстанції, не знайшовши підстав для повернення касаційної скарги або залишення її без руху, виносить ухвалу про відкриття касаційного провадження за касаційною скаргою, що надійшла пізніше, і виконує необхідні підготовчі дії.

Якщо суд касаційної інстанції розглянув касаційну скаргу (касаційні скарги) та ухвалив одне із судових рішень, передбачених ст. 436 КПК, а в межах строку на касаційне оскарження від учасника, який не звертався із касаційною скаргою, надійшла касаційна скарга, яка відповідає вимогам ст. 427 КПК, і немає підстав для повернення касаційної скарги, суд касаційної інстанції зобов'язаний відкрити касаційне провадження та розглянути касаційну скаргу з ухваленням одного з рішень, передбачених ст. 436 КПК. Це положення застосовується також до касаційних скарг, які подані після закінчення строку на касаційне оскарження із заявою про поновлення строку на касаційне оскарження, якщо суд визнає поважними причини пропуску строку.

Суддя-доповідач вирішує питання про *зупинення виконання судових рішень*, що оскаржуються, з підстав, які, на думку заявника, свідчать про незаконність оскарженого судового рішення. Зупинення виконання судового рішення полягає в забороні ухвалою уповноваженого судді касаційного суду привести до виконання судове рішення, яке набрало законної сили. Зупинення може бути у вигляді відкладення виконання, якщо виконання не було розпочате, або переривання виконання, коли судове рішення вже виконується, причому зупинення може стосуватись як рішення в цілому, так і будь-якої частини рішення. Копії ухвали судді-доповідача про зупинення виконання судового рішення надсилаються учасникам судового провадження.

Крім того, суддя-доповідач повинен вирішити заявлені клопотання. Наприклад, якщо до суду касаційної інстанції надійшли клопотання про здійснення касаційного розгляду в режимі відеоконференції або про забезпечення засудженого під час касаційного розгляду перекладачем, про здійснення провадження за відсутності учасника судового провадження тощо, суддя-доповідач, розглянувши клопотання, зобов'язаний постановити мотивовану ухвалу про задоволення чи незадоволення заявленого клопотання.

Слід зазначити, що в разі надходження від сторін кримінального провадження клопотання про переклад судових рішень, постановлених під час касаційного провадження, на їх рідну мову або іншу мову, якою вони володіють, суддя-доповідач відповідно до ч. 4 ст. 29 КПК зобов'язаний забезпечити їхнє право на переклад процесуальних документів кримінального провадження. Переклад таких судових рішень засвідчується підписом перекладача.

Якщо суд визнає обов'язковою участь засудженого в касаційному розгляді, останній підлягає обов'язковому виклику в судове засідання. Водночас якщо засуджений, який тримається під вартою, подав клопотання про участь у касаційному розгляді, його клопотання обов'язково повинно бути задоволене.

Якщо ж обвинувачений, який тримається під вартою, заявив клопотання про його участь у касаційному розгляді дистанційно, суддя-доповідач, розглянувши таке клопотання, приймає рішення (постановляє ухвалу) про задоволення клопотання, копія якого надсилається в установу попереднього ув'язнення для належної підготовки проведення дистанційного судового провадження. Також суддя-доповідач може визнати обов'язковою участь у касаційному провадженні й інших учасників судового провадження (наприклад, визнати обов'язковою участь потерпілого, якщо в касаційній скарзі ставиться питання про закриття кримінального провадження, засудженого та потерпілого — якщо ставиться питання про скасування чи зміну вироку суду на підставі угоди про примирення, засудженого — в разі закриття кримінального провадження з не реабілітуючих підстав, тоді як останній вказує на відсутність у його діях складу кримінального правопорушення, тощо). В інших випадках суддя-доповідач надає секретарю судового засідання розпорядження надіслати у порядку, передбаченому у ст.ст. 124-136 КПК, повідомлення учасникам судового провадження про здійснення касаційного розгляду. Зміст такого повідомлення має відповідати ст. 112 КПК та містити дані про час, дату та місце проведення розгляду кримінального провадження за касаційною скаргою (касаційними скаргами).

Отже, якщо суддя-доповідач після проведення підготовчих дій та отримання матеріалів кримінального провадження переконається, що немає ніяких перешкод для подальшого руху справи, він має постановити ухвалу про закінчення підготовки та призначення касаційного розгляду.

Заперечення на касаційну скаргу. Особи, зазначені у ст. 425 КПК, мають право подати до суду касаційної інстанції заперечення на касаційну скаргу протягом встановленого судом касаційної інстанції строку.

Право на подання заперечень на касаційну скаргу відповідає засадам кримінального провадження, які принципово обумовлюють реалізацію права на захист (ст. 20 КПК), забезпечують змагальність та свободу в поданні суду своїх доказів (ст. 22 КПК), сприяють сторонам бути вільними у використанні своїх прав, передбачених КПК (диспозитивність) (ст. 26 КПК).

Заперечення на касаційну скаргу має просту письмову форму та повинно включати в себе цілу низку звичних до такого роду процесуальних документів реквізитів, які досить повно викладені в ст. 427 КПК щодо касаційної скарги, а саме:

➤ найменування суду касаційної інстанції. У правому верхньому куті заперечення на касаційну скаргу із дотриманням правил оформлення та розміщення відповідних реквізитів документа потрібно вказувати, що вона подається до Вищого спеціалізованого суду з розгляду цивільних і кримінальних справ, та зазначати його повну поштову адресу;

➤ прізвища, ім'я, по батькові (найменування), поштової адреси особи, яка подає заперечення на касаційну скаргу, а також номери засобу зв'язку, адреси електронної пошти, якщо такі є. Крім того, зазначається процесуальний статус особи, яка подає заперечення;

➤ вказівки на судові рішення, яке оскаржується у касаційній скарзі, та правову кваліфікацію кримінального правопорушення із зазначенням статті (частини статті) закону України про кримінальну відповідальність;

➤ номер кримінального провадження в суді касаційної інстанції, якщо він повідомлений судом касаційної інстанції, а також дати та складу суду, який постановив ухвалу про відкриття касаційного провадження;

➤ обґрунтування заперечень щодо змісту і вимог касаційної скарги. В обґрунтування заперечень особа вправі посилатися на матеріали кримінального провадження, постановлені судові рішення, технічний запис та журнал судових засідань тощо;

➤ у разі необхідності — клопотання особи, яка подає заперечення на касаційну скаргу, наприклад, клопотання про бажання цієї особи брати участь у касаційному розгляді, проведення касаційного розгляду дистанційно, приєднання до кримінального провадження доданих до заперечення матеріалів тощо;

➤ перелік матеріалів, які додаються. До заперечення на касаційну скаргу може бути долучено матеріали, які спростовують зміст та вимоги касаційної скарги і/або долучені до касаційної скарги матеріали.

Необхідно звернути увагу на те, що законодавець не встановлює будь-яких процесуальних наслідків подання заперечення на касаційну скаргу без дотримання вимог щодо форми заперечення. Проте недотримання форми заперечення на касаційну скаргу може призвести до спотворення його змісту, і суд може надати такому документу зовсім не таку оцінку, яку бажав одержати заявник щодо поданого ним документа, що може негативно вплинути на розгляд заперечення на касаційну скаргу.

Підготовка заперечення на касаційну скаргу вимагає особливої уваги до змісту і формулювання матеріалу, визначеному в п. 5 ч. 2 ст. 431 КПК. *Обґрунтування заперечень* щодо змісту і вимог касаційної скарги повинно складатись з наступних елементів:

- власної оцінки правильності чи неправильності застосування судами першої і/або апеляційної інстанції норм матеріального чи процесуального права, правової оцінки обставин;

- аргументованого заперечення проти оцінки правильності чи неправильності застосування судами першої і/або апеляційної інстанції норм матеріального чи процесуального права, що викладені в касаційній скарзі особою, яка подала касаційну скаргу, правової оцінки обставин;

- аргументованої оцінки вимог, викладених у касаційній скарзі, з огляду на ст. 436 КПК;

- сформульованих вимог особи, яка подає заперечення на касаційну скаргу, з огляду на ст. 436 КПК.

У запереченні на касаційну скаргу зазначається, чи бажає особа взяти участь у касаційному розгляді. Зі змісту ч. 3 ст. 431 КПК випливає, що особа, яка подає заперечення на касаційну скаргу, на відміну від скаржника (ч. 3 ст. 427 КПК), зобов'язана вказати в запереченні не тільки про своє небажання брати участь у касаційному провадженні, а й також про бажання. Якщо особа не вказала про своє бажання бути присутньою в судовому засіданні, суд не може розцінювати таке «мовчання» учасника судового провадження як вияв такого бажання. Проте така поведінка особи не тягне за собою жодних засобів процесуального впливу, а тому суд касаційної інстанції зобов'язаний повідомити особу про місце, дату та час касаційного розгляду.

Заперечення на касаційну скаргу обов'язково підписується особою, яка його подає.

Відмова від касаційної скарги, зміна і доповнення касаційної скарги під час касаційного провадження. Важливою гарантією свободи оскарження судових рішень є надання можливості учасникам судового провадження відмовитися від касаційної скарги, доповнити чи змінити її.

Відповідно до вимог ст.ст. 432, 403 КПК відмовитися від касаційної скарги скаржник може лише до закінчення касаційного розгляду, тобто до виходу колегії суддів до нарадчої кімнати для прийняття рішення. При цьому захисник підозрюваного, обвинуваченого, засудженого, виправданого, представник потерпілого можуть відмовитися від касаційної скарги лише за згодою підозрюваного, обвинуваченого, засудженого, виправданого чи потерпілого. У такому разі, якщо вирок або ухвалу суду першої інстанції після їх перегляду в апеляційному порядку чи судового рішення суду апеляційної інстанції щодо цих рішень не було оскаржено іншими особами або якщо з боку інших осіб, які подали касаційну скаргу, відсутні заперечення стосовно закриття провадження у зв'язку з відмовою скаржника від касаційної скарги, суд касаційної інстанції постановляє ухвалу про закриття касаційного провадження. Копія ухвали про закриття касаційного провадження надсилається учасникам судового провадження невідкладно.

До початку касаційного провадження особа, яка подала касаційну скаргу, вправі також змінити або доповнити її. Метою таких змін і доповнень є розширення обсягу змісту касаційної скарги, а також подання нових доводів та міркувань із зазначенням нових підстав для скасування або зміни оскаржуваного судового рішення. Слід зазначити, що внесення до касаційної скарги змін, які тягнуть за собою погіршення становища обвинуваченого чи засудженого, за межами строків на касаційне оскарження відповідно до ст. 433 КПК не допускається. Внесення таких змін можливе лише в межах строків на касаційне оскарження та певним колом осіб — прокурором, потерпілим чи його представником.

У разі внесення змін чи доповнень до касаційної скарги суд касаційної інстанції чи суддя-доповідач (якщо такі зміни чи доповнення надійшли під час підготовки до касаційного розгляду) надсилає їх копії особам, які беруть участь у судовому провадженні, надає останнім час, необхідний для вивчення зміненої чи доповненої касаційної скарги та подання заперечень до неї. Якщо такі зміни чи доповнення до касаційної скарги надійшли після призначення касаційного розгляду, колегія суддів відкладає судові засідання, секретарем судового засідання за розпорядженням головуєчого направляються копії зміненої чи доповненої касаційної скарги учасникам судового провадження, а також встановлюється строк, протягом якого вони можуть подати заперечення на таку касаційну скаргу.

Межі перегляду судом касаційної інстанції. Суд касаційної інстанції діє виключно в межах своєї компетенції, яку визначено у ст. 433 КПК. Межами перегляду судом каса-

ційної інстанції слід вважати обсяг, в якому проводиться перевірка судового рішення суду першої та апеляційної інстанцій, передбаченого ст. 424 КПК.

Правильність застосування норм матеріального та процесуального права, правильність оцінки обставин здійснюється судом касаційної інстанції в межах касаційної скарги. Це означає, що судом касаційної інстанції рішення суду першої та апеляційної інстанцій перевіряються лише з тих питань, які ставляться перед судом у тексті касаційної скарги, оскільки предмет дослідження судом касаційної інстанції матеріалів справи обмежений приписом ч. 1 ст. 433 КПК, а касаційна скарга може стосуватися лише окремих частин рішень, що оскаржуються (наприклад, касаційна скарга може стосуватися тільки окремих епізодів або в ній можуть ставитися питання щодо порушення судами вимог процесуального закону, без дослідження доказів і надання їм оцінки).

Якщо ж буде встановлено, що судами першої або апеляційної інстанції *неповно встановлені фактичні обставини кримінального провадження*, які мають значення для прийняття законного і обґрунтованого рішення, суд касаційної інстанції скасовує судові рішення та направляє матеріали кримінального провадження для проведення нового судового розгляду до відповідного суду. При цьому в своїй ухвалі суд касаційної інстанції визначає, які дії необхідно провести під час нового судового розгляду. Такі вказівки суду відповідно до ч. 2 ст. 439 КПК є обов'язковими для судів першої та апеляційної інстанцій.

Таким чином, при перевірці правильності застосування норм процесуального права підставою для зміни або скасування судових рішень мають бути лише неповнота судового розгляду та істотні порушення вимог кримінального процесуального закону.

Разом з тим:

➤ суд касаційної інстанції не може перевіряти будь-які докази, а також приймати нові докази, які не були предметом розгляду у суді першої чи апеляційної інстанції;

➤ встановлювати та визнавати доведеними обставини, що не були встановлені в оскаржуваному судовому рішенні. Таке застереження вказує на основний принцип, закладений в основу касаційного провадження, який полягає у тому, що суд касаційної інстанції не вправі виходити за межі тих фактів та обставин, які були встановлені у судах першої та апеляційної інстанцій;

➤ вирішувати питання про достовірність того чи іншого доказу, тобто перевіряти доказ на його точність та несуперечність фактичним обставинам справи, а також зіставляти ці дані з іншими доказами.

Вирішення цих питань покладено процесуальним законом на суд першої інстанції під час судового розгляду кримінального провадження та на суд апеляційної інстанції відповідно до ч. 3 ст. 404 КПК при перевірці (повторному дослідженні) обставин, установлених під час кримінального провадження, дослідженні доказів, які не досліджувалися судом першої інстанції.

Закон надає суду касаційної інстанції право виходу за межі касаційних вимог, якщо цим не погіршується становище засудженого, виправданого чи особи, стосовно якої вирішувалося питання про застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру. Наприклад, якщо в касаційній скарзі ставиться питання про скасування рішення суду апеляційної інстанції та призначення нового розгляду в суді апеляційної інстанції, а суд касаційної інстанції вбачає підстави для закриття кримінального провадження, він вправі прийняти рішення про скасування рішень судів першої і апеляційної інстанцій та закрити кримінальне провадження. Вихід за межі вимог касаційної скарги — це право суду касаційної інстанції прийняти будь-яке з рішень, передбачених ст.

436 КПК, з обмеженнями щодо недопустимості погіршення правового становища виправданого чи засудженого.

Якщо задоволення скарги дає підстави для прийняття рішення на користь інших засуджених, від яких не надійшли скарги, суд касаційної інстанції зобов'язаний прийняти таке рішення. За наявності підстав, передбачених ст. 438 КПК, суд касаційної інстанції, задовольняючи касаційну скаргу (скарги), зобов'язаний скасувати або змінити судові рішення суду першої та апеляційної інстанції і щодо засуджених, від яких касаційні скарги не надійшли. В цьому випадку суд касаційної інстанції не вправі погіршити правове становище таких засуджених з підстав, передбачених ст. 437 КПК, у випадку, якщо щодо таких засуджених прокурором і/або потерпілим не подана касаційна скарга.

Касаційний розгляд. Відповідно до ч. 1 ст. 434 КПК касаційний розгляд здійснюється згідно з правилами розгляду в суді апеляційної інстанції з урахуванням особливостей, передбачених главою 32 КПК. В свою чергу, ч. 1 ст. 405 КПК має також бланкетну диспозицію і відсилає до § 3 глави 28 КПК. У такий спосіб законодавець уніфікує всі означені процедури розгляду, що важливо для стабільності відправлення правосуддя, але водночас вводяться необхідні відхилення, пов'язані, наприклад, із *заборорою досліджувати докази* під час касаційного розгляду, тобто суд касаційної інстанції не вправі допитувати свідків, експертів тощо.

У призначений для проведення касаційного розгляду час головуєчий відкриває судове засідання і оголошує про його початок.

Секретар судового засідання відповідно до ст. 342 КПК доповідає суду, хто з учасників судового провадження, викликаних та повідомлених, з'явився у судові засідання, встановлює їх особи, перевіряє повноваження захисників і представників, з'ясовує, чи вручено судові виклики та повідомлення тим, хто не прибув, і повідомляє причини їх неприбуття, якщо вони відомі.

Також секретар судового засідання повідомляє про здійснення повного фіксування судового провадження, а також про умови його фіксування. При цьому під повним фіксуванням судового провадження відповідно до ч. 5 ст. 27 КПК слід розуміти фіксування його за допомогою технічного засобу. Фіксування кримінального провадження за допомогою технічних засобів у разі неприбуття учасників судового провадження відповідно до ч. 4 ст. 107 КПК не здійснюється.

Після цього головуєчий оголошує склад суду, прізвища прокурора, потерпілого, цивільного позивача, засудженого (обвинуваченого, підозрюваного), захисника, цивільного відповідача, представника, перекладача, секретаря судового засідання, роз'яснює їм право відводу і з'ясовує, чи заявляють вони кому-небудь відвід. Питання про відвід вирішується судом згідно зі ст.ст. 75-81 КПК.

Судовий розпорядник надає особам, які беруть участь у підготовчому провадженні, пам'ятку про їхні права та обов'язки, передбачені КПК. Після ознайомлення учасників судового провадження з пам'яткою головуєчий з'ясовує, чи ознайомились вони з її змістом, а також чи зрозумілі їм їхні права та обов'язки, у разі необхідності за наявності питань щодо змісту пам'ятки додатково роз'яснює їх.

Після цього суд переходить до вирішення клопотань учасників касаційного провадження, які вправі клопотати перед судом про залучення до матеріалів справи документів (наприклад, документів, які підтверджують порушення судами першої та апеляційної інстанцій норм процесуального права), про відвід кожного судді окремо або всього складу суду, про відкладення касаційного розгляду у зв'язку із неприбуттям захисника, у випадках, коли його участь є обов'язковою, про відвід прокурора, захисника, перек-

ладача, секретаря судового засідання, про ознайомлення із документами, поданими іншими учасниками процесу тощо. Необхідно враховувати, що якщо повторно заявлений відвід має ознаки зловживання правом на відвід з метою затягування кримінального провадження, суд касаційної інстанції має право залишити таку заяву без розгляду (ч. 4 ст. 81 КПК).

Після виконання дій, передбачених ст.ст. 342-345 КПК, і вирішення клопотань учасників судового провадження суддя-доповідач доповідає в необхідному обсязі зміст судових рішень, що оскаржуються, касаційної скарги та заперечень на неї. Суддя-доповідач під час доповіді не вправі висловлювати свою думку щодо правильності або неправильності застосування норм матеріального та процесуального права судами першої та апеляційної інстанцій, оцінювати обґрунтованість доводів касаційної скарги, висловлюватись щодо правової оцінки обставин. Він це може зробити, аргументуючи свою позицію під час прийняття судом підсумкового рішення в нарадчій кімнаті. Обсяг доповіді щодо оскаржуваних судових рішень має визначатися суддею-доповідачем з огляду на вимоги касаційної скарги та заперечень на касаційну скаргу, бо саме в цих процесуальних документах визначається, яка частина судового рішення оскаржується, в інтересах якої особи подано касаційну скаргу та заперечення на неї, з яких підстав судові рішення оскаржується. Якщо заперечення на касаційну скаргу виходять за межі касаційної скарги, то судові рішення доповідаються в обсязі, який визначається з огляду на текст касаційної скарги, а не заперечень на неї.

Однією з відмінностей касаційного провадження від провадження в суді першої інстанції є *відсутність судових дебатів*. Це зумовлено тим, що суд касаційної інстанції не вправі досліджувати докази. Водночас у касаційному провадженні сторони наділені правом висловлювати доводи, які являють собою виступи (у разі потреби оформлені письмово) учасників кримінального провадження на підтримку касаційної скарги, обґрунтування або неправильності застосування судами першої та апеляційної інстанцій норм матеріального та процесуального права, правової оцінки обставин, заперечень на касаційну скаргу.

Законом встановлено логічний порядок висловлення доводів:

а) першою висловлює доводи особа, яка подала касаційну скаргу. Всі такі особи названі в ч. 1 ст. 425 КПК і виступають у межах своїх процесуальних інтересів;

б) якщо скарги подали обидві сторони кримінального провадження, першими висловлюють доводи учасники судового провадження зі сторони захисту, оскільки доводи представників захисту завжди спрямовані на скасування або пом'якшення рішень судів першої або апеляційної інстанцій;

в) за ними висловлюють доводи інші учасники процесу, серед яких в межах своїх процесуальних інтересів у суді касаційної інстанції мають право виступати цивільний позивач, цивільний відповідач, представник цивільного позивача або відповідача, законний представник цивільного відповідача. Закон буквально не встановлює порядок висловлення заперечень на касаційні скарги тих учасників судового провадження, які мають на це право і висловили бажання взяти участь у касаційному розгляді. В цьому випадку цілком логічно після висловлення доводів касаційної скарги особою, яка її подала, надати можливість виступити тим особам, які подали до суду касаційної інстанції заперечення на касаційну скаргу. Надання такої можливості є реалізацією таких загальних засад кримінального провадження, як змагальність та доступ до правосуддя (ч. 3 ст. 21, ч. 1 ст. 22 КПК). Право на участь у розгляді справи в суді касаційної інстанції означає, що особі гарантується можливість висловити заперечення щодо касаційних скарг

інших учасників, оскільки участь у розгляді не означає лише присутність під час судового розгляду, а й можливість відстоювати власні інтереси.

Як загальне правило, суд не повинен встановлювати часові межі для викладу учасниками судового розгляду аргументів на підтримку або заперечення касаційної скарги. Проте залежно від ситуації суд на початку засідання за згодою сторін, може обмежити тривалість висловлення доводів, встановивши для всіх учасників судового провадження однаковий проміжок часу.

Неприбуття на засідання касаційного суду учасників кримінального провадження не перешкоджає проведенню судового засідання. Підставами для касаційного розгляду за відсутності вказаних осіб є наявність відомостей про те, що ці особи були повідомлені про дату, час і місце касаційного розгляду; відсутність повідомлення вказаними особами про поважні причини свого неприбуття.

Касаційний розгляд відкладається, якщо в судове засідання не прибули учасники кримінального провадження, участь яких:

- є обов'язковою згідно з вимогами КПК. Наприклад, якщо засуджений (обвинувачений, підозрюваний), який перебуває під вартою, в касаційній скарзі чи клопотанні заявив про своє бажання брати участь у касаційному розгляді або до суду касаційної інстанції надійшло клопотання про звільнення засудженого (підозрюваного, обвинуваченого) від кримінальної відповідальності. Участь сторін кримінального провадження та потерпілого у такому разі згідно з ч. 1 ст. 288 КПК є обов'язковою;

- є обов'язковою за рішенням суду касаційної інстанції. Наприклад, засуджений підлягає обов'язковому виклику в судове засідання для участі в касаційному розгляді, якщо в касаційній скарзі порушується питання про погіршення його становища. Слід зауважити, що наявність клопотання учасника судового провадження про його бажання брати участь у касаційному засіданні не зобов'язує суд здійснити судовий виклик такої особи, оскільки згідно з ч. 1 ст. 134 КПК суд має право здійснити судовий виклик такої особи, якщо встановить наявність достатніх підстав вважати, що така особа може дати показання, які мають значення для кримінального провадження, або її участь у процесуальній дії є обов'язковою.

Якщо в судове засідання не прибув прокурор або захисник, участь захисника якого є обов'язковою, суд відкладає судовий розгляд, визначає дату, час та місце проведення нового засідання і вживає заходів до прибуття їх до суду. У такій ситуації суд має встановити причину неприбуття прокурора або захисника, і якщо причина неприбуття була неповажною, суд може порушити питання про відповідальність прокурора або адвоката перед органами, які згідно із законом уповноважені притягати їх до дисциплінарної відповідальності.

Про відкладення касаційного розгляду суд касаційної інстанції постановляє ухвалу, в якій зазначається, хто з учасників процесу не прибув у судове засідання, причини неприбуття, висновок про поважність причин неприбуття, дату, час та місце наступного судового засідання, із зазначенням осіб, явку яких суд визнав обов'язковою, та повідомленням про можливі наслідки неприбуття в судове засідання.

Справа розглядається касаційним судом у складі не менше трьох професійних суддів (ч. 5 ст. 31 КПК), а провадження стосовно службових осіб, які займають особливо відповідальне становище, згідно з ч. 1 ст. 9 Закону України «Про державну службу», та осіб, посади яких віднесено до першої категорії посад державних службовців, здійснюється колегіально судом у складі семи професійних суддів, які мають стаж роботи на посаді судді не менше семи років (п. 3 ч. 9 ст. 31 КПК).

Після закінчення касаційного розгляду колегія суддів виходить до нарадчої кімнати для ухвалення судового рішення в межах, передбачених ст. 436 КПК. Під час ухвалення судового рішення ніхто, крім складу суду, який розглядає справу, не має права перебувати в нарадчій кімнаті. Нарада може бути перервана судом лише для відпочинку із настанням нічного часу, під час перерви судді не можуть спілкуватися з особами, які брали участь у кримінальному провадженні, а також розголошувати хід обговорення та ухвалення судового рішення в нарадчій кімнаті. Судове рішення ухвалюється за результатами наради суддів шляхом голосування (простою більшістю голосів), від якого не має права утримуватися ніхто із суддів. Слід зазначити, що якщо складання судового рішення вимагає значного часу (внаслідок складності кримінального провадження), суд відповідно до ч. 2 ст. 376 КПК має право обмежитися складанням і оголошенням резолютивної частини судового рішення, де має бути зазначено час оголошення повного тексту ухвали, яку підписує колегія суддів. Повний текст ухвали має бути складено та оголошено учасникам судового провадження не пізніше п'яти діб із дня оголошення її резолютивної частини. У разі незгоди із судовим рішенням (у цілому чи частково) кожен суддя зі складу колегії має право викласти письмово окрему думку, яка не оголошується в судовому засіданні, а приєднується до матеріалів провадження і є відкритою для ознайомлення. Зазначимо, що можливість висловлення суддею окремої думки є гарантією реалізації засад рівності, незалежності та об'єктивності його правової позиції.

Письмове касаційне провадження. Суд касаційної інстанції відповідно до частини першої ст. 435 КПК має право ухвалити судове рішення за результатами письмового провадження (внаслідок вивчення матеріалів кримінального провадження, касаційної скарги та доданих до неї документів, заперечень на касаційну скаргу), якщо всі учасники судового провадження заявили клопотання про здійснення провадження за їх відсутності.

Відповідно до ч. 3 ст. 427 КПК, якщо особа не бажає брати участі в касаційному розгляді, вона зазначає це в касаційній скарзі. Таке рішення вона може висловити і в окремому клопотанні. Навіть якщо особа нічого не зазначила стосовно своєї участі у судовому засіданні, суд касаційної інстанції не може розцінювати таке «мовчання» скаржника як його небажання брати участь у касаційному розгляді. У той же час особа, яка подає заперечення на касаційну скаргу, відповідно до ч. 3 ст. 431 КПК повинна зазначити, бажає вона брати участь у касаційному розгляді чи ні. Якщо ж така особа нічого не зазначила у своєму запереченні, суд вправі розцінити таке «мовчання» особи як її небажання брати участь у судовому засіданні суду касаційної інстанції.

Може виникнути ситуація, коли всі учасники судового провадження заявлять клопотання про здійснення провадження за їх відсутності. У такому разі суд має право провести касаційний розгляд у письмовому провадженні на основі вивчення лише касаційної скарги, заперечення на касаційну скаргу та інших документів.

У письмовому провадженні суддя-доповідач відповідно до ч. 2 ст. 434 КПК під час касаційного розгляду доповідає в необхідному обсязі зміст касаційної скарги, зміст рішення, що оскаржується, заперечення на касаційну скаргу. Оскільки в письмовому провадженні відсутня процедура висловлення доводів учасниками провадження, після виконання суддею-доповідачем дій, передбачених ч. 2 ст. 434 КПК, обговоривши доводи та пропозиції, колегія суддів постановляє ухвалу. Про розгляд справи в порядку письмового касаційного провадження суд зазначає у вступній частині ухвали.

Застосування процедури письмового касаційного провадження є правом, а не обов'язком суду. Тому за логікою речей суд касаційної інстанції, навіть за наявності пі-

дстав для застосування письмового провадження, міг би визнати за необхідне провести судове засідання з викликом осіб, що беруть участь у провадженні. Така процедура передбачена в ч. 2 ст. 406 КПК для письмового апеляційного провадження, коли суд призначає справу до апеляційного розгляду в судовому засіданні. Однак така норма не передбачена в ст. 435 КПК, оскільки суд касаційної інстанції в силу ст. 436 КПК не має повноваження постановляти вирок. Отже, маючи підстави для письмового касаційного провадження, суд повинен його провести без зміни процедури.

Відповідно до ч. 4 ст. 107 КПК фіксування за допомогою технічних засобів кримінального провадження в суді під час судового провадження є обов'язковим. Проте у разі неприбуття в судове засідання всіх осіб, які беруть участь у судовому провадженні, чи в разі, якщо відповідно до положень КПК судове провадження здійснюється судом за відсутності осіб, фіксування за допомогою технічних засобів кримінального провадження в суді не здійснюється. Отже, письмове касаційне провадження технічними засобами не фіксується.

Копія судового рішення суду касаційної інстанції, прийнятого в результаті письмового провадження, надсилається учасникам судового провадження протягом трьох днів з дня після його підписання.

4. ПОВНОВАЖЕННЯ СУДУ КАСАЦІЙНОЇ ІНСТАНЦІЇ ЗА НАСЛІДКАМИ РОЗГЛЯДУ КАСАЦІЙНОЇ СКАРГИ ТА МЕХАНІЗМ ЇХ РЕАЛІЗАЦІЇ

Суд касаційної інстанції за наслідками розгляду касаційної скарги має право:

1) залишити судові рішення без зміни, а касаційну скаргу — без задоволення, якщо під час розгляду справи судом касаційної інстанції будь-яких порушень матеріального та процесуального законів судами першої та апеляційної інстанцій не допущено;

2) скасувати судові рішення і призначити новий розгляд у суді першої чи апеляційної інстанції у разі:

➤ істотного порушення вимог кримінального процесуального закону (ч. 1 ст. 438 КПК), зокрема, якщо судові рішення ухвалено незаконним складом суду; судові провадження здійснено за відсутності обвинуваченого, засудженого (крім випадку спрощеного провадження щодо кримінальних проступків) або прокурора, крім випадків, коли його участь не є обов'язковою; судові провадження здійснено за відсутності захисника, коли його участь є обов'язковою; судові провадження здійснено за відсутності потерпілого, належним чином не повідомленого про дату, час і місце судового засідання; порушено правила підсудності; у матеріалах провадження відсутній журнал судового засідання або технічний носій інформації, на якому зафіксовано судові провадження в суді першої та апеляційної інстанцій; судові рішення ухвалено чи підписано не тим складом суду, який здійснював судовий розгляд, або воно не підписано усім складом суду (ст. 412 КПК);

Якщо касаційною інстанцією буде встановлено істотне порушення кримінального процесуального закону, яке тягне за собою скасування вироку (ухвали), судові рішення скасовується не тільки щодо скажника, а й щодо всіх осіб, яких стосується допущене порушення, незалежно від того, подали вони касаційні скарги чи ні.

При цьому суд касаційної інстанції відповідно до ч. 3 ст. 438 КПК не вправі скасувати виправдувальний вирок, ухвалу про незастосування примусових заходів виховного або медичного характеру, ухвалу про закриття кримінального провадження лише з мотивів істотного порушення прав обвинуваченого або особи, стосовно якої вирішувалося питання про застосування примусових заходів виховного або медичного характеру. Наведене застереження законодавця зумовлене тим, що скасування виправдувального вироку, ухвали про незастосування примусових заходів виховного або медичного характеру, ухвали про закриття кримінального провадження є неспівмірними порушенню прав обвинуваченого або особи, стосовно якої вирішувалося питання про застосування примусових заходів виховного або медичного характеру, навіть за умови істотності таких порушень:

➤ неправильного застосування закону України про кримінальну відповідальність у зв'язку з незастосуванням судом закону, який підлягав застосуванню, чи застосуванням закону, який не підлягав застосуванню, або неправильним тлумаченням закону, яке суперечить його точному змісту, чи призначенням більш суворого покарання, ніж передбачене відповідною статтею (частиною статті) закону України про кримінальну відповідальність (ст. 413 КПК);

➤ невідповідності призначеного судом покарання ступеню тяжкості кримінального правопорушення та особі засудженого (ст. 414 КПК);

Наслідком скасування рішень судів першої і/або апеляційної інстанцій є призначення (направлення) справи на новий розгляд до суду першої або апеляційної інстанцій, або закриття кримінального провадження. При направленні справи на новий розгляд або закритті кримінального провадження суд касаційної інстанції повинен вирішити:

- чи містяться вказані в ст.ст. 412-414 КПК підстави для скасування рішення суду першої інстанції;
- чи містяться вказані в ст.ст. 412-414 КПК підстави для скасування рішення суду апеляційної інстанції;
- які дії необхідно виконати для усунення порушень;
- чи може суд касаційної інстанції самостійно усунути виявлені порушення шляхом зміни судових рішень за результатами касаційного провадження;
- чи є підстави для закриття кримінального провадження.

Після вирішення цих питань і на підставі їх вирішення суд касаційної інстанції може призначити новий розгляд у суді першої чи апеляційної інстанції або закрити кримінальне провадження.

3) змінити судові рішення.

Суд постановляє ухвалу про зміну оскаржуваного судового рішення у випадку, якщо помилки, допущені судом першої або апеляційної інстанції, можна усунути без скасування такого рішення, не змінюючи його суті, якщо такі помилки стосуються окремих частин рішення.

Судом касаційної інстанції не може бути змінено рішення, з огляду на обставини, які не було встановлено судом першої чи апеляційної інстанції.

У разі зміни судового рішення суд касаційної інстанції вправі:

- виключити частину обвинувачення або обставини, що обтяжують покарання засудженого, якщо для цього є підстави;
- виключити статтю або частину статті, інкриміновану засудженому внаслідок помилкової кваліфікації;
- змінити кваліфікацію діяння та призначити покарання з урахуванням положень, передбачених у ст. 437 КПК. Іншими словами, у разі призначення остаточного пока-

рання за сукупністю злочинів (ст. 70 КК) та за сукупністю вироків (ст. 71 КК) таке покарання не повинно бути більш суворим, ніж призначене судом першої або апеляційної інстанції. Водночас суд касаційної інстанції не може застосовувати закон про кримінальну відповідальність, що передбачає більш тяжке покарання, навіть за умови зменшення покарання, вказаного у вирокі. У разі необхідності застосувати такий закон суд касаційної інстанції має скасувати судові рішення та призначити новий розгляд у суді першої або апеляційної інстанції;

- пом'якшити призначене покарання, якщо покарання за своєю суворістю не відповідає тяжкості кримінального правопорушення та особі засудженого;
- зменшити суми, які підлягають стягненню, або збільшити їх, якщо таке збільшення не впливає на обсяг обвинувачення і кваліфікацію кримінальних правопорушень.

Недопустимість погіршення правового становища виправданого та засудженого. Однією із гарантій права засудженого (виправданого) на захист, свободи оскарження ним судового рішення відповідно до ч. 1 ст. 437 КПК є недопустимість судом касаційної інстанції погіршення його правового становища.

Отже, суд касаційної інстанції, перевіряючи правильність застосування судами першої та апеляційної інстанцій норм матеріального і процесуального права, має право пом'якшити призначене судом першої чи апеляційної інстанції покарання або застосувати закон про менш тяжке кримінальне правопорушення, але не має права своїм рішенням безпосередньо посилити покарання або застосувати закон про більш тяжке кримінальне правопорушення, навіть якщо кримінальне провадження розглядається за касаційною скаргою прокурора, потерпілого чи його представника, які подані з зазначених підстав.

Таким чином, суд касаційної інстанції може самостійно усунути порушення закону шляхом зміни відповідного рішення суду першої або апеляційної інстанцій, але така зміна не повинна погіршувати правове становище засудженого.

Суд касаційної інстанції, як загальне правило, не вправі скасувати судові рішення судів першої та апеляційної інстанцій у зв'язку із необхідністю застосування закону про більш тяжке кримінальне правопорушення, застосування суворішого покарання (посилення покарання), в інший спосіб погіршити становище засудженого, але обвинувальний вирок, ухвалений судом першої або апеляційної інстанцій, ухвалу суду апеляційної інстанції щодо вирокі суду першої інстанції він може скасувати з названих підстав, якщо обгрунтовану касаційну скаргу подав прокурор, потерпілий чи його представник. Перелік осіб, які можуть подати касаційну скаргу з підстав необхідності застосування закону про більш тяжке кримінальне правопорушення, застосування суворішого покарання, є вичерпним та поширювальному тлумаченню не підлягає. Це означає, що касаційні скарги інших учасників процесу, подані з підстав необхідності застосування закону про більш тяжке кримінальне правопорушення, застосування суворішого покарання, задоволенню в цій частині не підлягають за визначенням.

Суд касаційної інстанції розглядає скаргу потерпілого або його представника лише в межах заявлених вимог, наприклад, якщо йдеться про неправильне визначення розміру заподіяної йому шкоди, але нічого не говорить в касаційній скарзі про необхідність застосування закону про більш тяжке кримінальне правопорушення і застосування суворішого покарання, суд касаційної інстанції не вправі погіршити правове становище засудженого в сенсі міри покарання.

Суд касаційної інстанції вправі скасувати виправдувальний вирок, ухвалений судом першої чи апеляційної інстанції, ухвалу суду апеляційної інстанції щодо вироку суду першої інстанції за умови, що з цих підстав була подана касаційна скарга прокурора, потерпілого чи його представника, а також на підставі касаційної скарги виправданого з мотивів його виправдання.

Прокурор, потерпілий, представник потерпілого можуть оскаржувати виправдувальний вирок лише з підстав незаконності і/або необґрунтованості виправдання підсудного. Якщо в конкретному кримінальному провадженні було постановлено виправдувальний вирок щодо кількох підсудних, а касаційна скарга прокурора, потерпілого чи його представника з підстав незаконності і/або необґрунтованості виправдання подана лише щодо одного з таких підсудних, суд касаційної інстанції не вправі скасувати виправдувальний вирок щодо виправданих, стосовно яких касаційна скарга не подавалась. У випадку, якщо підсудного було засуджено за однією чи кількома статтями закону України про кримінальну відповідальність, а за іншими було виправдано, рішення суду першої і/або апеляційної інстанції не можуть бути скасовані судом касаційної інстанції в частині виправдання, якщо касаційна скарга подана лише щодо обвинувальної частини такого рішення.

Законом чітко визначено підстави для винесення виправдувального вироку (ч. 1 і 3 ст. 373 КПК). Оскільки суд касаційної інстанції має право змінювати оскаржувані в касаційному порядку рішення, він в інтересах виправданого може змінити підстави виправдувального вироку з огляду на фактичні обставини справи. При цьому така зміна рішення може бути:

- на підставі касаційної скарги виправданого;
- за власною ініціативою суду, з урахуванням права суду касаційної інстанції вийти за межі вимог касаційної скарги (ч. 2 ст. 433 КПК).

Суд у випадках, передбачених частинами другою і третьою ст. 437 КПК, тобто за наявності приводів і підстав, вправі лише скасувати оскаржуване судове рішення та направити матеріали кримінального провадження на новий судовий розгляд до суду першої або апеляційної інстанції. Зміна судових рішень судом касаційної інстанції внаслідок розгляду таких касаційних скарг не допускається.

Судові рішення суду касаційної інстанції

З будь-яких процесуальних питань незалежно від стадії касаційного провадження колегія суддів суду касаційної інстанції чи суддя-доповідач під час підготовки справи до касаційного розгляду постановляє ухвали (ч. 1 ст. 441 КПК). Ухвала касаційного суду повинна бути законною, обґрунтованою та вмотивованою, відповідати формі, встановленій для такого процесуального рішення нормами КПК, і відповідно до ч. 1 ст. 442 КПК складатися з:

1) *вступної частини* з обов'язковим зазначенням:

- дати та місця постановлення ухвали. Датою постановлення ухвали є день її підписання колегією суддів, незалежно від тривалості часу, протягом якого суд перебував у нарадчій кімнаті, а місцем її постановлення — місто чи інший населений пункт, де фактично здійснювався касаційний розгляд;
- найменування суду касаційної інстанції, прізвищ та ініціалів суддів і секретаря судового засідання;
- найменування (номера) кримінального провадження;
- прізвища, ім'я і по батькові обвинуваченого (підозрюваного), засудженого із зазначенням року, місяця та дня його народження, місця народження і місяця проживання,

а також інших відомостей про особу обвинуваченого (підозрюваного), засудженого. До інших відомостей можуть належати: відомості про громадянство, наявність утриманців, стан здоров'я, наявність державних нагород, відомості про попередню судимість особи з зазначенням, коли, за яким законом і до якого покарання було засуджено особу або звільнено від відбування покарання чи кримінальної відповідальності. З'ясування цих даних може мати значення для кваліфікації діяння, визначення виду і розміру покарання, зумовити звільнення особи від покарання, наприклад, у зв'язку із необхідністю застосування амністії;

➤ статті (частини статті) закону України про кримінальну відповідальність, що передбачає кримінальне правопорушення, у вчиненні якого підозрюється (обвинувачується) особа;

➤ імен (найменувань) інших учасників судового провадження;

2) *мотивувальної* частини із зазначенням:

➤ короткого змісту оскаржених судових рішень та вимог касаційної скарги. Якщо до суду касаційної інстанції надійшло дві або більше касаційних скарг від засуджених, їх вимоги викладаються по чергово в порядку їх надходження; якщо касаційні скарги подали обидві сторони кримінального провадження, першими викладаються вимоги учасників судового провадження зі сторони захисту;

➤ узагальнених доводів особи, яка подала касаційну скаргу;

➤ узагальненого викладу позиції інших учасників судового провадження, зокрема позицій, викладених у запереченнях на касаційну скаргу, та позиції інших учасників судового провадження, які не подавали заперечень, але висловили її під час касаційного розгляду;

➤ встановлених судами першої та апеляційної інстанцій обставин;

➤ мотивів, з яких виходив суд касаційної інстанції при постановленні ухвали, та положень закону, яким він керувався;

3) *резолютивної* частини, в якій суд підсумовує те, що викладено в його мотивувальній частині із обов'язковим зазначенням:

➤ висновку суду касаційної інстанції по суті вимог касаційної скарги, а також наслідків, які випливають з такого висновку (наприклад, у разі звільнення засудженого від відбування покарання з випробуванням відповідно до ст.ст. 75-79, 104 КК у резолютивній частині ухвали зазначаються тривалість випробувального строку, обов'язки, покладені на засудженого, а також трудовий колектив або особа, на які, за їх згодою або на їх прохання, суд покладає обов'язок щодо нагляду за засудженим і проведення з ним виховної роботи);

➤ розподілу процесуальних витрат;

➤ строку і порядку набрання ухвалою законної сили та її оскарження. Зокрема, зазначається, що ухвала Вищого спеціалізованого суду з розгляду цивільних і кримінальних справ набирає законної сили з моменту її постановлення та може бути оскарженою лише з підстав, передбачених ч. 1 ст. 445 КПК.

Резолютивна частина ухвали повинна бути викладена чітко і ясно, аби при її виконанні не виникало сумнівів щодо змісту висновків суду касаційної інстанції, викладених у цій частині судового рішення.

Мотивуючи своє рішення, суд касаційної інстанції повинен посилатися на відповідний матеріальний і/або процесуальний закон. Так, якщо суд касаційної інстанції прийме рішення про залишення касаційної скарги без задоволення, а оскаржуване рішення без зміни, в ухвалі має бути зазначено, якими нормами матеріального і/або процесуального закону спростовуються його доводи.

При скасуванні або зміні оскаржуваних судових рішень в ухвалі має бути зазначено, які статті матеріального і/або процесуального закону порушено судом та в чому саме полягають ці порушення. Це саме правило застосовується при ухваленні рішення про часткове скасування чи зміну судового рішення із зазначенням того, яка саме частина судового рішення скасована або змінена (як саме змінена) та яка частина оскаржуваного судового рішення залишена без зміни.

Для встановлення правильності застосування судами першої і/або апеляційної інстанцій норм матеріального та процесуального права, правильності правової оцінки обставин суд касаційної інстанції в ухвалі зобов'язаний детально описати обставини, встановлені судом першої або апеляційної інстанцій. В цьому випадку суд касаційної інстанції на власний розсуд може викласти обставини, які перевіряються в межах касаційної скарги, або вийти за межі вимог касаційної скарги з відповідним викладенням обставин, встановлених судом першої або апеляційної інстанції.

Кожний з доводів касаційної скарги має бути перевірений судом, і на кожний з доводів в ухвалі суду касаційної інстанції повинна бути надана відповідь (оцінка).

Ухвала суду касаційної інстанції відповідно до ч. 4 ст. 532 КПК набирає законної сили з моменту її проголошення, про що зазначається в ухвалі. Оскільки ухвала суду касаційної інстанції може бути переглянута Верховним Судом України з підстав та в порядку, передбаченому главою 33 КПК, про можливість перегляду ухвали суду касаційної інстанції Верховним Судом України має бути зазначено в ухвалі суду касаційної інстанції із зазначенням строку оскарження та повідомленням про те, що заяви про перегляд до Верховного Суду України подаються через суд касаційної інстанції.

Повернення матеріалів кримінального провадження. Після закінчення касаційного провадження і прийняття за його результатами колегією суддів судового рішення матеріали кримінального провадження, відповідно до ст. 443 КПК, не пізніше семиденного строку після його постановлення (підписання) направляються до суду першої інстанції за винятком випадку, коли такі матеріали після скасування судом касаційної інстанції судового рішення суду апеляційної інстанції і призначення нового судового розгляду у суді апеляційної інстанції надсилаються останньому.

Під згаданими вище матеріалами кримінального провадження слід розуміти матеріали, які були предметом касаційного розгляду, постановлені рішення під час та за результатами його здійснення, технічний носій інформації, на якому зафіксовано судові провадження в суді касаційної інстанції, якщо судові засідання фіксувалося за допомогою технічного засобу, а також журнал судового засідання, за винятком випадку проведення письмового касаційного провадження. Зазначені матеріали почергово в порядку їх надходження до суду касаційної інстанції приєднуються до витребуваної із суду справи, прошиваються та пронумеровуються.

Судове рішення, що набрало законної сили, звертається до виконання не пізніш, як через три дні з дня набрання ним законної сили або повернення матеріалів кримінального провадження до суду першої інстанції із суду касаційної інстанції (ч. 1 ст. 535 КПК).

Якщо складання судового рішення у формі ухвали вимагає значного часу, суд має право обмежитися складанням і оголошенням його резолютивної частини, яку підписують всі судді. Повний текст ухвали повинен бути складений не пізніше п'яти діб з дня оголошення резолютивної частини і оголошений учасникам судового провадження (ст.ст. 376, 441 КПК). Таким чином, строк, встановлений ч. 1 ст. 443 КПК, може відраховуватися від дати складання повного тексту ухвали судом касаційної інстанції.

У випадку скасування судового рішення із направленням справи на новий судовий розгляд суд касаційної інстанції направляє матеріали кримінального провадження до відповідного суду (першої або апеляційної інстанцій), а суд, до якого направлено такі матеріали, зобов'язаний призначити справу до розгляду та у встановлений строк розглянути її в іншому складі суду.

У випадку скасування судових рішень судів першої та апеляційної інстанцій із одночасним закриттям провадження, суд першої інстанції виконує лише ухвалу суду касаційної інстанції.

Слід пам'ятати, що відповідно до ст. 203 КПК ухвала про застосування запобіжного заходу припиняє свою дію після закінчення строку дії ухвали про обрання запобіжного заходу, ухвалення виправдувального вироку чи закриття кримінального провадження в порядку, передбаченому КПК. Статтею 534 КПК встановлено, що судові рішення, яке набрало законної сили або яке належить виконати негайно, підлягає безумовному виконанню. Виправдувальний вирок або судові рішення, що звільняє обвинуваченого з-під варти, виконуються в цій частині негайно після їх проголошення в залі судового засідання. Таким чином, якщо засуджений був доставлений у судове засідання й щодо нього наявне рішення суду касаційної інстанції, яке дає підстави для звільнення його з-під варти, така особа звільняється з-під варти негайно в залі судового засідання. Якщо засуджений не був доставлений у судове засідання, а запобіжний захід у вигляді тримання під вартою щодо нього скасовано, суд касаційної інстанції направляє копію ухвали суду касаційної інстанції до місця попереднього ув'язнення, в якому він тримається. Порядок звільнення з-під варти в такому випадку визначається ст. 202 КПК.

Новий розгляд справи після скасування судового рішення судом касаційної інстанції. Після скасування вироку або ухвали судом касаційної інстанції суд першої або апеляційної інстанції здійснює новий розгляд справи відповідно до вимог розділу IV, гл. 31 розділу V КПК, встановлених для судового провадження у першій інстанції або в суді апеляційної інстанції відповідно. Новий розгляд справи починається з підготовчого провадження та здійснюється іншим складом суду, який відповідно до ст. 35 КПК визначається автоматизованою системою документообігу з урахуванням обставин, зазначених у ст. ст. 75 і 76 КПК.

Особливостями нового розгляду є:

1) обов'язкове виконання судами першої і/або апеляційної інстанцій вказівок суду касаційної інстанції;

Такі вказівки, а також висновки та мотиви, з яких скасовані судові рішення, можуть стосуватися лише питань правильності застосування і тлумачення матеріального та процесуального права, а також співрозмірності покарання тяжкості кримінального правопорушення та особі засудженого.

2) обмеження щодо можливості застосування судами закону про більш тяжке кримінальне правопорушення або посилення покарання;

3) вказівки суду касаційної інстанції не можуть стосуватися питань:

- необхідності застосування тієї чи іншої статті кримінального закону судами першої або апеляційної інстанцій;

- доведеності або недоведеності в кримінальному провадженні тих чи інших обставин;

- переконливості тих чи інших доказів або обов'язковості для судів першої або апеляційної інстанцій при винесенні судового рішення посилалися на ті чи інші докази;

визначення покарання, яке слід застосувати за результатами нового розгляду судом першої або апеляційної інстанцій.

Оскільки вказівки суду касаційної інстанції, крім названих, є обов'язковими для суду першої чи апеляційної інстанцій при новому розгляді, суд касаційної інстанції, скасовуючи судові рішення із направленням справи на новий розгляд, повинен вказати в ухвалі, які порушення норм матеріального і/або процесуального права призвели до скасування судового рішення, які обставини мають бути обов'язково з'ясовані при новому судовому розгляді, які процесуальні дії мають бути вчинені при новому розгляді. Невиконання вказівок суду касаційної інстанції при новому розгляді справи судами першої або апеляційної інстанції допускається у випадках, коли такі вказівки неможливо виконати з об'єктивних причин.

Суд першої чи апеляційної інстанції при здійсненні нового розгляду може призначити більш суворе покарання чи застосувати закон про більш тяжке кримінальне правопорушення лише у разі скасування судом касаційної інстанції саме вироку, а не ухвали, та за умови, що його було скасовано у зв'язку з необхідністю застосування закону про більш тяжке кримінальне правопорушення або посилення покарання за касаційною скаргою прокурора, потерпілого чи його представника.

Обмеження щодо можливості застосування судами закону про більш тяжке кримінальне правопорушення або посилення покарання в порівнянні з загальним порядком судового розгляду полягає в наступному:

➤ суд першої або апеляційної інстанцій при новому розгляді може застосувати закон про більш тяжке кримінальне правопорушення або посилити покарання, якщо рішення суду першої або апеляційної інстанцій було скасовано у зв'язку з необхідністю застосувати закон про більш тяжке кримінальне правопорушення або посилення покарання за касаційною скаргою прокурора, потерпілого і/або його представника, поданих із зазначених мотивів;

➤ якщо при новому розгляді буде встановлено, що обвинувачений вчинив більш тяжке кримінальне правопорушення або якщо збільшився обсяг обвинувачення (якщо, наприклад, прокурор відповідно до ст. 341 КПК висунув додаткове обвинувачення), суд може застосувати закон про більш тяжке кримінальне правопорушення або посилення покарання. Водночас якщо касаційна скарга прокурора, потерпілого і/або його представника були подані у зв'язку з необхідністю застосувати закон про більш тяжке кримінальне правопорушення або посилення покарання, а суд касаційної інстанції скасував судові рішення із направленням матеріалів кримінального провадження на новий розгляд з інших підстав, а при новому розгляді не було встановлено, що обвинувачений вчинив більш тяжке кримінальне правопорушення, не збільшився обсяг обвинувачення, суд при новому розгляді не може посилити покарання або застосувати закон про більш тяжке кримінальне правопорушення.

Відповідно до п. 3 ч. 1 ст. 436 КПК до повноважень суду касаційної інстанції віднесена можливість за наявності обставин, передбачених ст. 284 КПК, скасувати судові рішення і закрити кримінальне провадження. Про скасування судового рішення і закриття провадження з підстав, передбачених ст. 284 КПК, суд касаційної інстанції постановляє ухвалу.

Судові рішення, прийняті за результатами нового розгляду в судах першої або апеляційної інстанцій, можуть бути переглянуті на загальних підставах відповідно до розділу V КПК.

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. Що таке касація?
2. Які Ви знаєте форми касаційного провадження?
3. У чому полягає значення стадії касаційного провадження?
4. Які суб'єкти мають право на касаційне оскарження?
5. Назвіть рішення, які можуть бути оскаржені в касаційному порядку.
6. Назвіть особливості оскарження вироку, постановленого на підставі угоди про примирення між потерпілим та підозрюваним чи обвинуваченим або угоди між прокурором та підозрюваним чи обвинуваченим про визнання винуватості.
7. Що таке касаційна скарга та який її зміст?
8. В якому випадку суд касаційної інстанції виносить ухвалу про залишення касаційної скарги без руху?
9. Як відбувається підготовка до касаційного розгляду?
10. Яку форму та зміст повинно мати заперечення на касаційну скаргу?
11. Що слід вважати межами перегляду касаційного провадження судом касаційної інстанції?
12. Який порядок розгляду справи судом касаційної інстанції?
13. Що слід розуміти під письмовим касаційним провадженням та який порядок його здійснення?
14. Які підстави для скасування або зміни судового рішення судом касаційної інстанції?
15. Якими мають бути структура та зміст ували суду касаційної інстанції?
16. Назвіть особливості розгляду справи після скасування судового рішення судом касаційної інстанції.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Конституція України : прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 черв. 1996 р. ; із змін. і доповн. — К. : Атіка, 2006. — 64 с.
2. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квіт. 2012 р. // *Голос України*. — 2012. — 19 травня (№ 90-91). — С. 9-59.
3. Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя : пост. Пленуму Верховного Суду України від 01 лист. 1996 р. № 9 // *Постанови Пленуму Верховного Суду України в кримінальних справах* / [упоряд. В. В. Рожнова, А. С. Сизоненко, Л. Д. Удалова]. — К.: ПАЛИВОДА А. В., 2010. — С. 163-168.
4. Про застосування законодавства, що забезпечує незалежність суддів [Електронний ресурс] : пост. Пленуму Верховного Суду України від 12 квіт. 1996 р. № 4 ; зі змінами, внесеними постан. Пленуму Верховного Суду України від 03 груд. 1997 р. № 12. — Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0004700-96>
5. Азаров Ю. І. Кримінально-процесуальне право України : [навч. посіб.] / Азаров Ю. І., Заїка С. О., Фатхутдінов В. Г. — К. : Кутеп, 2008. — 430 с.

6. Белкін М. Проблемні питання апеляційного та касаційного оскарження судових рішень / М. Белкін // Право України. — 2010. — № 5. — С.154-160.
7. Бобечко Н. Р. Апеляційне та касаційне оскарження судових рішень у кримінальному судочинстві України : [наук.-практ. посіб.] / Бобечко Н. Р. — К. : Правова єдність, 2010. — 142 с.
8. Бобечко Н. Проблеми участі сторін в апеляційному та касаційному розгляді кримінальної справи / Н. Бобечко // Вісн. Львів. ун-ту. Серія : юридична. —2010. — Вип. 50. — С. 328-339.
9. Глущенко С. В. Касаційне оскарження як конституційна засада перевірки судових рішень в Україні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність» / Глущенко С. В. — К., 2010. — 19 с.
10. Кульчак Л. Про виникнення і розвиток інституту касації у кримінальному процесі України / Л. Кульчак // Вісн. Львів. ун-ту. Серія : юридична. — 2003. — Вип. 38. — С. 546-551.
11. Сапін О. Апеляційне та касаційне провадження у кримінальних справах у контексті міжнародних стандартів / О. Сапін // Вісн. прокуратури. — 2012. — № 2. — С. 74-79.
12. Сердюк В. Правова природа роз'яснень Пленуму суду касаційної інстанції / В. Сердюк // Юридична Україна. — 2012. — № 5. — С.86-90.
13. Сірий М. І. Касація — основна функція Верховного Суду України / М. І. Сірий // Вісник Верховного Суду України. — 2010. — № 4. — С. 29-34.

ПРОВАДЖЕННЯ ЗА НОВОВІЯВЛЕНИМИ ОБСТАВИНАМИ

1. *Сутність і значення провадження за нововиявленими обставинами*
2. *Підстави для здійснення кримінального провадження за нововиявленими обставинами*
3. *Суб'єкти права подання заяви про перегляд судового рішення за ново виявленими обставинами та строки звернення*
4. *Процесуальний порядок провадження за нововиявленими обставинами*

Питання для самоконтролю

Рекомендована література

1. СУТНІСТЬ І ЗНАЧЕННЯ ПРОВАДЖЕННЯ ЗА НОВОВІЯВЛЕНИМИ ОБСТАВИНАМИ

Кримінальне провадження за нововиявленими обставинами являє собою форму перегляду рішень судів, що набрали законної сили. Цей інститут за своєю роллю в кримінальному процесі дуже схожий із французьким, який там іменується «ревізією», та німецьким, який за КПК ФРН названий «відновлення провадження, закінченого вироком суду, що вступив у законну силу».

Провадження у кримінальних справах за нововиявленими обставинами здійснюється в зв'язку з виявленням таких обставин, які або виникли вже після судового розгляду, або існували на момент цього розгляду, однак не були відомі суду. Наявність таких обставин не дозволяє оцінювати винесене у кримінальному провадженні рішення як законне, обґрунтоване та справедливе.

За своїм змістом ця стадія кримінального процесу виступає як механізм, що доповнює звичайні заходи забезпечення правосудності судових рішень у кримінальних провадженнях. Цей вид провадження має резервне значення та використовується лише у випадку, якщо вичерпані всі інші допустимі засоби процесуально-правового захисту.

Отже, значення провадження за нововиявленими обставинами полягає у наступному:

➤ такий перегляд судових рішень є гарантією проти виконання незаконних, необґрунтованих і несправедливих судових рішень, що набрали чинності, а також гарантією прав і законних інтересів не тільки засудженого, а й інших учасників процесу;

➤ це провадження є однією із форм судового контролю за діяльністю судів нижчого рівня, формує однакове застосування ними норм права на всій території України; формує єдину судову політику в сфері застосування кримінального та кримінального процесуального права, сприяє підвищенню якості досудової підготовки матеріалів і тим самим зміцненню законності в діяльності органів досудового розслідування і прокуратури;

➤ забезпечує реалізацію виховного запобіжного впливу на громадян, сприяючи зміцненню правопорядку в державі, правовому вихованню громадян.

Важливо не порушувати балансу між можливістю переглянути судові рішення за нововиявленими обставинами і принципом юридичної визначеності, який є складовою верховенства права. Принцип юридичної визначеності вимагає, серед іншого, що якщо суди остаточно вирішили питання, їхнє рішення не повинне братися під сумнів. Юридична визначеність передбачає повагу до принципу *res judicata*, що є принципом остаточності рішень. Цей принцип наголошує, що жодна зі сторін не повинна вимагати перегляду остаточного і обов'язкового судового рішення лише з метою повторного слухання та ухвалення нового рішення у справі. Відхилення від цього принципу можна виправдати лише наявністю обставин суттєвого і непереборного характеру. Європейський Суд з прав людини допускає можливість судового перегляду судових рішень за нововиявленими обставинами, але лише в межах, що не порушують принципу юридичної визначеності.

2. ПІДСТАВИ ДЛЯ ЗДІЙСНЕННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ ЗА НОВОВИЯВЛЕНИМИ ОБСТАВИНАМИ

Отже, нововиявлені обставини як підставу для перегляду судових рішень, що набрали законної сили, слід визначити як встановлені розслідуванням або вироком суду, що набрав законної сили, і викладені у заяві учасників судового провадження юридичні факти, які знаходяться в органічному зв'язку з елементами предмета доказування у кримінальному провадженні і спростовують їх через попередню невідомість та істотність висновків, що містяться у вирокі, ухвалі, як такі, що не відповідають об'єктивній дійсності.

Таким чином, нововиявленими необхідно вважати обставини (як фактичного, так і правового характеру), які:

➤ об'єктивно існували на момент розгляду матеріалів кримінального провадження кримінальної справи;

➤ не були відомі і не могли бути відомі на той час суду та хоча б одній особі, яка брала участь у справі.

Наявність обох цих умов для визнання обставини нововиявленою є обов'язковою. Це випадки, коли немає вини суду у неправосудності судового рішення, за винятком, коли «невідомість обставини суду» не властива лише такій підставі, як злочинні зловживання суддів.

Обов'язковою умовою розгляду справи за нововиявленими обставинами є те, що обставини, які наводяться як підстава для поновлення справи, повинні бути абсолютно новими, раніше невідомими слідчим органам і суду, такими що у матеріалах справи не висвітлені і потребують окремого розслідування.

За нововиявленими обставинами можуть бути переглянуті судові рішення (вироки, постанови, ухвали) всіх судів.

Новими визнаються обставини незалежно від того, чи були вони відомі кому-небудь із учасників процесу, головне, щоб вони не були відомі органам, які проводили розслідування, і суду.

Закон визначає п'ять груп нововиявлених обставин, які визначені в ч. 2 ст. 459 КПК, а саме:

1) штучне створення або підроблення доказів, неправильність перекладу, висновку і пояснень експерта, завідомо неправдиві показання свідка, потерпілого, підозрюваного, обвинуваченого, на яких ґрунтується вирок;

2) зловживання слідчого, прокурора, слідчого судді чи суду під час кримінального провадження;

3) скасування судового рішення, яке стало підставою для ухвалення вироку чи постановлення ухвали, що належить переглянути;

4) визнання Конституційним Судом України неконституційності закону, іншого правового акта чи їх окремого положення, застосованого судом;

5) інші обставини, які не були відомі суду на час судового розгляду при ухваленні судового рішення і які самі по собі або разом із раніше виявленими обставинами доводять неправильність вироку чи ухвали, що належить переглянути.

Проаналізуємо їх детальніше.

1. Штучне створення або підроблення доказів означає їхню завідомо неправильність, розраховану на введення суду в оману, наприклад внесення службовою особою до офіційних документів завідомо неправдивих відомостей або інше підроблення документів (ст. 366 КК); підроблення документа, який надає права або звільняє від обов'язків, іншими особами (ст. 358 КК); штучне створення доказів (занесення в квартиру особи, не причетної до вчинення злочину, предметів, що були викрадені в потерпілого, або таких, за збереження яких передбачена кримінальна відповідальність, — зброї, наркотиків; знищення, підміна речових доказів та ін.).

Штучне створення або підроблення доказів може бути вчинено як учасниками процесу, так і іншими особами (наприклад, їхніми родичами, друзями, іншими особами, — як за винагороду, так і з інших мотивів).

Висновок і пояснення судового експерта будуть неправильними як у випадку надання завідомо неправильного висновку або пояснення, так і внаслідок помилки цього спеціаліста при вирішенні питань, що вимагають спеціальних знань. Те ж саме стосується неправильного перекладу. На відміну від неправильних перекладу, висновку і пояснень експерта, неправдиві показання свідка можуть вважатись нововиявленими обставинами у разі, якщо вони були завідомо неправдиві, тобто факт надання таких свідчень являє собою склад злочину, передбаченого ст. 384 КК України.

Штучне створення або підроблення доказів, неправильність перекладу, а також завідомо неправдиві показання свідка, потерпілого, підозрюваного, обвинуваченого, висновку і пояснень експерта можуть бути підставою для перегляду судових рішень за нововиявленими обставинами, якщо вони спричинили винесення необґрунтованого або незаконного судового рішення.

Такі нововиявлені обставини, як штучне створення або підроблення доказів, неправильність перекладу, висновку і пояснень експерта, завідомо неправдиві показання свідка, потерпілого, підозрюваного, обвинуваченого, на яких ґрунтується вирок, зловживання слідчого, прокурора, слідчого судді чи суду під час кримінального провадження повинні бути встановлені вироком суду, а за неможливості його постановлення — матеріалами розслідування. Провадженню за такими нововиявленими обставинами обов'язково повинно передувати здійснення досудового розслідування щодо фактів штучного створення або підроблення доказів, дачі завідомо неправдивих показань, неправильного перекладу, неправильного висновку чи пояс-

нень експертом, зловживань слідчого, прокурора, слідчого судді, судді під час кримінального провадження.

2. Під зловживанням суддів слід розуміти вчинення ними умисних дій, які містять склад злочину і спричинили винесення завідомо неправосудного вироку, постанови, ухвали.

Вчинення злочину суддею, внаслідок якого було ухвалено незаконне або необгрунтоване рішення (наприклад, зловживання службовим становищем, одержання хабара, ухвалення завідомо неправосудного рішення тощо), може вважатися нововиявленою обставиною за п. 3 ч. 2 ст. 459 КПК, якщо вину судді встановлено вироком суду, що набрав законної сили. Кримінальна відповідальність суддів за такі злочини передбачена ст.ст. 374, 375 КК.

Під зловживанням прокурора, слідчого слід розуміти притягнення ними до кримінальної відповідальності завідомо невинуватих осіб, примушення давати показання, завідомо незаконне затримання, привід або арешт, порушення права на захист (ст. 371, 372, 373, 374 КК).

Факти неправильної оцінки доказів, неправильного застосування закону, призначення несправедливого покарання, якщо вони не були результатом зловживання суддів або осіб, що проводили розслідування, не можуть бути визнані нововиявленими обставинами.

Також слід пам'ятати, що установлення після винесення вироку нових епізодів злочинних дій засудженого, якщо справу щодо них можна розслідувати і розглядати окремо, не може служити підставою для перегляду судових рішень за нововиявленими обставинами.

3. Відповідно до правил ст. 90 КПК рішення національного суду або міжнародної судової установи, яке набрало законної сили і ним встановлено порушення прав людини і основоположних свобод, гарантованих Конституцією України і міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, має преюдиціальне значення для суду, який вирішує питання про допустимість доказів. Відповідно до ст. 533 КПК вирок або ухвала суду, які набрали законної сили, обов'язкові для осіб, які беруть участь у кримінальному провадженні, а також для всіх фізичних та юридичних осіб, органів державної влади та місцевого самоврядування, їх службових осіб, і підлягають виконанню на всій території України.

Цим положенням закріплюється така властивість судових рішень, як їх преюдиційність для наступних рішень, що можуть бути прийняті судом у межах кримінального провадження. Тому обставину, встановлену судовим рішенням, що набрало законної сили, не потрібно доводити при розгляді іншої справи, у якій беруть участь ті самі сторони чи особа, щодо якої встановлено обставину. Однак необхідно мати на увазі, що скасування судового рішення, преюдиційна сила якого була врахована при постановленні вироку чи ухвали під час судового розгляду матеріалів кримінального провадження, тягне необхідність перегляду цього вироку чи ухвали в порядку, передбаченому главою 34 КПК.

4. Відповідно до ст. 13 Закону України від 16 жовтня 1996 року «Про Конституційний Суд України» Конституційний Суд України приймає рішення та дає висновки у справах щодо конституційності законів та інших правових актів Верховної Ради України, актів Президента України, актів Кабінету Міністрів України, правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим; відповідності Конституції України чинних міжнародних договорів України або тих міжнародних договорів, що вносяться до

Верховної Ради України для надання згоди на їх обов'язковість; офіційного тлумачення Конституції та законів України та інші. Таким чином, у випадку, якщо при прийнятті судового рішення були застосовані закон, інший правовий акт чи їх окреме положення, які з часом були визнані Конституційним Судом України неконституційними, таке судові рішення може бути переглянуте в порядку, передбаченому главою 34 КПК.

5. До інших нових обставин, на які вказується у п. 5 ч. 2 ст. 459 КПК, належать: дані про вчинення злочину іншою особою, а не тим, кого засуджено у справі; виявлення живою особи, що вважалася вбитою; виявлення факту неосудності засудженого в момент вчинення ним суспільно небезпечного діяння; дані про невинуватість засудженого в тій або іншій частині злочинів, що ставляться йому у вину; виявлення раніше не відомих учасників злочину; встановлення більшого розміру викраденого майна; викриття обману, якщо засуджений видавав себе за іншу особу; установлення факту смерті потерпілого у випадках, коли винний був засуджений за заподіяння тілесних ушкоджень, інші обставини.

Необхідно уточнити, що неправильні показання свідка, потерпілого, дані в результаті добросовісної помилки, слід також відносити до інших обставин, оскільки згідно з п. 1 ч. 2 ст. 459 КПК нововиявленими обставинами визнано лише неправильність перекладу висновку і пояснень експерта, а також завідомо неправдиві показання свідка, потерпілого, підозрюваного, обвинуваченого, на яких ґрунтується вирок.

Висновок і пояснення судового експерта будуть неправильними як у випадку дачі завідомо неправильного висновку або пояснення, так і внаслідок помилки цього спеціаліста при вирішенні питань, що вимагають спеціальних знань, і їх також слід відносити до інших обставин.

Такі нововиявлені обставини, як штучне створення або підроблення доказів, неправильний переклад висновку і пояснень експерта, завідомо неправдиві показання свідка, потерпілого, завідомо неправильний висновок і пояснення судового експерта, зловживання прокурорів, слідчих і суддів, повинні бути установлені вироком суду, а при неможливості його постановлення — матеріалами розслідування. Поновленню справи за такими нововиявленими обставинами обов'язково повинно передувати притягнення до кримінальної відповідальності й засудження осіб, винних у штучному створенні або підробленні доказів, дачі завідомо неправдивих показань та ін. (свідка, потерпілого, експерта, перекладача, прокурора, судді та ін.).

Смерть такої особи не є перешкодою до провадження справи з метою реабілітації живого, як і смерть незаконно засудженого з вини цієї особи не може бути перешкодою до поновлення справи з метою реабілітації померлого.

Неможливість постановлення обвинувального вироку стосовно осіб, які вчинили злочинне посягання проти правосуддя, може мати місце у випадках наявності таких не-реабілітуючих підстав:

- закінчення строків давності притягнення до кримінальної відповідальності;
- видання акта про амністію або помилування, внаслідок чого виноситься постанови про закриття кримінального провадження.

Відповідно до ч. 4 ст. 459 КПК, перегляд судових рішень за нововиявленими обставинами в разі прийняття нових законів, інших нормативно-правових актів, якими скасовані закони та інші нормативно-правові акти, що діяли на час здійснення провадження, не допускається. Це положення базується на нормах кримінального процесуального законодавства, що визначають дію КПК в часі. Статтею 5 КПК передбачено, що процесуальна дія виконується, а процесуальне рішення приймається згідно з положеннями

КПК, чинними на момент початку виконання такої дії або прийняття такого рішення. Іншими словами, у випадку подання заяви про перегляд судового рішення в зв'язку із прийняттям нових законів, інших нормативно-правових актів, якими скасовані закони та інші нормативно-правові акти, що діяли на час здійснення провадження та винесення судового рішення, щодо якого і подана заява про перегляд, визначені в ч. 4 ст. 459 КПК обставини, не маючи зворотньої сили, не можуть бути визнані нововиявленими обставинами.

3. СУБ'ЄКТИ ПРАВА ПОДАННЯ ЗАЯВИ ПРО ПЕРЕГЛЯД СУДОВОГО РІШЕННЯ ЗА НОВОВІЯВЛЕНИМИ ОБСТАВИНАМИ ТА СТРОКИ ЗВЕРНЕННЯ

Суб'єкти звернення за нововиявленими обставинами

Відповідно до ст. 460 КПК правом подати заяву про перегляд за нововиявленими обставинами судового рішення суду будь-якої інстанції, яке набрало законної сили, наділені учасники судового провадження.

Відповідно до п. 26 ч. 1 ст. 3 КПК до учасників судового провадження віднесені: сторони (прокурор, керівник та слідчий органу досудового розслідування, підозрюваний, обвинувачений, виправданий, засуджений, їх захисники та законні представники), потерпілий, його представник та законний представник, цивільний позивач, його представник та законний представник, цивільний відповідач та його представник, а також інші особи, за клопотанням або скаргою яких у випадках, передбачених КПК, здійснюється судове провадження.

Предметом перевірки в порядку, встановленому гл. 34 КПК, можуть бути вироки, постанови та ухвали судів першої, апеляційної, касаційної інстанцій та Верховного Суду України.

Строки звернення. Стаття 461 КПК обмежує *строком* можливість подання заяви про перегляд судового рішення за нововиявленими обставинами задля досягнення стабільності судових рішень та з метою дотримання принципу юридичної визначеності, що є складовою верховенства права.

Заяву про перегляд судового рішення за нововиявленими обставинами може бути подано протягом *трьох місяців* після того, як особа, яка звертається до суду, дізналася або могла дізнатися про ці обставини. Обчислення місячного строку проводиться за правилами ст. 115 КПК, але при цьому важливе значення має правильне визначення моменту, з якого його належить відраховувати.

Відлік строку звернення про перегляд за нововиявленими обставинами ведеться з нуля годин наступного дня від моменту, коли особа, яка звертається до суду, дізналася або могла дізнатися про ці обставини. Передусім до уваги береться момент, коли особа фактично дізналася про наявність відповідної обставини. Потім необхідно зважити, чи не могла особа за добросовісного ставлення до справи дізнатися про наявність відповідної обставини раніше. Наприклад, про ухвалення Конституційним Судом України рішення про неконституційність певного акта, який було застосовано у справі, особа має можливість дізнатися відразу після його опублікування. Якщо особа мала реальну змогу дізнатися про появу нововиявленої обставини раніше, тоді для відліку строку на звернення про перегляд до уваги береться саме цей момент.

Для строків перегляду судових рішень за нововиявленими обставинами важливим є визначення моменту відкриття цих обставин. Днем виявлення нових обставин, з якого обчислюється тримісячний строк, визначений законом для подання заяви про перегляд судових рішень за нововиявленими обставинами, вважається:

➤ день набуття законної сили вироком, якщо нові обставини встановлені вироком суду;

➤ день складання прокурором за матеріалами розслідування постанови про закриття кримінального провадження на підставах, визначених ч. 1 ст. 284 КПК;

➤ день набуття законної сили ухвалою суду про закриття кримінального провадження на підставах, визначених ч. 2 ст. 284 КПК, якщо неможливо винести обвинувальний вирок внаслідок існування nereабілітуючих обставин, які виключають провадження у справі;

➤ день набуття законної сили ухвалою апеляційної, касаційної інстанцій або рішенням Верховного Суду України, якими скасовується судове рішення, що стало підставою для прийняття вироку чи ухвали, які належить переглянути;

➤ день набуття законної сили рішенням Конституційного Суду України щодо визнання неконституційності закону, іншого правового акта чи їх окремого положення, застосованого судом при винесенні судового рішення, що належить переглянути. При цьому треба враховувати, що рішення Конституційного Суду України набуває законної сили відразу з моменту його проголошення, діє безпосередньо та не потребує підтвердження іншими органами чи посадовими особами.

Сплив строку давності притягнення до кримінальної відповідальності, встановлено кримінальним законом (ст. 49 КК) за загальним правилом виключає перегляд судового рішення, що набрало законної сили. Однак закон не обмежує строками можливість перегляду обвинувального вироку чи ухвали про закриття справи за nereабілітуючими підставами в зв'язку із нововиявленими обставинами, що свідчать на користь засудженої особи чи особи, стосовно якої була закрита справа. Оскільки невинуватий повинен бути реабілітований незалежно від будь-яких строків, що пройшли з моменту його засудження або відкриття нововиявлених обставин, перегляд судових рішень за нововиявленими обставинами з метою повної або часткової реабілітації засудженого або застосування до нього закону про менш тяжкий злочин не обмежений жодними строками. Відбування покарання засудженим або його смерть також не перешкоджають перегляду судових рішень за нововиявленими обставинами стосовно нього в інтересах його реабілітації.

Не обмежене строками поновлення справи за нововиявленими обставинами з метою поліпшення становища засудженого, якщо є докази, що підтверджують невинуватість засудженого або здійснення ним менш тяжкого злочину.

Оскільки невинуватий повинен бути реабілітований незалежно від будь-яких строків, що пройшли з моменту його засудження або відкриття нововиявлених обставин, перегляд судових рішень за нововиявленими обставинами з метою повної або часткової реабілітації засудженого або застосування до нього закону про менш тяжкий злочин не обмежений ніякими строками.

Відбування покарання засудженим або його смерть не перешкоджають перегляду судових рішень стосовно нього в порядку виключного провадження в інтересах його реабілітації.

КПК не визначив наслідків пропущення строку звернення про перегляд за нововиявленими обставинами, тому належить за аналогією керуватися правилами, що діють

при перегляді судових рішень в апеляційному, касаційному провадженнях. Так, якщо особа хоче ініціювати перегляд судового рішення за нововиявленими обставинами, але пропустила визначений ст. 461 КПК строк оскарження, тоді у заяві про перегляд судового рішення за нововиявленими обставинами або поданій разом з нею окремім заяві слід зазначити причини пропущення строку і заявити клопотання про його поновлення. До заяви слід додати матеріали, що підтверджують поважність причини пропущення строку.

За відсутності клопотання про поновлення строку суд повертає заяву про перегляд судового рішення за нововиявленими обставинами.

Якщо ж таке клопотання було заявлено, суд своєю ухвалою відмовляє у поновленні строку і залишає заяву про перегляд судового рішення за нововиявленими обставинами без розгляду, якщо не знайде підстав для поновлення строку, тобто не визнає, що строк було пропущено з поважних причин (ст.ст. 116-117 КПК). Вирішуючи питання щодо поновлення строку, суд повинен враховувати також і принцип юридичної визначеності.

Ухвалу про повернення заяви про перегляд судового рішення за нововиявленими обставинами чи відмову у поновленні строку і залишення цієї ухвали без розгляду може бути оскаржено до суду вищої інстанції залежно від того, який суд постановив таку ухвалу.

Ухвала про перегляд судового рішення за нововиявленими обставинами, винесена після закінчення строків, зазначених у законі, підлягає скасуванню.

Вимоги до заяви про перегляд судового рішення за нововиявленими обставинами та порядок її подання

Стаття 462 КПК стандартизує форму і структуру *заяви* про перегляд судового рішення за нововиявленими обставинами — містить перелік елементів (реквізитів), що дають необхідну інформацію для вирішення судом питання про відкриття провадження за нововиявленими обставинами.

Заява про перегляд судового рішення за нововиявленими обставинами подається лише у письмовій формі (ч. 1 ст. 462 КПК).

У заяві про перегляд судового рішення за нововиявленими обставинами мають бути зазначені:

а) найменування суду, до якого подається заява про перегляд (суд визначається відповідно до вимог ст. 463 КПК);

б) прізвище, ім'я, по батькові (найменування), поштова адреса особи, яка подає заяву, а також номер телефону, факсу тощо, адреса електронної пошти, якщо такі є;

в) реквізити судового рішення, про перегляд якого за нововиявленими обставинами ставиться питання (принаймні необхідно зазначити назву судового рішення, номер справи, дату ухвалення; ця інформація необхідна суду для того, щоб віднайти справу); закон цього не вимагає, але це дозволить пришвидшити провадження, оскільки для розсилання ухвали про відкриття провадження за нововиявленими обставинами разом із копіями заяви іншим особам, які беруть участь у справі, не потрібно чекати, поки надійде справа до суду, якщо вона знаходиться в іншому суді;

г) зазначення конкретної нововиявленої обставини, тобто обставини, що відповідно до ч. 2 ст. 459 КПК може бути підставою для перегляду судового рішення за нововиявленими обставинами;

д) обґрунтування з посиланням на докази, що підтверджують наявність нововиявленої обставини, та зміст вимог особи, яка подає заяву про перегляд (у такому обґрунтуванні обов'язково слід підтвердити нововиявлену обставину посиланням на докази та

пояснити, як ця обставина могла вплинути на судові рішення, також слід навести прохання особи про бажане для неї рішення суду за наслідками провадження за нововиявленими обставинами);

е) перелік документів та інших матеріалів, які додаються (довіреність на представництво, копії заяви для інших осіб, які беруть участь у справі, копію судового рішення, про перегляд якого ставиться питання, інші документи чи їхні копії, що можуть мати значення для правильного вирішення справи, тощо).

У разі необхідності у заяві про перегляд судового рішення за нововиявленими обставинами особа може навести свої клопотання до суду. Це можуть бути вмотивовані клопотання про: поновлення строку подання заяви про перегляд судового рішення за нововиявленими обставинами, зупинення виконання судового рішення тощо. Ці клопотання можуть бути викладені також окремими заявами, що додаються до заяви про перегляд судового рішення за нововиявленими обставинами.

Заявник зобов'язаний подати копії заяви в кількості, необхідній для вручення їх кожному учаснику процесу, інтересів якого стосується судові рішення, яке має бути переглянуте, що, зокрема, є ознакою дії принципу змагальності в кримінальному провадженні. Цей обов'язок не поширюється на особу, яка тримається під вартою.

Заява про перегляд судового рішення за нововиявленими обставинами має бути підписана особою, яка її подає, або її захисником чи представником із зазначенням дати підписання.

Якщо заяву підписав представник, то разом із нею подається довіреність чи інший документ, що підтверджує повноваження представника, незалежно від того, чи подався цей документ раніше. Замість оригіналу такого документа до заяви може бути додана і належним чином засвідчена копія. Зазначені документи необхідні, оскільки суд при вирішенні питання щодо відкриття провадження за нововиявленими обставинами перевіряє повноваження представника, а матеріали кримінальної справи у нього можуть бути відсутні.

Якщо заяву про перегляд судового рішення за нововиявленими обставинами подає захисник або представник, то у ній (як правило, після зазначення інформації про особу, в інтересах якої подається заява) слід зазначити прізвище, ім'я, по батькові захисника або представника, його поштову адресу, а також номер телефону, факсу тощо, адресу електронної пошти, якщо такі є.

У випадку невиконання особою, що подала заяву про перегляд судового рішення за нововиявленими обставинами, вимог ст. 462 КПК суд залишає заяву без руху.

Порядок подання заяви. Перегляд за нововиявленими обставинами повинен здійснювати той суд, який першим допустив помилку внаслідок незнання про обставину, яку особа розцінює як нововиявлену.

Заяву про перегляд судового рішення за нововиявленими обставинами належить подавати безпосередньо до того суду, який першим допустив помилку при вирішенні справи внаслідок незнання про існування цієї обставини. Ураховуючи, що предметом перевірки в порядку, встановленому главою 34 КПК, можуть бути вироки, постанови та ухвали судів першої, апеляційної, касаційної інстанцій та Верховного Суду України, заява про перегляд судового рішення за нововиявленими обставинами може бути подана відповідно до будь-якої з вказаних інстанцій.

Конкретні форми звернення законом не передбачені, тому відповідний суб'єкт може звернутися особисто, а може використати відповідні засоби зв'язку — пошта, кур'єр і т. ін. При цьому не має значення та обставина, чи знаходиться у цьому суді справа.

Перегляд судового рішення за нововиявленими обставинами здійснює суд, який ухвалив це рішення, а якщо раніше його було оскаржено, то той суд, для рішення якого нововиявлена обставина була важливою у першу чергу. Отже, провадження за нововиявленими обставинами здійснює суд, який першим припустився помилки при вирішенні справи внаслідок незнання про існування цих обставин.

Це зумовлене тим, що нововиявлена обставина мала значення для ухвалення судового рішення судом першої інстанції, та, незважаючи на подальші помилкові рішення наступних інстанцій, необхідним і достатнім обсягом повноважень для перегляду наділений насамперед суд першої інстанції. Якщо ж ця обставина мала значення для ухвалення рішення судом апеляційної інстанції, але не судом першої інстанції, то необхідним і достатнім обсягом повноважень для перегляду наділений лише він. Наприклад, свідок у справі дав неправдиві показання в суді апеляційної інстанції. Рішення апеляційного суду було оскаржене на підставі неправильного застосування судом закону, а лише з часом встановлено неправдивість показань свідка через обвинувальний вирок суду. У цьому випадку суд касаційної інстанції не може переглянути судові рішення за нововиявленими обставинами, оскільки не наділений повноваженням встановлювати нові обставини в адміністративній справі, але таке повноваження має суд апеляційної інстанції, на правильність судового рішення якого і вплинула перш за все неправдивість показань свідка.

Саме суд апеляційної інстанції у цій ситуації повинен здійснити перегляд судового рішення за нововиявленими обставинами.

У випадку перегляду судового рішення на підставі п. 3 ч. 2 ст. 459 КПК заява про перегляд має подаватися до суду тієї інстанції, суддею якого він був на момент ухвалення незаконного або необґрунтованого рішення. Факт вчинення суддею злочину, передбаченого ст. 375 КК України, має бути встановлений обвинувальним вирок суду, що набрав законної сили, або постановою чи ухвалою про закриття справи з не реабілітуючих підстав, визначених ст. 284 КПК.

Недотримання правил підсудності, що встановлені цією статтею, є підставою для повернення заяви про перегляд судового рішення за нововиявленими обставинами для подання до належного суду. Якщо порушення правил підсудності виявлено після відкриття провадження за нововиявленими обставинами, тоді застосовуються правила ст. 34 КПК щодо передачі справи.

4. ПРОЦЕСУАЛЬНИЙ ПОРЯДОК ПРОВАДЖЕННЯ ЗА НОВОВИЯВЛЕНИМИ ОБСТАВИНАМИ

Відкриття провадження

Заява про перегляд судового рішення за нововиявленими обставинами, що надійшла до суду, реєструється в день її надходження до суду у відповідному підрозділі апарату суду. Не пізніше наступного робочого дня після реєстрації апарат суду повинен передати заяву разом з усіма доданими матеріалами судді цього суду, який визначається у порядку черговості. Однак це не повинен бути суддя, який брав участь в ухваленні судового рішення, про перегляд якого ставиться питання (ч. 1 ст. 464 КПК).

Суддя, якому передано заяву про перегляд судового рішення за нововиявленими обставинами, не пізніше наступного робочого дня після надходження заяви до суду повинен вирішити питання щодо відкриття провадження за нововиявленими обставинами.

Якщо заяву про перегляд судового рішення за нововиявленими обставинами подано без додержання встановлених ст. 462 КПК вимог щодо форми, структури заяви та додатків до неї, суддя постановляє ухвалу про залишення заяви без руху. В ухвалі суддя вказує на недоліки заяви, спосіб їх усунення і встановлює строк, достатній для усунення недоліків. Якщо недоліки не будуть усунуті у встановлений строк, суддя постановляє ухвалу про повернення заяви (ч. 3 ст. 429 КПК).

Якщо особа подала заяву про перегляд судового рішення за нововиявленими обставинами з пропуском строку на подання такої заяви, суддя постановляє ухвалу про повернення заяви у разі відсутності клопотання про поновлення цього строку. Пропущення строку на подання заяви про перегляд судового рішення за нововиявленими обставинами за наявності клопотання про його поновлення не є перешкодою для відкриття провадження за нововиявленими обставинами, але суд надалі повинен вирішити питання щодо поновлення пропущеного строку. Так, він своєю ухвалою відмовляє у поновленні строку і залишає заяву без розгляду, якщо будуть відсутні поважні причини пропуску цього строку.

За аналогією з порядком провадження у суді першої інстанції суддя своєю ухвалою повертає заяву про перегляд судового рішення за нововиявленими обставинами також, якщо:

- 1) особа, яка її подала, до відкриття провадження за нововиявленими обставинами подала заяву про відкликання заяви про перегляд судового рішення за нововиявленими обставинами;
- 2) заяву подано особою, яка не має відповідної процесуальної дієздатності;
- 3) заяву від імені особи, яка бере участь у справі, подано особою, яка не має повноважень на ведення справи.

Крім формального критерію, для відкриття провадження за нововиявленими обставинами суддя не повинен перевіряти наявність юридичного критерію, який виступає підставою для перегляду судових рішень за нововиявленими обставинами. Таким чином, встановлення факту наявності нововиявлених обставин та їх причинний зв'язок із винесенням необгрунтованого чи незаконного рішення є предметом дослідження безпосередньо під час судового розгляду поданої заяви.

У разі залишення заяви про перегляд судового рішення за нововиявленими обставинами без руху копія ухвали про це направляється особі, яка її подала. Якщо ж заяву про перегляд судового рішення за нововиявленими обставинами буде повернуто особі, яка її подала, суд направляє копію ухвали про це разом із доданими до заяви матеріалами, але заява залишається в суді і зберігається разом із відповідною ухвалою. Інші особи, які беруть участь у справі, про такі судові рішення не повідомляються, оскільки провадження за нововиявленими обставинами не розпочалося.

Ухвалу про залишення без руху заяви про перегляд судового рішення за нововиявленими обставинами або про її повернення може бути оскаржено до суду вищої інстанції залежно від того, який суддя та якого суду постановив таку ухвалу.

Таким чином, суддя, перевіряючи формальну відповідність поданої заяви про перегляд судового рішення за нововиявленими обставинами вимогам ст. 462 КПК, має відкрити кримінальне провадження за нововиявленими обставинами та виконати вимоги, визначені ч. 4 ст. 464 КПК.

Відкривши кримінальне провадження за нововиявленими обставинами, суддя надсилає особам, передбаченим ст. 460 КПК, копії ухвали про відкриття провадження, заяви про перегляд і призначає дату, час та місце судового засідання, про що повідомляє

зазначених осіб. Відповідно до частини четвертої ст. 464 КПК суддя може призначити дату, час та місце судового засідання відразу в ухвалі про відкриття провадження за нововиявленими обставинами або після цього, наприклад, після проведення відповідної підготовки справи до розгляду.

На суд законом покладений обов'язок сповіщати про надходження заяви про перегляд судового рішення за нововиявленими обставинами всіх передбачених ст. 460 КПК осіб шляхом письмових повідомлень. Строк направлення повідомлення заінтересованим учасникам процесу законом не встановлений. Однак для досягнення цілей судочинства і забезпечення прав і законних інтересів учасників процесу суд повинен направляти повідомлення про заяви про перегляд судового рішення за нововиявленими обставинами, що надійшли, у найкоротший строк від дня їх одержання. При цьому суд повинен перевірити, чи відповідає подана заява вимогам ст. 462 КПК і чи подана вона в передбачений законом строк. Якщо заява не відповідає вимогам закону або подана з порушенням строків, відведених для перегляду судових рішень за нововиявленими обставинами, настають наслідки, передбачені ст. 464 КПК.

Повідомлення про подані заяви щодо перегляду судового рішення за нововиявленими обставинами повинні містити відомості про осіб, що ініціюють перегляд судового рішення, виклад нововиявлених обставин, що є підставою для такого перегляду, роз'яснення прав тих, кому направлені повідомлення. Повідомлення вручається за правилами вручення судової повістки. Копія повідомлення додається до справи.

Суд повинен з'ясувати, чи виконані вимоги про повідомлення осіб, інтересів яких стосується заява. При порушенні зазначених вимог закону суд зобов'язаний вжити заходів щодо усунення порушень.

Відмова від заяви про перегляд судового рішення за нововиявленими обставинами та її наслідки

Особа, яка подала заяву про перегляд судового рішення за нововиявленими обставинами, може відмовитися від заяви до початку розгляду справи у судовому засіданні. У разі прийняття відмови від заяви суд закриває провадження за нововиявленими обставинами, про що постановляє ухвалу.

У випадку прийняття відмови від заяви про перегляд судового рішення за нововиявленими обставинами інші особи, які брали участь у справі, можуть вимагати компенсації особою, яка і подала, судових витрат, понесених ними під час перегляду судового рішення за нововиявленими обставинами.

Особа, яка відмовилася від заяви про перегляд судового рішення за нововиявленими обставинами, не може повторно звертатися до суду із такою ж заявою на тих самих підставах. Однак таке звернення може відбутися в зв'язку із виникненням чи встановленням інших нововиявлених обставин, передбачених ч. 2 ст. 459 КПК, ніж ті, на які посилювалася особа при поданні заяви.

Стаття 465 КПК надає можливість відмовитися від заяви про перегляд судового рішення за нововиявленими обставинами особі, яка її подала, а також визначає правові наслідки вчинення таких дій.

Право відмовитися від заяви про перегляд судового рішення за нововиявленими обставинами впливає із принципу диспозитивності. Відмова від заяви про перегляд судового рішення за нововиявленими обставинами має на меті припинення провадження за нововиявленими обставинами.

Особа, яка подала заяву про перегляд судового рішення за нововиявленими обставинами, має право у будь-який час до початку розгляду справи по суті у судовому засіданні відмовитися від заяви. Таке саме право має її представник.

Відмова від заяви про перегляд судового рішення за нововиявленими обставинами викладається у письмовій формі. На початку судового засідання можлива відмова від заяви про перегляд судового рішення за нововиявленими обставинами в усній формі.

До прийняття рішення у зв'язку із відмовою від заяви суд заслуховує у судовому засіданні думку осіб, які беруть участь у справі, та повинен пояснити наслідки задоволення цієї заяви.

У разі прийняття судом відмови від заяви про перегляд судового рішення суд своєю ухвалою закриває провадження за нововиявленими обставинами, що означає збереження законної сили судового рішення, про перегляд якого ставилося питання. Якщо виконання цього рішення було зупинено, тоді ухвалою про закриття провадження за нововиявленими обставинами виконання рішення відновлюється.

Ухвалу про закриття провадження за нововиявленими обставинами може бути оскаржено до суду вищої інстанції з відповідних підстав залежно від того, який суд постановив таку ухвалу.

Порядок здійснення перегляду

Заява про перегляд судового рішення за нововиявленими обставинами розглядається судом протягом двох місяців з дня її надходження згідно з правилами, передбаченими КПК для кримінального провадження в суді тієї інстанції, яка здійснює перегляд.

Про дату, час та місце розгляду заяви повідомляються учасники процесу, зокрема особи, визначені в ст. 460 КПК. При цьому заява про перегляд судового рішення за нововиявленими обставинами має бути призначена до розгляду судом протягом двох місяців з дня її надходження в порядку, визначеному ст. 463 КПК. У випадку застосування до поданої заяви положень ч. 3 ст. 464 КПК та виправлення наявних недоліків поданої заяви у визначений в ухвалі суду строк, днем надходження заяви вважається перша дата її подання.

Неприбуття у судові засідання осіб, які були належним чином повідомлені, не перешкоджає розгляду заяви і перегляду судового рішення.

Однак у необхідних випадках суд вправі викликати їх у судові засідання, враховуючи можливість застосування заходів забезпечення кримінального провадження.

Якщо заінтересовані особи бажають взяти участь у розгляді справи, але з об'єктивних причин не можуть це зробити, суд, що здійснює перегляд судового рішення за нововиявленими обставинами, повинен забезпечити реалізацію цього права шляхом застосування положень ст. 336 КПК, яка визначає порядок проведення процесуальних дій у режимі відеоконференції під час судового провадження. Засуджений підлягає обов'язковому виклику в судові засідання для участі в перегляді судового рішення за нововиявленими обставинами, якщо суд визнає обов'язковою його участь, а засуджений, що утримується під вартою, — також у випадках, коли про це надійшло його клопотання.

Відповідно до частини першої ст. 466 КПК суд здійснює провадження за нововиявленими обставинами за правилами кримінального судочинства, що встановлені для провадження у суді тієї інстанції, яка здійснює перегляд. Іншими словами, якщо це провадження здійснює суд першої інстанції, він керується правилами розд. IV; якщо суд апеляційної інстанції, — правилами гл. 31, розд. V; якщо суд касаційної інстанції, — гл. 32, розд. V; якщо ж Верховний Суд України, — гл. 33, розд. V КПК.

При цьому застосовують правила щодо підготовки справи до розгляду, правила про склад суду, порядок та межі розгляду, а також правила про ухвалення судового рішення, його оформлення, проголошення, направлення та видачу його копій особам, які беруть участь у справі.

Якщо справа знаходиться в іншому суді, тоді суддя після відкриття провадження за нововиявленими обставинами повинен витребувати її.

Відповідно до ч. 2 ст. 466 КПК розгляд заяви за нововиявленими обставинами завжди відбувається у судовому засіданні. Особи, які беруть участь у справі, мають бути своєчасно повідомлені про дату, час та місце розгляду заяви. Однак неприбуття у судові засідання осіб, які були належним чином повідомлені, не перешкоджає розгляду заяви і перегляду судового рішення.

Подання заяви про перегляд судового рішення за нововиявленими обставинами автоматично не зупиняє його виконання. Однак суд (у тому кількісному складі, у якому було ухвалено судові рішення) під час підготовки справи до розгляду або під час розгляду своєю ухвалою може зупинити виконання судового рішення, яке переглядається, до закінчення перегляду (ч. 3 ст. 466). Таку ухвалу може бути постановлено судом як з власної ініціативи, так і за клопотанням особи, яка бере участь у провадженні.

При перегляді справи за нововиявленими обставинами суд першої чи апеляційної інстанції не зобов'язаний знову досліджувати докази. Вони можуть повторно не досліджувати докази стосовно обставин, що належним чином були досліджені й оцінені при попередньому вирішенні справи, якщо ніхто їх не оспорує і щодо яких не виникає сумніву у зв'язку з нововиявленою обставиною.

Обсяг перевірки справи обмежується поданою заявою про перегляд судового рішення за нововиявленими обставинами. З метою ухвалення справедливого судового рішення та захисту прав людини і основоположних свобод суд має право вийти за межі поданої заяви про перегляд судового рішення за нововиявленими обставинами, якщо цим не погіршується становище обвинуваченого, засудженого, виправданого, особи, щодо якої провадження було закрито або щодо якої вирішувалося питання про застосування примусового заходу медичного або виховного характеру, а також, якщо розгляд поданої заяви дає підстави для прийняття рішення на користь осіб, в інтересах яких такі заяви не надійшли.

Тож, якщо в межах передбачених законом підстав для такого перегляду є необхідність вийти за межі поданої заяви з метою поліпшення становища засудженого, який подав заяву, суд повинен це зробити. Якщо суд при задоволенні заяви встановить передбачені законом підстави для перегляду судових рішень і стосовно інших засуджених, від імені яких заяв не надходило, суд вправі прийняти відповідне рішення стосовно цих осіб. Якщо в задоволенні поданої заяви суд відмовляє, то приймати рішення стосовно осіб, які не подали таку заяву, він не має права.

Судове рішення за наслідками кримінального провадження

При вирішенні справи суд може задовольнити заяву про перегляд судового рішення або залишити її без задоволення. Задовольняючи заяву, суд скасовує ухвалу цим же судом постанову чи ухвалу у справі і приймає нову постанову чи ухвалу. Особливість провадження за нововиявленими обставинами саме полягає в тому, що суд може скасувати своє ж рішення у провадженні.

Ухвалюючи нове рішення, суд користується повноваженнями тієї інстанції, судом якої він є.

Так, якщо судові рішення за нововиявленими обставинами переглядається *судом першої інстанції*, суд, керуючись ст.ст. 284, 335, 373, 501, 513 КПК, має право прийняти наступні рішення:

- скасувати судові рішення і постановити ухвалу про закриття провадження, якщо нововиявлені обставини містять підстави для його закриття;
- скасувати судові рішення і постановити ухвалу про зупинення провадження у випадку, якщо обвинувачений ухилився від суду або захворів на психічну чи іншу тяжку тривалу хворобу, яка виключає його участь у судовому провадженні;
- скасувати судові рішення і ухвалити обвинувальний або виправдувальний вирок;
- скасувати судові рішення і постановити ухвалу про застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру;
- залишити вирок, постанову, ухвалу без зміни, а заяву про перегляд судового рішення за нововиявленими обставинами — без задоволення.

Якщо судові рішення за нововиявленими обставинами переглядається *судом апеляційної інстанції*, суд, керуючись ст.ст. 284, 335, 407 КПК, має право прийняти такі рішення:

- скасувати судові рішення і постановити ухвалу про закриття провадження, якщо нововиявлені обставини містять підстави для його закриття;
- скасувати судові рішення і постановити ухвалу про зупинення провадження у випадку, якщо обвинувачений ухилився від суду або захворів на психічну чи іншу тяжку тривалу хворобу, яка виключає його участь у судовому провадженні;
- скасувати судові рішення повністю чи частково і ухвалити новий обвинувальний або виправдувальний вирок;
- скасувати судові рішення і постановити ухвалу про зміну вироку або ухвали;
- скасувати судові рішення і постановити ухвалу про призначення нового розгляду у суді першої інстанції, якщо в зв'язку із нововиявленими обставинами буде встановлено, що першим допустив помилку внаслідок незнання про існування цієї обставини суд першої інстанції;
- скасувати судові рішення і постановити ухвалу про застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру;
- залишити вирок, постанову, ухвалу без зміни, а заяву про перегляд судового рішення за нововиявленими обставинами без задоволення.

Якщо судові рішення за нововиявленими обставинами переглядається *судом касаційної інстанції*, суд, керуючись ст.ст. 284, 335, 436 КПК, має право прийняти наступні рішення:

- скасувати судові рішення і постановити ухвалу про закриття провадження, якщо нововиявлені обставини містять підстави для її закриття;
- скасувати судові рішення і постановити ухвалу про зупинення провадження у випадку, якщо обвинувачений ухилився від суду або захворів на психічну чи іншу тяжку тривалу хворобу, яка виключає його участь у судовому провадженні;
- скасувати судові рішення і постановити ухвалу про зміну вироку або ухвали;
- скасувати судові рішення і постановити ухвалу про призначення нового розгляду у суді першої інстанції, якщо в зв'язку із нововиявленими обставинами буде встановлено, що першим допустив помилку внаслідок незнання про існування цієї обставини суд першої інстанції;
- скасувати судові рішення і постановити ухвалу про призначення нового розгляду в суді апеляційної інстанції, якщо в зв'язку із нововиявленими обставинами буде вста-

новлено, що першим допустив помилку внаслідок незнання про існування цієї обставини суд апеляційної інстанції;

➤ залишити вирок, постанову, ухвалу без зміни, а заяву про перегляд судового рішення — за нововиявленими обставинами без задоволення.

Якщо судове рішення за нововиявленими обставинами переглядається *Верховним Судом України*, суд, керуючись ст.ст. 284, 335, 454 КПК, має право прийняти наступні рішення:

➤ скасувати судове рішення і постановити ухвалу про закриття провадження, якщо нововиявлені обставини містять підстави для її закриття;

➤ скасувати судове рішення і постановити ухвалу про зупинення провадження у випадку, якщо обвинувачений ухилився від суду або захворів на психічну чи іншу тяжку тривалу хворобу, яка виключає його участь у судовому провадженні;

➤ скасувати судове рішення і постановити ухвалу про зміну вироку або ухвали;

➤ скасувати судове рішення і постановити ухвалу про призначення нового розгляду в суді першої інстанції, якщо в зв'язку із нововиявленими обставинами буде встановлено, що першим допустив помилку внаслідок незнання про існування цієї обставини суд першої інстанції;

➤ скасувати судове рішення і постановити ухвалу про призначення нового розгляду в суді апеляційної інстанції, якщо в зв'язку з нововиявленими обставинами буде встановлено, що першим допустив помилку внаслідок незнання про існування цієї обставини суд апеляційної інстанції;

➤ скасувати судове рішення і постановити ухвалу про призначення нового розгляду в суді касаційної інстанції, якщо в зв'язку із нововиявленими обставинами буде встановлено, що першим допустив помилку внаслідок незнання про існування цієї обставини суд касаційної інстанції;

➤ скасувати судове рішення повністю чи частково і ухвалити новий обвинувальний або виправдувальний вирок;

➤ скасувати судове рішення і постановити ухвалу про застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру;

➤ залишити вирок, постанову, ухвалу без зміни, а заяву про перегляд судового рішення за нововиявленими обставинами без задоволення.

При перегляді вироків за нововиявленими обставинами, що були винесені на підставі угод про визнання вини чи про примирення, суд має керуватись положеннями глави 35 КПК. Суд відповідної інстанції має право за результатами перегляду вироків за нововиявленими обставинами, що були винесені на підставі угод про визнання вини чи про примирення повернути справу до суду першої інстанції для проведення судового провадження у загальному порядку, якщо угода була укладена під час судового провадження, та до органу досудового розслідування для здійснення досудового розслідування в загальному порядку, якщо угода була укладена під час досудового розслідування.

Нарада суддів проводиться з дотриманням вимог ст.ст. 367 і 371 КПК. Після виходу з нарадчої кімнати суд оголошує судове рішення або його резолютивну частину з вказівкою дня і часу оголошення повного тексту рішення. Текст судового рішення підписує головуєчий суддя. Зміст рішення повинен відповідати тим само вимогам, що і будь-яке рішення суду відповідної інстанції.

Якщо при перегляді судового рішення за нововиявленими обставинами буде встановлено, що нововиявлені обставини не підтвердились або не справили істотного впливу

ву на законність та обґрунтованість судового рішення, що переглядалося, а також якщо сплинули строки перегляду судових рішень за нововиявленими обставинами, передбачені ст. 463 КПК, та не подавалося клопотань про поновлення цих строків, які б були задоволені, суд має постановити ухвалу про залишення поданої заяви без задоволення.

Справа направляється на новий розгляд зі стадії підготовчого провадження, якщо нововиявлені обставини свідчать про неправильність судового рішення, що було винесене судом під час підготовчого слухання справи, зокрема, про закриття провадження та визнання доказів недопустимими.

Поява нововиявлених обставин призводить до нової оцінки наявних у справі доказів, тобто до нового рішення у провадженні. Саме тому суддя не зв'язаний думкою, що склалась у суду під час підготовчого провадження.

Судове рішення за наслідками кримінального провадження за нововиявленими обставинами може бути оскаржене в порядку, передбаченому КПК для оскарження судових рішень суду відповідної інстанції. Закон не встановлює будь-яких винятків із загального порядку досудового розслідування чи судового розгляду справи після скасування по справі судового рішення у зв'язку із встановленням нововиявлених обставин, а також особливостей щодо порядку оскарження винесених під час нового розгляду справи судового рішення.

З набранням законної сили новим судовим рішенням втрачають законну силу судові рішення інших судів у цьому кримінальному провадженні. При цьому треба враховувати положення ст. 532 КПК, відповідно до якої:

➤ вирок або ухвала суду першої інстанції, якщо інше не передбачено КПК, набирає законної сили після закінчення строку подання апеляційної скарги, встановленого КПК, якщо таку скаргу не було подано. Якщо строк апеляційного оскарження буде поновлено, то вважається, що вирок чи ухвала суду не набрала законної сили. У разі подання апеляційної скарги судове рішення, якщо його не скасовано, набирає законної сили після прийняття рішення судом апеляційної інстанції;

➤ судові рішення суду апеляційної, касаційної інстанцій, Верховного Суду України набирають законної сили з моменту проголошення.

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. Які обставини визнаються в КПК нововиявленими?
2. Які особи мають право порушити питання про перегляд судового рішення за нововиявленими обставинами?
3. Як визначається момент відкриття нововиявлених обставин, з якого обчислюється тримісячний строк, визначений законом для подання заяви про перегляд судових рішень за нововиявленими обставинами?
4. Яке поновлення провадження за нововиявленими обставинами не обмежується строками?
5. Чи визначає КПК наслідки пропущення строку звернення про перегляд за нововиявленими обставинами?
6. Які вимоги пред'являються КПК до заяви про перегляд судового рішення за нововиявленими обставинами?

7. Який порядок подання заяви про перегляд судового рішення за нововиявленими обставинами?
8. Як здійснюється відкриття провадження за нововиявленими обставинами?
9. Якими можуть наслідки відмови від заяви про перегляд судового рішення за нововиявленими обставинами?
10. В якому порядку переглядається судові рішення за нововиявленими обставинами?
11. Які види судових рішень приймаються за наслідками кримінального провадження за нововиявленими обставинами?

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Конституція України : прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 черв. 1996 р. ; із змін. і доповн. — К. : Атіка, 2006. — 64 с.
2. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квіт. 2012 р. // Голос України. — 2012. — 19 травня (№ 90-91).- С. 9-59.
3. Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя : постан. Пленуму Верховного Суду України від 01 лист. 1996 р. № 9 // Постанови Пленуму Верховного Суду України в кримінальних справах / [упоряд. В. В. Рожнова, А. С. Сизоненко, Л. Д. Удалова]. — К. : ПАЛИВОДА А. В., 2010. — С. 163-168.
4. Про застосування законодавства, що забезпечує незалежність суддів [Електронний ресурс] : постан. Пленуму Верховного Суду України від 12 квіт. 1996 р. № 4 ; зі змінами, внесеними постан. Пленуму Верховного Суду України від 03 груд. 1997 р. № 12.- Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0004700-96>
5. Азаров Ю. І. Кримінально-процесуальне право України : [навч. посіб.] / Азаров Ю. І., Заїка С. О., Фатхутдінов В. Г. — К. : Кутеп, 2008. — 430 с.
6. Бартовщук О. Судовий розгляд у розумні строки : мрії чи реальність / О. Бартовщук // Право України. — 2006. — № 7. — С. 46—51.
7. Балакшин В. Уголовное преследование новых лиц в связи с вновь открывшимися обстоятельствами / В. Балакшин // Законность. — 2010. — № 5. — С. 3-8.
8. Беднарська В. М. Можливості практичної реалізації норм перегляду судових рішень за нововиявленими обставинами за новим процесуальним законом / В. М. Беднарська // Актуальні проблеми реформування кримінально-процесуального законодавства й удосконалення діяльності судових і правоохоронних органів України : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Луганськ, 20 квіт. 2012 р.). — Луганськ : Луган. держ. ун-т внутр. справ, 2012. — 145-148.
9. Беднарська В. М. Перегляд судових рішень за нововиявленими обставинами в кримінальному судочинстві : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза» / Беднарська В. М. — К., 2007. — 23 с.

10. Беднарська В. М. Перегляд судових рішень за нововиявленими обставинами в кримінальному судочинстві України : монографія / Беднарська В. М. — Луганськ, 2009. — 254 с.

11. Бобечко Н. Нові (додаткові) матеріали та нововиявлені обставини: питання розмежування / Н. Бобечко // Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні. — Львів, 2004. — С. 451-452.

12. Серета Г. Діяльність прокурора у зв'язку з переглядом судових рішень за нововиявленими обставинами / Г. Серета // Вісн. Львів. ун-ту. Серія :юридична. — 2010. — Вип. 50. — С. 395-402.

13. Татаров О. Ю. Відновлення начальником слідчого відділу досудового слідства у закритій кримінальній справі: проблеми теорії та практики / О. Ю. Татаров, Д. М. Мірковець // Вісн. Харків. нац. ун-ту внутр. справ. — 2011. — Спец. вип. — № 2(53) — С.190-199.

14. Татаров О. Ю. Відновлення провадження та проведення розслідування у справі за нововиявленими обставинами : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза» / Татаров О. Ю. — К., 2007. — 20 с.

15. Татаров О. Ю. Перегляд судових рішень за нововиявленими обставинами : [навч. посіб.] / Татаров О. Ю. — К. : КНТ, 2009. — 158 с.

16. Татаров О. Ю. Правовий статус засудженого та виправданого при розслідуванні нововиявлених обставин учинення злочину / О. Ю. Татаров // Наук. вісн. Київ. нац. ун-ту внутр. справ. — К., 2009. — Вип. 3 (64). — С. 85-90.

ПРОВАДЖЕННЯ У ВЕРХОВНОМУ СУДІ УКРАЇНИ

- 1. Загальні положення перегляду судових рішень Верховним Судом України*
 - 2. Підготовка до перегляду та порядок розгляду справи Верховним Судом України*
- Питання для самоконтролю*
Рекомендована література

1. ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ ПЕРЕГЛЯДУ СУДОВИХ РІШЕНЬ ВЕРХОВНИМ СУДОМ УКРАЇНИ

Важливе значення для забезпечення прав і законних інтересів учасників кримінального провадження, прийняття законного обґрунтованого судового рішення має діяльність вищестоящих судів з перегляду судових рішень.

Право на перегляд судового рішення вищестоящим судом, у тому числі і Верховним Судом України, розглядається як невід'ємна складова права на судовий захист. Разом з тим зазначене положення є міжнародним стандартом, оскільки гарантувати законність і обґрунтованість судового рішення неможливо без забезпечення права зацікавленої особи на його перевірку іншим складом суду.

Відповідно до п. 24 ст. 3 КПК судове провадження — це кримінальне провадження у суді першої інстанції, яке включає підготовче судове провадження, судовий розгляд і ухвалення та проголошення судового рішення, провадження з перегляду судових рішень в апеляційному, касаційному порядку, Верховним Судом України, а також за нововиявленими обставинами.

У Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (ст. 2 Протоколу № 7 до Конвенції), Міжнародного пакту про громадянські і політичні права (п. 5 ст. 15) закріплено, що кожен, кого засуджено за вчинення злочину, має право на перегляд його справи вищестоящим судом.

За своїм змістом і призначенням стадія перегляду судових рішень Верховним Судом України виступає як механізм, який доповнює звичайні способи забезпечення законності, обґрунтованості та справедливості судових рішень. За сутнісними критеріями діяльність Верховного Суду України цілком відповідає ознакам правосуддя (здійснюється лише спеціальним створеним органом — Верховним Судом України як найвищим судовим органом у системі судів загальної юрисдикції; тільки шляхом розгляду і вирішення справи у судовому засіданні; виключно у передбаченому законом порядку (процесуальній формі) тощо). При цьому головним завданням Верховного Суду України є виправлення помилок, допущених під час розгляду кримінального провадження судом першої інстанції, а також судами апеляційної та касаційної інстанції, винесення законного та обґрунтованого рішення у справі, утвердження законності й верховенства права.

Як стадія перегляд судових рішень Верховним Судом України була введена Законом України № 2453-VI від 7 липня 2010 р., відповідно до якої учасники судового процесу та інші особи у випадках і порядку, встановлених процесуальним законом мають право на перегляд справи Верховним Судом України.

Згідно зі ст. 125 Конституції України Верховний Суд України є найвищим судовим органом у системі судів загальної юрисдикції. Саме на нього покладено завдання забезпечити однакове застосування Вищим спеціалізованим судом України з розгляду цивільних та кримінальних справ як судом касаційної інстанції закону України про кримінальну відповідальність і, таким чином, гарантувати єдність судової практики при застосуванні норм матеріального права.

Виконання такої засади судочинства як перегляд рішень суду касаційної інстанції Верховним Судом України, є особливою формою їх ревізії з тим, щоб забезпечити єдність судової практики та не допустити існування різних судових рішень у подібних суспільно небезпечних діяннях.

Судові повноваження Верховний Суд України реалізує в кримінальному судочинстві виключно з підстав та у порядку, який визначений главою 33 КПК. Згідно з положеннями цієї глави провадження у Верховному Суді України є одним із видів судового провадження з перегляду судових рішень та має всі риси самостійної стадії кримінального провадження (кримінального судочинства).

Згідно зі ст. 445 КПК підставами для перегляду судових рішень Верховним Судом України, що набрали законної сили, є:

1) неоднакове застосування судом касаційної інстанції одних і тих самих норм закону України про кримінальну відповідальність щодо подібних суспільно небезпечних діянь (крім питань призначення покарання, звільнення від покарання та від кримінальної відповідальності), що потягло ухвалення різних за змістом судових рішень;

2) встановлення міжнародною судовою установою, юрисдикція якої визнана Україною, порушення Україною міжнародних зобов'язань при вирішенні справи судом.

Підстава для перегляду судових рішень, яка викладена в пункті першому частини першої вказаної статті містить кілька ознак, які мають обмежувальний характер.

Вона застосовується у разі, якщо судом касаційної інстанції ухвалено різні за змістом рішення, у яких неоднаково застосовано саме норму Закону України про кримінальну відповідальність за її формою вини і за кваліфікацією діяння у схожих між собою суспільно небезпечних діяннях, які мають спільні риси за об'єктивною стороною і формою вини.

Верховний Суд України переглядає судові рішення у кримінальних справах лише з наведених підстав (ст. 445 КПК), при цьому законодавець надав важливе застереження, яке передбачене ч. 2 цієї статті про те, що перегляд судових рішень не допускається, якщо порушується питання з метою застосування закону про більш тяжке кримінальне правопорушення, збільшення обсягу обвинувачення, чи інші підстави погіршення становища засудженого. Не допускається перегляд виправдовувального вироку, а також ухвали чи постанови про закриття справи.

Специфікою предмета перегляду судових рішень Верховним Судом України є перевірка правильності висновків та правової позиції касаційного суду в оскаржуваному рішенні.

Отже, рішення Верховного Суду, прийняті за наслідками розгляду заяви про перегляд судового рішення з мотивів неоднакового застосування судом касаційної інстанції одних і тих самих норм матеріального права у подібних правовідносинах, є обов'язковим

для всіх судів України та всіх суб'єктів владних повноважень, які застосовують у своїй діяльності нормативно-правовий акт.

Підставою для перегляду Верховним Судом України судових рішень, які набрали законної сили, за ч. 2 ст. 445 КПК є встановлення міжнародною судовою установою юрисдикція якої визнана Україною, порушення Україною міжнародних зобов'язань при вирішенні кримінального провадження (кримінальної справи) судом. Таким чином, Верховний Суд України виступає як основний суб'єкт діалогу між Європейським судом з прав людини та національною судовою системою. Саме він має адаптувати вітчизняну правову систему до норм Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та правових позицій Європейського суду.

При ухваленні будь-якого рішення у кримінальному судочинстві суд загальної юрисдикції має брати до уваги норми міжнародних угод, які ратифіковано Україною. Тільки такі міжнародні угоди є частиною національного законодавства України і можуть застосовуватися в судовій практиці. Тому завданням Верховного суду України є, зокрема, унеможливлення порушень прав людини при цьому, щоб суди нижчого рівня вітчизняної судової системи тлумачили національне законодавство відповідно до міжнародних стандартів.

Якщо міжнародною судовою установою, юрисдикція якої визнана Україною, буде встановлено і визнано, що з боку України було допущено порушення міжнародних зобов'язань при розгляді конкретної кримінальної справи судом, це є підставою для перегляду судового рішення у цій справі Верховним Судом України, що передбачено п. 2 ч. 1 ст. 445 КПК. Це положення покладає на Верховний Суд України відповідальність за виконання судових рішень міжнародних судових установ, особливо Євросуду, з метою забезпечення дотримання законних прав і свобод людини і спрямування судової практики.

Заяву про перегляд судових рішень з підстави, зазначеної у п. 2 ч. 1 ст. 445 КПК, вправі подати лише особа, на користь якої постановлено рішення міжнародною судовою установою, юрисдикція якої визнана Україною (ст. 446 КПК). Подача такої заяви іншою особою, яка відповідно до закону не наділена таким правом, є підставою для відмови у відкритті провадження та повернення матеріалів для виконання вимог ст. 445 КПК. При перегляді судового рішення, визнаного міжнародною судовою установою незаконним, Верховний Суд України не вправі посилити покарання або застосувати закон про більш тяжкий злочин. Він має право залишити вид і розмір покарання, визначені місцевим або апеляційним судами, без зміни, пом'якшити покарання, виключити додаткове покарання, перекваліфікувати дії засудженого на норму закону, що передбачає менш суворе покарання. Не може бути скасовано і виправдовувальний вирок.

Заяву до Верховного Суду України про перегляд судового рішення у кримінальній справі, що набрало законної сили, з підстави неоднакового застосування судом касаційної інстанції одних і тих самих норм закону України про кримінальну відповідальність щодо подібних суспільно небезпечних діянь (крім питань призначення покарання, звільнення від покарання та від кримінальної відповідальності), що потягло ухвалення різних за змістом судових рішень, мають право подавати:

- 1) засуджений, його законний представник чи захисник — у частині, що стосується інтересів засудженого;
- 2) виправданий, його законний представник чи захисник у частині мотивів і підстав виправдання;
- 3) підозрюваний, обвинувачений, його законний представник чи захисник;

4) законний представник, захисник неповнолітнього чи сам неповнолітній, щодо якого вирішувалося питання про застосування примусових заходів виховного характеру, — в частині, що стосується інтересів неповнолітнього;

5) законний представник чи захисник особи, щодо якої вирішувалося питання про застосування заходів примусового характеру;

6) прокурор;

7) потерпілий або його законний представник — у частині, що стосується інтересів потерпілого, але в межах вимог, заявлених ними в суді першої інстанції;

8) цивільний позивач, його представник або законний представник — у частині, що стосується вирішення цивільного позову;

9) цивільний відповідач або його представник — у частині, що стосується вирішення цивільного позову.

Перелік осіб, наділених правом подати заяву, є вичерпним і поширеному тлумаченню не підлягає.

Захисником, який може звернутися із заявою з підстави, передбаченої п. 1 ч. 1 ст. 445 КПК, може бути лише адвокат, відомості про якого містяться у Єдиному реєстрі адвокатів України.

Заяви про перегляд судового рішення з підстави, передбаченої п. 1 ч. 1 ст. 445 КПК, може подати прокурор, який брав участь у розгляді справи судом касаційної інстанції, а також Генеральний прокурор та його заступники, прокурор АР Крим, міст Києва і Севастополя, прирівняні до них прокурори та їх заступники в межах компетенції незалежно від їх участі в розгляді справи судом касаційної інстанції.

Заяву про перегляд судового рішення з підстави, зазначеної у п. 2 ч. 1 ст. 445 КПК, вправі подати лише особа, на користь якої постановлено рішення міжнародної судової установи, юрисдикція якої визнана Україною. Порушення зазначеної вимоги закону перешкоджає розгляду ВСУ справи по суті і є підставою для відмови у відкритті провадження та повернення матеріалів до Вишого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ, який вирішує питання щодо допуску поданої заяви до провадження Верховним Судом України.

Строк подання заяви про перегляд судового рішення визначається за правилами ст. 447 КПК.

Так, заява про перегляд судового рішення подається до Верховного Суду України протягом трьох місяців з дня ухвалення судового рішення, стосовно якого заявлено клопотання про перегляд, або з дня ухвалення судового рішення, на яке здійснюється посилання на підтвердження підстав для перегляду, передбачених ч. 1 ст. 445 КПК.

Заява про перегляд судового рішення з підстави, передбаченої пунктом 2 частини першої статті 445 КПК, може бути подана протягом трьох місяців з дня, коли особі, на користь якої ухвалено рішення міжнародною судовою установою, юрисдикція якої визнана Україною, стало відомо про набуття цим рішенням статусу остаточного.

Перегляд виправдовувального вироку, ухвали про закриття справи або інших судових рішень з метою погіршення становища засудженого з підстави, передбаченої пунктом 1 частини першої статті 445 КПК допускається лише протягом установлених законом строків давності притягнення до кримінальної відповідальності, але не пізніше одного року з дня поставлення такого судового рішення.

Відбуття покарання або смерть засудженого не є перешкодою для перегляду справи в інтересах його реабілітації (ч. 4 ст. 447 КПК).

Строк для подання заяви про перегляд судових рішень, встановлений частинами 1-3 ст. 447 КПК, є процесуальним і за наявності поважних причин та за умови, що про це надійшло клопотання, може бути поновлений відповідно до вимог ч. 5 цієї статті. Відсутність клопотання про поновлення пропущеного строку або відмова в його поновленні тягне за собою залишення заяви без розгляду, про що колегія суддів Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ постановляє відповідну ухвалу.

Форма та зміст заяви про перегляд Верховним Судом України судового рішення у кримінальній справі мають велике значення, оскільки належне дотримання вимог щодо форми та змісту заяви є запорукою її своєчасного розгляду. Заява про перегляд судового рішення Верховним Судом України подається у письмовій формі і має відповідати вимогам ст. 448 КПК.

У заяві вказуються повна офіційна назва суду; прізвище, ім'я та по батькові особи, яка подає заяву; процесуальне положення у кримінальній справі; місце проживання або перебування з поштовою адресою; номер засобу зв'язку та адреса електронної пошти, якщо вони є.

Якщо заява про перегляд судового рішення подається з підстави, зазначеної у п. 1 ч. 1 ст. 445 КПК, прокурором, він повинен указати своє посадове положення, чи брав участь у розгляді справи, чи затверджував обвинувальний акт. Захисник повинен посилатися і надати документи щодо повноважень у даній справі.

У заяві також зазначаються конкретні аналогічні за змістом суспільно небезпечні діяння, щодо яких касаційною інстанцією постановлено різні судові рішення, у яких мають місце неоднакове застосування одних і тих самих норм закону про кримінальну відповідальність.

У разі подання заяви з підстави, передбаченої п. 2 ч. 1 ст. 445 КПК, у ній має бути наведено обґрунтування необхідності перегляду судового рішення у зв'язку з ухваленням рішення міжнародною судовою установою, юрисдикція якої визнана Україною, про порушення Україною міжнародних зобов'язань при вирішенні справи судом. У всіх зазначених випадках особа, яка звертається із заявою про перегляд судового рішення, повинна викласти вимоги до суду. До заяви додаються матеріали, якими обґрунтовуються суть звернення і вимоги до суду та що підтверджують повноваження особи.

Якщо заява подана з підстави, передбаченої п. 2 ч. 1 ст. 445 КПК, то до неї додається копія рішення міжнародної судової установи, юрисдикція якої визнана Україною, з обґрунтуванням у заяві необхідності перегляду судового рішення національного суду, постановленого щодо заявника.

У заяві, поданій з підстави, передбаченої п. 1 ч. 1 ст. 445 КПК, заявник повинен зазначити, у чому, на його думку, полягає різне застосування судом касаційної інстанції одних і тих самих норм матеріального права, які саме норми суд неоднаково застосував та чи є ці правовідносини подібними. Позиція заявника повинна містити доводи на її обґрунтування.

Заява підписується заявником або особою, від імені якої вона подається. До заяви додаються документи, на які вони посилаються, та їх перелік.

Заява про перегляд судового рішення подається до Верховного Суду України через Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ. До неї додаються документи, передбачені ст. 449 КПК.

Заява про перегляд судового рішення, яка надійшла до Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ, реєструється в день її надходження та не пізніше наступного дня передається судді-доповідачу.

Суддя-доповідач протягом трьох днів, починаючи з наступного дня після реєстрації, перевіряє заяву на відповідність вимогам статей 448, 449 КПК щодо змісту заяви про перегляд та порядок її подання.

Якщо заява не відповідає вимогам вказаних статей КПК, суддя-доповідач приймає ухвалу про залишення її без руху, в якій чітко зазначає недоліки заяви та визначає термін, протягом якого заявник зобов'язаний їх усунути. При цьому строк для усунення недоліків заяви має бути достатнім і в кожному конкретному випадку визначається з урахуванням характеру недоліків.

Якщо заявник усунув недоліки заяви про перегляд судового рішення в установлений ухвалою строк, вона вважається такою, що подана у день первинного її надходження до Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ.

Повернення заяви з підстав, передбачених ч. 4 ст. 450 КПК, здійснюється шляхом винесення відповідної ухвали суддею-доповідачем одноособово.

Прийняття такої ухвали не виключає можливості повторного звернення із заявою про перегляд судового рішення у цій кримінальній справі за умови належного оформлення заяви або з інших підстав, ніж ті, які були предметом розгляду.

Вирішення питання про допуск справи до провадження здійснюється колегією у складі п'яти суддів Вищого спецсуду, яка формується без участі суддів, що ухвалили рішення, яке оскаржується (ч. 1 ст. 451 КПК).

Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ постановляє ухвалу протягом п'ятнадцяти днів з дня надходження заяви про допуск справи до провадження або відмову в такому провадженні. Ухвала постановляється в нарадчій кімнаті з додержанням вимог статей 367 і 375 КПК, без виклику учасників судового провадження.

Відповідно до ч. 3 ст. 451 КПК ухвала про допуск справи до провадження разом із самою заявою про перегляд судового рішення та доданими до неї документами надсилається до Верховного Суду України протягом п'яти днів з дня її постановлення. Копія ухвали про допуск справи надсилається разом із копією заяви учасникам судового провадження. В разі відмови у допуску копія ухвали обов'язково надсилається особі, яка подала заяву.

Повний текст ухвали або її резолютивної частини проголошується прилюдно негайно після виходу з нарадчої кімнати із дотриманням вимог ст. 376 КПК.

2. ПІДГОТОВКА ДО ПЕРЕГЛЯДУ ТА ПОРЯДОК РОЗГЛЯДУ СПРАВИ ВЕРХОВНИМ СУДОМ УКРАЇНИ

Ухвала Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ про допуск справи до провадження Верховного Суду України разом із заявою про перегляд судового рішення та доданими до неї документами реєструється за допомогою Єдиної автоматизованої системи діловодства у день її надходження до Верховного Суду України та не пізніше наступного дня передається судді-доповідачу. Виконуючи вимоги частини 1 ст. 452 КПК, суддя-доповідач протягом трьох днів

постановляє ухвалу про відкриття провадження та надсилає її копії учасникам судового провадження.

Слід мати на увазі, що суддя-доповідач протягом 15 днів із дня відкриття провадження, тобто з моменту постановлення відповідної ухвали, здійснює підготовку до перегляду судового рішення Верховним Судом України. В цей час, з метою забезпечення належного та своєчасного перегляду судового рішення суддя-доповідач:

1) виносить ухвалу про витребування матеріалів справи та направляє її до відповідного суду;

2) визначає порядок розгляду справи (у відкритому або закритому судовому засіданні у випадках, установлених ст. 27 КПК). Зокрема, якщо у справі обвинуваченим є неповнолітній або йдеться про злочин проти статевої недоторканості, якщо необхідно запобігти розголошенню відомостей про особисте та сімейне життя або розголошенню таємниці, що охороняється законом, а також у випадку необхідності забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному провадженні, розгляд справи може відбуватися в закритому судовому засіданні;

3) вирішує питання про поновлення строку для подання заяви про перегляд судового рішення або про залишення заяв и без розгляду, якщо таке питання не розглядалося у Вищому спеціалізованому суді України з розгляду цивільних і кримінальних справ;

4) має право доручати фахівцям Науково-консультативної ради при Верховному Суді України підготувати науковий висновок щодо норми закону України про кримінальну відповідальність, яка неоднаково застосована судом касаційної інстанції щодо подібних суспільно небезпечних діянь;

5) має право визначати органи державної влади, представники яких можуть надати в суді пояснення, корисні для вирішення справи та дає розпорядження про їх виклик до суду;

6) здійснює інші заходи, необхідні для вирішення питання про усунення розбіжностей у застосуванні норми матеріального права (ч. 2 ст. 452 КПК).

Після проведення підготовчих дій суддя-доповідач готує доповідь та постановляє ухвалу про закінчення підготовки та призначення справи до розгляду із обов'язковим зазначенням: дати, часу та місця проведення судового засідання, а також учасників судового розгляду, які підлягають виклику у судове засідання. Копія цієї ухвали невідкладно направляється учасникам судового провадження.

Справа про перегляд судового рішення з підстави неоднакового застосування судом касаційної інстанції одних і тих самих норм закону України про кримінальну відповідальність щодо подібних суспільно небезпечних діянь, що потягло ухвалення різних за змістом судових рішень розглядається на засіданні Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України. Засідання цієї палати є правомочним, якщо на ньому присутні не менше двох третин суддів від загального складу Судової палати у кримінальних справах.

Справа про перегляд судового рішення з підстави встановлення міжнародною установою, юрисдикція якої визнана Україною, порушення Україною міжнародних зобов'язань при вирішенні справи судом внаслідок недотримання останнім норм матеріального права розглядається на спільному засіданні всіх судових палат Верховного Суду України.

Таке засідання є правомочним за умови присутності на ньому не менше двох третин суддів від складу Верховного Суду України, визначеного законом, що становить 32 особи.

Відповідно до ч. 3 ст. 453 КПК відкриття судового засідання, роз'яснення його учасникам прав та обов'язків, оголошення складу суду і роз'яснення права відводу здійснюється головуючим судового засідання за правилами, які встановлені у ст. ст. 342-345 КПК.

Судовий розгляд здійснюється з повним фіксуванням судового засідання за допомогою звукозаписувального технічного засобу (ч. 5 ст. 27 КПК).

Після проведення процесуальних дій, зазначених у ч. 3 ст. 453 КПК, та розгляду клопотань учасників судового провадження слово надається судді-доповідачу. Він у необхідному обсязі доповідає про зміст вимог, що викладені у заяві, яка надійшла до Верховного Суду України, та результати проведених ним підготовчих дій. Зокрема, суддя-доповідач зазначає, в чому саме, на думку заявника, полягало неоднакове застосування судом касаційної інстанції одних і тих самих норм закону України про кримінальну відповідальність щодо подібних суспільно небезпечних діянь чи які саме порушення міжнародних зобов'язань, допущені Україною при вирішенні справи судом, констатувала міжнародна судова установа у своєму рішенні. Далі він доповідає вимоги, які викладені у заяві, що надійшла до Верховного Суду України. Також суддя-доповідач доповідає про результати проведених ним процесуальних дій, а саме зазначає: яким фахівцям Науково-консультативної ради було доручено підготувати науковий висновок щодо норми закону України про кримінальну відповідальність, яка норма неоднаково застосована судом касаційної інстанції щодо подібних суспільно небезпечних діянь, чи надійшли такі висновки; представників яких органів державної влади було визначено ним як таких, що можуть надати в суді пояснення, які будуть корисні для вирішення справи.

Якщо прибули учасники судового провадження у судові засідання, то головуючий суддя дозволяє надати їм свої пояснення по суті викладених у заяві вимог. Коли такі заяви, крім сторони обвинувачення, подали інші особи, першим дає пояснення представник сторони обвинувачення. При необхідності для з'ясування сутності норми закону України про кримінальну відповідальність, яка неоднаково застосована судом касаційної інстанції, можуть заслуховуватися пояснення представників органів державної влади.

Неприбуття учасників судового провадження, які належним чином були повідомлені про дату, час і місце розгляду справи, для участі в судовому засіданні не перешкоджає судовому розгляду справи. Якщо ж заявник (засуджений, виправданий) звернувся з клопотанням бути присутнім під час перегляду судового рішення Верховним Судом України, але з невідомих причин не з'явився в судові засідання, розгляд справи може бути перенесений на іншу дату.

Після заслуховування пояснень як сторін кримінального провадження, так і інших учасників судового розгляду, які запрошувались суддею-доповідачем, суд виходить до нарадчої кімнати для ухвалення судового рішення.

Рішення у справі приймається простою більшістю голосів суддів та підписується всім складом суду, незалежно від наявності окремої думки, яка викладається суддею (суддями) письмово.

Строк розгляду заяви про перегляд судового рішення у кримінальній справі Верховним Судом України не може перевищувати одного місяця з дня надходження справи до суду (ч. 9 ст. 453 КПК).

За наслідками розгляду справи більшістю голосів від складу суду постановляється одна з таких ухвал:

- 1) про повне або часткове задоволення заяви;

2) про відмову в задоволенні заяви (ч. 1 ст. 454 КПК).

Отже, перелік ухвал, які можуть бути постановлені Верховним Судом України за наслідками розгляду заяв про перегляд судового рішення, є вичерпним.

Судді, які не погоджуються з ухвалою, можуть висловити окрему думку, що додається до ухвали. Окрема думка судді або суддів не оголошується, але є відкритою для ознайомлення.

Ухвала Верховного Суду України є остаточною і не може бути оскаржена, крім як з підстави, передбаченої п. 2 ч. 1 ст. 445 КПК, тобто у випадку констатації міжнародною судовою установою, юрисдикція якої визнана Україною, порушення нашою державою міжнародних зобов'язань при вирішенні справи Верховним судом України.

Стаття 455 КПК детально регламентує повноваження Верховного Суду України у разі задоволення заяви про перегляд судового рішення при наявності однієї з підстав, що передбачені ч. 1 ст. 445 КПК.

Якщо він встановить, що судові рішення у справі, яка переглядається з підстави, викладеної в п. 1 ст. 445 КПК, є незаконним, то він скасовує його повністю чи частково, змінює його і ухвалює нове судові рішення або направляє справу на новий розгляд до суду касаційної інстанції. При цьому у резолютивній частині нового судового рішення має міститися висновок про те, як саме має застосовуватися відповідна норма закону України про кримінальну відповідальність щодо подібних суспільно небезпечних діянь.

Якщо судові рішення у справі переглядається з підстави, передбаченої п. 2 ч. 1 ст. 445 КПК, Верховний Суд України скасовує оскаржуване рішення повністю або частково і має право ухвалити нове судові рішення або направити справу на новий розгляд до суду, який виніс оскаржуване рішення.

Верховний Суд України постановляє ухвалу про відмову в задоволенні заяви, якщо обставини, які стали підставою для перегляду справи, не підтвердилися (ст. 456 КПК).

Повна та вмотивована ухвала Верховного Суду України повинна бути виготовлена та направлена учасникам судового провадження не пізніше п'яти днів з дня закінчення розгляду справи.

Рішення Верховного Суду України, що викладені в його ухвалах, є обов'язковими для всіх суб'єктів владних повноважень, які застосовують у своїй діяльності відповідну норму закону, та для всіх судів України.

Вони підлягають оприлюдненню на офіційному веб-сайті Верховного Суду України не пізніше як через десять днів з дня їх ухвалення (ст. 458 КПК).

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. Розкрийте сутність провадження у Верховному Суді України, вкажіть його основні риси та значення для кримінального судочинства.
2. Назвіть підстави для перегляду судових рішень Верховним Судом України.
3. Вкажіть суб'єктів права на звернення про перегляд судових рішень Верховним Судом України.
4. Який строк подання заяви про перегляд судового рішення?
5. Які вимоги пред'являються до заяви про перегляд судового рішення?
6. Який порядок подання заяви про перегляд судового рішення?

7. У чому полягає перевірка та допуск Вищим спеціалізованим судом України з розгляду цивільних та кримінальних справ заяви до провадження у Верховному Суді України?
8. Як відбувається підготовка до перегляду судового рішення у Верховному Суді України?
9. Охарактеризуйте процесуальний порядок розгляду справи Верховним Судом України.
10. Які повноваження Верховного Суду України.
11. Які види ухвал постановляє Верховний Суд України після перегляду судового рішення.
12. В чому полягає обов'язковість судових рішень Верховного Суду України?

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Верховний Суд України і демократичне суспільство: витоки та перспективи / Інформація про міжнародну науково-практичну конференцію, яка відбулася 15 лютого 2013 року // Вісник Верховного Суду України. — 2013. — № 2. — С. 3-18.
2. Письменний Д.П. Питання вдосконалення діяльності Верховного Суду України. / Д.П. Письменний. [Текст] / Кримінальне провадження: новачі процесуальної теорії та криміналістичної практики: матеріали міжнародної науково-практичної конференції, 18-19 квітня 2013 року, м. Сімферополь-Алушта / відп. ред. М.А. Михайлов, Т.В. Омельченко: Таврійський нац. ун-т імені В.І. Вернадського. — Сімферополь: ДІАЙПІ, 2013. — С. 123-126.
3. Роль Верховного Суду в захисті прав людини на національному рівні: Матеріали круглого столу / Верховний Суд України. — К., 2012. — 256 с.
4. Сердюк В.В. Верховний Суд України в системі розподілу функцій влади: Монографія. — К.: Істина, 2007. — 232 с.
5. Сірий М.І. Касація — основна функція Верховного Суду України / М.І. Сірий // Вісник Верховного Суду України. — 2010. — № 4. — С. 29-34.
6. Стасюк О.Л. Перегляд судових рішень у кримінальних справах Верховним Судом України: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 — кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність / О.Л. Стасюк. — Ірпінь, 2012. — 17 с.

ВИКОНАННЯ СУДОВИХ РІШЕНЬ

1. *Поняття, суть завдання та значення виконання судових рішень*
 2. *Набрання законної сили судовим рішенням та порядок його звернення до виконання у кримінальному провадженні*
 3. *Вирішення окремих питань у стадії виконання судових рішень*
 4. *Розв'язання окремих питань судом після виконання вироку*
- Питання для самоконтролю*
Рекомендована література

1. ПОНЯТТЯ, СУТЬ ЗАВДАННЯ ТА ЗНАЧЕННЯ ВИКОНАННЯ СУДОВИХ РІШЕНЬ

Завершальною стадією кримінального провадження є виконання вироку, ухвали, постанови (судового рішення). У цій стадії здійснюється реалізація судового рішення, яке набрало законної сили, а також вирішуються питання, що виникають при зверненні судового рішення до виконання та безпосередньому його виконанні, здійснюється нагляд і контроль за його виконанням. Саме в цій стадії досягається той результат, який бажає мати держава, починаючи з моменту внесення відомостей про вчинене кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань (ч. 2 ст. 214 КПК). На стадію виконання судових рішень зорієнтовані всі інші стадії кримінального процесу, всі його інститути.

Виконання вироку суду, ухвали слідчого судді, суду — завершальна стадія судового провадження. Виконати вирок суду або ухвалу слідчого судді, суду означає точно реалізувати приписи, які вирок (ухвала) містять. Звернення та приведення в життя судового рішення про покарання слугує справі захисту прав громадян, суспільства, держави від кримінальних правопорушень, забезпечує потерпілим відшкодування завданої правопорушеннями шкоди. Тяганина ж зі зверненням та приведенням судових рішень до виконання, відхилення від закону в процесі їх реалізації можуть звести нанівець, зробити марною велику і важку роботу слідчого, прокурора, слідчого судді, суду, захисника та інших учасників кримінального провадження, здійснену ними під час досудового розслідування та судового розгляду матеріалів кримінального провадження.

Зміст кримінальної процесуальної стадії виконання судових рішень складають звернення слідчим суддею, судом до виконання ухвали, вироку суду, що набрали законної сили, вирішення судом низки питань під час виконання вироків, зокрема, про відстрочку виконання вироку, про умовно-дострокове звільнення від відбування покарання, про заміну невідбутої частини покарання більш м'яким, про звільнення від покарання через хворобу, про застосування до засуджених примусового лікування та його припинення, про будь-якого роду сумніви і суперечності, що виникають при виконанні вироку тощо. До змісту стадії виконання судових рішень входить також розгляд судом питання про зняття судимості, яке постає перед ним після виконання вироку.

Таким чином, судочинство у кримінальному провадженні можна вважати здійсненим лише тоді, коли відповідне судове рішення було звернено до виконання і виконано. Виконання вироку є завершальною стадією кримінального процесу, в якій вирок суду, що одержав законну силу, звертається до виконання і безпосередньо реалізуються рішення суду (про покарання, про відшкодування шкоди, про оправдання і звільнення з під варти тощо) та вирішуються питання, що виникають у зв'язку зі зверненням вироку до виконання і його виконанням.

Завданнями виконання судового рішення як стадії кримінального процесу є організація процесуальної діяльності, спрямованої на: звернення судового рішення до виконання; забезпечення у встановлених законом випадках повної або часткової реалізації судового рішення; вирішення встановлених законом питань, які виникають під час фактичного виконання судового рішення; здійснення контролю та прокурорського за виконанням судового рішення.

Визначальним принципом кримінального процесу є обов'язковість вироку, ухвали і постанови суду, згідно з яким вирок, ухвала і постанова суду, що набрали законної сили, є обов'язковими для всіх державних і громадських підприємств, установ і організацій, посадових осіб та громадян і підлягають виконанню на всій території України.

Обов'язковість рішень суду є конституційним принципом правосуддя, що знайшов закріплення в п. 9 ст. 129 Конституції України. Своєчасне, повне, точне і безумовне виконання судового рішення підвищує його ефективність, сприяє виконанню завдань кримінального провадження, утвердженню законності у державі. Будь-які рішення суду можуть бути звернені до виконання в примусовому порядку, забезпечуються силою державної влади. У передбачених законом випадках, крім примусового виконання рішення суду, особи які ухиляються від виконання або які протидіють виконанню судового рішення, можуть притягатись до кримінальної чи адміністративної відповідальності.

Зокрема, виконання вироку здебільшого здійснюється органами виконавчої влади (державною пенітенціарною службою, державною виконавчою службою та ін.) відповідної компетенції з застосуванням норм кримінального, кримінально-виконавчого, цивільного процесуального, адміністративного та інших галузей права. В цьому аспекті виконання вироку не належить до процесуальної діяльності. Але деякі питання, пов'язані з виконанням вироку, безумовно розглядаються тільки судом і тільки відповідно до норм кримінального процесуального права.

Виконання вироку залежно від виду та характеру покарання, визначеного судом, провадиться: адміністрацією місць ув'язнення слідчих ізоляторів, тюрем, установ, що видають виконанням вироків) — щодо позбавлення волі; районними інспекціями виправних робіт — щодо виправних робіт без позбавлення волі; державною виконавчою службою — в частині конфіскації майна (відшкодування шкоди), штрафу; різними адміністративними органами — щодо заборони обіймати певні посади, займатися певною діяльністю; державними, громадськими та профспілковими організаціями — щодо виховання та перевиховання умовно засуджених, а також осіб, яких взяли на поруки; органами освіти та охорони здоров'я у межах їх компетенції.

Суть виконання судового рішення як стадії кримінального процесу полягає в суцільно процесуальній діяльності, спрямованій на звернення до виконання і забезпечення виконання вироку, ухвали, постанови суду та вирішення проблемних питань, що виникають при цьому. Предметом кримінально-процесуальної діяльності даної стадії є: звернення судового рішення до виконання та здійснення процесуального контролю і прокурорського нагляду за своєчасним і правильним його виконанням.

Зокрема, забезпечення вирішення проблем повної або часткової безпосередньої реалізації чи зміни вироку; зарахування попереднього ув'язнення в строк відбутого покарання, якщо ці питання не визначені при винесенні вироку; вирішення юридичних питань, які виникають у ході фактичного виконання вироку; зняття і погашення судимості; здійснення контролю за виконанням вироку тощо. Особливості процесуальної діяльності в цій стадії полягають у тому, що при цьому не змінюється суть прийнятого судом вироку, а при розгляді виникаючих проблемних питань суд вирішує тільки питання, що виникають з виконанням вироку, не погіршуючи становища засудженого.

Звернення судового рішення до виконання здійснюється шляхом виключно процесуальних дій слідчого судді, суду. Наприклад, у приведенні вироку до виконання, крім слідчого судді, суду, беруть участь й інші органи та установи (органи державної пенітенціарної служби, органи державної виконавчої служби, органи внутрішніх справ та ін.), значна частина діяльності яких лежить поза межами кримінального провадження. Звернення судового рішення слідчим суддею, судом до виконання ще не означає його фактичної реалізації, а є лише початковим моментом його виконання (призначеного покарання у вигляді позбавлення волі, виправних робіт тощо). Стадія виконання судового рішення може бути тривалою в часі. Вирок, наприклад, буде вважатися виконаним у повному обсязі, коли засуджений відбуде призначене покарання. Варто зазначити проте, що набрання судовим рішенням законної сили є обов'язковою умовою його виконання та підставою реалізації всіх сформульованих у ньому рішень.

До набрання вироком суду законної сили він у всіх випадках виконується негайно в частині звільнення підсудного з-під варти у разі: а) виправдання; б) звільнення від відбування покарання; в) засудження до покарання, не пов'язаного з позбавленням волі; г) ухвалення обвинувального вироку без призначення покарання (ч. 1 ст. 377 КПК).

Момент набрання судовим рішенням законної сили залежить від того, підлягає чи не підлягає це рішення згідно із законом апеляційному або касаційному оскарженню, а якщо підлягає, — від реалізації учасниками кримінального провадження права на подання апеляційної або касаційної скарги.

Ухвали слідчого судді, суду першої інстанції набирають законної сили в момент їх оголошення у разі, якщо закон не передбачає їх оскарження в апеляційному порядку або коли в законі прямо зазначено, що ця ухвала оскарженню не підлягає. Наприклад, стосовно ухвали слідчого судді, суду про здійснення приводу особи в законі немає вказівки про її негайне виконання, також не має вказівки про те, що вона не підлягає оскарженню (ст.ст. 142, 143 КПК), а стосовно ухвали слідчого судді, суду про дозвіл на затримання з метою приводу прямо вказано, що така ухвала оскарженню не підлягає (ч. 5 ст. 190 КПК). Обидві названі ухвали набирають законної сили в момент їх оголошення.

Для наведених та аналогічних випадків закон і формулює загальне правило — ухвали слідчого судді та суду, які не можуть бути оскаржені, набирають законної сили з моменту їх оголошення (ч. 5 ст. 532 КПК). З моменту їх проголошення згідно із законом набирають також законної сили судові рішення суду апеляційної та касаційної інстанцій, Верховного Суду України (ч. 4 ст. 532 КПК).

Вирок або ухвала суду першої інстанції, ухвала слідчого судді, що може бути оскаржена в апеляційному порядку, набирає законної сили після закінчення встановленого законом строку подання апеляційної скарги, якщо таку скаргу не було подано (ч. 1 ст. 532 КПК). Водночас вирок або ухвала суду першої інстанції про застосування чи відмову у застосуванні примусових заходів медичного або виховного характеру набирає

законної сили через тридцять днів з дня їх проголошення, якщо протягом цього часу на них не було подано апеляційної скарги (п. 1 ч. 2 ст. 395 КПК).

Оскільки строк подання апеляційної скарги у всіх цих випадках обчислюється днями, у разі, якщо апеляційну скаргу у встановлений законом строк не було подано, вказані судові рішення набирають законної сили о двадцять четвертій годині останнього дня строку її подання (ч. 3 ст. 115 КПК).

У разі, коли особа, яка подала апеляційну скаргу, до закінчення апеляційного розгляду відмовилась від неї (ч. 1, 2 ст. 403 КПК), судові рішення набирає законної сили з моменту постановлення апеляційним судом ухвали про закриття на цій підставі апеляційного провадження.

Якщо судові рішення набрало законної сили у зв'язку з закінченням строку на подання апеляції, але цей строк згодом буде поновлено (ст. 117 КПК), вважається, що судові рішення не набрало законної сили (ч. 3 ст. 532 КПК) і на нього в установленому законом порядку може бути подана апеляційна скарга.

Судові рішення набирає законної сили повністю, а не частинами. Тому у випадках, якщо вирок або ухвала суду у груповій справі, якими суд вирішив обвинувачення по суті, оскаржені тільки стосовно деяких підсудних, вони набирають законної сили після проголошення апеляційним (касаційним) судом постановленої ним ухвали одночасно щодо всіх підсудних у цій справі.

Оскарження такого вироку або ухвали тільки в окремій частині також не спричиняє їх вступу в законну силу в окремих частинах.

У разі скасування судом апеляційної або касаційної інстанцій чи Верховним Судом України вироку або ухвали із призначенням нового розгляду кримінального провадження у суді першої, апеляційної чи, відповідно, касаційної інстанцій (п. 6 ч. 1 ст. 407, п. 2 ч. 1 ст. 436, ст. 455 КПК), вони не набирають законної сили.

Основним принципом даної стадії кримінального процесу є недопустимість погіршення статусу і становища засудженого. В стадії виконання вироку суд вирішує тільки ті питання, що стосуються вироку і не тягнуть погіршення становища засудженого.

Значення стадії виконання судових рішень, зокрема вироку, полягає в такому: процесуальна діяльність у даній стадії створює необхідні передумови для безпосередньої реалізації прийнятих у вирок рішень, сприяє формуванню у громадян переконання у неминучості відбування покарання за вчинення кримінального провадження, забезпечує охорону прав і законних інтересів потерпілого, засудженого, інших учасників процесу; своєчасне і точне виконання вироку сприяє виконанню завдань кримінального судочинства, зміцненню законності і правопорядку в державі.

2. НАБРАННЯ ЗАКОННОЇ СИЛИ СУДОВИМ РІШЕННЯМ ТА ПОРЯДОК ЙОГО ЗВЕРНЕННЯ ДО ВИКОНАННЯ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Вирок або ухвала суду, які набрали законної сили, набувають ознаки обов'язковості для всіх суб'єктів, названих у ст. 533 КПК. Вони підлягають обов'язковому виконанню на всій території України як і закон. Обов'язковість судових рішень забезпечується державою. За ухилення засудженого від покарання, відбування покарання у вигляді обмеження волі та у вигляді позбавлення волі, за втечу з місця позбавлення волі, втечу зі

спеціалізованого лікувального закладу настає кримінальна відповідальність (ст.ст. 389, 390, 393, 394 КК). Навмисне невиконання посадовою особою рішення, вироку, ухвали чи постанови суду або здійснення перешкод для їх виконання тягне кримінальну відповідальність — покарання відповідно до ст. 382 КК України. Приховування майна, на яке накладено арешт або яке підлягає конфіскації, передбачає кримінальну відповідальність за ст. 388 КК України.

Набрання судовим рішенням законної сили зобов'язує суд звернути його до виконання, а уповноважених на те осіб, органів і установ зобов'язує виконати передбачені в ньому приписи в належні строки і в повному обсязі.

Вирок за тим самим обвинуваченням, що набрав законної сили, або постановлена ухвала суду про закриття кримінального провадження за тим самим обвинуваченням є обов'язковими для слідчого, прокурора, слідчого судді та суду в тому плані, що в разі з'ясування їх існування на будь-якій стадії кримінального провадження, воно підлягає безумовному закриттю (п.6 ч. 1 ст. 284 КПК), оскільки підпадає під дію принципу, сформульованому у ч. 1 ст. 61 Конституції України: «Ніхто не може бути двічі притягнений до юридичної відповідальності одного виду за одне й те саме правопорушення».

Вирок у кримінальному провадженні, що набрав законної сили, є обов'язковим для суду, що розглядає справу про цивільно-правові наслідки дій особи, стосовно якої ухвалено вирок суду з питань, чи мали місце ці дії та чи вчинені вони цією особою (ч. 4 ст. 61 ЦПК). Вирок суду у кримінальному провадженні, що набрав законної сили, є обов'язковим для господарського суду при вирішенні спору з питань, чи мали місце певні дії та ким вони вчинені (ч. 3 ст. 35 ГПК). Вирок суду у кримінальному провадженні, який набрав законної сили, є обов'язковим для адміністративного суду, що розглядає справу про правові наслідки дій чи бездіяльності особи, щодо якої ухвалений вирок, лише в питаннях, чи мало місце діяння та чи вчинене воно цією особою (ч. 4 ст. 72 КАС). Засуджену судом України особу може бути передано для відбування покарання в іншу державу на підставах і в порядку, передбачених нормами гл. 46 «Визнання та виконання вироків судів іноземних держав та передача засуджених осіб» КПК.

Разом з тим обов'язковість судових рішень не означає обов'язку всіх поділяти думку суду, яка отримала своє відображення у відповідному рішенні. Більше того, зацікавлені особи вправі вжити передбачені законом заходи для зміни чи скасування судових рішень.

Звернення судового рішення до виконання (ст. 535 КПК) — процесуальна дія, яка виражається в наданні слідчим суддею, судом визначеному законом чи судовим рішенням органу, установі, юридичній чи фізичній особі розпорядження виконати судові рішення, що набрало законної сили. Звернення судового рішення до виконання полягає, якщо інше не передбачено КПК, у направленні слідчим суддею, суддею суду, що його постановив, або головою суду протягом трьох діб з дня набрання ним законної сили або повернення матеріалів кримінального провадження із суду апеляційної чи касаційної інстанцій або Верховного Суду України відповідному органу, установі, юридичній чи фізичній особі (наприклад, батькам, опікунам, піклувальникам про передання неповнолітнього підозрюваного, обвинуваченого під їх нагляд як запобіжний захід) письмового розпорядження про виконання судового рішення. До розпорядження про виконання судового рішення обов'язково додається його копія.

Розпорядження про виконання судового рішення повинно бути підписане суддею (головою суду) і секретарем суду та скріплене печаткою суду. У ньому вказується: орган, установа, особа, на який (яку) покладається обов'язок виконання судового рішення.

ня, найменування суду (слідчого судді, судді), який постановив (ухвалив) це рішення, час та місце його постановлення (ухвалення), прізвище, ім'я і по батькові особи, щодо якої постановлено (ухвалено) рішення, дату набрання судовим рішенням законної сили, вимога про приведення судового рішення до виконання і про повідомлення суду (слідчому судді), який постановив (ухвалив) рішення, про час його виконання.

У кримінальних провадженнях щодо групи осіб, кількість розпоряджень про виконання судового рішення повинна відповідати кількості осіб, яких рішення стосуються.

У разі, якщо судові рішення або його частина підлягає виконанню органами державної виконавчої служби, суд видає виконавчий лист, форма та зміст якого повинні відповідати вимогам, зазначеним у ст. 18 Закону України «Про виконавче провадження», який звертається до виконання в порядку, передбаченому ст. 17 цього Закону.

Припис ч. 3 ст. 535 КПК про повідомлення органами, що виконують судові рішення, суду (слідчому судді), який постановив (ухвалив) судові рішення, про його виконання, є категоричною вимогою закону.

Як передбачено ст. 534 КПК, усі без винятку судові рішення виконуються відповідними органами, установами, юридичними та фізичними особами в порядку, способи і строки, передбачені КПК та іншими законами України, а також іншими нормативними актами, а у деяких випадках і згідно з правилами, встановленими міжнародними договорами, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України. Наприклад, виконання ухвали слідчого судді, суду про обрання запобіжного заходу у вигляді домашнього арешту згідно з ч. 3 ст. 181 КПК покладається на орган внутрішніх справ за місцем проживання підозрюваного, який здійснює його через своїх працівників в порядку і способи, регламентовані ч. 4 та 5 цієї статті. Або відповідно до Закону України «Про Державну кримінально-виконавчу службу України» на кримінально-виконавчу інспекцію як орган цієї служби покладено обов'язок виконувати покарання позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, громадських робіт, виправних робіт. Крім того, на неї покладено здійснення контролю за поведінкою осіб, звільнених від відбування покарання з випробуванням, а також звільнених від відбування покарання вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до трьох років. Кримінально-виконавча інспекція встановлює періодичність та дні проведення реєстрації засуджених до покарань у вигляді громадських і виправних робіт, а також осіб, звільнених від відбування покарання з випробуванням (ст. 13 КВК).

Проте закон надає можливість слідчому судді, суду у разі необхідності визначити спосіб, строки і порядок виконання прийнятого ними рішення у самому судовому рішенні. Так, при вирішенні цивільного позову у кримінальному провадженні та його частковому чи повному задоволенні суд вправі визначити спосіб виконання вироку в частині відшкодування (компенсації) завданої цивільному позивачу діянням підсудного шкоди, — у грошовому виразі, в натурі тощо (ст. ст. 129, 374 КПК); при постановленні ухвали про дозвіл на затримання підозрюваного, обвинуваченого з метою приводу слідчий суддя, суд вказує дату втрати законної сили ухвалою (а отже, й строк виконання — п. 6 ч. 1 ст. 190 КПК); при обранні запобіжного заходу, не пов'язаного з триманням під вартою, суд може покласти на підозрюваного, обвинуваченого обов'язок спілкування з тією чи іншою особою лише у визначений судом спосіб (п. 4 ч. 5 ст. 194 КПК) тощо.

Безумовне виконання судового рішення, яке набрало законної сили або яке належить виконати негайно, означає, що наведені судові рішення повинні звертатися до виконання і виконуватися без будь-яких обмежень та застережень і в повному обсязі.

При ухваленні за результатами судового розгляду виправдувального вироку, після його проголошення, якщо обвинувачений утримується під вартою, він звільняється з-під варти негайно. Розпорядження про це дає головуючий. Воно є для конвою обов'язкове.

Так само і невідкладно звільняється з-під варти обвинувачений при ухваленні судом обвинувального вироку, яким він: звільняється від відбування покарання; засуджений до покарання, не пов'язаного з позбавленням волі; засуджений без призначення покарання.

Обвинувачений негайно в залі судового засідання звільняється з-під варти також у разі, якщо при засудженні його до обмеження волі суд, з урахуванням особи та обставин, встановлених під час кримінального провадження, звільняє його з-під варти, у виняткових випадках, якщо суд з урахуванням особи та обставин, встановлених під час кримінального провадження, при засудженні обвинуваченого до арешту чи позбавлення волі змінює йому запобіжний захід до набрання вироком законної сили на такий, що не пов'язаний з триманням під вартою (ст. 377 КПК).

Обвинувачений, до якого застосовано запобіжний захід у вигляді тримання під вартою, звільняється з-під варти в залі судового засідання при постановленні судом ухвали про закриття кримінального провадження та звільнення його від кримінальної відповідальності з підстав, передбачених ст. 284 КПК, та в порядку, встановленому ст. 288 КПК.

Підозрюваний, обвинувачений, якого було затримано з метою приводу для розгляду клопотання про обрання до нього запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою (ст. 190 КПК); якого було затримано в порядку ст.ст. 207, 208 КПК; до якого попередньо був застосований як запобіжний захід тримання під вартою, до моменту розгляду клопотання про продовження строку тримання під вартою (ст. 199 КПК); незаконно затримана чи утримувана під вартою особа (ст. 202 КПК) звільняється з-під варти в залі судового засідання після проголошення слідчим суддею ухвали: 1) про відмову в застосуванні запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою (ст. 196 КПК); 2) про відмову в продовженні строку тримання під вартою (ст. 199 КПК); 3) про застосування запобіжного заходу, не пов'язаного з триманням під вартою (ст. 199 КПК); 4) про зміну тримання під вартою на більш м'який запобіжний захід (ст. 200 КПК); 5) про звільнення з-під варти особи, позбавленої свободи за відсутності судового рішення, яке набрало законної сили; 6) не звільненої з-під варти особи, яка внесла в установленому законом порядку заставу (ст. 206 КПК).

У разі подання особою апеляційної скарги після закінчення строку апеляційного оскарження і одночасно клопотання про поновлення пропущеного строку з поважних причин суддя-доповідач, визнавши причини пропуску строку поважними і поновивши його, ухвалою про відкриття апеляційного провадження, зобов'язаний одночасно вирішити й питання про зупинення виконання оскарженого судового рішення (ст.ст. 117, 398, п. 4 ч. 2 ст. 399 КПК).

Виконання судового рішення (вироку або ухвали) зупиняється аналогічно і в інших випадках, прямо передбачених у КПК, наприклад, у випадку подачі касаційної скарги з пропуском із поважних причин строку касаційного оскарження, поновленого ухвалою касаційного суду про відкриття касаційного провадження (ст.ст. 117, 428, п. 3 ч. 3 ст. 429 КПК).

Вирішення питань, пов'язаних з виконанням судових рішень, закон покладає за загальним правилом на суддю суду першої інстанції одноособово. Порядок вирішення низки цих питань отримав своє власне законодавче урегулювання (ст.ст. 202, 206, 603, 607 КПК тощо).

Відстрочка виконання вироку регламентована ст. 536 КПК. Відстрочка виконання вироку означає відкладення у випадках, передбачених законом, початку виконання вироку на певний строк. Закон допускає відстрочку виконання вироку, за яким призначено покарання у вигляді виправних робіт, арешту, обмеження волі, тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців, позбавлення волі. Відповідно до ч. 4 ст. 53 КК може бути розстрочена також сплата штрафу з урахуванням майнового стану засудженого, але не більше як на три роки.

Розглядаючи питання про відстрочку виконання вироку, суд повинен з'ясувати:

- чи допускає закон таке рішення для даного виду покарання;
- чи є для цього підстави, передбачені законом;
- чи не належить засуджений до визначеного кола осіб, щодо яких відстрочка не допускається (ч. 2 ст. 536 КПК).

Рішення про відстрочку виконання вироку приймається тим судом, який ухвалив вирок, лише після набрання останнім чинності.

Наявність у засудженого хвороби, що перешкоджає йому відбувати покарання, має бути підтверджена довідкою з лікувального закладу або висновком судово-медичної експертизи. При вирішенні питання про те, чи перешкоджає зазначена хвороба відбувати покарання засудженому, необхідно керуватися Переліком захворювань, які є підставою для подання в суди матеріалів про звільнення засуджених від подальшого відбування покарання, затвердженим спільним наказом Державного департаменту України з питань виконання покарань та МОЗ від 18 січня 2000 р. № 3/6.

Після прийняття рішення про відстрочку виконання вироку суд повинен періодично перевіряти через лікувальний заклад стан здоров'я засудженого і у випадку його повного одужання або зміни стану здоров'я до такого, який не перешкоджатиме відбуванню покарання, вжити заходів для звернення вироку до виконання.

Вагітність засудженої також має бути підтверджена медичною документацією. За змістом п. 2 ч. 1 ст. 536 КПК відстрочка засудженій, яка має кількох малолітніх дітей, надається до досягнення трирічного віку найменшою дитиною. Вирішуючи це питання, суд повинен з'ясувати, чи перебувають малолітні діти у неї на утриманні і вихованні, оскільки застосування відстрочки виконання вироку є правом, а не обов'язком суду.

Перелік виняткових обставин, передбачених п. 3 ч. 1 ст. 536 КПК, не є вичерпним. Суд може визнати підставами для відстрочки виконання вироку й інші обставини, які свідчать про те, що негайне відбування покарання може спричинити виключно тяжкі наслідки для засудженого та його сім'ї.

Від розглянутої відстрочки виконання вироку необхідно відрізнити звільнення від відбування покарання жінок унаслідок їх вагітності або наявності дітей віком до трьох років, передбачене ст. 83 КК, що застосовується до жінок, які завагітніли або народили дітей під час відбування покарання (ст. 537 КПК).

Відстрочка виконання вироку не допускається щодо осіб, засуджених за тяжкі (крім випадків, передбачених п. 2 ч. 1 ст. 536 КПК України) та особливо тяжкі злочини незалежно від строку покарання.

3. ВИРІШЕННЯ ОКРЕМИХ ПИТАНЬ У СТАДІЇ ВИКОНАННЯ СУДОВИХ РІШЕНЬ

Згідно зі ст. 537 КПК під час виконання вироків суд має право вирішувати такі питання:

- про відстрочку виконання вироку;

- про умовно-дострокове звільнення від відбування покарання;
- про заміну невідбутої частини покарання більш м'яким;
- про звільнення від відбування покарання вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до трьох років;
- про направлення для відбування покарання жінок, звільнених від відбування покарання внаслідок їх вагітності або наявності дітей віком до трьох років;
- про звільнення від покарання за хворобою;
- про застосування до засуджених примусового лікування та його припинення;
- про направлення звільненого від покарання з випробуванням для відбування покарання, призначеного вироком;
- про звільнений від призначеного покарання з випробуванням після закінчення іспитового строку;
- про заміну покарання відповідно до ч. 5 ст. 53, ч. 3 ст. 57, ч. 1 ст. 58, ч. 1 ст. 62 КК України;
- про застосування покарання при наявності декількох вироків;
- про тимчасове залишення засудженого у слідчому ізоляторі або переведення засудженого з арештного дому, виправного центру, дисциплінарного батальйону або колонії до слідчого ізолятора для проведення відповідних процесуальних дій під час судового розслідування кримінальних правопорушень, вчинених іншою особою або цією самою особою, за які вона не була засуджена, чи у зв'язку з розглядом справи в суді;
- про звільнення від покарання і пом'якшення покарання у випадках, передбачених ч. ч. 2, 3 ст. 74 КК України;
- інші питання про всякого роду сумніви і протиріччя, що виникають при виконанні вироку.

Порядок вирішення судом вказаних питань встановлений ст. 539 КПК. Приводом їх вирішення є клопотання (подання) прокурора, засудженого, його захисника чи законного представника, органу або установи виконання покарань, а також інших осіб, прав та інтересів яких стосується ухвалене рішення. Клопотання (подання) подається зазначеними вище особами до місцевих судів. Суд, що ухвалив вирок, вирішує питання про застосування відстрочки його виконання, заміну штрафу на громадські роботи, тимчасове залишення засудженого у слідчому ізоляторі або переведення його з установи виконання покарання до слідчого ізолятора у зв'язку з іншим судовим розглядом, зняття судимості. До компетенції суду, який ухвалив вирок, належить також вирішення будь-яких сумнівів і протиріч щодо виконання власного рішення.

Зокрема, в порядку виконання вироку вирішуються, якщо судом першої інстанції вони не обговорювалися і не вирішені, питання про: долю речових доказів; визначення розміру і розподілення судових витрат; оплату праці захисника; уточнення посади чи виду діяльності, якщо при призначенні основного або додаткового покарання у вигляді позбавлення права займати певні посади або займатися певною діяльністю допущені неконкретні формулювання; застосування акта амністії; скасування заходів щодо забезпечення цивільного позову чи можливої конфіскації майна; виключення з акта опису майна, на яке законом не допускається звернення стягнення; долю неповнолітніх дітей засудженого, які залишилися без догляду, і передач) їх для піклування установам, родичам або іншим особам.

Суд, який ухвалив вирок, у порядку його виконання має право також усунути неточності при написанні прізвища, імені, по батькові чи інших біографічних даних засу-

дженого. Однак у будь-якому разі в порядку виконання вироку не підлягають розгляду питання, які зачіпають суть судового рішення та погіршують становище засудженого, звужують або розширюють обсяг обвинувачення, стосуються кваліфікації кримінального правопорушення, призначення покарання та вирішення цивільного позову. Перелік таких питань наведено у п. 12 Постанови Пленуму Верховного Суду України від 21 грудня 1990 р. № 11 «Про практику застосування судами України процесуального законодавства при вирішенні питань, пов'язаних з виконанням вироків». Клопотання (подання) подається до суду, в межах територіальної юрисдикції якого засуджений відбуває покарання, у разі необхідності вирішення питань про умовно-дострокове звільнення, заміну невідбутої частини покарання більш м'яким, звільнення від відбування покарання вагітної жінки або жінки, яка має дітей віком до трьох років, звільнення від покарання за хворобою, застосування до засудженого примусового лікування. Клопотання про припинення лікування розглядає суд за місцем розташування лікувальної установи.

Суд, у межах територіальної юрисдикції якого виконується вирок, вирішує питання щодо заміни виправних робіт штрафом, обмеження волі чи позбавлення волі — службовими обмеженнями для військовослужбовців, позбавлення волі — триманням в Дисциплінарному батальйоні, застосування покарання за наявності декількох вироків, звільнення від покарання у зв'язку з усуненням караності діяння, а також зниження міри покарання у зв'язку із пом'якшенням санкції відповідної статті КК України. До компетенції суду, в межах територіальної юрисдикції якого мешкає засуджений, належить вирішення питань про направлення осіб, звільнених від відбування покарання, для його відбування, а також звільнення від призначеного покарання з випробуванням після закінчення іспитового строку.

Питання, пов'язані з виконанням вироку, мають бути вирішені не пізніше десяти днів з дня надходження клопотання (подання) суддею одноособово, в судовому засіданні з дотриманням загальних правил судового розгляду. Підготовче судове засідання у цьому разі не проводиться.

Зі змісту ч. 4 ст. 539 КПК вбачається, що участь прокурора, засудженого, його захисника і законного представника у судовому розгляді клопотання (подання) щодо вирішення питань, пов'язаних з виконанням вироку, є обов'язковою. У судовому засіданні вони користуються правами, передбаченими ст. 36, 42, 44, 46 КПК для сторін обвинувачення і захисту.

Не перешкоджає судовому розгляду неявка належним чином повідомлених про час і місце судового розгляду представників органу або установи виконання покарань, лікарської комісії, спостережної комісії, служби у справах дітей, цивільного позивача або цивільного відповідача, крім випадків, коли їх участь визнана судом обов'язковою або якщо вони заздалегідь письмово повідомили про поважні причини неявки. Представників органу або установи виконання покарань, спостережної комісії, служби у справах дітей, лікарської комісії у разі присутності в судовому засіданні допитують як свідків.

Суд зобов'язаний дослідити докази, що підтверджують наявність обставин, які мають значення для правильного вирішення питань, що виникли у процесі виконання вироку, та обґрунтувати цими доказами своє рішення, ухвалене за результатами розгляду.

Частиною 5 ст. 539 КПК передбачено, що ухвала, постановлена щодо вирішення питань, пов'язаних з виконанням вироків, може бути оскаржена в апеляційний суд прокурором, засудженим, його захисником, законним представником, потерпілим, цивільним позивачем і цивільним відповідачем через суд, який її постановив, протягом семи днів з

моменту оголошення. Оскарження ухвали суду іншими особами (зокрема, представником органу чи установи виконання покарань у випадку відмови у задоволенні поданого клопотання) законом не передбачено. Ухвала суду виконується після проголошення незалежно від її апеляційного оскарження, крім випадків оскарження прокурором ухвали щодо умовно-дострокового звільнення від відбування покарання або заміни невідбутої частини покарання більш м'яким. Якщо суд відмовить у задоволенні клопотання про умовно-дострокове звільнення або заміну невідбутої частини покарання більш м'яким, повторно розглянути клопотання з цього питання він може лише після закінчення строків, зазначених у ч. 6 цієї статті.

Якщо суддя, який приймає рішення про звільнення засудженого від подальшого відбування покарання у зв'язку з хворобою, дійде висновку про необхідність застосування примусових заходів медичного характеру, він вправі відповідно до ст. ст. 92-95 КК України постановити таке рішення. В ухвалі обов'язково мають бути зазначені мотиви цього рішення і тип психіатричного закладу, до якого засудженого має бути госпіталізовано. Роз'яснення щодо застосування судами примусових заходів медичного характеру містяться у ППВСУ від 3 червня 2005 р. № 7 «Про практику застосування судами примусових заходів медичного характеру та примусового лікування».

Відповідно до ст. 537 КПК умовно-дострокове звільнення від відбування покарання і заміна невідбутої частини покарання більш м'яким можуть бути застосовані суддею місцевого суду, в межах територіальної юрисдикції якого засуджений відбуває покарання, за спільним клопотанням органу чи установи виконання покарань і спостережної комісії або служби у справах дітей. Зазначені рішення щодо осіб, які відбувають покарання в дисциплінарному батальйоні в Збройних Силах України, можуть бути застосовані судом за клопотанням командування цієї військової частини.

Категорії осіб, до яких може бути застосоване умовно-дострокове звільнення від відбування покарання або заміна невідбутої частини покарання більш м'яким, правові підстави застосування зазначеного інституту передбачені ст. ст. 81, 82 КК. Окремі положення щодо процесуального порядку вирішення таких питань роз'яснені Пленумом Верховного Суду України в постанові від 26 квітня 2002 р. № 2 «Про умовно-дострокове звільнення від відбування покарання і заміну невідбутої частини покарання більш м'яким». Положення щодо порядку дострокового звільнення від відбування покарання містять також ч. 3 ст. 154 КВК й Інструкція про роботу відділів (груп, секторів, старших інспекторів) контролю за виконанням судових рішень установ виконання покарань та слідчих ізоляторів, затверджена наказом Міністерства юстиції від 8 червня 2012 р. № 847/5.

Вирішуючи питання про умовно-дострокове звільнення від відбування покарання або заміну невідбутої частини більш м'яким, суд повинен перевірити: чи відбув засуджений установлену ст. ст. 81, 82 КК України частину покарання; чи довів засуджений своє виправлення сумлінною поведінкою і ставленням до праці.

Вирішення таких питань можливе лише після повного і всебічного вивчення даних про особу засудженого. Відповідно до ст. 83 КК України суд може звільнити від відбування покарання жінок, засуджених до обмеження або позбавлення волі, які стали вагітними або народили дітей під час відбування покарання. Жінка може бути звільнена від відбування покарання в межах строку, на який відповідно до закону вона підлягає звільненню від роботи у зв'язку з вагітністю, пологами і до досягнення дитиною трирічного віку. Приводом до розгляду такого питання є спільне клопотання органу чи установи виконання покарань і спостережної комісії. У разі встановлення вагітності у

жінки, засудженої до громадських чи виправних робіт, відповідне клопотання до суду має право внести кримінально-виконавча інспекція (ч. 9 ст. 154 КВК). Факт вагітності і пологів має бути підтверджений належними медичними документами. За наявності підстав, передбачених частинами 4, 5 ст. 83 КК України, суддя місцевого суду за клопотанням органу кримінально-виконавчої системи розглядає питання про скасування звільнення засудженої від відбування покарання і направлення її для відбування покарання, призначеного вироком. Разом з клопотанням до суду повинні бути направлені матеріали, які підтверджують обставини, про які йдеться в ньому.

Правові підстави звільнення засудженого від покарання за хворобою передбачені ст. 84 КК України. Захворювання засудженого на психічну хворобу має бути встановлене висновком спеціальної психіатричної експертної комісії, а на іншу тяжку хворобу — висновком медичної чи лікарсько-трудова експертної комісії. Клопотання про звільнення від покарання через хворобу вносить начальник установи, де засуджений відбуває покарання. Одночасно з клопотанням до суду направляються висновок відповідної комісії і особова справа засудженого (ст. 154 КВК). При вирішенні цього питання суд повинен врахувати тяжкість вчиненого кримінального правопорушення, характер захворювання, особу засудженого та інші обставини, що мають істотне значення для вирішення питання про звільнення засудженого від покарання. Суд має право також у разі необхідності одночасно зі звільненням від покарання застосувати до засудженого відповідно до статей 92-95 КК України примусові заходи медичного характеру.

Якщо на психічну або іншу тяжку хворобу занедужала особа, засуджена до виправних чи громадських робіт або штрафу, вона підлягає звільненню від подальшого відбування покарання у будь-якому випадку. Застосування до засуджених примусового лікування та його припинення передбачено ст. 514 КПК.

Підставою для скасування звільнення засудженого від відбування покарання з випробуванням є невиконання покладених на нього обов'язків, систематичні вчинення правопорушень, що потягли за собою адміністративні стягнення і свідчать про небажання засудженого стати на шлях виправлення (ч. 2 ст. 78 КК). Приводом для вирішення судом цього питання є клопотання органу виконання покарань, щодо неповнолітнього — спільне клопотання органу відбування покарань і служби у справах дітей, військовослужбовця — командира військової частини. Суддя, вирішуючи це питання, повинен з'ясувати, чи мав засуджений реальні можливості виконати покладені на нього обов'язки, у чому полягали правопорушення, чи відбувалися вони систематично, які стягнення були покладені на засудженого, чи можна розглядати викладені в поданні факти як свідчення про небажання засудженого стати на шлях виправлення.

Відповідно до ч. 1 ст. 78 КК України після закінчення іспитового строку засуджений, який виконував покладені на нього обов'язки і не вчинив нового кримінального правопорушення, має бути звільнений судом від покарання. Приводом для вирішення цього питання є заява засудженого або клопотання органу відбування покарань.

У ч. 5 ст. 53 КК України передбачено, що суд може замінити несплачену суму штрафу громадськими або виправними роботами. При цьому має бути дотримане співвідношення: десять годин громадських робіт за один встановлений законом неоподатковуваний мінімум доходів громадян; один місяць виправних робіт за чотири встановлені законом неоподатковувані мінімуми доходів громадян, але на строк не більше двох років, тобто не більше максимального строку виправних робіт як виду покарання. Неможливість сплатити штраф, що пояснюється об'єктивними умовами життя засудженого, необхідно відмежовувати від умисного ухилення його від виконання цього покарання.

ня, що є злочином проти правосуддя, передбаченим ч. 1 ст. 389 КК. Порядок виконання покарання у вигляді штрафу передбачений гл. 5 КВК України.

Згідно зі ст. 2, п. 8 ч. 3 ст. 11, п. 2 ч. 2 ст. 17, ч. 1 ст. 19 Закону України «Про виконавче провадження» від 21 квітня 1999 р. органи Державної виконавчої служби зобов'язані виконувати судові рішення у кримінальних справах, у тому числі й у частині примусового стягнення штрафу, та уповноважені звертатися до суду про зміну порядку і способу виконання його рішення (заміну штрафу іншим видом покарання).

На підставі ч. 3 ст. 57 КК України, якщо особа стала непрацездатною, тобто інвалідом I або II групи, після постановлення вироку, її звільняють від відбування виправних робіт або ж суд може замінити їх штрафом із розрахунку: три неоподатковувані мінімуми доходів громадян за один місяць виправних робіт. Особа, яка до повного відбуття виправних робіт досягла пенсійного віку, а також жінка, яка стала в цей час вагітною, має бути звільнена від покарання.

Відповідно до ч. 1 ст. 58 КК України суд у порядку виконання вироку може прийняти рішення про призначення службових обмежень для військовослужбовців на строк від шести місяців до двох років (крім військовослужбовців строкової служби) замість обмеження волі чи позбавлення волі на строк не більше двох років, з урахуванням обставин справи та особи засудженого. Стосовно військовослужбовців строкової служби суд вправі, враховуючи ті самі обставини, замінити позбавлення волі на строк не більше двох років триманням у дисциплінарному батальйоні на той самий строк (ч. 1 ст. 62 КК). Роз'яснення щодо порядку застосування зазначених положень містить Постанова Пленуму Верховного Суду України від 28 грудня 1996 р. № 15 «Про практику призначення військовослужбовцям покарання у вигляді тримання в дисциплінарному батальйоні».

Питання визначення порядку застосування покарання за наявності декількох вироків можуть вирішуватися в стадії виконання судових рішень у випадках, якщо: стосовно засудженого є не звернений до виконання вирок, про який не було відомо суду, що постановив останній за часом вирок, і тому суд не призначив покарання за правилами ст. 71 КК України (п. 25 Постанова Пленуму Верховного Суду України від 24 жовтня 2003 р. № 7 «Про практику призначення судами кримінального покарання»); під час виконання покарання, призначеного на підставі ст. 71 КК України, перший із них скасований касаційною інстанцією, внаслідок чого необхідно виключити призначену відповідно до нього міру покарання.

Визначаючи порядок застосування покарання засудженому, стосовно якого є не приведеній у виконання вирок, про який не було відомо суду, що ухвалив останній вирок, суд зобов'язаний керуватися ст. 71 КК України. Шляхом винесення ухвали про призначення покарання за наявності декількох вироків встановлюється загальний розмір покарання, що підлягає відбуванню. Однак вирок і після цього зберігають своє самостійне значення. Також після скасування одного з них інші залишаються в силі.

Можливість тимчасового залишення засудженого у слідчому ізоляторі або переведення його з арештного дому, виправного центру, дисциплінарного батальйону або колонії до слідчого ізолятора пов'язується з необхідністю участі засудженого у провадженні досудового розслідування або в судовому розгляді щодо інших осіб чи за фактом вчинення інших кримінальних правопорушень, за які зазначену особу не було засуджено.

Відповідно до ст. 74 КК України особа, засуджена за діяння, караність якого усунена законом, підлягає негайному звільненню від призначеного судом покарання, а призначена засудженому міра покарання, що перевищує санкцію нового закону, знижується до мінімальної межі покарання, встановленої санкцією нового закону.

Окремі роз'яснення щодо питань, пов'язаних з виконанням судових рішень, зокрема щодо тлумачення сумнівів і протиріч, які виникають при виконанні вироку, містить Постанова Пленуму Верховного Суду України від 21 грудня 1990 р. № 11 «Про практику застосування судами України процесуального законодавства при вирішенні питань, пов'язаних з виконанням вироків».

4. РОЗВ'ЯЗАННЯ ОКРЕМИХ ПИТАНЬ СУДОМ ПІСЛЯ ВИКОНАННЯ ВИРОКУ

У відповідності до ст. 538 КПК суд, який ухвалив вирок, має право розглянути питання про зняття судимості з особи за її клопотанням після відбуття покарання у вигляді позбавлення волі або обмеження волі.

Особа, засуджена за вчинення злочину, вважається судимою з дня набрання обвинувальним вирокком законної сили до погашення або зняття судимості. Судимість має правове значення у разі вчинення нового кримінального правопорушення та в інших передбачених законом випадках. Вчинення злочину особою повторно і рецидив злочинів відповідно до п. 1 ч. 1 ст. 67 КК України визнаються обставинами, що обтяжують покарання.

Строки погашення судимості передбачені у ст. ст. 89, 108 КК України.

Згідно з ст. 91 КК України особа після відбування покарання у вигляді обмеження волі або позбавлення волі зразковою поведінкою і сумлінним ставленням до праці довела своє виправлення, суд може достроково зняти з неї судимість за умови, що минуло не менше половини передбаченого кримінальним законом строку. Приводом для розгляду питання про зняття судимості є клопотання особи, яка відбула покарання. Роз'яснення порядку вирішення судом такого питання містить Постанова Пленуму Верховного Суду України від 26 грудня 2003 р. № 16 «Про практику застосування судами України законодавства про погашення і зняття судимості».

Для правильного вирішення питання про зняття судимості у розпорядженні судді повинні бути характеристики з місць проживання, роботи, навчання чи від органів, які здійснювали нагляд за особою, що має судимість; копії вироків, судимість за якими не знята і не погашена; документи, що свідчать про підстави і час фактичного відбуття покарання, дані про відшкодування шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням, тощо. Якщо суд дійде висновку, що особа не довела свого виправлення, він має право відмовити у знятті судимості.

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. Що є обов'язковою умовою для виконання судового рішення?
2. Яку відповідальність несуть службові особи, які умисно не виконують або перешкоджають виконанню судового рішення?
3. Які є підстави звільнення від відбування покарання?
4. Які питання вирішуються судом під час виконання вироку?
5. Які питання вирішуються судом після виконання вироку?
6. Який порядок вирішення судом питань, пов'язаних з виконанням вироку?
7. Коли можлива відстрочка виконання вироку?
8. Який суд може прийняти рішення про відстрочку виконання вироку?

9. Які наслідки наступають після набрання законної сили судовим рішенням?
10. Від чого залежить момент набрання судовим рішенням законної сили?

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Белікова С. Історія становлення та розвитку інституту виконання судових рішень / С. Белікова // Вісн. прокуратури. — 2012. — № 7. — С. 113-117.
2. Габлей Н.Г. Кримінально-процесуальний статус засудженого під час вирішення судом питань, які виникають в стадії виконання покарань / Н. Г. Габлей // Держава і право. — К., 2010. — Вип. 50. — С. 524-530.
3. Маланюк А. Правовий механізм визнання і виконання в Україні вироків у кримінальних справах, постановлених судами іноземних держав // Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні. — Львів, 2004. — С. 446-448.
4. Тростянська Я.І. Визнання і виконання в Україні вироків іноземних судів: автореф. дис. ... канд. юрид. наук (12.00.09) / НАВС. — К., 2011. — 20 с.
5. Харченко І.О. Вирішення судом процесуальних питань в стадії виконання вироку: автореф. дис. ... канд. юрид. наук (12.00.09) / Академія адвокатури України. — К., 2010. — 20 с.
6. Шевченко Є.В. Зародження стадії виконання судових рішень у кримінальному провадженні /Є.В. Шевченко // Актуальні пролеми реформування кримінально-процесуального законодавства й удосконалення діяльності судових і правоохоронних органів: матеріали міжнар. наук. — практ. конф. (м. Луганськ, 20 квіт. 2012 р.). — Луганськ: Луган. держ. ун-т внутр. Справ, 2012. — С. 8-11.
7. Шумов В.В. Вирок суду при спрощеній формі судового розгляду кримінальних справ: автореф. дис. ... канд. юрид. наук (12.00.09) / Харків. нац. ун-т внутр. справ. — Харків, 2011. — 18 с.

КРИМІНАЛЬНЕ ПРОВАДЖЕННЯ ЩОДО ЗАСТОСУВАННЯ ПРИМУСОВИХ ЗАХОДІВ МЕДИЧНОГО ХАРАКТЕРУ

- 1. Поняття примусових заходів медичного характеру та їх види*
 - 2. Порядок досудового провадження про застосування примусових заходів медичного характеру*
 - 3. Судовий розгляд кримінального провадження про застосування примусових заходів медичного характеру*
- Питання для самоконтролю*
Рекомендована література

1. ПОНЯТТЯ ПРИМУСОВИХ ЗАХОДІВ МЕДИЧНОГО ХАРАКТЕРУ ТА ЇХ ВИДИ

Конституція України у ст. 3 проголосила, що життя, здоров'я, честь і гідність є найвищою соціальною цінністю. Це положення є особливо актуальним на нинішньому етапі розбудови демократичної, соціальної, правової держави. Така діяльність держави неможлива без консолідації суспільства, всіх його членів. Особливої уваги потребує захист прав і законних інтересів осіб, які в силу свого психічного стану не можуть самостійно його здійснити. В той же час іноді вони є соціально небезпечними через можливість вчинення суспільно небезпечних діянь. До таких осіб можуть бути застосовані примусові заходи медичного характеру, що мають на меті захистити суспільство від дій психічно хворих людей і вилікувати їх.

Стаття 19 КК України передбачає, що не підлягає кримінальній відповідальності особа, яка під час вчинення суспільно небезпечного діяння перебувала в стані неосудності. Не підлягає покаранню також особа, яка вчинила кримінальне правопорушення у стані осудності, але захворіла на психічну хворобу до постановлення вироку, що позбавляє її можливості усвідомлювати свої дії або керувати ними.

Принципові положення, що стосуються підстав для здійснення кримінального провадження щодо застосування примусових заходів медичного характеру сформульовані у ст. 503 КПК. У ній вказується, що можна застосовувати лише ті примусові заходи медичного характеру, які передбачені ст. 92 КК України, а саме: надання амбулаторної психіатричної допомоги або поміщення особи в спеціальний лікувальний заклад з метою її обов'язкового лікування.

Згідно зі ст. 94 КК України застосовуються такі примусові заходи медичного характеру: надання амбулаторної психіатричної допомоги в примусовому порядку; госпіталізація до психіатричного закладу із звичайним наглядом; госпіталізація до психіатричного закладу з посиленням наглядом; госпіталізація до психіатричного закладу із

суворим наглядом. Вибір конкретного заходу обумовлений тяжкістю вчиненого суспільно небезпечного діяння, характером психічного захворювання, які визначають ступінь суспільної небезпеки особи, що його вчинила. При цьому дії такої особи повинні бути небезпечними як для неї так і для оточуючих.

Правом застосування примусових заходів медичного характеру до осіб, які вчинили суспільно небезпечне діяння в стані неосудності або захворіли після вчинення злочину на душевну хворобу, яка включає кримінальне покарання, користується лише суд першої інстанції (п. 22 ст. 3 КПК). Підставами застосування судом примусових заходів медичного характеру є:

- 1) наявність суспільно небезпечного діяння, передбаченого КК;
- 2) доведеність вчинення цього діяння даною особою;
- 3) встановлення того факту, що особа в момент вчинення суспільно небезпечного діяння була в стані неосудності чи захворіла після цього на психічну хворобу, яка включає застосування кримінального покарання;
- 4) визнання цієї особи небезпечною для суспільства в силу її хворобливого стану і характеру вчиненого нею діяння.

Відсутність хоча б однієї з цих підстав не дає суду права застосовувати вказані заходи. Вони також не можуть застосовуватися у разі вчинення малозначного діяння.

Суд першої інстанції, даючи кримінально-правову оцінку суспільно небезпечного діяння, вчиненого у стані неосудності, повинен ґрунтуватися лише на відомостях, які характеризують суспільну небезпеку вчинених дій. Відповідно до ч. 3 ст. 503 КПК, при цьому не враховуються попередня судимість, факт вчинення раніше кримінального правопорушення, за який особу звільнено від відповідальності або покарання, факт застосування до неї примусового заходу медичного характеру.

Суд може визнати недоцільним застосування заходів медичного характеру до особи, що вчинила суспільно-небезпечне діяння. В цьому випадку психічно хворий передається на піклування родичам або опікунам з обов'язковим лікарським наглядом.

2. ПОРЯДОК ДОСУДОВОГО ПРОВАДЖЕННЯ ПРО ЗАСТОСУВАННЯ ПРИМУСОВИХ ЗАХОДІВ МЕДИЧНОГО ХАРАКТЕРУ

Досудове розслідування і судовий розгляд кримінального провадження про суспільно небезпечні діяння, вчинені особою у стані неосудності, проводяться за загальними правилами, встановленими КПК. Разом з тим особливості цих кримінальних проваджень (душевна хвороба особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння і неможливість застосування до неї кримінального покарання) зумовили введення спеціальних норм при розслідуванні і судовому розгляді таких проваджень. До особливостей проведення розслідування по цій категорії провадження слід віднести: особливості обставин, що підлягають доказуванню; коло учасників досудового розслідування; особливості проведення деяких слідчих (розшукових) дій; особливості підсумкового документа по кримінальному провадженню.

Стаття 504 КПК визначає загальні положення проведення досудового розслідування у кримінальному провадженні щодо застосування примусових заходів медичного характеру та щодо обмежено осудних осіб.

Закон не містить вказівок на якийсь особливий порядок здійснення досудового розслідування за фактом вчинення душевнохворим суспільно небезпечного діяння. У низці випадків слідчому чи прокурору може бути відомо, що суспільно небезпечну дію, передбачену КК, вчинив душевнохворий. Наявність таких даних зобов'язує їх внести відповідні відомості до ЄРДР та розпочати розслідування.

Згідно з ч. 1 вказаної статті досудове розслідування провадиться слідчим відповідно до загальних правил, передбачених КПК, з урахуванням положень гл. 39. Це розслідування провадиться за загальними правилами без будь-яких винятків до встановлення психічного стану особи, яка вчинила суспільно небезпечні дії. Психічний стан такої особи встановлюється психіатричною експертизою (ст. 242, 509 КПК).

Якщо під час досудового розслідування будуть встановлені підстави для здійснення кримінального провадження щодо застосування примусових заходів медичного характеру, слідчий, прокурор виносить постанову про зміну порядку досудового розслідування і продовжує його згідно з правилами, передбаченими гл. 39 КПК.

Особа, яка в стані обмеженої осудності вчинила злочин, залишається його суб'єктом та підлягає кримінальній відповідальності (ст. 20 КК України). Йдеться лише про зменшену винуватість і можливість пом'якшення покарання та застосування примусового заходу медичного характеру. Таким чином, можна зробити висновок, що досудове розслідування щодо осіб, які підозрюються у вчиненні кримінального правопорушення у стані обмеженої осудності, здійснюється слідчим згідно із загальними правилами, передбаченими цим КПК.

Відповідно до ч. 4 ст. 374 КПК суд, який ухвалює вирок, може врахувати стан обмеженої осудності як підставу для застосування примусового заходу медичного характеру.

Пленум Верховного Суду України у постанові від 3 червня 2005 р. № 7 роз'яснив: враховуючи те, що згідно зі ст. 20 КК особа, яка визнана обмежено осудною, підлягає кримінальній відповідальності, слід визнати, що справу щодо такої особи необхідно направити до суду з обвинувальним актом, в якому мають міститися дані про психічне захворювання цієї особи (п. 6).

Положення ст. 505 КПК зобов'язують слідчого під час досудового розслідування у кримінальному провадженні щодо застосування примусових заходів медичного характеру встановити:

1) час, місце, спосіб та інші обставини вчинення суспільно небезпечного діяння або кримінального правопорушення;

2) вчинення цього суспільно небезпечного діяння або кримінального правопорушення цією особою;

3) наявність у цієї особи розладу психічної діяльності в минулому, ступінь і характер розладу психічної діяльності чи психічної хвороби на час вчинення суспільно небезпечного діяння або кримінального правопорушення чи на час досудового розслідування;

4) поведінка особи до вчинення суспільно небезпечного діяння, кримінального правопорушення і після нього;

5) небезпечність особи внаслідок її психічного стану для самої себе та інших осіб, а також можливість спричинення іншої істотної шкоди такою особою;

6) характер і розмір шкоди, завданої суспільно небезпечним діянням або кримінальним правопорушенням.

Це деталізовані та конкретизовані обставини, передбачені загальним предметом доказування по кожному кримінальному провадженню (ст. 91 КПК).

Предмет доказування під час досудового розслідування щодо застосування примусових заходів медичного характеру має низку особливостей, у порівнянні з обставина-

ми, що підлягають доказуванню відповідно до ст. 91 КПК. По-перше, в ньому не ставиться питання про винуватість особи у вчиненні кримінального провадження, а йде мова про вчинення певною особою суспільно небезпечного діяння. По-друге, найважливіше значення має питання про наявність у цієї особи розладу психічної діяльності в минулому, ступінь і характер розладу психічної діяльності чи психічної хвороби на час вчинення суспільно небезпечного діяння або кримінального правопорушення чи на час досудового розслідування.

Під час досудового розслідування особа, до якої можуть бути застосовані примусові заходи медичного характеру або вирішується питання про їх застосування, користується правами підозрюваного (ст. 42 КПК) в обсязі, який визначається характером розладу психічної діяльності чи психічного захворювання і здійснює їх через законного представника (ст. 44 КПК) чи захисника (ст. 52 КПК). Характер розладу психічної діяльності чи психічного захворювання такої особи визначається відповідно до висновку судово-психіатричної експертизи (ст. 509 КПК).

Слідчі та процесуальні дії за участю такої особи можуть бути проведені лише тоді, коли її психічний стан дозволяє це. Прокурор має право прийняти рішення про проведення відповідних процесуальних дій без участі особи, якщо характер розладу психічного захворювання перешкоджає цьому.

Конституційне право громадян на кваліфіковану юридичну допомогу в кримінальному провадженні щодо застосування примусових заходів медичного характеру набуває першочергового значення тому, що йдеться про захист законних інтересів осіб, які самі такий захист не в змозі здійснити взагалі або хоча б частково. Забезпечити захист прав та законних інтересів такої особи, створити їй справжнє процесуальне рівноправ'я має забезпечити інститут обов'язкового захисту.

Обов'язкова участь захисника забезпечується у кримінальному провадженні щодо осіб, стосовно яких передбачається застосування примусових заходів медичного характеру або вирішується питання про їх застосування, з моменту встановлення факту наявності у особи психічного захворювання або інших відомостей, які викликають сумнів щодо її осудності (п. 5 ч. 2 ст. 52 КПК).

Як захисники по такій специфічній, надзвичайно складній категорії кримінальних проваджень, повинні допускатися лише досвідчені адвокати. Захисник допускається з моменту винесення постанови про призначення психіатричної експертизи, якщо він раніше не брав участі в цьому кримінальному провадженні.

Заява особи, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного характеру, про відмову від захисника не має ніякого юридичного значення й не є обов'язковою для слідчого і суду.

При кримінальному провадженні обов'язковою є також участь законного представника особи, щодо якої воно проводиться. При цьому участь законного представника не замінює участі захисника.

Запобіжні заходи до особи, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного характеру або вирішувалося питання про їх застосування, є засобами впливу на таку особу з метою обмеження її свободи або встановлення за нею нагляду.

У ст. 508 КПК передбачені лише два запобіжних заходи:

а) передання на піклування опікунам, близьким родичам чи членам сім'ї при обов'язковому лікарському нагляді;

б) поміщення до психіатричного закладу в умовах, що виключають небезпечну поведінку такої особи.

Право на застосування таких запобіжних заходів належить слідчому судді, суду. Такі заходи застосовуються судом до особи з моменту встановлення факту розладу психічної діяльності чи психічної хвороби.

Хоч запобіжні заходи, передбачені ст. 508 КПК, є специфічними, проте їх застосування слідчим суддею, судом здійснюється з урахуванням загальних положень щодо застосування запобіжних заходів (ст. ст. 177, 178 КПК).

Однією з особливостей кримінального провадження про застосування примусових заходів медичного характеру є обов'язкове проведення психіатричної експертизи.

Призначати таку експертизу слідчий, прокурор повинен лише у випадку, якщо під час кримінального провадження будуть встановлені обставини, які свідчать, що особа під час вчинення суспільно небезпечного діяння була в неосудному або обмежено осудному стані. Можлива ситуація, що особа вчинила кримінальне правопорушення в осудному стані, але після його вчинення захворіла на психічну хворобу, яка позбавляє її можливості усвідомлювати свої дії та керувати ними.

Організація проведення психіатричної експертизи регулюється наказом Міністерства охорони здоров'я України № 397 від 8 жовтня 2001 р.

Під час досудового розслідування особа направляється до медичного закладу для проведення психіатричної експертизи за клопотанням сторони кримінального провадження — ухвалою слідчого судді, а під час судового провадження — ухвалою суду.

Експерт (експерти) повинні дати відповідь на питання про ступінь і характер психічного захворювання такої особи.

Стаціонарна психіатрична експертиза проводиться в психіатричних стаціонарах, де організовуються психіатричні експертні комісії, що складаються не менше ніж з трьох лікарів-психіатрів: голови, члена комісії, доповідача, який проводить спостереження за досліджуваною особою. Оскільки проведення стаціонарної психіатричної експертизи вимагає тривалого спостереження за особою та дослідження її здоров'я, така особа повинна бути направлена до відповідного медичного закладу на строк до двох місяців.

Ухвала слідчого судді про направлення особи до медичного закладу для проведення психіатричної експертизи або відмову його в такому направленні може бути оскаржена в апеляційному порядку.

Кримінальне провадження щодо застосування примусових заходів медичного характеру може бути об'єднано в одне провадження з провадженням, яке здійснюється в загальному порядку.

Виділення в окреме кримінальне провадження щодо застосування примусових заходів медичного характеру можливе за наявності підстав, передбачених ст. 217 КПК.

Досудове розслідування по такій категорії кримінальних проваджень закінчується закриттям даного провадження або складенням клопотання про застосування примусових заходів медичного характеру.

Тільки прокурор виносить постанову про закриття кримінального провадження з підстав, передбачених п. 1-6 ч. 1 ст. 284 КПК. Така постанова може бути оскаржена в порядку, передбаченому п. 4 ч. 1 ст. 303 КПК. Скарга на постанову прокурора може бути подана особою протягом десяти днів з моменту отримання нею копії такої постанови (ч. 1 ст. 304 КПК).

Постанова прокурора про закриття кримінального провадження надсилається до місцевих органів охорони здоров'я.

Якщо слідчий складає клопотання про застосування примусових заходів медичного характеру (ст. 292 КПК), то прокурор затверджує його і надсилає суду. Прокурор може

самостійно скласти клопотання про застосування примусових заходів медичного характеру і надіслати його суду у порядку, передбаченому ч. 2 ст. 292 КПК.

Одночасно із переданням клопотання про застосування примусових заходів медичного характеру до суду, прокурор зобов'язаний під розписку надати копію такого клопотання та реєстру матеріалів досудового розслідування законному представнику та захиснику особи, стосовно якої передбачається застосування цих заходів (ст. 293 КПК).

3. СУДОВИЙ РОЗГЛЯД КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ ПРО ЗАСТОСУВАННЯ ПРИМУСОВИХ ЗАХОДІВ МЕДИЧНОГО ХАРАКТЕРУ

Законодавець визначає особливий порядок судового розгляду, який передбачає додаткові гарантії прав і свобод особи, стосовно якої є необхідність в застосуванні примусових заходів медичного характеру.

Судовий розгляд по справах такої категорії, зберігаючи свою специфіку, відбувається за загальними правилами судового розгляду (гл. 27-29 КПК), але з врахуванням особливостей провадження, передбачених гл. 39 КПК. Суд не вправі спрощувати судовий процес по справах про застосування примусових заходів медичного характеру. Він повинен базуватися на дотриманні засади законності та інших засад кримінального судочинства.

Судовий розгляд таких кримінальних проваджень здійснюється суддею одноособово. В судовому засіданні обов'язково повинні брати участь прокурор, законний представник та захисник згідно з загальними правилами розгляду кримінального провадження.

У випадку розладу психічної діяльності чи психічного захворювання особи, яка перешкоджає її участі у судовому засіданні, суд має право прийняти рішення про проведення відповідних процесуальних дій без участі такої особи.

Судовий розгляд завершується одним з таких рішень: постановленням ухвали про застосування примусових заходів медичного характеру або ухвалою про відмову в їх застосуванні.

У випадку об'єднання в одне провадження кримінального провадження, яке здійснюється в загальному порядку, та кримінального провадження щодо застосування примусових заходів медичного характеру вони розглядаються в судовому засіданні в одному кримінальному провадженні. По закінченню судового розгляду суд виходить до нарадчої кімнати для ухвалення вироку щодо обвинуваченого та ухвали щодо застосування примусових заходів медичного характеру.

Стаття 513 КПК передбачає, що під час постановлення ухвали про застосування примусових заходів медичного характеру суд з'ясовує такі питання:

- 1) чи мало місце суспільно небезпечне діяння, кримінальне правопорушення;
- 2) чи вчинено це суспільно небезпечне діяння, кримінальне правопорушення особою;
- 3) чи вчинила ця особа суспільно небезпечне діяння, кримінальне правопорушення у стані неосудності;
- 4) чи не захворіла ця особа після вчинення кримінального правопорушення на психічну хворобу, яка виключає застосування покарання;
- 5) чи слід застосовувати до цієї особи примусові заходи медичного характеру і якщо слід, то які.

Суд повинен вирішити послідовно всі зазначені питання. Залежно від обставин кримінального провадження суд вирішує також питання про речові докази, судові витрати, оплату праці захисника, про скасування заходів забезпечення кримінального провадження, про заходи піклування про неповнолітніх дітей і заходи щодо охорони майна особи, до якої застосовані примусові заходи медичного характеру.

При встановленні неосудності або обмеженої осудності особи слід виходити з наявності двох критеріїв: медичного (біологічного) і юридичного (психологічного).

Медичний критерій припускає наявність у особи хронічного психічного захворювання, тимчасового розладу психічної діяльності, слабоумства або іншого хворобливого стану психіки. Встановлення і діагностика психічного стану особи відноситься до компетенції експертів-психіатрів.

В юридичному критерії слід виділити два аспекти: особа не здатна чи здатна не в повній мірі усвідомлювати свої дії; особа не здатна чи здатна не в повній мірі керувати своїми діями. Ці аспекти встановлює суд шляхом всіх зібраних у кримінальному провадженні доказів.

Розглянувши в судовому засіданні кримінальне провадження про застосування примусових заходів медичного характеру, суд у нарадчій кімнаті може постановити ухвалу:

- про застосування примусового заходу медичного характеру;
- про відмову в застосуванні примусового заходу медичного характеру та закриття кримінального провадження.

Суд, визнавши необхідним застосування примусових заходів медичного характеру, призначає його вид залежно від характеру і тяжкості психічної хвороби, тяжкості вчинення суспільно небезпечного діяння, з урахуванням ступеня небезпеки психічно хворого для себе або інших осіб.

Призначивши примусове лікування, суд одночасно повинен прийняти рішення про скасування з часу доставки неосудного для госпіталізації до психіатричного закладу запобіжного заходу, якщо такий був до нього застосований.

Питання про речові докази вирішується у загальному порядку (ст. 100 КПК).

Судові витрати і сума оплати послуг захисника, призначеного в порядку, передбаченому ст. 52 КПК, з неосудного не стягуються, а відносяться на рахунок держави.

Питання про відшкодування збитків, заподіяних неосудним, вирішується в порядку цивільного судочинства, про що повинно бути зазначено в ухвалі суду.

Якщо суд встановить, що суспільно небезпечне діяння, кримінальне правопорушення не було вчинено або вчинено іншою особою, він постановляє ухвалу про відмову в застосуванні примусового заходу медичного характеру та закриває кримінальне провадження. У випадку, коли не доведено, що ця особа вчинила суспільно небезпечне діяння, кримінальне правопорушення, суд постановляє аналогічне рішення.

Не можна застосовувати примусові заходи медичного характеру, якщо буде встановлено, що суспільно небезпечне діяння особа вчинила в стані неосудності, а на момент судового розгляду видужала або внаслідок змін у стані її здоров'я відпала потреба в їх застосуванні.

У разі закриття кримінального провадження, суду необхідно повідомити про це органи охорони здоров'я для взяття такої особи на облік і здійснення необхідного лікарського нагляду за нею.

Якщо неосудність особи на момент вчинення суспільно небезпечного діяння не була встановлена, а так само в разі видужання особи, яка після вчинення кримінального правопорушення захворіла на психічну хворобу, кримінальне провадження має бути за-

крите судом. В цьому випадку, після закриття судом кримінального провадження щодо застосування примусових заходів медичного характеру, прокурор повинен розпочати кримінальне провадження в загальному порядку.

Стаття 514 КПК регулює продовження, зміну або припинення застосування примусових заходів медичного характеру лише щодо осіб, які вчинили суспільно небезпечне діяння в стані неосудності. Питання продовження, зміни або припинення застосування примусових заходів медичного характеру вирішується судом, в межах територіальної юрисдикції якого застосовується такий захід чи відбувається лікування.

Суд за місцем лікування такої особи вирішує ці питання в тому випадку, коли ухвала суду виконується поза місцем діяльності суду, який застосував заходи медичного характеру.

Зміна або припинення застосування примусових заходів медичного характеру може бути тоді, коли особа видужала або коли в результаті змін в стані її здоров'я відпала потреба в раніше застосовуваних заходах медичного характеру і вона не становить більше небезпеки для суспільства.

Приводом до розгляду кримінального провадження відповідно до ч. 3 ст. 514 КПК є подання представника медичного закладу, де тримається дана особа, у відповідності зі ст. 95 КК та в порядку, передбаченому ст. 512 КПК. До такого подання додається висновок комісії лікарів-психіатрів, який обґрунтовує необхідність продовження, зміни або припинення застосування таких примусових заходів.

У судові засідання викликаються: прокурор, захисник, представник медичного закладу, представник лікарської комісії, що дала висновок, особа, щодо якої вирішується питання про продовження, зміну або припинення застосування примусових заходів медичного характеру (якщо дозволяє стан її здоров'я). При зміні примусових заходів медичного характеру суд вправі змінити тип психіатричного закладу, перевести особу в психіатричний заклад з менш суворим наглядом, скоротити строк перебування у відповідному психіатричному закладі.

У результаті розгляду кримінальної справи суд виносить ухвалу, якою скасовує примусовий захід медичного характеру, змінює його; відмовляє в задоволенні подання представника медичного закладу, де тримається особа.

У випадку припинення застосування примусових заходів медичного характеру в зв'язку з видужанням особи, яка після вчинення кримінального правопорушення захворіла на психічну хворобу або в неї настав тимчасовий розлад психічної діяльності чи інший хворобливий стан психіки, суд на підставі висновку комісії лікарів-психіатрів виносить про це свою ухвалу. Постановлення ухвали суду є підставою для проведення досудового розслідування чи судового провадження.

Порядок вирішення цих питань такий же, як і при вирішенні питань про застосування примусових заходів медичного характеру (ст. 512 КПК).

Якщо під час розгляду питання про відновлення кримінального провадження закінчився строк давності притягнення до кримінальної відповідальності або прийнято закон, який усуває кримінальну відповідальність, таке кримінальне провадження підлягає закриттю, якщо особа не заперечує проти цього.

Оскарження ухвали суду про застосування чи відмову в застосуванні примусових заходів медичного характеру, продовження, зміну, припинення застосування примусових заходів медичного характеру або відмова у цьому регулюються за загальними правилами (відповідними статтями гл. 31, 32 КПК — подача апеляцій, розгляд кримінального провадження за апеляціями і касаційне провадження).

На вказану ухвалу може бути подана апеляційна скарга законним представником чи захисником особи, щодо якої вирішувалося питання про це, протягом тридцяти днів з моменту їх проголошення.

Касаційна скарга може бути подана законним представником та захисником особи, щодо якої вирішувалося питання про застосування примусових заходів медичного характеру, у строки, передбачені ст. 426 КПК, тобто протягом трьох місяців з моменту проголошення судового рішення суду апеляційної інстанції.

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. Визначте види примусових заходів медичного характеру.
2. До яких осіб застосовуються примусові заходи медичного характеру?
3. Охарактеризуйте підстави для здійснення кримінального провадження щодо застосування примусових заходів медичного характеру.
4. Які особливості досудового розслідування у кримінальному провадженні щодо застосування примусових заходів медичного характеру?
5. Які особливості предмета доказування у кримінальному провадженні щодо застосування примусових заходів медичного характеру?
6. Розкрийте права особи, яка бере участь у кримінальному провадженні щодо застосування примусових заходів медичного характеру?
7. Чи обов'язкова участь захисника у кримінальному провадженні щодо застосування примусових заходів медичного характеру?
8. Які запобіжні заходи можуть бути застосовані у кримінальному провадженні щодо застосування примусових заходів медичного характеру?
9. Чим закінчується досудове розслідування у кримінальному провадженні щодо застосування примусових заходів медичного характеру?
10. Який порядок судового розгляду щодо застосування примусових заходів медичного характеру?
11. Окресліть процесуальні рішення, які може прийняти суддя за результатами розгляду кримінального провадження щодо застосування примусових заходів медичного характеру
12. Визначте порядок зміни чи припинення застосування примусових заходів медичного характеру
13. Який порядок продовження застосування примусових заходів медичного характеру?
14. Охарактеризуйте порядок відновлення кримінального провадження щодо застосування примусових заходів медичного характеру
15. Який порядок оскарження ухвали суду про застосування чи відмову в застосуванні примусових заходів медичного характеру?

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Постанова Пленуму Верховного Суду України від 3 червня 2005 року № 7 «Про практику застосування судами примусових заходів медичного

характеру та примусового лікування» // Вісник Верховного Суду України. — 2005. — № 6 (58).

2. Галаган А.И. Особенности расследования органами внутренних дел общественно опасных деяний лиц, признаваемых невменяемыми / Галаган А.И. — К., 1986.

3. Дердюк Б.М. Провадження щодо неосудних і обмежено осудних осіб в суді першої інстанції: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спеціальність 12.00.09 — кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза, оперативно-розшукова діяльність / Дердюк Б.М. — Одеса, 2012.- 20 с.

4. Жук І.В. Примусові заходи медичного характеру та примусове лікування у кримінальному праві України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спеціальність 12.00.08 — кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право / Жук І.В. — К., 2009. — 20 с.

5. Музика А.А. Примусові заходи медичного і виховного характеру / Музика А.А. — К.: НАВСУ, 1997.

6. Пукач І.Б. Порядок провадження у кримінальних справах щодо обмежено осудних осіб: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спеціальність 12.00.09 — кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза, оперативно-розшукова діяльність / Пукач І.Б. — К., 2011. — 17 с.

7. Сенченко Н. Міжнародно-правові стандарти по справах щодо застосування примусових заходів медичного характеру / Сенченко Н. // Підприємництво, господарство і право — 2012. — № 4. — С. 123-126.

8. Тетерятник Г.К. Охорона прав і законних інтересів неосудних і обмежено осудних на стадії досудового розслідування у кримінальному процесі України: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спеціальність 12.00.09 — кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза, оперативно-розшукова діяльність / Тетерятник Г.К. — Запоріжжя, 2012. — 20 с.

9. Шаренко С.Л. Кримінально-процесуальні проблеми застосування примусових заходів медичного характеру: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спеціальність 12.00.09 — кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза / Шаренко С.А. — Харків, 2000. — 19 с.

10. Шаренко С.Л. Кримінально-процесуальні проблеми застосування примусових заходів медичного характеру / С.Л. Шаренко — Харків. — 2002.

11. Шумило М.Є., Тетерятник Г.К. Охорона прав і законних інтересів особи, щодо якої здійснюється провадження із застосування примусових заходів медичного характеру, на стадії досудового розслідування: монографія / М.Є. Шумило, Г.К. Тетерятник. — Донецьк: ДЮІ МВС, 2012. — 214 с.

КРИМІНАЛЬНЕ ПРОВАДЖЕННЯ ЩОДО НЕПОВНОЛІТНІХ

1. *Загальні правила кримінального провадження щодо неповнолітніх*
 2. *Обставини, що підлягають встановленню у кримінальному провадженні щодо неповнолітніх*
 3. *Особливості кримінального провадження щодо неповнолітніх*
- Питання для самоконтролю*
Рекомендована література

1. ЗАГАЛЬНІ ПРАВИЛА КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ ЩОДО НЕПОВНОЛІТНІХ

Проблема створення відповідних форм провадження у справах неповнолітніх завжди турбувала світову спільноту. У 1899 р. уперше в світовій історії був створений суд у справах неповнолітніх у м. Чикаго (США), перед яким стояло завдання охороняти права дітей та запобігати злочинності підлітків. Італія стала фактично першою європейською державою, де був створений Римський виправний дім, який став зародком спеціальної пенітенціарної системи для неповнолітніх. Що стосується України, то лише у 1971 р. КПК УРСР був доповнений окремим розділом «Провадження у справах про злочини неповнолітніх», який визначав особливості досудового слідства і судового розгляду щодо неповнолітніх, але спеціальних судів у справах неповнолітніх не було створено. Згодом були утворені служби у справах неповнолітніх при відповідних виконавчих комітетах та кримінальна міліція у справах неповнолітніх.

Прагнення України стати повноправним учасником міжнародного співтовариства привело до ратифікації низки міжнародних документів щодо захисту прав неповнолітніх, які вчинили кримінальне правопорушення (Мінімальні стандартні правила, які стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх (Пекінські правила, 1985 р.) та ін.). Ратифікувавши 27 лютого 1991 р. Конвенцію ООН «Про права дитини» (1983 р.), Україна взяла на себе низку зобов'язань у сфері захисту неповнолітніх, що знайшли своє відображення в національному законодавстві. З цього часу, в умовах реалізації судово-правової реформи особливого значення набуває створення моделі ювенальної юстиції як комплексного механізму захисту неповнолітніх, зокрема й тих, хто потрапив до сфери дії кримінального процесу.

Відповідно до ст. 3 Конституції України серед усіх категорій осіб, чії права і свободи зобов'язалася утверджувати і забезпечувати наша держава, слід виділити окрему групу — неповнолітніх, яким органи законодавчої та виконавчої влади повинні приділяти особливу увагу. На виконання міжнародно-правових угод, а також Закону України «Про охорону дитинства» у ч. 2 ст. 484 КПК передбачено, що під час кримінального провадження щодо неповнолітнього, у тому числі під час провадження щодо застосування примусових заходів виховного характеру, слідчий, прокурор, слідчий суддя, суд та всі інші учасники, що беруть

у ньому участь, зобов'язані здійснювати процесуальні дії в порядку, що найменше порушує звичайний уклад життя неповнолітнього та відповідає його віковим і психологічним особливостям, роз'яснювати суть процесуальних дій, рішень та їх значення, вислуховувати його аргументи при прийнятті процесуальних рішень та вживати всіх інших заходів, спрямованих на уникнення негативного впливу на неповнолітнього.

Варто наголосити на тому, що питання відправлення правосуддя відносно дітей завжди привертає велику увагу науковців, правоохоронців, суддів, громадськості та суспільства в цілому. В юридичній літературі зазначається, що для неповнолітніх звичайне судове провадження пов'язане із багатьма загрозами. Звідси виник широкий рух на користь ідеї створення особливих судів для неповнолітніх і прийняття ними особливого порядку провадження, більш пристосованого для потреб цієї категорії правопорушників. Ця думка науковців і практиків знайшла своє підтвердження в заснуванні та практичному функціонуванні в багатьох країнах світу окремого провадження щодо неповнолітніх, яке здійснюється в особливому правовому режимі.

Існування додаткових гарантій охорони прав неповнолітніх, пріоритетне забезпечення їх прав, свобод і законних інтересів у вітчизняному законодавстві — це аксіома побудови будь-якої правозастосовної діяльності, де неповнолітні можуть зазнавати примусового впливу з боку держави, обмеження їх права тощо. Це відповідає положенням Загальної декларації прав людини, Декларації прав дитини та Конвенції ООН «Про права дитини».

Норми кримінального процесуального права України, що регулюють особливості участі неповнолітніх у судочинстві, мають охоронну спрямованість. Цим нормам притаманні такі функціональні характеристики, як гнучкість, різноплановість та гуманізм. У подальшому розвиток характеру та змісту кримінально-процесуальних норм, які регулюють відповідне провадження за участю неповнолітніх, має відобразитися в таких моментах: виділенні родових (загальних) і видових (спеціальних) норм щодо неповнолітнього; деталізація змісту статей КПК, з метою усунення одностороннього їх тлумачення та можливості сприйняття самим неповнолітнім.

Стаття 1 Конвенції про права дитини проголошує, що дитиною є кожна людська істота до досягнення вісімнадцятирічного віку. Стан кримінальних правопорушень серед неповнолітніх викликає занепокоєність та необхідність пошуку нових ефективних засобів протидії їм, вжиття додаткових заходів з боку державних, зокрема правоохоронних, органів і громадськості, що сприяли б поступовому зменшенню кількості кримінальних правопорушень серед неповнолітніх. Серед загальних заходів такої профілактики важливе місце належить процесуальній діяльності органів досудового розслідування, прокуратури і суду, що здійснюють кримінальне провадження щодо неповнолітніх. Важливе значення має підвищення якості досудового розслідування і судового розгляду цих кримінальних проваджень.

Кримінальне провадження щодо неповнолітніх здійснюється у межах повноважень єдиної системи процесуальної діяльності органів досудового розслідування, прокуратури і суду, спрямоване на досягнення спільних завдань кримінального провадження і ґрунтується на його загальних засадах. Проте воно має й свої особливості, які спрямовані на вирішення питань відповідальності й покарання неповнолітніх за вчинені кримінальні правопорушення. Ці особливості пов'язані з предметом доказування, колом і статусом осіб, які беруть участь у судочинстві, з метою підвищення правової захищеності неповнолітніх, здійснення окремих слідчих (розшукових) дій, гласністю судочинства тощо.

Відповідно до чинного кримінального процесуального законодавства кожна особа, яка вчинила кримінальне правопорушення, повинна нести кримінальну відповідальність.

Однак законодавець залежно від віку поділяє осіб, які вчинили суспільно небезпечне діяння, на кілька категорій і встановлює для них певні процесуальні гарантії з метою захисту їх конституційних прав.

Однією з таких категорій є неповнолітні, які підлягають підвищеному захисту з боку державних органів і посадових осіб. Саме тому кримінальні провадження, в яких беруть участь неповнолітні, виділяють в окреме провадження, в якому встановлено додаткові процесуальні гарантії захисту їх особистих прав (ст. 494 КПК).

За Кримінальним кодексом України кримінальній відповідальності підлягають особи, яким до вчинення злочину виповнилося 16 років, і лише за вчинення деяких найбільш тяжких злочинів, перерахованих у ч. 2 ст. 22 КК України, — з 14 років.

До неповнолітніх, які вчинили суспільно небезпечні діяння, що підпадають під ознаки діяння, передбаченого КК України, та яким виповнилося 11 років, але до досягнення ними віку, з якого згідно з кримінальним законом можливе настання кримінальної відповідальності, суди застосовують заходи виховного характеру, передбачені ст. 105 КК України.

Примусові заходи виховного характеру суди можуть застосовувати також до неповнолітніх, які у віці до 18 років вчинили злочин невеликої або середньої тяжкості, якщо їх виправлення можливе без застосування покарання.

Як свідчать соціологічні дослідження, неповнолітні у віці до 14 років перебувають у перехідному періоді від дитинства до дорослості, вони вже незадоволені пасивною роллю особи, яку опікують, але ще не дозріли для відповідальної ролі дорослої особи. У цьому віці йде фізіологічна та психологічна перебудова організму дитини, зростання фізичних й інтелектуальних сил та можливостей, збагачення життєвим досвідом, на основі яких розвивається здатність передбачити наслідки поведінки. Тому до неповнолітнього у віці від 14 років не можна ставити такі ж високі вимоги, у тому числі й обов'язок нести кримінальну відповідальність у повному обсязі, як це передбачено законом щодо дорослої особи.

Слід враховувати, що, як правило, неповнолітні за рівнем інтелектуального і вольового розвитку відстають від дорослих. Життєвий досвід у них ще недостатній, а якщо є упущення у вихованні, то вони можуть неправильно оцінювати конкретну ситуацію, вибирати неналежну лінію поведінки, неправильно трактувати зміст таких понять, як сміливість, дорослість, вірець для наслідування. Тому закон встановлює: вікову межу кримінальної відповідальності; додаткові форми заміни кримінальної відповідальності іншими заходами, надаючи особливого значення обставинам, що пом'якшують покарання; межі застосування позбавлення волі; спеціальний режим виконання покарань тощо.

Варто наголосити, що вікові особливості неповнолітніх вимагають і посилення їх правової захищеності перед загальним правосуддям, застосування на досудовому слідстві та в судовому розгляді деяких особливих правил, які, не змінюючи і не скасовуючи загальну процесуальну форму провадження у кримінальному судочинстві, створювали б додаткові процесуальні гарантії для неповнолітніх. Саме ці вимоги реалізовані у гл. 38 КПК.

2. ОБСТАВИНИ, ЩО ПІДЛЯГАЮТЬ ВСТАНОВЛЕННЮ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ ЩОДО НЕПОВНОЛІТНІХ

Кримінально-процесуальне законодавство містить спеціальну норму, що визначає предмет доказування у кримінальних провадженнях щодо неповнолітніх (ст. 485 КПК). Положення цієї статті деталізують деякі загальні положення ст. 91 КПК, в якій визна-

чено обставини, що підлягають доказуванню у кримінальному провадженні щодо неповнолітніх, але жодною мірою не встановлюють і не замінюють їх, як і не створюють якийсь «особливий» предмет доказування.

Згідно зі ст. 485 КПК під час досудового розслідування та судового розгляду кримінальних правопорушень, вчинених неповнолітніми, крім обставин, передбачених ст. 91 КПК, також з'ясовуються:

– повні і всебічні відомості про особу неповнолітнього: його вік (число, місяць, рік народження), стан здоров'я та рівень розвитку, інші соціально-психологічні риси особи, які необхідно враховувати при індивідуалізації відповідальності чи обранні заходу виховного характеру. За наявності даних про розумову відсталість неповнолітнього, не пов'язану з психічною хворобою, повинно бути також з'ясовано, чи міг він повністю усвідомлювати значення своїх дій і якою мірою міг керувати ними;

– ставлення неповнолітнього до вчиненого ним діяння;

– умови життя та виховання неповнолітнього;

– наявність дорослих підбурювачів та інших співучасників кримінального правопорушення.

Для встановлення зазначених обставин мають бути допитані як свідки батьки неповнолітнього та інші особи, які можуть надати потрібні відомості, а також потрібно вистребувати необхідні документи і провести інші слідчі та судові дії.

У разі необхідності для вирішення питання про наявність у неповнолітнього підозрюваного чи обвинуваченого психічного захворювання чи затримки психічного розвитку та його здатності повністю або частково усвідомлювати значення своїх дій і керувати ними в конкретній ситуації призначається комплексна психолого-психіатрична експертиза.

Для з'ясування рівня розвитку, інших соціально-психологічних рис особи неповнолітнього підозрюваного чи обвинуваченого, які необхідно враховувати при призначенні покарання і обранні заходу виховного характеру, може бути призначена психологічна експертиза.

Вік неповнолітнього повинен бути встановлений за документами про народження. Таким документом є свідоцтво про народження. Встановлення віку неповнолітнього є досить важливим у кримінальному провадженні, особливо тоді, коли неповнолітній вчинив кримінальне правопорушення у день свого народження, наприклад, в 14 чи 16 років, а кримінальна відповідальність за цей злочин настає з 14 або з 16 років. У день народження неповнолітній не вважається таким, що досяг відповідно 14 або 16 років, тому і кримінальній відповідальності він не підлягає. Документи про вік неповнолітнього повинні бути долучені до провадження в оригіналі або копії. Якщо надається копія документа, то слідчий повинен перевірити її відповідність оригіналу. У разі невідповідності слідчий повинен із відділу РАГСу одержати актовий запис про народження. Особа вважається такою, що досягла певного віку, не в день народження, а починаючи з наступної доби. При неможливості встановити точний вік неповнолітнього повинна бути призначена і проведена судово-медична експертиза для встановлення віку. Порядок призначення експертизи передбачено ст. 243 КПК.

Таким самим шляхом може бути встановлений вік неповнолітнього, що не відповідає його паспортному віку, тобто якщо фізичний і психічний розвиток з тих чи інших причин затримався і неповнолітній значно відстав від своїх ровесників.

При встановленні віку на підставі висновку судово-медичної експертизи слід мати на увазі, що експертиза не може точно визначити вік. Днем народження вважається

останній день того року (31 грудня), який названо експертами, а при визначенні судовою експертизою віку (мінімальної і максимальної кількості років) слід виходити з пропонованого експертами мінімального віку.

За відсутності документів про народження слідчий має можливість одержати витяг із книги реєстрації актів громадянського стану, довідки ф. № 1 паспортного відділення. Крім того, вік неповнолітнього можна встановити і за журналом обліку новонароджених медичної установи (пологового будинку чипологового відділення лікарні), де народився неповнолітній. Такі журнали зберігаються в архіві лікувальних закладів протягом 25 років. Установлення віку неповнолітнього підозрюваного шляхом судово-медичної експертизи є обов'язковим, якщо немає відповідних документів і їх неможливо одержати.

Стан здоров'я та загальний розвиток неповнолітнього необхідно з'ясовувати за розумової відсталості неповнолітнього. Відомості про можливу розумову відсталість обвинуваченого або підозрюваного, про стан його здоров'я можуть бути одержані слідчим від батьків або осіб, які їх замінюють, вчителів, вихователів, ровесників та інших осіб, а також шляхом витребування необхідних документів, характеристик тощо. Вирішення питання про наявність розумової відсталості пов'язано з використанням спеціальних наукових знань у галузі психології та педагогіки. Тому для одержання висновку про наявність розумової відсталості у неповнолітнього слід обов'язково призначити судово-психолого-психіатричну або судово-психолого-педагогічну експертизу. Може призначатися і судово-психіатрична експертиза, якщо експерти, які залучаються до її проведення, мають достатньо знань у галузі дитячої психології. На розгляд експертизи можна ставити такі запитання: чи є у неповнолітнього ознаки відставання в розумовому розвитку і від нормального для цього віку рівня інтелектуального розвитку, не пов'язані з психічним захворюванням, якщо є, то в чому вони виявляються; нормальному рівню розвитку якого віку відповідає фактично розвиток цього неповнолітнього; чи міг неповнолітній, урахувуючи його психічний і розумовий розвиток, усвідомлювати свої дії та керувати ними.

При розслідуванні кримінального провадження щодо неповнолітніх обов'язково потрібно долучати до матеріалів провадження розгорнуту характеристику зі школи, з місця роботи, а також з місця проживання. Крім того, необхідно одержати довідки в органах міліції у справах дітей і служби у справах дітей з інформацією щодо таких неповнолітніх. Ці довідки допоможуть з'ясувати, чи перебував неповнолітній на обліку, коли і за які правопорушення він був поставлений на облік тощо.

За кожним кримінальним провадженням повинні бути з'ясовані умови життя і виховання неповнолітнього, тобто встановлені факти, що стосуються як сімейно-побутових умов, так і найближчого оточення. Це допоможе слідчому з'ясувати безпосередні причини, що призвели до вчинення неповнолітнім кримінального правопорушення або суспільно небезпечної дії.

При дослідженні умов життя та виховання неповнолітнього підозрюваного чи обвинуваченого належить з'ясувати (ст. 487 КПК): склад сім'ї неповнолітнього, обстановку в ній, взаємини між дорослими членами сім'ї та дорослими і дітьми, ставлення батьків до виховання неповнолітнього, форми контролю за його поведінкою, морально-побутові умови сім'ї; обстановку в школі чи іншому навчальному закладі або на виробництві, де навчається або працює неповнолітній, його ставлення до навчання чи роботи, взаємини з вихователями, учителями, однолітками, характер і ефективність виховних заходів, які раніше застосовувалися до нього; зв'язки і поведінку неповнолітнього поза домом, навчальним закладом та роботою.

Також необхідно встановити обставини, що негативно впливали на виховання неповнолітнього, а саме: невиконання батьками або особами, які їх замінюють, обов'язків з виховання неповнолітнього; побутове середовище та інтереси неповнолітнього, його поведінку вдома, у школі, на підприємстві; наявність раніше вчинених правопорушень і характер заходів, що застосовувалися до нього.

Якщо неповнолітній на момент вчинення кримінального правопорушення не навчався і не працював, потрібно з'ясувати причини такого становища, скільки часу це тривало і чому.

Наявність дорослих підбурювачів та інших співучасників кримінального правопорушення є обставиною, що також повинна бути встановлена. Як свідчить слідча і судова практика, значну частину кримінальних правопорушень неповнолітні вчиняють разом з дорослими і нерідко виконують їх завдання.

На початку провадження щодо неповнолітніх слідчий повинен встановити, чи не вчинене кримінальне правопорушення з участю дорослих, оскільки це має значення для покарання неповнолітнього, для виявлення та усунення причин і умов, що сприяли його вчиненню. У постанові Пленуму Верховного Суду України «Про застосування законодавства про відповідальність за втягнення неповнолітніх у злочинну чи іншу антигромадську діяльність» від 27 лютого 2004 р. № 2, у пункті 5, зазначається, що за змістом закону під втягненням неповнолітнього у злочинну чи іншу антигромадську діяльність треба розуміти певні дії дорослої особи, вчинені з будь-яких мотивів і пов'язані з безпосереднім впливом на неповнолітнього з метою викликати у нього рішучість взяти участь в одному чи декількох злочинах або займатись іншою антигромадською діяльністю.

При цьому слід мати на увазі, що злочин, передбачений ст. 304 КК України, вважається закінченим з моменту здійснення дорослим дій, спрямованих на втягнення неповнолітнього у злочинну діяльність, і він повинен притягуватися до кримінальної відповідальності незалежно від наслідків його злочинних дій щодо неповнолітнього. Якщо в діях дорослого немає ознак втягнення неповнолітнього у злочинну діяльність, він повинен нести відповідальність за співучасть.

Встановлення дорослих співучасників кримінального правопорушення часто ускладнюється тим, що неповнолітні не завжди дають щирі показання з цього питання, а організатори і підмовники з числа дорослих намагаються приховати свою справжню роль.

3. ОСОБЛИВОСТІ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ ЩОДО НЕПОВНОЛІТНІХ

Частина 2 ст. 484 КПК передбачає, що кримінальне провадження щодо неповнолітньої особи, у тому числі якщо кримінальне провадження здійснюється щодо декількох осіб, хоча б одна з яких є неповнолітньою, здійснюється слідчим, який спеціально уповноважений керівником органу досудового розслідування на здійснення досудових розслідувань щодо неповнолітніх.

Досудове слідство у кримінальних провадженнях щодо неповнолітніх має свої важливі особливості.

Так, згідно зі ст. 494 КПК, якщо неповнолітній підозрюється у вчиненні кримінального правопорушення разом із повнолітнім, повинна бути з'ясована можливість виділення в окреме цього кримінального провадження щодо неповнолітнього під час досудового розслідування.

Затримання та тримання під вартою можуть застосовуватися до неповнолітнього лише у разі, якщо він підозрюється або обвинувачується у вчиненні тяжкого чи особливо тяжкого злочину, за умови, що застосування іншого запобіжного заходу не забезпечить запобігання ризикам, які зазначені у ст. 177 КПК. Про затримання і взяття під вар-ту неповнолітнього негайно сповіщаються його батьки чи особи, які їх замінюють.

Про затримання неповнолітнього, підозрюваного у вчиненні кримінального правопорушення, складається протокол, в якому, крім відомостей, передбачених ст. 104 КПК, зазначаються: місце, дата і точний час (година і хвилини) затримання відповідно до положень ст. 209 КПК; підстави затримання; результати особистого обшуку; клопотання, заяви чи скарги затриманого, якщо такі надходили; повний перелік процесуальних прав та обов'язків затриманого. Протокол про затримання підписується особою, яка його склала, і затриманим. Копія протоколу негайно під розпис вручається затриманому, а також надсилається прокурору.

Уповноважена службова особа, що здійснила затримання особи, повинна негайно повідомити затриманому зрозумілою для нього мовою підстави затримання та у вчиненні якого кримінального правопорушення він підозрюється, а також роз'яснити право мати захисника, отримувати медичну допомогу, давати пояснення, показання або не говорити нічого з приводу підозри проти нього, негайно повідомити інших осіб про його затримання і місце перебування відповідно до положень ст. 213 КПК, вимагати перевірку обґрунтованості затримання та інші процесуальні права, передбачені КПК (ч. 4 ст. 208 КПК).

У разі затримання неповнолітньої особи уповноважена службова особа, що здійснила затримання, зобов'язана негайно повідомити про це його батьків або усиновителів, опікунів, піклувальників, орган опіки та піклування (ст. 213 КПК).

З моменту складання протоколу затриманий неповнолітній набуває статусу підозрюваного як самостійної процесуальної фігури зі своїми правами та обов'язками. Письмове повідомлення про підозру затриманій особі вручається не пізніше двадцяти чотирьох годин з моменту її затримання.

Під час кримінального провадження щодо осіб, які підозрюються або обвинувачуються у вчиненні кримінального правопорушення у віці до 18 років, участь захисника є обов'язковою — з моменту встановлення факту неповноліття або виникнення будь-яких сумнівів у тому, що особа є повнолітньою.

Неповнолітній підозрюваний чи обвинувачений повідомляється або викликається слідчим, прокурором, слідчим суддею чи судом через його батьків або інших законних представників. Інший порядок допускається лише в разі, якщо це зумовлюється обставинами, встановленими під час кримінального провадження.

Якщо неповнолітній перебуває під вартою, він викликається через адміністрацію місця попереднього ув'язнення (ст. 437 КПК).

Слідчий згідно з вимогами кримінального процесуального законодавства зобов'язаний забезпечити неповнолітньому підозрюваному право на захист та охорону його особистих і майнових прав.

Для забезпечення права неповнолітнього на захист ч. 1 ст. 491 КПК передбачено, що якщо неповнолітній не досяг шістнадцятирічного віку або якщо неповнолітнього визнано розумово відсталим, на його допиті за рішенням слідчого, прокурора, слідчого судді, суду або за клопотанням захисника забезпечується участь законного представника, педагога чи психолога, а у разі необхідності — лікаря.

Цим особам до початку допиту роз'яснюється їхнє право ставити запитання неповнолітньому підозрюваному чи обвинуваченому. Слідчий, прокурор вправі відвести по-

ставлене запитання, але відведене запитання повинно бути занесене до протоколу. При допиті неповнолітнього підозрюваного чи обвинуваченого в присутності педагога бажано, щоб він був з іншої школи. Мають місце факти, коли слідчий запрошує педагога зі школи, в якій навчався чи навчається неповнолітній, і вони постійно конфліктували. При зустрічі з таким педагогом неповнолітній на допиті може нічого не сказати. Тому якщо запрошується педагог з навчально-виховного закладу, в якому навчався чи навчається неповнолітній, слідчий повинен з'ясувати це досить важливе для відповідної процесуальної дії питання.

Слід пам'ятати, що відповідно до ч. 2 ст. 226 КПК допит малолітньої або неповнолітньої особи не може продовжуватися без перерви понад одну годину, а загалом — понад дві години на день.

Характеризуючи особливості допиту неповнолітніх (підозрюваних, обвинувачених), варто мати на увазі, що неповнолітні, спілкуючись зі своїми ровесниками або з дорослими, досить часто зазнають навіювання і можуть непомітно для себе підмінити особисте сприйняття висловлюваннями інших осіб, що мали розмову з ними.

У судовому засіданні незнайома обстановка і сторонні люди можуть налякати малолітнього, що може загальмувати процес його мислення і завадити наданню ним повних показань. Також під час допиту малолітніх слід урахувувати їх швидку стомлюваність. Якщо допит триватиме значний проміжок часу, слід передбачити перерви. Науковці, які досліджували вказані проблеми стверджують, що діти віком 5-7 років можуть бути уважними близько 15 хвилин, 7-10 років — близько 25 хвилин, старші 12 років — близько 30 хвилин. Виклик у судове засідання малолітнього повинен плануватися таким чином, щоб дитина не чекала допиту, оскільки чекання швидко стомлює дітей.

Під час допиту неповнолітнього підозрюваного, обвинуваченого обставини, що підлягають встановленню, доцільно поділити на такі групи: фактичні обставини вчинення конкретного кримінального правопорушення, роль підозрюваного, обвинуваченого в ньому, наявність дорослих підбурювачів, обставини, що характеризують суб'єктивну сторону правопорушення, а також інші ознаки, що мають значення для кваліфікації діяння; обставини, що обтяжують або пом'якшують вину; обставини, що стосуються особистості підозрюваного, обвинуваченого та його попередньої поведінки; умови життя та виховання підлітка, причини й умови, що сприяли вчиненню кримінального правопорушення.

Наведений перелік можна доповнити обставинами, що характеризують неповнолітнього після вчинення ним кримінального правопорушення. Вони повинні мати важливе значення при вирішенні судом питання про доцільність призначення покарання у вигляді позбавлення волі або про можливість застосування відстрочки виконання вироку чи умовного засудження. З цих підстав клопотання про застосування до неповнолітнього примусових заходів виховного характеру може бути складене і надіслане до суду за умови, що неповнолітній та його законний представник проти цього не заперечують.

Під час допиту неповнолітніх використовуються такі тактико-криміналістичні прийоми: вислуховування легенди, у ході якого слід дати можливість допитуваному викласти свою версію події (знаючи з інших джерел про її неправдивість). Після цього за допомогою запитань той, хто проводить допит, демонструє внутрішнє протиріччя, невідповідність та нелогічність показань як між окремими їх частинами, так і з іншими доказами; припинення брехні, де, на противагу вислуховуванню легенди, той, хто проводить допит, на початку надання допитуваним показань повинен своїми запитаннями, що демонструють знання обставин кримінального провадження, спрямовувати ці пока-

зання від неправдивих до правдивих; відволікання уваги — умисне відволікання особою, яка проводить допит, уваги допитуваного своїми запитаннями на другорядні деталі, що притупляє його пильність; порівняння як прийом використовується з метою усунення протиріч, що містяться в показаннях, шляхом порівняння частин показань з іншими їх частинами або з іншими доказами; уточнення, де особа, яка проводить допит, відповідними запитаннями допомагає допитуваному дати повні показання щодо обставин, які її цікавлять; деталізація або конкретизація — постановка запитань, що дозволяють розчленити загальні й не досить конкретні показання на окремі епізоди та факти; контроль — постановка запитань, що прямо не стосуються теми допиту, але дозволяють отримати контрольні дані для перевірки правдивості показань про окремі факти та події; нагадування — постановка запитань, що допомагають допитуваному згадати окремі факти, забуті ним, заповнити прогалини у показаннях; наочність — використання різних наочних посібників (ілюстрацій, альбомів, макетів, схем, планів, речей і предметів), які допомагають допитуваному відновити в пам'яті окремі події.

При виникненні сумнівів у достовірності показань особи, що не досягла повноліття, суд за своєю ініціативою або за клопотанням учасників судового розгляду може визнати за доцільне призначити судово-психологічну експертизу, на розгляд якої необхідно ставити такі запитання: який рівень загального розвитку неповнолітнього в психологічному відношенні; які його здібності логічно мислити, орієнтуватися в ситуації; чи відповідають показання неповнолітнього його віку й інтелектуальному розвитку; який ступінь навіювання неповнолітнього; чи є підстави вважати, що неповнолітній дає показання під впливом дорослих; чи має конкретна допитувана неповнолітня особа суб'єктивну можливість правильно сприймати та оцінювати обставини, що мають значення для кримінального провадження; чи міг малодітній свідок (потерпілий) правильно сприймати та осмислювати конкретний випадок.

Допит осіб, що не досягли повноліття, має провадитися в судовому засіданні у повній відповідності з вимогами чинного законодавства. Кожен з учасників судового розгляду повинен враховувати психологічні особливості формування показань неповнолітніми. Під час допиту суд має усувати все, що не стосується суті кримінального провадження та суперечить нормам моралі. Особливо не слід допускати дій, що можуть спричинити травмування дитячої психіки.

За наявності підстав до неповнолітнього можуть застосовуватися запобіжні заходи, передбачені ст. 176 КПК.

Наявність достатніх підстав для застосування запобіжного заходу повинна вирішуватися у кожному конкретному випадку слідчим суддею чи судом. При цьому необхідно брати до уваги й обставини, передбачені ст. 178 КПК: вагомість наявних доказів про вчинення підозрюваним, обвинуваченим кримінального правопорушення; тяжкість покарання, що загрожує відповідній особі у разі визнання підозрюваного, обвинуваченого винуватим у кримінальному правопорушенні, у вчиненні якого він підозрюється, обвинувачується; вік та стан здоров'я підозрюваного, обвинуваченого; міцність соціальних зв'язків підозрюваного, обвинуваченого в місці його постійного проживання, у тому числі наявність в нього родини й утриманців; наявність у підозрюваного, обвинуваченого постійного місця роботи або навчання; репутацію підозрюваного, обвинуваченого; майновий стан підозрюваного, обвинуваченого; наявність судимостей у підозрюваного, обвинуваченого; дотримання підозрюваним, обвинуваченим умов застосованих запобіжних заходів, якщо вони застосовувалися до нього раніше; наявність повідомлення особі про підозру у вчиненні іншого кримінального правопорушення; розмір майнової

шкоди, у завданні якої підозрюється, обвинувачується особа, або розмір доходу, в отриманні якого внаслідок вчинення кримінального правопорушення підозрюється, обвинувачується особа, а також вагомість наявних доказів, якими обґрунтовуються відповідні обставини.

При обранні того чи іншого запобіжного заходу варто враховувати його мету та підстави запобігання спробам, зазначеним у ст. 177 КПК: переховуватися від органів досудового розслідування і/або суду; знищити, сховати або спотворити будь-яку із речей чи документів, які мають істотне значення для встановлення обставин кримінального правопорушення; незаконно впливати на потерпілого, свідка, іншого підозрюваного, обвинуваченого, експерта, спеціаліста у цьому ж кримінальному провадженні; перешкоджати кримінальному провадженню іншим чином; вчинити інше кримінальне правопорушення чи продовжити кримінальне правопорушення, у якому підозрюється, обвинувачується.

До неповнолітніх підозрюваних чи обвинувачених, крім запобіжних заходів, передбачених ст. 176 КПК, може застосовуватися передання їх під нагляд батьків, опікунів чи піклувальників, а до неповнолітніх, які виховуються в дитячій установі, — передання їх під нагляд адміністрації цієї установи. Передання неповнолітнього підозрюваного чи обвинуваченого під нагляд батьків, опікунів, піклувальників або адміністрації дитячої установи полягає у взятті на себе будь-ким із зазначених осіб або представником адміністрації дитячої установи письмового зобов'язання забезпечити прибуття неповнолітнього підозрюваного чи обвинуваченого до слідчого, прокурора, слідчого судді, суду, а також його належну поведінку. Передання під нагляд батьків та інших осіб можливе лише за їхньої на це згоди та згоди неповнолітнього підозрюваного чи обвинуваченого. Особа, яка взяла зобов'язання про нагляд, має право відмовитися від подальшого виконання цього зобов'язання, заздалегідь про це повідомивши.

До передання неповнолітнього підозрюваного чи обвинуваченого під нагляд суд зобов'язаний зібрати відомості про особу батьків, опікунів або піклувальників, їхні стосунки з неповнолітнім і впевнитися у тому, що вони можуть належно здійснювати нагляд за неповнолітнім.

При відібранні зобов'язання про взяття під нагляд батьки, опікуни, піклувальники, адміністрація дитячої установи попереджаються про характер підозри чи обвинувачення неповнолітнього і про їхню відповідальність у разі порушення взятого на себе зобов'язання. При порушенні цього зобов'язання на батьків, опікунів і піклувальників накладається грошове стягнення від двох до п'яти розмірів мінімальної заробітної плати.

Повідомлення про завершення досудового розслідування та надання доступу до матеріалів досудового розслідування неповнолітньому підозрюваному направляється захиснику та законному представнику.

Кримінальне провадження щодо розгляду стосовно неповнолітньої особи обвинувального акта, клопотань про звільнення від кримінальної відповідальності, застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру, їх продовження, зміну чи припинення, а також кримінальне провадження в апеляційному чи касаційному порядку щодо перегляду прийнятих із зазначених питань судових рішень здійснюються суддею, уповноваженим згідно із Законом України «Про судоустрій і статус суддів» на здійснення кримінального провадження стосовно неповнолітніх.

Кримінальне провадження щодо застосування примусових заходів виховного характеру, передбачених законом України про кримінальну відповідальність, здійснюється внаслідок вчинення особою, яка після досягнення одинадцятирічного віку до досягнен-

ня віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність, вчинила суспільно небезпечне діяння, що підпадає під ознаки діяння, передбаченого законом України про кримінальну відповідальність.

За наявності достатніх підстав вважати, що неповнолітня особа, яка не досягла віку кримінальної відповідальності, але вчинила суспільно небезпечне діяння, що підпадає під ознаки діяння, за яке КК України встановлено покарання у вигляді позбавлення волі на строк понад п'ять років, може бути поміщена у приймальник-розподільник для дітей на строк до тридцяти днів на підставі ухвали слідчого судді, суду, постановленої за клопотанням прокурора згідно з правилами, передбаченими для обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою.

Слідчий суддя, суд зобов'язані відмовити у поміщенні особи у приймальник-розподільник для дітей, якщо прокурор не доведе наявності достатніх підстав вважати, що особа вчинила суспільно небезпечне діяння, яке підпадає під ознаки діяння, за яке Кримінальним кодексом України передбачено покарання у вигляді позбавлення волі на строк понад п'ять років, наявності ризиків, які дають достатні підстави вважати, що особа може здійснити дії, передбачені ч. 1 ст. 177 КПК, та що жоден із більш м'яких заходів не може запобігти цьому.

Строк тримання особи у приймальнику-розподільнику для дітей може бути продовжено ухвалою слідчого судді, суду ще на строк до тридцяти днів. Питання скасування чи продовження строку тримання особи у приймальнику-розподільнику для дітей вирішується в порядку, передбаченому для скасування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою або продовження строку тримання під вартою відповідно.

За відсутності підстав для закриття кримінального провадження прокурор затверджує складене слідчим або самостійно складає клопотання про застосування до неповнолітнього примусових заходів виховного характеру і надсилає його до суду в порядку, передбаченому КПК.

Відповідно до ст. 105 КК неповнолітній, який вчинив злочин невеликої або середньої тяжкості, може бути звільнений від покарання, якщо буде визнано, що внаслідок щирого розкаяння та подальшої бездоганної поведінки він на момент постановлення вироку не потребує застосування покарання. На основі рішення суду до неповнолітнього можуть бути застосовані такі примусові заходи виховного характеру, причому кілька одночасно: застереження; обмеження дозвілля і встановлення особливих вимог до поведінки неповнолітнього; передача неповнолітнього під нагляд батьків чи осіб, які їх замінюють, чи під нагляд педагогічного або трудового колективу за його згодою, а також окремих громадян на їхнє прохання; покладення на неповнолітнього, який досяг п'ятнадцятирічного віку і має майно, кошти або заробіток, обов'язку відшкодування заподіяних майнових збитків; направлення неповнолітнього до спеціальної навчально-виховної установи для дітей і підлітків до його виправлення, на строк, що не перевищує трьох років.

Судовий розгляд здійснюється в судовому засіданні за участю прокурора, законного представника, захисника та представників служби у справах дітей і кримінальної міліції у справах дітей, якщо вони з'явилися або були викликані в судові засідання згідно із загальними правилами, передбаченими Кримінальним процесуальним кодексом України.

Судовий розгляд завершується постановленням ухвали про застосування примусових заходів виховного характеру або про відмову в їх застосуванні.

В юридичній літературі висловлено думку, що стосовно неповнолітніх, які не є суб'єктами вчинення кримінального правопорушення, не повинно проводитися досудо-

ве слідство, а тільки судовий розгляд матеріалів про застосування примусових заходів виховного характеру. Вбачається, що досудова підготовка матеріалів має проводитись тільки до встановлення особи неповнолітнього, яка вчинила протиправне діяння, після чого матеріали кримінального провадження повинні направлятися в суд за належністю. Через це пропонується створити спеціальні (ювенальні) суди з розгляду кримінальних проваджень щодо неповнолітніх за зразком, наприклад, деяких західних держав. Основна їх мета — усунення помилок у вихованні неповнолітніх, посилення виховної та опікунської ролі в сім'ї. За фактами вчинення протиправного діяння суди з кримінального провадження щодо неповнолітніх здійснювали б не кримінальне, а опікунське провадження.

Під час постановлення ухвали в кримінальному провадженні щодо застосування примусових заходів виховного характеру суд з'ясовує такі питання: чи мало місце суспільно небезпечне діяння; чи вчинено це діяння неповнолітнім у віці від одинадцяти років до настання віку, з якого настає кримінальна відповідальність за це діяння; чи слід застосувати до нього примусовий захід виховного характеру і якщо слід, то який саме (ч. 1 ст. 501 КПК).

При застосуванні до неповнолітнього примусового заходу у вигляді направлення до спеціального навчально-виховного закладу на кримінальну міліцію у справах дітей покладатися обов'язок доставити неповнолітнього до спеціального навчально-виховного закладу.

Ухвала суду, постановлена за наслідками розгляду клопотання про застосування примусових заходів виховного характеру, може бути оскаржена в порядку, передбаченому КПК.

Якщо особова справа неповнолітнього направляється в суд для застосування примусових заходів виховного характеру, слідчий повинен додержуватися порядку її оформлення. До такого кримінального провадження повинна бути приєднана особова справа, як того вимагає постанова Кабінету Міністрів України «Про організацію діяльності спеціальних навчально-виховних закладів для дітей і підлітків, які потребують особливих умов виховання» від 13 жовтня 1993 р. № 859, якою затверджені Положення про ці заклади та Інструкція про порядок оформлення особових справ неповнолітніх, які направляються до спеціальних загальноосвітніх шкіл та спеціальних професійних училищ для дітей, які потребують особливих умов виховання, що затверджена наказом Міністерства освіти України від 27 грудня 1994 р. № 362.

Відповідно до вимог вказаних нормативних актів, кожний слідчий, який направляє кримінальне провадження до суду для застосування примусових заходів виховного характеру, повинен з допомогою працівників ОВС, освіти і охорони здоров'я (кожного в межах своєї компетенції), приєднати до неї особову справу неповнолітнього, в якій обов'язково повинні бути такі документи: особова справа учня (учениці) загальноосвітнього навчально-виховного закладу, інтернатного закладу, школи-інтернату для дітей-сиріт і дітей, які залишилися без піклування батьків, професійно-технічного закладу, характеристика на час направлення до загальноосвітньої школи чи професійного училища соціальної реабілітації з останнього місця навчання, роботи або проживання; паспорт (оригінал) або свідоцтво про народження (оригінал) для осіб, які не досягли 16 років, а для осіб призовного віку — приписне свідоцтво райвійськкомату; довідка про закінчення відповідного класу середнього загальноосвітнього навчально-виховного закладу, загальноосвітнього інтернатного закладу або відповідного курсу професійного закладу, таблиць успішності за останній чи поточний рік або свідоцтво про закінчення початкової або основної школи, чотири фото розміром 4×6 см; довідка про місце про-

живання, займану жилу площу, склад сім'ї, а також довідка з місця роботи батьків, у якій повинні бути вказані розміри заробітної плати; медична картка дитини (ф. 02бу) і вкладний аркуш до медичної картки амбулаторного хворого, а також картка профілактичних щеплень (ф. 068у) і дані лабораторних аналізів за давністю не більше місяця до направлення в спеціальний заклад; довідка лікаря (психіатра, нарколога та медичного психолога, якщо він є у лікувальному закладі) — для хлопців і дівчат, лікаря-гінеколога (для дівчат), лікаря дерматовенеролога (для хлопців і дівчат після 14 років); для підлітків, які направляються до училищ соціальної реабілітації, медична довідка (лікарський професійний висновок, ф. 086). Якщо діагноз свідчить про відхилення у здоров'ї підлітка від норми, додається довідка від лікаря із зазначенням обмежень для нього у набутті можливої професії. Крім того, для підлітків, які перебувають на обліку в психоневрологічних диспансерах і направляються до училищ соціальної реабілітації — висновок про можливість навчання і вид професії; висновок лікарської комісії на підставі проведеного огляду про можливість утримання неповнолітнього у загальноосвітній школі чи професійному училищі соціальної реабілітації.

Якщо кримінальне провадження направляється до суду на дітей-сиріт чи дітей, які залишилися без піклування батьків, крім вказаних вище документів в особовій справі повинні бути і документи, які свідчать про сирітство цих дітей: свідоцтво про смерть батьків або документи про позбавлення батьківських прав, засудження батьків до позбавлення волі, визнання їх безвісно відсутніми, інші документи, які підтверджують, що неповнолітній залишився без піклування батьків або осіб, які їх замінюють; довідка ЖКГ, будинкоуправління, сільської Ради народних депутатів про місце проживання підлітка, склад сім'ї і житлову площу, яку він займав до осиротіння; опис майна, що належить неповнолітньому, свідоцтво (довідка) про право на спадщину і житлову площу; документи, що свідчать про вжиття заходів щодо забезпечення збереження майна і житлової площі підлітка; довідка про призначення неповнолітньому пенсії або аліментів із зазначенням їх одержувача.

Після прийняття рішення судом до особової справи неповнолітнього, який направляється до спеціальної установи для неповнолітніх, приєднується рішення суду про направлення неповнолітнього з вирішенням питання про стягнення плати з батьків за утримання в цих закладах згідно зі ст. 13 Закону «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей», п. 6 постанови Кабінету Міністрів від 13 жовтня 1993 р. № 859.

Що стосується дітей-сиріт і дітей, які залишилися без піклування батьків або осіб, які їх замінюють, а також дітей з багатодітних, малозабезпечених сімей, то суд у рішенні про направлення їх до спеціального закладу вказує, що вони там повинні перебувати на повному державному утриманні, як це передбачено відповідними пунктами Положення про загальноосвітню школу соціальної реабілітації і Положенням про професійне училище соціальної реабілітації.

У випадках, якщо неповнолітній утримувався до вирішення питання судом у приймальнику-розподільнику для неповнолітніх, до особової справи для одержання путівки в спеціальний заклад повинна бути приєднана довідка про відсутність інфекційних захворювань в закладі, а при виявленні у нього захворювання, що не є протипоказаним для поміщення в заклад соціальної реабілітації — відправлення його затримується до повного видужання.

У разі, якщо під час судового розгляду не буде доведено однієї з обставин, передбачених у пункті 1 або 2 ч. 1 ст. 501 КПК, суд зобов'язаний постановити ухвалу про відмову у застосуванні примусових заходів виховного характеру і закрити кримінальне провадження.

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. Які особливості кримінального провадження щодо неповнолітніх?
2. Які заходи застосовуються до неповнолітніх, що вчинили кримінальні правопорушення, коли їм виповнилося 11 років?
3. Які додаткові обставини необхідно встановити у кримінальному провадженні щодо неповнолітніх?
4. Яким шляхом встановлюється вік неповнолітнього, якщо відсутні документи про його народження?
5. Які запобіжні заходи застосовуються до неповнолітнього, який вчинив кримінальне правопорушення?
6. В яких випадках неповнолітній, що вчинив кримінальне правопорушення, може бути звільнений від покарання?
7. Які заходи виховного характеру можуть бути застосовані до неповнолітнього?
8. З якого віку підлягають кримінальній відповідальності неповнолітні особи, які вчинили кримінальні правопорушення?
9. Якою статтею КПК України визначається підслідність кримінальних проваджень щодо неповнолітніх?
10. З якого моменту особа вважається такою, що досягла певного віку (11, 14, 16, 18 років)?

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Гідулянова Є. М. Кримінальне провадження у справах малолітніх: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Гідулянова Євгенія Миколаївна ; Одес. нац. юрид. акад. — Одеса, 2008. — 18 с.
2. Голубов А. Є. Процесуальне становище в кримінальному судочинстві України неповнолітнього, який скоїв злочин або суспільно небезпечне діяння : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Голубов Артем Євгенович ; Нац. універ. внутрішніх справ. — Х., 2005. — 20 с.
3. Зеленський С.М. Провадження у справах дітей, які не досягли віку кримінальної відповідальності: навч. посіб. / С.М. Зеленський, С.П. Назаренко, Д.П. Письменний. — К.: КНТ, 2012. — 157 с.
4. Левендаренко О. О. Досудове розслідування у справах про злочини неповнолітніх (питання кримінально-процесуального доказування) / О. О. Левендаренко. — Донецьк : Донец. юрид. ін-т ЛДУВС, 2007. — 212 с.
5. Омеляненко Г. М. Провадження у справах про злочини неповнолітніх як диференціація кримінально-процесуальної форми : навч. посіб. / Г. М. Омеляненко. — К. : Атіка, 2002. — 128 с.
6. Греса Н. В. Психологічні чинники усвідомлення вини неповнолітніми злочинцями : автореф. дис. ... канд. психолог. наук : 19.00.06 / Наталія Володимирівна Греса. — Х., 2008. — 22 с.
7. Ковна У.С. Забезпечення прав і законних інтересів малолітніх осіб у кримінальному процесі України: автореф. на здобуття наук. ступеня канд.

юрид. наук: спец. 12.00.09 — кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза /Ковна У.С. — К., 2010. — 20 с.

8. Коталейчук С. П. Теоретико-правові проблеми правового статусу неповнолітніх в Україні та забезпечення його реалізації як один із основних напрямків діяльності міліції : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Коталейчук Сергій Петрович ; НАВСУ. — К., 2004. — 17с.

9. Романюк А. Б. Проблеми захисту неповнолітніх у кримінальному судочинстві : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Андрій Богданович Романюк ; Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. — Х., 2004. — 20 с.

10. Романюк В. В. Щодо чинників становлення та розвитку провадження про злочини та суспільно небезпечні діяння дітей як окремого виду провадження в кримінальному судочинстві України / В. В. Романюк // Право і безпека. — 2009. — № 5 (32). — С. 122-128.

11. Про організацію діяльності спеціальних навчальних закладів для дітей і підлітків, які потребують особливих умов виховання : постанова Кабінету Міністрів України від 13.10.1993 № 859 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/859-93-п>.

12. Про практику розгляду судами справ про застосування примусових заходів виховного характеру : постанова Пленуму Верховного Суду України від 15.05.2006 № 2 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0006700-02>.

КРИМІНАЛЬНЕ ПРОВАДЖЕННЯ НА ПІДСТАВІ УГОД

1. *Поняття та види угод у кримінальному провадженні*
 2. *Порядок ініціювання та укладення угод*
 3. *Загальний порядок судового провадження на підставі угод*
- Питання для самоконтролю*
Рекомендована література

1. ПОНЯТТЯ ТА ВИДИ УГОД У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Кримінальне провадження на підставі угод є одним із особливих порядків кримінального провадження, який регламентовано главою 35 КПК, а також одним із інститутів кримінального процесуального права. Цей інститут є проявом концепції відновлювального правосуддя, яка стала однією з відмінних тенденцій розвитку сучасного судочинства у світі.

24 липня 2002 р. Економічна і соціальна рада при ООН ухвалила резолюцію «Про основні принципи програм відновлюючого правосуддя у кримінальних справах», яка рекомендує всім країнам розвивати та впроваджувати програми відновлюючого правосуддя у національне судочинство. Існує декілька моделей подібного правосуддя, і найпоширенішою його формою є програми примирення жертв і правопорушників (медіація).

Відповідно до Рамкового рішення ради Європейського Союзу «Про положення жертв у кримінальному судочинстві» від 15 березня 2001 р. медіація у кримінальних справах — це процес пошуку до або під час кримінального процесу взаємоприйнятного рішення між потерпілим та правопорушником за посередництва компетентної особи — медіатора.

На підставі цього рішення всі країни Європейського Союзу зобов'язані поширювати посередництво в кримінальних справах та забезпечувати прийняття до розгляду будь-якої угоди між жертвою та правопорушником, досягнутої в процесі посередництва.

Крім того, практика укладання угод в кримінальному провадженні неодноразово була предметом розгляду у ЄСПЛ, який зазначив, що саме по собі існування таких спрощених процедур не суперечить Конвенції з прав людини та практиці ЄСПЛ.

Так, в одному з рішень Суду у справі «Ніколов проти Болгарії» ЄСПЛ зазначив, що застосування спрощеної процедури на підставі угоди про визнання винуватості та загалом спрощення процедур на підставі Рекомендації № R (87)18, безперечно має переваги для обвинуваченого та правосуддя загалом, оскільки скорочує тривалість кримінального провадження, швидко визнаючи винуватість особи та міру її відповідальності, крім того, спрощує вирішення питань цивільної відповідальності та відшкодування шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням.

Угоди в кримінальному провадженні — це інститут кримінального процесу, спрямований на скорочення та спрощення процедури розгляду кримінальних прова-

джен, зменшення строків перебування осіб під вартою, заощадження ресурсів та часу, що витрачаються на розгляд кримінального провадження, а також позасудове вирішення конфліктних ситуацій, зменшення навантаження на органи досудового розслідування та суд (суддю).

Відповідно до ст. 468 КПК у кримінальному провадженні можуть бути укладені такі види угод:

1) угода про примирення між потерпілим та підозрюваним, обвинуваченим (далі — угода про примирення);

2) угода між прокурором та підозрюваним, обвинуваченим про визнання винуватості (далі — угода про визнання винуватості).

Угода про примирення — це добровільна угода між потерпілим та підозрюваним чи обвинуваченим, в якій узгоджуються умови відповідальності підозрюваного або обвинуваченого за умови вчинення ним дій, спрямованих на відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, а також дій не пов'язаних з відшкодуванням шкоди, які підозрюваний чи обвинувачений зобов'язані вчинити на користь потерпілого.

Угода про визнання винуватості — це добровільна угода між прокурором та підозрюваним чи обвинуваченим, в якій названі сторони узгоджують умови відповідальності підозрюваного або обвинуваченого залежно від його дій після початку кримінального провадження або після вручення письмового повідомлення про підозру щодо співпраці у розслідуванні кримінального правопорушення.

Головною метою запровадження цих угод є забезпечення принципу процесуальної економії, а саме: процесуальне спрощення розгляду кримінальних проваджень, зменшення навантаження на органи досудового розслідування та суд (суддю), витрат на ведення процесу, а також задоволення інтересів сторін, наприклад, забезпечення потерпілому права на швидке і повне відшкодування заподіяної шкоди, а щодо обвинуваченого — звільнення від покарання, уникнення невизначеності щодо покарання у суді, у деяких випадках застосування до нього альтернативного покарання або його зниження.

Таким чином, за умови суворого дотримання прав сторін та загальних засад здійснення правосуддя у кримінальному провадженні угоди можуть досить вдало та доцільно застосовуватися в кримінальному процесі України.

2. ПОРЯДОК ІНІЦІУВАННЯ ТА УКЛАДЕННЯ УГОД

Порядок ініціювання та укладення угоди про примирення

У ч. 1 ст. 469 КПК зазначено, що *суб'єктом ініціювання (ініціатором) укладення угоди про примирення може бути лише потерпілий чи підозрюваний (обвинувачений)*.

Саме цим особам як найбільш зацікавленим у результатах розгляду провадження законодавець надав право вирішувати між собою питання про закінчення процесу у спрощеній формі за відсутності спору між ними. А згода на примирення цих осіб (потерпілого та підозрюваного (обвинуваченого)) є основним елементом укладення угоди про примирення.

Вести переговори (домовлятися) стосовно укладення угоди про примирення, крім цих осіб можуть захисник, представник (законний представник) та інша особа, погоджена сторонами кримінального провадження (за винятком слідчого, прокурора або судді).

При цьому слід звернути увагу, що згідно зі ст. 55 КПК потерпілим у кримінальному провадженні може бути фізична особа, якій кримінальним правопорушенням завда-

но моральної, фізичної або майнової шкоди, а також юридична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано майнової шкоди. З наведеного вбачається, що угоду про примирення може бути укладено із представником юридичної особи у разі завдання їй майнової шкоди. Відповідно до ч. 2 ст. 58 КПК ним може бути керівник юридичної особи, інша особа, уповноважена законом або установчими документами, працівник юридичної особи за дорученням керівника юридичної особи за довіреністю на представництво, а також особа, яка має право бути захисником у кримінальному провадженні, згідно з укладеною з нею угодою на представництво.

До інших осіб, погоджених сторонами кримінального провадження, які можуть брати участь у примирних процедурах, можна віднести представників медіаційних центрів, осіб, які мають авторитет на певній території (лікарі, вчителі, громадські діячі та ін.)

У п. 1 Інформаційного листа Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 15 листопада 2012 р. № 223-1679/0/4-12 «Про деякі питання здійснення кримінального провадження на підставі угод» (далі — Інформаційний лист ВССУ) зазначено, що угода про примирення також може укладатися, якщо її сторонами чи стороною є неповнолітні. У такому випадку угода укладається за участю законних представників і захисників неповнолітніх.

При цьому якщо неповнолітній досяг шістнадцятирічного віку, він має право укладати угоду про примирення самостійно, але за наявності згоди його законного представника. Якщо ж неповнолітній не досяг 16 років, угоду про примирення за його згодою укладає законний представник неповнолітнього. Про надання згоди неповнолітнім, його законним представником у наведених вище випадках обов'язково має бути зазначено в угоді про примирення. Такий підхід слід використовувати, коли укладається угода про визнання винуватості з неповнолітнім підозрюваним, обвинуваченим.

Кримінальний процесуальний закон забороняє слідчому, прокурору або судді ініціювати укладення угоди про примирення та домовлятися про її зміст, але законодавець в ч. 7 ст. 469 КПК покладає на слідчого, прокурора обов'язок поінформувати підозрюваного, потерпілого про їхнє право на примирення, роз'яснити механізм його реалізації та не чинити перешкод в укладенні угоди про примирення. Отже, слідчий, прокурор при ознайомленні сторін кримінального провадження з їхніми правами повинні письмово повідомити та роз'яснити їм про право укласти угоду про примирення. Заборона втручання слідчого, прокурора або судді у процес примирення сторін має на меті забезпечити сторонам право на вільне волевиявлення та вирішення кримінально-правового конфлікту без втручання державних органів.

Особи, які брали участь в укладенні та виконанні угоди про примирення у кримінальному провадженні, не можуть бути допитані як свідки щодо обставин, які стали їм відомі у зв'язку з участю в укладенні та виконанні угоди про примирення (п. 8 ч. 2 ст. 65 КПК).

Угоду про примирення може бути укладено у провадженні щодо:

- кримінальних проступків;
- злочинів невеликої і середньої тяжкості;
- у кримінальному провадженні у формі приватного обвинувачення.

У кримінальному провадженні щодо тяжких та особливо тяжких злочинів угода про примирення не укладається, за винятком кримінального провадження у формі приватного обвинувачення, яке здійснюється щодо кримінальних правопорушень, визначених ст. 477 КПК.

Укладення угоди про примирення може ініціюватися в будь-який момент після повідомлення особі про підозру до виходу суду до нарадчої кімнати для ухвалення вироку

(ч. 5 ст. 469 КПК). Наприклад, якщо обвинувачений до проголошення ним останнього слова дійде згоди з потерпілим щодо укладення угоди (її змісту), він може перед останнім словом або під час своєї промови заявити про це суду. У такому випадку суд, надаючи можливість обвинуваченому закінчити свій виступ, згідно з ч. 3 ст. 474 КПК невідкладно зупиняє проведення процесуальних дій і переходить до розгляду угоди.

Крім того, у разі недосягнення згоди щодо укладення угоди факт її ініціювання і будь-які твердження, що були зроблені з метою її досягнення, не можуть розглядатися як відмова від обвинувачення або як визнання своєї винуватості. Отже, будь-які відомості, які стали відомі слідчому, прокурору в ході проведення переговорів про примирення не можуть бути використані як докази, що підтверджують винність особи, і на них не можна посилається у подальшому кримінальному провадженні.

Слід мати на увазі, якщо кримінальне провадження здійснюється щодо кількох осіб, які підозрюються чи обвинувачуються у вчиненні одного або кількох кримінальних правопорушень, і згоди щодо укладення угоди досягнуто не з усіма підозрюваними чи обвинуваченими, угоду може бути укладено з одним (кількома) з підозрюваних, обвинувачених. Кримінальне провадження щодо особи (осіб), з якими досягнуто згоди, підлягає виділенню в окреме провадження.

Якщо ж кримінальне провадження здійснюється стосовно однієї особи, яка підозрюється чи обвинувачується у вчиненні кількох окремих кримінальних правопорушень, серед яких є тяжкий чи особливо тяжкий злочин і злочин невеликої тяжкості, внаслідок вчинення якого потерпілому було завдано шкоди, угоду про примирення може бути укладено щодо злочину невеликої тяжкості. Кримінальне провадження у такому випадку (стосовно зазначеного кримінального правопорушення) має бути виділено в окреме провадження, про що слідчий, прокурор вносить постанову, а суддя постановляє ухвалу (оригінал рішення про виділення провадження підшивається до виділеного провадження, а копія долучається до матеріалів кримінального провадження, з якого воно виділено). Під окремим кримінальним правопорушенням у таких випадках слід розуміти не лише одичне суспільно небезпечне діяння, але й діяння, яке отримало повну правову оцінку шляхом застосування двох або більше норм Особливої частини КК України (тобто при ідеальній сукупності злочинів).

У разі, якщо в кримінальному провадженні беруть участь кілька потерпілих від одного й того ж кримінального правопорушення, угоду може бути укладено та затверджено лише з усіма потерпілими. При цьому укладається одна угода, у якій може бути зазначено різні вимоги потерпілих до підозрюваного, обвинуваченого щодо розміру шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, строку її відшкодування чи переліку дій, не пов'язаних із відшкодуванням шкоди, які підозрюваний чи обвинувачений зобов'язаний вчинити щодо потерпілого (потерпілих), але обов'язково має бути зазначено про узгоджене між сторонами (усіма потерпілими та підозрюваним, обвинуваченим) покарання, їх згоду на призначення такого покарання або на призначення покарання та звільнення від його відбування з випробуванням. Недотримання цих вимог закону відповідно до п. 1 ч. 7 ст. 474 КПК є підставою для відмови у затвердженні угоди.

Якщо у кримінальному провадженні беруть участь кілька потерпілих від різних кримінальних правопорушень і згоди щодо укладення угоди досягнуто не з усіма потерпілими, угоду може бути укладено з одним чи кількома потерпілими. У такому випадку угода про примирення укладається з кожним потерпілим окремо, а кримінальне провадження, щодо якого сторони досягли згоди, підлягає виділенню в окреме прова-

дження. Виділення кримінального провадження проводиться у порядку, визначеному положеннями статей 217, 334 КПК.

Умовами укладання угоди про примирення є:

- 1) ініціювання укладення угоди потерпілим, підозрюваним або обвинуваченим;
- 2) укладення такої угоди можливе лише щодо кримінальних проступків, злочинів невеликої і середньої тяжкості та кримінальному провадженні у формі приватного обвинувачення;
- 3) наявність згоди на це потерпілого та підозрюваного (обвинуваченого);
- 4) укладання угоди після повідомлення особі про підозру до моменту виходу суду до нарадчої кімнати для ухвалення вироку.

Порядок ініціювання та укладення угоди про визнання винуватості

У ч. 2 ст. 469 КПК зазначено, що суб'єктом ініціювання (ініціатором) укладення угоди про визнання винуватості може бути лише прокурор або підозрюваний (обвинувачений).

Вказаний вид угод може бути ініційовано та укладено зі сторони обвинувачення виключно прокурором, а отже, за наявності бажання укласти угоду про визнання винуватості підозрюваний (обвинувачений) звертається з клопотанням про укладення угоди безпосередньо до прокурора, який здійснює процесуальне керівництво розслідуванням конкретного кримінального провадження.

Угоду про визнання винуватості може бути укладено у провадженні щодо:

— кримінальних проступків;

— злочинів невеликої чи середньої тяжкості, тяжких злочинів.

За умови, що цими кримінальними правопорушеннями завдано шкоду лише державним чи суспільним інтересам.

Слід звернути увагу, що в Особливій частині КК вжито термін «громадські інтереси», а не «суспільні інтереси», незважаючи на те, що ці словосполучення різняться семантично, у контексті КПК їх слід розуміти як тотожні.

Крім того, в ч. 4 ст. 469 КПК зазначається, що таку угоду не може бути укладено у провадженні, в якому бере участь потерпілий, тобто щодо злочинів чи кримінальних проступків, внаслідок вчинення яких було завдано шкоди правам та інтересам окремих громадян і/або інтересам юридичних осіб, а також у кримінальному провадженні щодо особливо тяжких злочинів незалежно від кола суб'єктів, яким завдано шкоди внаслідок вчинення таких злочинів.

Використане у ч. 4 ст. 469 КПК формулювання «у кримінальному провадженні, в якому бере участь потерпілий» означає, що коли в одному кримінальному провадженні особа підозрюється, обвинувачується у вчиненні кількох не пов'язаних між собою (самостійних) кримінальних правопорушень та внаслідок вчинення одного із них було заподіяно шкоди правам та інтересам окремих громадян чи інтересам юридичної особи (тобто є потерпілий, який бере участь у кримінальному провадженні), — угода про визнання винуватості щодо інших кримінальних правопорушень у такому разі укладатися не може. Проте не виключається можливість укладення угоди про визнання винуватості у кримінальному провадженні, в якому попередньо було укладено угоду про примирення, у зв'язку із чим матеріали кримінального провадження виділено в окреме провадження.

У разі якщо кримінальне провадження здійснюється стосовно кількох осіб, які підозрюються (обвинувачуються) у вчиненні одного або кількох кримінальних правопорушень, і згоди щодо укладення угоди досягнуто не з усіма підозрюваними (обвинуваченими), відпо-

відно до вимог абз. 1 ч. 8 ст. 469 КПК угоду може бути укладено з одним (кількома) із підозрюваних (обвинувачених). Кримінальне провадження стосовно особи (осіб), з якими досягнуто згоди щодо укладення угоди про визнання винуватості, на підставі постанови прокурора або ухвали суду підлягає виділенню в окреме провадження залежно від того, на якій із двох стадій кримінального процесу (досудового розслідування або судового розгляду) сторонами було ініційовано укладення угоди. Виділення кримінального провадження проводиться у порядку, визначеному положеннями статей 217, 334 КПК.

Укладення угоди про визнання винуватості, так як і угоди про примирення може ініційоватися в будь-який момент після повідомлення особі про підозру до виходу суду до нарадчої кімнати для ухвалення вироку (ч. 5 ст. 469 КПК).

В ст. 470 КПК передбачені *обставини, що враховуються прокурором при укладенні угоди про визнання винуватості*:

- 1) ступінь та характер сприяння підозрюваного чи обвинуваченого у проведенні кримінального провадження щодо нього або інших осіб;
 - 2) характер і тяжкість обвинувачення (підозри);
 - 3) наявність суспільного інтересу в забезпеченні швидшого досудового розслідування і судового провадження, викритті більшої кількості кримінальних правопорушень;
 - 4) наявність суспільного інтересу в запобіганні, виявленні чи припиненні більшої кількості кримінальних правопорушень або інших більш тяжких кримінальних правопорушень.
- Умовами укладання угоди про визнання винуватості є:*

- 1) ініціювання укладення такої угоди прокурором або підозрюваним чи обвинуваченим;
- 2) визнання підозрюваним (обвинуваченим) своєї повної винуватості у вчиненні кримінального правопорушення;
- 3) кримінальне правопорушення належить до категорії кримінальних проступків, злочинів невеликої чи середньої тяжкості, тяжких злочинів, внаслідок яких шкода завдана лише державним чи суспільним інтересам;
- 4) відсутність потерпілого у кримінальному провадженні;
- 5) згода підозрюваного чи обвинуваченого сприяти у викритті кримінального правопорушення.

Зміст угоди про примирення та угоди про визнання винуватості повинен відповідати вимогам ст.ст. 471, 472 КПК.

Проаналізувавши зазначені статті можна вказати, що *спільними елементами, які повинні зазначатися в змісті цих угод є:*

- сторони цих угод;
- формулювання підозри чи обвинувачення та його правова кваліфікацію із зазначенням статті (частини статті) закону України про кримінальну відповідальність;
- істотні для відповідного кримінального провадження обставини;
- узгоджене покарання та згода сторін на його призначення або на призначення покарання та звільнення від його відбування з випробуванням;
- наслідки укладення та затвердження угод, передбачені ст. 473 КПК;
- наслідки невиконання угод.

В інформації щодо сторін укладання угод повинно бути зазначено: посадову особу, органу прокуратури, яка уклала угоду з боку обвинувачення, та найменування сторони, прізвище, ім'я, по батькові, дата і місце народження, місце проживання, громадянство; формулювання підозри чи обвинувачення викладається із зазначенням часу, місця, способу вчинення кримінального правопорушення, а також інших суттєвих обставин, які впливають

на правову кваліфікацію діянь підозрюваного (обвинуваченого), правова кваліфікація вказується із зазначенням конкретної статті КК. До істотних для відповідного кримінального провадження обставин можна віднести обставини, які пом'якшують або обтяжують покарання, дії особи по сприянню у розкритті кримінального правопорушення та інші.

Узгоджувати міру покарання та звільнення від його відбування з випробуванням (якщо домовленості щодо такого звільнення мали місце та сторони дійшли згоди). Аналіз статей 65 і 75 КК свідчить, що домовленості сторін угоди при узгодженні покарання не мають виходити за межі загальних засад призначення покарання, встановлених законом України про кримінальну відповідальність. Зокрема сторони мають узгоджувати покарання, враховуючи:

1) положення пп. 1–2 ч. 1 ст. 65 КК України, тобто 1) у межах, встановлених санкцією статті (санкції частини статті) Особливої частини КК, що передбачає відповідальність за вчинений злочин, за винятком випадків, передбачених ч. 2 ст. 53 КК; і 2) відповідно до положень Загальної частини КК. Наприклад, у випадку коли в санкції статті (санкції частини статті), що передбачає відповідальність за вчинений злочин, не встановлено мінімальної межі покарання, сторони мають виходити із положень розділу X Загальної частини;

2) ступінь тяжкості вчиненого злочину, особи винного і обставин, що пом'якшують та обтяжують покарання (п. 3 ч. 1 ст. 65 КК). У положеннях процесуального закону, які регламентують кримінальне провадження на підставі угод, певною мірою вже враховано зазначені обставини, оскільки передбачено, що:

а) угоду як про примирення, так і про визнання винуватості може бути укладено у провадженні щодо певних визначених законом категорій кримінальних правопорушень (кримінальних проступків та злочинів). Із цього вбачається, що «ступінь тяжкості», як показник типового рівня суспільної небезпеки злочинів певних видів, враховано законодавцем та відображено у положеннях процесуального закону щодо укладення угод. Водночас ступінь тяжкості вчиненого, як показник індивідуального рівня суспільної небезпеки конкретного злочину, зумовленого його специфічними об'єктивними і суб'єктивними ознаками, згідно з п. 2 ч. 1 ст. 470 КПК зобов'язаний врахувати прокурор при укладенні угоди про визнання винуватості та суд, перевіряючи угоду на відповідність її закону;

б) укладенню угоди передуює досягнення домовленостей між сторонами, зміст яких, крім іншого, має бути відображено в угоді. Зокрема, це розмір шкоди, строк її відшкодування чи вчинення інших обумовлених дій на користь потерпілого або ж беззастережне визнання вини у вчиненні кримінального правопорушення та обов'язки підозрюваного чи обвинуваченого щодо співпраці у викритті кримінального правопорушення, вчиненого іншою особою за умови, що домовленості про співпрацю мали місце. Закріплення законодавцем вимоги щодо обов'язковості наявності цих обставин при укладенні угод свідчить про врахування даних, що характеризують особу винного.

Те ж саме стосується і обставин, що пом'якшують та обтяжують покарання. Так, за наявності обставин, що пом'якшують покарання та істотно знижують ступінь тяжкості вчиненого злочину, з урахуванням особи винного сторони угоди з огляду на положення статей 65, 75 КК мають право, застосовуючи положеннями ст. 69 КК, визначати (узгоджувати): а) основне покарання, нижче від найнижчої межі, встановленої у санкції статті (санкції частини статті) Особливої частини КК, або б) інше основне покарання, більш м'який його вид, не зазначений у санкції статті (санкції частини статті) Особливої частини КК за цей злочин;

в) не призначати додаткове покарання, передбачене у санкції статті (санкції частини статті) Особливої частини КК як обов'язкове, за винятком випадків, встановлених ч. 2 ст. 69 КК.

Якщо ж сторони узгодили покарання та досягли домовленості щодо звільнення підозрюваного (обвинуваченого) від його відбування з випробуванням, відповідно до частин 2, 3 ст. 75 КК суд зобов'язаний прийняти рішення про таке звільнення у випадку затвердження угоди про примирення або про визнання винуватості за наявності сукупності таких умов: 1) сторонами угоди узгоджено покарання у вигляді виправних робіт, службового обмеження для військовослужбовців, обмеження волі, позбавлення волі на строк не більше п'яти років; 2) узгоджено звільнення від відбування покарання з випробуванням. При цьому використане законодавцем у доповненнях до ст. 65 та 75 КК України формулювання «у випадку затвердження угоди» при вказівці на прийняття рішення судом свідчить, що суд зобов'язаний призначити узгоджене сторонами покарання або звільнити від його відбування з випробуванням із визначенням тривалості іспитового строку лише після перевірки угоди на відповідність діючому законодавству та за відсутності визначених КПК (п. 1-6 ч. 7 ст. 474 КПК) підстав для відмови, переконавшись, що угода може бути затверджена. Наприклад, у випадку «зловживання» сторонами угоди положеннями ст. 69 КК, тобто у разі узгодження ними покарання, яке за своїм видом і/або розміром не відповідає характеру, тяжкості вчиненого діяння та особі винного, суд має визнати умови цієї угоди такими, що не відповідають інтересам суспільства, та відмовити в її затвердженні. Аналогічне рішення має прийняти суд у випадку неврахування прокурором при укладенні угоди про визнання винуватості наявності обставин, що обтяжують покарання, наприклад не знятої або непогашеної судимості у обвинуваченого, що утворює рецидив злочинів, тощо (п. 3 Інформаційного листа ВССУ).

Окремими елементами, які повинні бути зазначені в угоді про примирення є:

- розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, строк її відшкодування чи
- перелік дій, не пов'язаних з відшкодуванням шкоди, які підозрюваний, обвинувачений зобов'язані вчинити на користь потерпілого, строк їх вчинення.

Шкода може бути відшкодована підозрюваним (обвинуваченим) до моменту укладення угоди, або в угоді може бути зазначено строк відшкодування шкоди. Відшкодування шкоди можливе не лише у грошовому виразі, а також шляхом вчинення винною особою певних дій на користь потерпілого (вибачення, повернення майна чи предметів, відновлення порушених прав, вчинення дій, узгоджених із потерпілим тощо).

Окремими елементами, які повинні бути зазначені в угоді про визнання винуватості є:

- беззастережне визнання підозрюваним, обвинуваченим своєї винуватості у вчиненні кримінального правопорушення;
- обов'язки підозрюваного, обвинуваченого щодо співпраці у викритті кримінального правопорушення, вчиненого іншою особою (якщо відповідні домовленості мали місце).

У заключній частині угоди про примирення та угоди про визнання винуватості зазначається дата їх складання, а також підписи сторін цих угод.

Наслідком укладення та затвердження угоди про примирення є:

- 1) для підозрюваного, обвинуваченого — обмеження права оскарження вироку згідно з положеннями ст. 394, 424 КПК та відмова від здійснення прав, передбачених п. 1 ч. 4 ст. 474 КПК;

- 2) для потерпілого — обмеження права оскарження вироку згідно з положеннями ст.ст. 394, 424 КПК та позбавлення права вимагати в подальшому притягнення особи до

кримінальної відповідальності за відповідне кримінальне правопорушення і змінювати розмір вимог про відшкодування шкоди.

Наслідком укладення та затвердження угоди про визнання винуватості для прокурора, підозрюваного, обвинуваченого є обмеження їх права оскарження вироку згідно з положеннями ст.ст. 394, 424 КПК, а для підозрюваного, обвинуваченого — також його відмові від здійснення прав, передбачених абз. 1 та 4 п. 1 ч. 4 ст. 474 КПК (ст. 473 КПК).

3. ЗАГАЛЬНИЙ ПОРЯДОК СУДОВОГО ПРОВАДЖЕННЯ НА ПІДСТАВІ УГОД

Кримінальний процесуальний закон диференціює порядок судового провадження на підставі угоди залежно від того на якій стадії провадження було досягнуто згоди щодо її укладення.

Згідно з ч. 1 ст. 474 КПК, якщо угоди досягнуто під час досудового розслідування, після виконання процесуальних дій, передбачених ст. 290 КПК, складений обвинувальний акт разом з підписаною сторонами угодою невідкладно надсилається до суду. Прокурор має право відкласти направлення до суду обвинувального акта з підписаною сторонами угодою до отримання висновку експерта або завершення проведення інших слідчих дій, необхідних для збирання та фіксації доказів, які можуть бути втрачені зі спливом часу, або які неможливо буде провести пізніше без істотної шкоди для їх результату в разі відмови суду в затвердженні угоди.

Зі змісту ст. 31 і ч. 3, 4 ст. 469 КПК вбачається, що судові провадження на підставі угоди здійснюється одноособово, за винятком випадку, передбаченого ч. 9 ст. 31 КПК, коли кримінальне провадження здійснюється колегіально судом у складі трьох професійних суддів, які мають стаж роботи на посаді судді не менше п'яти років. Крім того, судові провадження на підставі угод здійснюється колегією суддів (у складі трьох професійних суддів) і в кримінальному провадженні у формі приватного обвинувачення щодо злочинів, за вчинення яких передбачено покарання у вигляді позбавлення волі на строк більше десяти років. Визначення судді здійснюється згідно зі ст. 35 КПК автоматизованою системою документообігу суду під час реєстрації відповідних матеріалів кримінального провадження з обов'язковим врахуванням положень статей 75, 76 КПК (обставин, що виключають участь судді в кримінальному провадженні).

Головуючий суддя отримує обвинувальний акт, угоду про примирення чи про визнання винуватості за контрольним журналом судових справ та інших матеріалів, переданих для розгляду судді, та відповідно до ч. 1 ст. 314 КПК не пізніше п'яти днів після дати передачі (надходження) до його провадження відповідного матеріалу має прийняти рішення (постановити ухвалу) про призначення підготовчого судового засідання, визначити дату, час та місце його проведення. Одночасно із прийняттям цього рішення суд, що здійснюватиме судові провадження, для реалізації покладених на нього обов'язків щодо з'ясування добровільності укладення угоди та перевірки її на відповідність вимогам КПК і/або кримінального закону (ч. 6, 7 ст. 474 КПК), враховуючи, що невиконання вимог, встановлених ч. 5-7 ст. 474 КПК, є підставою для апеляційного та касаційного оскарження (ч. 3, 4 ст. 394, 424 КПК), а в разі підтвердження таких порушень скасування судового рішення, має витребувати документи, подані сторонами під час досудового розслідування.

Про день, час і місце проведення підготовчого судового засідання сторін та інших учасників судового провадження за розпорядженням головуючого повідомляє секретар судового засідання. Повідомлення про виклик до суду надсилаються поштою, факсом, телеграфом, телефонограмою чи іншими засобами зв'язку не пізніше ніж за п'ять днів до дати призначення підготовчого судового засідання.

У призначений для проведення підготовчого судового засідання час головуючий відкриває підготовче судове засідання і оголошує про його початок. Секретар судового засідання на виконання вимог, передбачених ст. 342-343 КПК, доповідає суду, хто з учасників судового провадження, викликаних та повідомлених осіб з'явився у підготовче судове засідання, встановлює їх особи, перевіряє повноваження захисників і представників, з'ясовує, чи вручено судові виклики та повідомлення тим, хто не прибув, і повідомляє причини їх неприбуття, якщо вони відомі.

Участь сторін угоди під час її розгляду в підготовчому судовому засіданні відповідно до ч. 2 ст. 474 КПК є обов'язковою. З огляду на затвердження прокурором обвинувального акта та можливість оскарження ним вироку суду першої інстанції на підставі угоди, у тому числі й угоди про примирення, його участь у судовому засіданні під час її розгляду має бути обов'язковою. Неприбуття для участі у судовому засіданні інших учасників судового провадження, належним чином повідомлених про дату, час і місце проведення підготовчого судового засідання, не перешкоджає його проведенню. В разі якщо у судове засідання не прибули сторони угоди або одна зі сторін, головуючий має відкласти судове засідання, призначити дату нового засідання і вжити заходів для забезпечення прибуття цих осіб до суду. Таке ж рішення має прийняти суд, якщо в підготовче судове засідання не з'явився один із декількох потерпілих від одного кримінального правопорушення. Відсутність одного із потерпілих від різних кримінальних правопорушень не перешкоджає проведенню підготовчого судового засідання та, відповідно, розгляду тієї угоди, сторони якої присутні.

Після повідомлення секретарем судового засідання про повне фіксування судового провадження, а також про умови його фіксування (ст. 343 КПК), головуючий оголошує склад суду, прізвище запасного судді, якщо він призначений, процесуальний статус та прізвища присутніх учасників кримінального провадження (прокурора, потерпілого, цивільного позивача, обвинуваченого, захисника, цивільного відповідача, представників та законних представників, перекладача, експерта, спеціаліста, секретаря судового засідання) (ст. 344 КПК).

Відповідно до ст. 345 КПК судовий розпорядник роздає особам, які беруть участь у підготовчому провадженні, пам'ятку про їхні права та обов'язки, передбачені КПК. Після ознайомлення зазначених осіб із пам'яткою головуючий з'ясовує, чи зрозумілі їм їхні права та обов'язки, за необхідності додатково роз'яснює їх. Також головуючий роз'яснює учасникам підготовчого провадження право відводу і з'ясовує, чи заявляють вони кому-небудь відвід. Питання про відвід вирішується судом згідно зі ст. 75-81 КПК.

У разі задоволення заяви про відвід (самовідвід): судді, який здійснює судове провадження одноособово, — справа розглядається у тому ж самому суді іншим суддею; одного чи кількох суддів зі складу суду або всього складу суду, якщо справа розглядається колегією суддів, — справа розглядається у тому ж самому суді тим самим кількісним складом колегії суддів без участі відведених суддів, яких замінюють інші судді, або іншим складом суддів, визначених у встановленому ч. 3 ст. 35 КПК порядку.

Після виконання зазначених дій головуючий оголошує про надходження до суду обвинувального акта та письмової угоди про примирення чи визнання винуватості (повідомляє про її вид, дату укладення і сторони).

Згідно зі ст. 347 КПК судове засідання розпочинається з оголошення прокурором обвинувального акта. Головуючий надає слово прокуророві для оголошення ним короткого або повного (якщо надійшло клопотання про оголошення повного тексту) змісту обвинувального акта. Після цього головуєчий, встановивши особу обвинуваченого, роз'яснює йому суть обвинувачення і запитує, чи зрозуміле йому обвинувачення, чи визнає він себе винним і чи бажає давати показання. Якщо обвинувачених декілька, головуєчий здійснює зазначені дії щодо кожного з них (ч. 1 ст. 348 КПК). Якщо після роз'яснення суті обвинувачення обвинувачений заперечує проти затвердження угоди, вона не може бути затверджена. У такому випадку суд постановляє ухвалу про закриття судового провадження у кримінальному провадженні на підставі угоди та повертає матеріали прокурору для продовження досудового розслідування або призначає судовий розгляд для проведення судового провадження в загальному порядку (якщо до суду надійшов обвинувальний акт, а угоду було укладено під час підготовчого провадження).

Після проведення зазначених дій головуєчий, оголосивши текст угоди, згідно з ч. 4, 5 ст. 474 КПК має з'ясувати в обвинуваченого, чи повністю він розуміє:

- 1) права, надані йому законом;
- 2) наслідки укладення та затвердження угод;
- 3) характер кожного обвинувачення, щодо якого він визнає себе винуватим, — таке уточнення відсутнє в ч. 5 цієї статті, із чого вбачається, що угода про примирення може укладатися щодо кримінальних правопорушень, у вчиненні яких особа може лише частково визнати вину;
- 4) вид покарання й інші заходи, які будуть застосовані до нього у разі затвердження угоди судом.

Негативна відповідь на будь-яке із поставлених запитань зобов'язує суд дати відповідні роз'яснення. Те ж саме стосується і потерпілого при з'ясуванні судом, чи цілком розуміє він наслідки затвердження угоди, передбачені ст. 473 КПК. Якщо після такого роз'яснення обвинувачений чи потерпілий заперечуватиме проти затвердження угоди, її не може бути затверджено.

Суд повинен з'ясувати у обвинуваченого, чи зможе він реально виконати взяті на себе відповідно до угоди зобов'язання, зокрема відшкодувати завдану ним внаслідок вчинення кримінального правопорушення шкоду з огляду на її розмір та строк відшкодування, визначені в угоді про примирення, чи вчинити дії, перелік яких в ній зазначено, або ж виконати обов'язки щодо співпраці у викритті кримінального правопорушення, вчиненого іншою особою, викладені в угоді про визнання винуватості. Якщо ж під час судового провадження суд встановить, що обвинувачений не в змозі виконати взяті на себе зобов'язання, він відповідно до п. 5 ч. 7 ст. 474 КПК має відмовити в затвердженні угоди.

Суд шляхом вивчення витребуваних документів, проведення опитування сторін, інших осіб зобов'язаний переконатися, що укладення угоди є добровільним, тобто згідно з ч. 6 ст. 474 КПК не є наслідком застосування насильства, примусу, погроз або наслідком обіцянок чи дії будь-яких інших обставин, ніж ті, що передбачені угодою. Якщо суд матиме обґрунтовані підстави вважати, що укладення угоди не було добровільним, або ж сторони в дійсності не примирилися, він відповідно до п. 4 ч. 7 ст. 474 КПК зобов'язаний відмовити в затвердженні угоди.

Виконавши вищезазначені дії, суд перевіряє угоду на відповідність вимогам КПК (зокрема, щодо змісту та порядку укладення угоди) і закону України про кримінальну відповідальність (зокрема, щодо узгодженої міри покарання, звільнення від його відбування), наявність підстав для відмови в її затвердженні (ч. 7 ст. 474 КПК), заслуховує

прокурора щодо наведеного, думку сторін щодо можливості затвердження угоди, яка розглядається.

Після проведення зазначених дій суд невідкладно виходить до нарадчої кімнати, про що присутнім у залі судового засідання оголошує головуючий.

Якщо угоди досягнуто під час судового провадження, суд невідкладно зупиняє проведення процесуальних дій і переходить до розгляду її умов та змісту (ч. 3 ст. 474 КПК). Про зупинення процесуальних дій суд постановляє ухвалу, яка має містити відомості про: склад суду, дату та місце її постановлення; особу, яка заявила клопотання про укладення угоди; вид угоди, дату її укладення та сторони; процесуальні дії, які було проведено у судовому провадженні.

Після перевірки угоди на відповідність чинному законодавству, за відсутності встановлених КПК (п. 1-6 ч. 7 ст. 474 КПК) підстав для відмови в її затвердженні, з'ясувавши питання, визначені в частинах 4, 5 ст. 474 КПК, суд невідкладно виходить до нарадчої кімнати для ухвалення судового рішення.

За наслідками розгляду угоди в судовому засіданні (під час підготовчого судового провадження або під час судового розгляду) суд, перевіrivши відповідність угоди вимогам кримінального процесуального закону, врахувавши заслухані доводи сторін кримінального провадження та інших учасників судового провадження, повинен прийняти одне із таких рішень:

а) затвердити угоду про визнання винуватості чи про примирення;

б) відмовити у затвердженні угоди в разі встановлення підстав, передбачених ч. 7 ст. 474 КПК, та:

– повернути кримінальне провадження прокурору, якщо угоди досягнуто під час судового розслідування, для його продовження;

– або призначити судовий розгляд для проведення судового провадження в загальному порядку, якщо до суду надійшов обвинувальний акт, а угоду було укладено під час підготовчого провадження);

– або продовжити судовий розгляд в загальному порядку, якщо угоду було укладено під час його здійснення.

Підставами для відмови судом в затвердженні угоди є:

1) умови угоди суперечать вимогам КПК і/або закону, у тому числі допущена неправильна правова кваліфікація кримінального правопорушення, яке є більш тяжким ніж те, щодо якого передбачена можливість укладення угоди;

2) умови угоди не відповідають інтересам суспільства;

3) умови угоди порушують права, свободи чи інтереси сторін або інших осіб;

4) існують обґрунтовані підстави вважати, що укладення угоди не було добровільним, або сторони не примирилися;

5) очевидна неможливість виконання обвинуваченим взятих на себе за угодою зобов'язань;

6) відсутні фактичні підстави для визнання винуватості.

Ухвала про відмову в затвердженні угоди про примирення чи визнання винуватості оскарженню не підлягає.

Якщо ж суд переконається в тому, що угоду може бути затверджено, відповідно до ст. 475 КПК він ухвалює вирок, яким затверджує угоду, і призначає узгоджену сторонами міру покарання. Такий вирок має відповідати загальним вимогам до обвинувальних вироків із урахуванням особливостей, передбачених зазначеною статтею.

Так, згідно з ч. 3 ст. 475 КПК мотивувальна частина вироку на підставі угоди повинна містити: формулювання обвинувачення та статті (частини статті) закону України про кримінальну відповідальність, яка передбачає кримінальне правопорушення, у вчиненні якого обвинувачувалася особа; відомості про укладену угоду, її реквізити, зміст та визначена міра покарання; мотиви, з яких суд виходив при вирішенні питання про відповідність угоди вимогам КПК та закону і ухваленні вироку, та положення закону, якими він керувався.

У резолютивній частині вироку на підставі угоди повинно міститися рішення про застосування угоди із зазначенням її реквізитів, рішення про винуватість особи із зазначенням статті (частини статті) закону України про кримінальну відповідальність, рішення про призначення узгодженої сторонами міри покарання за кожним з обвинувачень та остаточна міра покарання, а також інші відомості, передбачені статтею 374 КПК.

Вирок на підставі угоди може бути оскаржений у порядку, передбаченому КПК, з підстав, зазначених статтею 394 КПК. В п. 8 Інформаційного листа ВССУ зазначається, що *в апеляційному порядку вирок суду першої інстанції на підставі угоди (незалежно від її виду) може бути оскаржено лише сторонами судового провадження* (виняток становить можливість оскарження прокурором вироку на підставі угоди про примирення) та на підставах, визначених законом.

Зокрема, обвинувачений, його захисник та законний представник можуть оскаржити такі судові рішення лише якщо:

- судом призначено покарання суворіше ніж узгоджене сторонами угоди. Зазначимо, що згідно з ч. 1 ст. 475 КПК, ухвалюючи вирок на підставі угоди, суд призначає узгоджену сторонами (потерпілим та підозрюваним, обвинуваченим у разі укладення угоди про примирення; прокурором та підозрюваним, обвинуваченим, якщо укладається угода про визнання винуватості) міру покарання (вид та, як правило, розмір основного, а у відповідних випадках — і додаткового покарання). Наприклад, між потерпілим та обвинуваченим внаслідок вчинення останнім кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 127 КК та завдання першому шкоди було укладено угоду про примирення та узгоджено покарання у вигляді позбавлення волі строком на 1 рік. Суд першої інстанції, розглянувши таку угоду, призначив обвинуваченому покарання у вигляді позбавлення волі строком на 2 роки, взявши за основу нижчу межу санкції частини статті;

- вирок ухвалено без згоди обвинуваченого на призначення покарання. Укладаючи угоду про примирення або визнання винуватості, сторони, узгодивши між собою міру покарання, мають письмово засвідчити свою згоду щодо виду та розміру такого покарання. З огляду на викладене в угоді сторони після зазначення узгодженої міри покарання повинні власноруч засвідчити свою згоду на саме такий вид та розмір покарання, скріпивши угоду своїми підписами. Відсутність в угоді підтвердження такої згоди є підставою для оскарження ухваленого вироку.

Крім того, ухваленням вироку без згоди засудженого на призначення покарання може визнаватися ситуація, за якої сторони, узгодивши між собою міру покарання, дійшли згоди щодо звільнення обвинуваченого від його відбування з випробуванням, натомість суд, постановляючи вирок на підставі цієї угоди, не звільнив особу від відбування покарання, а призначив попередньо узгоджену сторонами міру покарання. У цій ситуації обвинувачений, укладаючи угоду, був згоден з остаточним рішенням — звільненням його від відбування покарання з випробуванням, але не давав своєї згоди щодо призначення реального покарання, навіть якщо воно попередньо й було узгоджено між сторонами;

– суд не виконав вимоги, встановлені ч. 4—7 ст. 474 КПК, зокрема, не роз'яснив обвинуваченому наслідків укладення угоди.

Виокремлення законодавцем у п. 1 ч. 3 ст. 394 КПК такої підстави для оскарження як «нероз'яснення обвинуваченому наслідків укладення угоди», про що також йдеться у ч. 4 ст. 474 КПК, недотримання положень якої є підставою для оскарження аналізованих судових рішень, свідчить про істотність зазначеного порушення та важливість забезпечення права обвинуваченого на таке роз'яснення. Зазначимо, що згідно зі ст. 473 КПК наслідком укладення та затвердження угоди про примирення для підозрюваного (обвинуваченого) є обмеження права оскарження вироку згідно з положеннями статей 394 і 424 КПК та відмова від здійснення прав, передбачених п. 1 ч. 4 ст. 474 КПК, а угоди про визнання винуватості — обмеження права оскарження вироку згідно з положеннями ст.ст. 394 та 424 КПК та його відмова від здійснення прав, передбачених абз. 1 та 4 п. 1 ч. 4 ст. 474 КПК.

Потерпілий, його представник, законний представник може оскаржити вирок суду першої інстанції на підставі угоди про примирення лише з таких підстав:

– призначення обвинуваченому покарання менш суворого, ніж узгоджене сторонами угоди. Наприклад, обвинувачений, який вчинив необережне пошкодження чужого майна, поєднане зі спричиненням тяжких тілесних ушкоджень потерпілому (ст. 196 КК), уклав з останнім угоду про примирення, узгодивши при цьому покарання у вигляді виправних робіт строком 1 рік. Суд, затверджуючи таку угоду, самостійно, з власної ініціативи, призначив обвинуваченому покарання із застосуванням ст. 69 КК у вигляді штрафу в розмірі 50 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

– ухвалення вироку без згоди потерпілого на призначення покарання. Наприклад, вироком затверджена угода, в якій не визначено узгоджене покарання і/або відсутня згода сторін на його призначення відповідно до вимог ч. 1 ст. 471 КПК;

– невиконання судом вимог процесуального закону щодо необхідності у судовому засіданні переконатися, що потерпілий угоду про примирення уклав добровільно, а також невжиття заходів для з'ясування, чи справді угоду було укладено добровільно, нездійснення або неналежне здійснення судом перевірки змісту угоди на відповідність її вимогам КПК та закону України про кримінальну відповідальність;

– нероз'яснення судом потерпілому перед ухваленням рішення про затвердження угоди про примирення наслідків укладення та затвердження такої угоди, що визначені п. 2 ч. 1 ст. 473 КПК.

Прокурор може оскаржити:

– вирок суду першої інстанції на підставі угоди про примирення лише з підстав затвердження судом угоди у кримінальному провадженні, в якому згідно з ч. 3 ст. 469 КПК угоду не може бути укладено;

– вирок суду першої інстанції на підставі угоди про визнання винуватості з підстав: а) призначення судом покарання менш суворого, ніж узгоджене сторонами угоди; б) затвердження судом угоди у провадженні, в якому згідно з ч. 4 ст. 469 КПК угоду не може бути укладено.

В касаційному порядку можуть бути оскаржені вирок суду першої інстанції на підставі угоди (незалежно від її виду) після його перегляду в апеляційному порядку, а також судові рішення суду апеляційної інстанції за результатами розгляду апеляційної скарги на такий вирок. Оскаржити зазначені рішення можуть лише сторони судового провадження з тих же підстав, що й в апеляційному порядку, за винятком визначених у п. 3 ч. 3 ст. 424 КПК підстав оскарження прокурором. Так, прокурор відповідно до п. 3

ч. 3 ст. 424 КПК на відміну від стадії апеляційного оскарження не має права на оскарження зазначених вище рішень із підстав затвердження судом угоди у кримінальному провадженні, в якому згідно з ч. 3 ст. 469 КПК угоду не може бути укладено.

Натомість через використання у ч. 3 ст. 424 КПК терміну «угода» без уточнення її виду, у зв'язку з чим під ним слід розуміти як угоду про примирення, так і угоду про визнання винуватості, має право оскаржити вирок суду першої інстанції на підставі угоди (незалежно від її виду) після його перегляду в апеляційному порядку, а також судове рішення суду апеляційної інстанції за результатами розгляду апеляційної скарги на такий вирок з підстав призначення судом покарання менш суворого, ніж узгоджене сторонами угоди, а також з підстави затвердження судом угоди про визнання винуватості у провадженні, в якому згідно з ч. 4 ст. 469 КПК угоду не може бути укладено (п. 9 Інформаційного листа ВССУ).

У разі невиконання угоди про примирення або про визнання винуватості потерпілий чи прокурор відповідно мають право звернутися до суду, який затвердив таку угоду, з клопотанням про скасування вироку. Клопотання про скасування вироку, яким затверджена угода, може бути подано протягом встановлених законом строків давності притягнення до кримінальної відповідальності за вчинення відповідного кримінального правопорушення.

Клопотання про скасування вироку, яким затверджена угода, розглядається в судовому засіданні за участю сторін угоди з повідомленням інших учасників судового провадження. Відсутність інших учасників судового провадження не є перешкодою для судового розгляду.

За наслідками розгляду такого клопотання суд своєю ухвалою може відмовити у скасуванні вироку або скасувати його та згідно з ч. 3 ст. 476 КПК призначити судовий розгляд у загальному порядку або направити матеріали кримінального провадження для завершення досудового розслідування в загальному порядку, якщо угоду було ініційовано та укладено на цій стадії кримінального провадження.

Ухвала про скасування вироку, яким було затверджено угоду, або про відмову у скасуванні вироку (залишення його без змін) відповідно до ч. 4 ст. 476 КПК може бути оскаржена в апеляційному порядку. Ухвала про відмову у скасуванні вироку після його перегляду в апеляційному порядку та ухвала суду апеляційної інстанції, постановлена за результатами розгляду апеляційної скарги на таку ухвалу, можуть бути визнані такими, що перешкоджають подальшому кримінальному провадженню, та бути предметом розгляду судом касаційної інстанції.

Умисне невиконання угоди є підставою для притягнення особи до відповідальності, встановленої законом (ст. 476 КПК).

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. Сформулюйте поняття та визначте види угод в кримінальному провадженні. Вкажіть мету запровадження цих угод в кримінальне судочинство.
2. Розкрийте зміст поняття угоди про примирення та угоди про визнання винуватості.
3. Які є умови укладання угоди про примирення та угоди про визнання винуватості?
4. Назвіть обставини, що враховуються прокурором при укладенні угоди про визнання винуватості.

5. Які передбачені законом вимоги щодо змісту угод про примирення та про визнання вини?
6. Вкажіть наслідки укладання та затвердження угод про примирення та про визнання винуватості.
7. Проаналізуйте порядок судового провадження на підставі угоди, якщо її досягнуто під час досудового розслідування.
8. Які є підстави для відмови судом в затвердженні угод?
9. Охарактеризуйте порядок судового провадження на підставі угоди, якщо її досягнуто під час судового провадження.
10. Назвіть підстави за якими вирок суду першої інстанції на підставі угоди підлягає оскарженню в апеляційному порядку.
11. Вкажіть наслідки невиконання угод.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Інформаційний лист Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ «Про доповнення до інформаційного листа Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 15.11.2012 № 223-1679/0/4-12 «Про деякі питання здійснення кримінального провадження на підставі угод»», № 223-558/0/4-13 від 05.04.2013 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: sc.gov.ua/ua/2013_gik.html
2. Інформаційний лист Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ «Про деякі питання здійснення кримінального провадження на підставі угод», №223-1679/0/4-12 від 15.11.2012 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: sc.gov.ua/ua/2012_gik.html
3. Скулиш Є.Д. Актуальні питання реформування кримінально-процесуального законодавства України // Актуальні проблеми кримінального процесу, криміналістики, судової експертизи та оперативно-розшукової діяльності: Матеріали III міжнародної науково-практичної конференції «Актуальні проблеми кримінального права, процесу та криміналістики». — Одеса : Фенікс, 2011. — С. 328.
4. Серeda Г.П. Особливості угоди про визнання винуватості у кримінальному провадженні // Вісник Національної академії прокуратури України. — 2012. — № 2. — С. 5-9.
5. Микитин Ю.І. Відновне правосуддя у кримінальному процесі : міжнародний досвід та перспективи розвитку в Україні : Автореф. дис. ... канд. наук : 12.00.09 / Ю.І. Микитин; Нац. акад. прокуратури України. — К., 2010. — С. 10.
6. Пушкар П.В. Угода про визнання вини у сучасному кримінальному процесі : порівняльно-правове дослідження : Автор. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / П.В. Пушкар // Акад. адвокатури України. — К., 2005. — С. 12.
7. Нестор Н.В. Угода за результатами медіації : суть та правові наслідки // Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького. — 2011. — № 3. — С. 60-61.

КРИМІНАЛЬНЕ ПРОВАДЖЕННЯ ЩОДО ОКРЕМОЇ КАТЕГОРІЇ ОСІБ

1. Загальні положення кримінального провадження щодо окремої категорії осіб

2. Особливості проведення процесуальних дій щодо окремої категорії осіб

Питання для самоконтролю

Рекомендована література

1. ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ ЩОДО ОКРЕМОЇ КАТЕГОРІЇ ОСІБ

Всі громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом. Не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками (ч. 1, 2 ст. 24 Конституції України). Проте кримінальний процесуальний закон встановлює особливості провадження щодо окремої категорії осіб (глава 37 КПК).

Особливий порядок кримінального провадження здійснюється стосовно осіб, зазначених у ст. 480 КПК, зокрема:

- 1) народного депутата України;
- 2) судді Конституційного Суду України, професійного судді, а також присяжного і народного засідателя на час здійснення ними правосуддя;
- 3) кандидата у Президенти України;
- 4) Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини;
- 5) Голови Рахункової палати, його першого заступника, заступника, головного контролера та секретаря Рахункової палати;
- 6) депутата місцевої ради;
- 7) адвоката;
- 8) Генерального прокурора України, його заступника (ст. 480 КПК).

Встановлення особливостей кримінального провадження стосовно таких осіб обумовлено прагненням законодавця забезпечити їх самостійність і незалежність, найбільш сприятливі умови для здійснення ними власних повноважень та захистити їх від необґрунтованого кримінального переслідування та засудження.

Крім КПК, особливості притягнення до кримінальної відповідальності цих осіб визначаються насамперед Конституцією України та відповідними законами України «Про статус народного депутата України» (1992 р.), «Про регламент Верховної Ради України» (2010 р.), «Про Конституційний Суд України» (1996 р.), «Про судоустрій і статус судді» (2010 р.), «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини» (1997 р.), «Про Рахункову палату» (1997 р.), «Про статус депутатів місцевих рад» (2002 р.), «Про

статус депутата Верховної Ради Автономної Республіки Крим» (2006 р.), «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» (2012 р.), «Про прокуратуру» (1991 р.). Положення цих нормативно-правових актів визначають поняття статусу цих осіб, обсяг та межі наданих їм спеціальних гарантій, а КПК, в свою чергу, встановлює порядок застосування цих норм у кримінальному провадженні у зв'язку з притягненням таких осіб до кримінальної відповідальності та проведення стосовно них процесуальних дій.

Застосування особливого порядку кримінального провадження означає, що стосовно зазначених вище осіб, кримінальне провадження загалом здійснюється за загальними правилами, встановленими КПК, із врахуванням низки особливостей, визначених у главі 37 КПК. Ними є:

- особливий порядок повідомлення про підозру (щодо всіх категорій осіб перелік яких наведено у ст. 480 КПК);
- затримання, обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою чи домашнього арешту (щодо судді, народного депутата України);
- обшуку, огляду особистих речей і багажу, транспорту, жилого чи службового приміщення, порушення таємниці листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції, застосування інших заходів, у тому числі негласних слідчих (розшукових) дій, що відповідно до закону обмежують права і свободи (щодо народного депутата України).

Відповідно до ч. 4 ст. 214 КПК, а також п. 1 Прикінцевих та п. 1 Перехідних положень КПК досудове розслідування кримінальних правопорушень, вчинених цими особами здійснюється слідчими органів прокуратури, а з дня початку діяльності Державного бюро розслідувань — слідчими цього правоохоронного органу. Здійснюючи досудове розслідування слідчий зобов'язаний всебічно, повно і неупереджено дослідити обставини кримінального провадження, виявити як ті обставини, що викривають, так і ті, що виправдовують підозрюваного, обвинуваченого, а також обставини, що пом'якшують чи обтяжують його покарання, надати їм належну правову оцінку та забезпечити прийняття законних і неупереджених процесуальних рішень.

2. ОСОБЛИВОСТІ ПРОВЕДЕННЯ ПРОЦЕСУАЛЬНИХ ДІЙ ЩОДО ОКРЕМОЇ КАТЕГОРІЇ ОСІБ

Однією з першочергових і визначальних процесуальних дій під час досудового розслідування є повідомлення про підозру. Саме з моменту вручення письмового повідомлення про підозру бере свій початок кримінальне переслідування конкретної особи за вчинене кримінальне правопорушення. Згідно з ст. 481 КПК повідомлення про підозру у вчиненні кримінального правопорушення здійснюється:

1) адвокату, депутату місцевої ради, депутату Верховної Ради Автономної Республіки Крим, сільському, селищному, міському голові — Генеральним прокурором України, його заступником, прокурором Автономної Республіки Крим, області, міст Києва або Севастополя в межах його повноважень;

2) народному депутату України, кандидату у Президенти України, Уповноваженому Верховної Ради України з прав людини, Голові Рахункової палати, його першому заступнику, заступнику, головному контролеру, секретарю Рахункової палати, заступникам Генерального прокурора України — Генеральним прокурором України;

3) судді Конституційного Суду України, професійному судді, присяжному та народному засідателю на час здійснення ними правосуддя — Генеральним прокурором України або його заступником;

4) Генеральному прокурору України — заступником Генерального прокурора України.

Це означає що складання письмового тексту повідомлення про підозру щодо осіб, вказаних у ст. 480 КПК, здійснюється уповноваженим прокурором (Генеральним прокурором України, його заступником, прокурором Автономної Республіки Крим, області, міст Києва або Севастополя). Вручення ж повідомлення може здійснюватися як вказаними особами, так і слідчим, який проводить досудове розслідування, чи прокурором, який здійснює процесуальне керівництво у відповідному провадженні.

Стаття 482 КПК визначає особливості проведення слідчих та інших процесуальних дій стосовно окремої категорії осіб:

- 1) притягнення до кримінальної відповідальності;
- 2) затримання;
- 3) обрання запобіжного заходу;
- 4) проведення слідчих (розшукових) дій.

Так, затримання судді або обрання стосовно нього запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою чи домашнього арешту до ухвалення обвинувального вироку судом не може бути здійснено без згоди Верховної Ради України (ч. 1 ст. 482 КПК). Це положення цілком узгоджується зі ст. 48 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», яка передбачає, що суддя не може бути без згоди Верховної Ради України затриманий чи заарештований до винесення судом обвинувального вироку.

Суддя затриманий за підозрою у вчиненні діяння, за яке встановлена кримінальна відповідальність, має бути негайно звільнений після з'ясування його особи. Суддя не може бути підданий приводу чи примусово доставлений до будь-якого органу чи установи, крім суду.

Проникнення в житло або інше володіння судді чи його службове приміщення, особистий чи службовий транспорт, проведення там огляду, обшуку чи виїмки, прослуховування його телефонних розмов, особистий обшук судді, а так само огляд, виїмка його кореспонденції, речей і документів можуть провадитися лише за судовим рішенням.

Депутатська недоторканність, як елемент статусу народного депутата України, є конституційною гарантією безперешкодного та ефективного здійснення народним депутатом України своїх повноважень і передбачає звільнення його від юридичної відповідальності у визначених Конституцією України випадках та особливий порядок притягнення народного депутата України до кримінальної відповідальності, його затримання, арешту, а також застосування інших заходів, пов'язаних з обмеженням його особистих прав і свобод.

Гарантії депутатської недоторканості відповідно до положень ч. 3 ст. 80 Конституції України поширюються на народних депутатів України з моменту визнання їх обраними за результатами виборів, засвідченими рішенням відповідної виборчої комісії, і до моменту припинення у встановленому порядку депутатських повноважень.

Притягнення до кримінальної відповідальності народного депутата України, його затримання або обрання стосовно нього запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою чи домашнього арешту не може бути здійснено без згоди Верховної Ради України (ч. 2 ст. 482 КПК).

У п. 14 ст. 3 КПК зазначено, що притягнення до кримінальної відповідальності починається з моменту повідомлення особі про підозру у вчиненні кримінального правопорушення. Звідси випливає, що звернення Генерального прокурора України до Верхо-

вної Ради України щодо притягнення народного депутата України до кримінальної відповідальності має здійснюватися до повідомлення йому про підозру.

У зв'язку з цим проведення обшуку, затримання народного депутата України чи огляд його особистих речей і багажу, транспорту, жилого чи службового приміщення, а також порушення таємниці листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції та застосування інших заходів, у тому числі негласних слідчих дій, що відповідно до закону обмежують права і свободи народного депутата України, допускаються лише у разі, якщо Верховною Радою України надано згоду на притягнення його до кримінальної відповідальності, якщо іншими способами одержати інформацію неможливо.

Законом України «Про Регламент Верховної Ради України» у ч. 2 ст. 218 зазначається, що подання про надання згоди на притягнення до кримінальної відповідальності, затримання чи арешт народного депутата, затримання чи арешт судді Конституційного Суду України, судді суду загальної юрисдикції ініціюється відповідно прокурором і судовими органами. При цьому щодо кожного виду запобіжного заходу подається окреме подання. Подання щодо народного депутата повинно бути підтримано і внесено до Верховної Ради Генеральним прокурором України, а подання щодо судді суду загальної юрисдикції, судді Конституційного Суду України — Головою Верховного Суду України.

Подання повинно бути вмотивованим і достатнім, містити конкретні факти і докази, що підтверджують факт вчинення зазначеною в поданні особою суспільно небезпечного діяння, визначеного КК України. У поданні про затримання чи арешт повинно бути чітке обґрунтування необхідності затримання чи арешту. Подання, що не відповідає вимогам, Голова Верховної Ради України повертає відповідно Генеральному прокуророві України або Голові Верховного Суду України, про що повідомляє Верховну Раду на найближчому пленарному засіданні.

Надалі відповідний комітет готує висновок щодо питання про надання згоди на притягнення до кримінальної відповідальності, затримання чи арешт. Подання розглядається на пленарному засіданні Верховної Ради України та обговорюється.

Головуючий на пленарному засіданні відповідно до подання ставить на голосування питання про надання згоди на: 1) притягнення до кримінальної відповідальності народного депутата; 2) затримання народного депутата, судді Конституційного Суду України, судді суду загальної юрисдикції; 3) арешт народного депутата, судді Конституційного Суду України, судді суду загальної юрисдикції.

Рішення про надання згоди на притягнення до кримінальної відповідальності, затримання чи арешт Верховна Рада приймає відкритим поіменним голосуванням більшістю голосів народних депутатів від її конституційного складу, яке оформляється постановою. Рішення Верховної Ради про надання згоди на притягнення до кримінальної відповідальності, затримання чи арешт не переглядаються, крім випадку виявлення обставин, що не були відомі Верховній Раді під час розгляду відповідного подання.

Про прийняте рішення Голова Верховної Ради України негайно повідомляє відповідно Генерального прокурора України чи Голову Верховного Суду України.

Кримінальний процесуальний закон (ст. 483 КПК) передбачає обов'язкове інформування державних та інших органів чи службових осіб про застосування запобіжного заходу, а також ухвалення вироку щодо осіб, зазначених у ст. 480 КПК. Таке інформування здійснюється шляхом надсилання (поштою чи в інший спосіб — електронним, факсимільним зв'язком, кур'єром) письмового повідомлення на офіційну адресу відповідного органу (службової особи).

Органами (службовими особами), яким надсилається таке повідомлення, є: 1) щодо народного депутата України, Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, Голови Рахункової палати, його Першого заступника, заступника, головного контролера та Секретаря Рахункової палати — Верховна Рада України; 2) щодо судді Конституційного Суду України — Президент України, Верховна Рада України чи з'їзд суддів України, які здійснили призначення відповідного судді; 3) щодо професійного судді — Вища кваліфікаційна комісія суддів України; 4) щодо присяжного і народного засідателя на час здійснення ними правосуддя — відповідний суд загальної юрисдикції; 5) щодо кандидата у Президенти України — Центральна виборча комісія; 6) щодо депутата місцевої ради — відповідна місцева рада; 7) щодо адвоката — відповідні органи адвокатського самоврядування (рада адвокатів регіону, кваліфікаційно-дисциплінарна комісія).

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. Стосовно яких осіб здійснюється особливий порядок кримінального провадження?
2. Хто здійснює повідомлення про підозру судді Конституційного суду України, професійному суді, присяжному та народному засідателю під час здійснення ними правосуддя?
3. В чому полягають особливості притягнення до кримінальної відповідальності народного депутата, його затримання або обрання стосовно нього запобіжного заходу?
4. Який органи інформуються про застосування запобіжного заходу стосовно Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини?

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 56 народних депутатів України про офіційне тлумачення положень частин першої, третьої статті 80 Конституції України, частини першої статті 26, частин першої, другої, третьої статті 27 Закону України «Про статус народного депутата України» та за конституційним поданням Міністерства внутрішніх справ України про офіційне тлумачення положення частини третьої статті 80 Конституції України стосовно затримання народного депутата України (справа про гарантії депутатської недоторканності): Рішення Конституційного суду України від 26.06.2003 № 12-рп / 2003 // Офіційний вісник України. — 2003. — № 28. — Ст. 1381.
2. Рожнова В. Особливості кримінально-процесуального затримання окремої категорії громадян / В. Рожнова // Підприємництво, господарство і право. — 2005. — № 8. — С. 141-144.
3. Удалова Л.Д., Доросінська Г.М. Порушення та розслідування кримінальної справи щодо депутата місцевої ради: монографія. — К.: КНТ, 2011. — 144 с.
4. Удалова Л.Д., Бабій І.В. Досудове провадження у кримінальних справах щодо окремих службових осіб, які обіймають особливо відповідальне становище: монографія. — К.: КНТ, 2010. — 192 с.

КРИМІНАЛЬНЕ ПРОВАДЖЕННЯ У ФОРМІ ПРИВАТНОГО ОБВИНУВАННЯ

- 1. Поняття та підстави кримінального провадження у формі приватного обвинувачення*
 - 2. Особливості кримінального провадження у формі приватного обвинувачення*
- Питання для самоконтролю*
Рекомендована література

1. ПОНЯТТЯ ТА ПІДСТАВИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ У ФОРМІ ПРИВАТНОГО ОБВИНУВАННЯ

У кримінальному процесі України виділяють такі форми обвинувачення, як державне і приватне. Основною формою обвинувачення, яка найбільш відповідає його характеру та засадам, є державне обвинувачення. В КПК встановлені відмінності порядку кримінального провадження, які починаються з ініціативи потерпілого, від загального порядку провадження у зв'язку з державним обвинуваченням.

В юридичній літературі до особливої (диференційованої) форми (порядку) кримінального провадження відносять кримінальне провадження у формі приватного обвинувачення, яке передбачено гл. 36 КПК.

Відповідно до єдиного (уніфікованого) порядку для всіх кримінальних проваджень прокурор, слідчий зобов'язані в межах своєї компетенції розпочати досудове розслідування в кожному випадку безпосереднього виявлення ознак кримінального правопорушення (за виключенням випадків, коли кримінальне провадження може бути розпочате лише на підставі заяви потерпілого) або в разі надходження заяви (повідомлення) про вчинення кримінального правопорушення, а також вжити всіх передбачених законом заходів для встановлення події кримінального правопорушення та особи, яка його вчинила (ст. 25 КПК).

Єдиний виняток визначається засадою диспозитивності. Так, у ст. 26 КПК зазначено, що кримінальне провадження у формі приватного обвинувачення розпочинається лише на підставі заяви потерпілого. Відмова потерпілого, а у випадках, передбачених КПК, його представника від обвинувачення є безумовною підставою для закриття кримінального провадження у формі приватного обвинувачення.

Таким чином, сутність кримінального провадження у формі приватного обвинувачення полягає в тому, що досудове розслідування за цією категорією кримінальних проваджень починається лише за ініціативою потерпілого, його законного представника чи представника.

Кримінальним провадженням у формі приватного обвинувачення є провадження, яке може бути розпочате слідчим, прокурором лише на підставі заяви потерпілого щодо кримінальних правопорушень, перелік яких визначено у ст. 477 КПК України.

Категорії кримінальних правопорушень, за якими відбувається провадження у формі приватного обвинувачення, передбачені ст. 477 КПК України:

- 1) склад кримінального правопорушення має бути визначений п. 1 вказаної статті;
- 2) склад кримінального правопорушення має бути визначений п. 2 вказаної статті, якщо вони вчинені чоловіком (дружиною) потерпілого;
- 3) склад кримінального правопорушення має бути визначений п. 3 вказаної статті, якщо вони вчинені чоловіком (дружиною) потерпілого, іншим близьким родичем чи членом сім'ї потерпілого, або якщо вони вчинені особою, яка щодо потерпілого була найманим працівником і завдала шкоду виключно власності потерпілого.

2. ОСОБЛИВОСТІ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ У ФОРМІ ПРИВАТНОГО ОБВИНУВАЧЕННЯ

Новелою КПК 2012 року є те, що у формі приватного обвинувачення провадиться досудове розслідування слідчим і прокурором відповідно до загального порядку здійснення досудового розслідування. Проте, як вже зазначалось, потерпілий ініціює початок кримінального провадження у формі кримінального провадження.

Загальні особливості провадження у формі приватного обвинувачення:

- провадження у формі приватного обвинувачення стосується певної категорії кримінальних правопорушень, передбачених ст. 477 КПК України;
- провадження розпочинається лише на підставі заяви про вчинення кримінального правопорушення, що подається до слідчого, прокурора, іншої службової особи органу, уповноваженого на початок досудового розслідування протягом строку давності притягнення до кримінальної відповідальності за вчинення певного кримінального правопорушення (ст. 478 КПК України);
- якщо потерпілий, а у випадках, передбачених КПК України, його представник відмовився від обвинувачення у кримінальному провадженні — кримінальне провадження закривається (п. 7 ч. 1 ст. 284 КПК України);
- відшкодування шкоди потерпілому у кримінальному провадженні у формі приватного обвинувачення може відбуватися на підставі угоди про примирення або без неї (ст. 479 КПК України).

Слідчий, прокурор невідкладно, але не пізніше 24 годин після подання заяви, повідомлення про вчинене кримінальне правопорушення або після самостійного виявлення ним з будь-якого джерела обставин, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення, зобов'язаний внести відповідні відомості до ЄРДР та розпочати розслідування. Якщо в процесі досудового розслідування буде встановлено, що воно розпочато за ознаками кримінального правопорушення, передбаченого ст. 477 КПК, при цьому відсутня заява потерпілого, то відповідно до ст. 26 КПК кримінальне провадження закривається. Крім того, потерпілий може відмовитися від обвинувачення, що також є підставою для закриття кримінального провадження (ч. 7 ст. 284 КПК).

Якщо потерпілих кілька, то дане питання вирішується в індивідуальному порядку, тобто кожний із них може подати заяву про вчинення відносно нього кримінального правопорушення, яким завдано йому шкоду. Якщо потерпілий є неповнолітнім або особою, яка не здатна самостійно захищати свої інтереси, заяву про вчинене кримінальне правопорушення може подати його законний представник. Як законні представ-

ники можуть бути залучені батьки (усиновлювачі), а в разі їх відсутності — опікуни чи піклувальники особи, інші повнолітні близькі родичі чи члени сім'ї, а також представники органів опіки і піклування, установ і організацій, під опікою чи піклуванням яких перебуває неповнолітній, недієздатний чи обмежено дієздатний (ч. 2 ст. 44 КПК).

Взагалі потерпілий має право подати до слідчого, прокурора, іншої службової особи органу, уповноваженого на початок досудового розслідування, заяву про вчинення кримінального правопорушення протягом строку давності притягнення до кримінальної відповідальності за вчинення певного кримінального правопорушення. Дана категорія кримінальних проваджень віднесена до компетенції слідчих ОВС та органів, що здійснюють контроль за додержанням податкового законодавства.

У процесі досудового розслідування потерпілий може прийняти рішення про укладення угоди про примирення. Відповідно до ст. 469 КПК угода про примирення може бути укладена за ініціативою потерпілого, підозрюваного або обвинуваченого. Потерпілий може ініціювати укладення угоди про примирення з підозрюваним та обвинуваченим у будь-який момент після повідомлення особі про підозру до виходу суду до нарадчої кімнати для ухвалення вироку. У разі якщо в кримінальному провадженні беруть участь кілька потерпілих від одного кримінального правопорушення, угода може бути укладена та затверджена лише з усіма потерпілими. Порядок укладення угоди про примирення передбачений гл. 35 КПК.

На відміну від відмови потерпілого від обвинувачення, укладення угоди про примирення не може бути підставою для закриття кримінального провадження. Якщо угоди досягнуто під час досудового розслідування, обвинувальний акт з підписаною стороною угодою невідкладно надсилається прокурором до суду для вирішення питання про її затвердження вироком суду. Якщо угоди досягнуто під час судового провадження, суд невідкладно зупиняє проведення процесуальних дій і переходить до розгляду угоди.

Законодавець передбачає можливість зміни приватного обвинувачення на державне, і навпаки. Якщо під час кримінального провадження у формі приватного обвинувачення слідчим буде перекваліфіковано дії підозрюваного, які передбачені статтею КК, що не входить до переліку ст. 477 КПК, тоді досудове розслідування здійснюється в загальному порядку, незалежно від згоди на те потерпілого.

Кримінальні провадження у формі приватного обвинувачення розглядаються судом у загальному порядку. Особливістю такого судового розгляду є те, що обвинувачення в суді підтримує потерпілий або його представник.

Відшкодування шкоди потерпілому у кримінальному провадженні у формі приватного обвинувачення може відбуватися на підставі угоди про примирення або без неї (ст. 479 КПК).

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. Дайте визначення кримінального провадження у формі приватного обвинувачення.
2. Який процесуальний порядок здійснення кримінального провадження у формі приватного обвинувачення?
3. Який перелік кримінальних правопорушень, що належать до кримінальних проваджень приватного обвинувачення?

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Костовська О. Доказування у справах про злочини приватного обвинуваченого / О. Костовська // Підприємництво, господарство і право. — 2012. — № 1. — С. 151-154.
2. Рось Г.В. Справи приватного обвинувачення: необхідність вдосконалення законодавчої регламентації // Вісник Луганського держ. ун-ту внутр. справ. — 2012. — № 1. — С. 102-110.
3. Савицький Д.О. Доказування у справа про злочини приватного обвинувачення: монографія / Д.О. Савицький, О.М. Костовська. — Львів: Каменярь, 2012. — 235 с.

КРИМІНАЛЬНЕ ПРОВАДЖЕННЯ НА ТЕРИТОРІЇ ДИПЛОМАТИЧНИХ ПРЕДСТАВНИЦТВ, КОНСУЛЬСЬКИХ УСТАНОВ УКРАЇНИ, НА ПОВІТРЯНОМУ, МОРСЬКОМУ ЧИ РІЧКОВОМУ СУДНІ, ЩО ПЕРЕБУВАЄ ЗА МЕЖАМИ УКРАЇНИ ПІД ПРАПОРОМ АБО З РОЗПІЗНАВАЛЬНИМ ЗНАКОМ УКРАЇНИ, ЯКЩО ЦЕ СУДНО ПРИПИСАНО ДО ПОРТУ, РОЗТАШОВАНОГО В УКРАЇНІ

1. Кримінальне провадження на території дипломатичних представництв і консульських установ України за кордоном

2. Кримінальне провадження на повітряному, морському чи річковому судні, що перебуває за межами України під прапором або з розпізнавальним знаком України, якщо це судно приписано до порту, розташованого в Україні

Питання для самоконтролю

Рекомендована література

1. КРИМІНАЛЬНЕ ПРОВАДЖЕННЯ НА ТЕРИТОРІЇ ДИПЛОМАТИЧНИХ ПРЕДСТАВНИЦТВ І КОНСУЛЬСЬКИХ УСТАНОВ УКРАЇНИ ЗА КОРДОНОМ

Особливий порядок кримінального провадження на території дипломатичних представництв і консульських установ України, врегульований нормами гл. 41 КПК, є обумовленим певними традиціями, які склалися у сфері міжнародних відносин.

Представництво і захист інтересів України та її громадян в іншій державі, є одними з основних функцій дипломатичних представництв і консульських установ нашої держави за кордоном, визначених у ч. 1 ст. 3 Віденської конвенції про дипломатичні зносини від 18 квітня 1961 р. і п. а) ст. 5 Віденської конвенції про консульські зносини від 24 квітня 1963 р. У цьому знаходить прояв загальновизнаний у міжнародному праві принцип захисту прав громадян за кордоном, оскільки громадяни будь-якої держави, перебуваючи за її межами, не втрачають зв'язку зі своєю вітчизною.

І хоч за кордоном громадяни України знаходяться під юрисдикцією держави перебування, на них одночасно поширюється законодавство України, зокрема і кримінально-процесуальне, якщо вони вступають у кримінально-процесуальні відносини з компетентними органами України на тих територіях, на які поширюється юрисдикція України.

Так, відповідно до ч. 2 ст. 4 КПК, кримінальне процесуальне законодавство України застосовується при здійсненні провадження щодо кримінальних правопорушень, вчи-

нених на території дипломатичного представництва чи консульської установи України за кордоном, на повітряному, морському чи річковому судні, що перебуває за межами України під прапором або з розпізнавальним знаком України, якщо це судно приписано до порту, розташованого в Україні.

Якщо ж міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, передбачено поширення юрисдикції України на особовий склад Збройних Сил України, який перебуває на території іншої держави, то провадження щодо кримінальних правопорушень, вчинених на території іншої держави стосовно особи з такого особового складу, також здійснюється в порядку, передбаченому КПК (ч. 3 ст. 4).

Згідно з загальним міжнародним правом територія дипломатичного представництва або консульської установи є недоторканою і службовці держави, на території якої вони розташовані, не можуть вступати в ці приміщення інакше, як за згодою керівника відповідного представництва або установи України. Приміщення дипломатичних представництв і консульських установ, майно, що в них знаходиться, їхні транспортні засоби користуються імунітетом від обшуку й арешту.

Недоторканність поширюється також на кореспонденцію і документацію дипломатичних представництв і консульських установ України за кордоном. Певні імунітети від юрисдикції держави перебування та привілеї мають керівники та деякі інші працівники зазначених представництв і установ, наприклад, їх не можна іноді навіть допитати як свідків без їхньої згоди. Практично це означає, що у певній мірі (конкретні межі визначаються у двосторонніх актах, які регулюють зносини України та іншої держави) на територію дипломатичних представництв і консульських установ України за кордоном поширюється юрисдикція України. Перш за все, це стосується кримінальних правопорушень, вчинених на території даних представництв і установ, особливо якщо їх вчинено громадянином України і внаслідок їх вчинення шкода не була завдана державі перебування та її громадянам.

До того ж на консульські установи покладається передача судових документів, виконання судових доручень з одержання показань осіб для судових органів держави, яку вони представляють, відповідно до чинних міжнародних угод або, за відсутності таких угод, у будь-якому іншому порядку, що не суперечить законам і правилам держави перебування (п. «j» ст. 5 Віденської конвенції про консульські зносини).

Відповідно до ст. 86 Консульського статуту України, затвердженого Указом Президента України від 2 квітня 1994 р. № 127/94, у разі вчинення злочинів на борту повітряного судна консул надає командирові повітряного судна допомогу у виконанні обов'язків, що випливають із законодавства України і міжнародних договорів України.

Також консул уповноважений:

а) з'ясовувати обставини подій, що мали місце на морському і повітряному судні, опитувати капітана і членів екіпажу судна;

б) відправляти громадян України, пошту і вантажі на судах України, що прямують у порти України, а також на українських повітряних судах, що прямують в аеропорти України;

в) одержувати, складати або засвідчувати будь-який документ щодо суден і повітряних суден України, що передбачені законодавством України або міжнародними договорами України;

г) вживати всіх залежних від нього заходів для охорони повітряного судна, що зазнало аварії чи зробило вимушену посадку, вантажів і речових доказів, які свідчать про характер події, і надає допомогу спеціалістам України у розслідуванні льотної події тощо (ст. 72, 73, 74, 84, 87 Консульського статуту України).

За п. 1 ч. 1 ст. 519 КПК у разі вчинення кримінального правопорушення на території дипломатичного представництва чи консульської установи України за кордоном службовою особою, уповноваженою на вчинення кримінально-процесуальних дій, є керівник дипломатичного представництва (посол, посланник, повірений у справах) чи консульської установи (генеральний консул, консул, віце-консул, консульський агент) України.

Такий керівник зобов'язаний негайно провести необхідні процесуальні дії після того, як із заяви, повідомлення, самостійного виявлення або з іншого джерела йому стали відомі обставини, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення на території дипломатичного представництва чи консульської установи України. Якщо ж він сам став потерпілим внаслідок вчинення відповідного кримінального правопорушення, то зобов'язаний призначити для вчинення кримінально-процесуальних дій іншу службову особу дипломатичного представництва чи консульської установи.

Під час досудового розслідування зазначені службові особи уповноважені тимчасово вилучати майно, затримувати особу, проводити обшук житла чи іншого володіння особи і особистий обшук без ухвали суду, здійснювати огляд місця вчинення кримінального правопорушення в порядку, передбаченому КПК.

Проведені ними кримінально-процесуальні дії докладно описуються у відповідних процесуальних документах, а також фіксуються за допомогою технічних засобів фіксування кримінального провадження, крім тих випадків, коли таке фіксування було неможливим з технічних причин.

Керівник дипломатичного представництва чи консульської установи України на підставі ст. 522 КПК і положень § 2 гл. 18 КПК має право затримати особу на необхідний строк, але не більше, ніж на сорок вісім годин. При цьому він повинен забезпечити надання затриманій особі доступу до отримання правової допомоги; доставлення її на територію України до підрозділу органу державної влади, уповноваженого на тримання затриманих осіб, і повідомити про факт затримання компетентний орган досудового розслідування в Україні, юрисдикція якого поширюється на територію місцезнаходження центрального органу виконавчої влади у сфері закордонних справ України, яким зараз є Міністерство закордонних справ України, розташоване в Шевченківському районі міста Києва.

Після продовження досудового розслідування на території України службові особи дипломатичного представництва чи консульської установи, які здійснювали кримінально-процесуальні дії, залучаються до нього як свідки і зобов'язані надавати пояснення слідчому, прокурору щодо проведених ними або за їх участі процесуальних дій.

2. КРИМІНАЛЬНЕ ПРОВАДЖЕННЯ НА ПОВІТРЯНОМУ, МОРЬСЬКОМУ ЧИ РІЧКОВОМУ СУДНІ, ЩО ПЕРЕБУВАЄ ЗА МЕЖАМИ УКРАЇНИ ПІД ПРАПОРОМ АБО З РОЗПІЗНАВАЛЬНИМ ЗНАКОМ УКРАЇНИ, ЯКЩО ЦЕ СУДНО ПРИПИСАНО ДО ПОРТУ, РОЗТАШОВАНОГО В УКРАЇНІ

Яскравим проявом додержання Україною своїх міжнародних зобов'язань і раціональної диференціації кримінально-процесуальної форми є врегульований положеннями статей гл. 41 КПК особливий порядок кримінального провадження на повітряному, морському чи річковому судні, що перебуває за межами України під прапором або з

розпізнавальним знаком України, якщо це судно приписано до порту, розташованого в Україні.

Наявність цієї особливої форми кримінального провадження обумовлена вимогами норм міжнародного морського і повітряного права, у сфері регулювання яких, як відомо з багаторічної історії відповідних галузей транспортного сполучення, кримінальні правопорушення не рідкісне явище (наприклад, Конвенції ООН про правопорушення і деякі інші діяння, вчинені на борту повітряного судна 1963 р., Конвенції ООН з морського права 1982 р.). Злочини та інші правопорушення вчиняють на бортах суден у відкритому морі як члени екіпажу, так і інші особи, що перебувають на них. Важливу роль у здійсненні невідкладних слідчих (розшукових) та інших дій з розслідування обставин таких правопорушень традиційно відіграє капітан судна або інші уповноважені ним члени екіпажу з числа керівного складу.

У ч. 1 ст. 67 Кодексу торговельного мореплавства України вказано, якщо на судні, що перебуває у плаванні, вчиняються діяння, передбачені законом України про кримінальну відповідальність, капітан судна уповноважений на вчинення процесуальних дій в порядку, передбаченому кримінальним процесуальним законодавством України та відповідною Інструкцією, яка затверджується Генеральним прокурором України за погодженням з центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сферах морського і річкового транспорту, та центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері рибного господарства.

Згідно з Інструкцією про порядок проведення процесуальних дій під час кримінального провадження на морському чи річковому судні України, що перебуває за межами України під прапором або з розпізнавальним знаком України, якщо це судно приписано до порту, розташованого в Україні, затвердженої Наказом Генерального прокурора України від 14 листопада 2012 р. № 112, що була розроблена відповідно до вимог ст. 67 Кодексу торговельного мореплавства України на підставі положень КПК, зміст та форма кримінального провадження на судні, що перебуває за межами України під прапором або з розпізнавальним знаком України, якщо це судно приписано до порту, розташованого в Україні, повинні відповідати загальним засадам кримінального провадження, які передбачені ст. 7 КПК.

Морськими і річковими суднами, які мають на увазі за змістом положень, закріплених у статтях гл. 41 КПК, є такі зареєстровані та приписані до портів України самохідні чи несамохідні плаваючі споруди, що використовуються для перевезення в іноземні порти морськими та іншими водними шляхами (річками, озерами, водосховищами) вантажів, пасажирів, багажу, пошти, для здійснення в морі рибних та інших морських промислів, розвідки і видобування корисних копалин, виконання буксирних, рятувальних операцій, прокладання кабелю та інших господарських, наукових і культурних цілей (ст. 13, 15 та інші Кодексу торговельного мореплавства України).

Повітряні ж судна у даному контексті — це апарати, що підтримуються в атмосфері у результаті їх взаємодії з повітрям, відмінної від взаємодії з повітрям, відбитим від земної поверхні (п. 79 ст. 1 Повітряного кодексу України), і належать до об'єктів цивільної авіації України. За ч. 1 ст. 3 Конвенції ООН про правопорушення і деякі інші діяння, вчинені на борту повітряного судна (Токіо, 14 вересня 1963 р.), держава реєстрації повітряного судна правомочна здійснювати юрисдикцію відносно правопорушень і дій, вчинених на його борту.

Правила гл. 41 КПК не поширюються на військові кораблі, підводні військові човни та інші судна, що плавають під військово-морським прапором України, а також на військові літаки України.

Відповідно до ст. 519 КПК і ст. 67 Кодексу торговельного мореплавства України капітан судна України в разі вчинення кримінального правопорушення на судні, є службовою особою, уповноваженою на вчинення процесуальних дій у порядку, передбаченому кримінальним процесуальним законодавством України.

Якщо капітан судна є потерпілим внаслідок вчинення кримінального правопорушення, він з числа командного складу екіпажу призначає іншу службову особу, уповноважену на проведення процесуальних дій (наприклад, старшого помічника або помічника капітана). Капітан судна набуває прав і обов'язків потерпілого з моменту подання заяви про вчинення щодо нього кримінального правопорушення або заяви про залучення його до провадження як потерпілого відповідно до ст. 55 КПК. Рішення про призначення іншої службової особи, уповноваженої на проведення процесуальних дій, капітаном судна приймається у формі постанови.

Якщо кримінальне правопорушення вчинено капітаном судна, настала його смерть чи за станом здоров'я він не може виконувати службові обов'язки або його звільнено з посади, вимоги кримінально-процесуального законодавства забезпечує службова особа, на яку за законодавством покладається виконання обов'язків капітана судна (як правило, старший помічник капітана).

Кримінальне провадження здійснюється та процесуальні документи складаються державною мовою України. Капітан судна забезпечує учасникам кримінального провадження, які не володіють чи недостатньо володіють державною мовою, право заявляти клопотання і подавати скарги рідною або іншою мовою, якою вони володіють, користуючись у разі потреби послугами перекладача в порядку, передбаченому КПК.

Під час здійснення кримінального провадження на судні відомості досудового розслідування можуть бути розголошені лише з дозволу капітана судна і в тому обсязі, в якому він визнає це можливим. У необхідних випадках капітан судна попереджає осіб, яким стали відомі дані досудового розслідування у зв'язку з участю в ньому, про їх обов'язок не розголошувати такі відомості без його дозволу. Незаконне розголошення відомостей досудового розслідування тягне за собою відповідальність, встановлену ст. 387 КК України.

Кримінальне провадження щодо особи, яка користується дипломатичним імунітетом, може здійснюватися лише за згодою такої особи або компетентного органу держави (міжнародної організації), яку представляє така особа, у порядку, передбаченому законодавством та міжнародними договорами України (ст. 6 КПК).

Капітан судна під час перебування судна за межами України зобов'язаний невідкладно прийняти заяву, повідомлення про кримінальне правопорушення. Усні заяви заносяться до протоколу, який підписується заявником (потерпілим).

У протоколі усної заяви, повідомлення зазначаються: а) дата їх надходження або виявлення з іншого джерела обставин, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення; б) прізвище, ім'я, по батькові (найменування) потерпілого або заявника; в) короткий виклад обставин, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення, наведених потерпілим, заявником чи виявлених з іншого джерела; в) інші обставини, передбачені положенням про ЄРДС, а також прізвище, ім'я, по батькові особи, яка склала протокол та розпочала досудове розслідування.

При цьому особа, яка подає заяву чи повідомляє про кримінальне правопорушення, письмово попереджається про кримінальну відповідальність за завідомо неправдиве повідомлення.

Заява чи повідомлення про кримінальне правопорушення вважаються поданими з моменту попередження особи про кримінальну відповідальність, за виключенням випадків, коли таке попередження неможливо зробити з об'єктивних причин.

Капітан судна, який прийняв заяву від потерпілого, відповідно до ч. 2 ст. 55 КПК під розпис вручає йому пам'ятку про процесуальні права та обов'язки потерпілого, які передбачені ст. 56, 57 КПК. Така ж пам'ятка під розпис вручається також особі, яка не є заявником, але якій кримінальним правопорушенням завдана шкода і у зв'язку з чим вона, після початку провадження, подала заяву про її залучення до нього як потерпілого.

Якщо капітан судна самостійно виявив або йому з іншого джерела стали відомі обставини, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення на судні, він складає про це рапорт, в якому вказує: а) дату і час виявлення або надходження з іншого джерела відомостей, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення, із зазначенням цього джерела; б) короткий виклад обставин, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення, відомості про заподіяну ним шкоду; в) попередню правову кваліфікацію кримінального правопорушення із зазначенням статті (частини статті) закону України про кримінальну відповідальність; г) свої прізвище, ім'я, по батькові та посаду.

Заяви і повідомлення про кримінальні правопорушення, рапорти реєструються у книзі обліку заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення, яка зберігається у службовому приміщенні капітана судна. Вона повинна бути прошита, пронумерована, опечатана печаткою та скріплена підписом судовласника або капітана порту.

Записи до книги заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення вносяться особисто капітаном судна у день надходження заяви і повідомлення про кримінальне правопорушення або самостійного виявлення ним кримінального правопорушення. Кожен запис має мати порядковий номер.

До книги вносяться відомості про: а) прізвище, ім'я, по батькові (найменування) потерпілого або заявника, його анкетні дані (число, місяць, рік народження, місце народження, місце проживання та роботи); б) місцеві час та дату (із зазначенням часового поясу) надходження заяви, повідомлення про кримінальне правопорушення або виявлення з іншого джерела обставин, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення; в) інше джерело, з якого виявлені обставини, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення; г) короткий виклад обставин, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення, наведених потерпілим, заявником чи виявлених з іншого джерела; д) попередню правову кваліфікацію кримінального правопорушення із зазначенням статті (частини статті) закону України про кримінальну відповідальність; е) місцеві час та дату (із зазначенням часового поясу) затримання особи; є) проведені процесуальні дії; ж) вжиті заходи забезпечення кримінального провадження; з) перелік процесуальних документів та вилучених речей, майна та документів, що міститься в зібраних матеріалах процесуальних дій; и) дату та орган досудового розслідування, якому передано матеріали процесуальних дій, за місцем проведення досудового розслідування (відповідно до ч. 2 ст. 523 КПК); і) дату, дані про судно та прізвище, ім'я, по батькові капітана судна, в разі передачі цих матеріалів капітану іншого судна під прапором або з розпізнавальними знаком України, що повертається на територію України, про що останній розписується у книзі.

Капітан судна при першій можливості забезпечує внесення до ЄРДР відомостей про кримінальне правопорушення, передбачених пп. 1 — 7 ч. 5 ст. 214 КПК.

У разі виявлення ознак кримінального правопорушення на судні досудове розслідування розпочинається негайно після реєстрації заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення, а також відповідних рапортів у відповідній книзі обліку заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення.

Капітан судна несе особисту відповідальність за законність та своєчасність вчинення процесуальних дій.

Капітан судна після реєстрації заяви, повідомлення або рапорту, уповноважений застосовувати заходи забезпечення кримінального провадження у вигляді тимчасового вилучення майна і затримання особи, а також проводити слідчі (розшукові) дії у вигляді обшуку житла чи іншого володіння особи, особистого обшуку (без ухвали суду), огляду місця події, з метою: а) попередження кримінального правопорушення (у разі якщо є відомості про готування до нього); б) припинення кримінального правопорушення; в) вжиття заходів для запобігання завданню шкоди людям, судну, вантажу, що перебувають на ньому; г) організацію допомоги потерпілим, інших заходів щодо запобігання загрози затоплення судна, втрати його морехідних якостей, настання екологічної катастрофи через виливи паливно-мастильних матеріалів, шкідливих речовин, інших тяжких наслідків.

Капітан судна невідкладно будь-яким доступним способом повідомляє прокурора, юрисдикція якого поширюється на територію місцезнаходження порту прописки судна, про початок досудового розслідування та його підстави, а також інші відомості, передбачені пп. 1 — 5, 7 ч. 5 ст. 214 КПК.

З метою забезпечення кримінального провадження капітаном судна може бути застосовано тимчасове вилучення майна підозрюваного на підставах та в порядку, передбачених ст.ст. 167, 168 КПК.

Тимчасовим вилученням майна є фактичне позбавлення підозрюваного можливості володіти, користуватися та розпоряджатися певним його майном до вирішення питання про арешт майна або його повернення.

Тимчасово вилученим може бути майно у вигляді речей, документів, грошей тощо, щодо яких є достатні підстави вважати, що вони: а) підшукані, виготовлені, пристосовані чи використані, як засоби чи знаряддя вчинення кримінального правопорушення і/або зберегли на собі його сліди; б) надані особі з метою схилити її до вчинення кримінального правопорушення, фінансування і/або матеріального забезпечення кримінального правопорушення, чи як винагорода за його вчинення; в) є предметом кримінального правопорушення, пов'язаного з їх незаконним обігом; г) набуті в результаті вчинення кримінального правопорушення, доходи від них або на які було спрямоване кримінальне правопорушення. Тимчасове вилучення майна може здійснюватися також під час обшуку, огляду.

Капітан судна під час тимчасового вилучення майна або негайно після його здійснення зобов'язаний скласти відповідний протокол, а також забезпечити схоронність такого майна. При цьому слід мати на увазі, що за ч. 1 ст. 521 КПК, клопотання прокурора про арешт тимчасово вилученого майна повинно бути подане до суду не пізніше наступного робочого дня після доставлення на територію України особи, затриманої на судні України, інакше майно має бути негайно повернуто особі, у якої його було вилучено.

Капітан судна має право без ухвали слідчого судді, суду затримати особу, підозрювану у вчиненні злочину, за який передбачене покарання у вигляді позбавлення волі, лише у випадках: а) якщо цю особу застали під час вчинення злочину або замаху на його вчинення; б) якщо безпосередньо після вчинення злочину очевидець, у тому числі

потерпілий, або сукупність очевидних ознак на тілі, одязі чи місці події вказують на те, що саме ця особа щойно вчинила злочин.

Підставою для застосування капітаном судна тимчасового запобіжного заходу у вигляді затримання є наявність обґрунтованої підозри у вчиненні особою кримінального правопорушення, а також наявність ризиків, які дають достатні підстави вважати, що підозрюваний може: а) переховуватися від органів досудового розслідування і/або суду; б) знищити, сховати або спотворити будь-яку із речей чи документів, які мають істотне значення для встановлення обставин кримінального правопорушення; в) незаконно впливати на потерпілого, свідка, іншого підозрюваного в цьому ж кримінальному провадженні; г) перешкоджати кримінальному провадженню іншим чином; д) вчинити інше кримінальне правопорушення чи продовжувати кримінальне правопорушення, у якому підозрюється.

Як зазначено у ч. 2 ст. 520, абз. 2 ч. 1 ст. 522 КПК, капітан судна України має право затримати особу на строк, необхідний для її доставлення на територію України, зокрема, за ч. 2 ст. 67 Кодексу торговельного мореплавства України до передачі її відповідним правоохоронним органам у першому порту України, та здійснити її обшук. При цьому він повинен негайно повідомити затриманому зрозумілою для нього мовою підстави затримання та у вчиненні якого злочину він підозрюється, а також роз'яснити процесуальні права, передбачені КПК, надати йому можливість негайно повідомити про своє затримання та місце перебування близьких родичів, членів сім'ї чи інших осіб за вибором, або здійснити таке повідомлення самостійно.

Про затримання особи, підозрюваної у вчиненні злочину, капітаном морського судна складається протокол, в якому, крім відомостей, передбачених ст. 104 КПК, зазначаються: а) координати місця перебування судна, назва судна, дата і місцевий час (із зазначенням часового поясу) затримання відповідно до положень ст. 209 КПК; б) підстави затримання; в) результати особистого обшуку; г) клопотання, заяви чи скарги затриманого, якщо такі надходили; д) повний перелік процесуальних прав та обов'язків затриманого. Цей протокол підписується особою, яка його склала, і затриманим, якому негайно під розпис вручається його копія. За можливості копія цього протоколу надсилається прокурору, юрисдикція якого поширюється на територію місцезнаходження порту приписки судна. У разі неможливості надіслання прокурору копії протоколу про затримання особи йому про це повідомляється в будь-який спосіб.

Капітан морського (річкового) судна своїм наказом повинен призначити одну або кілька службових осіб із числа членів екіпажу судна, відповідальних за тримання затриманого, та провести їх інструктаж, про що зробити відмітку у відповідному журналі.

Службова особа, відповідальна за тримання затриманих на морському (річковому) судні, зобов'язана: а) негайно зареєструвати затриманого в журналі; б) роз'яснити затриманому підстави його затримання, права і обов'язки; в) звільнити затриманого негайно після зникнення підстави для затримання; г) забезпечити належне поведіння із затриманим та додержання його прав, передбачених Конституцією України, іншими законами України; д) забезпечити запис у журналі всіх дій, що проводяться із залученням затриманого, у тому числі час їх початку та закінчення, а також осіб, які проводили такі дії або були присутні при проведенні таких дій; е) забезпечити невідкладне надання належної медичної допомоги та фіксацію медичним працівником будь-яких тілесних ушкоджень або погіршення стану здоров'я затриманого. До складу осіб, які надають затриманому медичну допомогу, за його бажанням та наявності такої можливості може бути допущена конкретна особа, яка має право на зайняття медичною діяльністю.

Особа, затримана за підозрою у вчиненні кримінального правопорушення, повинна бути поміщена в спеціально ізольоване, охоронюване приміщення на судні. За її поведінкою встановлюється цілодобове спостереження.

Доступ сторонніх осіб до приміщення, де перебуває затриманий, допускається виключно з дозволу капітана судна.

Порядок та умови тримання осіб, затриманих за підозрою у вчиненні кримінального правопорушення, мають відповідати вимогам Закону України «Про попереднє ув'язнення» з урахуванням конструктивних особливостей судна та його перебування у плаванні за межами України.

Капітан судна зобов'язаний забезпечити доставляння затриманої особи до підрозділу органу державної влади на території України, уповноваженого на тримання затриманих осіб, і повідомлення про факт законного затримання слідчому органу досудового розслідування за місцем проведення досудового розслідування в Україні.

Відповідно до ч. 2 ст. 67 Кодексу торговельного мореплавства України, капітан судна у разі необхідності може направити затриману ним особу і зібрані матеріали в Україну на іншому судні під прапором або з розпізнавальним знаком України, зареєстрованому в Україні. При цьому він несе відповідальність за своєчасність і повноту зібраних матеріалів та за затриману особу відповідним правоохоронним органам України.

Зібрані матеріали процесуальних дій мають бути прошиті, аркуші пронумеровані та складено реєстр процесуальних документів і вилучених речей і документів, який додається до матеріалів.

У разі вчинення діяння, передбаченого законом України про кримінальну відповідальність, під час перебування судна в порту, у внутрішніх або територіальних водах України капітан судна зобов'язаний передати особу, яка підозрюється у вчиненні цього діяння, відповідним правоохоронним органам у порядку, встановленому кримінальним процесуальним законодавством України.

Подальше досудове розслідування кримінального правопорушення здійснюється слідчим органу досудового розслідування, юрисдикція якого поширюється на територію місцезнаходження порту приписки морського, річкового, повітряного судна України (ч. 2 ст. 523 КПК). Після продовження досудового розслідування на території України службові особи, які здійснювали процесуальні дії (капітан судна або його старший помічник чи помічник, пілот повітряного судна тощо), залучаються до нього слідчим компетентного органу досудового розслідування як свідки і зобов'язані надавати пояснення слідчому (прокурору) щодо проведених процесуальних дій (ч. 3 ст. 519 КПК).

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. Які службові особи є уповноваженими на вчинення процесуальних дій, якщо кримінальне правопорушення вчинено на території дипломатичного представництва чи консульської установи України за кордоном?
2. Хто уповноважений вчиняти процесуальні дії, якщо кримінальне правопорушення вчинено на повітряному, морському чи річковому судні, яке перебуває за межами України під прапором або з розпізнавальним знаком України, якщо це судно приписано до порту, розташованого в Україні?
3. Які процесуальні дії можуть проводитися під час кримінального провадження на території дипломатичних представництв, консульських установ

України, на повітряному, морському чи річковому судні, що перебуває за межами України під прапором або з розпізнавальним знаком України, якщо це судно приписано до порту, розташованого в Україні?

4. Які заходи забезпечення кримінального провадження можна застосовувати під час його здійснення на території дипломатичних представництв, консульських установ України, на повітряному, морському чи річковому судні, що перебуває за межами України під прапором або з розпізнавальним знаком України, якщо це судно приписано до порту, розташованого в Україні?

5. На який строк може бути затримана особа під час кримінального провадження на території дипломатичних представництв, консульських установ України, на повітряному, морському чи річковому судні, що перебуває за межами України під прапором або з розпізнавальним знаком України, якщо це судно приписано до порту, розташованого в Україні?

6. Ким і у якому порядку здійснюється і завершується досудове розслідування кримінальних правопорушень, вчинених на території дипломатичних представництв, консульських установ, суден України?

7. Чи можуть допитуватись слідчим органу досудового розслідування України, прокурором або судом службові особи, які вчиняли процесуальні дії під час кримінального провадження на території дипломатичних представництв, консульських установ, суден України?

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Конвенція про дипломатичні зносини, Відень, 18 квітня 1961 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua>
2. Конвенція про консульські зносини, Відень, 24 квітня 1963 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua>
3. Конвенція про відкрите море від 29 квітня 1958 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua>
4. Конвенція про правопорушення і деякі інші діяння, вчинені на борту повітряного судна, Токіо, 14 вересня 1963 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua>
5. Конвенція ООН з морського права 10 грудня 1982 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua>
6. Кодекс торговельного мореплавства України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua>
7. Повітряний кодекс України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua>
8. Консульський статут України, затв. Указом Президента України від 2 квітня 1994 р. № 127/94 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua>
9. Інструкція про порядок проведення процесуальних дій під час кримінального провадження на морському чи річковому судні України, що перебуває за межами України під прапором або з розпізнавальним знаком України, якщо це судно приписано до порту, розташованого в Україні, затв. Наказом Генерального прокурора України від 14 листопада 2012 р. № 112. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua>

ВІДНОВЛЕННЯ ВТРАЧЕНИХ МАТЕРІАЛІВ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ

- 1. Загальні положення відновлення втрачених матеріалів кримінального провадження*
 - 2. Вимоги, які пред'являються до заяви про відновлення втрачених матеріалів кримінального провадження та наслідки недодержання цих вимог*
 - 3. Підготовка заяви до розгляду та її судовий розгляд*
- Питання для самоконтролю*
Рекомендована література

1. ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ ВІДНОВЛЕННЯ ВТРАЧЕНИХ МАТЕРІАЛІВ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ

Загальною тенденцією, що характеризує кримінальне процесуальне право України є його послідовний розвиток, заповнення існуючих прогалин у чинному законодавстві, створення нових процесуальних інститутів. Необхідною умовою ефективного здійснення органами досудового розслідування, прокуратури та суду покладених на них завдань є організація їх діяльності на виключно науковій основі. Це, у свою чергу, вимагає від кримінально-процесуальної науки і пов'язаних з нею галузей знань розробки актуальних проблем, висунутих практикою органів досудового розслідування, прокуратури та судів.

Однією з таких проблем є відновлення втрачених матеріалів кримінального провадження, її правові та наукові основи. В умовах послідовного проведення в Україні судово-правової реформи, реалізації положень нового кримінального процесуального законодавства, значного теоретичного і практичного інтересу набувають проблеми, пов'язані з втратою матеріалів кримінального провадження і наступним у зв'язку з цим їх відновленням.

Проблема відновлення втрачених матеріалів кримінального провадження настільки важлива для теоретиків і практиків кримінального судочинства, що законодавець цілком обгрунтовано розширив сукупність норм, які регламентують даний вид провадження, та виділив в окремий розділ КПК норми, які регулюють порядок та процедуру відновлення втрачених матеріалів кримінального провадження.

Таким чином, питання відновлення втрачених кримінальних проваджень отримали необхідну правову регламентацію. До КПК включено спеціальний розділ VII «Відновлення втрачених матеріалів кримінального провадження», який регламентує умови та порядок відновлення втрачених матеріалів кримінального провадження.

Правила, встановлені КПК, мають створювати реальну можливість законно, технологічно правильно та якісно відновлювати втрачені матеріали кримінального провадження. Своєчасне і правильне вирішення цього питання безпосередньо вплине на ефективність усієї подальшої правозастосовчої діяльності, реалізацію прийнятих рішень.

Досудове розслідування та судовий розгляд кримінального провадження відбувається у певній процесуальній формі, яка зобов'язує здійснювати процесуальні дії у визначених законом порядку та послідовності.

Усі процесуальні документи, незалежно від повноти регламентації їх змісту в КПК, мають відповідати загальним вимогам, а саме:

- відповідність процесуального документа нормі закону, якою передбачено його складання як за формою, так і за змістом;

- відповідність змісту процесуального документа фактичним обставинам, встановленим матеріалами кримінального провадження

Дотримання зазначених вимог виконавцями має забезпечити належну якість відновлення втраченого кримінального провадження.

Відновленню відповідно до вимог ст. 524 КПК підлягають втрачені матеріали в тому кримінальному провадженні, яке завершилось ухваленням вироку суду.

Матеріалами кримінального провадження є документи, інші матеріали, надані суду під час судового провадження його учасниками, судові рішення та інші документи і матеріали, що мають значення для цього кримінального провадження, які долучаються до обвинувального акта.

Під час кримінального провадження складається понад тридцять видів процесуальних документів, які умовно можна поділити на обов'язкові та факультативні.

До обов'язкових (основних) належать ті, що складаються в кожному кримінальному провадженні та містять висновки, зроблені під час провадження досудового розслідування і судового розгляду. Це постанови, протоколи, обвинувальні акти, вирoki, ухвали, угоди. Зміст цих та інших процесуальних документів досить повно регламентовано у кримінальному процесуальному законодавстві (ст. 99, 101, 104, 110, 112, 137, 277, 291 КПК та ін.).

Факультативні (допоміжні) процесуальні документи складаються залежно від конкретних обставин кримінального провадження. Їх не можна розглядати як вторинні — вони теж мають важливе значення за певних обставин кримінального провадження. Такими документами є повістки, заяви, доручення, повідомлення, пояснення тощо.

Потреба у відновленні кримінальних проваджень виникає у зв'язку з їх знищенням, загубленням або викраденням. Матеріали кримінального провадження можуть бути втрачені повністю або частково.

Під втратою матеріалів кримінального провадження розуміють виключення можливості отримувати з таких матеріалів інформацію, яка відображає хід, послідовність досудового розслідування та результати судового розгляду. Втрати кримінальних проваджень найчастіше відбуваються через халатність або недбалість посадових осіб, внаслідок стихійних лих (повеней, селевих потоків, обвалів, землетрусів тощо), пожеж, затоплення приміщень, де зберігалися кримінальні провадження. Відомі випадки навмисного знищення кримінального провадження як у цілому, так і окремих частин, а також їх викрадення.

Метою відновлення втраченого кримінального провадження є одержання конкретного кримінального провадження, як специфічного документального утворення, для забезпечення успішного вирішення загальних завдань, поставлених перед кримінальним процесом.

Отже, під процедурою відновлення втраченого кримінального провадження слід розуміти регламентовану законом діяльність компетентної посадової особи, спрямовану на відновлення певної сукупності документів, що відображають хід, зміст і результати

розслідування конкретного кримінального правопорушення, котрі у своїй єдності складають специфічне документальне утворення, яке називається кримінальним провадженням.

Відновлення втрачених кримінальних проваджень має на меті вирішення особливих цілей і пов'язаних з ними цілком визначених завдань. Для того щоб почався процес відновлення матеріалів кримінального провадження, необхідно переконатися в тому, що провадження дійсно втрачене.

Обов'язковою умовою відновлення втрачених матеріалів кримінального провадження є наявність вироку суду виправдувального чи обвинувального. При цьому закон не вимагає, щоб вирок обов'язково набрав законної сили.

Кримінальний процесуальний закон встановив, що із заявою про відновлення втрачених матеріалів кримінального провадження можуть звернутися учасники судового провадження, до яких належать: потерпілий, його представник та законний представник, цивільний позивач, його представник та законний представник, цивільний відповідач та його представник, а також інші особи, за клопотанням або скаргю яких у випадках, передбачених КПК, здійснюється судове провадження.

Близькі родичі обвинуваченого мають право подати відповідну заяву тільки у випадку, коли він помер (з пред'явленням свідоцтва про смерть), і лише якщо це необхідно для його реабілітації.

Відповідно до п. 1 ч. 1 ст. 3 КПК близькими родичами та членами сім'ї є: чоловік, дружина, батько, мати, вітчим, мачуха, син, дочка, пасинок, падчерка, рідний брат, рідна сестра, дід, баба, прадід, прабаба, внук, внучка, правнук, правнучка, усиновлювач чи усиновлений, опікун чи піклувальник, особа, яка перебуває під опікою або піклуванням, а також особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом і мають взаємні права та обов'язки, у тому числі особи, які спільно проживають, але не перебувають у шлюбі.

2. ВИМОГИ, ЯКІ ПРЕД'ЯВЛЯЮТЬСЯ ДО ЗАЯВИ ПРО ВІДНОВЛЕННЯ ВТРАЧЕНИХ МАТЕРІАЛІВ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ ТА НАСЛІДКИ НЕДОДЕРЖАННЯ ЦИХ ВИМОГ

Стаття 526 КПК встановлює виключну територіальну підсудність заяви про відновлення втрачених матеріалів кримінального провадження. Заява про відновлення втраченого провадження має бути подана лише до суду, який ухвалив вирок.

Зазначене правило про підсудність поширюється і на випадки, коли вирок суду першої інстанції переглядався в апеляційному та касаційному порядку, незалежно від того, що при перегляді вирок суду першої інстанції було змінено чи скасовано або навіть ухвалено новий вирок, адже відповідно до вимог ст. 423 і 443 КПК матеріали кримінального провадження після перегляду в апеляційному чи касаційному порядку мають бути повернуті до суду першої інстанції, який ухвалив вирок.

Новими положеннями КПК встановлено чітку регламентацію вимог до заяви про відновлення втрачених матеріалів кримінального провадження.

У заяві про відновлення втрачених матеріалів кримінального провадження, яка подається у письмовій формі, має бути зазначено:

– загальні реквізити, тобто найменування суду, до якого подається заява, ім'я заявника (найменування, якщо учасником провадження була юридична особа), його пошто-

ва адреса (або місцезнаходження юридичної особи), докладні контактні дані (телефон, електронна адреса, інші засоби зв'язку);

- повний перелік матеріалів, відновлення яких заявник вважає необхідним;
- мету відновлення втрачених матеріалів кримінального провадження, а також вимоги особи, яка подає заяву;
- обґрунтування необхідності відновлення матеріалів кримінального провадження, з зазначенням конкретної мети по кожному з перелічених документів окремо;
- чи був ухвалений вирок;
- процесуальний статус, у якому перебував заявник при розгляді справи;
- перелік осіб, які брали участь у судовому розгляді справи, із зазначенням їхнього процесуального статусу, їх місце перебування чи знаходження;
- у разі необхідності — клопотання (про виклик певних осіб, витребування копій, долучення наданих матеріалів особою, яка звертається до суду, тощо);
- відома заявникові інформація про обставини втрати матеріалів провадження, про місцезнаходження копій документів провадження, що втрачені, або відомостей про них;
- перелік матеріалів, які додаються.

До заяви про відновлення втрачених матеріалів кримінального провадження додаються документи або їх копії, що збереглися у заявника, навіть якщо вони не посвідчені у встановленому порядку,

Заяву підписує особа, яка її подає. Якщо заяву подає захисник, представник потерпілого, то до неї додаються оформлені належним чином документи, що підтверджують його повноваження відповідно до вимог КПК.

Заявник за наявності відомостей повинен надати інформацію про місце знаходження копій документів кримінального провадження або відомостей щодо них.

Під копією документа слід розуміти примірник документа, який містить точне знакове відтворення змісту чи документальної інформації іншого документа, в окремих випадках — деяких його зовнішніх ознак і не має реквізитів, що надають йому юридичної сили.

Документи та їх копії можуть бути як у друкованому (паперовому), так і в електронному вигляді, належно посвідченими або ні.

Правильність копії документа, наданого громадянином, засвідчується у тих випадках, коли справжність підпису громадянина на оригіналі цього документа засвідчена нотаріусом або посадовою особою органу місцевого самоврядування чи підприємством, установою, організацією за місцем роботи, навчання, проживання чи лікування громадянина.

Правильність копії документа може бути засвідчена нотаріусом, посадовою особою органу місцевого самоврядування, якщо правильність копії засвідчена в нотаріальному порядку, або якщо ця копія видана тією ж установою, підприємством чи організацією, що видала оригінал документа.

Серед джерел, з яких можна отримати документи, необхідні для відновлення втрачених матеріалів кримінального провадження, можуть бути:

- Єдиний реєстр досудових розслідувань;
- засоби фіксування кримінального провадження;
- матеріали наглядного провадження;
- матеріали, які знаходяться в контролюючих органах;
- результати експертних досліджень (ст. 69 КПК);
- матеріали, що знаходяться у захисника (ст. 45 КПК);

- матеріали, що виділялися у окреме провадження (ст. 217 КПК);
- матеріали, що знаходяться в учасників кримінального провадження (ч. 2 ст. 317 КПК).

Серед інших джерел, у яких можуть знаходитися важливі для відновлення матеріалів кримінального провадження документи, не менш корисними можуть бути: органи місцевого самоврядування; медичні заклади; інформаційні бюро; адресні столи; паспортні служби; у міських, районних підрозділах внутрішніх справ — єдиний облік заяв і повідомлень про вчинені кримінальні правопорушення; інспекції виправних робіт, підрозділи кримінальної міліції у справах дітей, карного розшуку; РАГС; навчальні заклади; місця роботи і служби обвинувачуваного та інші — де можна отримати відповідні конкретному кримінальному правопорушенню відомості.

Крім перерахованих джерелом отримання матеріалів кримінального провадження можуть бути персональний комп'ютер слідчого, прокурора, слідчого судді.

У кожному конкретному випадку перелік джерел, з яких можна отримувати копії документів, визначається правами фізичних та повноваженнями юридичних осіб, які потрапили у коло кримінальних процесуальних правовідносин.

Відповідно до вимог ст. 527 КПК у заяві обов'язково повинна бути зазначена мета відновлення втрачених матеріалів кримінального провадження. Якщо у заяві не зазначено мету відновлення провадження або відомості, необхідні для їх відновлення, суд постановляє ухвалу про залишення заяви без руху, якою встановлює заявникові строк, необхідний для усунення цих недоліків. Виходячи із загальних правил судочинства, якщо заявник у встановлений ухвалою строк усуне недоліки, заява вважатиметься поданою в день її першого надання до суду. В іншому разі вона вважатиметься такою, що не подана, і має бути повернута заявникові.

Під час підготовки до розгляду заяви про відновлення втрачених матеріалів кримінального провадження суд повинен пересвідчитись, чи подано заяву уповноваженою особою відповідно до ст. 525 КПК, чи пов'язана вона із захистом її прав та інтересів і чи вказано мету заяви.

У ході перевірки правильності складання заяви також з'ясовується наявність інформації про те, чи був ухвалений вирок, в якому процесуальному статусі перебував заявник, хто конкретно і в якості кого брав участь у судовому розгляді, їх місце проживання чи місцезнаходження, відомості про обставини втрати матеріалів кримінального провадження, місцезнаходження копій документів кримінального провадження, перелік необхідних для поновлення документів, для якої мети необхідне їх поновлення.

Законодавець визначив вичерпний перелік випадків залишення заяви про відновлення втрачених матеріалів кримінального провадження без руху. Відповідно до ч. 1 ст. 528 КПК заяви про відновлення втрачених матеріалів кримінального провадження залишаються без руху у разі незазначення у заяві: а) мети відновлення втрачених матеріалів кримінального провадження; б) відомостей, необхідних для відновлення втрачених матеріалів кримінального провадження.

У ст. 525 КПК конкретизована мета відновлення матеріалів кримінального провадження за заявою близьких родичів — для реабілітації померлого обвинуваченого. Інші особи у заяві повинні вказувати не лише мету відновлення втрачених матеріалів кримінального провадження, а й зазначати, яким чином постановлений вирок щодо втрачених матеріалів кримінального провадження зачіпає їхні права та інтереси.

Суд ухвалою відмовляє у відкритті провадження про відновлення втрачених матеріалів кримінального провадження або залишає заяву без розгляду, якщо провадження було відкрито у випадку, коли мета звернення до суду, зазначена заявником, не

пов'язана із захистом його прав та інтересів. В ухвалі також зазначають строки і порядок її оскарження.

3. ПІДГОТОВКА ЗАЯВИ ДО РОЗГЛЯДУ ТА ЇЇ СУДОВИЙ РОЗГЛЯД

Одержавши заяву про відновлення втрачених матеріалів кримінального провадження, суддя вживає заходів для одержання від прокурора відомостей та копій відповідних процесуальних документів, які стосуються відновлюваних матеріалів. З цією метою він приймає ухвалу про відкриття провадження у справі про відновлення втрачених матеріалів кримінального провадження, в якій зазначаються строк надання інформації та час призначення справи до розгляду. Ухвала направляється прокурору для одержання відомостей та копій відповідних процесуальних документів, які стосуються відновлюваних матеріалів.

При вирішенні питання про обсяг відомостей, які підлягають витребуванню і стосуються відновлюваних матеріалів, суддя з метою вжиття заходів із забезпечення максимально повного відновлення доказової бази у втраченому кримінальному провадженні, має керуватися положеннями гл. 4 КПК.

Так, *витребування* — це пред'явлення письмової або усної вимоги про пред'явлення письмових документів чи предметів; виконання вимог адресатами; прийняття об'єктів та фіксація цієї дії. Витребування застосовують коли відомо місце чи адресат зберігання предмета або документа, та коли відсутня загроза того, що документ або предмет можуть бути знищені або змінені у період між вимогою і доставленням об'єктів.

Отримання — це доставляння сторонами обвинувачення та захисту, посадовими особами та громадянами письмових документів та предметів з проханням про їх залучення до кримінального провадження з фіксацією цього факту.

Прокурор, крім відомостей, які можуть бути витребувані судом, також надає належним чином завірені копії процесуальних документів, що внесені до ЄРДР. Крім наглядового провадження у втраченому кримінальному провадженні, джерелом відновлюваних матеріалів може служити особова справа заарештованого, що зберігається у спецвідділі установи виконання покарань.

Втрачені матеріали кримінального провадження можуть відновлюватися у два способи:

- витребування копій документів — джерел доказів;
- провадження слідчих (розшукових) дій, під час судового розгляду (проведення допитів учасників процесу), які спрямовані на отримання доказів, які раніше були зібрані, а потім втрачені.

Якщо втрачений документ — джерело доказів, копія якого може бути надана підприємствами, установами, організаціями, посадовими особами і громадянами, необхідно оформити відповідний запит, витребувати копію документа для приєднання до матеріалів кримінального провадження.

Перший спосіб не потребує суттєвих витрат процесуальних засобів. У випадку втрати протоколу слідчої (розшукової) дії, органу досудового розслідування, який його відновлює, необхідно вирішити, чи є цей протокол: 1) формою закріплення відповідного джерела доказів, наприклад, показань свідка, потерпілого, підозрюваного; 2) самостійним джерелом доказів (тобто протоколом, у якому засвідчуються факти та обставини,

виявлені при проведенні таких слідчих (розшукових) дій, як огляд, обшук, слідчий експеримент, освідування, пред'явлення для впізнання тощо).

Для відновлення втрачених протоколів допиту свідка, потерпілого, підозрюваного потрібно повторно провести допит цих учасників процесу.

У разі необхідності відновлення протоколів деяких слідчих (розшукових) дій, які є самостійними джерелами доказів, закон не допускає проведення повторних слідчих (розшукових) дій, наприклад, обшук. Тому потрібно іншим шляхом пояснювати, звідки в кримінальному провадженні з'явилися знаряддя злочину, речі й цінності, нажиті кримінально протиправним шляхом, а також довести, що перелічені предмети були виявлені та вилучені саме в конкретному житлі, іншому володінні особи, приміщенні, у певної особи.

У випадку втрати оригіналу протоколу процесуальної дії кримінальне провадження можна швидко відновити, приєднавши до нього копії таких дій, які повинні знаходитися в судовій справі. Ведення такої справи має бути обов'язковим. Зберігати в суді її слід у режимі, що забезпечує нерозголошення даних, які містяться в ній.

Про вручення представникові банку другого примірника протоколу виїмки банківського документа вказано в п. 4.1 Правил зберігання, захисту, використання та розкриття банківської таємниці, що затверджені постановою Правління Національного банку України від 14 липня 2006 р. № 267.

Отже, відновлення протоколу обшуку не викликає труднощів, якщо другий примірник такого протоколу, а також другий примірник опису вручений особі, в якій проведено обшук, представникові підприємства, установи, організації, де проводились ці слідчі (розшукові) дії. Якщо ж другий примірник протоколу обшуку, а також другий примірник опису у зазначених осіб не збереглися, то повторно слідчою (розшуковою) дією такий протокол відновити вже ніяк неможливо, оскільки не можна повторно отримати предмети та документи, що вже раніше були вилучені.

Відповідно до ч. 2 ст. 234 КПК обшук житла чи іншого володіння особи, за винятком невідкладних випадків, проводиться лише за вмотивованою ухвалою слідчого судді. У невідкладних випадках, пов'язаних з урятуванням життя та майна чи з безпосереднім переслідуванням осіб, які підозрюються у вчиненні злочину, обшук житла чи іншого володіння особи може бути проведено без ухвали слідчого судді. При цьому в протоколі зазначаються причини, що зумовили проведення обшуку без ухвали слідчого судді. Протягом доби з моменту проведення цієї дії слідчий направляє копію протоколу обшуку прокуророві.

Не виникає труднощів з відновленням втрачених матеріалів, у випадку втрати такого джерела доказів, як висновок експерта (ст. 101 КПК). Висновок експертизи та додатки до нього завжди складаються у двох примірниках, один з яких направляється органу, який призначив експертизу, а другий — залишається в експертній установі. У разі необхідності з установ, в яких провадяться експертизи, можна витребувати другий примірник висновку та додатки до нього.

Певні особливості має порядок відновлення втрачених речових доказів. Речовими доказами є матеріальні об'єкти, які були знаряддям вчинення кримінального правопорушення, зберегли на собі його сліди або містять інші відомості, які можуть бути використані як доказ факту чи обставин, що встановлюються під час кримінального провадження, у тому числі предмети, що були об'єктом кримінально протиправних дій, гроші, цінності та інші речі, набуті кримінально протиправним шляхом (ст. 98 КПК). Зрозуміло, що відновити цей об'єкт неможливо, тому що він незамінний. Водночас йо-

го може замінити похідний речовий доказ: зліпки, відтиски, фото, кіно та відеозображення речового доказу.

Слід враховувати, що відповідно до положень гл. 5 КПК (ст. 103—110) процесуальні дії під час кримінального провадження можуть фіксуватися у протоколі, на носії інформації, у журналі судового засідання, а також слідчий або прокурор складає реєстр матеріалів досудового розслідування. Кожен з перерахованих способів фіксації може служити джерелом відновлення інформації.

Крім того, відповідно до ст. 1 Закону України «Про обов'язковий примірник документів» від 9 квітня 1999 р. документ — це матеріальна форма одержання, зберігання, використання і поширення інформації, зафіксованої на папері, магнітній, кіно- і фотоплівці, оптичному диску або іншому носіїві. До них можуть належати матеріали фотозйомки, звукозапису, відеозапису та інші носії інформації (у тому числі електронні), які містять відомості про обставини, встановлені в ході кримінального провадження.

Судовий розгляд здійснюється згідно з порядком, визначеним розділом IV з урахуванням особливостей розділу VII КПК.

Суд має використовувати весь спектр повноважень під час проведення засідання з метою відновлення втрачених матеріалів кримінального провадження. Зокрема, користуватися правом допитувати як свідків осіб, які були присутніми під час вчинення процесуальних дій, входили до складу суду, що здійснював судовий розгляд, а також осіб, які виконували судові рішення. Йдеться про осіб учасників процесуальних дій, що виконувалися під час досудового розслідування та судового розгляду відновлюваного кримінального провадження.

Під час судового розгляду заяви про відновлення втраченого судового провадження суд досліджує ту частину провадження, що збереглася: документи або копії з матеріалів провадження, видані громадянам або юридичним особам до того, як матеріали впровадження були втрачені, інші документи і відомості, які стосуються відновлюваного провадження та можуть сприяти заповненню прогалин.

До їх числа належать документи, інші матеріали, надані суду під час судового провадження його учасниками, судові рішення та інші документи і матеріали, що мають значення для цього кримінального провадження, долучаються до обвинувального акта також клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру та клопотання про звільнення від кримінальної відповідальності.

Суд може визнати за доцільне та допитати як свідків осіб, які через свою причетність до відновлюваного провадження можуть володіти інформацією, корисною для його відновлення. Такими вважаються всі особи, що були присутніми при вчиненні процесуальних дій, а саме: фізичні особи та представники юридичних осіб, що брали участь у судовому розгляді, ті, що входили до складу суду, що здійснювали судовий розгляд у провадженні, матеріали якого втрачено та особи, які виконували судові рішення. Саме ці категорії свідків можуть бути допитані у потрібних випадках.

До процесуальних дій закон відносить процесуальні дії, що виконувалися під час досудового розслідування, у відновлюваному кримінальному провадженні, а також процесуальні дії під час його судового розгляду.

Свідками виступають як особи, які безпосередньо їх проводили (прокурори, слідчі, співробітники оперативних підрозділів за дорученням слідчого, прокурора.), так і особи, за участю яких вони відбувались (підозрюваний, обвинувачений, законний представник, педагог, психолог, лікар, експерт, поняті та інші).

Перелік документів, які стосуються втраченого кримінального провадження і необхідний для його відновлення, визначається суддею при винесенні ухвали про відкриття провадження.

До осіб, які виконують судові рішення, належать працівники: міліції, пенітенціарної системи, державної виконавчої служби та ін.

На підставі зібраних і перевірених матеріалів суд ухвалює рішення про відновлення втраченого провадження повністю, або в частині, яку, на його думку, необхідно відновити. Ухвалення такого рішення відбувається на підставі зібраних і перевірених матеріалів. При цьому він повинен виходити насамперед із заяви заявника та, звичайно, враховувати, чи матиме таке відновлення для заявника юридичні наслідки.

У рішенні суду про відновлення матеріалів втраченого кримінального провадження зазначається, на підставі яких конкретно доказів, поданих суду і досліджених у судовому засіданні з участю всіх учасників судового провадження, суд вважає установленим зміст відновленого судового рішення, наводяться висновки суду про доведеність того, які докази досліджувалися судом і які процесуальні дії вчинялися.

За результатами судового розгляду суд постановляє ухвалу про повне або часткове відновлення матеріалів втраченого кримінального провадження. Зміст ухвали має відповідати вимогам ст. 370 КПК, тобто бути законним, обґрунтованим і вмотивованим.

Законним є рішення, ухвалене компетентним судом згідно з нормами матеріального права з дотриманням вимог щодо кримінального провадження, передбачених КПК.

Обґрунтованим вважається рішення, що ухвалене судом на підставі об'єктивно з'ясованих обставин, які підтверджені доказами, дослідженими під час судового розгляду та оціненими судом.

Вмотивованим є рішення, в якому наведені належні і достатні мотиви та підстави його ухвалення.

Приймаючи процесуальне рішення у формі ухвали, суд викладає в її змісті суть і перелік одержаних і досліджених доказів, свідчення допитаних учасників судового провадження, на підставі яких зміст відновленого провадження суд вважає установленим, і вмотивовані висновки про доведеність того, які докази досліджував суд і які процесуальні дії вчинялися при винесенні вироку за втраченим кримінальним провадженням.

При прийнятті рішення про часткове відновлення матеріалів втраченого кримінального провадження суд відповідно його мотивує та з'ясовує, чи вирішить воно по суті заяву, за якою відкрито провадження.

Якщо недостатньо зібраних матеріалів для точного відновлення втраченого кримінального провадження, суд закриває розгляд заяви про відновлення матеріалів втраченого кримінального провадження.

Суд закриває розгляд заяви про відновлення матеріалів втраченого кримінального провадження ухвалою, в якій роз'яснює сторонам право на повторне звернення з такою самою заявою за наявності необхідних документів, якщо недостатньо зібрано матеріалів для точного відновлення матеріалів втраченого кримінального провадження. У такій ухвалі суд вказує на недостатність зібраних доказів і відсутність яких саме документів перешкоджає точному відновленню матеріалів.

Загалом нова редакція порядку відновлення втрачених матеріалів кримінального провадження у розділі VII КПК значною мірою впорядкувала і вдосконалила процедуру, яка існувала раніше, що відповідає сучасним тенденціям розвитку кримінально-процесуальних правовідносин.

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. Які умови відновлення втрачених матеріалів кримінального провадження?
2. Хто має право звертатися до суду із заявою про відновлення втрачених матеріалів кримінального провадження?
3. Які вимоги пред'являються до заяви про відновлення втрачених матеріалів кримінального провадження?
4. Які наслідки настануть за недодержання вимог до змісту заяви про відновлення втрачених матеріалів кримінального провадження?
5. Який порядок підготовки заяви до розгляду і судового розгляду?

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Зеленецький В.С., Кузьминова В.Ю. Технология восстановления (реконструкции) утраченных уголовных дел. — Харьков: Восточно-региональный центр гуманитарно-образовательных инициатив, 2002. — 236 с.
2. Жовнієнко Д.С. Відновлення втрачених доказів у кримінальному процесі // Держава та регіони. Серія право. — 2011. — №1. — С. 162-166.
3. Куценко О. Захист доказів у кримінальному судочинстві / О. Куценко // Вісник прокуратури . — 2008. — № 4. — С. 86.
4. Правила зберігання, захисту, використання та розкриття банківської таємниці // Офіційний вісник України. — 2006. — № 32. — Ст. 2330.
5. Стахівський С.М. Теорія і практика кримінально-процесуального доказування: монографія / НАВСУ. — К., 2005. — 271 с.
6. Шиманович О.М. Відновлення втраченого судового провадження у цивільному процесі / О. М. Шиманович // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Сер. «Юридические науки». 2011. — Т. 24 (63). — № 1. 2011. — С. 90-97.

КРИМІНАЛЬНЕ ПРОВАДЖЕННЯ, ЯКЕ МІСТИТЬ ВІДОМОСТІ, ЩО СТАНОВЛЯТЬ ДЕРЖАВНУ ТАЄМНИЦЮ

1. Загальні положення кримінального провадження, яке містить відомості, що становлять державну таємницю
2. Процесуальний порядок кримінального провадження за участю осіб, які мають доступ до матеріалів, що становлять державну таємницю

Питання для самоконтролю

Рекомендована література

1. ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ, ЯКЕ МІСТИТЬ ВІДОМОСТІ, ЩО СТАНОВЛЯТЬ ДЕРЖАВНУ ТАЄМНИЦЮ

Кримінальне провадження, яке містить відомості, що становлять державну таємницю, проводиться з дотриманням вимог Конституції України, КПК, Законів України «Про державну таємницю» (від 21 січня 1994 р.), «Про інформацію» (від 02 жовтня 1992 р.), постанови Кабінету Міністрів України від 02 жовтня 2003 р. № 1561-12 «Про затвердження порядку організації та забезпечення режиму секретності в органах державної влади, органах місцевого самоврядування, на підприємствах, в установах і організаціях», міжнародних договорах та інших нормативно-правових актів.

Державна таємниця (секретна інформація) — це вид таємної інформації, що охоплює відомості у сфері оборони, економіки, науки і техніки, зовнішніх відносин, державної безпеки та охорони правопорядку, розголошення яких може завдати шкоди національній безпеці України та які визнані у встановленому законом порядку державною таємницею і підлягають охороні державою.

Інформація вважається державною таємницею з часу опублікування Зводу відомостей, що становлять державну таємницю, до якого включена ця інформація. Звід відомостей, що становлять державну таємницю, є єдиною формою реєстрації цих відомостей в Україні. Такий звід відомостей формується СБУ на підставі рішень державних експертів з питань таємниць. Чинним на сьогодні є Звід відомостей, що становлять державну таємницю, затверджений наказом СБУ від 12 серпня 2005 р. № 440.

Відповідно до ч. 1 ст. 517 КПК досудове розслідування та судове провадження у кримінальному провадженні, яке містить відомості, що становлять державну таємницю, проводяться з дотриманням вимог режиму секретності.

Режим секретності — це встановлений згідно з вимогами Закону України «Про державну таємницю» та інших виданих відповідно до нього нормативно-правових актів єдиний порядок забезпечення охорони державної таємниці.

Процесуальні рішення, що приймаються компетентними особами, не повинні містити відомостей, що становлять державну таємницю (ч. 2 ст. 517 КПК). Відповідно до ст. 110 КПК процесуальними рішеннями є всі рішення органів досудового розслідування, прокурора, слідчого судді, суду. Так, судові рішення приймається у формі ухвали або вироку, рішення слідчого, прокурора приймається у формі постанови чи обвинувального акта.

У ч. 3 ст. 517 КПК передбачено, що до участі у кримінальному провадженні, яке містить відомості, що становлять державну таємницю, допускаються особи:

– які мають допуск до державної таємниці відповідної форми (ст. 22 Закону України «Про державну таємницю»);

– та яким надано доступ до конкретної секретної інформації (категорії секретної інформації) та її матеріальних носіїв (ст. 27 Закону України «Про державну таємницю»).

Допуск до державної таємниці надається дієздатним громадянам України віком від 18 років, які потребують його за умовами своєї службової, виробничої та наукової діяльності органами Служби безпеки України після проведення їх перевірки. Порядок надання допуску до державної таємниці визначено Кабінетом Міністрів України.

Закон України «Про державну таємницю» зазначає, що за наявності у громадянина психічних захворювань, які можуть завдати шкоди охороні державної таємниці, допуск до державної таємниці не надається. Перелік таких психічних захворювань, відповідно до закону, затверджує Міністерство охорони здоров'я України і СБУ від 13 травня 2002 р. № 174/136 «Про затвердження Переліку психічних захворювань (розладів), які можуть завдати шкоди охороні державної таємниці і за наявності яких допуск до державної таємниці громадянину не надається» (zareєстровано в Міністерстві юстиції України 28 травня 2002 р. за № 458/6746).

Доступ до державної таємниці — надання повноважною посадовою особою дозволу громадянину на ознайомлення з конкретною секретною інформацією та проведення діяльності, пов'язаної з державною таємницею, або ознайомлення (з конкретною секретною інформацією та провадження діяльності, пов'язаної з державною таємницею) цією посадовою особою відповідно до її службових повноважень.

Категорія, що характеризує важливість секретної інформації, ступінь обмеження доступу до неї та рівень її охорони державою називається ступенем секретності. Він буває трьох рівнів із відповідним строком дії рішення про віднесення інформації до державної таємниці: «особливої важливості», «цілком таємно», «таємно».

Винятком із загального правила стала новела КПК, відповідно до якої підозрюваний чи обвинувачений бере участь у кримінальному провадженні без оформлення допуску до державної таємниці.

Втім, підозрюваний, обвинувачений може брати участь у кримінальному провадженні, яке містить відомості, що становлять державну таємницю, лише після роз'яснення йому вимог ст. 28 Закону України «Про державну таємницю» та попередження про кримінальну відповідальність за розголошення відомостей, що становлять державну таємницю.

Так, відповідно до вимог ст. 28 Закону України «Про державну таємницю» підозрюваному, обвинуваченому роз'яснюється, що він зобов'язаний:

– не допускати розголошення будь-яким способом державної таємниці, яка йому довірена або стала відомою у зв'язку з виконанням службових обов'язків;

- не брати участі в діяльності політичних партій та громадських організацій, діяльність яких заборонена в порядку, встановленому законом;
- не сприяти іноземним державам, іноземним організаціям чи їх представникам, а також окремим іноземцям та особам без громадянства у провадженні діяльності, що завдає шкоди інтересам національної безпеки України;
- виконувати вимоги режиму секретності;
- повідомляти посадових осіб, які надали йому доступ до державної таємниці, та відповідні режимно-секретні органи про виникнення обставин, передбачених ст. 23 Закону України «Про державну таємницю», або інших обставин, що перешкоджають збереженню довіреної йому державної таємниці, а також повідомляти у письмовій формі про свій виїзд з України;
- додержуватися інших вимог законодавства про державну таємницю.

Доступ до матеріалів, які містять відомості, що становлять державну таємницю, надається захисникам та законним представникам підозрюваного, обвинуваченого, потерпілого та їхнім представникам, перекладачу, експерту, спеціалісту, секретарю судового засідання, судовому розпоряднику, яким надано допуск до державної таємниці та які потребують його під час здійснення своїх прав і обов'язків, передбачених КПК, виходячи з обставин, встановлених під час кримінального провадження.

Рішення про надання доступу до конкретної таємної інформації та її матеріальних носіїв приймаються у формі наказу або письмового розпорядження керівником органу досудового розслідування, прокурором, судом (ч. 4 ст. 517 КПК).

У ч. 7 ст. 517 КПК визначено, що здійснення кримінального провадження, яке містить державну таємницю, не є підставою для обмеження прав його учасників, крім випадків, передбачених законом та обумовлених необхідністю забезпечення охорони державної таємниці. Так, ст. 29 Закону України «Про державну таємницю» передбачає, що громадянин, якому було надано допуск та доступ до державної таємниці у порядку, встановленому законодавством, і який реально був обізнаний з нею, може бути обмежений у праві виїзду на постійне місце мешкання в іноземну державу до розсекречування відповідної інформації, але не більше як на 5 років з часу припинення діяльності, пов'язаної з державною таємницею.

За порушення законодавства про державну таємницю можуть бути притягнені посадові особи та громадяни до дисциплінарної, адміністративної та кримінальної відповідальності.

2. ПРОЦЕСУАЛЬНИЙ ПОРЯДОК КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ ЗА УЧАСТЮ ОСІБ, ЯКІ МАЮТЬ ДОСТУП ДО МАТЕРІАЛІВ, ЩО СТАНОВЛЯТЬ ДЕРЖАВНУ ТАЄМНИЦЮ

Відповідно до ч. 5 ст. 517 КПК України потерпілому та його представнику, перекладачу, експерту, спеціалісту, секретарю судового засідання, судовому розпоряднику, захисникам та законним представникам підозрюваного, обвинуваченого заборонено робити виписки та копії матеріалів, які містять державну таємницю. Порядок ознайомлення з документами, які містять державну таємницю, виписування з них окремих відомостей, їх розмноження, зберігання переписка та знищення передбачений постановою Кабінету Міністрів України від 02 жовтня 2003 р. № 1561-12 «Про затвер-

дження Порядку організації та забезпечення режиму секретності в органах державної влади, органах місцевого самоврядування, на підприємствах, в установах і організаціях».

Захисникам та законним представникам підозрюваного чи обвинуваченого забороняється робити копії з матеріалів, які містять державну таємницю.

Підозрюваний, обвинувачений, його захисник і законний представник з метою підготовки та здійснення захисту можуть робити виписки з матеріалів, що містять державну таємницю. Такі виписки опечатуються особою, якою були зроблені, у вигляді, що унеможливило б ознайомлення з їх змістом. Виписки зберігаються з дотриманням вимог режиму секретності в органі досудового розслідування або суді та надаються особі, яка їх склала, на її вимогу: під час досудового розслідування — у приміщенні органу досудового розслідування, під час судового провадження — у приміщенні суду. Ознайомлення зі змістом виписок будь-кого, крім особи, яка їх зробила, не допускається.

Матеріальні носії секретної інформації, які не долучені до матеріалів досудового розслідування, передаються в установленому законом порядку на зберігання до режимно-секретного підрозділу органу досудового розслідування.

Матеріальними носіями секретної інформації Закон України «Про державну таємницю» визначає — матеріальні об'єкти, у тому числі фізичні поля, в яких відомості, що становлять державну таємницю, відображені у вигляді текстів, знаків, символів, образів, сигналів, технічних рішень, процесів тощо. Єдині вимоги до виготовлення, обліку користування, зберігання, схоронності, передачі та транспортування матеріальних носіїв секретної інформації встановлені «Порядком організації та забезпечення режиму секретності в органах державної влади, органах місцевого самоврядування, на підприємствах, в установах і організаціях».

У державних органах, органах місцевого самоврядування, на підприємствах, в установах і організаціях, що провадять діяльність, пов'язану з державною таємницею, з метою розроблення та здійснення заходів щодо забезпечення режиму секретності, постійного контролю за їх додержанням створюються на правах окремих структурних підрозділів режимно-секретні органи, що підпорядковуються безпосередньо керівнику державного органу, органу місцевого самоврядування, підприємства, установи, організації.

Процесуальний порядок кримінального провадження за участю осіб, які мають доступ до матеріалів, що становлять державну таємницю, регламентовано як гл. 40 КПК, так і іншими нормами КПК. Насамперед, це стосується тимчасового доступу до речей і документів. Так, у ч. 6 ст. 163 КПК передбачено, що доступ до речей і документів, що містять відомості, які становлять державну таємницю, не може надаватися особі, що не має до неї допуску відповідно до вимог закону.

Розглядаючи питання щодо особливостей проведення експертизи у кримінальному провадженні, яке містить державну таємницю, необхідно зазначити, що проведення експертизи щодо законності віднесення інформації у сфері оборони, економіки, науки і техніки, зовнішніх відносин, державної безпеки та охорони правопорядку до державної таємниці, зміни ступеня секретності цієї інформації та її розсекречування, підготовка висновку щодо завданої національній безпеці України шкоди у разі розголошення секретної інформації чи втрати матеріальних носіїв такої інформації здійснюється посадовою особою, на яку покладено виконання функцій державного експерта з питань таємниць відповідно до закону у сфері державної таємниці.

У такому разі на зазначену особу поширюються обов'язки і права, які передбачені ст. 69 КПК для експертів. Крім того, права та обов'язки державного експерта з питань таємниць викладено у ст. 9 Закону України «Про державну таємницю».

Державний експерт з питань таємниць — це посадова особа, уповноважена здійснювати відповідно до вимог вказаного Закону віднесення інформації до державної таємниці у сфері оборони, економіки, науки і техніки, зовнішніх відносин, державної безпеки та охорони правопорядку, зміни ступеня секретності цієї інформації та її розсекречування (ст. 1 Закону України «Про державну таємницю»).

Виконання функцій державного експерта з питань таємниць на конкретних осіб покладається:

- у Верховній Раді України — Головою Верховної Ради України;
- в інших державних органах, Національній академії наук України, на підприємствах, в установах і організаціях — Президентом України за поданням Служби безпеки України на підставі пропозицій керівників відповідних державних органів, Національної академії наук України, підприємств, установ і організацій.

Рішення (висновок) державного експерта (експертів) з питань таємниць, видане в межах його (їх) повноважень і зареєстроване СБУ у Зводі відомостей, що становлять державну таємницю, є обов'язковим для виконання на території України.

Державний експерт з питань таємниць несе персональну відповідальність за законність і обґрунтованість свого рішення про віднесення інформації до державної таємниці або про зниження ступеня секретності такої інформації чи скасування рішення про віднесення її до державної таємниці, а також за умисне неприйняття рішення про віднесення до державної таємниці інформації, розголошення якої може завдати шкоди інтересам національної безпеки України.

Якщо під час проведення експертизи використовуються методики, технології чи інформація, що містять охоронювану державною таємницю, в описовій частині висновку експертизи ці відомості не зазначаються.

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. Що таке державна таємниця?
2. Який процесуальний порядок участі підозрюваного, обвинуваченого у кримінальному провадженні, яке містить відомості, що становлять державну таємницю?
3. Назвіть коло учасників, яким може надаватися допуск до матеріалів, які містять відомості, що становлять державну таємницю.
4. Визначте права та обов'язки учасників під час ознайомлення з матеріалами, які містять відомості, що становлять державну таємницю.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Єршменко Г. М. Гарантії збереження державної таємниці у кримінальному процесі України / Г. М. Єршменко // Актуальні проблеми реформування кримінально-процесуального законодавства й удосконалення діяльності судових і правоохоронних органів України : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Луганськ, 20 квіт. 2012 р.). — Луганськ : Луган. держ. ун-т внутр. справ, 2012. — С. 546-549.

2. Куценко Д. Виїмка документів, що становлять державну таємницю / Д. Куценко // Право України. — 2010. — № 11. — С. 96-99.
3. Навроцька В. В. Правова регламентація використання відомостей, що становлять державну таємницю в кримінальному процесі / В. В. Навроцька // Часопис Академії адвокатури України. — 2010. — № 2 // <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/Chaau/2010-2/10nvvtkp.pdf>.
4. Парфило О. До питання забезпечення охорони державної таємниці у кримінальному процесі / О. Парфило, Д. Пінчук // Право України. — 2010. — № 11. — С. 171-177.
5. Погорецький М. Допуск адвоката як захисника до участі у кримінальних справах, матеріали яких становлять державну таємницю / М. Погорецький // Вісн. Акад. правових наук України. — Х., 2009. — Вип. 3(58). — С. 209-220.
6. Постанова Кабінету Міністрів України від 02.10.2003 № 1561-12 «Про затвердження Порядку організації та забезпечення режиму секретності в органах державної влади, органах місцевого самоврядування, на підприємствах, в установах і організаціях».
7. Про затвердження Змін до Зводу відомостей, що становлять державну таємницю : наказ СБУ від 30 лип. 2012 р. // Офіц. вісн. України. — 2012. — № 65, ч. 2. — Ст. 2683.
8. Самодін А. В. Особливості дослідження відомостей, які становлять державну таємницю при провадженні у кримінальних справах / А. В. Самодін // Актуальні проблеми розкриття та розслідування злочинів : зб. наук. пр. за матеріалами наук.-практ. конф. (м. Київ, 29. берез. 2012 р.). — К. : Нац. акад. внутр. справ, 2012. — С. 131-133.
9. Перелік посадових осіб, на яких покладається виконання функцій державного експерта з питань таємниць : Указ Президента України від 1 грудня 2009 р. № 987/2009// [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/987/2009/paran11#n11>

МІЖНАРОДНЕ СПІВРОБІТНИЦТВО ПІД ЧАС КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ

1. *Поняття та правова основа міжнародного співробітництва під час кримінального провадження*
 2. *Процесуальний порядок надання міжнародної правової допомоги під час проведення процесуальних дій*
 3. *Сутність видачі особи, яка вчинила кримінальне правопорушення (екстрадиція)*
 4. *Порядок і умови кримінального провадження у порядку перейняття*
 5. *Визнання та виконання вироків судів іноземних держав та передача засуджених осіб*
- Питання для самоконтролю*
Рекомендована література

1. ПОНЯТТЯ ТА ПРАВОВА ОСНОВА МІЖНАРОДНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА ПІД ЧАС КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ

На сучасному етапі поглиблюється роль міжнародного та національного права під час здійснення зовнішнього контролю за злочинними проявами та застосуванням державного примусу до осіб, які вчинили кримінальні правопорушення.

КПК України містить окремий розділ IX «Міжнародне співробітництво під час кримінального провадження», що включає з'ясування таких окремих положень, що стосуються загальних засад міжнародного співробітництва, міжнародної правової допомоги під час проведення процесуальних дій, видачі осіб, які вчинили кримінальне правопорушення (екстрадиція), кримінального провадження у порядку перейняття, визнання та виконання вироків іноземних судів та передання засуджених осіб.

Відповідно до ст. 542 КПК *міжнародне співробітництво* — це діяльність уповноважених органів під час кримінального провадження, що полягає у застосуванні необхідних заходів з метою надання міжнародної правової допомоги шляхом вручення документів, виконання окремих процесуальних дій, видачі осіб, які вчинили кримінальні правопорушення, тимчасової передачі осіб, перейняття кримінального переслідування, передачі засуджених осіб і виконання вироків.

Важливою формою міжнародної взаємодії між державами з боротьби зі злочинністю є співробітництво у сфері судочинства з кримінальних правопорушень різних видів. Така форма співпраці має назву міжнародної правової допомоги.

Міжнародна правова допомога є офіційною діяльністю державних органів, яка здійснюється на підставі міжнародних договорів. Договори про правову допомогу забезпечують найбільш повне здійснення національної юрисдикції й уникнення конфлікту юрисдикцій — саме з цією метою держави їх укладають. З появою міжнародних судо-

вих органів міжнародні договори можуть передбачати можливість надання правової допомоги для здійснення міжнародної кримінальної юрисдикції.

Організацію з надання міжнародної допомоги здійснюють компетентні органи суверенних держав. До уповноважених (центральных) органів в Україні відповідно до ст. 545 КПК відносяться Генеральна прокуратура України та Міністерство юстиції України.

У міжнародному та національному праві органами юстиції вважаються такі: органи прокуратури в особі відповідних прокурорів; орган досудового розслідування в особі слідчих та керівників органів досудового розслідування; суди загальної юрисдикції; Міністерство юстиції України.

З метою підтримки органів юстиції може використовуватися допомога національних центральных бюро (НЦБ) Інтерполу. Зазначені бюро Інтерполу є такими, що пов'язують Інтерпол з поліціями держав — членів Інтерполу. Вони є базовими пунктами для підтримки міжнародної поліцейської співпраці. Діяльність же Інтерполу заснована в 1923 р. з метою реалізації потреб держав під час узгодження та координації сумісних зусиль для боротьби з міжнародною та національною злочинністю. Серед членів цієї потужної організації понад 200 держав. Україна є членом цієї організації як правонаступник РФ з 1992 р.

Правову основу міжнародної співпраці у сфері судочинства з кримінальних правопорушень складають Конституція України, загальновизнані засади та норми міжнародного права та міжнародні договори України, Кримінальний кодекс України, Кримінальний процесуальний кодекс України, Закони України «Про прокуратуру», «Про міжнародні договори України», щодо ратифікації міжнародних договорів України про правову допомогу з кримінальних правопорушень, що встановлюють загальні та спеціальні правила, з урахуванням яких повинна реалізовуватися міжнародна взаємодія з кримінальних правопорушень різноманітних видів.

Базовими міжнародними правовими актами є: Статут ООН, Загальна декларація прав людини, що була прийнята Генеральною Асамблеєю ООН (1948 р.), Європейська конвенція про захист прав і основних свобод 1950 р., Віденська конвенція 1969 р. про право міжнародних договорів, що набрала чинності у 1980 р., Конвенція ООН 2000 р. проти транснаціональної злочинності, а також інші міжнародні акти ООН та інших міжнародних організацій.

Міжнародні договори із правової допомоги здебільшого є двосторонніми. В окремих випадках, за умови наявності певних інтеграційних відносин, питання правової допомоги вирішують на підставі багатосторонніх угод. Україна, наприклад, бере участь у двох таких системах міжнародної правової допомоги — СНД і Раді Європи. У рамках СНД це один багатосторонній договір — Конвенція про правову допомогу у правових відносинах із цивільних, сімейних та кримінальних справ 1993 р. У рамках Ради Європи укладено низку договорів: Конвенцію про взаємну допомогу в кримінальних справах 1959 р., Конвенцію про видачу правопорушників 1957 р., Конвенцію про репатріацію неповнолітніх 1970 р., Конвенцію про передачу заяв про правову допомогу 1977 р., Конвенцію про передачу провадження у кримінальних справах 1972 р., Конвенцію про передачу засуджених 1983 р. тощо.

Договори про правову допомогу в основному регулюють такі питання, як екстрадиція, виконання іноземного судового рішення, виконання окремого процесуального доручення, а також питання колізійного права. Інколи це можуть бути інші питання, наприклад, обмін інформацією відповідно до Європейської конвенції про інформацію відносно іноземного законодавства 1968 р.

Перелік напрямів правової допомоги, які включено до конкретного договору, залежить від домовленості між державами: це може бути екстрадиція, причому окремої групи осіб, правова допомога у кримінальних провадженнях. Питання правової допомоги можуть бути включені до міжнародних договорів про уніфікацію кримінального законодавства. Прохання про надання правової допомоги може бути відхилено, якщо надання такої допомоги може зашкодити суверенітету чи безпеці або суперечить законодавству держави, що робить запит.

Відповідно до чинного законодавства України підлягають застосуванню такі інструкції, а саме:

- Інструкція про порядок виконання європейських конвенцій з питань кримінального судочинства (затверджена спільним наказом Міністерства юстиції, Генеральної прокуратури України, СБУ, МВС, ВСУ, ДПА, Державного департаменту України з питань виконання покарань від 29.06.1999 № 34/5/22/103/512/326/73, зареєстрована 07.07.1999 за № 446/3739);

- Інструкція про порядок приймання-передавання осіб, які перебувають під вартою, на кордоні України та за її межами (затверджена спільним наказом МВС і Державного комітету у справах охорони державного кордону України від 17 листопада 1998 р. № 474/845 (ДСК), зареєстрована 14 січня 1999 р. за № 16/3309).

2. ПРОЦЕСУАЛЬНИЙ ПОРЯДОК НАДАННЯ МІЖНАРОДНОЇ ПРАВОВОЇ ДОПОМОГИ ПІД ЧАС ПРОВЕДЕННЯ ПРОЦЕСУАЛЬНИХ ДІЙ

Якщо під час кримінального провадження виникла необхідність у проведенні на території іншої держави огляду, допиту чи інших процесуальних дій, передбачених КПК України, то слідчий, прокурор чи суд України, у провадженні якого знаходяться матеріали кримінального провадження, надсилає на ім'я уповноваженого (центрального) органу України запит про необхідність у здійсненні міжнародної допомоги.

У міжнародних договорах про правову допомогу запит про правову допомогу називається дорученням, вимогою чи проханням.

Алгоритм дій стосовно оформлення запиту про міжнародно-правову допомогу.

Суд, прокурор або слідчий за погодженням із прокурором оформлює запит про міжнародно-правову допомогу та направляє його до уповноваженого (центрального) органу України.

Уповноважений (центральный) орган України протягом десяти днів надсилає: 1) запит уповноваженому (центральному) органу запитуваної сторони безпосередньо або дипломатичним шляхом; або 2) всі матеріали повертаються відповідному органу України (автору запиту) з викладом недоліків (для їх усунення).

Отже, в разі якщо уповноважений (центральный) орган України вважатиме обґрунтованим запит слідчого, прокурора чи суду, він приймає рішення про направлення запиту іноземній державі. Так, протягом десяти днів уповноважений (центральный) орган України надсилає запит уповноваженому (центральному) органу запитуваної (яку запитують) сторони безпосередньо або дипломатичним шляхом.

Запит про правову допомогу надсилається іноземній державі на підставі міжнародного договору України, а у випадку, якщо Україна не є суб'єктом договірних відносин з цією іноземною державою, то на підставі принципу взаємності (ч. 3 ст. 544 КПК).

Цей принцип означає, що уповноважений (центральний) орган України, направляючи до такої держави запит, письмово гарантує запитуваній стороні розглянути в майбутньому її запит про надання такого ж виду міжнародної правової допомоги.

У свою чергу уповноважений (центральний) орган України розглядає запит іноземної держави лише за наявності письмової гарантії запитуючої сторони прийняти і розглянути в майбутньому запит України на засадах взаємності.

За відсутності міжнародного договору з відповідною державою уповноважений (центральний) орган України надсилає запит про надання міжнародної правової допомоги до Міністерства закордонних справ України для подальшого передання його компетентному органу запитованої сторони дипломатичним шляхом.

Міжнародними договорами і ст. 552 КПК докладно передбачено зміст та правову форму запиту про правову допомогу, що складається у письмовому вигляді.

До запиту *про допит особи* як свідка, потерпілого, експерта, підозрюваного або обвинуваченого додається належним чином засвідчений витяг відповідних статей КПК України з метою роз'яснення особі її процесуальних прав і обов'язків. До запиту також додається перелік питань, які слід поставити особі, або відомості, які необхідно отримати від особи.

До запиту *про проведення обшуку, огляду місця події, вилучення, арешту чи конфіскації майна або інших процесуальних дій*, дозвіл на проведення яких надається *слідчим суддею* згідно з КПК України, то додається інформація про докази, які обґрунтовують потребу у відповідних заходах.

Вимоги ст. 556 КПК України створюють передумови для використання принципу конфіденційності під час міжнародної допомоги.

Конфіденційність (англ. *confidentiality, privacy*) — властивість не підлягати розголошенню, довірливість, секретність, приватність.

Так, на прохання запитуючої (яка запитує) сторони уповноважений (центральний) орган України має право вжити додаткових заходів для забезпечення конфіденційності факту отримання запиту про міжнародну правову допомогу, його змісту та відомостей, отриманих в результаті його виконання.

Відповідно до ст. 553 КПК наслідками виконання запиту в іноземній державі відповідно докази та відомості, одержані від запитованої сторони в результаті виконання запиту про міжнародну правову допомогу, можуть бути використані лише у кримінальному провадженні, якого стосувався запит.

Якщо запит компетентного органу України був переданий запитуваній стороні з порушенням передбаченого порядку, то отримані в результаті запиту відомості не можуть визнаватися судом допустимими.

Алгоритм дій щодо розгляду запиту іноземного компетентного органу про міжнародну правову допомогу:

1. Уповноважений (центральний) орган України, отримавши запит про міжнародну правову допомогу від запитуючої сторони (яка запитує) розглядає його на предмет обґрунтованості і відповідності вимогам законів або міжнародних договорів України.

2. Направляє запит компетентному органу на території України для виконання.

При цьому Генеральна прокуратура України має право надавати вказівки про забезпечення належного, повного та своєчасного виконання такого запиту. Наведені вказівки є обов'язковими до виконання відповідним компетентним органом України — безпосереднім виконавцем.

Варто зауважити, що виключно уповноваженим (центральним) органом України щодо міжнародної правової допомоги приймається рішення за запитом (дорученням) про міжнародну правову допомогу стосовно:

1) присутності представника компетентного органу іноземної держави під час надання міжнародної правової допомоги. Якщо запит (доручення) про міжнародну правову допомогу, що передбачає присутність представника, надійшов відповідно до ч. 3 ст. 545 КПК, його копію невідкладно надсилають до уповноваженого (центрального) органу для вирішення в цій частині;

2) надання компетентним органам іноземної держави гарантій щодо умов виконання запиту (доручення), передбачених ч. 2 ст. 544 КПК України, та отримання таких гарантій від інших держав;

3) тимчасової передачі особи, яка відбуває покарання, для участі у слідчих (розшукових) та інших процесуальних діях.

3. Відповідно до ст. 555 КПК у разі отримання запиту уповноважений (центральный) орган України зобов'язаний повідомити про результати розгляду запиту.

Отже, запит компетентного органу іноземної держави про міжнародну правову допомогу *виконується впродовж одного місяця* з дати його надходження до безпосереднього виконавця.

Складені органом досудового розслідування, слідчим, прокурором або суддею документи для забезпечення виконання запиту про міжнародну правову допомогу підписуються зазначеними посадовими особами та скріплюються печаткою відповідного органу.

Орган досудового розслідування або слідчий передає матеріали виконання запиту прокуророві, який здійснює нагляд за додержанням законів під час проведення досудового розслідування, для перевірки повноти і законності проведених слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій.

У разі неможливості виконати запит про міжнародну правову допомогу відповідно до підстав, що передбачені ст. 557 КПК, уповноважений (центральный) орган України щодо міжнародної правової допомоги або орган, уповноважений реалізовувати дії відповідно до ч. 3 ст. 545 КПК, повертає такий запит компетентному органу іноземної держави із зазначенням причин.

КПК України передбачає проведення за запитом запитуючої сторони процесуальних дій, передбачених КПК. Якщо для виконання запиту компетентного органу іноземної держави необхідно провести процесуальну дію, виконання якої в Україні можливе лише з дозволу прокурора або суду, така дія здійснюється лише за умови отримання відповідного дозволу в порядку, передбаченому КПК, навіть якщо законодавство запитуючої сторони цього не передбачає.

Перелік та підстави застосування інших процесуальних дій, які можливі під час провадження за запитом детально регламентовано гл. 43 КПК.

Відповідно до ст. 572 КПК, особи, які вважають, що рішеннями, діями або бездіяльністю органів державної влади України, вчиненими у зв'язку з виконанням запиту про міжнародну правову допомогу, завдано шкоди їхнім правам, свободам чи інтересам, мають право оскаржити рішення, дії та бездіяльність до суду.

3. СУТНІСТЬ ВИДАЧІ ОСОБИ, ЯКА ВЧИНИЛА КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВОПОРУШЕННЯ (ЕКСТРАДИЦІЇ)

У КПК термінологічна одиниця «екстрадиція» вживається у значенні видачі особи державі, компетентними органами якої ця особа розшукується для: 1) притягнення до кримінальної відповідальності; 2) виконання вироку.

Екстрадиція включає офіційний запит про видачу особи, її встановлення на території однієї держави, перевірку обставин, що можуть перешкоджати видачі, а також прийняття рішення за запитом та фактичну передачу такої особи іншій державі, компетентні органи якої звернулися із запитом про видачу.

Екстрадиція включає в себе не лише видачу особи як таку, але і сукупність заходів, направлених на забезпечення видачі.

Відповідно до ст. 541 КПК: «видача особи (екстрадиція) — видача особи державі, компетентними органами якої ця особа розшукується для притягнення до кримінальної відповідальності або виконання вироку».

Екстрадиція включає: офіційне звернення про встановлення місця перебування на території запитуваної держави особи, яку необхідно видати, та видачу такої особи; перевірку обставин, що можуть перешкоджати видачі; прийняття рішення за запитом; фактичну передачу такої особи під юрисдикцію запитуючої держави.

Отже, *екстрадиція* — це сукупність заходів з видачі особи державі, компетентними органами якої ця особа розшукується для притягнення до кримінальної відповідальності або виконання вироку.

Видача особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, відбувається, якщо за законом України хоча б за один зі злочинів, у зв'язку з якими запитується видача, передбачено покарання у вигляді позбавлення волі на максимальний строк не менше від одного року або особу засуджено до покарання у вигляді позбавлення волі і невідбутий строк становить не менше, ніж чотири місяці.

Виходячи зі змісту ст. 574 КПК видачі підлягають такі категорії осіб:

- підозрювані під час провадження на стадії досудового розслідування;
- обвинувачені (засуджені) у провадженнях на стадії судового розгляду або виконання вироку.

У той же час при формуванні поняття «екстрадиція» законодавець взагалі уникає питання визначення правового статусу особи, інтерпретуючи екстрадицію як видачу особи державі, компетентними органами якої ця особа розшукується для притягнення до кримінальної відповідальності або виконання вироку.

Аналогічні результати дозволяє отримати аналіз міжнародних багатосторонніх та двосторонніх договорів про екстрадицію.

Відповідно до норм ст. 2 Європейської конвенції про передачу засуджених осіб 1983 р. особу, засуджену на території однієї держави, може бути передано на територію іншої держави для відбування призначеного їй покарання. Виходячи зі вказаної норми можемо дійти висновку, що передається особа, засуджена за вчинення злочину, відносно вказаної особи ухвалено вирок і рішення за даним вироком є остаточним, тобто в такому разі особа засуджена за вчинення злочину, відносно цієї особи ухвалено вирок в державі винесення вироку і ця особа передається для відбуття покарання в державу виконання вироку.

Європейська конвенція про видачу правопорушників 1957 р. не дає чіткого визначення про процесуальний статус особи, яка підлягає екстрадиції. Стаття 1 цієї конвенції вказує на те, що договірні держави зобов'язуються видавати одна одній всіх осіб, які переслідуються компетентними органами запитуючої держави за вчинення правопорушення або які розшукуються зазначеними органами з метою виконання вироку або постанови про взяття під варту (в деяких перекладах конвенції вказується не постановою про взяття під варту, а рішення про затримання).

Згідно з ч. 2 ст. 12 цієї конвенції запит про екстрадицію супроводжується оригіналом або завіреною копією обвинувального вироку чи постанови (вироку) суду, або постанови про негайне затримання чи ордеру на арешт, або іншого розпорядження, яке має таку ж силу і видане відповідно до процедури, передбаченої законодавством запитуючої держави.

Аналіз Типового договору про видачу 1990 року свідчить, що екстрадиція можлива між договірними державами не тільки в цілях виконання вироку, а і з метою ухвали вироку, хоча посилання на ухвалу вироку є обов'язковим не для всіх держав (ст. 1). У ч. 2 ст. 5 Типового договору про видачу зазначено, що до прохання про екстрадицію додається:

- 1) якщо особа обвинувачується у вчиненні злочину судом або іншим компетентним судовим органом — ордер на арешт цієї особи або завірена копія такого ордера;
- 2) якщо особа засуджена за вчинення злочину — оригінал або завірена копія рішення або будь-якого іншого документа з викладом обвинувальної частини і ухваленого вироку;
- 3) якщо особа засуджена за вчинення злочину за її відсутності, крім згаданих у другому пункті документів також додається опис правових засобів, які має в своєму розпорядженні ця особа для підготовки її захисту або для здійснення повторного слухання справи за її відсутності;
- 4) якщо особа засуджена за вчинення злочину, але вирок не ухвалено, — документ з викладом обвинувальної частини і заявою, що підтверджує намір ухвалити вирок.

Варто зауважити, що зведення екстрадиції до видачі безпідставно звучує ті можливості, які на сьогодні реально має у своєму розпорядженні інститут екстрадиції, оскільки, частіше за все, питаннями видачі екстрадиційна діяльність не вичерпується.

Зокрема, за положеннями ч. 4 ст. 574 КПК екстрадиція включає офіційний запит про видачу особи, її встановлення на території однієї держави, перевірку обставин, що можуть перешкоджати видачі, а також прийняття рішення за запитом та фактичну передачу такої особи іншій державі, компетентні органи якої звернулися із запитом про видачу.

Також до процедури екстрадиції входять такі процесуальні дії:

- затримання особи, яка вчинила злочини за межами України (ст. 582 КПК);
- тимчасовий арешт (ст. 583 КПК);
- екстрадиційний арешт (ст. 584 КПК);
- екстрадиційна перевірка (ст. 587 КПК).

Отже, екстрадиція відрізняється від видачі і передачі, перш за все, за змістом, оскільки включає стадію порушення питання про передачу (видачу) особи; процес прийняття рішення з даного питання компетентними органами двох держав; стадію оскарження прийнятого рішення; власне процес передачі (видачі) особи; легалізацію вироку судом тієї держави, яка прийняла особу, тощо.

Принципи екстрадиції:

- принцип *екстрадиційності* злочину означає, що злочин має входити до списку злочинів, за вчинення яких можна вимагати видачі злочинця;
- принцип *подвійної підсудності* означає, що для видачі необхідно виконання такої умови: діяння повинне бути кваліфікованим як злочинне в законодавстві обох країн;
- згідно з принципом *спеціалізації*, часто званого принципом конкретності, видана особа може піддаватися кримінальному переслідуванню за той злочин, у зв'язку з яким вона була видана; основним принципом інституту видачі є *принцип невідворотності покарання* («aut dedere aut iudicare»), який встановлює, що держава, на території якої виявлений злочинець, має або видати його, або передати справу відповідним органам для кримінального переслідування тощо.

Незважаючи на загальне визнання принципу невидачі власних громадян у договорах і конвенціях, є як прихильники видачі, так і прихильники невидачі.

У видачі відмовляється і в тих випадках, коли відповідно до законодавства однієї зі сторін кримінальне переслідування не може бути розпочате або вирок не може бути приведений у виконання внаслідок закінчення строку давності або з іншої законної підстави.

У видачі може бути відмовлено у тих випадках, коли певною особою вчинено злочин політичного характеру. Однак не існує єдиного критерію для визначення злочину політичного характеру, тому саме ця невизначеність посилює проблеми під час вирішення питань видачі. Принцип невидачі політичних злочинців не поширюється на осіб, які вчинили міжнародні злочини. Вони підлягають безумовній видачі.

До осіб, які шукають притулок, не повинні застосовуватися такі заходи, як відмова від дозволу переходу кордону, а також висилка до якої-небудь країни, де вони можуть піддатися переслідуванню. Виняток з цього принципу може бути зроблено лише з міркувань національної безпеки або в цілях захисту населення.

Обов'язковості видачі громадянина третьої держави також не існує. Під час видачі громадян третьої держави виникає питання про узгодженість цього акта з державою громадянства. Однак, як правило, держави приймають дане рішення на власний розсуд.

Неодноразовими є випадки відмови у видачі з гуманних міркувань. Такі обставини, як похилий вік, серйозне захворювання досить часто є підставами відмови у видачі. Важливою рисою змісту інституту видачі є положення, що дозволяє державі відмовити у видачі, якщо є підстави вважати, що особа, яка видається, буде піддана у запитуючій державі впливу, несумісному з правопорядком цієї держави, або ж такому, що суперечить загально визнаним стандартам у галузі прав людини.

Не може мати місце видача, якщо є підстави вважати, що можливе застосування тортури чи інших видів впливу, які принижують гідність людини. Національні закони окремих країн, в яких скасовано смертну кару, передбачають, що видача не повинна бути здійснена, коли злочин, що становить предмет вимоги, карається смертною карою у державі, яка вимагає видачі.

Одним із видів видачі є добровільна видача, коли ініціатива походить від викликаної до видачі особи і від його громадянства не залежить. Але такій заяві передують офіційна вимога про видачу від держави, що володіє правом на кримінальну юрисдикцію цієї особи і згодна прийняти її. Заява про добровільну видачу розглядається тільки в процесі виконання процедури видачі у зв'язку з вимогою держави. В юридичному сенсі цей вид видачі не може претендувати на самостійну роль, бо його процедура складається лише з акту передачі особи державі для здійснення кримінального переслідування за власною ініціативою. Така особа видається без будь-яких додаткових умов.

Суб'єктами видачі особи (екстрадиції) відповідно до ст. 574 КПК є Генеральна прокуратура України та Міністерство юстиції України — вповноважені (центральні) органи України.

Процесуальний порядок підготовки документів та направлення запитів на екстрадицію передбачено ст. 575 КПК.

У видачі особи іноземній державі може бути відмовлено, якщо:

- 1) ця особа на час прийняття рішення про видачу (екстрадицію) є громадянином України;
- 2) злочин не передбачає покарання у вигляді позбавлення волі за законом України;

3) закінчилися передбачені законом України строки давності притягнення особи до кримінальної відповідальності або виконання вироку за злочин, за який запитано видачу;

4) компетентний орган іноземної держави не надав даних, без яких неможливе прийняття рішення про видачу (екстрадицію);

5) видача особи (екстрадиція) суперечить зобов'язанням України за міжнародними договорами України;

6) наявні інші підстави, передбачені міжнародним договором України (ст. 589 КПК).

Особа, якій надано статус біженця, статус особи, яка потребує додаткового захисту, або їй надано тимчасовий захист в Україні, не може бути видана державі, біженцем з якої вона визнана, а також іноземній державі, в якій її здоров'ю, життю або свободі загрожує небезпека за ознаками раси, віросповідання (релігії), національності, громадянства (підданства), належності до певної соціальної групи або політичних переконань, крім випадків, передбачених міжнародним договором України.

У разі відмови у видачі з мотивів громадянства та наявності статусу біженця або з інших підстав, що не виключають здійснення кримінального провадження, за клопотанням компетентного органу іноземної держави Генеральна прокуратура України доручає здійснення досудового розслідування стосовно цієї особи в порядку, передбаченому КПК.

Особа, стосовно якої розглядається питання про видачу в іноземну державу, має право:

1) знати, у зв'язку з яким кримінальним правопорушенням надійшов запит про її видачу;

2) мати захисника і побачення з ним за умов, що забезпечують конфіденційність спілкування, на присутність захисника під час допитів;

3) у разі затримання — на повідомлення близьких родичів, членів сім'ї чи інших осіб про затримання і місце свого перебування;

4) брати участь у розгляді судом питань, пов'язаних з її триманням під вартою і запитом про її видачу;

5) ознайомлюватися із запитом про видачу або одержати його копію;

6) оскаржувати рішення про тримання під вартою та про задоволення запиту про видачу;

7) висловлювати в судовому засіданні свою думку щодо запиту про видачу;

8) просити про застосування спрощеної процедури видачі (ст. 581 КПК).

Особі, стосовно якої розглядається питання про видачу і яка не володіє державною мовою, забезпечується право робити заяви, заявляти клопотання, виступати в суді мовою, якою вона володіє, користуватися послугами перекладача, а також отримати переклад судового рішення та рішення уповноваженого (центрального) органу України мовою, якою вона користувалася під час розгляду.

Характерними рисами *затримання особи*, яка вчинила кримінальне правопорушення за межами України є:

— затримання на території України особи, яка розшукується іноземною державою у зв'язку із вчиненням кримінального правопорушення, здійснюється уповноваженою службовою особою;

— про затримання негайно інформується відповідний прокурор;

— прокурор, отримавши повідомлення, перевіряє законність затримання особи, яка розшукується компетентними органами іноземних держав, та негайно інформує прокуратуру Автономної Республіки Крим, області, міст Києва чи Севастополя;

— про затримання таких осіб прокуратура Автономної Республіки Крим, області, міста Києва чи Севастополя протягом шістдесяти годин після затримання повідомляє відповідний уповноважений (центральный) орган України, який протягом трьох днів інформує компетентний орган іноземної держави;

— про кожен випадок затримання громадянина іноземної держави, який вчинив злочин за межами України, прокуратура Автономної Республіки Крим, області, міст Києва і Севастополя також повідомляє Міністерство закордонних справ України.

Затримана особа негайно звільняється в разі, якщо:

1) протягом шістдесяти годин з моменту затримання вона не доставлена до слідчого судді для розгляду клопотання про обрання стосовно неї запобіжного заходу тимчасового або екстрадиційного арешту;

2) встановлено обставини, за наявності яких видача (екстрадиція) не здійснюється.

До затриманої особи, яка вчинила злочин за межами України, до надходження запиту про її видачу може бути застосовано тимчасовий арешт на 40 діб (ст. 583 КПК).

Процедура оформлення тимчасового арешту полягає в діях, що передбачені у ст. 583 КПК.

Відповідно до ст. 584 КПК до особи, що вчинила злочин може бути застосовано *екстрадиційний арешт*. Сутність цієї дії полягає у такому:

— після надходження запиту від іноземної держави про видачу особи за дорученням уповноваженого (центрального) органу України прокурор звертається із клопотанням про її екстрадиційний арешт до слідчого судді за місцем тримання особи під вартою;

— разом із клопотанням на розгляд слідчого судді подаються відповідний перелік документів, що підтверджують вимогу (ч. 2 ст. 584 КПК).

Строки тримання особи під вартою та порядок їх продовження визначаються чинним КПК.

Після одержання клопотання слідчий суддя встановлює особу, пропонує їй зробити заяву, перевіряє запит про видачу та наявні матеріали екстрадиційної перевірки, вислуховує думку прокурора, інших учасників і виносить ухвалу про:

1) застосування екстрадиційного арешту;

2) відмову в застосуванні екстрадиційного арешту, якщо для його обрання немає підстав.

Суттєвим є той факт, що під час розгляду клопотання слідчий суддя не досліджує питання про винуватість та не перевіряє законність процесуальних рішень, прийнятих компетентними органами іноземної держави у справі стосовно особи, щодо якої надійшов запит про видачу.

Екстрадиційний арешт застосовується до вирішення питання про видачу особи (екстрадицію) та її фактичної передачі, але не може тривати більше дванадцяти місяців.

Про кожний випадок застосування тимчасового або екстрадиційного арешту уповноважений (центральный) орган України невідкладно письмово інформує Управління Верховного Комісара Організації Об'єднаних Націй у справах біженців.

Під час вирішення питання про можливість застосування запобіжного заходу, не пов'язаного із триманням під вартою, слідчий суддя обов'язково враховує:

1) відомості про ухилення особи від правосуддя у запитуючій стороні та дотримання нею умов, на яких відбулося звільнення її з-під варти під час цього або інших кримінальних проваджень;

2) тяжкість покарання, що загрожує особі в разі засудження, виходячи з обставин, встановлених під час заявленого кримінального правопорушення, положень закону України про кримінальну відповідальність і усталеної судової практики;

3) вік і стан здоров'я особи, видача якої запитується;

4) міцність соціальних зв'язків особи, у тому числі наявність у неї родини та утриманців.

У випадку, якщо особою порушено умови обраного запобіжного заходу, слідчий суддя за клопотанням прокурора має право постановити ухвалу про зміну запобіжного заходу на більш суворий — екстрадиційний арешт (ст. 585).

Проведення екстрадиційної перевірки (ст. 587). У випадках, якщо виникла необхідність у перевірці обставин, що можуть перешкоджати видачі особи, проводиться екстрадиційна перевірка вповноваженим (центральним) органом України або за його дорученням чи зверненням прокуратурою Автономної Республіки Крим, області, міст Києва і Севастополя.

Екстрадиційна перевірка здійснюється протягом шістдесяти днів.

До особи, щодо якої надійшов запит про її видачу відповідно до ст. 588 КПК, може бути застосовано спрощений порядок її видачі з України у випадку її на те згоди.

Після повідомлення такої особи про її право на спрощений порядок видачі, вона надає письмову заяву на видачу, оформлену у присутності захисника та затвердженої слідчим суддею. В разі одержання відповідної заяви видача можлива без проведення в повному обсязі перевірки наявності можливих перешкод для видачі.

Прокурор звертається до слідчого судді з клопотанням про затвердження згоди особи на видачу. Слідчий суддя розглядає клопотання за участю особи, що підлягає видачі, її захисника та прокурора. Слідчий суддя зобов'язаний переконатися, що особа, яка підлягає видачі, добровільно погоджується на свою видачу й усвідомлює всі наслідки цієї видачі, після чого постановляє ухвалу про затвердження згоди особи на її спрощену видачу або про відмову в цьому.

Після отримання заяви про згоду особи на видачу запитуючій стороні та її затвердження ухвалою слідчого судді прокурор передає заяву на розгляд уповноваженому (центральному) органу України, який протягом *трьох днів* розглядає її та приймає рішення про можливість застосування спрощеного порядку видачі.

Якщо особа, щодо якої надійшов запит про видачу, не погоджується на свою видачу, застосовується звичайний порядок розгляду запиту про видачу.

Після затвердження слідчим суддею згоди особи на застосування спрощеного порядку видачі така згода не може бути відкликана.

Безумовно, рішення про видачу особи (екстрадицію) може бути оскаржено (ст. 591 КПК).

Суб'єктом оскарження рішення про видачу особи (екстрадицію) може бути особа, стосовно якої воно прийняте, її захисник чи законний представник — до слідчого судді, в межах територіальної юрисдикції якого така особа тримається під вартою.

Якщо скаргу на рішення про видачу подає особа, яка перебуває під вартою, уповноважена службова особа місця ув'язнення негайно надсилає скаргу до слідчого судді і повідомляє про це прокуратуру Автономної Республіки Крим, області, міст Києва і Севастополя.

Розгляд скарги здійснюється слідчим суддею протягом п'яти днів з дня її надходження до суду. Судовий розгляд проводиться за участю прокурора, який проводив екстрадиційну перевірку, особи, щодо якої прийнято рішення про видачу, її захисника чи законного представника, якщо він бере участь у провадженні. Рішення слідчого судді за результатами розгляду реалізуються у вигляді ухвали.

Відтермінування передачі особи, яка підлягає екстрадиції, можлива, наприклад, якщо вона тяжко хворіє і за станом здоров'я не може бути видана без шкоди її здоров'ю. У такому випадку до її одужання процедура екстрадиції призупиняється.

Завершення процедури екстрадиції відбувається за умов ст. 593 КПК.

Так, з метою фактичної передачі особи, щодо якої прийнято рішення про видачу (екстрадицію), уповноважений (центральный) орган України після набрання чинності цим рішенням надає відповідні доручення (направляє звернення) компетентним органам України.

Передача особи відбувається протягом п'ятнадцяти днів з дати, встановленої для її передачі. Цей строк може бути продовжено уповноваженим (центральним) органом України до тридцяти днів, після чого особа підлягає звільненню з-під варти.

Під час фактичної передачі особи компетентний орган іноземної держави інформується про строк перебування цієї особи під вартою в Україні.

Доставляння до установ системи виконання покарань особи, щодо якої компетентним органом іноземної держави прийнято рішення про видачу в Україну, забезпечують компетентні органи України за дорученням (зверненням) уповноваженого (центрального) органу України.

4. ПОРЯДОК І УМОВИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ У ПОРЯДКУ ПЕРЕЙНЯТТЯ

КПК визначає, що *перейняття кримінального провадження* — це здійснення компетентними органами однієї держави розслідування з метою притягнення особи до кримінальної відповідальності за правопорушення, вчинені на території іншої держави, за її відповідним запитом.

Перейняття кримінального провадження може здійснюватись у двох формах:

1. Перейняття кримінального провадження від компетентних органів іноземної держави, що здійснюється у відповідності до ст. 588 КПК.

2. Передання компетентному органу іншої держави кримінального провадження у порядку перейняття (ст. 592-594 КПК).

Загальні правила (умови) кримінального провадження у порядку перейняття.

1. Вчинене діяння обов'язково повинно підпадати під ознаки кримінального правопорушення (злочину або кримінального проступку), за яке кримінальним законодавством обох країн передбачене покарання (ч. 2 ст. 7 Європейської конвенції про передачу провадження у кримінальних справах від 15.05.1972).

2. Між країнами укладена відповідна двостороння угода. В даному випадку це є найзручнішою умовою, так як спеціалізований двосторонній договір про правову допомогу у кримінальних провадженнях відображає та враховує інтереси обох держав. На сьогодні між Україною та 21 державою укладені відповідні договори.

3. Кримінальне правопорушення не повинне мати політичного або суто військового характеру, так як його вчинення на території цієї країни унеможлиблює перейняття або передання кримінального провадження іншій країні.

Також якщо злочин має релігійне підґрунтя, то згідно з п. а) додатку I Європейської конвенції про передачу провадження у кримінальних провадженнях (надалі — Конвенції) компетентний орган країни може відмовити у перейнятті кримінального провадження.

4. Міра покарання з кримінального провадження у відповідності до законодавства обох країн не може бути призначена адміністративним органом (пп. б. і г. додатку I Конвенції).

5. У разі якщо злочин вчинено декількома особами або однією особою кілька злочинів на території обох держав (множинність злочинів), то вони повинні визначити, якою країною буде здійснюватись кримінальне провадження (ст. 31, 32 Конвенції). Слід також звернути увагу на ст. 33 Конвенції, яка визначає таке правило — якщо держава відмовляється здійснювати кримінальне переслідування, то вона вважається такою, що передала це провадження іншій державі.

6. Кримінальне провадження може бути перейняте тільки у разі, якщо судовими органами іншої держави не було вже ухвалено вирок по цьому самому кримінальному правопорушенню і щодо цієї самої особи.

Стаття 595 КПК визначає умови, за яких може бути перейнято кримінальне провадження від іншої країни:

1) особа, яка притягається до кримінальної відповідальності, є громадянином України і перебуває на її території;

2) особа, яка притягається до кримінальної відповідальності, є іноземцем або особою без громадянства і перебуває на території України, а її видача згідно із КПК України або міжнародним договором України неможлива або у видачі відмовлено;

3) запитуюча держава надала гарантії, що в разі ухвалення вироку в Україні особа, яка притягається до кримінальної відповідальності, не піддаватиметься у запитуючій державі державному обвинуваченню за те ж кримінальне правопорушення;

4) діяння, якого стосується запит, є кримінальним правопорушенням за чинним законодавством України.

Розглядаючи клопотання компетентного органу іншої держави, обов'язково необхідно врахувати положення ст. 8 Конвенції, так як вона визначає умови, які не знайшли відображення в нормах КПК. Наприклад, передача однією державою кримінального провадження іншій державі у порядку перейняття може бути здійснена також у таких випадках:

— якщо вона вважає, що передача провадження виправдана інтересами встановлення істини, і зокрема, що найбільш суттєві докази знаходяться в запитуваній державі;

— якщо вона вважає, що виконання в запитуваній державі вироку, у разі винесення такого, може збільшити можливість соціальної реабілітації засудженого;

— якщо вона вважає, що присутність на судовому засіданні підозрюваної (обвинуваченої) особи не може бути забезпечена в запитуючій державі, у той час як її присутність на судовому засіданні може бути забезпечена в запитуваній державі;

— якщо вона вважає, що вона не може сама виконати вирок, у разі винесення такого, навіть із використанням екстрадиції, у той час як запитувана держава спроможна це зробити.

Центральним компетентним органом від України, уповноваженим здійснювати міжнародну правову допомогу у порядку перейняття є:

1) Генеральна прокуратура України — звертається із запитом про міжнародну правову допомогу та розглядає відповідні запити іноземних компетентних органів у кримінальному провадженні на стадії досудового розслідування;

2) Міністерство юстиції України — звертається із запитом судів про міжнародну правову допомогу та розглядає відповідні запити судів іноземних держав під час судового провадження.

У термінових випадках клопотання і повідомлення можуть надсилатися через Міжнародну організацію кримінальної поліції (Інтерпол). Це визначено у ст. 13 Конвенції.

Клопотання про перейняття кримінального провадження розглядається Генеральною прокуратурою у строк не більше 20 днів з дотриманням вимог ст. 115 КПК України. За результатами розгляду можуть бути прийняті наступні рішення:

- 1) про відмову у перейнятті кримінального провадження;
- 2) про перейняття кримінального провадження.

У разі відмови у перейнятті кримінального провадження Генеральна прокуратура або Міністерство юстиції повертають матеріали відповідним органам іноземної держави, до яких обов'язково додаються обґрунтовані висновки, що визначають підстави до відмови. Основні підстави до відмови у перейнятті кримінального провадження викладені у ст. 596 КПК.

Першою підставою є недотримання вимоги ч. 2 ст. 595 КПК або міжнародного договору України, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України, а саме:

- особа, яка притягається до кримінальної відповідальності не є громадянином України або не перебуває на її території, а між країнами не укладено відповідний міжнародний договір, або відсутня згода Верховної Ради України на його обов'язковість;
- якщо щодо особи в Україні кримінальне провадження вирішено по суті, тобто судом ухвалено виправдувальний вирок, ухвалено обвинувальний вирок, якщо стосовно цієї особи закрито кримінальне провадження або її звільнено від відбування покарання у зв'язку з помилуванням або амністією;
- якщо закінчилися строки давності притягнення до кримінальної відповідальності (ст. 49 КК України).

Якщо після розгляду клопотання Генеральна прокуратура прийняла рішення про перейняття кримінального провадження — його розслідування доручається відповідному прокурору.

КПК визначає, що уповноваженими на здійснення кримінального провадження у порядку перейняття є слідчий, прокурор України. Так як не визначено, слідчий, прокурор якого рівня є уповноваженим, то можна дійти висновку, що в даному випадку підслідність буде визначатись безпосередньо Генеральною прокуратурою України, тобто одержані від іноземного органу розслідування матеріали кримінального провадження направляються Генеральною прокуратурою України через відповідну обласну прокуратуру за підслідністю територіальному прокурору.

Прокурор, одержавши матеріали кримінального провадження, повинен організувати досудове розслідування. Згідно з п. 17 ч. 2 ст. 36 КПК прокурор має право доручати органу досудового розслідування виконання клопотання компетентного органу іноземної держави про перейняття кримінального провадження, перевіряти повноту і законність проведення процесуальних дій, а також повноту, всебічність та об'єктивність розслідування у перейнятому кримінальному провадженні.

Кримінальне провадження починається відповідно до КПК, тобто з моменту внесення відомостей до ЄДР. Прокурор доручає розслідування відповідному слідчому підрозділу.

Під час розслідування слідчому, прокурору дозволяється проводити всі процесуальні дії, що передбачені КПК України: проводити слідчі (розшукові) та негласні слідчі (розшукові) дії, залучати до кримінального провадження експертів, спеціалістів, перекладачів та інших осіб, застосовувати заходи забезпечення кримінального провадження, у тому числі такий суворий запобіжний захід як тримання під вартою, повідомляти особі про підозру, використовувати всі засоби фіксування кримінального провадження тощо. Крім заходів забезпечення кримінального провадження, передбачених розділом 2

КПК, до підозрюваної особи може бути застосований тимчасовий арешт. Такий запобіжний захід може бути застосований за клопотанням компетентного органу іншої держави до особи, яка перебуває на території України і щодо якої у запитуючій державі є намір подати клопотання про перейняття кримінального провадження.

Конвенція визначає умови (ч. 1 ст. 27), за яких можна застосувати даний запобіжний захід:

1) законодавство запитуваної держави дозволяє утримувати особу під вартою за вчинений злочин;

2) є достатні підстави вважати, що підозрюваний може зникнути або буде вчинити заходів щодо приховування слідів злочину та знищення доказів.

Клопотання про тимчасовий арешт особи повинно містити наступні дані:

– дата, місце, час та інші обставини вчиненого кримінального правопорушення, його правова кваліфікація за кримінальним законодавством країни, що звертається;

– дані про особу, яка вчинила кримінальне правопорушення;

– документи, що є підставою для застосування арешту (наприклад ордер на арешт цієї особи, складений уповноваженим на це органом іншої держави);

Строк тримання під вартою не повинен перевищувати *40 днів* (ч. 5 ст. 29 Конвенції, ч. 1 ст. 597 КПК).

Також, якщо аналізувати далі Конвенцію, тоді ст. 29 визначає, що особу, яку тримають під вартою, необхідно негайно звільнити за будь-яких обставин у разі, якщо не отримано клопотання від іноземної держави про перейняття кримінального провадження протягом 18 днів від дати арешту, а також якщо документи, які повинні додаватися до клопотання про перейняття кримінального провадження не були отримані Україною протягом 15 днів після отримання клопотання про перейняття.

Якщо від органу розслідування іншої країни надійшли матеріали розслідування, то вони постановою прокурора можуть бути приєднані до матеріалів кримінального провадження. Всі докази, що були зібрані в кримінальному провадженні до його перейняття, підлягають оцінці з урахуванням положень ст. 84-89 КПК. Крім того, здійснюючи оцінку доказів, отриманих від органу розслідування іншої держави щодо їх допустимості, прокурор повинен з'ясувати, чи вони не отримані з порушенням вимог, визначених як у національному, так і у міжнародному законодавстві. Передані матеріали кримінального провадження підлягають перекладу.

Якщо у переданих матеріалах є додатки, наприклад предмети, документи, аудіо-, відеозаписи або інші носії інформації, то вони підлягають обов'язковій процесуальній адаптації. Необхідно зробити їх переклад і провести огляд у відповідності до вимог КПК, після чого вже визнати їх речовими доказами, якщо прокурор пересвідчився в їх процесуальній придатності до даного кримінального провадження.

Згідно з ч. 2 ст. 15 Конвенції орган розслідування запитуючої держави письмово інформує запитувану державу про всі процесуальні дії та про всі заходи стосовно кримінального провадження, які здійснено в запитуючій державі після передачі клопотання. Таке повідомлення супроводжується всіма необхідними документами.

Судовий розгляд, постановлення, проголошення та звернення вироку до виконання здійснюється відповідно до положень КПК (розділи IV і VIII).

Розглядаючи питання про призначення покарання, слід звернути увагу на ст. 25 Конвенції, яка визначає, що міра покарання запитуваної держави не може бути більш суворою, ніж міра покарання, передбачена законодавством запитуваної держави. Міжнародний пакт про громадянські та політичні права 1966 р. (ч. 1 ст. 15) проголошує, що

не може бути призначене більш тяжке покарання, ніж те, яке мало бути застосоване у момент вчинення злочину. Ці положення обов'язково повинні бути враховані під час постановлення вироку судом України.

Після завершення кримінального провадження копія постанови про закриття кримінального провадження або вироку суду, що набрав законної сили направляється до Генеральної прокуратури України або Міністерства юстиції України для подальшого направлення до держави, яка зверталась з клопотанням про перейняття кримінального провадження.

Передання кримінального провадження — це передбачена міжнародними договорами України діяльність органу розслідування й уповноваженого (центрального) органу України по направленню клопотання про передання кримінального провадження відповідним компетентним органам запитуваної держави для розгляду ними можливості проведення та завершення розслідування з метою досягнення завдань кримінального судочинства.

Підставою для передання кримінального провадження є перебування підозрюваного (обвинуваченого) на території запитуваної держави, а видача його Україні неможлива або у видачі його відмовлено.

Слід звернути увагу на положення ст. 10 КК України, яка вказує, що не можуть бути видані іноземній державі для притягнення до кримінальної відповідальності громадяни України та особи без громадянства, які вчинили злочин за межами України, але постійно проживають на її території.

Якщо слідчий, прокурор, суд (суддя) дійдуть висновку про неможливість продовження кримінального провадження на території України, то вони повинні скласти клопотання про передання кримінального провадження іншій державі. Дане клопотання може бути складено тільки з дотриманням певних умов та із зазначених вище підстав. Однією з головних умов передання кримінального провадження є проведення слідчим, прокурором, судом (суддею) всіх процесуальних дій, які можна було провести на території України. Безперечно, всі слідчі (розшукові) дії та інші процесуальні заходи повинні бути проведені якісно та в повному обсязі, тому що в подальшому це значно полегшить роботу органу розслідування іншої держави та сприятиме надходженню меншої кількості запитів про міжнародну правову допомогу щодо переданого кримінального провадження.

Клопотання про передання кримінального провадження повинно відповідати вимогам ст. 548, 600 КПК. Крім того, під час підготовки клопотання обов'язково необхідно звернути увагу на положення Європейської конвенції про передачу провадження у кримінальних справах від 15.05.1972, Європейської конвенції про правову допомогу і правові відносини у цивільних, сімейних і кримінальних справах від 22.01.1993, двосторонні та багатосторонні договори, укладені між Україною та іншими державами.

Клопотання про передання готує слідчий, прокурор, суддя, в провадженні якого знаходяться матеріали кримінального провадження. Клопотання повинно містити назву органу, який здійснює розслідування і найменування кримінального провадження, вказівку з посиланням на відповідний міжнародний договір, коротке викладення обставин та правову кваліфікацію вчиненого правопорушення а також анкетні дані про особу, щодо якої здійснюється провадження та інші відомості про неї, що можуть мати значення для правильного вирішення кримінального провадження.

До клопотання додається оригінал кримінального провадження із засвідченими гербовою печаткою органу розслідування (з кримінального провадження обов'язково зні-

маються копії, які залишаються в органі розслідування, суді), прокуратури або суду всіма документами, повний текст статті кримінального закону, за якою кваліфікується кримінальне правопорушення, перекладений на державну мову запитуваної країни або мову, яка визначена договором або Конвенцією та відомості про громадянство підозрюваного (обвинуваченого). Разом з матеріалами кримінального провадження передаються всі речові докази. Відповідно до ст. 100 КПК речові докази повинні бути упаковані та скріплені печаткою органу розслідування, прокуратури або суду і підписом уповноваженої особи. На упаковці вказується опис вмісту та номер кримінального провадження.

Клопотання органу розслідування надсилається через прокуратуру області (прирівняну до неї) до Генеральної прокуратури України; клопотання, складене суддею (судом), надсилається до Міністерства юстиції України через обласне управління юстиції. Клопотання розглядається протягом 20 днів з моменту надходження до компетентного органу (ст. 599 КПК). За цей час клопотання підлягає ретельній перевірці щодо правильності оформлення клопотання і матеріалів кримінального провадження, обґрунтованості передання, наявності договору між країнами, повноти та об'єктивності розслідування (судового розгляду).

Якщо підозрюваний (обвинувачений) тримається під вартою, то його передача здійснюється у порядку, передбаченому для здійснення екстрадиційної процедури.

Після перейняття компетентним органом іншої держави кримінального провадження орган досудового слідства, прокурор, суддя та суд, які здійснювали розслідування, можуть здійснювати процесуальні дії по цьому провадженню не інакше, як на підставі отримання запиту про надання міжнародної правової допомоги з боку держави, яка перейняла кримінальне провадження.

Якщо перейняте від України кримінальне провадження було закрите, то воно може бути відновлено в Україні в межах строків давності притягнення до кримінальної відповідальності, якщо інше правило не встановлене міжнародними договорами.

5. ВИЗНАННЯ ТА ВИКОНАННЯ ВИРОКІВ СУДІВ ІНОЗЕМНИХ ДЕРЖАВ ТА ПЕРЕДАЧА ЗАСУДЖЕНИХ ОСІБ

Засади визнання та виконання вироків іноземних судів та передача засуджених осіб визначені Європейською конвенцією про міжнародну дійсність кримінальних вироків від 28 травня 1970 р., яка була ратифікована із заявами та застереженнями 26 вересня 2002 р., Конвенцією про передачу осіб, засуджених до позбавлення волі, для відбування покарання у державі, громадянами якої вони є від 19 травня 1978 р., Конвенцією про передачу засуджених до позбавлення волі для подальшого відбування покарання від 6 березня 1998 р. та двосторонніми договорами, що регулюють інститут передачі засуджених. Процедура виконання вироків іноземних держав та передачі засуджених осіб передбачені гл. 46 КПК.

Підставою для виконання вироку іноземної держави є відповідний запит компетентного органу іноземної держави. Так, даний запит розглядається протягом тридцяти днів Міністерством юстиції України.

Строк може бути продовжений на три місяці лише у випадку, якщо запит надійшов іноземною мовою.

У разі відмови у виконанні запиту Міністерство юстиції України повідомляє про це іноземний орган. Виконанню таких запитів не підлягають вирoki іноземних судів, що

ухвалені заочно (*in absentia*), тобто без участі особи під час кримінального провадження — крім випадків, коли засудженій особі було вручено копію вироку і надано можливість його оскаржити.

Європейська конвенція про міжнародну дійсність кримінальних вироків від 28 травня 1970 р. у ст. 6 встановлює випадки, коли у запиті повинно бути відмовлено:

- 1) якщо його виконання суперечить основним принципам правової системи запитуваної держави;
- 2) якщо є підстави вважати, що злочин, за який винесено вирок, має політичний характер чи є суто військовим;
- 3) якщо є підстави вважати, що вирок суду запитуючої держави має расове, релігійне або національне підґрунтя;
- 4) якщо його виконання суперечило б міжнародним зобов'язанням запитуваної держави;
- 5) якщо злочин вже є предметом кримінального провадження в запитуваній державі чи коли запитувана держава вирішує питання про початок кримінального провадження щодо цього злочину;
- 6) якщо в запитуваній державі вже прийнято рішення або не розпочинати кримінальне провадження щодо цієї особи або взагалі, кримінальне провадження закрито;
- 7) якщо злочин було вчинено поза територією запитуючої держави;
- 8) якщо запитувана держава не може виконати санкцію статті кримінального закону;
- 9) коли є підстави вважати, що запитуюча держава сама може виконати дану санкцію;
- 10) коли вік засудженої особи на момент вчинення злочину був таким, що вона не могла б бути покарана в запитуваній державі;
- 11) коли закінчився перебіг строків давності притягнення до кримінальної відповідальності.

Відповідно до ст. 606 КПК засуджену судом України особу може бути передано для відбuvання покарання в іншу державу, а засудженого іноземним судом громадянина України прийнято для відбuvання покарання в Україні тільки за умов:

- 1) якщо ця особа є громадянином держави виконання вироку;
- 2) якщо вирок набрав законної сили;
- 3) якщо на час отримання запиту про передачу засуджений має відбувати покарання упродовж якнайменш шести місяців або якщо йому ухвалено вирок до ув'язнення на невизначений строк;
- 4) якщо на передачу згоден засуджений або з урахуванням його віку або фізичного чи психічного стану на це згоден законний представник засудженого;
- 5) якщо кримінальне правопорушення, внаслідок вчинення якого було ухвалено вирок, є злочином згідно з законодавством держави виконання вироку або було б злочином у разі вчинення на її території, за вчинення якого може бути призначено покарання у вигляді позбавлення волі;
- 6) якщо відшкодовано майнову шкоду, завдану кримінальним правопорушенням, а в разі наявності — також процесуальні витрати;
- 7) якщо держава ухвалення вироку і держава виконання вироку згодні на передачу засудженого.

Якщо запит відповідає міжнародному договору України, то Міністерство юстиції України направляє суду першої інстанції клопотання про визнання і виконання запиту.

Клопотання Міністерства юстиції України про виконання вироку суду іноземної держави розглядається судом першої інстанції в строк протягом одного місяця з дня його подачі. Підсудність визначається ч. 1 ст. 603 КПК :

- місцем проживання;
- останнім відомим місцем проживання;
- місцем перебування майна особи;
- місцем знаходження Міністерства юстиції України (у разі неможливості встановити одне із зазначених вище місць).

Про дату судового засідання обов'язково повідомляють особі, щодо якої ухвалено вирок, якщо вона перебуває на території України.

За результатами судового розгляду суд постановляє ухвалу:

- 1) про виконання вироку суду іноземної держави повністю або частково;
- 2) про відмову у виконанні вироку суду іноземної держави.

Під час ухвалення рішення про виконання вироку суду іноземної держави суд може одночасно ухвалити рішення про обрання запобіжного заходу стосовно особи.

Копії ухвали суд надсилає Міністерству юстиції України та вручає особі, засудженій вироком суду іноземної держави, якщо така особа перебуває на території України.

Судове рішення стосовно виконання вироку суду іноземної держави може бути оскаржене в апеляційному порядку органом, що подав клопотання, особою, щодо якої вирішено відповідне питання, і прокурором.

При вирішенні питання про передачу особи необхідно враховувати таке правило — для передачі засудженого для відбування покарання необхідна його згода, яка повинна бути висловлена у письмовій формі.

Питання про передачу осіб, засуджених судами України, для відбування покарання в іноземних державах, вирішується Міністерством юстиції України.

Після вивчення та перевірки матеріалів Міністерство юстиції України приймає рішення щодо передачі особи, засудженої судом України до позбавлення волі, для подальшого відбування покарання у державі, громадянином якої вона є, про що надсилає інформацію компетентному органу іноземної держави та особі, за ініціативою якої розглядалося питання передачі засудженої особи.

У разі надходження згоди на прийняття засудженого для відбування покарання, Міністерство юстиції України надсилає Міністерству внутрішніх справ України доручення про узгодження місця, часу і порядку передачі та організацію передачі цієї особи з установи системи виконання покарань України в іноземну державу.

Якщо в Україні оголошено амністію, то суд повинен розглянути питання про можливість застосування амністії до особи засудженого. У разі потреби суд звертається до Міністерства юстиції України та отримує від компетентного органу держави виконання вироку інформацію, необхідну для розгляду питання про застосування амністії.

Міністерство юстиції України інформує державу виконання вироку про всі прийняті процесуальні рішення.

Порядок розгляду пропозицій про передачу громадян України, засуджених судами іноземних держав для відбування покарання в Україні визначений ст. 609 КПК.

Приводами до початку розгляду Міністерством юстиції України питання про можливість передачі громадянина України, засудженого судом іноземної держави, для відбування покарання в Україні згідно з ч. 1 ст. 609 КПК є:

- 1) запит уповноваженого (центрального) органу іноземної держави;
- 2) клопотання засудженого;
- 3) клопотання законного представника або родича засудженого.

Закон вимагає, щоб розгляд був здійснений в розумний строк.

Міністерство юстиції України запитує необхідні документи для вирішення питання по суті.

Після надходження всіх документів Міністерство юстиції України протягом місяця звертається до суду першої інстанції з клопотанням про приведення вироку іноземного суду відповідно до законодавства України (термін може бути подовжено до трьох місяців у разі, якщо матеріали надійшли іноземною мовою).

У разі задоволення запиту Міністерство юстиції України направляє державі, судом якої ухвалено вирок, інформацію про це разом з копією ухвали суду за результатами розгляду клопотання.

Розгляд судом питання про приведення іноземного вироку у відповідність до законодавства України регламентовано ст. 610 КПК. У ч. 4 даної статті зауважено на тому, що суд може змінити тривалість при відбуванні покарання, що підлягає відбуванню на підставі вироку суду іноземної держави.

Такими випадками є:

1) якщо законом України про кримінальну відповідальність за кримінальне правопорушення максимальний строк позбавлення волі є меншим, ніж призначений вироком суду іноземної держави, суд визначає максимальний строк позбавлення волі, передбачений кримінальним законом України;

2) якщо строк покарання, призначений вироком суду іноземної держави, є меншим, ніж мінімальний строк, передбачений санкцією статті Кримінального кодексу України за відповідне кримінальне правопорушення, суд дотримується строку, визначеного вироком суду іноземної держави.

Наступним важливим положенням є те, що до особи, переданої в Україну для подальшого відбування покарання, може бути застосовано умовно-дострокове звільнення, амністію або здійснено помилювання у порядку, визначеному українським законодавством. Це положення кореспондується з засадою верховенства права та виступає його кульмінацією.

У випадках, зазначених ч. 4 ст. 611 КПК, Міністерство юстиції України має повідомити компетентний орган держави, судом якої було ухвалено вирок, про стан або результати виконання покарання. Такими випадками є завершення відбування покарання згідно із законодавством України, смерті засудженої особи або втечі засудженої особи.

Будь-які питання, пов'язані з переглядом вироку суду іноземної держави, вирішуються судом держави, в якій ухвалено вирок (ст. 605 КПК).

Витрати, пов'язані з передачею засудженого в Україні іноземця для подальшого відбування покарання в державу його громадянства, крім тих, що виникли на території України, покриває держава, громадянином якої є засуджена особа.

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. Які ви знаєте загальні засади міжнародного співробітництва під час кримінального провадження?
2. Що являє собою видача особи (екстрадиція)?
3. Назвіть підстави та умови застосування екстрадиційного арешту.
4. Що є підставами для кримінального провадження в порядку перейняття?

5. Який процесуальний порядок передачі кримінального провадження іншій країні?
6. Яка процедура визнання вироків, постановлених іноземною державою?

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Березняк В.С. Екстрадиція як інститут кримінально-процесуального права України: монографія / В.С. Березняк, В.М. Тертишник. — Дніпропетровськ: Дніпропетр. держ. ун-т внутр. справ, 2010. — 188 с.
2. Міжнародне співробітництво України у правовій сфері. — [2-ге вид.]. — Львів : Кальварія, 2001. — 561 с.
3. Негодченко О. В. Міжнародне співробітництво у сфері правосуддя: [навч. посіб.] / О.В. Негодченко, В.М. Тертишник; МВС України. Юридична академія. — Дніпропетровськ : Поліграфіст, 2002. — 68 с.
4. Прийняття процесуальних рішень та проведення слідчих дій : навч. посіб. / [В. П. Горбачов, С. О. Корона, А. М. Титов та ін.] ; МВС України, Донецький юрид. ін-т. — Донецьк : ДЮІ, 2012.— 362 с.
5. Смирнов М.І. Інститут взаємної правової допомоги у кримінальних справах: сучасний стан та перспективи розвитку: Монографія. — Одеса: Фенікс, 2006. — 242 с.
6. Татаров О.Ю. Екстрадиція: деякі проблеми теорії і практики / О.Ю. Татаров //Науковий вісник Львівського державного ун-ту внутрішніх справ. — 2011. — № 4. — С. 387-401.
7. Тітко І. КПК України про міжнародне співробітництво: недоліки нормативної регламентації / І.Тітко // Вісник Національної академії правових наук. — Х.:Право, 2012, — № 2. — С. 247-258.
8. Удалова Л. Д. Прокурорський нагляд за екстрадицією особи : [навч. посіб.] / Удалова Л. Д., Мотиль В. І., Гумін О. М. ; МОН України. — К. : СКІФ, 2012. — 141 с.
9. Україна в міжнародно-правових відносинах : зб. докум. Кн. 1: Боротьба із злочинністю та взаємна правова допомога.— К. : Юрінком, 1996. — 1176 с.

Джерела, які можуть використовуватися при вивченні всіх глав підручника

Законодавчі та нормативно-правові акти

1. Загальна декларація прав людини: прийнята та проголошена Генеральною Асамблеєю ООН 10 груд. 1948 р. // Офіційний вісник України. — 2008. — № 93. — Ст. 3103.
2. Конвенція про захист прав і основних свобод людини від 4 листопада 1950 р. // Офіційний вісник України. — 1998. — № 13. — Ст. 270.
3. Європейська конвенція з прав людини (Конвенція про захист прав і основних свобод людини від 4 листопада 1950 року) // Права людини і професійні стандарти для юристів в документах міжнародних організацій. — Амстердам — Київ, 1996. — С. 12-17.
4. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права людини [Електронний ресурс] : прийнятий Генеральною Асамблеєю ООН 16 груд. 1966 р. — Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_043
5. Конституція України : прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України від 28 черв. 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. — 1996. — № 30. — Ст. 141.
6. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квіт. 2012 р. // Голос України. — 2012. — № 90-91. — 19 травня.
7. Кримінальний процесуальний кодекс України: прийнятий Верховною Радою України Законом № 4651-VI від 13.04.2012; Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Кримінального процесуального кодексу України» № 4652-VI від 13.04.2012: станом на 1 вересня 2012 р. — Х.: Право, 2012. — 392 с.
8. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 7 лип. 2010 р. // Відомості Верховної Ради України. — 2010. — № 41—42, № 43, № 44-45. — Ст. 529.
9. Про прокуратуру: Закон України від 5 лист. 1991 р. // Відомості Верховної Ради України. — 1991. — № 53. — Ст. 793.
10. Про адвокатуру та адвокатську діяльність: Закон України від 5 липня 2012 р. //Електронний ресурс. — Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/zweb_n/webproc4_1?id=pf3511=43306.
11. Про безоплатну правову допомогу: Закон України від 02 червня 2011 р. // Відомості Верховної Ради України. — № 51. — Ст. 577.
12. Про міліцію: Закон України від 20 груд. 1990 р. // Відомості Верховної Ради України. — 1991. — № 4. — Ст. 20.
13. Про оперативно-розшукову діяльність: Закон України від 18 лютого 1992 р. // Відомості Верховної Ради України. — 1992. — № 22. — Ст. 303.
14. Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів: Закон України від 23 грудня 1993 р. // Голос України. — 1994. — 2 березня.
15. Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві: Закон України від 23 грудня 1993 р. // Голос України. — 1994. — 2 березня.
16. Про затвердження Порядку інформування центрів з надання безоплатної вторинної правової допомоги про випадки затримання осіб: Постанова Кабінету Міністрів України від 28 грудня 2011 р. № 1363.
17. Про затвердження Порядку внесення коштів на спеціальній рахунок у разі застосування застави як запобіжного заходу: Постанова Кабінету Міністрів України від 11 січня 2012 р. № 15.
18. Про затвердження Порядку отримання дозволу суду на здійснення заходів, які тимчасово обмежують права людини, та використання добутої інформації: Постанова Кабінету Міністрів України від 26 вересня 2007 р. № 1169.
19. Про Єдиний реєстр досудових розслідувань: Наказ Генеральної прокуратури України від 17 серпня 2012 р. № 69.
20. Про організацію роботи з питань статистики введення Єдиного реєстру досудових розслідувань та нагляду за обліком кримінальних правопорушень: Наказ Генеральної прокуратури України від 25 вересня 2012 р. № 15 гн.

21. Про організацію діяльності органів прокуратури щодо захисту прав і свобод дітей: Наказ Генеральної прокуратури України від 01 листопада 2012 р. № 16 гн.
22. Про затвердження Змін до Зводу відомостей, що становлять державну тасмницю: Наказ Служби безпеки України від 17.10.2012 р. № 470.
23. Про затвердження Порядку взаємодії між органами внутрішніх справ, закладами охорони здоров'я та органами прокуратури України при встановленні факту смерті людини: Наказ Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства охорони здоров'я, Генеральної прокуратури від 28.11.2012 № 1095/955/119.
24. Про організацію реагування на повідомлення про кримінальні правопорушення, інші правопорушення, надзвичайні ситуації та інші події, та забезпечення оперативного інформування в органах і підрозділах внутрішніх справ України: Наказ Міністерства внутрішніх справ України від 22.10.2012 № 940.
25. Про організацію діяльності органів досудового розслідування: Наказ Міністерства внутрішніх справ України від 09.08.2012 № 686.
26. Про організацію взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами внутрішніх справ у попередженні, виявленні та розслідуванні кримінальних правопорушень: Наказ Міністерства внутрішніх справ України від 14.08.2012 № 700.
27. Про затвердження Положення про порядок застосування електронних засобів контролю: Наказ Міністерства внутрішніх справ України від 09.08.2012 № 696.
28. Про затвердження Інструкції з організації обліку та руху кримінальних проваджень: Наказ Міністерства внутрішніх справ України від 06.08.2012 № 681.
29. Про затвердження Інструкції про порядок ведення єдиного обліку в органах і підрозділах внутрішніх справ України заяв і повідомлень про вчинені кримінальні правопорушення та інші події та положень про комісії: Наказ Міністерства внутрішніх справ України від 19.11.2012 № 1050.
30. Про деякі питання порядку оскарження рішень, дій чи бездіяльності під час досудового розслідування: Інформаційний лист Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 09.11.2012 № 1640/0/4-12.
31. Про порядок здійснення підготовчого судового провадження відповідно до Кримінального процесуального кодексу України: Інформаційний лист Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 03.10.2012 № 223-1430/0/4-12.
32. Про деякі питання порядку здійснення судового розгляду в судовому провадженні у першій інстанції відповідно до Кримінального процесуального кодексу України: Інформаційний лист Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 05.10.2012 № 223-1446/0/4-12.
33. Про деякі питання здійснення кримінального провадження на підставі угод: Інформаційний лист Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 15.11.2012 № 223-1679/0/4-12.
34. Про деякі питання порядку здійснення судового провадження з перегляду судових рішень у суді апеляційної інстанції відповідно до Кримінального процесуального кодексу України: Інформаційний лист Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 21.11.2012 № 10-1717/0/4-12.

Література

1. Кримінальний процес в питаннях і відповідях: Загальна і Особлива частини: навч. посіб. /Л.Д. Удалова, В.В. Рожнова, Д.О. Савицький, О.Ю. Хабло. — 3-тє вид., доповн. і переробл. — К.: Скіф, 2013. — 250 с.
2. Кримінальний процесуальний кодекс України: Науково-практичний коментар / за ред. В.Г. Гончаренка, В.Т. Нора, М.Є. Шумила. — К.: Юстиніан, 2012. — 1217 с.
3. Кримінальний процесуальний кодекс України: Науково-практичний коментар / Відп. ред.: С.В. Ківалов, С.М. Міщенко, В.Ю. Захарченко. — Х.: Одисей, 2013. — 1104 с.
4. Кримінальний процесуальний кодекс України: структурно-логічні схеми і таблиці, типові бланки та зразки процесуальних документів: науково-практичний посібник / автор. кол.: Андрєєв Р.Г., Блажівський Є.М., Гошовський М.І. та ін. — К.: Алерта, 2012. — 736 с.

5. Кримінальний процесуальний кодекс України: науково-практичний коментар: у 2 т. Т.1 / О.М. Бандурка, Є.П. Бурдоль та ін.; за заг. ред. В.Я. Тація, В.П. Пшонки, А.В. Портнова — Х.: Право, 2012. — 768 с.
6. Кримінальний процесуальний кодекс України: науково-практичний коментар: у 2 т. Т.2 / Є.М. Блажівський, Ю.М. Грошевий, Ю.М. Дьомін та ін.; за заг. ред. В.Я. Тація, В.П. Пшонки, А.В. Портнова — Х.: Право, 2012. — 664 с.
7. Городовенко В.В. Принципи судової влади: монографія /В.В. Городовенко. — Х.: Право, 2012. — 448 с.
8. Грошевий Ю.М. Вибрані праці / Ю.М. Грошевий; упоряд.: О.В. Капліна, В.І. Маринів. — Х.: Право, 2011. — 656 с.
9. Михеєнко М.М. Проблеми розвитку кримінального процесу в Україні: Вибрані твори. — К.: Юрінком Інтер, 1999. — 240 с.
10. Попелюшко В.О. Функція захисту в кримінальному судочинстві України: правові, теоретичні та прикладні проблеми: Монографія. — Острог: Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2009. — 634 с.
11. Кримінально-процесуальне право України: підруч. / за ред. Ю.П. Аленіна. — Х.: Одиссей, 2009. — 816 с.
12. Кримінальний процес: підручник / за ред. Ю.М. Грошевого та О.В. Капліної. — Х.: Право, 2010. — 608 с.

Інтернет-ресурси

- <http://www.president.gov.ua> — офіційний веб-сайт Президента України.
<http://www.portal.rada.gov.ua> — офіційний веб-сайт Верховної Ради України.
<http://www.kmu.gov.ua> — офіційний веб-сайт Кабінету Міністрів України.
<http://www.mvs.gov.ua> — офіційний веб-сайт Міністерства внутрішніх справ України.
<http://www.court.gov.ua/vscourt> — офіційний веб портал судової влади в Україні
<http://www.scourt.gov.ua> — офіційний веб-сайт Верховного Суду України.
<http://www.sc.gov.ua> — офіційний веб-сайт Вищого спеціалізованого суду з розгляду цивільний і кримінальних справ.
<http://www.sbu.gov.ua> — офіційний веб-сайт СБУ.
<http://www.gp.gov.ua> — офіційний веб-сайт Генеральної прокуратури України.
<http://www.minjust.gov.ua> — Офіційний веб-сайт Міністерства юстиції України.
<http://www.reyestr.court.gov.ua> — єдиний реєстр судових рішень в Україні.
<http://www.police.ua> — Форум працівників МВС України.
<http://www.vkka.gov.ua> — офіційний сайт Вищої кваліфікаційної комісії адвокатури.
<http://www.nbu.gov.ua> — Національної бібліотеки України ім. В.І.Вернадського.
<http://www.catalogue.nplu.org> — Національна парламентська бібліотека України.
<http://www.pravoznavec.com.ua> — Електронна бібліотека юридичної літератури «Правозна-
 вець».
<http://www.icpo.centrmia.gov.ua> — сайт Національного центрального бюро Інтерполу в Украї-
 ні.

Автори підручника

1. Удалова Лариса Давидівна — начальник кафедри кримінального процесу Національної академії внутрішніх справ, доктор юридичних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України.
2. Письменний Дмитро Петрович — професор кафедри кримінального процесу Національної академії внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент, заслужений юрист України.
3. Азаров Юрій Іванович — професор кафедри кримінального процесу Національної академії внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент.
4. Баулін Олег Вячеславович — професор кафедри кримінального права і криміналістики Навчально-наукового інституту права і підприємництва Національної академії внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент.
5. Галаган Олександр Іванович — професор кафедри кримінального процесу Національної академії внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник.
6. Горбачевський Віталій Якович — завідувач кафедри кримінального права і криміналістики Навчально-наукового інституту права і підприємництва Національної академії внутрішніх справ, доктор юридичних наук, доцент, заслужений юрист України.
7. Горелкіна Кіра Георгіївна — доцент кафедри кримінального процесу Національної академії внутрішніх справ, кандидат юридичних наук.
8. Заїка Сергій Олегович — заступник начальника Навчально-наукового інституту заочного та дистанційного навчання Національної академії внутрішніх справ з координації роботи регіональних відділень, кандидат юридичних наук, доцент.
9. Карпов Никифор Семенович — професор кафедри кримінального процесу Національної академії внутрішніх справ, доктор юридичних наук, професор.
10. Конюшенко Яна Юріївна — старший викладач кафедри кримінального процесу Національної академії внутрішніх справ, кандидат юридичних наук.
11. Мельник Оксана Вікторівна — доцент кафедри кримінального процесу Національної академії внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент.
12. Ніколаюк Сергій Іванович — доцент кафедри оперативно-розшукової діяльності процесу Національної академії внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент.
13. Никоненко Михайло Якович — доцент кафедри кримінального процесу Національної академії внутрішніх справ, кандидат юридичних наук.
14. Никифорчук Дмитро Йосипович — начальник кафедри оперативно-розшукової діяльності процесу Національної академії внутрішніх справ, доктор юридичних наук, професор.
15. Омельченко Олександр Євгенійович — професор кафедри кримінального процесу Національної академії внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент.
16. Рожнова Вікторія Василівна — професор кафедри кримінального процесу Національної академії внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент.

17. Савицький Дмитро Олександрович — заступник начальника кафедри кримінального процесу Національної академії внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент.

18. Степанов Олег Станіславович — доцент кафедри кримінального процесу Національної академії внутрішніх справ, кандидат юридичних наук.

19. Степанова Ганна Миколаївна — старший викладач кафедри кримінально-процесуальної діяльності Навчально-наукового інституту підготовки кадрів кримінальної міліції Національної академії внутрішніх справ, кандидат юридичних наук.

20. Тимошенко Юрій Петрович — доцент кафедри кримінально-процесуальної діяльності Навчально-наукового інституту підготовки кадрів кримінальної міліції Національної академії внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент.

21. Хабло Оксана Юріївна — доцент кафедри кримінального процесу Національної академії внутрішніх справ, кандидат юридичних наук.

22. Хахуцяк Ольга Юріївна — доцент кафедри кримінально-процесуальної діяльності Навчально-наукового інституту підготовки кадрів кримінальної міліції Національної академії внутрішніх справ, кандидат юридичних наук.

23. Чурікова Ірина Володимирівна — доцент кафедри кримінального процесу Національної академії внутрішніх справ, кандидат юридичних наук.

24. Штанько Олександр Федорович — професор кафедри кримінального процесу Національної академії внутрішніх справ, заслужений юрист України.

25. Яновська Олександра Григорівна — професор кафедри кримінального процесу Національної академії внутрішніх справ, доктор юридичних наук, доцент.

Authors of the Manual

1. Udalova Larissa Davydivna — the Head of the Department of Criminal Process of the National Academy of Internal Affairs, the Doctor of Legal Sciences, the Professor, the Honored Worker of Science and Technology of Ukraine.

2. Pysmennyi Dmytro Petrovych — the Professor of the Department of Criminal Process of the National Academy of Internal Affairs, the Candidate of Legal Sciences, the Assistant Professor, the Honored Lawyer of Ukraine.

3. Azarov Yurii Ivanovych — the Professor of the Department of Criminal Process of the National Academy of Internal Affairs, the Candidate of Legal Sciences, the Assistant Professor.

4. Baulin Oleg Viacheslavovych — the Professor of the Department of Criminal Law and Criminology at the Training and Research Institute of Law and Business of the National Academy of Internal Affairs, the Candidate of Legal Sciences, the Assistant Professor

5. Galagan Oleksandr Ivanovych — the Professor of the Department of Criminal Process of the National Academy of Internal Affairs, the Candidate of Legal Sciences, the Senior Researcher.

6. Gorbachevkiy Vitalii Yakovych — the Professor of the Department of Criminal Law and Criminology at the Training and Research Institute of Law and Business of the National Academy of Internal Affairs, the Doctor of Legal Sciences, the Assistant Professor, the Honored Lawyer of Ukraine.

7. Horelkina Kira Georgiivna — the Assistant Professor of the Department of Criminal Process of the National Academy of Internal Affairs, the Doctor of Legal Sciences.

8. Zayika Serhyi Olegovych — the Deputy Head for Coordination of Regional Offices of the Training and Research Institute of Correspondence Education and Distance Teaching at the National Academy of Internal Affairs, the Candidate of Legal Sciences.

9. Karpov Nykyfor Semenovych — the Professor of the Department of Criminal Process of the National Academy of Internal Affairs, the Doctor of Legal Sciences, the Professor.

10. Konyushenko Yana Yuriivna — the Senior Lecturer of the Department of Criminal Process of the National Academy of Internal Affairs, the Candidate of Legal Sciences.

11. Melnik Oksana Viktorivna — the Assistant Professor of the Department of Criminal Process of the National Academy of Internal Affairs, the Candidate of Legal Sciences.

12. Nikolayuk Serhyi Ivanovych — the Assistant Professor of the Department of Operational-Investigative Activity of the National Academy of Internal Affairs, the Candidate of Legal Sciences.

13. Nykonenko Mykhailo Yakovych — the Assistant Professor of the Department of Criminal Process of the National Academy of Internal Affairs, the Candidate of Legal Sciences.

14. Nykyforchuk Dmitro Yosypovych — the Head of of the Department of Operational-Investigative Activity of the National Academy of Internal Affairs, the Doctor of Legal Sciences, the Professor.

15. Omelchenko Oleksandr Yevgeniyovych — the Professor of the Department of Criminal Process of the National Academy of Internal Affairs, the Candidate of Legal Sciences, Assistant Professor.

16. Rozhnova Victoria Vasylivna — the Professor of the Department of Criminal Process of the National Academy of Internal Affairs, the Candidate of Legal Sciences, Assistant Professor.

17. Savytskyi Dmytro Oleksandrovych — the Deputy Head of the Department of Criminal Process of the National Academy of Internal Affairs, the Candidate of Legal Sciences, Assistant Professor.

18. Stepanov Oleg Stanislavovych — the Assistant Professor of the Department of Criminal Process of the National Academy of Internal Affairs, the Candidate of Legal Sciences.

19. Stepanova Ganna Mykolaivna — the Senior Lecturer of the Department of Criminal Procedure of the National Academy of Internal Affairs, the Candidate of Legal Sciences.

20. Tymoshenko Yurii Petrovych — the Assistant Professor of the Department of Criminal Procedure Activity of the Education and Training Research Institute for Criminal Police Staff Training at the National Academy of Internal Affairs, the Candidate of Legal Sciences, Assistant Professor

21. Hablo Oksana Yuriivna — the Assistant Professor of the Department of Criminal Process of the National Academy of Internal Affairs, the Candidate of Legal Sciences.

22. Khakhutsiak Olga Yuriivna — the Assistant Professor of the Department of Criminal Procedure Activity of the Education and Training Research Institute for Criminal Police Staff Training at the National Academy of Internal Affairs, the Candidate of Legal Sciences.

23. Churikova Iryna Volodymyrivna — the Assistant Professor of the Department of Criminal Process of the National Academy of Internal Affairs, the Candidate of Legal Sciences.

24. Shtanko Oleksandr Fedorovych — the Professor of the Department of Criminal Process of the National Academy of Internal Affairs, the Honored Lawyer of Ukraine.

25. Yanovska Oleksandra Grygorivna — the Professor of the Department of Criminal Process of the National Academy of Internal Affairs, the Candidate of Legal Sciences, the Assistant Professor.

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	5
ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ	9
ГЛАВА 1. ПОНЯТТЯ, СУТЬ І ЗАВДАННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ	10
1. Поняття та сутність кримінального процесу	10
2. Завдання кримінального процесу	20
3. Система стадій кримінального процесу	26
4. Кримінальна процесуальна форма, функції, відносини та гарантії	32
5. Кримінальні процесуальні акти	38
Питання для самоконтролю	41
Рекомендована література	41
ГЛАВА 2. КРИМІНАЛЬНЕ ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ЗАКОНОДАВСТВО	43
1. Поняття кримінального процесуального права	43
2. Норми кримінального процесуального права	45
3. Джерела кримінального процесуального права України.	48
4. Межі дії кримінального процесуального законодавства.	54
Питання для самоконтролю	56
Рекомендована література	57
ГЛАВА 3. ЗАСАДИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ	58
1. Поняття, значення і класифікація засад кримінального провадження.	58
2. Конституційні засади кримінального провадження	60
3. Інші засади кримінального провадження	81
Питання для самоконтролю	84
Рекомендована література	85
ГЛАВА 4. УЧАСНИКИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ	87
1. Поняття та класифікація учасників кримінального провадження	87
2. Суд	88
3. Сторона обвинувачення	91
4. Сторона захисту	96
5. Потерпілий та його представник у кримінальному провадженні	101
6. Інші учасники кримінального провадження	104
7. Відводи учасників кримінального провадження	113
Питання для самоконтролю	117
Рекомендована література	117
ГЛАВА 5. ДОКАЗИ І ДОКАЗУВАННЯ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ	120
1. Поняття і значення кримінального процесуального доказування	120
2. Поняття та класифікація доказів.	122
3. Способи збирання доказів	123
4. Перевірка та оцінка доказів	125
5. Предмет, межі і суб'єкти доказування	127
6. Характеристика процесуальних джерел доказів	130
7. Особливості доказування в окремих стадіях кримінального провадження	139
Питання для самоконтролю	141
Рекомендована література	141

ГЛАВА 6. ВІДШКОДУВАННЯ ШКОДИ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ . . .	143
1. Відшкодування (компенсація) шкоди: поняття, учасники, види шкоди	143
2. Способи відшкодування шкоди	146
Питання для самоконтролю	151
Рекомендована література	152
ГЛАВА 7. ПРОЦЕСУАЛЬНІ СТРОКИ І ВИТРАТИ	153
1. Поняття процесуальних строків та їх значення у кримінальному провадженні	153
2. Класифікація строків у кримінальному провадженні	155
3. Порядок обчислення, продовження та поновлення процесуальних строків	156
4. Поняття і види процесуальних витрат	157
Питання для самоконтролю	162
Рекомендована література	162
ГЛАВА 8. ЗАХОДИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ	163
1. Поняття, види та класифікація заходів забезпечення кримінального провадження	163
2. Запобіжні заходи: поняття, види, мета і підстави застосування	166
3. Загальний порядок застосування, зміни та скасування запобіжних заходів	170
4. Окремі види запобіжних заходів	176
5. Затримання особи як тимчасовий запобіжний захід	187
6. Інші заходи забезпечення кримінального провадження	193
Питання для самоконтролю	208
Рекомендована література	208
ГЛАВА 9. ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ	211
1. Поняття стадії досудового розслідування. Форми досудового розслідування	211
2. Поняття та характеристика загальних положень досудового розслідування	214
Питання для самоконтролю	220
Рекомендована література	220
ГЛАВА 10. ПРОВАДЖЕННЯ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ	223
1. Поняття, види, система та значення слідчих (розшукових) дій	223
2. Загальні вимоги до проведення слідчих (розшукових) дій	226
3. Загальна характеристика слідчих (розшукових) дій та порядок їх проведення	229
Питання для самоконтролю	243
Рекомендована література	243
ГЛАВА 11. ПРОВАДЖЕННЯ НЕГЛАСНИХ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ	244
1. Підстави для проведення негласних слідчих (розшукових) дій	244
2. Фіксація ходу і результатів негласних слідчих (розшукових) дій	248
3. Особливості проведення окремих негласних слідчих (розшукових) дій	254
Питання для самоконтролю	274
Рекомендована література	275
ГЛАВА 12. ПОВІДОМЛЕННЯ ПРО ПІДОЗРУ	276
1. Поняття, зміст та значення повідомлення особи про підозру	276
2. Зміст і форма письмового повідомлення про підозру	280
3. Порядок повідомлення про підозру. Допит підозрюваного	281
4. Зміна повідомлення про підозру.	283
Питання для самоконтролю	285
Рекомендована література	285
ГЛАВА 13. ЗУПИНЕННЯ І ЗАКІНЧЕННЯ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ	287
1. Підстави і процесуальний порядок зупинення та відновлення досудового розслідування	287

2. Форми закінчення досудового розслідування	290
3. Закриття кримінального провадження	291
4. Звільнення особи від кримінальної відповідальності	293
5. Звернення до суду з обвинувальним актом, клопотанням про застосування примусових заходів виховного чи медичного характеру	295
Питання для самоконтролю	297
Рекомендована література	297
ГЛАВА 14. ОСКАРЖЕННЯ РІШЕНЬ, ДІЙ ЧИ БЕЗДІЯЛЬНОСТІ ПІД ЧАС ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ	299
1. Поняття та суть оскарження рішень, дій чи бездіяльності під час досудового розслідування	299
2. Порядок оскарження рішень, дій чи бездіяльності органів досудового розслідування	300
3. Оскарження недотримання розумних строків	304
4. Оскарження ухвал слідчого судді під час досудового розслідування	305
5. Оскарження слідчим рішень, дій чи бездіяльності прокурора	307
Питання для самоконтролю	308
Рекомендована література	309
ГЛАВА 15. ПІДСУДНІСТЬ ТА ПІДГОТОВЧЕ СУДОВЕ ПРОВАДЖЕННЯ	310
1. Поняття та види підсудності у кримінальному провадженні	310
2. Поняття, суть і значення підготовчого провадження	312
3. Порядок і строки підготовчого провадження	313
4. Ознайомлення з матеріалами кримінального провадження (кримінальною справою)	316
Питання для самоконтролю	316
Рекомендована література	317
ГЛАВА 16. СУДОВИЙ РОЗГЛЯД	318
1. Поняття, суть і значення стадії судового розгляду	318
2. Загальні положення судового розгляду у кримінальному провадженні	319
3. Межі судового розгляду	323
4. Процедура судового розгляду	324
Питання для самоконтролю	335
Рекомендована література	335
ГЛАВА 17. ПРОВАДЖЕННЯ В СУДІ АПЕЛЯЦІЙНОЇ ІНСТАНЦІЇ	337
1. Поняття та значення апеляційного провадження	337
2. Предмет та суб'єкти апеляційного оскарження	339
3. Строки і порядок апеляційного оскарження	342
4. Процесуальний порядок підготовки та проведення апеляційного розгляду	345
5. Рішення суду апеляційної інстанції	350
6. Підстави для скасування або зміни судового рішення судом апеляційної інстанції	351
Питання для самоконтролю	355
Рекомендована література	356
ГЛАВА 18. ПРОВАДЖЕННЯ В СУДІ КАСАЦІЙНОЇ ІНСТАНЦІЇ	357
1. Поняття, сутність та значення стадії касаційного провадження	357
2. Судові рішення, які можуть бути оскаржені в касаційному порядку. Суб'єкти права на касаційне оскарження	359
3. Процесуальний порядок провадження в суді касаційної інстанції	361
4. Повноваження суду касаційної інстанції за наслідками розгляду касаційної скарги та механізм їх реалізації	376
Питання для самоконтролю	384
Рекомендована література	384

ГЛАВА 19. ПРОВАДЖЕННЯ ЗА НОВОВІЯВЛЕНИМИ ОБСТАВИНАМИ	386
1. Сутність і значення провадження за нововиявленими обставинами	386
2. Підстави для здійснення кримінального провадження за нововиявленими обставинами	387
3. Суб'єкти права подання заяви про перегляд судового рішення за нововиявленими обставинами та строки звернення	391
4. Процесуальний порядок провадження за нововиявленими обставинами	395
Питання для самоконтролю	402
Рекомендована література	403
ГЛАВА 20. ПРОВАДЖЕННЯ У ВЕРХОВНОМУ СУДІ УКРАЇНИ	405
1. Загальні положення перегляду судових рішень Верховним Судом України	405
2. Підготовка до перегляду та порядок розгляду справи Верховним Судом України	410
Питання для самоконтролю	413
Рекомендована література	414
ГЛАВА 21. ВИКОНАННЯ СУДОВИХ РІШЕНЬ	415
1. Поняття, суть завдання та значення виконання судових рішень.	415
2. Набрання законної сили судовим рішенням та порядок його звернення до виконання у кримінальному провадженні	418
3. Вирішення окремих питань у стадії виконання судових рішень.	422
4. Розв'язання окремих питань судом після виконання вироку	428
Питання для самоконтролю	428
Рекомендована література	429
ГЛАВА 22. КРИМІНАЛЬНЕ ПРОВАДЖЕННЯ ЩОДО ЗАСТОСУВАННЯ ПРИМУСОВИХ ЗАХОДІВ МЕДИЧНОГО ХАРАКТЕРУ	430
1. Поняття примусових заходів медичного характеру та їх види.	430
2. Порядок досудового провадження про застосування примусових заходів медичного характеру.	431
3. Судовий розгляд кримінального провадження про застосування примусових заходів медичного характеру	435
Питання для самоконтролю	438
Рекомендована література	438
ГЛАВА 23. КРИМІНАЛЬНЕ ПРОВАДЖЕННЯ ЩОДО НЕПОВНОЛІТНІХ	440
1. Загальні правила кримінального провадження щодо неповнолітніх	440
2. Обставини, що підлягають встановленню у кримінальному провадженні щодо неповнолітніх.	442
3. Особливості кримінального провадження щодо неповнолітніх	445
Питання для самоконтролю	453
Рекомендована література	453
ГЛАВА 24. КРИМІНАЛЬНЕ ПРОВАДЖЕННЯ НА ПІДСТАВІ УГОД	455
1. Поняття та види угод у кримінальному провадженні	455
2. Порядок ініціювання та укладення угод	456
3. Загальний порядок судового провадження на підставі угод	463
Питання для самоконтролю	469
Рекомендована література	470
ГЛАВА 25. КРИМІНАЛЬНЕ ПРОВАДЖЕННЯ ЩОДО ОКРЕМОЇ КАТЕГОРІЇ ОСІБ	471
1. Загальні положення кримінального провадження щодо окремої категорії осіб.	471
2. Особливості проведення процесуальних дій щодо окремої категорії осіб	472
Питання для самоконтролю	475
Рекомендована література	475

ГЛАВА 26. КРИМІНАЛЬНЕ ПРОВАДЖЕННЯ У ФОРМІ ПРИВАТНОГО ОБВИНУВАННЯ	476
1. Поняття та підстави кримінального провадження у формі приватного обвинувачення	476
2. Особливості кримінального провадження у формі приватного обвинувачення	477
Питання для самоконтролю	478
Рекомендована література	479
ГЛАВА 27. КРИМІНАЛЬНЕ ПРОВАДЖЕННЯ НА ТЕРИТОРІЇ ДИПЛОМАТИЧНИХ ПРЕДСТАВНИЦТВ, КОНСУЛЬСЬКИХ УСТАНОВ УКРАЇНИ, НА ПОВІТРЯНОМУ, МОРСЬКОМУ ЧИ РІЧКОВОМУ СУДНІ, ЩО ПЕРЕБУВАЄ ЗА МЕЖАМИ УКРАЇНИ ПІД ПРАПОРОМ АБО З РОЗПІЗНАВАЛЬНИМ ЗНАКОМ УКРАЇНИ, ЯКЩО ЦЕ СУДНО ПРИПИСАНО ДО ПОРТУ, РОЗТАШОВАНОГО В УКРАЇНІ	480
1. Кримінальне провадження на території дипломатичних представництв і консульських установ України за кордоном	480
2. Кримінальне провадження на повітряному, морському чи річковому судні, що перебуває за межами України під прапором або з розпізнавальним знаком України, якщо це судно приписано до порту, розташованого в Україні	482
Питання для самоконтролю	488
Рекомендована література	489
ГЛАВА 28. ВІДНОВЛЕННЯ ВТРАЧЕНИХ МАТЕРІАЛІВ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ	490
1. Загальні положення відновлення втрачених матеріалів кримінального провадження	490
2. Вимоги, які пред'являються до заяви про відновлення втрачених матеріалів кримінального провадження та наслідки недодержання цих вимог	492
3. Підготовка заяви до розгляду та її судовий розгляд	495
Питання для самоконтролю	499
Рекомендована література	499
ГЛАВА 29. КРИМІНАЛЬНЕ ПРОВАДЖЕННЯ, ЯКЕ МІСТИТЬ ВІДОМОСТІ, ЩО СТАНОВЛЯТЬ ДЕРЖАВНУ ТАЄМНИЦЮ	500
1. Загальні положення кримінального провадження, яке містить відомості, що становлять державну таємницю	500
2. Процесуальний порядок кримінального провадження за участю осіб, які мають доступ до матеріалів, що становлять державну таємницю	502
Питання для самоконтролю	504
Рекомендована література	504
ГЛАВА 30. МІЖНАРОДНЕ СПІВРОБІТНИЦТВО ПІД ЧАС КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ	506
1. Поняття та правова основа міжнародного співробітництва під час кримінального провадження	506
2. Процесуальний порядок надання міжнародної правової допомоги під час проведення процесуальних дій	508
3. Сутність видачі особи, яка вчинила кримінальне правопорушення (екстрадиції)	510
4. Порядок і умови кримінального провадження у порядку перейняття	517
5. Визнання та виконання вироків судів іноземних держав та передача засуджених осіб	522
Питання для самоконтролю	525
Рекомендована література	526

CONTENTS

FOREWORD	5
LIST OF ABBREVIATIONS	9
CHAPTER 1. CONCEPT, NATURE AND OBJECTIVES OF THE CRIMINAL PROCESS	10
1. The concept and nature of the criminal process	10
2. The objectives of the criminal process	20
3. The system of criminal process stages	26
4. The criminal procedural form, functions, relationship and guarantees	32
5. The criminal procedural acts.	37
Questions for self-check	41
Suggested reading	41
CHAPTER 2. CRIMINAL PROCEDURAL LAW	43
1. The concept of the criminal procedural law	43
2. Rules of the criminal procedural law	45
3. Sources of the criminal procedural law of Ukraine.	48
4. The scope of application of the criminal procedural law	54
Questions for self-check	56
Suggested reading	57
CHAPTER 3. PRINCIPLES OF THE CRIMINAL PROCEEDINGS	58
1. The concept, meaning and classification of the principles of the criminal proceedings.	58
2. The constitutional principles of the criminal proceedings	60
3. Other principles of criminal proceedings	81
Questions for self-check	84
Suggested reading	85
CHAPTER 4. PARTICIPANTS OF THE CRIMINAL PROCEEDINGS	87
1. Definition and classification of participants of the criminal proceedings.	87
2. Court	88
3. Prosecution	91
4. Defense	96
5. The victim and his/her representative in the criminal proceedings	101
6. Other participants of the criminal proceedings.	104
7. Objections to participants of the criminal proceedings.	113
Questions for self-check	117
Suggested reading	117
CHAPTER 5. EVIDENCES AND PROOFS IN THE CRIMINAL PROCEEDINGS	120
1. Definition and meaning of the criminal procedural proof	120
2. Definition and classification of evidences	122
3. Methods for collecting evidences	123
4. Examination and assessment of evidences.	125
5. Matter, scope and subjects of proofing.	127
6. Description of procedural sources of evidences	130
7. Specific features of proof at certain stages of criminal proceedings	139
Questions for self-check	141
Suggested reading	141

CHAPTER 6. REDRESS IN CRIMINAL PROCEEDINGS	143
1 Redress (compensation) of harm: definition, participants and types of harm	143
2 Way of harm compensation	146
Questions for self-check	151
Suggested reading	152
CHAPTER 7. PROCEDURAL TERMS AND EXPENSES	153
1. Definition of procedural terms and their meaning in criminal proceedings.	153
2. Classification of terms in criminal proceedings	155
3. The procedure for calculation, extension and renewal of procedural terms.	156
4. Definition and types of procedural expenses.	157
Questions for self-check	162
Suggested reading	162
CHAPTER 8. SUPPORTING ACTIONS FOR CRIMINAL PROCEEDING	163
1. Definitions, types and classification of actions for supporting criminal proceeding	163
2. Preventive actions: definitions, types, purpose and reasons to use	166
3. The general procedure for application, modification and cancellation of preventive actions	170
4. Certain types of preventive actions	176
5. Detention of a person as a temporary preventive action	187
6. Other actions for supporting criminal proceedings.	193
Questions for self-check	208
Suggested reading	208
CHAPTER 9. GENERAL PROVISIONS OF PREJUDICIAL INQUIRY	211
1. Definition of prejudicial inquiry stage. Forms of prejudicial inquiry.	211
2. Definition and description of general provisions of prejudicial inquiry	214
Questions for self-check	220
Suggested reading	220
CHAPTER 10: CONDUCT OF INVESTIGATIVE (INQUIRY) ACTIONS	223
1. Definitions, types, system and meaning of investigative (inquiry) actions	223
2. General requirements to investigative (inquiry) actions	226
3. General description of investigative (inquiry) actions and their conduct procedures	229
Questions for self-check	243
Suggested reading	243
CHAPTER 11. CONDCUT OF UNDERCOVER INVESTIGATIVE (INQUIRY) ACTIONS	244
1. Reasons for conducting undercover investigative (inquiry) actions	244
2. Recording of the course and results of undercover investigative (inquiry) actions	248
3. Specific features for some undercover investigative (inquiry) actions	254
Questions for self-check	274
Suggested reading	275
CHAPTER 12. NOTIFICATION OF SUSPICION.	276
1. Definition, essentials and meaning of the notification of suspicion.	276
2. The content and form of the notification of suspicion	280
3. The procedural manner for the notification of suspicion. Interrogation of suspect	281
4. Change of the notification of suspicion	283
Questions for self-check	285
Suggested reading	285

CHAPTER 13. SUSPENSION AND CLOSING OF PREJUDICIAL INQUIRY	287
1. Reasons and procedural process for suspension and renewal of the prejudicial inquiry.	287
2. Forms of closing of the prejudicial inquiry	290
3. Closing of the criminal proceedings	291
4. Relief from criminal responsibility	293
5. Reference to the court with indictment, petition for application of enforceable measures of behavioral and medical nature.	295
Questions for self-check	297
Suggested reading	297
CHAPTER 14. APPEAL OF DECISIONS, ACTIONS OR OMISSIONS DURING THE PREJUDICIAL INQUIRY	299
1. Definition and essence of appeals of decisions, actions and omissions during the prejudicial inquiry	299
2. The procedure for appeals of decisions, actions and omissions during the prejudicial inquiry	300
3. Appeal of negligence of reasonable terms	304
4. Appeal against of approvals the investigating judge during the prejudicial inquiry.	305
5. Appeal by the investigator against decisions, actions and omissions of the prosecutor	307
Questions for self-check	308
Suggested reading	309
CHAPTER 15. JURISDICTION AND PREPARATORY JUDICIAL PROCEEDINGS	310
1. Definition and types of jurisdiction in the criminal proceedings	310
2. Definition, nature and meaning of the preparatory proceedings	312
3. The procedure and timing of the preparatory proceedings	313
4. Familiarization materials of criminal proceedings	316
Questions for self-check	316
Suggested reading	317
CHAPTER 16. JUDICIAL EXAMINATION	318
1. Definition, essence and meaning of the legal examination stage	318
2. General provisions of the judicial examination in the criminal proceedings	319
3. Scope of the judicial examination	323
4. The procedure for judicial examination	324
Questions for self-check	335
Suggested reading	335
CHAPTER 17. COURT OF APPEAL PROCEEDINGS	337
1. Definition and meaning of the appeal proceedings.	337
2. Matter and subjects of appeal	339
3. Timing and procedures for appeal	342
4. Procedural order for preparation and conduct of appeal	345
5. The decision of the Court of Appeal	350
6. Reasons for cancellation or change of the court ruling by the court of appeal	351
Questions for self-check	355
Suggested reading	356
CHAPTER 18. COURT OF CASSATION PROCEEDINGS.	357
1. Definition, essence and meaning of the cassation proceedings stage	357
2. Court rulings that may be appealed at the court of cassation. Holders of the right to cassation	359
3. The procedural order for cassation proceedings	361
4. Powers of the court of cassation in respect of the cassation appeal hearing consequences, and mechanisms for their implementation	376
Questions for self-check	384
Suggested reading	384

CHAPTER 19. PROCEEDINGS FOR NEWLY-DISCOVERED CIRCUMSTANCES.	386
1. Essence and meaning of proceedings for newly-discovered circumstances.	386
2. The grounds for criminal proceedings under the new-discovered circumstances	387
3. Holders of the right for application for review of judgment under the newly discovered circumstances and timing for application.	391
4. Procedural order for proceedings under the newly-discovered circumstances	395
Questions for self-check	402
Suggested reading	403
CHAPTER 20. PROCEEDINGS AT THE SUPREME COURT OF UKRAINE	405
1. General provisions for review of judgments by the Supreme Court of Ukraine.	405
2. Preparation for review and procedure for hearing of the case by the Supreme Court of Ukraine	410
Questions for self-check	413
Suggested reading	414
CHAPTER 21. EXECUTION OF JUDGMENTS	415
1. Definition and essence of the task and meaning of the execution of judgments	415
2. Coming of the judgment into legal force and procedure for its execution in the criminal proceedings.	418
3. Resolution of certain issues at the stage of execution of judgments	422
4. Resolution of certain issues by the court after the judgment has been executed	428
Questions for self-check	428
Suggested reading	429
CHAPTER 22. CRIMINAL PROCEEDINGS FOR APPLICATION OF ENFORCEABLE MEASURES OF MEDICAL NATURE	430
1. Definition of enforceable measures of medical nature and their types	430
2. Procedure for prejudicial proceedings on application of enforceable measures of medical nature	431
3. Judicial hearing of the criminal proceedings on application of enforceable measures of medical nature	435
Questions for self-check	438
Suggested reading	438
CHAPTER 23. CRIMINAL PROCEEDINGS FOR MINORS	440
1. General rules for criminal proceedings for minors	440
2. Circumstances to be found in the criminal proceedings for minors.	442
3. Specific features of the criminal proceedings for minors.	445
Questions for self-check	453
Suggested reading	453
CHAPTER 24. CRIMINAL PROCEEDINGS ON THE BASIS OF AGREEMENTS	455
1. Definitions and types of agreements in the criminal proceedings	455
2. Procedure for initiating and entering into agreements	456
3. General procedure ofr proceedings on the basis of agreements.	463
Questions for self-check	469
Suggested reading	470
CHAPTER 25. CRIMINAL PROCEEDINGS FOR SOME CATEGORIES OF PERSONS	471
1. General provisions for criminal proceedings for some categories of persons.	471
2. Specific features of proceedings in respect of some categories of persons	472
Questions for self-check	475
Suggested reading	475

CHAPTER 26. CRIMINAL PROCEEDINGS IN THE FORM OF PRIVATE PROSECUTION	476
1. Definitions and grounds for criminal proceedings in the form of private prosecution	476
2. Specific features of criminal proceedings in the form of private prosecution.	477
Questions for self-check	478
Suggested reading	479
CHAPTER 27. CRIMINAL PROCEEDINGS AT DIPLOMATIC MISSIONS, CONSULAR OFFICES OF UKRAINE, ON AIR, SEA OR RIVER VESSEL, WHICH IS OUTSIDE UKRAINE FLYING THE FLAG OR IDENTIFICATION MARK OF UKRAINE, IF THE VESSEL IS ASSIGNED TO PORTS LOCATED IN UKRAINE	480
1. Criminal proceedings at diplomatic missions and consular offices of Ukraine abroad	480
2. Criminal proceedings on air, sea or river vessel, which is outside Ukraine flying the flag or identification mark of Ukraine, if the vessel is assigned to ports located in Ukraine	482
Questions for self-check	488
Suggested reading	489
CHAPTER 28. RECOVERY OF LOST MATERIALS OF CRIMINAL PROCEEDINGS.	490
1. General provisions for recovery of lost materials of criminal proceedings	490
2. Requirements to the application for recovery of lost materials of criminal proceedings and consequences in case of non-compliance with those requirements	492
3. Preparation of the application for review and its court hearing.	495
Questions for self-check	499
Suggested reading	499
CHAPTER 29. CRIMINAL PROCEEDINGS WHICH CONTAINS INFORMATION THAT CONSTITUTES STATE SECRETS.	500
1. General provisions of criminal proceedings which contain information that constitutes state secrets	500
2. The procedural order for criminal proceedings with involvement of persons who have access to materials that constitute state secrets	502
Questions for self-check	504
Suggested reading	504
CHAPTER 30. INTERNATIONAL COOPERATION IN CRIMINAL PROCEEDINGS	506
1. The concept and legal framework for international cooperation in criminal proceedings	506
2. The procedural order for providing international legal support during procedural actions	508
3. The essence of extradition of the person who has committed a criminal offence (extradition)	510
4. The procedure and conditions of criminal proceedings in the manner of adoption	517
5. Acknowledgement and execution of sentences of foreign courts and transfer of sentenced persons	522
Questions for self-check	525
Suggested reading	526

НАВЧАЛЬНЕ ВИДАННЯ

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС

ПІДРУЧНИК

За редакцією член-кореспондента Національної академії правових наук України, заслуженого юриста України, доктора юридичних наук,
професора ***В. В. Коваленка***,
заслуженого діяча науки і техніки України, доктора юридичних наук, професора ***Л. Д. Удалової***,
кандидата юридичних наук, доцента, заслуженого юриста України
Д. П. Письменного

Оригінал-макет підготовлено
ТОВ «Центр учбової літератури»

Підписано до друку 16.07.2013 р. Формат 60х84 1/16.
Друк офсетний. Папір офсетний. Гарнітура Times New Roman.
Ум. друк. арк. 30,6. Тираж 800 прим.

ТОВ «Видавництво «Центр учбової літератури»
вул. Електриків, 23 м. Київ 04176
тел./факс 044-425-01-34
тел.: 044-425-20-63; 425-04-47; 451-65-95
800-501-68-00 (безкоштовно в межах України)

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру видавців,
виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції
ДК № 4162 від 21.09.2011 р.